

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri
Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu - I

AYDINOĞULLARI TARİHİ

Prof. Dr. Mehmet ERSAN • Prof. Dr. Mehmet ŞEKER • Prof. Dr. Cüneyt KANAT

Bildiriler **1. Baskı**

TÜRK TARİH KURUMU

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Yayına Hazırlık - Grafik - Tasarım - Kapak

Gazi Yayıncılık A.Ş.
Bulgurlu Mahallesi Bulgurlu Caddesi
Etiler Sokak No.: 10/1 Küçükçamlıca
Üsküdar/İSTANBUL
Telefon: 0 216 650 83 15 - 16

Baskı

Tor Ofset San. ve Tic. Ltd. Şti.
Akçaburgaz Mahallesi 116. Sokak No.: 2
Esenyurt / İSTANBUL
Telefon: 0 212 886 34 74

ISBN

978 - 975 - 16 - 2706 - 3

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI

VIII. Dizi - Sayı 4

Ege Üniversitesi – Dokuz Eylül Üniversitesi –
Adnan Menderes Üniversitesi

Uluslararası
Batı Anadolu Beylikleri
Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-I

AYDINOĞULLARI TARİHİ

04-06 Kasım 2010

Aydın

(Bildiriler)

Yayına Hazırlayanlar

Prof. Dr. Mehmet ERSAN

Prof. Dr. Mehmet Şeker

Prof. Dr. Cüneyt KANAT

TÜRK TARİH KURUMU

ANKARA, 2013

Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kùltùr ve Medeniyeti Sempozyumu
(1. : Aydın : 2010)

Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri tarih, kùltùr ve medeniyeti
Sempozyumu - I : Aydınnoğulları tarihi, 04-06 Kasım 2010, Aydın : bildiriler
/ Düzenleyenler Ege Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Adnan Menderes
Üniversitesi ; yay. hazırlayanlar Mehmet Ersan, Mehmet Şeker, Cüneyt Kanat.—
Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2013.

xii, 497 s. : res. (çoğu rnk.), hrt., pl., tablo ; 23 cm.—(AKDTYK Türk Tarih
Kurumu yayınları ; VIII. Dizi-Sa. 4).

Bibliyografya var.

ISBN 978 - 975 - 16 - 2706 - 3

1. Anadolu Beylikleri_Kongreler. 2. Aydınnoğulları_Tarih_Kongreler. I. E.a.
II. E.a. : Aydınnoğulları tarihi. III. Ersan, Mehmet, 1965-. IV. Şeker, Mehmet,
1947-. V. Kanat, Cüneyt. VI. Dizi.

956.10142

Atatürk Kùltùr, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulu'nun
18.05.2011 tarih ve 637/13-11 sayılı kararı gereğince 2000 adet
basılmıştır.

Prof. Dr. Mehmet ERSAN

1965 yılında Giresun'un Görele ilçesinde doğdu. İlk ve Orta öğrenimini Görele'de tamamladı. 1982 yılında kazandığı Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Bölümü'nden 1986'da mezun oldu. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde *XII-XV. Yüzyıllar Arasında Oğuzların Döğer Boyu* adlı teziyle 1989 yılında yüksek lisansını tamamladı. 1988 yılında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalına Araştırma Görevlisi olarak atandı. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 1995 yılında tamamladığı *Türkiye Selçukluları Zamanında Anadolu'da Ermeniler* adlı teziyle doktor unvanını aldı. Halen Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapan Mehmet Ersa'nın, Selçuklular ve Beylikler Devri Siyasal ve Sosyal Tarihi alanlarında çalışmaları bulunmaktadır.

Yazarın yayınlanmış kitapları

1. *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
2. *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, Birleşik Dağıtım Kitabevi, Ankara 2010.
3. *Selçukluları Yeniden Keşfetmek: Büyük Selçuklular*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012 (Dr. Mustafa Alican ile birlikte).

4. *Osmanlıdan Önce Onlar Vardı: Türkiye Selçukluları*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013 (Dr. Mustafa Alican ile birlikte).

Çeviri kitaplar:

1. Wilbrand von Oldenburg, *Filistin ve Küçük Asya'ya Seyahat*, Almanca'dan Türkçe'ye çeviren Mehmet Ersan, İzmir 2000.

2. I. A. Mac Gahan, *Hive Seyahatnamesi ve Tarihi Musavver*, Çeviren: Kolağası Ahmed, İzmir 1995 (Prof. Dr. İsmail Aka ile birlikte).

Prof. Dr. Mehmet SEKER

1947 yılında İzmir’de doğdu. İlk, orta ve yükseköğrenimini İzmir’de tamamladı. Daha sonra Manisa İmam-Hatip Lisesi ile İzmir Atatürk Lisesi’nde öğretmenlik yaptı. 1975 yılında Erzurum Yüksek İslâm Enstitüsüne öğretim üyesi olarak atandı. 1979 yılında İzmir Yüksek İslam Enstitüsü’nde göreve başladı. Adı geçen Enstitünün 1982’de İlahiyat Fakültesine dönüştürülerek Dokuz Eylül Üniversitesine bağlanmasından sonra bu Fakültenin İslâm Tarihi Anabilim Dalı’nda görevine devam etti. Hâlen, 20 Ekim 2008 tarihinde atandığı Dokuz Eylül Üniversitesi Din Bilimleri Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü ve aynı üniversitenin İlâhiyat Fakültesinin İslâm Tarihi Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak görevine devam etmektedir.

Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesine bağlı olarak sürdürdüğü doktora çalışmasını 1978’de tamamlayarak İslâm Kurumları Tarihi dalında doktor unvanını alan yazar, Milliyet gazetesinin 1971 yılında açtığı “Türk Anadolu” konulu yarışmada, “Fetihlerle Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması” başlıklı çalışması ile ikincilik ödülüne, 1991 yılında da Kültür Bakanlığının açtığı “Ahilik Kültürünü Araştırma” yarışmasında da “İbn Batuta’ya Göre Anadolu’nun Sosyal Kültürel ve İktisadî Hayatı ile Ahilik” konulu eseriyle mansiyon ödülüne layık görüldü.

Yazarın yayınlanmış eserlerinden bazıları

1. *Selçuk İsâ Bey Camii*, İzmir, 1970.
2. *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, İstanbul 1973, (Ötüken Neşriyat Yayını); Ankara 1984, 1987, 1991, 1997, 1999, 2007 (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını); (Farsça'ya Tercüme: Ali Ertuğrul, Dr. Nasrollah Salehi, Tahran 1385 (2006)).
3. *İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, Ankara (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını); 1984, 1987, 1991, 1997, 2007 (Yedinci Baskı).
4. *İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahilik* (Kültür Bakanlığı Yayını); Ankara 1993, 2001.
5. *Bağşehir Tunus'taki Türkçe Kitabeler*, İstanbul 1994 (Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı).
6. *Gelibolu'lu Mustafa 'Âli ve Mevâidü'n-Nefâis fî Kavâ'idü'l-Mecâlis adlı Eseri-Tahlil ve Tenkîdi*, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1978, I., II. Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1997.
7. *Anadolu'da Bir Arada Yaşama Tecrübesi*, Ankara 2000, 2001, 2005, 2012 (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını).
8. *Ali b. Hüseyin el-Amâsî ve "Tarîkü'l-Edeb"*, Ankara 2002, (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını).
9. *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağda Türkler*, (İbn Havkal, İstahrî, Kudâme b. Ca'fer, İbn Fakih, İbn Rusteh, El-Yâ'kûbî, İbn Huzdarbih), İstanbul 2004.
10. *Türkistan'dan Anadolu'ya İnsan ve Toplum Hayatı*, Ankara 2005, (Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayını); İstanbul 2007 (Ötüken Neşriyat Yayını).

Arapçadan Çevrilen Eser

1. Seyyide İsmâil Kâşif, *İslâm Tarihinin Kaynakları ve Araştırma Metodları*, (Çevirenler: Prof. Dr. Mehmet Şeker, Doç. Dr. Rıza Savaş, Öğ. Gör. Ramazan Şimşek), İzmir 1997.

Prof. Dr. Cüneyt KANAT

İzmir/Bayındır doğumludur. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu (1986). 1990 yılında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde asistan olarak görev yapmaya başladı. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda "Memlûk-Timurlu Münasebetleri (1382-1447)" başlıklı teziyle doktor oldu (1996). Daha sonra Doçent (2002) ve Profesör (2009) ünvanlarını aldı. Halen Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaya devam etmektedir.

Kanat'ın "Bir Haçlının Hatıraları" başlıklı haçlı kaynağı çevirisi ile, "Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza" (2010), "Tarihin Medya İle İmtihanı" (2012) ve "Sorularla Haçlı Seferleri" (2013, Devrim Burçak ile birlikte) adlı eserleri vardır.

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	1
AÇILIŞ KONUŞMALARI	5
SEMPOZYUM PROGRAMI	19

TARİH

Tuncer Baykara, Aydın-Oğulları'nın İlk Devirlerine Ait Mülahazalar	33
Feridun M. Emecen, Aydınoğlu Umur Bey: Kısa Bir Biyografi Denemesi	41
Murat Keçiş, Aydınoğulları Beyliğinde Mehmed Bey'den Sonra "Uluğ Bey" Kim Olduğu Konusunda Yeni Bir Yorumu	63
Mustafa Daş, Aydınoğlu Umur Bey'in Tartışılan Epir ve Tuna Seferi	73
Yusuf Ayönü, Umur Bey Döneminde Aydınoğulları-Bizans İttifakı	83
Bülent Çelik, I. Süleyman Dönemine Ait İki Tahrir Defteri'nde Aydınoğulları'na Ait Bazı Bilgiler	97
David Celetti, Venetian Merchants In The Eastern Mediterranean (13Th – 15Th C.) ..	105
H. Mustafa Ervacı, Saruhan-Aydın Beylikleri Arasındaki Münasebetler	125
İlker Sever, Haçlıların İzmir Baskınına Dair 1346 Tarihli Bir Mektup	141
Kemal Ramazan Haykıran, Aydınoğulları Beyliği'nin Son Beyi Cüneyd Bey ve Beyliğin Yıkılışından Sonra Aydınoğlu Soyunun Durumu	155
Yaman Dalanay, The Medieval Harbour Of Ephesus / Ayasuluk	167
Devrim Burçak, İtalya'da Aydınoğulları Beyliği Hakkında Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme	181
Bülent Çelik, Tanju Demir, Aydınoğlu Topraklarında Osmanlı Yönetimi (XIII-XV. Yüzyıllar)	191

SANAT TARİHİ

Hakkı Önkal, Aydınoğlu Mehmed Bey Türbesi Hakkında Bazı Düşünceler	203
İlknur Aktuğ Kolay, Architecture Of The Aydınoğulları Principality	217
Rafet Dinç, Tralleis Yüksek Düzlüğünde Aydınoğullarına Dair İzler	233
Selda Kalfazade, Aydınoğlu Cami Mimarisine Genel Bir Bakış	249
Erdem Soner Bellibaş-Sabine Ladstätter-Mükerrem Kürüm, Sığla Türbesi (İzmir – Selçuk) ve Restorasyon Yaklaşımları	275

Betül Sağıt, Gültekin Teoman, Aydınoğlu Beyliği Sikkeleri.....	309
Hasan Kireç, Aydınoğulları Beyliği'nin Ayasuluk Darphı Sikkeleri.....	341

KÜLTÜR – DİL

Mehmet Şeker, Aydınoğullarının Kültür Hayatı ve Türkçeciliği.....	363
Ahmet Nahmedov, Aydınoğulları Döneminde Tercüme Eserler ve Türkçenin Söz Varlığı	381
Cahit Telci, Bir Aydınoğlu Şehri: Ayasuluğ	389
Munis Armağan, Aydınoğulları Sürecinde Anonim Tarihi Coğrafya.....	409
Ayşe Kayapınar, Osmanlılar Döneminde Bulgaristan Bölgesinde Aydınoğullarının İzleri	419
Levent Kayapınar, Yunanistan'da Aydınoğulları Yer Adları.....	431
Hüseyin Yaşar, Beylikler Dönemi Müfessirlerinden Şihabüddin Sivasî'nin Fetih Süresi Tefsiri ve Dönemin Fetih Anlayışı.....	447
Zehra Gençsoylu-Tanju Demir, Aydınoğullarından Osmanlı Dönemine Birgi	461
Değerlendirme Oturumu.....	483

TAKDİM

Bilindiği gibi Anadolu, XI. yüzyıldan itibaren Türkleşip İslâmlaşmaya başlamıştır. XIII. yüzyıla gelindiğinde Moğol istilası önünden kaçan kitleler, özellikle Anadolu'nun batısında Türk yerleşimini hızlandırmıştır. Anadolu'nun çeşitli yörelerinde yerleşmiş olan farklı kol ve boylara mensup Türk toplulukları, merkezi otoritenin zayıflaması ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin dağılması sonucu, bağımsız yönetimlerini kurarak müstakil beylikleri oluşturmuşlardır.

Anadolu Türk tarihinin dönüm noktalarından birisi de Beylikler Devri'dir. Anadolu'da kurulan bu beyliklerden, Türk tarihinde kayda değer kültürel miraslar günümüze intikal etmiş bulunmaktadır. Bu mirası gelecek kuşaklara aktarmak için bölgede var olan eserlerin öncelikle tanınmaları ve tanıtılmaları gerekir.

İşte bu amaçla Batı Anadolu'da kurulan Türk beylikleri ile ilgili yapılan araştırma ve incelemeleri değerlendirerek yeni tespitleri ortaya koymak üzere bir dizi sempozyum düzenlenmesi düşünülmüştür. Bunların ilki olmak üzere Batı Anadolu beyliklerinden biri olan *Aydınoğulları*nı merkeze alan uluslararası düzeyde bir sempozyum gerçekleştirilmiştir.

Sempozyum programında 38 bildiri yer almaktadır. Üç gün boyunca devam eden bu sempozyumdan 32 bildiri sunulmuş, bunlardan 28 bildiri, yayınlanmak üzere sempozyum sekreteryasına teslim edilmiştir. Bu bildirilerde ele alınan konuların, doğrudan Aydınoğulları Beyliği ve bu beyliğin hüküm sürdüğü coğrafya ile ilgili olduğu görülmektedir. Her şeyden önce, Türk tarihinin henüz aydınlatılmayı bekleyen XIV. ve XV. yüzyıllardaki karanlık noktalarına ışık tutacak yeni çalışmaların yapılmakta olduğu, bu bildirilerin incelenmesiyle görülecek-

tir. Hattâ öyle ki, bu yeni bilgilerle Aydınoğulları tarihinin yeniden yazılması gerektiği söylenebilir.

Uluslararası mahiyette Aydınoğulları tarihini konu alan bu sempozyumun bir diğer özelliği de, Ege, Dokuz Eylül ve Adnan Menderes üniversitelerinin ortaklaşa bir bilimsel faaliyeti hazırlayarak sonuçlandırmış olmasıdır. Bu sempozyumun gerçekleştirilmesine destek veren üniversitelerin Sayın Rektörlerine, Sayın Aydın Valisi Hüseyin Avni Coş'a, Belediye Başkanı Özlem Çerçioğlu'na ve diğer sivil kuruluşlarla değerli şahsiyetlere teşekkür etmek bizler için bir borçtur.

Ayrıca bu sempozyumun sekretaryasını yürüten ve sunulan bildirilerin yayına hazırlanmasına emeği geçen Arş. Gör. Aysun Sarıbeyoğlu (*Haykıran*) ile Arş. Gör. Gaye Yavuzcan A. Agdam'a teşekkür ederiz.

Bu sempozyum bildirilerinin yayımına karar veren Türk Tarih Kurumunun önceki başkanı Sayın Prof. Dr. Ali Birinci ile yardımcısı Prof. Dr. Mehmet Öz'e, kitabın basımını gerçekleştiren Türk Tarih Kurumu Başkanı Sayın Prof. Dr. M. Metin Hülagü'ye ve yayın kurulu üyelerine ve yayında emeği geçen kurumun diğer çalışanlarına katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

1 Haziran 2011

Yayına Hazırlayanlar

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Prof. Dr. Mehmet Şeker¹

Sayın Valim, saygıdeğer misafirler, sevgili öğrenciler. Hepinizi saygıyla selamlayarak sözlerime başlıyorum.

Bundan takriben bir buçuk sene önce, Ankara’da, Türk Tarih Kurumu’nda yapılan bir toplantıda Batı Anadolu beyliklerini konu alan bir dizi konferanslar düzenlenmesi, ya da sempozyumlar, kongreler yapılması gündeme gelmişti. Bu vesileyle burada bulunan meslektaşlarımızla bir görüşme yaptık ve ilkinin Aydınöğullarından başlatmak üzere Batı Anadolu beylikleri

sempozyumları düzenlemeye karar verdik. Bu düzenleme kurulunda görev alan özellikle Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nden ve Dokuz Eylül Üniversitesi Tarih Bölümü’nden öğretim üyesi arkadaşlarımız bir araya gelerek, ilkinin bugün huzurlarınızda arz edeceğimiz toplantıyla sonuçlanacak şekilde, çalışmayı kararlaştırdık. Türk Tarih Kurumu’nun da teşvikiyle bu programa başladık. Ev sahipliği yapmak üzere çok değerli Adnan Menderes Üniversitesi Rektörlüğümüze başvurup, “memnuniyetle” cevabını aldığımızda biz daha da rahatladık ve o günden beri yazışmalara başladık. Aydınöğulları Beyliği ile başlıyor olmamız sadece Beyliğin adının “A” ile başlamış olmasından dolayı değil, üç gün boyunca dinleyeceğimiz gibi Batı Anadolu Beylikleri arasında bu beyliğin ayrı bir yeri olmasındandır.

¹ Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölüm Başkanı ve Sempozyum Düzenleme Kurulu üyesi.

Ayrıca Aydınoğulları Beyliğinin bir başka özelliği daha var: Aydınoğulları Beyliğinin Menteşe Beyinin damadı Sasa Bey ile başlangıçta beraber hareket edilerek, arkasından Sasa Bey ile rakip olmaları sonucu Sasa Bey'in bertaraf edilmesi ve dolayısıyla böylece 1310 yılında Menteşe Beyliğinden kurtularak bağımsız hale gelmesi, Aydınoğulları Beyliği'nin belki de bağımsız devlet olarak ortaya çıkmasına vesile olmuştur. İşte, bu sene beyliğin müstakilleşmesinin yedi yüzüncü yılı. Bu bakımdan, Aydınoğulları Beyliğinin kuruluşunun veya bağımsızlığının yedi yüzüncü yılında onları anmak ve onlarla ilgili yapılacak çalışmaları en azından ilim alanına sunmak gerekirdi.

Biz bu düşünceyle Batı Anadolu Beylikleri arasında ilk sırayı Aydınoğullarına verdik. Tabii ki, Aydınoğullarının adını taşıyan Aydın'ın bunda ev sahipliği yapması bizi son derece memnun etmiştir. Aynı zamanda üç üniversitenin, Ege, Dokuz Eylül, Adnan Menderes üniversitelerinin ortaklaşa düzenledikleri belki de ilk etkinliktir; bunu sayın rektörlerimiz herhalde ifade edecekler. Bu bakımdan sayın rektörlerimizin verdikleri destekten dolayı kendilerine ben düzenleme kurulu adına şükranlarımı arz ediyorum. Tabii ki bu konuda ilk başvurduğumuzda bize kapılarını açan ve hakikaten, tereddüt etmeden yardım edeceğini vaat eden, desteklerini esirgemeyen Sayın Valimize ayrıca şükranlarımı arz ediyorum. Aydın Belediyemiz de tabii, bunun dışında kalamazdı. Onlar da bize destek verdiler, o bakımdan kendilerini burada şükranla anmak istiyorum. Aydın Kültür Müdürlüğü de desteğini esirgemedi. Ayrıca başta Aydın Müftülüğü olmak üzere Müftülüklerimiz de bize destek verdiler. Onların destekleri gerçekten bu programda rahat hareket etmemize imkân sağladı. Burada Aydın Ticaret Odasını şükranla yâd etmek istiyorum. Aydın Ticaret Borsası bu sabah arayarak destek vereceklerini ifade ettiler. Aydın'lı işadamı olup da İzmir'de faaliyet gösteren bazı zevata da ulaştık. Onlar da karınca kararınca bize destek verdiler. Nurettin Tanrıverdi Bey'i huzurlarınızda şükranla yâd ediyorum, bu sempozyuma destek verdiler. Maddi destekler yanında manevi destekleriyle de sempozyumumuzun sonuçlanmasında katkıda bulunan Ertuğrul Doğuç Bey'e, Müjdat Atabey'e, Avukat Tuncay Çobanoğlu'na huzurlarınızda teşekkürlerimi arz ediyorum. Bu arada, bu sempozyumun içinde biz de olalım diye kendileri başvuran Avusturya Arkeoloji Enstitüsü Efes Kazısı Başkanlığının da bu istekleri ve samimi taleplerini biz şükranla karşılıyoruz. Aydın Mi-

marlar Odası ve Oda Başkanı Nükhet Akg n l Hanım'ı ben huzurlarınızda Ő kranla y d etmek istiyorum. Gerçekten güler yüzü ve samimiyetiyle bize destek verdi.  ek l Vakfı Batı Anadolu Koordinatörü Emin Başaran Bey, manev  ve maddi destekleriyle bize g   verdi. Birgi Belediye Başkanlığı herhalde burada ismi anılması gerekenlerden ve bizim teşekkür borçlu olduğumuz destek veren kurum ve kuruluşlar arasındadır. Ama bu işin mutfağı var tabi. Mutfağında çalıŐarak bütün hazırlıklara katkıda bulunan Adnan Menderes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü ne kadar Ő kranla ansak yeridir. Bunların içinde Aysun Hanım bütün yükü yüklendi ve onun sayesinde bizim yükümüz hafifledi. Mehmet Ersan hocayla beraber altından kalkamayacağımız, yapamayacağımız bazı iŐlerimizi üstlenerek bizi rahatlatı. Bu bakımdan ben bütün bu kurum - kuruluş ve ŐahıŐlara huzurlarınızda teşekkür etmeyi bir borç biliyorum. Ayrıca tebliğleriyle, bildirileriyle ilm  ve akademik alanda katkıda bulunacak olan on üç yurt içinden ve dördü de yurt dışından olmak üzere on yedi üniversiteden katılan  ğretim elemanları ve araŐtırıcı hocalarımıza değerli araŐtırmalarını ve çalışmalarını bizlerle paylaŐacak olmalarından dolayı kendilerine ne kadar teşekkür etsek azdır. Otuz sekiz bildiriden bir kaç gelmeyen hariç en az 32 bildiri dinleyeceğiz. Elli civarında akademisyen katılımcımız var. Bu sempozyum 12 oturum halinde devam edecek. Sadece ilk oturumda bir değişiklik yaptık. Onun dışında diğer oturumlar elinizdeki programda yer aldığı Şekliyle devam edecek.

Ben öncelikle katılımınız için hepinize teşekkür ediyorum ve bu sempozyum vesilesiyle aramızda bulunduğunuz, bizlere maddi ve manevi destek verdiğiniz için Şükranlarımı saygılarımla sunuyorum.

Prof. Dr. Şükrü Boylu¹

Sayın Valim, çok değerli Rektörlerim, değerli katılımcılar, üniversitelerimizin çok değerli öğretim üyeleri, basınımızın güzide mensupları, değerli konuklar, sevgili öğrenciler. Adnan Menderes, Ege, Dokuz Eylül üniversiteleri tarafından ortaklaşa düzenlenen, valiliğimiz, belediye ve birçok kurul ve kuruluşlarca desteklenen Uluslar arası Batı Anadolu Beylikleri, tarih, kültür ve medeniyeti sempozyumunun birinci halkasını teşkil eden Aydın'ın Tarihi Sempozyumuna hoş geldiniz. Yaklaşık bir yıldır çalışılan sempozyumun gerçekleşmiş olmasından gurur duydum. Sempozyum tertip heyeti ve üniversitemiz adına, sizleri önemli bilimsel etkinliğimizde aramızda görmekten büyük bir kıvanç duymaktayız. Uluslar arası düzeyde bir bilimsel toplantıda, Batı Anadolu Beylikleri ele alınıyor ve bu bilimsel etkinliğin Aydın'da, özellikle üniversitemizde gerçekleşiyor olmasının mutluluğunu yaşıyoruz. Sempozyuma dünyanın ve ülkemizin çeşitli şehirlerinden kalkıp gelen bilim insanlarına teşekkür ediyorum. Sempozyumun hedeflenen amaçlarına ulaşarak az bilinen döneme ışık tutacağı düşüncesindeyim. Katılımcılara başarılar diler, saygılar sunarım.

¹Adnan Menderes Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Azmi Telefoncu¹

Sayın Valim, Belediye Başkanımızın sayın temsilcisi, sayın rektörlerim, değerli öğretim üyesi arkadaşlarım, değerli basın mensupları, değerli katılımcılar. Hepinizi Ege Üniversitesi Rektörlüğü adına saygıyla selamlıyorum, hoş geldiniz. Çok güzel bir aktiviteye tanıklık ediyoruz. Bu sempozyum gerçekten Ege bölgesi üniversitelerinin ortak bir aktivitesi olarak güzel bir örnek oluşturuyor. İki üniversitemiz İzmir'den ve Aydın Adnan Mende-

res Üniversitesiyle birlikte bizim tarihimize ışık tutacak bir küçük ampul takılmış durumdadır. Geçmişini bilmeyen milletlerin geleceklerini tanıyabilmesi mümkün değildir. Bu bakımdan Aydınogullarına odaklanan bu sempozyumun çok yararlı olacağından hiç kuşku yoktur. Bu sempozyumun tasarlanmasında Türk Tarih Kurumu'nun da öncü görevleri olmuştur. Bu bakımdan Türk Tarih Kurumu yetkililerine de teşekkür etmek gerçekten boynumuzun borcudur.

Ege bölgesinde Aydınogulları devrinde Aydın yöresi, özellikle Tire, Birgi ve Selçuk, önemli imar çalışmalarının yapıldığı bir bölgedir. Umur Bey'in denizcilik alanında yaptığı katkıları unutmamak gerekir. Bunların hepsinin Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişmesinde gerçekten önemli katkıları olmuştur. Sempozyuma katılan bütün üniversite mensuplarına ve sempozyum organizasyon komitesine elbette ki sonsuz teşekkürler sunuyoruz. Sempozyumun organizasyonunun ağırlı-

¹ Ege Üniversitesi Rektör Yardımcısı

ğı hiç unutmayalım ki Aydın Adnan Menderes Üniversitesi'nin ilgili bölümü ve rektörlüğünün omuzlarındadır. Bu sempozyuma Aydın Valiliği de büyük katkılarda bulundu. Ancak sempozyumun sunulan bildirilerinin mutlaka bir kitap haline getirilerek kütüphanelerde yerini alması gerekiyor. Bu hususta özellikle Aydın Belediye Başkanı'nın organizasyon komitemize destek vermesini canı gönülden arzu ediyoruz. Adnan Menderes Üniversitesi Rektörlüğümüz elinden geleni yapacaktır. Ama üniversitenin olanaklarının kısıtlı olduğunun farkında olan biri olarak Belediye Başkanı'ndan bu hususta özellikle destek beklediğimizi belirtmek istiyorum.

Sempozyuma gerek düzenleme kurulu olarak gerek bilimsel bazda destek veren herkese şükranlarımızı sunuyoruz. Hepinize saygılar efendim.

Prof. Dr. Mehmet Füzün¹

Sayın Valim, sayın belediye başkan ve-
kilim, çok değerli rektörlerim, çok değerli
dekanlar, çok değerli öğretim üyeleri ho-
calarım, çok değerli konuklar, Aydın'da
bulunmanın büyük bir keyfi içindeyim.
Hele bu salona girer girmez böyle bir
muhteşem salonu görünce de hem şaşır-
dım hem memnun oldum hem de kıskan-
dım. Neden Dokuz Eylül'de böyle bir sal-
lon yok diye düşündüm aslına bakarsanız.
İnşallah biz de yaparız böyle bir salonu.

Bu kısa dönemde Aydın'a üçüncü gelişim oldu. Sayın valimizin ve sa-
yın rektörümüzün gösterdiği bu süreçteki misafirperverliklerden de
Aydın'a yakışır bir şekilde gördüğüm bu misafirperverliklerden de son
derece memnun olduğumu ifade etmek isterim. Ben Şükrü Hocam gibi
Tıp doktoruyum, cerrahım ve bugün bizim de bir toplantımız başla-
yacak İzmir'de. O yüzden fazla kalamayacağım, birazdan ayrılacağım.
Ben sadece buraya sizlere hoş geldiniz demeye geldim, sempozyuma
başarılar dilemeye geldim. Tabii ki bu kadar tarihçinin olduğu yerde
konunun özüne, yani sempozyumun içeriğine yönelik bir şey söyle-
mem tereciye tere satmak olur, bunu yapmayacağım ama görüyorum
ki, Türkiye'de son zamanlarda tarihe olan ilgi arttı. Sizler de sanırım
bunu görüyorsunuzdur. Özellikle televizyon programlarında; televiz-
yon kanallarında tarihimize ilgili programların ilgiyle izlendiğini he-
pimiz görüyoruz. Bu vesileyle belirtmek istiyorum ki tarihimizi bil-

¹ Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörü

mezsek önümüzü göremeyiz. O yüzden çok önemlidir bu. Toplumun da bu yönde bilinçlenmiş olması çok sevindirici. Ben sözlerimi fazla uzatmadan Atatürk'ün tarihle ilgili birkaç sözünü sizlere aktarmak istiyorum. 1932 yılının 2-11 Temmuzunda yapılan birinci Türk Tarih Kongresinde Ankara'da halk önünde şöyle söylüyor: "Bizim milleti-miz derin bir maziye mâliktir. Milletimizin hayat-ı âsârını düşünelim. Bu düşünce elbette bizi yedi asırlık Osmanlı Türklüğünden, Selçuklu Türklerine ve ondan evvel bu devirlerin her birine muadil Büyük Türk Devrine kavuşturur." Atatürk, Türk tarihi ile ilgili araştırmalar yapılır-ken modern tarih metotlarının kullanılması ve tarihin yan disiplinleri olan coğrafyadan, dilden, antropolojiden, sosyolojiden de mutlaka ya-rarlanılması gerektiğini vurgulamıştır ve bunu da şöyle ifade etmiştir: "Büyük devletler kuran ecdadımız büyük ve şümüllü medeniyetlere de sahip olmuştur. Bunu aramak, tetkik etmek, Türklüğe ve cihana bildirmek bizler için bir borçtur. Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır." Şöyle devam ediyor: "Tarih hayal mahsulü olamaz. Tarih yazarken, gerçek olayla-rı bulmaya çalışmalıyız. Eğer bulamazsak, meçhuliyeti ve bu nokta-da bilgisizliğimizi itiraf etmekten çekinmeyelim. Biz daima hakikati arayan ve buldukça ve bulduğumuza inandıkça ifadeye cüret gösteren insanlarız." Yine Atatürk'ün çok bilinen şu meşhur sözünü de sizle-re okumak istiyorum: "Tarih yazmak tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat insanı şaşırtan bir hal alır." Atatürk'ün söyledikleri çok önemli. Ben burada, bu sempo-zyumda siz bilim insanlarının bu anlayış içinde doğruları ifade edece-ğinizi ve doğruları bir kitap haline getireceğinizi ve bundan sonraki nesillere bunları sunacağınıza inanıyorum. Hepinizi saygı ve sevgiyle selamlıyorum.

Hüseyin Avni Coş¹

Sayın rektörlerim, çok değerli bilim adamları ve değerli misafirler, sevgili öğrenciler; öncelikle hepiniz hoş geldiniz. Bugün burada gerçekten hem İlimiz için hem de ülkemiz için çok önemli bir bilimsel çalışma yapılıyor. Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri tarih, kültür ve medeniyeti sempozyumu'nda Aydınogulları tarihi inceleniyor. Aydınogulları pek fazla tarih kitaplarımızda,

normal eğitim programlarımızda yer bulmayan ama önemli beyliklerimizden bir tanesi. Bunun bilinmesi, tanınması, bilim adamlarımızın bu konuda yaptığı değerli çalışmaların kamuoyuna yansımaları çok yararlı olacaktır. Ben inanıyorum ki, Aydın'da, Ege'de, bu coğrafyada ya da Türkiye'nin herhangi bir yerinde yaşamasına rağmen Umur Bey isminin neyi çağrıştırdığını bilmeyen, Umur Bey'in kim olduğunu bilmeyen, Umur Bey'in neler yaptığı konusunda en azından bir cümlelik de olsa bir fikri olmayan pek çok insanımız var ve bu insanlarımız içinde maalesef diploması, eğitimi öğretimi itibarıyla Aydın niteliğinde olan insanlarımız da var. Bu tür toplantıların, bilimsel çalışmaların, bu bilimsel çalışmalarda ortaya konulan görüşlerin, sunumların, tebliğlerin, kitaplaştırılması, yayınlanması yoluyla kamuoyunun bilgilendirilmesi ve özellikle medyamızın bu tür toplantılara ilgi duyarak buradaki çalışmaları geniş kitlelere aktarması fevkalade önemlidir. Bu açıdan bu toplantıların çok önemli olduğuna inanıyorum. Başarılar diliyorum ve böyle güzel bir organizasyonu düzenledikleri için başta

¹ Aydın Valisi

üniversitelerimizin saygıdeğer rektörleri ve bu sempozyumun gerçekleştirilmesinde büyük emekleri olan saygıdeğer hocalarımıza, katkı ve katılımda bulunan herkese, destek veren herkese huzurlarınızda içten teşekkürlerimi sunuyorum. Biraz önce hocam bu toplantının yayınlanması, bu toplantıda sunulan tebliğlerin kitap haline getirilmesi ile ilgili belediyemizden bir ricada bulundu. Belediyemizin bu görevi zevkle yerine getireceğine inanıyoruz. Eğer ola ki bir aksilik olursa, gerçekleştirilemezse, bu konuda gerekli desteği sunmaya ve katkıda bulunmaya hazır olduğumuzu da ifade etmek istiyorum. Saygıdeğer 9 Eylül Üniversitesi Rektörümüz, Büyük Önder Atatürk'ün bir vecizesini ifade etti: "Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendisinde kuvvet bulacaktır." Bu söz çok önemli. Eğer biz bu sözün gereğini yapabilirsek Büyük Önder Atatürk'ün bize hedef olarak gösterdiği çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma mücadelemizi çok etkin bir şekilde sürdürebilir, o düzeye ulaştıktan sonra o düzeyin ötesine de geçebiliriz. Çünkü bunu yüzyıllarca önce Umur Bey göstermiş. Çok küçük bir Türkmen beyliği iken, kısa zamanda inançla, azimle, büyük bir diplomasiyle, devlet adamlığıyla, yüzlerce parça donanma, binlerce, on binlerce asker ile sadece bu coğrafyada değil, Trakya'ya, Balkanlar'a seferler düzenleyen bir beylik haline gelmiş. Bunun gerçekten incelenmesi gerekir; bu başarının sırrını, bu başarılı çalışmaların perde arkasında yatanları bilim adamlarımızın gençlerimize göstermesinde büyük yarar var. Biz bunları öğrenerek, gençlerimize öğreterek bu sayede onların hayatta karşılaşılan güçlüklerle karşı yılmadan azimle, inançla, heyecanla her türlü engeli aşarak nihai hedefimiz olan çağdaş uygarlık düzeyi üzerine çıkma mücadelesini bir an önce gerçekleştirebileceğimize inanıyorum. Bu duygu ve düşüncelerle bu sempozyumun hayırlara vesile olmasını ve başarılı geçmesini diliyorum. Tekrar katkı ve katılımlarıyla bu sempozyumun gerçekleşmesinde emeği geçen herkese, bütün kurum ve kuruluşlara ve tabii ki en başta saygıdeğer bilim adamlarımıza yürek dolusu şükranlarımı, minnetlerimi sunuyorum. Bu toplantının gerçekleştirilmesine katılımlarınızla hayat verdiğiniz için de hepinize saygı ve selamlarımı sunuyorum.

SEMPOZYUM PROGRAMI

PROGRAM

Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu - I

AYDINOĞULLARI TARİHİ

04 - 06 Kasım 2010

Aydın

ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ

Merkez Kampüsü Aytepe Mevkii – AYDIN / TÜRKİYE

Yer: Atatürk Kongre Merkezi

4 Kasım 2010, PERŞEMBE

08.30-09.30 Sempozyuma Kayıt

Program:

09.30-09.35 Saygı Duruşu ve İstiklal Marşı

09.35-10.15 Protokol Konuşmaları

10.15-10.30 ARA

I.OTURUM (10.30-11.30)

Oturum Başkanı: Prof. Dr. İsmail AKA

10.30-10.45 Prof. Dr. Tuncer Baykara

Aydinoğulları'nın İlk Devirlerine Dair Mülahazalar

10.45-11.00 Yrd. Doç. Dr. Adnan Çevik

Batı Anadolu Beylikleri Hakkında Bilgi Veren Ortacağ Arap Kaynakları

11.00-11.15 Arş. Gör. Dr. Murat Keçiş

Latin Diplomatik Metinlerinde Batı Anadolu Beylikleri ile İlgili Kayıtlar

11.15-11.30 TARTIŞMA

11.30-11.40 ARA

II.OTURUM (11.40-12.35)

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Tuncer BAYKARA

11.40-11.55 Doç. Dr. H. Mustafa Eravcı

Aydın – Saruhan Münasebetleri

11.55-12.10 Dr. Phoeteine V. Perra

Aspects of the Relations Between Hospitallers Knights of Rhodes and the Principality of Aydın During the 14th c.

12.10-12.25 Devrim Burçak

İtalya'da Aydınoğulları Beyliği Hakkında Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme

12.25-12.35 TARTIŞMA

12.35-14.00 ARA

III.OTURUM (14.00-15.20)

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Bayram BAYRAKTAR

14.00-14.15 Öğr. Gör. Kemal Ramazan Haykıran

Aydınoğulları Beyliğinin Son Beyi Cüneyd Bey ve Beyliğin Yıkılışından Sonra Aydınoğlu Soyunun Durumu

14.15-14.30 Serdar Çavuşdere

Aydinoğlu Hızır Bey ile Venedik ve Müttefikleri Arasında Yapılan Anlaşma

Işığında Gelişmelere Bir Bakış

14.30-14.45 Arş. Gör. Dr. Murat Keçiş

Aydinoğulları'nda Uluğ Bey Meselesi

14.45-15.0 Öğr. Gör. Dr. Yusuf Ayönü

Umur Bey Döneminde Aydınoğulları Bizans İttifakı

15.00-15.20 TARTIŞMA

15.20-15.30 ARA

IV. OTURUM (15.30-16.50)

Oturum Başkanı: Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY

15.30-15.45 Zehra Gençsoylu- Yrd. Doç. Dr. Tanju Demir

Aydinoğulları'ndan Osmanlı'ya Birgi

15.45-16.00 Yrd. Doç. Dr. Bülent Çelik

I. Süleyman Dönemine Ait İki Tahrir Defterinde Aydınoğulları'na Ait Bazı Bilgiler

16.00-16.15 Prof. Dr. Mehmet Şeker

Aydinoğulları'nın Türkçeciliği ve Kültür Hayatı

16.15-16.30 Prof. Dr. Hakkı Önkal

Aydinoğlu Mehmed Bey Türbesi Hakkında Bazı Düşünceler

16.30-16.50 TARTIŞMA

16.50-17.00 ARA

V. OTURUM (17.00-18.20)

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Bozkurt ERSOY

17.00-17.15 Erdal İnce

Aydinoğlu Süleyman Bey'den Günümüze Tire'deki Aydınoğulları Eserleri ve Eserlerin 21.yy.ın İlk Çeyreğindeki Genel Durumları

17.15-17.30 Doç. Dr. İlknur Aktuğ Kolay

Architecture of the Aydınoğulları

17.30-17.45 Dr. Selda Kalfazade

Aydinoğulları Cami Mimarisine Genel Bir Bakış

17.45-18.00 Öğr. Gör. Mükerrerem Kürüm

Mimari Etkileşimler Işığında Aydın'daki Aydınoğulları Beyliği Dönemi Eserleri

18.00-18.20 TARTIŞMA

YEMEK (18.30-19.30)

KONSER (20.30-22.00)

05 Kasım 2010, CUMA

VI.OTURUM (08.30-09.30)

Oturum Başkanı: Prof. Dr. İlhan ERDEM

08.30-08.45 Doç. Dr. Levent Kayapınar

Yunanistan'da Aydınoğulları Yer Adları

08.45-09.00 Doç. Dr. Ayşe Kayapınar

Osmanlılar Döneminde Bulgaristan Coğrafyasında Aydınoğulları'nın İzleri

09.00-09.15 Munis Armağan

Aydinoğulları Beyliği'nin Tarihi Coğrafyası

09.15 – 09.30 TARTIŞMA

ARA (09.30 – 09.40)

VII. OTURUM (09.40-10.40)

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Feridun EMECEN

09.40-09.55 Yrd. Doç. Dr. Cahit Telci

Bir Aydınoğulları Şehri: Ayasuluğ

09.55-10.10 Prof. Dr. Ahmet Nahmedov

Aydınoğulları Devrinde Tercüme Eserler ve Türkçenin Söz Varlığı

10.10-10.25 Dr. Sabine Ladstütter-Oğr. Gor. Mükerrerem Kürüm-Er-dem Soner Bellibaş

İzmir, Selçuk, Sığıla Bey Türbesi

10.25 – 10.40 TARTIŞMA

10.40 – 10.50 ARA

VIII. OTURUM (10.50 -11.50)

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ahmed NAHMEDOV

10.50-11.05 Yrd. Doç. Dr. Sadi S. Kucur

Aydınoğulları Beyliği Vakıfları

11.05-11.20 Prof. Dr. Hüseyin Yaşar

Beylikler Dönemi Müfessirlerinden Şemseddin Sivasi'nin Fetih Sure-sinin Tefsiri ve Dönemin Fetih Anlayışı

11.20 – 11.35 Yrd. Doç. Dr. Tanju Demir - Yrd. Doç. Dr. Bülent Çelik

Aydınoğulları Topraklarında Osmanlı Yönetimi

11.35 – 11.50 TARTIŞMA

11.50 – 13.15 ARA

IX. OTURUM (13.15-13.55)

Oturum Başkanı: Doç. Dr. İlknur AKTUĞ KOLAY

13.15-13.30 Betül Sağıt-Gültekin Teoman

Aydınoğulları Beyliği Sikkeleri ve Beyliğin Tarihine Yeni Bir Bakış

13.30-13.45 Hasan Kireç

Aydınoğulları Beyliği'nin Ayasuluğ Darphı Sikkeleri

13.45-13.55 TARTIŞMA

13.55-14.05 ARA

X. OTURUM (14.05-15.00)

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ethem Ruhi FİĞLALİ

14.05-14.20 Prof. Dr. İlhan Erdem

Aydınoğulları ve Levant Ticareti

14.20-14.35 David Celetti

Commerce and Diplomacy in Eastern Mediterranean

14.35-14.50 Yaman Dalanay

Medieval Harbours and Trade of Ayasuluk (Ephesus)

14.50 – 15.00 TARTIŞMA

15.00 – 15.10 ARA

XI. OTURUM (15.10-16.10)

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Hüseyin YAŞAR

15.10-15.25 Prof. Dr. Bayram Bayraktar

Osmanlı Beyliği'nin Denizcilik Alanındaki Gelişmelerde Aydınoğulları'nın Yeri ve Değeri

15.25-15.40 Doç. Dr. Mustafa Daş

Aydınoğlu Umur Bey'in Tartışılan Epir ve Tuna Seferi

15.40-15.55 Öğr. Gör. İlker Sever

Haçlıların İzmir Baskınına Dair 1346 Tarihli Bir Mektup

15.55 – 16.10 TARTIŞMA

16.10 – 16.20 ARA

XII. OTURUM (16.20-17.20)

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Hakkı ÖNKAL

16.20-16.35 Arş. Gör. Ebru Fındık

Efes, Türbe / Artemision: 2009 Yılı Kazısı Seramik Buluntuları

16.35-16.50 Yrd. Doç. Dr. Gör. Rafet Dinç

Tralleis Yüksek Düzlüğünde Aydınoğullarına Ait İzler

16.50-17.05 Öğr. Gör. Dr. Sevinç Gök Gürhan

Birgi Camii ve Aydınoğlu Mehmet Bey Türbesi Örnekleri Işığında Batı Anadolu Beyliklerinde Sırlı Tuğla ve Çini Kullanılması

17.05 – 17.20 TARTIŞMA

17.20-17.30 ARA

DEĞERLENDİRME OTURUMU (17.30-18.30)

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mehmet ŞEKER

Prof. Dr. Ethem Ruhi Fırlı

Prof. Dr. Tuncer Baykara

Prof. Dr. İsmail Aka

Prof. Dr. Ayşe Üstün

Prof. Dr. Feridun Emecen

06 Kasım 2010, CUMARTESİ

GEZİ programı

KATILIMCILAR

Prof. Dr. İsmail Aka – Ege Üniversitesi, Emekli, İzmir

Munis Armağan, Emekli Öğretmen-Araştırmacı, Tire

Öğr. Gör. Dr. Yusuf Ayönü – Ege Üniversitesi, (yusuf.ayonu@ege.edu.tr), İzmir

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Başaran, Adnan Menderes Üniversitesi, (*mbasaran@adu.edu.tr*), Aydın

Prof. Dr. Tuncer Baykara – Uşak Üniversitesi, (*tuncer.baykara@usak.edu.tr*), Uşak

Prof. Dr. Bayram Bayraktar – Dokuz Eylül Üniversitesi, (*bayraktar@deu.edu.tr*), İzmir

Erdem Soner Bellibaş - Efes Kazısı Mimar Restorator, (*sbellibas@yahoo.com*), İzmir

Devrim Burçak – Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir

David Celetti – Università di Padova, (*david.celetti@unipd.it*), Padova-İtalya

Serdar Çavuşdere, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (*serdarcavusdere@hotmail.com*), Ankara

Yrd. Doç. Dr. Bülent Çelik – Adnan Menderes Üniversitesi, (*bcelik@adu.edu.tr*), Aydın

Yrd. Doç. Dr. Adnan Çevik – Muğla Üniversitesi, (*cadnan@mu.edu.tr*), Muğla

Yaman Dalanay – University of Oxford, (*yaman.dalanay@exeter.ox.ac.uk*), İngiltere

Doç. Dr. Mustafa Daş – Dokuz Eylül Üniversitesi, (*mustafa.das@deu.edu.tr*), İzmir

Yrd. Doç. Dr. Tanju Demir – Adnan Menderes Üniversitesi, (*tdemir@adu.edu.tr*), Aydın

Yrd. Doç. Dr. Rafet Dinç, (*rafet_dinc@hotmail.com*), Aydın

Prof. Dr. Feridun Emecen - İstanbul Üniversitesi, (*fereme@istanbul.edu.tr*), İstanbul

Doç. Dr. H. Mustafa Eravcı – Karamanoğlu Mehmed Bey Üniversitesi, (*hmeravci@hotmail.com*), Karaman

Prof. Dr. İlhan Erdem – Ankara Üniversitesi, (*ilhanerdem@yahoo.com*), Ankara

Prof. Dr. Mehmet Ersan - Ege Üniversitesi, (*egeersan@yahoo.com*), İzmir

Prof. Dr. Bozkurt Ersoy - Ege Üniversitesi, (*bozkurt.ersoy@ege.edu.tr*), İzmir

Prof. Dr. Ethem Ruhi Fırlalı, Muğla Üniversitesi Kurucu Rektörü-E-mekli, (*erf@mu.edu.tr*), İzmir

Arş. Gör. Ebru FINDIK – Hacettepe Üniversitesi, (*ebrufindik@gmail.com*), Ankara

Yrd. Doç. Dr. Süleyman Genç, Dokuz Eylül Üniversitesi, (*suleyman.genc@deu.edu.tr*), İzmir

Zehra Gençsoylu – Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın

Öğr. Gör. Dr. Sevinç Gök Gürhan – Ege Üniversitesi, (*sevinc.gok@ege.edu.tr*), İzmir

Öğr. Gör. Kemal Ramazan Haykiran – Dokuz Eylül Üniversitesi, (*krhaykiran@windowslive.com*), İzmir

Erdal İnce – Milli Eğitim Bakanlığı, (*erdalince11@hotmail.com*), İzmir

Dr. Selda Kalfazade – Topkapı Sarayı Müzesi, (*selda.zade@mynet.com*), İstanbul

Prof. Dr. Cüneyt Kanat, Ege Üniversitesi, (*egekanat@yahoo.com*), İzmir

Doç. Dr. Ayşe Kayapınar – Abant İzzet Baysal Üniversitesi, (*kayapinarayse@yahoo.com*), Bolu

Doç. Dr. Levent Kayapınar – Abant İzzet Baysal Üniversitesi, (*levantkayapinar@hotmail.com*), Bolu

Arş. Gör. Dr. Murat Keçiç – Muğla Üniversitesi (*kecismurat@hotmail.com*), Muğla

Hasan KİREÇ – Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul

Doç. Dr. İlknur Aktuğ Kolay – İstanbul Teknik Üniversitesi, (*kolay@itu.edu.tr*), İstanbul

Yrd. Doç. Dr. Sadi S. Kucur – Marmara Üniversitesi, (*skucur@marmara.edu.tr*), İstanbul

Oğr. Gor. Mükerrerem Kürüm – Adnan Menderes Üniversitesi, (*mkurum@adu.edu.tr*), Aydın

Doç. Dr. Sabine Ladstätter - Avusturya Arkeoloji Enstitüsü, (*sabine.ladstaetter@oeai.at*) Viyana-Avusturya

Prof. Dr. Ahmed Nahmedov – Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın

Prof. Dr. Hakkı Önkal – Dokuz Eylül Üniversitesi, (*hakkı.onkal@deu.edu.tr*), İzmir

Dr. Phoeteine V. Perra – University of Peloponnesus, (*fperra@hol.gr*), Yunanistan

Betul Sağıt - Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (*betulsagit@gmail.com*), İzmir

Oğr. Gor. İlker Sever – Dokuz Eylül Üniversitesi, (*ilker.sever@deu.edu.tr*), İzmir

Prof. Dr. Mehmet Şeker – Dokuz Eylül Üniversitesi, (*mehmet.seker@deu.edu.tr*), İzmir

Yrd. Doç. Dr. Cahit Telci – Celal Bayar Üniversitesi, *ctelci35@gmail.com*, Manisa

Gültekin Teoman – Numizmat, (*smyrnacoins@gmail.com*), Aydın

Prof. Dr. Ayşe Üstün –Uşak Üniversitesi, (*ayse.ustun@usak.edu.tr*), Uşak

Prof. Dr. Hüseyin Yaşar – Dokuz Eylül Üniversitesi, (*dr_hyasar@hotmail.com*), İzmir

Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. İsmail Aka

Prof. Dr. Ali Birinci

Prof. Dr. Mehmet Ersan

Prof. Dr. Cüneyt Kanat

Prof. Dr. Mehmet Şeker
Doç. Dr. Mustafa Daş
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Başaran
Yrd. Doç. Dr. Tanju Demir
Yrd. Doç. Dr. Süleyman Genç
Öğr. Gör. Mükerrrem Kürüm

Sempozyum Bilim Kurulu

Prof. Dr. İsmail Aka
Prof. Dr. Ali Birinci
Prof. Dr. Feridun Emecen
Prof. Dr. Mehmet Ersan
Prof. Dr. Bozkurt Ersoy
Prof. Dr. Cüneyt Kanat
Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak
Prof. Dr. Mehmet Şeker

Sekretarya

Arş. Gör. Gaye Yavuzcan A. Aghdam
Arş. Gör. Aysun Sarıbey Haykıran

Sempozyum Yeri

Adnan Menderes Üniversitesi Merkez Kampüsü Aytepe Mevkii
– AYDIN/TÜRKİYE

Yer: Atatürk Kongre Merkezi

İletişim:

Prof. Dr. Mehmet Ersan
Prof. Dr. Mehmet Şeker

TARİH

AYDIN-OĞULLARI'NIN İLK DEVİRLERİNE AİT MÜLAHAZALAR

TUNCER BAYKARA*

Aydın-oğulları¹ Batı Anadolu beylikleri arasında en dikkate değer olanlarından birisidir. Osmanlı Tarih anlayışının bir uzantısı olarak Türkiye Selçukluları sonrası oluşan ve adeta Osmanlılarla birlikte bağımsız kabul edilen Beyliklerden birisidir. Oysa günümüz araştırmalarına dayanan bakış açısından bu Beyliklere atfedilen “bağımsızlık” özelliği çok yönlü olarak tartışılabilir.

Beylikler devrinin yazılı kaynakları sınırlı olmakla birlikte, Aydın-oğulları'nın tarihi için durum farklıdır. Çünkü Enverî'nin *Düstûr-nâme* adlı eserinde², Aydın-oğulları ve özellikle Gazi Umur Paşa hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Çağdaşı Latin ve Doğu Roma (*Bizans*) kaynaklarındaki bilgiler de göz önüne alınarak Beyliğin bir dönemi oldukça aydınlatılmıştır (*Mükrimin Halil (Yinanç)*, İ. Melikoff, P. Lemerle, E.A. Zachariadou). Ancak Aydın-oğullarının ilk zamanlarına dair bilinenlerin sıhhatli bir şekilde yorumu ve terkibi, bize

* Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
tuncer.baykara@usak.edu.tr

¹ Aydın-oğulları hakkında en son bilgiler, TDVİslam Ansiklopedisi, Aydın-oğulları Maddesinde bulunmaktadır. Ayrıca Halil İncalcık da Beyliği genel çizgileriyle incelemiştir. “Batı Anadolu’da Yükselen Denizci Gazi Beylikleri, Bizans ve Haçlılar”, *Türk Denizcilik Tarihi*, 2002 Ankara, s. 73-90.

² *Düstûrnâme*, ilk olarak Paris nüshasıyla bilinmiş (*M. Halil neşri*), sonra İzmir yazmasıyla birlikte İrene Melikoff-Sayar tarafından Latin harfleriyle neşr ve Fransızcaya çevrilmiştir. Enverî, *Düstûrnâme-i Enverî*, M. Halil neşri, 1928 İstanbul, İ. Melikoff-Sayar neşri, *Le Destan d’Umur pacha...*, Paris 1954. Destanı, *Mükrimin Halil Yinanç* daha o yıllarda (1929-30) incelemiş idi: *Düstûrnâme-i Enverî Medhal*, İstanbul 1929 (30); Destanın bir Bizandimist gözüyle incelenmesini P. Lemerle yapmıştır: *l’Emirat d’Aydın, Byzance et l’Occident*, Paris 1957.

kalırsa henüz yeterli değildir. Özellikle 1304 yılında Ayasuluğ'u aldığı kesinlikle bilinen Sasa Beğ³ ile ve Germiyanlılarla ilişkileri de bu arada bazı soruları hala taşımaktadır⁴.

Bu arada dikkatimizi çeken ilk husus, Aydın-oğulları ile Denizli yöresi arasındaki coğrafi ilişkilerdir. Bize kalırsa 1261 sonrasına kadar Türk-Bizans sınırını teşkil eden, fakat doğudan durmaksızın gelen Türk boylarının zorladığı ve yerleştiği Tavas ovasındaki durum dikkat çekicidir. Adeta birer siyâsî birlik kabul edilen Beyliklerin arazilerini kendi dönemlerinden tesbit etmek imkânsızdır. Zaten tarihçiler, Osmanlı'lara birer sancak olarak katılan Beyliklerin Osmanlı dönemindeki Sancak sınırlarıyla tesbit edebiliyoruz. Münecimbaşı'dan itibaren bu böyle kabul edilmekte ve önemli bir itirazla karşılaşılmamaktadır. Bu sınırlar genellikle tabii birer arıza (*dağ sırası, nehir*) olmakla birlikte Tavas ovasında dikkate değer bir durum vardır. Aynı büyük düzlükte yer alan Yarangüme (*adı şimdilerde Tavas diye bilinir*) ve Kızılcabölük (*Kızılca-börklü*) birbirinden 15 km mesafede olmalarına ve aralarında hiçbir büyük arıza olmamasına rağmen birisi Aydın, öteki ise Menteşe sancakları topraklarında idiler.

İkinci önemli husus, yine bu yörenin 20 km kuzeyi Germiyan, 20 km doğusu ise Hamid sancakları, bir başka ifade ile eski Beyliklerin toprakları olmasıdır. Gerçi elbette bir yerde bu beylikler veya sancakların sınırları veya arazileri kesişecek veya buluşacaktır. Ancak Eflakî'nin Menakıb'ül Arifin'i dikkatli okunduğunda mesele bir başka boyut kazanıyor. Çünkü, adeta bir müstakil Beylik sayılan Tavas'ın beyi İlyas Bey ile Denizli şehri arasında oldukça tabii ve yakın bir ilişki görülüyor. Yine orada Denizli şehrinin ileri gelenleri ile Germiyanlı Yakub Çelebi hakkında da çok yakın ilişkiler açıkça belli oluyor. Germiyan Beyi kendisine kınılıp gücenen Ulu Arif Çelebi'nin ardından Aydınoğlu'nun Damadını gönderebiliyordu.

Bu son olayların geçtiği zamanı bilirsek, Aydın-oğullarının ilk zamanları hakkında da bazı yeni fikirler düşünebiliriz. Bizans kaynaklarındaki olayların bir kronolojisini tertipleyen Muralı'a göre Türkler

³ Paul Wittek, Menteşe Beyliği, Çev.O.Ş. Gökyay, Arnkara 1944, s. 39.

⁴ Mesela bk. Elizabeth A. Zachariadou, *Trade and Commerce*, , *Trade and Crusade, Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın (1300-1415)*, Venice 1983. s. ;Ayrıca bk. M.Çetin Varlık, M. Ç. Varlık, *Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429)* Ankara 1974.

Menderes'in hemen ötesindeki Tripolis'i 1306 da aldılar⁵. İ. H. Uzunçarşılı bu tarihi bir yıl geriye alıyor (1305); hatta Germiyanlıların harekâtı devam ettirerek Alaşehir'e kadar uzattıklarını ve şehri vergiye bağladıklarını da ifade ediyor⁶. Çünkü Alaşehir cizyesi Germiyan tarihinin erken devirlerinde, mesela 1314 tarihinde önemlidir. Acaba Eflaki'de sözü edilen Germiyan-oğlu'nun kalabalık bir ordu ile Denizli yakınlarına gelmesi⁷, 1305-6 yıllarındaki olaylar sebebiyle olamaz mı? Demek ki bu yıllarda Aydın-oğlu Mehmed Bey Denizli yöresindedir ve askeriyile Germiyanlıların bu harekâtına katılmıştır.

Katalanların 1304 yılından önceki harekâtı muhakkak ki Türklerin Denizli yöresinden batıya doğru harekâtını bir süre için engellemiştir. Fakat bu olumsuz unsurların 1305-6 yıllarında da bittiği kesindir. Bu arada, olup bitenlerin tam bir kronolojik izahı yapılamıyor. Germiyanlılar, niçin kendilerinin hakim oldukları sahaya açılan ve daha elverişli olan Gediz vadisi yönünden harekâtı devam ettirmedikleri hatta başlamadıkları anlaşılamıyor. Belki onlar Kütahya ve Uşak gibi büyük merkezlerden Batı istikametinde askeri harekette bulunmuşlardır. Fakat bunlar önemli merkezler olmadığından Bizans kaynaklarına yansımamış olabilir. Bizans kaynaklarına yansıyan Tripolis'in alınması, bu askerî girişimlerin güney kesimini teşkil etse gerektir.

Batı yönündeki Türk ilerleyişinde, Menderes vadisinin daha elverişli olduğu, orasının Bizans döneminde XIII. yüzyılın ikinci yarısında insan unsuru bakımından boşalmış gibi idi. Buna karşılık İznik döneminde, Doğu Roma (Bizans) Devleti insan ve ekonomik ağırlık Gediz vadisine verilmiş, burası kalabalıklaşmış bulunuyordu. 1300'lerde Türklerin askerî harekâtı başlayınca Katalanlardan yardım istenmiş, Türklerle bir süre için durmuş idi. Ancak 1305-6 de itibaren Germiyan-oğlunun Tripolis'i almasıyla, Gediz vadisinde de Türk ilerleyişi başlamıştır. Saruhan-oğlu Gediz Vadisinde ilerlerken, Aydın-oğlu Mehmed Beğ de Menderes vadisinden Batı yönüne ilerlemeye başlamıştır. Önündeki topraklar zaten Menteşe Beğ yönetimindeki Türkler tarafından alınmış idi. Bu sebeple Mehmed Beğ süratle ilerleyerek Kü-

⁵ Mural, *Essai de Chronographie Byzantine*, St. Petersburg 1871, bk.1306 yılı vekayii.

⁶ İ.H.Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1984 (3.) ; *Osmanlı Tarihi I*, Ankara 1995(6.baskı), s. 59.

⁷ A. Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, Çev. T. Yazıcı, II, 2. baskı, İstanbul 1966, s. 341-343.

çük Menderes vadisinde etkin durumda olan Sasa Beğ ile karşı karşıya gelmiştir.

Burada, Eflakî'deki bir kayda dayanarak bu kaynağın, verdiği bilgiler yanında, vermediği veya sustuğu birçok husus olduğu açıktır. T. Yazıcı çevirisi bir yerde şöyle der (86. *hikâye*)⁸: “Çelebi Hazretleri ilk defa Birgi şehrine geldiği vakit, Aydınolu Mübarizeddin Mehmed Bey (*Tanrı rahmet etsin*) henüz o vilayeti ve civarını fethetmemişti”⁹. Hemen insanın aklına geliyor; Arif Çelebi, Rumların elinde olan Birgi'ye mi gelmişti, yoksa şehir, Eflakî'nin ismini vermek istemediği bir başka Türk kumandanı tarafından çoktan fethedilmiş mi idi? İşte Eflakî'nin bu hususta susması ve iki yerde Mehmed Bey'in Germiyanolu'nun “sübaşı”sı olduğunu söylemesi anlamlı olsa gerektir. “Sübaşı”, Türkiye Selçuklularındaki idarî birimin başındaki görevlidir¹⁰.

Demek ki Aydınolu Mehmed Bey henüz 1304–5 tarihinde Denizli-Tavas- Ğeyre yöresindedir; Batıya doğru harekâtı, muhtemelen Katalan harekâtı sonrasındaki müsait ortam ile başlamıştır.

Sasa Beğ ile Mehmed Beğ'in çatışması, bizim tahminimize göre eski Salur-Peçenek çekişmesinin bir uzantısı olabilir¹¹. Bu sırada sanıyoruz ki Aydınolular ile Germiyanlıların arası açılmıştır. Bunun iki belirtisi vardır:

A. Umur Bey, Germiyan himâyesindeki Alaşehir'e karşı, 1330'lu yıllarda bir askerî harekete girişmiştir. E. Zachariadou bununla ilgili bir belgeyi yayınlamış, eserlerinde de durumu değerlendirmiştir¹². Oysa 1314 tarihinde Alaşehir cizyesi, Germiyanlılar için önemli bir gelir kaynağı olup Vacidiye Medresesi inşa edilmiş idi¹³. Sonraki tarihlerde Alaşehir, Germiyan Beyliği topraklarında değil, Aydınoluların sahası dahilinde olmuştur¹⁴.

⁸ A. Eflakî, *aynı eser*, s. 343 – 344.

⁹ A. Eflakî, *aynı eser*, s. 343.

¹⁰ Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, Anadolu'nun Türk Devrindeki İdarî Taksimatı*, Ankara 1988, s. 55-59.

¹¹ Bk. T.Baykara, “Batı Anadolu'da bir Peçenek Beği, Kızıl-Beğ”, *Belleten*, CLXII/235 (Aralık 1998), s. 735-745 +3 yp resim.

¹² E. Zachariadou, *Trade and Commerce*, s. 143.

¹³ M.Ç.Varlık, *Germiyan-olular Tarihi*, s. 39 ve not.29: medrese kitabesi s. 137-138.

¹⁴ Baykara, *Tarihi Coğrafyası*, s. 180 (XVI.yüzyıl), s. 236 (XIX.yüzyıl ortaları).

B. Umur Beyin, Denizli'de 1326 de diktirmiş olması gereken vergi kitabesinde Germiyanlar hiç de dost terimlerle tanımlanmıyor¹⁵.

Böylece başlangıçtaki Mehmed Bey'in Germiyanlılarla yakınlığı, bir dönemden (tarihten) sonra bozulmuş olmaktadır. Bu tarih, bize kalırsa 1310–1320 arasındaki bir zamandır. Sonraki tarihlerde Germiyan'dan kopub gelenler de Aydınogulları etkisindeki topraklara gelip yerleşeceklerdir¹⁶.

Acaba Eflakî bu çekişmeyi bitirmek veya etkisiz kılmak amacıyla yukarıdaki ifadeleri kullanmış olamaz mı?

Üçüncü olarak Aydın-ogullarının Germiyan sahasıyla değil, Denizli güneyi sahasıyla ilgileri olmak gerektiğine dair bir başka husus Antiokhia şehridir. Dandalas çayının Menderes'e katıldığı yerdeki bir tepelik üzerindeki Antiokhia, Doğu Roma (*Bizans*) tepe kaleleri örneğinde bir kasta-şehirdir. XII ve XIII. yüzyıl başlarındaki Türk-Bizans mücadelesinde, özellikle Gıyaseddin Keyhusrev'in hayatında bu şehrin önemli bir yeri vardır¹⁷. Antiokhia'nın Bizans devrindeki adı, Türk devrinde devam etmemiştir. Oysa antik dönemin Afrodiasias'ı, Bizans döneminde Caria diye anılmış olabileceğinden olsa gerek Geyre adıyla Türklere intikal etmiştir. 1211 tarihinde dahi, Keyhusrev ile yaptığı savaşı kazanan İznik Rum İmparatoru bu şehre girmiş idi. Ancak yöredeki Rum nüfus hayli azalmış olmalı¹⁸ ki Türkler buraya inen vadiden hareketle yörede etkili olmuşlardır.

Antiokhia, Türk devrinde, bu ismin Türkçe yansıması olan bir adla değil, Yenişehir olarak bilinmiştir¹⁹. Demek ki Türkler burada yepyeni

¹⁵ T.Baykara, "Denizli'de yeni Bulunan İki Kitabe", *Belleten*, XXXIII/130 (Nisan 1969) s. 159-162; keza bk. Tuncer Baykara, *Aydınoglu Gazi Umur Bey*, Ankara 1990, s. 20.

¹⁶ Mesela Aydın-eli'nin en batısındaki Urla Yarımadasında, Adalar Denizi kıyılarına yakın yerde, Çeşme'ye bağlı Germiyan köyü gibi.

¹⁷ Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhusrev*, Ankara 1997, s. 18,41.

¹⁸ S. Vryonis'e göre Gıyaseddin Keyhusrev,1197 senesinde Geyri ve Dandalas taraflarından 5000 Hristiyanı göçürerek Akşehir taraflarına iskân ettirmişti. *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, University of California Press, 1971, s. 184. Keza bk. Mükrimin Halil (Yinanç), *Düstûrnâme-i Enveri, Medhal*, İstanbul 1930, s19. Muralt, bu olayı 1196'da vuku bulmuş gösterdiğinden ben de bu tarihi kabul etmiştim: *Gıyaseddin Keyhusrev*, Ankara 1997, s. 18.

¹⁹ T.Baykara, *Tarihi Coğrafyası*, s. 180. Ülkedeki Yenişehir'ler çoğalınca XIX.yüzyıl ortalarında adı Yenişehir-i Aydın olmuş, buna Karacasu da dahil olmuştur: "Yenişehir-i Aydın mea Karacasu". Yine bk. T.Baykara, "XIII-XIV. yüzyıllarda Batı Türklüğünde Şehirleşme Eğilimi: **Yeni-şehirler**", *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı:16, Sene:1998, s. 29-35.

bir “şehir” vücuda getirmişlerdir. XIV.yüzyılda burada sikke(*madenî para*) de kesilmiş, Aydın Bey’in oğlu Mehmed Bey paralarını burada imal ettirmiş idi²⁰. Yenişehir’in Aydın-oğulları ile yakından ilgisini, ailenin bir hanım ferdi, Hafsa Hatun’un²¹ yaptıkları açıkça göstermektedir. XIV. yüzyılın insanı olan, fakat XV. yüzyıl başlarında vefat eden Hafsa Hatun’un burada kabri veya bir makamı bulunmaktadır. Büyük Dedesinin türbesi de buraya çok yakın, Boyasın köyündedir²². Hafsa Hatunun imâreti, zengin vakıfları ile uzun yüzyıllar yaşamış olmalıdır. Fakat bizim için en önemli husus, Aydın-oğullarının kökenlerinin bu yörede (*Karacasu-Kızılcabölük*) olmuş olabileceğini göstermesidir²³. Başka meslektaşlarımız nasıl düşünürler bilinmez ama bize kalırsa Aydın-oğulları bu yöreden çıkmış bir yönetici ailedir.

Sanıyoruz ki Aydın-Bey, XIII. yüzyılın son çeyreğinde, Menteşe Bey ile birlikte harekâta katılarak Geyre ve Antiokhia’yı, 1278 tarihinde almış, yörenin kılıç hakkı olarak hâkimi (*fatihi*) olmuştur. Menteşe Bey, Menderes boylarından gelmiş, fakat Aydın-Bey, muhtemelen Dandalas vadisinden harekete katılmıştır. Antiokhia Rum halkı da Türklerin gelişi üzerine, şehri boşaltıp daha batıdaki yerlere gitmiş olmalıydılar.

Söylediklerimizi ve düşüncelerimizi özetleyecek olursak:

1. Beylikler, Türkiye Selçuklu Devletinin birer görevlisi (*Sübaşısı*) olan Beylerin idare ettikleri sahalardır.
2. Beyler, XIV. yüzyılın ikinci yarısına kadar Türkiye Selçukluları ve İlhanlı Devletinin idarî kadrosu içindedirler.
3. Germiyan-oğulları da Türkiye Selçuklularının bir görevlisi olup, İç-Batı Anadolu’da etkin durumdadırlar.
4. Türkiye sahası büyük Türk boyların etkisinde olmamakla birlikte yine de bazı Beylerin hâkim oldukları boylar seziliyor. Germiyan-

²⁰ Kasım 2010’da Aydın’daki son sempozyumda bildiri sunan nümizmatlardan öğrenilmiştir.

²¹ Yıldırım Bayezid’in hanımı Hafsa Hatun İsa Bey’in kızı olup, bazı kayıtlar için bk. Himmet Akın, *Aydın-oğulları Tarihi Hakkında bir Araştırma*, 2.baskı, Ankara 1968, bk. İndeks.

²² Boyasın köyündeki Türbenin Aydın Bey’e ait olduğu sanılıyor. Bk. Himmet Akın, *Aydın-oğulları Tarihi Hakkında bir Araştırma*, s. 11, 150,163. Bize kalırsa buradaki Türbenin Aydın-Beye ait olduğu kesin bir gerçektir.

²³ Aydın Sancağı sahası, kaynaklara göre, şimdiki Tavas kazasının bir kesimini de içermektedir. XVI. yüzyıla ait kayıtlar Kızılcabölük ve Vakıf’ı Aydın’da, Yenişehir Kazasında saymaktadır; Tuncer Baykara, *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli, 1070-1520*, İstanbul 2007, s. 407, 414.

luların Kıpçak ve Peçenek, Hamid-oğullarının Salur ağırlıklı olmaları gibi.

5. Bir güçlü yönetim altında bu beyler birbirleriyle genelde dostça geçinmekte idiler. Ancak Peçenek-Salur çekişmesini burada da devam ettirdiği anlaşılan Germiyan-Hamid çekişmesi ayrıca belirtilmelidir.
6. Aydın Bey, XIII yüzyıl ortalarında Karaağaç yöresinden Tavas ovasına geçen bir boy beyidir. Vefatında mezarının bulunduğu yer **Boy Beyinin Sini** anlamında Boy-sini, olmuş ki bugün artık Boyasın'dır.
7. Çok çocuğu olan Aydın-Beg'in büyük oğlu Mehmed Beg, yörenin etkili gücü Germiyanlılara yanaşmış ve önceleri onlarla birlikte olmuştur.
8. Şartların olgunlaşması ile 1306 tarihinden sonra Menderes ve Küçük Menderes vadilerinde ilerlemiş, burada eskiden etkili olan Sasa Bey'i bertaraf ederek güçlü bir hale gelmiştir. Bu sırada Germiyanla arası açılmış olmalıdır.
9. 1310 tarihlerinden sonra Mehmed Beg artık tam olarak bir askerî güç sahibidir ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin tarih sahnesinden silinmesinden etkilenererek İlhanlı Devletiyle hiçbir zaman olmamıştır.

KAYNAKÇA

- A. Eflaki, *Menakıb ül Arifin*, neşr. T. Yazıcı, Ankara 1959-1961. Çeviri: T. Yazıcı, İstanbul I,1964(2), II 1966 (2).
- Zachariadou, E. A. *Trade and Crusade, Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın (1300-1415)*., Venice 1983.
- Enverî, *Düstûrnâme-i Enveri*, neşr M. Halil, 1928 İstanbul.
- İ. Melikoff-Sayar neşri, *Le Destan d'Umur pacha*., Paris 1954.
- Akın, H. *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında bir Araştırma*, Ankara 1968(2)
- İnalçık, H. "Batı Anadolu'da Yükselen Denizci Gazi Beylikleri, Bizans ve Haçlılar", *Türk Denizcilik Tarihi*, Ankara 2002.
- Uzunçarşılı, İ.H. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1984 (3) ; *Osmanlı Tarihi I*, Ankara 1962(2).
- Varlık, M. Ç. *Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429)*, Ankara 1974.
- Mükrimin Halil (*Yinanç*), *Düstûrnâme-i Enverî'ye Medhal*, İstanbul 1929.
- Lemerle, P. *l'Emirat d'Aydin, Byzance et l'Occident*, Paris 1957.
- Witteck, P. *Menteşe Beyliği, (Türkçe çev. O.Ş. Gökyay)*, Ankara 1944.
- Baykara, Tuncer *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, Anadolu'nun Türk Devrindeki İdarî Taksimatı*, Ankara 1988.
- Baykara, Tuncer *Aydınoğlu Gazi Umur Bey, 1309-1348*, Ankara 1990.
- Baykara, Tuncer *I. Gıyaseddin Keyhusrev*, Ankara 1997.
- Tuncer Baykara, *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli (1070-1520)*, İstanbul 2007.
- Tuncer Baykara, "Denizli'de yeni Bulunan İki Kitabe", *Belleten*, XXXIII/130 (Nisan 1969).
- Baykara, Tuncer "Batı Anadolu'da bir Peçenek Beği, Kızıl-Beg", *Belle-ten*, CLXII/235 (Aralık 1998).
- Baykara, Tuncer "XIII-XIV. yüzyıllarda Batı Türklüğünde Şehirleşme Eğilimi: **Yeni-şehirler**". *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı:16, Sene:1998.

AYDINOĞLU UMUR BEY: KISA BİR BİYOGRAFİ DENEMESİ

FERİDUN M. EMECEN*

Batı Anadolu'da teşekkül eden Türkmen beylikleri içinde Karesi, Saruhan, Aydın ve Menteşe beylikleri, denize yönelik faaliyetleriyle dikkati çeken ve “denizci Türkmen beylikleri” olarak anılan siyasi teşekküllerdir. Tarih sahnesinde belirdikleri 1300 tarihlerine doğru ayrı bir teknik beceri ve uzmanlık isteyen denizciliğe yönelmiş olmaları, onlara Selçuklu idaresinin zayıflayıp Moğol/İlhanlıların vesayeti altına girmesinin ardından Anadolu'nun pek çok yerinde ortaya çıkan diğer beylikler arasında farklı bir yer kazandırmıştır. Bu beyliklerden özellikle Aydınoğulları'nın adı, Ege adaları, Yunan ana karası ve Trakya'ya kadar uzanan ayrıca Bizans imparatoru Kantakuzenos ile kuvvetli bir ittifak oluşturan dönemin kaynaklarında “Gazi” unvanıyla anılan Umur Bey vasıtasıyla öne çıkmış gözükmektedir. Umur Bey, hakkında daha döneminde yazıldığı anlaşılan bir menakıbnâme vasıtasıyla da hayatı ve faaliyetleri en iyi bilinen beylerden biri olarak takdim edilir. Gerçekte onun yanında bulunarak gazalarını kaleme alan Hacı Selman'ın eserini kopyaladığı anlaşılan Fatih Sultan Mehmed dönemi şairlerinden Enveri'nin *Düstûrnâme* adlı manzum eseri, Umur Bey'in faaliyetlerini bazen çok ayrıntılı olarak tafsil etmekle birlikte destani bir tarzda yazılmış olmakla bünyesinde ciddi problemleri de barındırır¹.

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, fereme@istanbul.edu.tr

¹ Enveri'nin eserinin Aydınoğulları kısmını M.H. Yinanç tarafından yayımlanmıştı (*Düstûrnâme*, nşr. M.H. Yinanç, İstanbul 1928). Daha sonra bu eserin 894/1489 tarihinde istinsah edilen ve Paris nüshasından daha eski bir yazma olan İzmir nüshası Aydınoğulları Tarihi üzerinde çalışan Himmet Akın tarafından ilk defa kullanıldı (*Aydınoğulları Tarihi*, Ankara

Bunun yanında Umur Bey'in yakın dostu ve müttefiki olan Bizans İmparatoru Kantakuzenos'un *Tarih*'inde yer alan bilgiler, Enveri'nin eseri kadar olmasa bile yine de onun Bizans'a yardım amaçlı faaliyetlerinin tam ve doğru bir kronolojisini ve tafsilatını aksettirir². Burada bu sempozyum münasebetiyle iki ana kaynak temelli olarak Umur Bey'in biyografisini siyasi ve askeri faaliyetleri temelinde ana hatlarıyla yeniden kurgulamayı denemek istemekteyim³.

Umur Bey'in ilk yılları hakkında bilgi veren tek kaynak *Düstûrnâme*'dir. Öncelikle burada yer alan çoğu epik tarzdaki bilgilerin Umur Bey üzerine odaklandığını, bütün faaliyetlerinin övgüyle ele alındığını, bu bakımdan yapılacak değerlendirmelerde "tersinden/ alt satır okumalar"ın mutlaka yapılması gerektiğini önemle hatırlatmak isterim. Eserin epik bir tarza dönüşmüş olması, tarihi bilginin dikkatle ayıklanması lüzumunu beraberinde getirmektedir. Safiyâne şekilde aktarılan bilgilere sâdık kalmak, bu bağlamda hayli yanıltıcı olabilir. Bununla beraber eserin tek ayrıntılı kaynak olması, önemli ölçüde mukayese edilebilir bir başka kaynağın mevcut olmaması, ister istemez böyle bir mahzuru araştırıcının karşısına çıkarmaktadır. Yine de metne yönelik dikkatle bir tenkidi yaklaşımın nisbi de olsa bu problemi bertaraf etme yolunda önemli bir iş olacağını belirtmeliyim. Burada Umur Bey'in hayat hikâyesini ve faaliyetlerini ana hatlarıyla değerlendiren bu metnin retoriğinden kaynaklanan tuzaklara düşmüş olmam da mümkündür. Yine de bu kaynağa dayalı tasviri bir portre çıkarmayı, tartışılabilir bir zemin olduğu gerçeğini göz ardı etmeyerek, ortaya koymaya çalıştım.

1946, ikinci ve genişletilmiş baskı Ankara 1968). Ardından da bu iki nüshayı İ. Melikoff Latin harflerine transkripsiyonunu yaparak aktardı, Fransızcaya da tercüme etti (*İ. Melikoff-Sayar, Le Destan d'Umur Pacha, Paris 1954*).

² *Ioannis Cantacuzeni eximperatoris Historiarum, Libri IV, (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae)*, nşr. L. Schopen, I-III, Bonnae 1828-1832. Keza Gregoras'ın da yine bu dönemde Umur Bey'den söz ettiği bilinir (*Byzantina Historia, nşr: L. Schopen., CSHB, I-III, Bonnae 1829-1830, 1855*).

³ *Düstûrnâme*'de anlatılan olayların önemi ve dolayısıyla Umur Bey'in faaliyetleri konusunda, nüshayı ilk defa Paris'te bulup yayınlayan M.H. Yinanç, son derece müdekkikane bilgiler vermiştir (*Düstûrnâme-i Enveri, Medhal, İstanbul 1929*). Keza anlatılan olayların Bizans tarihleriyle mukayesesi yapılmıştır (*P. Lemerle, l'Emirat d'Aydın, Byzance et l'Occident: recherches sur la geste d'Umur Pacha, Paris 1957*). Doğrudan Umur Bey'i ve faaliyetlerini konu alan bir başka araştırma T. Baykara tarafından kaleme alınmış, burada daha farklı bir biyografik yaklaşım benimsenmiştir (*Umur Bey[Paşa], Ankara 1990*).

İlk Yılları

Kaynaklarda “Gazi Umur Bey”, “Umur Paşa” diye de anılan, bazı batılı kaynaklarda ise bu sonuncusundan bozma “Morbassen” şeklinde adı geçen, yine çağdaş kayıtlarda unvanı “Gazi-i Rabbani, Bahaeddin Umur Paşa” olarak verilen Umur Bey⁴, Aydın-İzmir yöresine hakim olan Aydınogulları beyliğinin kurucusu Mehmed Bey’in oğludur. *Düstûrnâme*’den anlaşıldığına göre, 709’da (1309-1310) Birgi’de ağabeyi Hızır’ın ardından doğmuştur. *Düstûrnâme*’de ondan küçük diğer kardeşlerinin adı İbrahim, Süleyman, İsa olarak sıralanır⁵. Onun henüz genç yaşta iken babası Mehmed Bey tarafından ele geçirilen Yukarı İzmir’in idaresiyle görevlendirilene kadarki faaliyetleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen babasının sarayında küçük yaştan itibaren iyi bir eğitim almıştır. İzmir gibi önemli bir yerin, diğer kardeşleri Hızır Bey’in Ayasluluk’ta (*Sultanhisarı dahil*), İbrahim Bahadır’ın Bodemya’da, Süleyman Şah’ın ise Tire’de görevlendirilmiş⁶ olduğu düşünülecek olursa, ona verilmesi yaşının küçük olmasına rağmen babasının onda “savaşçı bir ruh” görmüş bulunmasına yorulabilir. Metindeki “Dedi bunun kılıcına kim dura/Ya bunun givin cihân-da kim göre” ifadeleri bu açıdan dikkate değer. Ele geçirilen Yukarı İzmir’in, aşağıdaki Latinlerin elinde bulunan liman kalesini hedefleyen mücadelenin yönlendirildiği bir ana üs vazifesi görmekle olması da bu bakımdan manidardır.

Mehmed Bey’in Yukarı İzmir’i hangi tarihte ele geçirdiği konusundaki eski tartışmalar, bugün neredeyse unutulmuş gözükmekte ve aşağıdaki satırda belirtilecek olan tarih tartışılmaksızın kabul görmektedir. Daha önceleri İzmir’in alınış tarihi 1310, 1311 olarak gösterilmişken şimdi 1317 tarihi esas alınmaya başlanmış, modern araştırmalarda bu tarih üzerinde bir mutabakat oluşmuştur⁷. İzmir Bizanslılarla Ceno-

⁴ Bunlar için bk. H. Akın, *Aydınogulları Tarihi*, s. 33.

⁵ *Düstûrnâme*, nşr. İ. Melikoff, s. 48 [*Bundan sonra Düstûrnâme adıyla bu metne atıf yapılacaktır*].

⁶ *Düstûrnâme*, s. 49.

⁷ Tartışma için bk. H. Akın, *Aydınogulları Tarihi*, s. 31, not 186. P. Lemerle, *L’émirat d’Aydın*, s. 61’de bu tarihi 1317 sonları olarak gösterir ve onun bu tesbiti tartışılmaksızın genel bir kabul görmüştür. İlhanlı hükümdarı Olcayto Hudabende Muhammed Han adına basılan 717 (1317-1318) tarihli bir para İzmir darblı olarak bu fethin Mehmed Bey tarafından yapıldığına ve İlhanlı hükümdarı adına burada para basıldığına delil olarak gösterilir (Bk. K. Eron-G. Teoman, “İzmir’de Basılan İlk Aydınoglu Dirhemi”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, sy.124, İstanbul 2007, s. 113-114). Bu paraın darp yerinin İzmir değil bazı benzerleri gibi Ermenak olacağına

va arasındaki 1261 tarihli Nif anlaşmasından bu yana Cenovalıların bir ticari kolonisi haline gelmiş, Aşağı Kale esaslı bir şekilde tahkim edilmişti. Cenovalı Zaccaria ailesi bölgedeki diğer yerler (*mesela Sakız, Foçalar vb*) gibi burada da bir üstünlük kurmuştu. Umur Bey'in ilk faaliyetleri sırasında da bu aileden Martino Zaccaria buraya hakim durumdaydı⁸.

Umur Bey'in İzmir bölgesinin idarecisi olarak 727'de (1328) on sekiz yaşında iken adını duyurmaya başladığı açıktır. İlginç bir şekilde, II. Murad döneminde İbn Bibi'nin *Tarihi*'ni tercüme eden Yazıcızâde Ali, *Selçuknâme*'sinde onun ile ilgili asıl metinde bulunmayan bir ek yapmış ve 1327-1328'de İlhanlıların Anadolu valisi iken bağımsız hareket etmeye başlayıp uç kesimindeki Türkmenler üzerinde otorite kurmaya çalışan Timurtaş Bey'in yanına bir nevi elçilikle gönderildiğini belirtmiştir. Eğridir'de Timurtaş ile buluşan Umur Bey, bağlılık göstergesi olarak hediyeler vermiş, Timurtaş'ın kendisinden haraç talep etmesi üzerine de kendilerinin haracı ancak "küffar"dan aldıklarını, müslümandan haraç istenmesinin doğru olmadığını söylemiş, Timurtaş ise kızacağı yerde bu karşı çıkışı beğenip onu "gaza" yapmakla görevlendirmiştir⁹. Tercümeyle esas olan metinde geçmeyen böylesine bir bilgiye Yazıcızâde'nin yer vermiş olması aslında son derece dikkat çekicidir. Umur Bey'i her vesile ile övmeye özen gösteren *Düstûrnâme*'de böyle bir elçilikten söz edilmediğinden söz konusu bilgi epeyi şüpheli¹⁰ olsa bile en azından Enveri'nin eserini kaleme almasından önce de Umur Bey'in şöhretinin Osmanlı entelektüel camiasında bilinmekte olduğuna işaret eder.

İzmir Beyi Oluşu

Düstûrnâme'ye göre İzmir yöresine tayin olunduğunda, yanında lalası Ahad Subaşı, veziri makamında Peşrev Beyoğlu Yusuf Bey, emir Dünder Bey, Hacı Selman ve İlyas Bey bulunuyordu. İlk iş olarak ya-

dair iddialar da vardır.

⁸Ş.Turan, *Türkiye İtalya İlişkileri*, İstanbul 1990, s. 41. Martino Zaccaria Sakız ve İzmir kalesine sahip olup bazı çağdaşı yazarlar tarafından "Küçük Asya Kralı ve Despotu" şeklinde tanımlanıyordu.

⁹Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, nşr. A. Bakır, İstanbul 2009, s. 908-909.

¹⁰Benzeri bir problem Umur Bey'e atfedilen ve Denizli taraflarında bulunan "bedraka" adlı tarihsiz bir kitabede de vardır, bu kitabe Yazıcızâde'nin söz konusu bilgisiyse birleştirilmektedir (bk. T. Baykara, s. 20-21).

nındaki 1000 kişilik bir kuvvetle İzmir'in Latinlerin elinde kalan Kıy/Liman kesimini kuşatma altına aldı. *Düstûrnâme*'de kale önlerinde yapılan bir savaşta Umur Bey'in galip geldiği ve kaçanların yeniden kaleye kapandığı bilgisi bulunur. İki buçuk yıl süren muhasara sırasında da zaman zaman kaleden yapılan karşı hücumların püskürtüldüğü belirtilir. Sonunda kalenin Cenovalı idarecisi Martino Zaccaria kıyıdaki bu kaleyi ona teslim ederek Sakız'a gitmek mecburiyetinde kalmıştır (1328 sonu/ 1329 başı: *Genel olarak araştırmalarda 1329 tarihi esas kabul edilir*)¹¹. Bu durumda Umur Bey'in 1325-26'da henüz onbeş-onaltı yaşlarındayken İzmir yöresinin idaresini üstlendiği anlaşılmaktadır. Kıyıdaki bu müstahkem kalenin ele geçirilmesi hiç şüphe yok ki onun adını duyuran ilk önemli olay oldu. O sıralarda henüz yirmi yaşına ulaşmamıştı. Bu durumda çok genç bir idareci olarak daha ziyade etrafındaki tecrübeli devlet adamlarının yönlendirmesiyle hareket etmekte olduğu düşünülebilir. *Düstûrnâme*'de sanki bütün kararların onun tarafından veriliyormuş gibi bir anlatım benimsenmiştir. Bu durum retorik olarak tabii karşılanmalı, ancak etrafında bulunanların yönlendirici etkileri gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim çıkacağı ikinci önemli sefer öncesinde eserin gerçek müellifi olduğu anlaşılan Hacı Selman'a kendisi için bir gemi yapması emrini vermiş olması bu anlamda manidardır. Bir ulu kadirge inşa eden Hacı Selman'ın böyle bir teknik beceriyi nasıl elde ettiği eserde belirtmemektedir. Fakat bunun için Türkmen sahil beylerinin önemli bir bilgi birikimine, hizmetlerine giren mahalli denizciler vasıtasıyla sahip oldukları düşünülebilir¹². Öte yandan Aydınoğlu Mehmed Bey 1319'da Sakız seferine çıktığında 28 gemi ve 2600 askerle hareket etmiş, fakat ada açıklarındaki deniz savaşında yenilgiye uğramıştı¹³. Bu durum beyliğin kendisine ait donanmasının bulunduğuna işaret eder. Ayrıca Umur Bey'in limanda kalan gemilerden de istifade etmiş olması mümkündür. Çok sonra XV. Asırda yaşamış Bizans tarihçisi Dukas ise onun bu sahillerde bazı küçük limanlar ve taşıma gemileriyle, üç dizi kürekli savaş gemisi yapımına elverişli

¹¹ *Düstûrnâme*, s. 50-51.

¹² H. İnalçık, "Batı Anadolu'da Yükselen Denizci Gazi Beylikler, Bizans ve Haçlılar", *Türk Denizcilik Tarihi*, ed. İ. Bostan-S. Özbaran, İstanbul 2009, I, 34-40.

¹³ Ş. Turan, *Türkiye İtalya İlişkileri*, İstanbul 1990, s. 160.

keresteleri bulabileceği ormanları keşfederek, çok sayıda iki ve üç sıralı savaş gemisinden oluşan bir filo meydana getirdiğini belirtir¹⁴.

İlk Deniz Akınları

Umur Bey İzmir’de kontrolü tam olarak sağladıktan sonra ertesi yıl denize yönelik akınlarına başladı. Bu faaliyetleri son derece ayrıntılı olarak *Düstûrnâme*’de yer alır. Buna göre ilk deniz akınını kardeşi İbrahim Bey ile birlikte 1329 yaz aylarında Bozcaada üzerine yapmıştır. Kendisine ait büyük kadirgasına “Gazi” adını koyan Umur Bey, hem bu kadirga hem de inşa ettirdiği yedi küçük gemiden (*metinde kayık*) oluşan filosuyla Bozcaada önlerinde beş kalyonla (*göge*) iki gün boyunca çatıştı. Bunlardan birini tahrip etti, diğerleri çıkan rüzgarla kurtulup İstanbul’a yelken açtı¹⁵. *Düstûrnâme*’deki ifadeler, bu çatışmada Umur Bey’in filosunun çok önemli bir başarı kazandığına işaret etmezler. Kalyon tipi büyük gemilerin saldırı karşısında biraz savaştıktan sonra müsait rüzgârla geri çekildiği anlaşılmaktadır. Bu mücadele, İzmir’e dönüşünde onun büyük bir başarısı olarak duyuruldu. Fakat kalyonlara karşı bir kadirga ve yedi kayıkla yapılan çatışmanın denizlerde yeni cesur bir liderin ortaya çıktığının işareti olarak psikolojik bir etki yaptığı açıktır.

Bunun ardından onun ikinci akınında hedefini Sakız adası teşkil etti. Bu akın ile ilgili tek kaynak yine *Düstûrnâme*’dir. Ona göre İzmir’den çıkan Martino Zaccaria Sakız’a gitmiş, Bizans imparatoru da buraya gelerek onu esir alıp yerine Presto adlı bir vali tayin etmişti. Bunu duyan Umur Bey ise derhal hazırlık yapıp buraya yönelmişti. Bu vesileyle 7’si kadirga diğerleri iğribar ve kayık olmak üzere 28 gemilik bir filo oluşturdu. Ayasuluk’taki ağabeyisi Hızır Bey de ek olarak 22 gemi verdi. Umur Bey 50 gemiyle Sakız adasına saldırdı. Ahad Su-başı’yı 3000 askerle karaya çıkardı. Bizans valisi Presto’nun savunduğu kaleyi ele geçirememekle birlikte pek çok esir ve ganimetle İzmir’e döndü. *Düstûrnâme*’de bu çıkartma sırasında yapılan savaşa Umur Bey’in yanında kardeşi İbrahim Bey olduğu halde bizzat katılıp ata binmeksizin yaya olarak çarpıştığı ve Presto’yu kaleye kapanmaya mecbur

¹⁴ *Tarih, Anadolu ve Rumeli. 1326-1462*, trc. B. Umar, İstanbul 2008, s. 19.

¹⁵ *Düstûrnâme*, s. 53-55.

ettiği, bütün Sakız adasını yağmaladığı belirtilir¹⁶. Bu hadise aslında Umur Bey ile anlaşarak Sakız'a giden Martino Zaccaria'nın desteklenmesi amacını taşıyordu. Zira Umur Bey'in üstün hâkimiyetini tanıyan Sakız, bir bakıma onun haraçgüzârı konumundaydı. Umur Bey, babası Mehmed Bey ile Bizans imparatoru III. Andronikos'un 1329'da anlaşmış bulunmasına rağmen Bizans topraklarına yönelik akın faaliyetinden pek vazgeçmedi¹⁷.

Sakız'a yapılan bu sefer, onun şöhretinin yayılmasına yol açtı. Mevlana'nın torunu Ulu Arif Çelebi ile birlikte beylikleri dolaşan Eflaki de Sakız baskını sebebiyle onun kahramanlığından Mevleviliğe olan temayülünden bahseder¹⁸. Hatta ağabeyi Hızır Bey, tebrik için İzmir'e gelerek onu desteklediğini herkese göstermiştir. Bu durum bir bakıma yukarıda bahsedildiği gibi babalarının barışçı siyasetine karşı iki kardeşin müşterek bir tavır içinde olduğunu düşündürür. Nitekim muhtemelen ağabeyinden de cesaret alan Umur Bey, daha bağımsız olarak hareket etmeye başladı. Komşu beylik olan Saruhanoğulları ile birlikte hareket ederek 1331'de Gelibolu seferine çıktı. Gelibolu'yu baskı altında tuttu, sahildeki Lazgöl (*Lazu*) hisarını yağmaladı, esir ve ganimetle İzmir'e döndüğünde¹⁹, babası tarafından Birgi'ye çağrıldı. Burada onunla görüşüp kendisinden izinsiz niçin bu sefere çıktığını izah etmek mecburiyetinde kaldı. Bağlılığını yineleyerek İzmir'e döndü. Onun ertesi yıl Eğriboz'a ve sonra Semadrek adasına yöneldiği yolundaki bilgiler mevcuttur. Kantakuzenos, Semadrek'i yağmalayan Umur Bey'in Gümölcine havalisine kadar gittiğini ve İmparatorun kuvvetleriyle çarpıştığını belirtirse²⁰ de bu bilgi *Düstûrnâme*'de anlatılanlarla benzerlik göstermez. Muhtemelen *Düstûrnâme*'de zikredilen Gelibolu seferi bu sonuncu hadiselerle ilgilidir.

Düstûrnâme'ye göre Umur Bey babasının yanından döndükten sonra yine hızla yeni kadırgalar inşasına başladı, büyük yelkenli gemilerle baş edebilecek nitelikte kadırgalar yaptırttı. 100 gemiyi Ahad Subaşı'nın emrine verdi. 150 gemi de kendi idaresinde olmak üzere 1332 ya-

¹⁶ *Düstûrnâme*, s. 56-59.

¹⁷ H.İncalcık, "aynı makale", s. 178.

¹⁸ Eflaki, *Arişlerin Menkıbeleri*, trc. T. Yazıcı, II, 344-345.

¹⁹ P. Lemerle, *Aydın*, s. 63-74.

²⁰ I. Cantacuzen, *Historiarum*, I, 435.

zında Ege denizine açıldı. Hedefi Yunan ana karası idi. İpsara, İşkiros, İşkopelos adalarını aldı, Tuzla ve Mondoniça (*Bodonitsa*) iline çıktı, kaleyi kuşattı. Anlaşma karşılığı muhasarayı kaldırdı ve tekrar denize açıldı, bazı adaları yağmaladı, Eğriboz'a çıktı ve buranın 1331'den beri "bailo"su olan Messire Piyer (*Pierre Zeno*)'in kuvvetleriyle savaştı. Ardından haraç alarak onunla anlaştı, hatta onun yönlendirmesiyle Monesya'ya (*Monembasia/Menevşe*) ilerledi. Burayı da teslim aldı ve her iki şehri haraçgüzar hale getirdi ve İzmir'e döndü²¹.

Düstûrnâme'de olaylar Bodonitsa hâkimesi olan hanımın, malını ve servetini Umur Bey'e vererek onunla izdivaca talip olma hikâyesiyle daha da güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bu seferin neredeyse her yıl düzenli hale gelen akın-yağma amaçlı harekâtın devamı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Venedikliler bu yüzden Levant'taki topraklarını ve kolonilerini koruma niyetiyle siyasi ve askeri teşebbüslerde bulunmaya başlamışlardı²².

Bu başarılı sefer üzerine babası Mehmed Bey bizzat İzmir'e onu tebrike geldi. Ayrıca kardeşleri Hızır, İsa ve İbrahim de onunla birliktiydi. Bu buluşmada Umur Bey babasını ve kardeşlerini zengin hediyelerle karşıladı ve bir bakıma gücünü de onlara göstermiş oldu. Bunun ardından yeni bir seferin hazırlıklarına başladı. Bu defaki hedefi Mora yarımadası idi. 170 gemiyle denize açılan Umur Bey, Mora'ya akıncıları sevk ettiği gibi Kuluri adasına asker çıkardı ve burayı yağmaladı²³. İzmir'e dönüşünde babası tarafından karşılandı ve Birgi'ye gitti, tam bu sırada Bizans, Rodos ve Kıbrıs'tan gelen otuz geminin İzmir'e bir keşif harekâtı yaptığını öğrendi. Fakat kendisi yetişmeden bu gemiler şiddetli direniş sebebiyle geri çekilmişti. Bu bilgi 1332'den beri Venedik öncülüğünde düşünülen Haçlı ittifakının bir yansıması olabilir²⁴. Bununla beraber bunun *Düstûrnâme*'deki bir bilgi karışıklığından da ileri gelmiş olması mümkündür. *Düstûrnâme*'de Umur Bey'in İzmir'e dönüşünün hemen ardından babasından aldığı davet üzerine

²¹ *Düstûrnâme*, s. 64-73. İtalyan kaynaklarındaki yankıları için bk. Ş. Turan, *Türkiye-İtalya*, s. 162.

²² Ş. Turan, *Türkiye-İtalya*, s. 161.

²³ *Düstûrnâme*, s. 73-74.

²⁴ İttifak ile ilgili bk. Angeliki Laiou, "Marino Sanudo Torsello, Byzantium and the Turks. The Background to the Anti Turkish League of 1332-1334", *Speculum*, XLV (1970), s. 374-392 (türkç trc. M.Keçiç, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXII/34, 2003, s. 183-204). Keza K.Setton, *The Papacy and the Levant, 1204-1571*, Philedelphia 1978, I, 180-182.

yeniden Birgi'ye gittiği, onunla buluşup birlikte avlandığı, av sırasında Mehmed Bey'in suya düşüp hastalandığı ve Birgi'ye getirildiği, az sonra da vefat ettiği belirtilir (*Cemaziyelevvel 734/ Ocak 1334*). Yedi gün Birgi'de kalan Umur Bey'in hem amcalarının (*Hamza, Osman ve Hasan*) hem de ağabeyi Hızır'ın muvafakatıyla babasının yerine beyliği kabul ettiği de ifade edilir²⁵.

Ulu Bey Oluşu

Düstûrnâme, ilgi çekici bir şekilde Umur Bey'in babasının yerine geçişini gerekçeli bir bilgiyle açıklamak lüzumunu hissetmiştir. Burada dikkat çekici şekilde Umur Bey'in tahtı ağabeyi Hızır'a teklif ettiği, onun ise tahtın Umur Bey'in hakkı olduğunu söylediği tezi işlenir. Olayların gerçekten tam da böyle cereyan edip etmediği konusunu teyid edecek başka bir kaynak bulunmamakla birlikte bunun ilk Osmanlı kroniklerinde zikredilen Orhan Bey'in Osmanlı beyliğinin başına geçişi hadisesiyle ilginç bir benzerliği olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir. Üstelik bazı yazarlar Hızır'ın 1337'deki bir anlaşmayı bey sıfatıyla imzaladığı üzerinde durarak beyliğin başına Mehmed Bey'den sonra Hızır'ın geçtiği kanaatini ileri sürerler²⁶. Gerçekten *Düstûrnâme*'de özellikle Umur'un ulu beyliği, amcaları ve ağabeyi Hızır'ın muvafakatıyla aldığı yolundaki bir bilgiye yer vermesi, bu hususta dikkat çekicidir.

Aslında geleneğe ve uygulamaya göre babanın yerini “ulu bey” olarak erkek evlatlarından en büyüğü alır, diğerleri ise kendi bölgelerinde idarelerini sürdürür. Bu durumda Umur Bey'in ağabeyi Hızır'a ayrıca bir teklifte bulunmasına gerek yoktur. Fakat *Düstûrnâme*, bunu Hızır'ın değil, amcalarının bir teklifi olarak sunar, böylece satır altında önemli bir meselenin mevcut bulunduğunu düşündürür. Kaynak muhtemelen Umur Bey'in ulu bey olarak takdim etmek maksadıyla “onun meşru beyliğini” kuvvetlendirmek için böyle bir senaryoyu metne eklemiş olabilir. Bu kayıt bize tersinden bir değerlendirmeye Umur Bey'in beyliğin başına geçmesinin çok da kolay olmadığı yolunda bir alt okuma sağlar. Fakat onun ilgili kaynakta aktarıldığı gibi babasının

²⁵ *Düstûrnâme*, s. 77-78.

²⁶ E. Zachariadou, *Trade and Crusade, Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın (1300-1415)*, Venice 1983, s. 37, 113.

yerine genel bir kararla biraz meşakkatli da olsa, ulu beyliğe getirilmiş bulunması mümkündür. Belki bilahire ağabeyi Hızır ile aralarında bir mutabakat oluşmuş olabilir. Yani kısaca Umur Bey'in "de facto" yahut fiili bir durum yaratıp Aydın beyliğinin ulu beyi şeklinde faaliyet gösterdiği düşünülebilir. Gerek Eflaki'nin onun hakkındaki bilgileri, gerekse 1333 yazında İzmir'de onu gören İbn Battuta'nın ifadeleri bu yolda önemli bir veri sağlar. İbn Battuta Umur Bey'in, zenginliğinden, cömertliğinden ve gaza şöhretinden övgüyle söz eder²⁷.

Öte yandan sancılı bir sürecin ardından Umur Bey'in üç gün kadar Birgi'de kalıp alelacele yeniden İzmir'e dönüşü, buraya karşı olan tehdidin devam ettiğini gösterir. Nitekim 1334 Eylülünde Haçlı donanmasının İzmir'e çıkışı onun tarafından önlenmiş olmalıdır²⁸. Umur Bey'in İzmir'e döndükten sonra ilk iş olarak yeni bir deniz seferine hazırlanması da bu baskına cevap vermek amaçlıdır. Bu defa Saruhanoglu Süleyman Bey ile birlikte müşterek bir harekate girişen Umur Bey, 276 gemiyle Monembasia'ya geldi, buranın hâkiminden haraç aldıktan sonra İспен (*Spanos* ?) kalesini kuşattı. Oradan Mora'ya uzandı, Mizistre, Gavrilopoulos gibi yerlere baskın yaptı, pek çok mal ve esir alıp İzmir'e döndü (1335). *Düstûrnâme*'ye göre dönüş sırasında gemiler fırtınaya yakalanmış, Umur Bey güçlükle İzmir limanına ulaşırken Süleyman Bey'in gemisi kayalara çarparak karaya oturmuştu²⁹.

Onu buradan kurtaran Umur Bey, daha sonra Bizanslıların elinde bulunan tek önemli müstahkem kale konumundaki Alaşehir'i kuşattı, bu zorlu savaş sırasında üç yerinden yaralandı, kale kumandanının aman dilemesi üzerine burayı haraçgüzâr hale getirip geri döndü (1335)³⁰. Sadece *Düstûrnâme*'de yer alan bu sefer ile ilgili olarak birtakım şüpheler vardır. Ancak Alaşehir'in Bizans'ın elindeki son önemli müstahkem mevki olması, Umur Bey'in Bizans imparatorunu zor durumda bırakmak isteği böyle bir kara seferine neden çıktığı konusunu nispeten aydınlığa kavuşturur³¹. *Düstûrnâme*'de de olay bir bakıma Bi-

²⁷ İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnâmesi*, trc. A.Sait Aykut, I, İstanbul 2000, s. 425-426.

²⁸ E. Zachariadou, *Trade*, s. 29-30.

²⁹ *Düstûrnâme*, s. 80-81.

³⁰ *Düstûrnâme*, s. 81-82.

³¹ Çeşitli görüşler için bk.M. Couroupou, "Le siege de Philadelphie par Umur Pacha d'apres le manuscrit de Bibliotheque patriarcale d'Istanbul. Panaghias 58", *Geographica Byzantina*, Paris 1981, s. 67-77; keza P. Lemerle, "Philedelphie et l'emirat d'Aydın", *Philadelphie et*

zans imparatoruyla bağdaştırılır ve bu olayı duyan Bizans imparatorunun Umur Bey ile irtibat kurmak için Karaburun'a geldiğinden söz edilir. Aslında İmparator III. Andronikos Midilli adasını ele geçiren Foça valisi Dominico Cattaneo cezalandırmak için İstanbul'dan hareket etmiş, Midilli'ye asker sevk etmiş, kendisi de Foça'yı kuşatmıştı (1336). Andronikos bu vesileyle Umur Bey ve Saruhan Bey ile işbirliği yapmak istiyordu. İmparatorun yakın adamı Saray nâzırı (*Demostikos*) Kantakuzenos ile Karaburun'da görüşen Umur Bey Bizanslılarla ittifak yaptı, bundan böyle Bizans'a ait yerlere saldırmayacak, onun düşmanlarına karşı askeri yardım göndermeyi kabul edecekti. *Düstûrnâme*'ye göre, yapılan anlaşma gereği imparator Sakız'ın gelirlerini Umur Bey'e tahsis etti, o da Alaşehir halkı üzerindeki haracı kaldırdı³². Böylece bir bakıma Sakız adası yeniden Aydınoğulları'nın "haraçgüzâr ülkesi" haline gelmekteydi. Üstelik artık Bizans ile yeni bir dönem başlıyordu, Umur Bey burada önemli bir diplomatik başarı da kazanmış oluyordu. Buradaki tanışma ve sıcak ilişkiler, ileride Umur Bey ile Bizans tahtına geçecek olan Kantakuzenos arasında sarsılmaz bir bağın kurulmasını sağlayacaktı³³.

İlginç olan bir başka durum ise Venediklilerin Umur Bey'in kardeşi Hızır Bey ile bir barış anlaşması akdetmiş olmasıdır (*Mar' 1337*). Anlaşmanın Hızır Bey'in imzasını taşıması muhtemelen Ayasuluk ile ilgili olmasından kaynaklanmıştır. Aksi takdirde Umur ile Hızır beylerin birbirlerinden farklı şekilde hareket etmiş olmaları, "ulu beylik" konusundaki tartışmalar hatırlandığında son derece dikkat çekici bir ayrıntıyı ortaya koyar: Bizans ile anlaşılan Umur Bey, karşısında ise Venedikle anlaşma imzalayan Hızır Bey. Ne yazık ki dönemin kaynakları *Düstûrnâme* de dahil, böyle bir çekişme olduğu konusunda derin bir sessizlik içindedirler.

Bizans'ın Müttefiki Olarak Faaliyetleri

Bu hadiseden sonra *Düstûrnâme*'de Umur Bey'in Atina'nın Katalan dükünün Latinlere karşı yardım talebini olumlu karşılayıp hareket

Autres Etudes, ed. H. Ahrweiller, Sorboinne 1984, s. 55-68.

³²Bazı araştırmalarda Alaşehir haracının kaldırılmadığı, Sakız ile ilgili de herhangi bir karar alınmadığı kanaatini serdederler: P. Lemerle, *Aydın*, s. 109-115; Ş. Turan, *Türkiye-İtalya*, s. 367, not 140. Sakız ve Alaşehir'den haraç alınması bilgisi daha doğru olmalıdır.

³³Cantacuzen, *Historiarum*, I, 481. H. İnalcık, "aynı makale", s. 35-36.

geçtiği, Atina'ya geldiği belirtilir. Dönüşte ise Andros, Sifnos, İşkinos, Nakşa, Para adalarını vuran Umur Bey, Eğriboz'a çıkmış, oradan muhtemelen Bizans imparatorunun da isteği doğrultusunda asi Arnavutların üzerine yürüyerek bazı kaleleri kuşatmış, İstefe'ye gelmiş, etrafı yağmalayarak İşkiros adasına ulaşmış, fırtına yüzünden bir süre burada kalmış, gemilerinin bir kısmı fırtınadan zarar görmüş, zorlukla Midilli'ye gelebilmiş ve burada müttefiklerinin de yardımıyla filosunu tamir imkânı bulmuş, ardından İzmir'e dönmüştür. 1337-1338 yıllarını içine aldığı tahmin edilen bu uzun sefer sonrası Umur Bey'in, yeniden Mora seferine çıktığı *Düstûrnâme*'de belirtilir³⁴. Bizans tarihçilerine göre III. Andronikos'un asi Arnavutlar üzerine yaptığı sefere Umur Bey'in askerleri de katılmış, bunlar Kuzey Epir'deki asileri temizlemişler, Berat ve Kanina'yı Arnavut asilerin tasallutundan kurtarmışlardır³⁵. *Düstûrnâme*'nin aksine bu anlatımlarda Umur Bey'in kendisinin bizzat seferde olduğuna dair bir bilgi yer almaz. Ancak *Düstûrnâme* ilginç bir şekilde Umur Bey'in Mora'da gemilerini Korint körfezinde (*Germe*) karadan çektiği, oradan İstanbul önlerine geldiği ve müttefiki olan imparator tarafından iyi karşılandığı, ardından Karadeniz'e açılarak Kili'ye ulaştığı, etrafı yağmaladıktan sonra dört günde türlü zorluklarla yeniden Germe'ye döndüğü, orada tekrar gemileri karadan çekip esirleri ve mallarıyla İzmir'e hareket ettiği belirtilir. Ancak bu anlatılanlar, coğrafya göz önüne alındığında oldukça şüpheli gözükmektedir.

Bazı tarihçiler gemilerin karadan yürütülme olayının Epir seferinde olabileceğini, onun Germe hisarına ulaştığını ve buradan gemileri karadan çekterek Korint körfezine indiğini ileri sürerler. Osmanlı tarihçiliğinde de gemilerin karadan yürütülme olayına yer verilmiştir. Fakat böyle bir hadisenin olmadığını bildiren modern yazarlar da vardır. Bunlar böyle bir sefer yapması için bir gerekçesi olmadığını beyan ederler. Ayrıca Bizans kaynaklarında da bir bilgi bulunmadığını eklerler. Gerçekten de *Düstûrnâme*'de onun buradan İstanbul'a yönelerek imparatorla birlikte hareket ettiği ve oradan Karadeniz'e çıkıp Kili'ye sefer yaptığı yolundaki bilgi bünyesinde önemli problem barındırır; dolayısıyla aynı zaman sürecinde böyle uzun bir harekâtın mantıken yapılamayacağı açıktır. Eserdeki mesafeler dikkate alındığında bu Epir

³⁴ *Düstûrnâme*, s. 85-88.

³⁵ Cantacuzen, *Historiarum*, I, 496-499.

seferinin daha önce yapılan bir harekâtın anlatımı olduğu, gemilerin ise karadan yürütüldüğü yerin Karadeniz seferi sırasında Çanakkale boğazına gelindiğinde Gelibolu yarımadasının aynı adı taşıyan mevkiinde gerçekleştirilmiş bulunduğu ileri sürülür³⁶. Gerçekten de bunun tek bir sefer olma ihtimali yüksektir. İmparatora yardım etmek ve onun Bulgar ve Sırlara karşı elini rahatlatmak için sadık bir müttefik olarak Umur'un Karadeniz seferine çıkması ve Tuna ağzına kadar gelmesi ilginçtir, ama bunun imparatora ne şekilde yardım olduğu sorgulanması gereken bir başka problemi teşkil etmektedir. Ancak onun müttefikliği Kantakuzenos'un yeni kazandığı güçlü konumu vesilesiyle İstanbul'a gelmiş ve oradan yanındaki askerleri Kili'ye göndermiş olma ihtimali de düşünülebilir³⁷. Her halükârda Enveri'nin iki seferi bir arada anlatımında, muhtemelen eseri yeniden yazmaktan kaynaklanan ciddi bir atlama veya karıştırma problemi mevcuttur.

1341'de Kantakuzenos'un küçük yaştaki imparator Ioannes'in vasisi olarak güçlü bir konuma gelişiyiyle Umur Bey Bizans imparatorluğu için önemli bir müttefik oldu. Kantakuzenos düşmanlarına ve otoritesine karşı çıkanlara karşı en samimi müttefik olarak Umur Bey'i görüyordu. Nitekim Kantakuzenos kendisine karşı ittifak oluşturan Saruhan, Osmanoğlu Orhan ve Karesi oğlu Yahşi Beyler ile anlaştığı gibi, onlara yardım etmek için 250 gemiyle Trakya sahillerine çıkan Umur Bey'i de kendi yanına çekmeyi ve onu geri dönmeye ikna etmeyi başardı. Fakat daha sonra rakipleri karşısında zor duruma düşüp imparatorluk mücadelesinde başarısızlığa uğrayınca Umur Bey'den yardım istedi. Umur Bey 1342 yılı sonlarında 20.000'e yakın kuvvet ve 380 kadar gemiyle Meriç ağzına geldi. Dimetoka'da bulunan Kantakuzenos'un hanımı ve önde gelen asiller tarafından karşılandı³⁸. Bir süre burada kaldıktan sonra Kavala civarındaki Christoupolis'e yürüdü. Onun ken-

³⁶ Bu konudaki tartışmalar ve bu iki seferin ayrı olduğu, burada zikredilen Germe'nin Gelibolu yarımadasında olabileceği fikri için bk. bu kitapta M. Daş, "Aydınoglu Umur Bey'in Tartışılan Epir ve Tuna Seferleri".

³⁷ E. Zachariadou, *Trade*, s. 40'ta meseleyi izah eder. Bu olayın III. Andronikos'un ölümünden sonra 1341'de düşmanları Bulgarlara karşı gerçekleştirdiğine dair Lemerle'nin atfına işaret eder (*Aydın*, s. 129-143). Keza bu harekâtın 1337-38'de Tatar veya onların müttefikleri Eflaklara karşı yapıldığı hakkındaki görüşü (*M.Alexandresca-Dersca*, "L'expédition d'Umur Beg d'Aydın aux bouches du Danube 1337 ou 1338", *Studia Acta Orientalia*, VI/2, 1957, s. 2/23) bildirir; iki ayrı sefer olma durumunu da belirtir.

³⁸ Dukas, *Tarih*, 20-21'de Umur Bey'in burada Kantakuzenos'u üç ay beklediği, 500 atlısı, gemilerde bir o kadar da piyadesi ve ayrıca gemicileri olduğu belirtilir.

di üzerlerine de saldıracağından korkan Ferecik ahalisi o sırada Sırbistan'da bulunan Kantakuzenos'un ağzından sahte mektuplar yazarak Umur Bey'in daha fazla ilerlememesini sağlamaya çalıştı. O sırada havanın çok soğuması sebebiyle zor durumda kalan Umur Bey, Ferecik önlerinde bulunan donanmasına gitti ve orada adamlarından üç yüzünün donmuş olduğunu görünce daha fazla durmayıp 1343 başlarında geri döndü. Onun bu ani gidişi Kantakuzenos'u müşkilat içinde bıraktı. Tekrar İzmir'e haber yolladı.

Kantakuzenos'un Sırbistan'da öldüğü yolundaki dedikodulara inanan Umur Bey, gelen haberciden doğru bilgileri alınca 1343 yılı içinde tekrar Trakya'ya geçmek üzere hareket etti. Selanik civarında karaya çıktı. Kantakuzenos'un rakibi imparator Ioannes ve annesi imparatoriçe Anna taraftarı olarak büyük dük unvanını alan Apokaukos ile karşılaşmayı umuyordu, fakat onun İstanbul'a kaçtığını öğrendi. Bütün Selanik yöresine akınlar yaptı etrafı yağmaladı. Kantakuzenos ile buluştu, birlikte yapacakları harekatı planladı. Selanik şehri direnince buradan ayrılan müttefikler Christoupolis surlarını geçerek Trakya şehirlerini itaat ettirdiler. Umur Bey Kantakuzenos'un İstanbul'a imparatoriçe nezdine gönderdiği elçilik heyetine kendi adamını da katmıştı. Kantakuzenos'un elçisi İstanbul'da tutulup işkenceye uğrarken Umur Bey'in adamı büyük bir saygıyla karşılanmıştı. Hatta Apokaukos ona Umur Bey'in Kantakuzenos'un yanından ayrılması için lütfekâr ibarelerle dolu bir de mektup vermişti. Ancak Umur Bey bu mektubu Kantakuzenos'a da okuttu. Umur Bey bir süre Kantakuzenos ile Dimetoka'da kaldıktan sonra Mora'ya kadar birlikte sefere çıktı, fakat yolda hastalandı, tekrar Dimetoka'ya döndü. Dönüş yolunda iken İstanbul'dan Edirne muhafazasına tayin edilen ve etrafı yağmalayan Françes'in birlikleri dağıtıldı, kendisi de öldürüldü. Umur Bey hasta hasta bizzat savaşmış, hatta hayati tehlike de atlatmıştı. Umur Bey ayrıca geri dönmesi için İstanbul'dan kendisine yapılan teklifi kabul etmedi, fakat askerinin artık burada daha fazla kalmak istememeleri üzerine Kantakuzenos'a geri dönmek istediğini, ama tekrar asker toplayıp geleceğini bildirdi. Ayrıca Kantakuzenos'un talebiyle sulh için İstanbul'a bir elçilik heyeti yolladı. Fakat bu heyet müspet bir cevap alamadı, buna karşılık imparatoriçe onun dönmesi için İstanbul'dan gemiler göndermeyi ve askerine dağıtılmak üzere de para vermeyi taahhüd etti. Bu durum Kantakuzenos'un da işine geliyordu, zaten dönüş kararı

alan Umur Bey için ayrıca para sarfetmemiş olacaktı. Umur Bey böylece on ay burada kaldıktan sonra bir kısım askerini Kantakuzenos'un yanında bırakıp İzmir'e döndü (1344 Mayıs). 1343 sonlarında adamlarından Ahat ile İlyas Bey'i geri gönderdiğinden bu sırada yanında bin kadar adamı kalmıştı³⁹.

Bizans kaynaklarına dayalı olarak anlatılan bu olaylar zinciri, *Düstûrnâme*'de tek bir sefer bütünlüğü içinde ve yer yer tafsillatlı olarak anlatılır. Fakat bu kısım Bizans kaynaklarıyla pek çok yerde bağdaşmaz. *Düstûrnâme*'ye göre Umur Bey Kantakuzenos'un yardım talebi üzerine 30.000'den fazla asker ve 300 gemiyle Trakya'ya gelir. Önce Gelibolu yöresindeki Esen Tekfur'un memleketine uğrar ve onun tarafından karşılanır. Oradan Tunca yoluyla Dimetoka'ya Kantakuzenos'un yanına gider. Yanındaki azaplar etrafa akınlar yaparken Saruhanolu Süleyman da gelip akına katılır. Sonra şiddetli bir kış olur, Meriç donar, gemiler buzlar kırılarak denize çekilir. Umur Bey bunun ardından İpsala'dan hareketle gemilerinin bulunduğu yere ulaşır, oradan Selanik önlerine hareket eder. Karaya asker çıkarır, mukavemet edenleri yener ve kaleyi kuşatır. Selanik'e kapananlar sulh teklif ederler, Umur bunu kabul eder. Dimetoka'da bulunan Kantakuzenos'a durumu bildirir, Kantakuzenos yanında Kaloyan (*İoannes Paleologos*) olduğu halde Selanik'e gelir, orada imparatora taç giydirilir ve şehir halkı da durumu görünce teslim olur. Umur Bey bunlarla birlikte daha sonra Serez ve Zihne'ye ulaşır, bunların itaatini sağlar, Chirstopolis şehri ise direnir. Buradan ayrıлып İskeçe'yi teslim alır, sahilde bulunan Beroe ise savaşla düşer. Bütün bu şehirleri Umur Bey Kantakuzenos'a verir. Tam bu sırada Sırp beyi Momçila 4000 askeriyle Umur'un hizmetine girer. Bu müttefikler Dimetoka'ya gelirler, Umur ise buradan hareketle yanında Momçila olduğu halde Gümölcine'yi ele geçirir, Ağrican'a ise harple zapt eder. Ardından İoannes Paleologos'u İstanbul'a yollar, kendisi Kantakuzenos ile beraber faaliyetlerini sürdürür. Bu sırada silah arkadaşlarından Peşrev Bey vefat eder, Umur adamlarını kısımlara ayırıp çeşitli yerlere sevk eder. Etrafa akınlar yaparak Dimetoka'ya döner. Uzun süre ailelerinden uzak kalmış, memleket hasreti çeken adamları-

³⁹Cantacuzen, *Historiarum*, I, 557-562, 806-810, 840-870. Olayların Bizans kaynaklarına göre tahlili için bk. M.H. Yinanç, *Medhal*, s. 43-51. Keza Kantakuzenos ve Umur bey arasındaki dostluk için bk. E.Werner, "Johannes Kantakouzenos, Umur Pascha und Orhan", *Byzantinoslavica*, XXVI (1965), s. 255-276.

nı Ahad ve İlyas beyler ile geri gönderir, bunların ayrıca memleketinden haber getirmelerin ister. Kendisinin yanında ise ancak 1000 kişi kalmıştır. Bu sırada Edirne tekfurı Dimetoka'ya saldırır, Umur büyük bir kahramanlık gösterir, bizzat savaşır, durumu kendi lehine çevirir. Hatta Edirne tekfurunu öldürür, Kantakuzenos kazandığı bu zaferden dolayı minnettar olur ve bunun nişanesi olarak kızını onunla evlendirmek ister, fakat Umur büyük bir olgunluk gösterip kardeşi olan Kantakuzenos'un kızıyla evlenemeyeceğini söyler, nazik şekilde teklifi reddeder. Hatta Kantakuzenos'un kızı Despina kendisine âşık olmuştur, onun da şahsi ricasını kabul etmez, bir bakıma dindar bir Müslüman olduğunu göstermiş olur. Kışı burada geçirdikten sonra Kantakuzenos'tan gemi tedarik etmesini ister, artık dönme vakti gelmiştir. İstanbul'da bulunan imparator İoannes'in annesi de dönmesini rica eder, sonunda Kantakuzenos ona Enez'e kadar eşlik eder, İstanbul'dan gelen 20 kadirge ve beş kayık ile buradan ayrılıp İzmir'e döner⁴⁰.

Anlaşılabileceği üzere *Düstûrnâme* olayları karışık anlatmış, takdim tehirler yaparak araya bir takım hikâyeler eklemiş, okuyucuya Umur Bey'in ne kadar dindar olduğunu, "hava ve hevesinin" esiri olmayıp sadece gaza ile uğraştığını belirtmek istemiştir. Böylece onun şahsında destani bir kahraman ortaya çıkarmaya çalışmıştır. O kadarki Kantakuzenos'un kızının yaptığı teklifi reddetmesi rivayetini ise açık şekilde belirtmese de Hz. Yusuf kıssasından hareketle metne eklemiştir. Hülasa okuyucunun bu hikâyeyle Hz. Yusuf kıssasını nasılsa bağdaştıracığının farkında olduğu da düşünülebilir. Bununla beraber metindeki sefer güzergâhı ve bazı kalelerin zaptı konusunun doğru olma ihtimali çok yüksektir, buradan Kantakuzenos'un ve diğer Bizans kaynaklarının eksikliğini tamamlamak mümkün olabilir.

İzmir'in Düşüşü ve Son Mücadele Yılları

Umur Bey'in Trakya'daki faaliyetleri Latinler için şüphesiz büyük problem teşkil etmekteydi, İzmir'in kurtarılması için yeni bir teşebbüse girişilmişti. Özellikle Papa VI. Clemens'in oluşturduğu Hristiyan birliği, Kıbrıs, Venedik, Cenova ve Rodos gemilerinden oluşan bir filoyla İzmir'e 1344 Ekiminde ani bir baskın düzenledi. Bu kuvvetlerin

⁴⁰ *Düstûrnâme*, s. 93-109.

başında İstanbul'un Latin patriği unvanını taşıyan metropolit Henri d'Asti bulunuyordu⁴¹. Umur Bey bu ani baskın karşısında kuvvet toplamakta sıkıntı çekti, aşağı liman kısmındaki kaleden çekildi. Böylece İzmir'in kıyı kalesi Latinlerin eline geçti (28 Ekim 1344). Bu durumun Umur Bey'in gaza şöhretine önemli bir darbe vurduğu açıktır. Kaleyi geri alma çabalarının da bir sonuç vermediği anlaşılmaktadır. *Düstûrnâme*'de Umur Bey'in kaleyi almak için yeni kuşatma makinelerine başvurduğundan ve büyük gayret sarf ettiğinden uzun uzadıya söz edilir. Ayrıca kendisine dışarıdan diğer Türkmen beyliklerinden de yardım geldiğine dair kayıtlar vardır. Mesela Eretnalılar kuşatma için iki mancınık ustası yollamışlardı⁴². *Düstûrnâme*'de Umur Bey'in mücadelesi ayrıntılı şekilde nakledilmektedir ve burada anlatılanların doğru olma ihtimali büyüktür. Onun ağır baskısı altında bunalan ve kalede sıkışıp kalmış olan Latinler, kışı geçirmek üzere Eğriboz'a giden Patrik Henri'den yardım talebinde bulunmuştu. O da alalecele İzmir'e döndü, zorlukla kaleye girebildi, sonra Yukarı İzmir'e yapılan bir hücumu da Umur Bey tarafından başarısızlığa uğrattıldı (17 Ocak 1345). Bu savaşta Papa'nın temsilcisi Patrik Henri, Venedik amirali Pietro Zeno ve Papa gemilerini kumanda eden Martino Zaccaria hayatını kaybetmişti. Şüphesiz bu üç büyük kumandanın ölümü Umur Bey için önemli bir zaferdi ve Latinler arasında tam bir ümitsizlik doğmuştu⁴³. *Düstûrnâme*'de bu nazik ortamda İzmir'e gelen Saruhanoğlu Süleyman Bey'in, Umur Bey'i yeniden akın için teşvik ettiği bildirilir. Ancak bu harekâtın Kantakuzenos imparatorluk mücadelesinde zor durumda kalarak yeniden eski müttefikine başvurmasından dolayı yapıldığı açıktır. Baskın sırasında gemilerinin çoğunun yok olmasına karşılık Umur Bey, biraz da karşı bir harekâtla intikam almak kastıyla bu teklife sıcak baktı⁴⁴.

Umur Bey ile Saruhan ve Karesi müşterek birlikleri 1345 yılı haziranında Gelibolu'dan Rumeli yakasına geçtiler. Dimetoka, Gümölcine, Selanik taraflarında faaliyet gösterdiler, Bulgaristan üzerine yürüyerek bölgeyi yağmaladılar. Ardından Umur Bey Kantakuzenos ile birlikte

⁴¹ İttifak ve sefer için bk. Setton, *The Papacy*, I, 183-195.

⁴² *Düstûrnâme*, s. 109-117. Ayrıca bir Mağribî'nin de farklı bir çeşit mancınık yaptığından söz edilir.

⁴³ Ş. Turan, *Türkiye-İtalya*, s. 168.

⁴⁴ M.H. Yinanç, *Medhal*, s. 51-59.

Makedonya'dan Meriç'e kadar olan kesime hakim olup müttefiklerine ihanet eden Momçila üzerine yürüdü. Şiddetli savaşın ardından Momçila hayatını kaybetti. Müttefikler Ferecik'i kuşatırken Kantakuzenos'un rakibi Apokaukos'un öldürüldüğü haberi geldi (11 Haziran 1345). Bunu fırsat olarak gören Umur Bey ve Süleyman Bey İstanbul'a yürünmesini teklif ettiler. Ancak Kankatuzenos taraftarlarının İstanbul'da duruma hâkim olamadıkları haberi gelince Makedonya'ya dönüş kararı alındı. Yolda Süleyman Bey'in hastalanıp ölümü üzerine Umur Bey İzmir'e döndü. Bu onun son seferi oldu, bundan sonra kendi topraklarını korumak ve aşağı İzmir'i ele geçirmekle uğraştı. *Düstûrnâme*'de onun sefer dönüşü yeniden kıyıdaki kaleyi sıkıştırmaya başladığı bildirilir. Tam bu sırada hem buradaki Latinlere yardım etmek hem de Türklerin Ege adalarına yönelik faaliyetlerini önlemek için Papa yeni bir Haçlı seferi çağrısı yapmış, Dük Dauphin Humbert'in kumandasında 26 kadırgadan ibaret bir donanma oluşturulmuş bunlar Ege'deki korsanları temizledikten sonra Midilli'ye gelmiş, oradan 1346 Haziranında İzmir'e çıkmışlardı. Umur Bey topladığı kuvvetlerle iki İzmir kalesi arasındaki ovada onları karşıladı. Bu savaşta her iki taraf da kesin bir başarı elde edemedi. Humbert başarı kazanamayınca Rodos'a döndü. Hemen ardından Umur Bey ve Hızır Bey ile diplomatik ilişki kurmaya çalıştı. Anlaşma için papadan da destek istedi. Aşağı kalenin yıktırılıp şehrin teslimi, buna karşılık Latinlerin bazı imtiyazlarla burada kalmaları yolunda bir anlaşma zemini belirmişti. Fakat Papa bunu tasdik etmedi (1347-1348)⁴⁵. Bu arada da Umur Bey bir kısım askerlerini Saruhanoğlu ile birlikte yine Rumeli'ye göndermişti.

Düstûrnâme'de Umur Bey'in aşağı İzmir'deki Latinleri sürekli baskı altında tuttuğu, sonra Birgi'ye gidip babasının türbesini ziyaret ettiği, oradan ağabeyi Hızır'ı görmek için Ayasuluk'a gittiği, buraya gelen diğer kardeşleriyle de görüştüğü, hemen sonra İzmir'de Latinlerle savaşırken hayatını kaybettiği belirtilerek bu son iki yıl kısaca anlatılır⁴⁶. Aslında 1348 Şubatında Papa anlaşmayı kabul etmeyince mücadele yeniden başlamıştı. Umur Bey aşağı İzmir üzerindeki baskısını iyice artırdı. Şiddetli hücumlar sırasında bizzat askerin önüne geçerek kaleye tırmanmak isterken bir ok isabetiyle hayatını kaybetti (748 Zil-

⁴⁵ Gelişmeler için bk. K. Setton, *The Papacy*, I, 212-217.

⁴⁶ *Düstûrnâme*, s. 125-126.

hicce/1348 Mart)⁴⁷. Ölüm tarihinin 749 Saferine denk düşen 1348 Mayıs ayı olduğuna dair genel bir mutabakat vardır⁴⁸. Ancak *Düstûrnâme* açık şekilde 748 tarihini verdiğine göre buna inanmak için bir sebep bulunmamaktadır. Onun ölümü üzerine muhasara kaldırıldı ve nâşi Birgi'ye götürülerek orada babasının türbesine defnedildi.

Sonuç itibarıyla Umur Bey'in çarpışma sırasında hayatını kaybetmesi, onun gazi olarak şöhretinin daha da yayılmasına vesile teşkil etmiş olmalıdır. Bizans tarihçisi Dukas bile yaklaşık yüz yıl sonra onu nasıl kahramanca hayatını kaybettiğine temas etmek lüzumu hissetmişti⁴⁹. *Düstûrnâme*'de ise onun yirmi bir yıl gazada bulunduğu, bu sürede yirmi altı sefer yaptığı ve vefatında 39 yaşında olduğu belirtilir. Onun gaza şöhreti tabii olarak geç tarihli Osmanlı kaynaklarında da yankı bulmuştur⁵⁰. Denizcilik geleneğinde adı özellikle öne çıkmış, XV. ve XVI. asra ait bazı kaynaklar onu Osmanlı denizcilerinin atası bile saymışlardır. Tursun Bey'in Kefe'ye hareket eden donanmadan söz ederken Umur Bey'e atıf yapması dikkat çekicidir⁵¹. Gazilerin, "Gazi Umur Bey canı için" yemin ettikleri, yenicilerinin önceleri "Umur Bey kısıbetidir" diye onun giydiği tarzda başlık takındıkları rivayet edilir. Yanındaki azap ve askerlerinin kendilerine "Biz Umurca oğlanıyız" diye tanıttıkları da belirtilir. Oruç Bey, deniz gazilerini "Umur Bey müridleri" diye anar⁵². Onu yakından tanıyan Bizans İmparatoru Kantakuzenos, hatıratında son derece akıllı ve mantıklı düşünen biri olduğuna temas eder⁵³. Vakıf kayıtlarında Hundi Melek, Azize Melek ve Gürci Melek adlı üç kızının adı geçer. Denizli'de "bedraka" adlı bir verginin kaldırıldığına dair yer alan kitabede Mehmed Bey oğlu Umur Bey şeklinde adı geçen şahsın o olduğu ileri sürülür ve buna dayalı olarak nüfuzunun daha 1327'de bu yörelere kadar ulaştığı ifade edilirse de daha önce de belirtildiği gibi bu konu muğlaktır⁵⁴. Osmanlı dönemine ait Tahrir kayıtlarında Umur Bey'in arazi tahriri yaptırttığı, mülk sa-

⁴⁷ *Düstûrnâme*, s. 130.

⁴⁸ P. Lemerle, *Aydın*, s. 157, 252. Keza Latin kaynaklarından hareketle Mayıs 1348 tarihi verilir: bk. Setton, *The Papacy*, I, 216. Bu haberlerin ulaştığı tarih olabilir.

⁴⁹ *Tarih*, s. 22.

⁵⁰ İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. Ş. Turan, II. Defter, Ankara 1983, s. 109, 166, 168.

⁵¹ *Tarih-i Ebu'l-Feth*, nşr. M. Tulum, İstanbul 1977, s. 169.

⁵² *Oruç Beğ Tarihi*, nşr. N. Öztürk, İstanbul 2007, s. 184.

⁵³ Werner, "aynı makale", s. 255-276.

⁵⁴ Baykara, *Umur Bey*, s. 20-21.

hiplerine nişanlar verdiği, kendisinin ayrıca Birgi’de, Keles’te ve Alaşehir’de cami, mescit ve medrese gibi hayır eserleri olduğu hakkında atıflar vardır⁵⁵. Onun adına kaleme alınan *Düstûrnâme*’de, büyük bir gazi olarak ahlaklı ve son derece dindar biri gibi tanıtılmasına özel bir önem verildiği dikkatten kaçmamaktadır.

⁵⁵ H.Akın, *Aydinoğulları*, s. 51.

KAYNAKÇA

- Laiou, Angeliki "Marino Sanudo Torsello, Byzantium and the Turks. The Background to the Anti Turkish League of 1332-1334", *Speculum*, XLV (1970) (türkç trc. M. Keçiş, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXII/34, 2003, s. 183-204 .
- K. Eron-G. Teoman, "İzmir'de Basılan İlk Aydınoğlu Dirhemi", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, sy.124, İstanbul 2007.
- Düstûrnâme*, nşr. M.H. Yinanç, İstanbul 1928.
- Zachariadou, E. *Trade and Crusade, Venetian Crete and the Emirates of Monteshe and Aydın (1300-1415)*, Venice 1983.
- Werner, E. "Johannes Kantakouzenos, Umur Pascha und Orhan", *Byzantinoslavica*, XXVI (1965)İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. Ş. Turan, II. Defter, Ankara 1983, s. 109, 166, 168, 171.
- Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, II, trc. T. Yazıcı.
- İnalcık, H. "Batı Anadolu'da Yükselen Denizci Gazi Beylikler, Bizans ve Haçlılar", *Türk Denizcilik Tarihi*, ed. İ. Bostan-S. Özbaran, İstanbul 2009.
- Akın, *Himmet Aydınoğulları Tarihi*, Ankara 1946; ikinci ve genişletilmiş baskı, Ankara 1968.
- Ioannis Cantacuzeni eximperatoris Historiarum, Libri IV, (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae)*, nşr. L.Schopen, I-III, Bonnae 1828-1832. *Byzantina Historia*, nşr. L. Schopen,, CSHB, I-III, Bonnae 1829-1830, 1855.
- İ.Melikoff-Sayar, *Le Destan d'Umur Pacha*, Paris 1954.
- İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnâmesi*, trc. A.Sait Aykut, I, İstanbul 2000.
- K.Setton, *The Papacy and the Levant, 1204-1571*, Philedelphia 1978, I.
- Couroupou, M. "Le siege de Philadelphie par Umur Pacha d'apres le manuscrit de Bibliotheque patriarcale d'Istanbul. Panaghias 58", *Geographica Byzantina*, Paris 1981

- Daş, M. “Aydinoğlu Umur Bey’in Tartışılan Epir ve Tuna Seferleri”.
(*Sempozyumda sunulan bildiri*)
- M. Alexandresca-Dersca, “L’expédition d’Umur Beg d’Aydın aux bouchos du Danube 1337 ou 1338”, *Studia Acta Orientalia*, V/2, 1957, s. 2/23.
- Oruç Beğ Tarihi*, nşr. N.Öztürk, İstanbul 2007.
- Lemerle, P. “Philedelphie et l’emirat d’Aydın”, *Philadelphie et Autres Etudes*, ed. H. Ahrweiller, Sorboinne 1984.
- Lemerle, P. *l’Emirat d’Aydın, Byzance et l’Occident: recherches sur la geste d’Umur Pacha*, Paris 1957; Tuncer Baykara, *Umur Bey[Paşa]*, Ankara 1990.
- Turan, Ş. *Türkiye İtalya İlişkileri*, İstanbul 1990.
- Tarih, Anadolu ve Rumeli. 1326-1462*, trc. B. Umar, İstanbul 2008
- Tarih-i Ebu’l-Feth*, nşr. M. Tulum, İstanbul 1977.
- Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, nşr. A. Bakır, İstanbul 2009.

AYDINOĞULLARI BEYLİĞİNDE MEHMED BEY'DEN SONRA “ULUĞ BEY” KİM OLDUĞU KONUSUNDA YENİ BİR YORUM

MURAT KEÇİŞ

Mehmed Bey'in ölümünden sonra Aydınogulları Beyliği'nin başına kimin geçtiği yani “Uluğ Bey olduğu Aydınogulları Beyliği tarihi konusunda halledilmesi gereken sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu meseleyi tartışmaya geçmeden önce “Uluğ Beylik” kavramını izah etmek gerekir. “Uluğ Bey” devlet reisi yani hükümdar olup hanedan mensupları arasından seçilirdi. Bu seçimde yaştan çok ehliyet ve liyakate önem verilirdi. Uluğ Bey, hepsinin başkanı olmakla beraber, memleketi aralarında paylaştırdığı diğer beylerin yanında (*merkezde olduğu gibi vezirler, emirler ve diğer devlet görevlileri*) bulunurdu. “Uluğ Bey” devlet reisi olarak tanınmak suretiyle ülkenin aile arasında taksim edilme geleneği, diğer Türk devletlerinde olduğu gibi hemen hemen bütün Anadolu Beylikleri'nde de görülmektedir.

Aydınogulları Beyliği tarihi konusunda araştırmalar yapmış tarihçiler Beyliğin kurucusu Mehmed Bey'in ölümünden sonra Uluğ Beylik makamına Umur Bey'in geçtiği hususunda hemfikirdirler. Fakat genel kabul gören bu görüş ilk defa olarak Elizabeth A. Zachariadou tarafından eleştirilmiş ve Mehmed Bey'den sonra Hızır Bey'in Uluğ Bey olduğunu iddia etmiştir. Bu problemi, dönemin kaynaklarının elverdiği ölçüde tekrar ele almak gerektiğini düşünüyoruz.

Mehmed Bey sağlığında hükmettiği yerleri hanedan üyeleri arasında paylaştırmış ve memleketini beş kısma ayırarak oğullarından her

birini “Bey” tayin etmiştir¹. Mükrimin Halil Yinanç, Aydınoğulları Tarihinin en önemli tarihi kaynağı Enverî’ye dayanarak Umur Bey’in 1333 yılındaki Yunanistan seferinden sonra babasının yanına, Birgi’ye döndüğünü belirtmiştir. Enverî’de yer alan kayıtlara göre; bu esnada Bizans İmparatoru, Rodos şövalyeleri ve Kıbrıs Krallığı’na ait 30 kadirgadan oluşan müşterek donanma İzmir’e gelerek şehri kuşatmıştır. Bu sırada Birgi’de babasının yanında bulunan Umur Bey, süratle İzmir’e hareket etmiş fakat o daha İzmir’e varmadan evvel müşterek Haçlı donanması geri püskürtülerek çekilmek zorunda kalmıştır. Daha sonra Umur Bey, babası tarafından tekrar Birgi’ye davet edilmiştir. Fakat Mehmed Bey, oğluyla çıktığı bir av esnasında atından düşerek yaralanmış ve kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Mehmet Bey’in bütün kardeşleri ve oğulları Birgi’ye gelerek yas tutmuşlardır. Yedi gün sonra Mehmed Bey’in üç kardeşi Hamza, Osman ve Hasan beylerle beraber Hızır Bey birleşerek Umur Bey’i hükümdarlığa aday göstermişlerdir. Umur Bey bunu kabul etmeyerek büyük kardeşi Hızır Bey’i tahta geçmeye davet etmiş ve nihayet onun kat’i surette reddetmesi üzerine Umur Bey “Uluğ Beylik” makam ve unvanını kabul ederek Birgi’de üç gün emaret tahtında oturduktan sonra gazalarına devam etmek üzere İzmir’e dönmüştür². Enverî, Umur Bey’in “Uluğ Bey” olmasını eserinde oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.

¹ Dr., Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 48000 Kötekli-Muğla. ke-cismurat@hotmail.com

² Enverî’nin *Düstûrnâme-i Enverî* adlı eseri 22 bâbdan ibaret olup, kitabın 18. Babı Aydınoğlu Umur Bey’in deniz seferlerine aittir. Bu kısım o asırdaki bir vesikadan aynen ve nazmen alınmış olması ve içindeki bilgilerin Bizans ve Latin kaynaklarında verilen haberlere uygun düşmesi bakımından ayrı bir önem taşımaktadır.

Enverî, *Düstûrnâme-i Enverî*, s. 1:

“İli beş oğluna kismet kıldı mîr

Her biri bir yerde kıldı dar ü gîr”

W. Heyd, *Yakan-Doğu Ticaret Tarihi* adlı eserinde, dönemin en önemli seyyahı İbn Battuta ve çağdaş Bizans kaynağı Kantakuzenos’a dayanarak, Aydınoğlu Mehmed Bey’in “kuşkuya yer bırakmayacak biçimde” üç oğlu olduğunu ve daha sağlığında beyliğin bir bölümünü bunlar arasında bölüştürdüğünü belirtmiştir. Ayrıca Heyd, Mehmed Bey’in Hızır Bey’e Efes şehrini topraklarıyla beraber verdiğini Ömer (*Umur Bey olacak*) Bey’e de İzmir’i tevdi ettiğini iddia etmiştir. Bkz. W. Heyd, *Yakan-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, 2. Baskı, Ankara 2000, s. 598 ve aynı sayfa dipnot 1925.

³ Enverî, *Düstûrnâme-i Enverî*, s. 35-36:

“Vardı Mehmed Beyün üç kardeşi

Hamza ve Osman, Hasan Bey yoldaşı

Tahta paşayı görür anlar revâ

Aydinoğulları Tarihi konusunda söz sahibi tarihçilerden Himmet Akın, Paul Lemerle ve Halil İnalcık, Enverî'nin vermiş olduğu bilgileri esas alarak Mehmed Bey'den sonra Umur Bey'in "Uluğ Bey" olduğunu ifade etmişlerdir. Fakat E. A. Zachariadou, *Trade and Crusade*³ adlı eserinde 1337 yılında Girit dükası ile Aydınoğulları arasında yapılan antlaşmayı yayınlanmasından sonra bu belgede yer alan bilgilere dayanarak Mehmed Bey'in ardından büyük oğlu Hızır'ın "Uluğ Bey" olduğu konusunda bazı deliller ileri sürmüştür. Elizabeth A. Zachariadou'ya göre:

"1) Anlaşmada Hızır Bey "dominus et admire" olarak geçmektedir. Bilindiği üzere XIV. yüzyılın başlarında Venedik belgelerinde bu unvan daha çok Uluğ Beyler için kullanılmaktaydı. Umur Bey ise sadece Morbassa yani Umur Paşa ve "frader admirati-emirin kardeşi" olarak geçmektedir.

2) Venedik gemilerine bir zarar verildiğinde kardeşleri adına da Hızır Bey zararları tazmin konusunda güvence vermektedir.

3) Ayrıca Hızır Bey kardeşleri adına da bu anlaşmayı yürürlüğe koyacaktır."

Bu üç varsayımdan hareket eden Elizabeth A. Zachariadou'nun sadece bir anlaşma metninden yola çıkarak böyle bir varsayım öne sürmesi biraz iddialı gözükmektedir. Zira bu iddianın bazı eksikliklerini dönemin diğer kaynaklarında yer alan bilgilerle ortaya koymaya çalışacağız.

İlk önermesinde Zachariadou, Hızır Bey'den "Çelebi" olarak bahsedildiğini Umur Bey'in ise "Paşa" olarak zikredildiğini belirtmekte ve ayrıca Venediklilerin Aydınoğlu Beylerine yakıştırdığı lâkapları da

Hızır Bey dahi anı gördü sezâ
Gerçi paşa çok tekellüf eyledi
Tahta geç der Hızır Şaha söyledi.
And içti dedi kim haşâ ki ben

Tahta geçem var iken ey Şah sen." M. H. Yinanç, *Medhal*, s. 32; M. H. Yinanç, *Düstürnâme*'de yer alan kronolojik bilgilerin Batılı kaynaklar ile çeliştiğini söylemektedir. Fakat Umur Bey'in Ulu Bey seçilmesine dair kaynakta verilen bilgilere herhangi bir itirazı yoktur; kaldı ki burada seçim olayının ayrıntılı bir şekilde anlatılması, bu bilgilerin doğruluğu konusunda şüpheye pek yer bırakmamaktadır.

³ Elizabeth A. Zachariadou, *Trade and Crusade*, s. 113-114.

vermektedir. Burada “Çelebi” ve “Paşa” kelimelerinin hem etimolojik hem de ıstılahî anlamlarının çok iyi bilinmesi gerekmektedir. Çelebi; kökeni ve ilk manası kesinlikle tespit edilmemiş olan Türkçe bir kelimedir. Çelebi, muhtemelen, çalab (*Allah*) kelimesinden gelmektedir. Yazı dilinde çalab, ilk defa, XIV. asırda Anadolu Türk şairlerinde görülmektedir. Çelebi kelimesi Osmanlı yazı dilinde XVII. yüzyıla kadar, hanedan mensuplarının, yüksek dini erkânının (*bilhassa tarikatların başında bulunanların*) unvanı olarak kullanılmıştır. I. Bayezid’in bütün çocukları “Çelebi” sıfatıyla kaynaklarda geçmektedir. İbn Battuta Çelebi’nin Anadolu’da “Efendi” manasına geldiğini söyler. Bizans kaynakları çelebinin Türkçe bir kelime olduğunu kaydederler. Kelimenin bir diğer anlamı okuma-yazma bilendir. Ayrıca Mevlevilikte en yüksek dereceyi ifade ederdi; tarikatın başına “çelebi-efendi” derlerdi.⁴ İslâm Ansiklopedisi’nde “Çelebi” maddesini yazan W. Barthold’un da açıkladığı gibi “Çelebi” daha çok şehzadelere verilen bir unvandır. Siyasi yapının en yüksek mertebesinde bulunan bir kişi için “Çelebi” unvanının kullanıldığını rastlanmamıştır. “Paşa” unvanı ise Anadolu Selçukluları zamanında (*padişahın kısaltılmasına itibar edilerek ve daima sultan unvanı ile benzerlik halinde*) savaşçı ve dini hususiyetleri olan şahsiyetlere verilen bir unvandır. Aşıkpaşazâde’nin eserinin başlangıcında, kendi nesep şeceresine bakılacak olursa, “Paşa” unvanı daha XIII. yüzyılın ilk yarısında kullanılmaya başlanmıştır. Aynı asrın sonunda “Paşa” unvanı, Anadolu’yu aralarında taksim eden küçük Türkmen Beyliklerinin önderleri için kullanılmıştır. Bunlar bazen hükümdar, bazen de aile fertlerinden biri olabiliyordu. Bu durum Aydınoğulları Beyliği’nde de aynı şekilde kullanılmıştır. Osmanlı ailesinden iki şahsın “Paşa” unvanı taşıdığı bilinmektedir. Osman Bey’in oğlu Alaaddin ve Orhan Bey’in oğlu Süleyman “Paşa” unvanlarını kullanmıştır⁵. Bu tanımlarda görüldüğü gibi “Paşa” unvanı Anadolu Beyliklerinde yönetim mekanizmasının en üst kişiyi göstermektedir. Mevlâna’nın oğlu Ulu Arif Çelebi’nin isteği üzerine Anadolu’daki önemli şahsiyetler hakkında biyografi türünde eser veren Eflakî, Aydınoğulları’ndan da bahseder. Mehmed Bey’den Alişir oğlu Yakup Bey’in emirlerinden biri olarak bahsettikten sonra Umur Bey’in unvanını “Paşa”

⁴ W. Barthold, “Çelebi”, *İ.A.*, C. III, s. 369-370.

⁵ J. Deny, “Paşa”, *İ.A.*, C. III, s. 526-529.

ve “Melikü'l-Ümera” olarak zikreder. Umur Paşa'nın denizlerdeki büyük fetihlerini anlatırken Hızır Çelebi'den hiç bahsetmez. Eflâkî eserini yazdığı esnada Aydınoğulları Beyliği gücünün zirvesinde bulunuyordu⁶. Umur Bey'in daha küçük yaşlarından itibaren kudretli bir şahsiyet olduğuna dair İlhanlı Valisi Timurtaş Bey ile yaptığı görüşme de örnek teşkil etmektedir. Bu görüşmede Timurtaş Bey, Aydınoğulları'ndan mal ve haraç talep etti. Aydınoğlu “Melikü'l-Gûzat vel-Mücahidîn Gazi Umur Bey” mahiyeti ile beraber Eğridir'de Timurtaş Bey'in huzuruna çıktı. Timurtaş Bey, Umur Bey'e neden haraç getirmediğini sorunca o da karşılık olarak:

“Siz ne milletsiniz ki biz size haraç verelim. Bir kâfirlerden haraç alırsız, siz Müslüman biz Müslüman bizden ne suretle haraç, istersiniz” diye karşılık verince Timurtaş Bey, Umur Bey'i hoş karşılayarak “Gazi yiğitmişsin var gaza kılmakta ol” diyerek göndermiştir⁷. Burada Umur Bey daha babasının sağlığında bile “*Melikü'l-Gûzat vel-Mücahidîn*” lakabıyla anılmaktadır. Ayrıca yukarıda da bahsedildiği üzere “Uluğ Beylik” makamına geçmek için yaştan çok liyakate önem verilirdi. Nitekim Anadolu'da kurulan bütün Türk beyliklerinde eski devlet anlayışının bir devamı olarak her zaman büyük çocuğun başa geçmediği görülmüştür. Anadolu Beylikleri kısa süreli hâkimiyetleri dönemlerinde doğal olarak içinden koptukları Türkiye Selçukluları'nın yönetim mekanizmasını esas almışlardır. Bu durum Osmanlı Devleti'nde de devam etmiştir. Türk devlet anlayışından gelen bu uygulamanın farkına varan Osmanlı Devleti, güçlü merkeziyetçi bir devlet yapısı kurmuştur⁸.

⁶ “Yine emirlerin sultanı (*Melikü'l-Ümera*), kahramanların örneği zamanın ikinci Hamza'sı ilahi gazi Umur Paşa (*Tanrı ona yardım edenleri aziz etsin*) birkaç defa denizde sıkışmış, huzursuz ve sıkışık bir vaziyette iken Mevlâna Hazretlerinin şeklinin denizin üzerinden geldiğini ve geminin burnunu mübarek eliyle tutup, onu batmak ve yok olmaktan kurtardığını görmüştü. Umur Bey, kendi itikadına dayanıp daima gaza ile uğraşırdı. Nihayet en son anında şehit olup saadet ehlinden sayıldı.” Eflakî, *Menakibu'l-Arifin*, C. II, s. 546.

⁷ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Al-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)*, çev. Abdullah Bakır, İstanbul 2009; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiüddüvel Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, C. II, çev. Ali Öngül, İzmir 2001; Himmeth Akın, *Aydınoğulları*, s. 33.

⁸ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993, s. 264; Nejat Kaymaz, “Anadolu Selçuklu Devleti'nin İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, II, sayı: 2-3, Ankara 1964, s. 96-99; Zerrin Günel Öden, “Anadolu Beyliklerinde Veliâht Tayini”, *Prof. Dr. Fikret İşıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, s. 261.

Konumuz açısından dönemin Bizans kaynakları büyük önem taşımaktadır. Dedesi Aydınoglu İsa Bey'in hizmetinde bulunmuş olan Dukas'ın kendisi de bizzat bölgenin en önemli güçlerinden biri olan Cenovalılar'ın hizmetinde bulunmuştur. Bu bakımdan, eserini her ne kadar olaylardan uzun bir süre sonra yazmış olsa da Dukas'ın eseri Aydınogulları tarihi için kıymetlidir. Dukas, eserinde Umur Bey'den "Türk olan Aydın Bey'in, Ömer (*Umur*) adında bir oğlu vardı. Bu zat, İzmir ve civarında bulunan yerlerin hükümdarı idi. Bu sıfatı babası Aydın Bey'e halef olmasından dolayı aldı." diyerek Umur Bey'in Aydınogulları'nın başına bizzat hükümdar olduğunu açıkça yazmaktadır⁹. Elizabeth A. Zachariadou, kaynaklar arasında bir kıyaslama yaparak *Düstûrnâme-i Enverî* gibi destansı bir şiirden ziyade Venedik resmi belgelerinin bu konuda daha güvenilir olduğunu ileri sürmüştür. Şüphesiz düzenli bir şekilde tutulan Venedik kayıtları Beylikler Dönemi Türk tarihinin kronolojisi için oldukça önemlidir. Buralarda verilen kronolojik bilgiler olaylardan yaklaşık bir asır sonra yazılan *Düsrûrnâme-i Enverî*'ye göre daha doğrudur. Fakat her ne kadar *Düstûrnâme*'de verilen bilgiler kronolojik bazı hatalar içerse de M. H. Yinanç, P. Lemerle ve H. İnalcık gibi değerli tarihçilerin yaptığı araştırmalar bu kaynakta verilen bilgilerin büyük bir kısmının doğru olduğunu ortaya koymuştur. Batılıların henüz yeni tanımakta olduğu Türkler hakkındaki bilgileri oldukça genelleyicidir. Dönemin bütün Venedik kayıtlarında Beylikleri birbirinden ayırt etmeksizin hepsini "Türkler" olarak tanımlanmaktadır¹⁰. Enverî, Eflâkî, İbn Battuta ve Dukas gibi Aydınogulları hakkında bilgi veren kaynaklar ittifakla Mehmed Bey'den sonra Umur Bey'in (*hatta daha Mehmed Bey'in sağlığında*) "Uluğ Bey" olduğu konusunda ya bizzat bilgi vermekte yahut da ima etmektedirler. E. A. Zachariadou'nun tezi Aydınogulları hakkında oldukça sınırlı bilgiye sahip Girit Dukası ile yapılan bir anlaşma metnine dayanmakta

⁹Dukas, *Bizans Tarihi*, s. 14. Bizans'ın son tarihçilerinin verdiği bilgileri değerlendiren Akdes Nimet Kurat, "Cenevizlilerin hizmetinde bulunan Dukas, 1341-1462 yıllarını içine alan eserinde bilhassa Anadolu ile Lesbos ve başka adalarda cereyan eden vekayii doğru olarak yazmıştır" diyerek, Dukas'ın bölgede cereyan eden olayları çok iyi bildiğini vurgulamıştır. Bkz. Akdes Nimet Kurat, "Bizans'ın Son ve Osmanlıların İlk Tarihçileri", *Türkiyat Mecmuası*, Sayı: 3 (1935), s. 185.

¹⁰Georgius Martinus Thomas, *Diplomatarium Veneto-Levantinum Sive Acta et Diplomata res Venetas Graecas Atque Levantis Illustrantia a. 1300-1350* (Venedik, Grek İmparatorluğu ve Doğu İşleri Hakkında Siyasî Akitler ve Vesikalar Mecmuası), C. I, Venedik 1880. (*Türk Tarih Kurumu tarafından B. Gücer'e yaptırılan çeviriden istifade edilmiştir*.)

olup diğer kaynaklarla kıyaslandığında oldukça zayıf bir ihtimal olarak gözükmemektedir. Zira Enverî’de yer alan bilgiler bazı Batılı ve Bizans kaynaklarıyla çelişiyorsa da bu oldukça sınırlıdır. Bilindiği gibi Enverî’nin verdiği bilgiler bizzat Umur Bey’in yanında yer alan gaza arkadaşlarından birinin kaleme aldığı *Teferrücnâme* adlı esere dayanmaktadır. Ahmet Tevhid Bey, Aydınoğulları’na dair yazdığı makalesinde Mehmed Bey adına darp edilmiş bir gümüş sikkeden bahsetmektedir¹¹. Ayrıca aynı makalede Umur Bey’in kendi adına tuğra şeklinde, bakır, 17 kutruna ve tarihi belli olmayan bir para bastırdığını belirtmektedir¹². Umur Bey adına “Gigliati-Jilyati” tarzında para basılmıştır¹³. Fakat Hızır Bey’in kendi adına para bastırdığına dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Kaynakların verdiği bütün bu bilgilerden yola çıkarak, Aydınoğulları Beyliği’nde Mehmed Bey’den sonra, hatta Mehmed Bey’in ömrünün son zamanlarında Uluğ Beylik makamına Umur Bey’in geçtiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

¹¹ Ahmed Tevhid [Ulusoy], *Makâlât, (1326-1334)*, s. 619.

¹² Himmet Akın, *Aydınoğulları*, s. 121.

¹³ Umur Bey’e ait “Gigliati-Jilyati” tarzındaki paranın fotoğrafı ve sınıflandırılması için bkz. G. Schlumberger, *Les Principales Franques du Levant*, Paris 1877; Aynı yazar, *Numismatique de L’Orient Latin*, Paris 1878, s. 482-485; Ayrıca bkz. *Revue Numismatique*, London-Paris, 1869-1870, s. 335; bu dergide P. Lambros tarafından 1869 yılında yayınlanmış olan “Gigliati” tarzındaki bir paranın fotoğrafı vardır. Bahsedilen paranın Efes’de (*Ayasuluğ-Theologos*) 1346 yılında İonia emiri tarafından basıldığını belirtmiştir. Bu makalede paranın Saruhanolu’na ait olduğu belirtilmişse de bu hatalıdır. Himmet Akın, *Aydınoğulları*, s. 121.

KAYNAKÇA

- AKIN, Himmet, *Aydinoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968.
- BARTHOLD, W. "Çelebi", *İ.A.(M.E.B.)*, C. III, ss. 369-370.
- DENY, J., "Paşa", *İ.A.(M.E.B.)*, C. III, s. 526-529.
- DUKAS, *Bizans Tarihi*, çev. V. Mirmıroğlu, İstanbul 1956.
- DOUKAS, Michael, *Anadolu ve Rumeli 1326-1462*, çev. Bilge Umar, İstanbul 2008.
- EFLAKÎ, Ahmed, *Menakbu'l-Ârifin Ariflerin Menkıbeleri*, C. II, çev. Tahsin Yazıcı, Ankara 1966.
- ENVERİ, *Düstûrnâme-i Enveri*, Yayınlayan: Mükrimin Halil Yinanç, İstanbul 1929.
- HEYD, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, C. I, çev. Enver Ziya Karal, 2. Baskı, Ankara 2000.
- KAYMAZ, Nejat, "Anadolu Selçuklu Devleti'nin İnhitâtında İdare Me-kanizmasının Rolü", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, II, Sayı: 2-3 (Ankara 1964), s. 96-99.
- KURAT, Akdes Nimet, "Bizans'ın Son ve Osmanlıların İlk Tarihçileri", *Türkiyat Mecmuası*, Sayı: 3 (1935), s. 185-206.
- MÜNECCİMBAŞI, Ahmed b. Lütfullah, *Câmiüddüvel Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, C. II, çev. Ali Öngül, İzmir 2001.
- ÖDEN, Zerrin Günel, "Anadolu Beyliklerinde Veliaht Tayini", *Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995.
- SCHLUMBERGER, Gustave, *Les Principales Franques du Levant*, Paris 1877.
- _____, *Numismatique de L'Orient Latin*, Paris 1878-1882.
- THOMAS, Martinus Georgius, *Diplomatarium Veneto-Levantinum Sive Acta et Diplomatica res Venetas Graecas Atque Levantis Illustrantia a. 1300-1350 (Venedik, Grek İmparatorluğu ve Doğu İşleri Hakkında Siyasî Akitler ve Vesikalar Mecmuası)*, C. I, Venedik 1880.

- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993.
- ULUSOY, Ahmed Tevhid, *Makâlât, (1326-1334)*.
- YAZICIZADE, Ali, *Tevarih-i Al-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)*, çev. Abdullah Bakır, İstanbul 2009.
- ZACHARIADOU, Elizabeth A., *Trade and Crusade Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın (1300-1415)*, Library of the Hellenic Institute of Byzantine Studies, Venice 1983.

AYDINOĞLU UMUR BEY'İN TARTIŞILAN EPİR VE TUNA SEFERİ

MUSTAFA DAŞ*

Beylik yaptığı dönemde gerçekleştirdiği askeri-siyasi başarılarıyla Aydınoğulları Beyliğine altın çağını yaşatan Umur Bey Türk tarihinin en mümtaz şahsiyetlerden biri olarak adından söz ettirmiştir¹. Onu tarihimizde seçkin ve değerli kılan en önemli faktör ise hiç şüphesiz denizcilik faaliyetleri ve deniz seferleridir. Ayasuluğ ve İzmir'de inşa edilen donanmayla başta Sakız, Midilli, Eğriboz olmak üzere Ege Adalarına, Mora'ya, Yunanistan'a Gelibolu ve Trakya'ya sayısız deniz gazaları yapan Umur Bey, hükümdarlığı döneminde Aydınoğulları Beyliğini bölgenin askeri, siyasi ve ekonomik bakımlardan en etkin güçlerinden biri haline getirdi. Donanması ve deniz seferleriyle Türk denizciliğinin gelişmesinde büyük rol oynayan Umur Bey'in kahramanlıkları bildirildiği üzere Enveri'nin Düstûrnâmesi'ne konu olmuştur². Enveri, XV. Yüzyılın ortalarında yazdığı eserinde Umur Bey'in gazalarını coşkulu bir üslupla destanlaştırmıştır³. Umur Bey'in biyografisi, Aydınoğulları ve bölge tarihi için eşsiz bir kaynak olan Düstûrnâme'de Umur Bey'in bilinen gazaları dışında başka hiçbir kaynakta rastlanılmayan deniz seferlerine de yer verilir. Düstûrnâmenin ikinci bölümünde 1210-1305 no'lu beyitlerde, Umur Paşa'nın 350 gemilik bir donanmayla İzmir'den hareket ettiği, Germe denilen yerden gemileri kardan yürüterek Ka-

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
mustafa.das@deu.edu.tr

¹ T. Baykara, *Aydınoğlu Gazi Umur Bey*, Kültür Bak. Yay., Ankara 1990.

² Abdulkadir Özcan, "Düstûrnâme" *T DVI İslam Ansiklopedisi*, X, İstanbul 1994.

³ İ. Melikoff-Sayar, *Le Destan d'Umur Pacha (Dusturname-i Enveri)*, Paris 1954.

radeniz'e ulaştığı, İstanbul'da tekfur tarafından misafir edildiği, Eflak sahillerinde Kili'yi vurduğu, akınlar yapıp yüklüce ganimetler elde ettiği, yine Germe'den gemileri tekrar karadan yürüterek karşı sahile geçtiği ve İzmir'e zengin ganimetle döndüğü coşkulu bir ifadeyle anlatılmaktadır⁴. Bu verileri değerlendiren birçok araştırmacı, Düstûrnâme'deki bu ifadelerin Gazi Umur Bey'in iki farklı seferinin hikâyesi olduğu; bunlardan birinde Yunanistan ana karasıyla Mora yarım adasını birleştiren Korinth kıstağının gemilerin karadan yürütülmesi sonucunda aşıldığı ve Gazi Umur Bey'in Epir bölgesine akınlar yaptıktan sonra geri döndüğü; başka bir seferde de Umur Bey'in İzmir'den açılıp Boğazları aşarak Karadeniz'e ulaştığı Eflak kıyılarına seferler yapıp Kili'yi vurduğu sonuçlarına ulaşmışlardır. Biz de çalışmamızda Düstûrnâme'de geçen bu verilerin ışığında Gazi Umur Bey'in tartışılan Epir ve Tuna seferi üzerine değerlendirmelerimizi sunacağız.

Öncelikle konuyla ilgili Düstûrnâme'deki anlatıyı özet olarak görelim:

***Kara deryaya kurudan ol gemi
Çekdi kopdu feth kıldı alemi***

***Yine Paşa nameler irsal ider
Ol gaza etmeğe istical ider***

***İzmirün çevre yanın tutar guzat
Tağ ve sahra leşker oldu şeş cihat***

***Cümlesi anda limona indiler
Yarağıyle hep gemiye bindiler***

...

...

***Bindi Paşa bir kadırgaya dahi
Üçyüz elliydi gemisi ey ahi***

...

...

⁴ İ. Melikoff-Sayar, a.g.e., s. 89-93.

*Gece gündüz on dokuz gün gittiler
Karaya yirmi günde yetdiler*

*Ol yakada uracak il yoğdı
Gerçi kim virane yerler çoğdı*

*Çünkü bunlar Germeye erişdiler
Gaziler Germeyi öte aşdılar*

*Girdi bunlar Kara deniz ol taraf
Germe önünde bular bağladı saf*

*Hükm Paşa kıldı atdılar yarak
Kurudan gemi çeker olup yayak*

*Tahtaları döşeyip sabunıla
Gemileri çekdi anlar unıla*

*Kara denize girer üç yüz gemi
Borular öter yaraklu ademi*

...

...

*Bir iki gün bunlar oldular revan
Geçdi İstanbul önünden ol zeman*

*Çok ziyafet virdi bir tekfur ona
Heybetine kıldı Paşanın tânâ*

*Kiliye Eflak ucuna çıkdılar
Bulduğu eli yakuben yıkdılar*

...

...

*Köylerin cümle oda yakdılar
Kiliyi hem nice kala yıkdılar*

Pes esir ve mal bi had aldılar

Gemiye cümle gelüben toldılar

Dört gün gece ve gündüz gitdiler

Yine Germanin katına yetdiler

Anda erüben esirü döktüler

Kurudan yine gemiyi çekdiler

...

...

İzmire çün geldi Paşa şâd gâm

Armağandan hurrem oldu hâs u âm

Toldu Aydın eli cümle genc ve mal

Şâdlıktan cümle oldu hûb hâl

Düstûrnâme-yi ilim âlemine tanıtan ve kaynağımız üzerine ilk ciddi çalışmayı gerçekleştiren M. Halil Yinanç, Enveri'de yer alan bu kayıtları nakletmekle birlikte, buradaki bilgilerin diğer kaynaklarla teyit edilemediğini söylemekte; "Germe'ye" karadan gemilerin yürütülerek geçilmesi ve dolayısıyla Epir kıyılarına akın yapılmasıyla ilgili herhangi bir değerlendirme yapmamaktadır. Karadeniz'e yapılan seferin gerçekliğini kabul eden M. Halil Yinanç, bu seferin muhtemelen tarihinin 1339 veya 1340 olması gerektiğini ifade etmektedir⁵.

Kaynağımızdaki verilerin iki ayrı seferi anlattığını iddia eden ilk araştırmacı Himmet Akın oldu. Aradan geçen uzun zamanda rağmen değerini koruyan Aydınoğulları Beyliği üzerine kapsamlı çalışmasında H. Akın, Düstûrnâmedeki bölümün Umur Bey'in Yunanistan ve Eflak seferlerini iç içe geçmiş anlatımı olduğunu kabul etmektedir⁶. Metinde geçen "Germe'nin" İnebahtı civarındaki Germe olduğunu peşinen kabul eden H. Akın, destanda bahsedilen olayların ne zaman ve ne de mekan itibarıyla aynı sefer sırasında meydana gelmesinin kabil olmadığından, Germe'den İnebahtı taraflarına geçişin Umur'un daha önce bölgeye yaptığı bir sefer sırasında yaşanmış olabileceğini, Tuna man-

⁵M. H. Yinanç, *Düstûrnâme-i Enveri Methal*, İstanbul 1930, s. 41.

⁶H. Akın, *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1946, s. 42.

sıbındaki Kili seferinin ise 1339-1340 tarihinde vuku bulduğunu kuvvetle muhtemel sayar⁷.

Ayrı bir seferde Umur Bey'in Korinth berzahından gemilerini karadan yürüterek Germe'ye geçirmesi ve Epir taraflarına sefer yapmasını, H. Akın, Piri Reis'in Kitab-ı Bahriyesi'ndeki şu kayıtlarla da doğrulandığını savunmaktadır: "Seyiste derler bir kala vardır, ol kalanın İnebahtı tarafında "keşilik" derler bir adacık var adacığu merhum Gazi Umur fetheylemiştir hatta ol yerün eski kafirlerinden şöyle işüttük kim merhum Gazi Umur Bey Atina körfezinden mezkur İnebahtı körfezine karadan altı mildir bu altı mil yere gemilerin aşırub zikrolan İnebahtı kurbünde bazı yerleri feth ettikten sonra mezkur gemileri ol diyarda oda urub aldığı esirleri karadan sürüb bu canibe getürmiş vesselam"⁸. H. Akın, Tacüttevarih ve Sahayifül Ahbar'da da benzer kayıtların bulunduğunu, Tursun Beyin tarihi Ebul fethinde, Kefe seferi anlatılırken Gazi Umur Bey'den bahsedildiğini dikkate alarak her iki seferin yapıldığına hükmetmektedir⁹.

H. Akın'ın bu tespitinden sonra yapılan bilimsel çalışmalarda Umur Bey'in Eflak seferi konusunda araştırmacılar herhangi bir kuşku beyan etmemişler ve daha ziyade Umur Gaziyi Tuna mansıbına kadar götüren faktörlerin neler olabileceği üzerinde durmuşlardır. Bu noktada da varılan sonuç Umur Bey'in müttefiki Bizanslı Kantakuzenos'a yardım maksadıyla Karadeniz'e açıldığı olmuştur. P. Lemerle, 1957 yılında yayınladığı değerli çalışmasında bu hususu izah etmiş ve Eflak seferinin 1341 veya sonrasında olduğunu belirtmiştir. Fakat Lemerle, Umur Bey'in Korinth berzahından gemileri karadan geçirmesi konusunu inandırıcı bulmamakta ve Epir taraflarına bir sefer yapılmasına da hiç değinmemektedir¹⁰.

Ünlü tarihçimiz Prof. Dr. H. İnalcık da çalışmasında Umur Bey'in Epir'le bağlantısı söz konusu olduğunda: "1337'de III. Andronikos Umur Bey'in azeplerinden 2000 kişiyi kiraladı ve bunlar Arnavut Kra-

⁷ H. Akın, *a.g.e.*, s. 43.

⁸ Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, TTK Ankara 1935, s. 315.

⁹ H. Akın, *a.g.e.*, s. 43, dipnot 249, 250, 251.

¹⁰ P. Lemerle, *L'Emirat d'Aydın Byzance et l'Occident. Recherches sur "la Geste d'Umur Pa-cha"*, Paris 1957, s. 129 v.d.

lını hayran bırakacak şekilde savaşmış ve evlerine zengin ganimetlerle dönmüşlerdir” demek ve Korinth geçişinden söz etmemektedir.

TDVİA'ne yazdığı Aydınogulları maddesinde Prof. Dr. Erdoğan Merçil de Eflak seferini açıklıyor ama Epir'den hiç bahsetmiyor¹¹. Prof. Dr. Zerrin Günel da, Eflak seferini kabul ediyor ve hatta tuhaf biçimde Umur Bey'in Girit'e ve Kıbrıs'a kadar sefer yaptığını iddia ediyor, Korinth'te gemilerin karadan yürütülmesinden hiç bahsetmiyor¹². Ali Kandilli ise 1338-1339'da Umur Bey'in Bizans'a yardım için Korinth berzahını aştığını ve Epir'de savaştığını tarihi bir gerçek olarak kabul ediyor¹³.

Prof. Dr. Tuncer Baykara, Tuna nehri mansıbına yapılan seferi Umur Bey'in en büyük seferi olarak takdim ederken, Epir seferinden hiç bahsetmiyor. Fakat eserinin Umur Paşa'nın Bizans'la olan münasebetlerinden bahsederken: “Germe'den geçip, 300 gemi ile Karadeniz'e açıldığını belirtiyor. Herhalde, bu kısımda Enveri iki seferi birbirine karıştırmış olacaktır. Şöyle ki, Türkler, bir boğazla ayrılan yerlerde, kuzeydeki denize Kara, güneydekine de Ak deniz derlerdi. Böyle olunca, Mora'daki boğazın öte yanına Türkler Karadeniz demiş olabilirler. Bu Karadeniz ile, büyük Karadeniz birbirine karıştırılarak iki seferin tafsilatı iç içe girmiştir. Herhalde Yunanistan'ın batı kıyılarına yapılan sefer Sırlara karşı, Karadeniz'in batı kıyılarına yapılan sefer ise Bulgarlara karşıdır. Bunların her ikisinde de Kantakuzenos'a yardım amacı açıktır” ifadeleriyle iki seferin varlığına işaret etmektedir¹⁴.

Konuyla ilgili en son çalışmayı gerçekleştiren H. Necati Hatipoğlu, H. Akın'ın Korinth'in geçilmesi ve Epir seferi için dayanak yaptığı tarihi kayıtlara ek olarak, Korinth kıstağında Antikçağ'da gemilerin birçok defa kardan yürütülmesini ve bu maksatla Diolkos gemi güzergâhının inşa edilmiş olduğunu, kazılarla bu Diolkos güzergâhının ortaya çıkartılmış olduğunu belirtmektedir. Hatipoğlu'na göre Umur Bey'in

¹¹ E. Merçil, “Aydınogulları”, *TDVİA*.

¹² Z. Günel, “Aydınogulları Beyliği”, *Türkler*, c. 6, Ankara 2002, s. 793-796.

¹³ A. Kandilli, “Anadolu Türk Denizciliğinin Başlangıcı”, *Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığında icra edilen Uluslararası Piri Reis Sempozyumu*, İstanbul 2004.

¹⁴ T. Baykara, *a.g.e.*, s. 69.

Korinth'te gemileri kardan yürütmesinden ve Epir seferinden kuşku duyulmamalıdır¹⁵.

Burada öncelikle şunu vurgulamak gerekir: Gazi Umur Paşa'yı destanının kahramanı olarak seçen Enveri'nin, her biri ayrı bir başarı öyküsü olan iki seferi iç içe anlatmasını basit bir hata ya da karıştırma olarak görülmemelidir. Umur Bey'in diğer seferlerini birbirine karıştırmayan Enveri'den tabiatıyla beklenen, eğer iki sefer söz konusuysa, kahramanını daha da yüceltmek adına her bir seferi ayrı ayrı anlatmasıdır. Kanaatimce Enveri'den kaynaklanan bir karıştırma olmadığı yönündedir.

Tarihi gelişmelere bir göz atacak olursak; 1336'da Karaburun'da Bizans İmparatoru III. Andronikos ile Umur Bey görüştüler ve müttefik oldular. Bu görüşme vesilesiyle Büyük Domestikos Kantakuzenos ile Umur Bey arasında da dostluk kuruldu. Diğer taraftan tarihlerde Bizans'ın Umur Bey'in ittifakını araması son derece doğaldı. Her şeyden önce Bizans'ın, Batı Anadolu üzerinde hiçbir iddiası kalmamış ve bu yörenin bir Türk yurdu olduğu kabullenilmişti. Üstelik bu yörede doğup güçlenmiş olan Aydınogulları Beyliği, Umur Bey'in yönetiminde, Batı Anadolu kıyılarında, Ege Denizi'ndeki adalarda, Mora'da, Yunanistan'da Ceneviz, Venedik gibi büyük güçlerin yanında birçok Latin egemenlere karşı diş diş bir mücadele sergileyerek gücünü ve varlığını kabul ettirmişti. Umur Bey'in sahip olduğu gücü çağdaş kaynaklardan Gregoras şöyle ifade ediyor: "Asya'daki emirlerin en güçlüsü Umur'du. Cesareti ve kahramanlığıyla diğerlerine üstün gelmişti. Lidya ve İonya'nın hâkimiydi, gemileri denizi kaplıyordu, onun deniz egemenliği kısa zamanda onu sadece Ege adalarında değil aynı zamanda Eğribozlular, Morahlılar, Giritliler, Rodoslular, Teselya'dan Bizans'a kadar bütün kıyılardaki halk arasında korkunç kılmıştı"¹⁶. Bizans için bu taze ve korkunç kuvvetin hedefi olmaktansa müttefiki olmak ve bu kuvveti rakiplerine karşı kullanmak elbette tercih edilecek bir politikaydı. Gerçekten de ittifak anlaşmasından sonra Gazi Umur Bey'in Bizans topraklarına karşı akın yapmadığı ve müttefiki İmparator III. Andronikos'un yardım taleplerine olumlu cevap verdiği görülmekte-

¹⁵ H. N. Hatipoğlu, *Orta Çağ'da Akdeniz'de Deniz Güçlerinin İncelenmesi. Anadolu'da İlk Türk Denizciliği (Umur Bey'in Epir Harekati)*, İstanbul 2005, s. 137 v.d.

¹⁶ Gregoras, *Historia*, Bonn, II, s. 597.

dir. Nitekim 1337 yılında Berat, Kanina yörelerinde Arnavutların yenilenen saldırıları nedeniyle III. Andrenikos ve Kantakuzenos, Umur Bey'in gönderdiği 2000 kişilik kuvvetinde içinde bulunduğu bir orduyla bölgeye vardılar. Askeri harekât sırasında Türkler büyük başarılar kazanıp saldırganları bozguna uğrattılar¹⁷. Kantakuzenos eserinde Bizanslıların tehlikeyi bertaraf eden Türklerle minnettar olduklarını ve Türklerin övgüyü hak eden kahramanlıklar gösterdiklerini söylüyor¹⁸. Bizans İmparatoruna yardım için gönderilen bu 2000 kişilik Türk birliğinin Selanik üzerinden yurtlarına döndükleri de kaynaklara yansımıştır¹⁹. Yunanistan'ın batı kıyıları veya Epir bölgesindeki gelişmelerle Umur Bey'in ilgisi bu askeri yardımdan ibarettir. Umur Bey'in gemileri kardan yürüterek Korinth kıstağını aşıp, Epir bölgesine yönelik müttefiklerine yardım maksadıyla bir sefer yapmış olsaydı bunun mutlaka dönemin çağdaş Bizans kaynaklarında bir yankısı olurdu. Piri Reis ve diğer Osmanlı kaynaklarındaki bilgileri Düstûrnâmenin etkisine bağlamak gerekir. Unutmamak gerekir ki bu kaynaklar geç dönemlerde yazılmışlardır ve konuyla ilgili genelde hepsi Düstûrnâmeden ilham almışlardır.

1341 yılında III. Andronikos'un ölümüyle Umur Bey imzalamış olduğu ittifakın bittiğini düşünmüş olmalı zira Gregoras, onun 250 gemi hazırlayarak Bizans topraklarına karşı akınlara girişmeyi planladığını belirtiyor²⁰. Bunun üzerine Kantakuzenos bir elçi göndererek Umur'la dostluk bağlarını yeniledi ve saldırı planını iptal ettirdi. Anlaşıyor ki İmparatorun akdettiği ittifak anlaşması yeniden yürürlüğe konuldu. Bu sırada Bulgar Çarı İvan Aleksandre, Bizans'a elçi göndererek Bizanslılara sığınmış olan rakibi Şişman'ın teslim edilmesini aksi takdirde savaş ilan edeceğini bildirdi. Bulgar elçilerine cevabında Kantakuzenos, Asya'nın en güçlü satrabını yani Anadolu Beylerinin en güçlüsü olan Umur'u Bulgarlara karşı saldırtmakla tehdit etti. Bu sıralarda Tuna'nın Karadeniz'e döküldüğü bölgeyle Bizans'ın doğrudan siyasi bir bağı yoktu fakat bölgedeki Vicina'ya 1338'de Bizans'tan hâlâ

¹⁷ D. M. Nicol, *Bizans'ın son Yüzylları*, s. 192-193; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 468, Bizans kuvvetlerinin çekirdeğini Türk birliklerinin oluşturduğunu söylüyor.

¹⁸ Kantakuzenos, *Historiae*, Bon 1828, s. 496.

¹⁹ Kantakuzenos, *a.g.e.*, s. 495-504; Gregoras, *a.g.e.*, c. I, s. 536; D. M. Nicol, *Despotate of Epiros*, Oxford 1957, s. 107-114.

²⁰ Gregoras, *a.g.e.*, II, s. 596-598.

metropolit atanabiliyordu. Dolayısıyla hem Bulgarları kuzeyden meşgul ve tehdit etmek hem de bölge üzerinde hak iddia edebilmek adına Kantakuzenos'un Umur Bey'den yardım istediğine hükmedebiliriz. Bizans'ın teşvik ve desteği olmadan Umur Bey'in boğazları aşip Karadeniz'e geçmesi imkân dâhilinde de görünmüyor. Bizans'ın teşvik ve desteği Enveri'nin destanına, İstanbul'da tekfurun Umur Paşa'ya ziyafet vermesi ve ona hayranlık duyması şeklinde ifade edilmektedir. Öyle anlaşıyor ki 1341 yazında Gazi Umur Bey, müttefiki Kantakuzenos'a yardım etmek maksadıyla, Bizanslıların yardımları ve rehberliğinde Karadeniz'e açılarak Tuna deltasında Kili ve diğer yerlere akınlar düzenledi.

Bu noktada gemilerin karadan yürütülmesi ve Germe'den geçilmesi konusunu nasıl izah edebiliriz?

Destanda belirtilen Germe'yi İnebahtı yakınlarındaki Germe kabul eder ve Piri Reis'in verdiği malumata da itibar edilirse; Umur Bey'in buraya yaptığı seferi Epir'deki gelişmelere değil de Umur Bey'in daha önceleri Atina, Bodonitsa gibi yerlere yapmış olduğu akınların yansıması olarak görmek en mantıklısı olacaktır.

Diğer taraftan Germe yer adı olarak kullanıldığı gibi, Rumcadaki Heksamilia karşılığı olarak Türkçede duvar, sur anlamında da kullanılmaktadır. Düstûrnâmenin farklı yerlerinde duvar-sur karşılığı olarak germe/kemre geçmektedir. Gerçektende Korinth berzahında bir duvar vardır ve Türkler burayı çok iyi bilmekteydiler. Fakat bilinen bir başka "germe" ya da "heksamilia" daha vardır. Gelibolu yarımadasındaki Ege ve Marmara arasındaki kıstakta bulunan duvar. Umur Bey'in Eflak seferi sırasında herhangi bir gerekçeyle Çanakkale Boğazını geçmekten imtina etmiş olması ve bu kıstak üzerinden Marmara'ya geçmiş olması da kuvvetle muhtemeldir. Enveri'nin iki seferi iç içe anlatmasının mantıksızlığı düşünüldüğünde, Umur Bey'in gemileri karadan yürütmesi hadisesinin Korinth kıstağında değil de Gelibolu yarımadası üzerindeki kıstakta cereyan ettiğine hükmedilebilir. Elbette bu iddianın da somut kaynak verileriyle ispatlanması gerekecektir.

KAYNAKÇA

- “Düstûrnâme”, TDV, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994.
- A. Kandilli, “Anadolu Türk Denizciliğinin Başlangıcı”, *Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığında icra edilen Uluslar arası Piri Reis Sempozyumu*, İstanbul 2004.
- Nicol, D. M. *Bizans’ın son Yüzyılları*.
- Nicol, D. M. *Despotate of Epiros*, Oxford 1957.
- Merçil, E. “Aydınoğulları”, TDV *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991.
- Ostrogorsky, G. *Bizans Devleti Tarihi*, Türkçe çev. F. Işıltan, Ankara 1991.
- Gregoras, *Historia*, II Bonn.
- Akın, H. *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1946
- Hatipoğlu, H. N. *Orta Çağda Akdeniz’de Deniz Güçlerinin İncelenmesi. Anadolu’da İlk Türk Denizciliği (Umur Bey’in Epir Harekatı)*, İstanbul 2005.
- İ. Melikoff-Sayar, *Le Destan d’Umur Pacha (Dusturname-i Enveri)*, Paris 1954.
- Kantakuzenos, *Historiae*, Bon, 1828.
- Yinanç, M. H. *Düstûrnâme-i Enveri Methal*, İstanbul 1930.
- Lemerle, P. *L’Emirat d’Aydın Byzance et l’Occident. Recherches sur “la Geste d’Umur Pacha”*, Paris 1957.
- Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, Ankara 1935.
- Baykara, T. *Aydınoğlu Gazi Umur Bey*, Ankara 1990.
- Günel, Z. “Aydınoğulları Beyliği, *Türkler*, c. 6.

UMUR BEY DÖNEMİNDE AYDINOĞULLARI-BİZANS İTTİFAKI

YUSUF AYÖNÜ*

XIII. yüzyılın son çeyreğinde Batı Anadolu'yu ele geçiren Menteşe, Aydın, Saruhan ve Karesi gibi Türk denizci beyliklerinin XIV. yüzyılın başlarından itibaren Adalar Denizi'nde yoğun faaliyetlerde bulundukları görülmektedir. VIII. Mikhail Palailogos'un (1259-1282) ardından Bizans tahtına oturan II. Andronikos Palailogos'un (1282-1328) babası döneminde ekonomisi tamamen çöken imparatorluğu içinde bulunduğu malî krizden çıkarmak için aldığı önlemler doğrultusunda Bizans donanmasını lağvetmesi sonucu işsiz kalan Bizanslı gemi yapımcıları ve denizcilerin yukarıda adı geçen Türk denizci beyliklerinin hizmetine girmesi hiç şüphesiz onların donanma gücüne önemli bir katkı olmuştur¹.

Batı Anadolu ve Trakya kıyıları ile adalardaki Bizans hâkimiyetinin çökmesinin ardından bölge Türk denizci beylikleri ile Latinler (*Papalık, Rodos şövalyeleri, Kıbrıs Krallığı, Fransa, Venedik ve Ceneviz*) arasında müthiş bir mücadeleye sahne olmuştur². 1308 yılında Gazi Mehmet Bey tarafından Birgi merkez olmak üzere kurulan Aydınoğulları Beyliği'nin bu mücadelelerde öne çıktığını görmekteyiz³.

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, yusuf.ayonu@ege.edu.tr

¹ Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, çev. Bilge Umar, İstanbul 2003, s. 132; Halil İnalçık, "The Rise of the Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium and Crusades", *Byzantinische Forschungen*, 9, (1985), s. 183-184; Türkçe çev. Mikail Acıpınar, "Anadolu'daki Denizci Türkmen Beyliklerinin Doğuşu, Bizans ve Haçlılar", *Prof. Dr. Nemci Ülker Armağanı*, İzmir 2008, s. 63-64.

² İnalçık, a.g.m., s. 184; Türkçe çev. s. 64.

³ Beyliğin kuruluşu ile ilgili olarak bk. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akko-*

II. Andronikos Palaiologos ve torunu III. Andronikos Palaiologos arasında 1321-1328 yılları arasında yedi yıl boyunca devam eden iç savaş III. Andronikos'un 1328 Mayıs'ında imparatorluğun tek hâkimi olması ile son buldu⁴. Yetmiş yaşına yaklaşan II. Andronikos'un yerini genç ve dinamik III. Andronikos'un alması dış politika da imparatorluğa yeni bir dinamizm kazandıracığı kesindi. Ancak uzun yıllar devam eden iç savaş çökmekte olan imparatorluğa pahalıya mâl oldu. Bu mücadele, Bizans'ın rakipleri için bulunmaz bir fırsattı. Balkanlarda Sırp ve Bulgarlar, Adalar Denizi'nde İtalyanlar ve Batı Anadolu'da Türkler imparatorluğun çöküş içinde olmasından yarar sağlamışlardı. İmparatorluğun dizginlerini tam olarak ele alan III. Andronikos'un Kuzey Trakya'yı istila eden Bulgar Çarı Mihail Şişman'a haddini bildirmesi her şeye rağmen Bizans İmparatorluğu'nun Bulgarlar gibi zayıf rakipler karşısında hâlâ yeterince güçlü olduğunu göstermekteydi⁵. Ancak Batı Anadolu'daki Türklerle ilişkisine karşı Bizans yönetiminin yapacağı hiçbir şey yoktu.

1326 yılında Bursa'yı fetheden Osmanlı kuvvetlerinin şimdide İznik'i zapt etmek üzere harekete geçmesi üzerine 1329'da başkentten alalecele toplanan küçük bir ordu ile yola çıkan III. Andronikos Palaiologos ve Megas Domestikos (*Başkomutan*) Ioannes Kantakuzênos, Pelakanon'da Orhan Bey karşısında mağlup oldular⁶. Ancak bu mağlubiyete rağmen aynı yıl Bizans İmparatorluğu, Martino Zaccaria adlı Cenevizli'nin elinden Sakız Adası'nı almayı başardı. Ada halkının Martino Zaccaria'ya karşı ayaklanması üzerine III. Andronikos Palaiologos 1329 Sonbaharında donanmasıyla Sakız Adası'na geldi ve isyancıların da desteği ile ada Bizans hâkimiyetine girdi. Ekonomik öneminin dışında stratejik açıdan da önemli bir konumda bulunan Sakız'ı zapt eden imparatorun sonraki hedefi adanın karşısındaki ana karada

yunlu, *Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1988, s. 104; Irene Melikoff, "Aydın-oghlu", *Eİ2*, I, s. 783; Erdoğan Mercil, "Aydınogulları", *DİA*, 4, İstanbul 1991, s. 239; Zerrin Günel Öden, "Aydınogulları Beyliği", *Türkler*, C.6, Ankara 2002, s. 793.

⁴ Nikêforos Grêgoras, *Rômaikê Historia, I, (1204-1341)*, Modern Yunanca'ya aktaran Dêmêtrês Moshos, Atina 1997, s. 307 vd, 347 vd.; ayrıca bk. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, Ankara 1991, s. 460 vd.; Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, çev. Bilge Umar, İstanbul 2003, s. 161 vd.; Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, California 1997, s. 754 vd.; Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, çev. Esra Ermerit, İstanbul 2008, s. 291.

⁵ Grêgoras, *a.g.e.*, s. 347, vd, s. 383 vd.; ayrıca bk. Nicol, *a.g.e.*, s. 180.

⁶ Nicol, *a.g.e.*, s. 169, s. 180-181.

önemli bir liman olan Yeni Foça oldu. O sırada Yeni Foça Andreolo Cattaneo'nun kontrolünde idi. Sonuçta kent Bizans otoritesini kabul etmek zorunda kaldı⁷. III. Andronikos'un bu seferinin tek amacı Foça değildi. O, sahip oldukları donanma ile Batı Anadolu ve Trakya kıyılarında faaliyetlerde bulunan Aydın ve Saruhan beyleri ile görüşerek bir antlaşma yapmak niyetinde idi.

III. Andronikos ile görüşmeye Saruhan Bey bizzat katılırken Aydınoğlu Mehmet Bey hastalığı sebebiyle gelemese de imparatora değerli armağanlarla birlikte ulaklar göndermiştir⁸. Bu görüşme Aydınoğulları ile Bizans İmparatorluğu arasındaki ilk uzlaşmadır. Bu olay hem Enverî'nin *Düstûrnâmesi*'nde hem de Kantakuzênos'un meşhur tarihinde anlatılmaktadır. Bununla birlikte her ikisinin yorumu birbirinden farklıdır. Enverî, bu anlaşmayı Bizans İmparatoru'nun Aydınoğlu Mehmet Bey'in üstünlüğünü kabul etmesi şeklinde yorumlarken, Kantakuzênos Bizans adına yararlı bir sözleşme olarak bahseder⁹.

Mehmet Bey'in oğlu İzmir hâkimi Umur Bey'in babasının Bizans İmparatoru ile yaptığı antlaşmaya aykırı olarak Adalar Denizi'nde Bizans aleyhine faaliyetlerini devam ettirdiğini görmekteyiz. Halil İnalcık haklı olarak Umur Bey'in Bizans'a karşı takındığı bu düşmanca tavırın altında yatan sebebin vassalı durumundaki Martino Zaccaria'nın imparator tarafından mağlup ve esir edilerek Sakız'ın ele geçirilmesi olduğunu ifade etmektedir¹⁰. Nitekim çok geçmeden Umur Bey irili ufaklı 60 gemiden oluşan bir filo ile Sakız üzerine bir sefer düzenlemiştir. Umur Bey'in çok miktarda ganimet elde ederek İzmir'e döndüğü bu akına ağabeyi Hızır Bey bizzat katılmasa da gönderdiği 22 gemi ile destek olmuş ve ganimetten payına düşeni almıştır¹¹.

⁷ Ioannes Kantakuzenos (*Cantacuzenus*), *Historiae*, neşr. L. Schopen, I, Bonnae 1828, s. 373-374; ayrıca bk. Nicol, *a.g.e.*, s. 183; Ostrogorsky, *a.g.e.* s. 467-468; Elisabeth A. Zaccaria-dou, *Trade and Crusade, Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın (1300-1415)*, Venedik 1983, s. 16-17.

⁸ Kantakuzenos, *a.g.e.*, I, s. 388.

⁹ Kantakuzenos, *a.g.e.*, I, s. 388-390; Enverî, *Le Destan d'Umur Pacha, (Düstûrnâme-i Enverî)*, neşr. Irène Mélikoff-Sayar, Paris 1954, s. 57.

¹⁰ İnalcık, *a.g.m.*, s. 189-190; Türkçe çev. s. 67-68; aynı yazar, *Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa İle İlişkiler*, İstanbul 2010, s. 17.

¹¹ Enverî, *a.g.e.*, s. 55 vd; ayrıca bk. Paul Lemerle, *L'émirat d'aydin byzance et l'occident*, Paris 1957, s. 59-61; Himmet Akın, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968, s. 35; Clive Foss, *Ephesus after Antiquity: a Late Antique, byzantine and Turkish City*, Cambridge 1979, s. 151.

Umur Bey Sakız'a düzenlediği bu seferle yetinmemiş ve babasının imparator ile olan dostane münasebetlerine rağmen Saruhan Beyliği'nin kuvvetleri ile ittifak kurarak Gelibolu ve Semadirek Adası'ndaki Bizanslılara saldırmıştır. Kantakuzênos, 1332 yılı sonlarında Umur Bey'in yetmiş beş gemiden oluşan bir donanma ile Semadirek Adası'na saldırdığını oradan Gümölcine bölgesine gelerek burada karşısına çıkan Bizans kuvvetleriyle savaştığını fakat daha sonra bu kuvvetler ile başa çıkamayacağını anlayarak bir gece aniden geri çekilip gittiğini ifade etmektedir¹².

Umur Bey'in hedefinde yalnızca Bizans değil, Venedik hâkimiyetindeki bölgeler de vardı. 1332 veya 1333 yılında Negroponte (*Euboea: Ağriboz*)'a saldıran Umur Bey, ancak Venedik görevlisinin haraç ödemeyi kabul etmesinin ardından oradan ayrılmayı kabul etti. Yine Tesalya'daki Bodonitsa (*bugün Mendenitsa*) da onun bu akınından nasibini almıştı¹³. Enveri'deki kayıtlara bakılırsa Umur Bey'in babasının ölümü öncesinde çıktığı son sefer Kuluri Adası (*Düstûrnâme'de Fuluri diye geçer, bugün Saronikos körfezindeki Salamis Adası*) ve Mora üzerine düzenlenen akın idi¹⁴. Babası Mehmed Bey'in 1334 yılından ölmesi üzerine pek gönüllü olmasa da amcalarının ve kardeşlerinin ısrarı üzerine Umur Bey Birgi'de Ulu Bey olarak Aydınoğulları tahtına oturdu¹⁵.

Umur Bey'in Adalar Denizi'ndeki faaliyetleri sonucu Papalık, Rodos şövalyeleri, Fransa ve Kıbrıs Krallığı arasında oluşturulan Türk karşıtı birliğe Bizans'ın da dahil olması şaşırtıcı değildir. 1334 yılı Eylülünde birlik üyelerinin katılımıyla oluşturulan 40 gemilik güçlü bir haçlı donanması, Edremit körfezinde Şücaeddin Yahşi Bey'e ait 250 gemiden oluşan bir Karesi donanmasını yok etti. Ancak birliğin asıl hedefi İzmir idi. Nitekim Enveri'nin destanda belirttiği üzere İzmir'de karaya çıkmak isteyen haçlı donanması Türk okçuları tarafından püskürtülmüştü.¹⁶ Enveri, İzmir'e düzenlenen bu saldırının savuşturulmasından sonra Umur bey'in Saruhanoğlu Süleyman Bey ile Yunanis-

¹² Kantakuzenos, *a.g.e.*, I, s. 470-471; krş. Akın, *a.g.e.*, s. 35-36.

¹³ Akın, *a.g.e.*, s. 36; İnalcık, *a.g.m.*, s. 192; Türkçe çev. s. 69; Nicol, *a.g.e.*, s. 185.

¹⁴ Enveri, *a.g.e.*, s. 74 vd.

¹⁵ Enveri, *a.g.e.*, s. 77-78; ayrıca bk. Salim Koca, "Anadolu Türk Beylikleri", *Türkler*, C.6, Ankara 2002, s. 726.

¹⁶ Enveri, *a.g.e.*, s. 76-77, krş. Akın, *a.g.e.*, s. 36, 40; İnalcık, *a.g.m.*, s. 192; Türkçe çev. s. 69; Zaccariadov, *a.g.e.*, s. 32-33.

tan ve Mora seferine çıktığını ve başarılı geçen bu seferden sayısız esir ve ganimetle İzmir'e döndüğünü ifade etmektedir¹⁷.

1335 yılında Martino Zaccaria'nın kardeşi Benedetto Zaccaria'nın Galata'daki Cenevizlilerden ödünç aldığı gemilerle Sakız Adası'nı yeniden hâkimiyeti altına almaya yönelik girişimi, aynı yıl Foça'nın hâkimi Cenevizli Cattaneo'nun yine Galata'daki dostlarının desteği ile daha önce imparatora ettiği bağlılık yeminine aykırı olarak Midilli'ye saldırarak adanın büyük kısmını işgal etmesi Bizans yönetiminin Latinlerden daha güvenilir olan Türklerle işbirliği yapmaya yönelik çabaya girmesine sebep oldu¹⁸. Bizans politikasındaki bu değişikliğin baş mimarı Ioannes Kantakuzênos idi.

1335 yılı sonlarında donanması ile Midilli Adası üzerine giden imparator, birkaç gemiyi adanın abluka altında tutulması için bıraktıktan sonra Foça'ya yönelerek kenti kuşattı. Kuşatma sırasında imparatora yardımcı kuvvetler gönderen Saruhan Bey ayrıca kuşatma sona erene kadar imparatorun askerlerine iâşe temin etti¹⁹. Enverî, bu esnada III. Andronikos'un Aydınoğlu Umur Bey'e kendisi ile görüşmek için Karaburun'daki karargâhına gelmesini belirten bir mektup gönderdiğini yazmaktadır. İmparatorun bu davetini kabul eden Umur Bey kardeşi Hızır Bey ile birlikte Karaburun'a geldi²⁰. Aydın Beyi'nin imparator ile olan görüşmesi yalnızca Enverî tarafından değil, Kantakuzênos tarafından da kaydedilmiştir. Enverî destanında imparatorun Umur Bey'i büyük bir saygı ile karşıladığını ve ona keseler dolusu altın verdiğini, ancak Umur Bey'in altınları kabul etmeyerek geri çevirdiğini ifade etmektedir. Yine o, Umur Bey'in bu davranışına çok şaşırان imparatorun bunun üzerine Sakız'ı Umur Bey'e armağan ettiğini kaydetmektedir²¹. Böylece Umur Bey ile Bizans arasındaki anlaşmazlığın altında yatan temel sorun da ortadan kalkmış oluyordu²². Bunun dışında Kantakuzênos Umur Bey ile görüşerek Alaşehir'i vergiden muaf tutmayı başar-

¹⁷ Enverî, *a.g.e.*, s. 78 vd.; krş. Akın, *a.g.e.*, s. 40.

¹⁸ Nicol, *a.g.e.*, s. 186.

¹⁹ Grêgoras, *a.g.e.*, s. 437; ayrıca bk. Nicol, *a.g.e.*, s. 187.

²⁰ Enverî, *a.g.e.*, s. 83.

²¹ Enverî, *a.g.e.*, s. 84.

²² İncalcık, *Osmanlılar*, s. 19-20.

mişti. Kantakuzênos taraflar arasında yapılan antlaşmayı Bizans yararına olan bir gelişme şeklinde yorumlamaktadır²³.

Umur Bey döneminde Aydınoğulları ile Bizans İmparatorluğu arasında yapılan bu antlaşma babası Mehmet Bey ile yapılan antlaşmaya göre çok daha resmî ve bağlayıcı nitelikte idi. Bu antlaşma Umur Bey açısından kendisine karşı oluşturulan Hristiyan birliğinin parçalanması ve Sakız üzerindeki hâkimiyetinin tanınması bakımından tam anlamıyla siyasi bir başarıdır.

Bizans imparatorluğu açısından değerlendirecek olursak, bu antlaşma ile imparatorluk Latinlere göre daha güvenilir ve yalnızca Adalar Denizi'nde değil, aynı zamanda Trakya ve Arnavutluk üzerine düzenlenecek askerî hareketlerde güçlü bir müttefik bulmuş oluyordu. Nitekim Aydın ve Saruhanogullarının desteğini alan imparator Foça ve Midilli'yi kurtarmayı başarmıştır²⁴.

Karaburun'daki buluşmanın diğer bir özelliği Umur Bey ile Kantakuzênos arasındaki ilk karşılaşma olmasıdır²⁵. Umur Bey'in Bizans karargâhında ağırlandığı dört gün boyunca imparatorun çok Kantakuzênos ile vakit geçirdiği ve ikili arasında çok yakın bir dostluk kurulduğu anlaşılıyor. Bu dostluk Umur Bey'in ölümüne kadar devam etmiş ve Kantakuzênos her gerektiğinde dostu Umur'un yardımına başvurmuştur.

1337 yılı sonunda III. Andronikos ve Kantakuzênos imparatorluğa bağlı olan Kuzey Epir'de çıkan olaylar sebebiyle bölgeye sefer düzenledi. İstanbul'dan ayrılan Bizans ordusunda Umur Bey'in gönderdiği 2000 kişilik bir yardımcı kuvvet de vardı²⁶. Berat ve Kanina bölgesinde olaylar çıkaran Arnavutların gerektiğinde dağlara saklanarak düzenli ordulara karşı bir nevi gerilla savaşı yaptıklarını bilen Kantakuzênos bu sebeple Umur Bey'den hafif silahlı piyade okçular istemişti. Gerçekten de Bizans ordusundaki Türklerin savaş taktikleri karşısında şa-

²³ Kantakuzenos, *a.g.e.*, I, s. 482 vd.

²⁴ Grêgoras, *a.g.e.*, s. 438 vd.; ayrıca bk. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 106.

²⁵ Lemerle, *a.g.e.*, s. 108 vd; Nicol, *The Reluctant Emperor: A Biography of John Cantacuzene, Byzantine Emperor and Monk, c.1295-1383*, Cambridge 2002, s. 35.

²⁶ Umur Bey'in bu seferi ile ilgili olarak tarihçilerin görüşleri ve tartışmalar hakkında bk. Halil N. Hatipoğlu, *Ortaçağ'da Akdeniz'de Deniz Güçlerinin İncelenmesi Anadolu'da İlk Türk Denizciliği (Umur Bey'in Epir Harekâtı)*, İzmir 2005, s. 137-144.

şıran Arnavutların büyük çoğunluğu öldürülmüş, geri kalanlar ise esir edilmişti. Seferin ardından Aydınoğullarına ait kuvvetler elde ettikleri esir ve ganimetlerle yurtlarına geri döndüler²⁷.

1341 yılı Haziranı'nda III. Andronikos Palaiologos'un geride en büyüğü dokuz yaşında olmak üzere üç oğul bırakarak ölümü, onun sağladığı merkezî otoriteyi yeniden bozdu ve Bizans İmparatorluğu 1341-47 yılları arasında altı yıl sürecek yeni bir iç savaşa girdi. III. Andronikos'un saltanatı boyunca ona sadakatle hizmet eden Ioannes Kantakuzênos başlangıçta imparatorun en büyük oğlu Ioannes Palaio-logos'un naibi sıfatıyla duruma el koydu²⁸. Ancak durum içeride ve dışarıda imparatorluk için kritikti. İmparatorun öldüğü duyulunca Sırp Kralı Stefan Duşan tekrar Makedonya'yı ele geçirdi. Saruhanogulları Trakya kıyılarını yağmaladı ve son olarak Bulgar Çarı Ivan Aleksander, daha önce İstanbul'a sığınan rakibi Mihail Şişman'ın teslimini istedi²⁹. Bu gelişme karşısında Kantakuzênos duruma tam olarak hâkim olamadan kuzey sınırının güvenliğini sağlamak için başkentten ayrılmak zorunda kaldı. Birkaç hafta içinde kuzey sınırının güvenliği sağlandı. Trakya kıyılarını yağmalayan Türk kuvvetleri geri sürüldü³⁰. Bu sıkıntılı günlerinde Kantakuzênos bir kez daha Umur Bey'in yardımına başvurdu. Umur Bey zor durumdaki dostuna destek olması için donanmasını İstanbul boğazından geçirip Karadeniz'e çıkararak Tuna ağzına gönderdi. Kili ve çevresini yağmalayan kalabalık Türk kuvvetlerine karşı koyamayacağının farkında olan Bulgar Çarı geri adım atmak zorunda kaldı ve imparatorluk ile olan antlaşmasını yeniledi³¹. Bulgar meselesini bu şekilde halleden Kantakuzênos, Stefan Duşan'ı da barışa razı etti. Onun bu sıkıntılı günlerindeki bir diğer siyasi başa-rısı da Osmanlı Sultanı Orhan Bey ile anlaşma imzalamak oldu.

²⁷ Kantakuzênos, *a.g.e.*, I, s. 496; Grêgoras, *a.g.e.*, s. 451; ayrıca bk. Koca, *a.g.m.*, s. 726-727; Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s. 192; aynı yazar, *The Reluctant Emperor*, s. 37; Mark C. Bartusis, *The Late Byzantine Army Arms and Society, 1204-1453*, Philadelphia s. 92-93.

²⁸ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 470; Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s. 199.

²⁹ Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s. 201-202.

³⁰ Gregoras, Çanakkale Boğazı'ndan geçen sekiz bin kişilik Türk kuvvetinin tüm Trakya'yı yağmaladığını ve elde ettikleri ganimetle yurtlarına döndüklerini yazmaktadır. Bk. *a.g.e.*, s. 454-455.

³¹ Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s. 202; Akın, *a.g.e.*, s. 45-46; John V.A. Fine, Jr., *The Late Medieval Balkans a critical survey from the late twelfth century to the otoman conquest*, Michigan 1994, s. 293; Bartusis, *a.g.e.*, s. 92-93.

23 Eylül 1341'de Ioannes Kantakuzênos Mora'ya gitmek üzere ikinci defa başkentten ayrıldıktan hemen sonra Aleksios Apokaukos ve patrik Kalekas'ın önderliğinde Kantakuzênos'un aleyhine bir hareket başlatılmış ve imparatoriçe Anna'nın da ikna edilmesi ile yönetime el konulmuştu. Kalekas kendisini genç imparatorun naibi ilan ettikten sonra başkentte Kantakuzênos'un tüm mallarına ya el konulmuş ya da yakılıp yıkılmıştı. Hısım ve akrabaları tutuklanmış ve taraftarlarından kaçabilenler onun Dimetoka'daki karargâhına sığınmışlardı. Kantakuzênos bu meydan okumaya 26 Ekim 1341'de kendini Dimetoka'da imparator ilan etmekle cevap verdi. Böylece Bizans İmparatorluğu kısa bir sükunetin ardından yeniden bir iç savaşa resmen girmiş oluyordu³².

Aristokrat kesim Kantakuzênos'u desteklerken şehir ve köylerde yaşayan fakir halk kitleleri İstanbul yönetiminin yanında yer almaktaydı³³. İstanbul'dan sonra imparatorluğun ikinci büyük kenti Selanik ise dinî ve siyasî bir grup olan Zelotların hakimiyetine girmişti³⁴.

Başlangıçta Stefan Duşan Kantakuzênos'a elinden gelen desteği verdi. Ancak daha sonra Sırp Kralı çıkarlarının İstanbul yönetimi ile hareket etmek olduğuna karar verince işler bir an da tersine döndü³⁵.

İstanbul'dan gelen birlikler tarafından kuşatma altında tutulan Dimetoka'da bıraktığı eşi ve muhafız birliği ile bağlantısı kopan Kantakuzênos açısından durum umutsuzdu. Ancak o daha son kozunu oynamamıştı. Bu güç durumunda Kantkuzênos yine sadık dostu Umur'un yardımına başvurdu. Dostunun bu ricasını karşılıksız bırakmayan Umur Bey 1342 kışında 380 gemi ve 29000 askerden oluşan donanması ile Meriç nehri ağzına geldi. Oradan kara yoluyla Dimetoka'ya ilerleyen Umur Bey şehri kurtardı³⁶. Ancak kışın çok şiddetli geçmesi

³² Aleksandr Aleksandrovich Vasiliev, *History of the Byzantine Empire 324-1453*, C.II, Wisconsin 1980, s. 584-585; Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s. 202-203.

³³ Türkleri Rumeli topraklarına geçirmesi sebebiyle Kantakuzênos'un sık sık eleştirilmesinin altında yatan belki de en büyük sebep, yardımları karşılığında Türk kuvvetlerinin etrafı yağmalamasına göz yumması idi.

³⁴ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 475.

³⁵ Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s. 210-212; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 476-477; Tuncer Baykara, *Aydınoğlu Gazi Umur Bey*, Ankara 1990, s. 69.

³⁶ Bu rakam Kantakuzênos'da verilmektedir. Bk. Ioannes Kantakuzênos (*Cantacuzenus*), *Historiae*, neşr. L. Schopen, II, Bonnae 1831, II, s. 344; Enverî 300 gemi ve on beş bin yüz asker demektir. Bk. Enverî, *a.g.e.*, s. 94-96; Doukas ise beş yüz atlı ve çok sayıda piyade demekte-

sebebiyle tüm çabasına rağmen Kantakuzênos ile buluşmayı başaramadı. Dimetoka'nın savunması için gerekli önlemleri alan ve şehirde bir miktar kuvvet bırakan Umur Bey geri kalan kuvvetleri ile İzmir'e döndü³⁷.

Sırp Kralı Stefan Duşan'ın Kantakuzênos'a verdiği desteği çekmesi, uzun süredir bir fırsat bekleyen Apokaukos'u harekete geçirdi. 1343'te donanma ile İstanbul'dan yola çıkan Apokaukos Selanik önlerine geldi³⁸. Ancak Umur Bey'in 200 gemilik bir donanma ile Kantkuzênos'un yardımına gelmesi Apokaukos'un planlarını alt üst etti³⁹. Apokaukos büyük bir Türk savaş filosunun geldiğini öğrenir öğrenmez hemen geri çekildi. Ancak Umur Bey'in desteğine rağmen Selanik ele geçirilemedi⁴⁰. Selanik ve Trakya havalisini talan eden Umur Bey nihayet İstanbul yönetiminden bir antlaşma teklifi gelince kuvvetlerinden bir kısmını Kantakuzênos'un yanında bırakarak İzmir'e döndü⁴¹. Kantakuzênos'un yanında kalan Aydınoğulları kuvvetleri onun Kavala dahil Trakya'nın büyük bir kısmını itaat altına almasına yardımcı oldu. Bu hizmetlerinin karşılığı ise ele geçirilen ganimetten aldıkları paydı⁴².

Umur Bey'in sahip olduğu güçlü donanma ile Adalar Denizi ve Akdeniz'de Latinlerin çıkarlarını tehdit eden faaliyetlerde bulunması Papalık önderliğinde bir Haçlı seferinin tertip edilmesine sebep oldu. Venedik, Ceneviz, Rodos Şövalyeleri ve Kıbrıs Krallığı gemilerinden oluşan büyük bir donanma İzmir önlerine geldi. İç Liman'da demirli Umur Bey'in donanması ateşe verildikten sonra 1344 yılı Ekim ayında Liman Kalesi ele geçirildi⁴³. Liman Kalesi'ni ele geçiren Latinler daha fazla ilerleyememişler hatta yardıma gelen kuvvetlerle tekrar saldırı-

dir. Bk. Mikhaël Doukas, *VizantinoTourkikê Historia*, yay. Vrasidas Karalis, Atina 1997, s. 103; krş. Nicol, *The Reluctant Emperor*, s. 66; Akın, *a.g.e.*, s. 46.

³⁷ Kantakuzênos, *a.g.e.*, II, s. 344-48; Enveri, *a.g.e.*, s. 95 vd.; ayrıca bk. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 107; Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2003, s. 110; Nicol, *The Reluctant Emperor*, s. 66; Nicol, soğuktan Umur'un askerlerinin çoğunun öldüğünü yazmaktadır. Bk. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s. 212.

³⁸ Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s. 213.

³⁹ Nicol, *The Reluctant Emperor*, s. 68.

⁴⁰ Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s. 214; aynı yazar, *The Reluctant Emperor*, s. 68; aynı yazar, *The Byzantine Family of Kantakuzenos, ca 1100-1460: A Genealogical and Prosopographical Study*, Washington DC, 1968, s. 54-56; Bartusis, *a.g.e.*, s. 96.

⁴¹ Akın, *a.g.e.*, s. 46.

⁴² Nicol, *The Reluctant Emperor*, s. 214.

⁴³ Akın, *a.g.e.*, s. 46; Baykara, *a.g.e.*, s. 70; Zaccariadou, *a.g.e.*, s. 49-50; Koca, *a.g.m.*, s. 727; Öden, *a.g.m.*, s. 794.

ya geçseler de bu saldırı sırasında içlerinde önemli liderlerinin de olduğu çok sayıda kayıplar vererek Liman Kalesi'ne çekilmek zorunda kalmışlardı⁴⁴.

Umur Bey her ne kadar Liman Kalesi'ni Latinlere kaptırmış olsa da İzmir'deki durumunun sağlam olduğu anlaşılmaktadır. Zira 1345 yılında bir kez daha Kantakuzênos'a yardım etmek için Trakya'ya geçtiğini görmekteyiz. İzmir baskınında donanmasını kaybeden Umur Bey, Saruhanoğlu Süleyman Bey'i de yanına alarak Saruhanoğullarının donanması ile 1345 Haziranında 20000 kişilik bir kuvvet ile Çanakkale Boğazı'ndan Rumeli yakasına geçti⁴⁵.

Dimetoka'ya ulaşan Türk kuvvetleri birkaç ay Bulgaristan topraklarına akın düzenledikten sonra asıl görevleri olan Slav maceraperest Momcilo'nun faaliyetlerine son vermek üzere harekete geçti. Momcilo 7 Haziran 1345'te savaşta öldürüldü⁴⁶. Bu haber Kantakuzênos'a ulaştığında Sırp Kralı Stefan Dušan Serez'e saldırmaktaydı. Bunun üzerine Kantakuzênos, müttefik Türk kuvvetleri ile birlikte Serez'e gitmek üzere yola çıktı. Ancak tam bu sırada Apokaukos'un İstanbul'da bir cinayete kurban gittiği haberi geldi⁴⁷. Bu haber üzerine komutanları ve özellikle Umur Bey Serez meselesinin sonraya bırakılarak bir an önce İstanbul'a gidilmesi gerektiğini söylediler. Zira bu durum tahtı ele geçirmek için büyük bir fırsat olabilirdi⁴⁸.

Gerçekten de bu gelişmeyi kaçırılmayacak bir fırsat olarak değerlendiren Kantakuzênos, tüm kuvvetleri ile İstanbul'a gitmek üzere yola çıktı. Ancak İstanbul önlerine gelen Kantakuzênos istediğini elde edemeyerek Makedonya'ya dönmek zorunda kaldı. Üstelik şimdi Umur Bey'in desteğinden de mahrum kalmıştı. Zira bu sefer sırasında Saruhan Bey'in oğlu Süleyman aniden hastalanarak ölünce⁴⁹ onun kuvvetleri içerisinde beylerinin ölümünde Umur Bey'in bir parmağı olduğu söylentisi çıkmıştı. Bu durumda Umur Bey, sınırdaşı olan Saruhan Bey'in oğlunun ölümünü bahane ederek kendi hâkimiyet bölgelerine

⁴⁴ Akın, *a.g.e.*, s. 47.

⁴⁵ Akın, *a.g.e.*, s. 47; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 108; Baykara, *a.g.e.*, s. 71; Bartusis, *a.g.e.*, s. 96.

⁴⁶ Enverî, *a.g.e.*, s. 103; ayrıca bk. Nicol, *The Reluctant Emperor*, s. 73; Fine, *a.g.e.*, s. 304.

⁴⁷ Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s. 215-216.

⁴⁸ Nicol, *The Reluctant Emperor*, s. 73.

⁴⁹ Enverî, *a.g.e.*, s. 102; ayrıca bk. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 108; Baykara, *a.g.e.*, s. 72; Emecen, *a.g.e.*, s. 110; Ahmet Şimşirgil, "Saruhanoğulları Beyliği", *Türkler*, C.6, Ankara 2002, s. 788.

karşı bir saldırı düzenleyeceğinden çekindiğinden bir an önce ülkesine dönmek için tüm kuvvetleri ile Kantakuzênos'un yanından ayrılmıştı. Fakat Umur Bey'in beklediği üzere Saruhanoğullarının herhangi bir teşebbüsü olmadı⁵⁰.

Bu sefer, Umur Bey'in Kantakuzênos'a verdiği son yardım oldu. Bundan sonra Aydın Bey'inin tüm dikkatini Liman Kalesi'ni Latinlerden geri almaya verdiğini görmekteyiz. Nitekim Umur Bey 1348 Mayıs'ında surları önünde şehit düşünceye kadar Liman Kalesi'ni almak için mücadele etti⁵¹. Ancak Umur Bey Kantakuzênos'un tek müttefiki değildi. Umur Bey'in ardından Kantakuzênos'un Osmanlı Beyliği'nin kuvvetlerinden yararlandığını görmekteyiz.

Sonuç olarak Umur Bey döneminde Aydınoğulları-Bizans arasındaki ittifakın genel değerlendirmesini yapacak olursak: İlk olarak, Umur Bey döneminde Aydınoğulları ile Bizans İmparatorluğu arasında ittifak kurulmasının baş mimarı Ioannes Kantakuzênos'tur. Meşhur Bizanzinist Donald M. Nicol'un 1336 yılında Karaburun'daki buluşma öncesinde Umur Bey ve Kantakuzênos'un birbirlerini tanıdığına yönelik iddiası kaynaklardaki bilgiler ile örtüşmese de kısa sürede bu ikili arasında çok yakın bir dostluk kurulması şaşırtıcıdır⁵². Ancak burada şunu da ifade etmek gerekir ki, gerek III. Andronikos Palaiologos'a, gerekse onun ölümünden sonra taht mücadelesine girişen Kantakuzênos'a verdiği destek onun kişisel ilişkilerinden ziyade her iki taraf içinde faydalı olacak bir ittifakın sonucudur.

Bu yardımlar sırasında Aydınoğulları kuvvetleri defaatle imparatorluğun Avrupa topraklarına gitmişlerse de işleri bittikten sonra her seferinde geri dönmüşler ve gittikleri bölgelerde kalıcı olarak yerleşmeyi ve buralarda bir hâkimiyet kurmayı düşünmemişlerdir. Oysa ki, daha sonra Bizans İmparatorluğu ile ittifak kuran Osmanlılar kısa bir süre sonra Bizans'ın Rumeli topraklarına yerleşmeye başlamışlardır. Fakat burada Aydınoğlu Beyliği'nin Anadolu'daki durumunu göz ardı etmemek gerekir. Zira Umur Bey'in İzmir ve çevresindeki hâkimiyeti sürekli olarak Latinler tarafından tehdit edilmekteydi ve doğal olarak

⁵⁰Fine, *a.g.e.*, s. 305.

⁵¹Enveri, *a.g.e.*, s. 128-129; Doukas, *a.g.e.*, s. 105-107; ayrıca bk., Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir 1974, s. 76 vd.; Koca, *a.g.m.*, s. 727.

⁵²Nicol, *The Reluctant Emperor*, s. 174.

Aydın Bey'i tüm dikkatini bu mücadeleye vermek zorundaydı. Bununla birlikte onun Trakya'ya düzenlediği seferler, emrindeki kuvvetlere hatırı sayılır bir kazanç sağlamaktaydı⁵³. Aydınöğulları-Bizans ittifakında açıklığa kavuşması gereken diğör mesele, Aydınöğulları kuvvetlerinin Bizans ordusundaki konumları idi. Daha açık ifade etmek gerekirse Bizans ordusunda yer alan Aydınöğulları kuvvetleri basit birer ücretli asker mi? yoksa çıkılan seferlerde kendi beylerinin emrinde Bizans'a destek veren müttefik kuvvetlerimiydi? Bizans kaynaklarından Grêgoras, Aydınöğulları kuvvetlerini basit bir şekilde ücretli asker olarak nitelendirirken Kantakuzênos onları yardımcı kuvvetler olarak adlandırmaktadır⁵⁴. Grêgoras her ne kadar onları ücretli asker olarak tanımlasa da diğör bazı hadiseler de ücretli askerlerin maaşları konusunda bilgi verirken Aydın kuvvetlerine herhangi bir ücret ödendiği konusunda bilgi vermez. Daha da önemlisi Bizans ordusuna destek vermek için sefere çıkan Aydınöğulları kuvvetlerinin çoğunlukla kendi başlarına hareket ettikleri ve en önemlisi verdikleri hizmet karşılığında herhangi bir ücret değil, elde edilen ganimetten paylarına düşeni aldıklarını görmekteyiz. Ayrıca Türk kuvvetlerinin Bizans ordusundan bağımsız olarak etraftaki bölgelere akınlar düzenleyerek bolca ganimet elde ettiklerine dair pek çok kayıt bulunmaktadır. Sonuç olarak açıkça söyleyebiliriz Aydın kuvvetleri Bizans ordusunda diğör birlikler içerisinde yer alan ve Bizans komutanlar tarafından idare edilen ve bu hizmetleri karşılığında belirli bir ücret alan paralı askerler değil, müttefik kuvvetleridir⁵⁵.

⁵³Koca, a.g.m., s. 726.

⁵⁴Kantakuzênos, a.g.e., I, s. 496.

⁵⁵krş. Bartusis, a.g.e., s. 93-94.

KAYNAKÇA

- Vasiliev, Aleksandr Aleksandrovich *History of the Byzantine Empire 324-1453*, C.II, Wisconsin 1980.
- Foss, Clive *Ephesus after Antiquity: a Late Antique, byzantine and Turkish City*, Cambridge 1979.
- Nicol, Donald M. *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, çev. Bilge Umar, İstanbul 2003.
- Nicol, Donald M. *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, çev. Bilge Umar, İstanbul 2003.
- Zaccariadou, Elisabeth A. *Trade and Crusade, Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın (1300-1415)*, Venedik 1983.
- Enverî, Le Destan d'Umur Pacha, (*Düstûrnâme-i Enverî*), neşr. Irène Mélikoff-Sayar, Paris 1954.
- Mercul, Erdoğan "Aydınogulları", *TDV İslam Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1991.
- Ostrogorsky, Georg *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1991.
- İnalcık, Halil "The Rise of the Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium and Crusades", *Byzantinische Forschungen*, 9, (1985), s. 183-184; Türkçe çev. Mikail Acıpınar, "Anadolu'daki Denizci Türkmen Beyliklerinin Doğuşu, Bizans ve Haçlılar", Prof. Dr. Nemci Ülker Armağanı, İzmir 2008.
- İnalcık, Halil *Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa İle İlişliler*, İstanbul 2010.
- Hatipoğlu, Halil N. *Ortaçağda Akdeniz'de Deniz Güçlerinin İncelenmesi Anadolu'da İlk Türk Denizciliği (Umur Bey'in Epir Harekâtı)*, İzmir 2005.
- Akın, Himmet *Aydınogulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968.
- Ioannes Kantakuzenos (*Cantacuzenus*), *Historiae*, neşr. L. Schopen, I, Bonnae 1828.

- Melikoff, Irene “Aydın-oghlu”, *EI2*, I.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1988.
- Fine, John V.A. Jr., *The Late Medieval Balkans a critical survey from the late twelfth century to the otoman conquest*, Michigan 1994, s.293; Bartusis.
- Bartusis, Mark C. *The Late Byzantine Army Arms and Society, 1204-1453*, Philadelphia.
- Mikhaël Doukas, *VizantinoTourkikê Historia*, yay. Vrasidas Karalis, Atina 1997.
- Nicol, *The Reluctant Emperor: A Biography of John Cantacuzene, Byzantine Emperor and Monk, c.1295-1383*, Cambridge 2002.
- Nikêforos Grêgoras, *Rômaikê Historia*, I, (1204-1341), Modern Yunanca’ya aktaran Dêmêtrês Moshos, Atina 1997.
- Lemerle, Paul *L’émirat d’aydın byzance et l’occident*, Paris 1957.
- Koca, Salim “Anadolu Türk Beylikleri”, *Türkler*, C.6, Ankara 2002.
- Gregory, Timothy E. *Bizans Tarihi*, çev. Esra Ermert, İstanbul 2008, s. 291.
- Baykara, Tuncer *Aydinoğlu Gazi Umur Bey*, Ankara 1990, s. 69.
- Treadgold, Warren *A History of the Byzantine State and Society*, California 1997.
- Öden, Zerrin Günel “Aydinoğulları Beyliği”, *Türkler*, C.6, Ankara 2002.

I. SÜLEYMAN DÖNEMİNE AİT İKİ TAHRİR DEFTERİ'NDE AYDINOĞULLARI'NA AİT BAZI BİLGİLER

BÜLENT ÇELİK*

1243 yılı Köseadağ Savaşı'nda Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğol ordularına mağlup olması ve Anadolu'nun ağır bir Moğol işgaline uğraması, pek çok unsurun, bu güçlü ve hızlı birliklerin önünden kaçarak, Batı Anadolu'ya göç etmelerini doğurmuştur. Bizans sınırlarını ihlal ederek Moğollardan kaçan bu Türkmen nüfus, Bizans'ın elindeki bazı bölgeleri de ele geçirerek buralarda bağımsız devletçikler kurmuşlardı. Bizanslı bir tarihçi olan Gregoras şunları yazıyordu: “*Şimdi Türklerin memleketi (yani Selçuklu Devleti) öyle bir yıkıma uğramıştı ki... yalnız valiler, eşraf ve muteber kişiler arasında devlet arazisi sayısız beyliklere bölünmekle kalmıyor, ok ve yaydan başka bir silahı olmayan adı sanı belirsiz adamlar da etraflarına yığılan ahaliden alaylar oluşturarak eşkiyalık etmeye başlıyorlardı. Dağ geçitlerine yerleşerek buradan sık sık akınlarla Romalıların komşu şehirlerine ve arazisine baskınlar yapıyorlardı.*”¹ XIII. Yüzyıl sonlarında Küçük Menderes va-

* Yrd. Doç. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü AYDIN bcelik@adu.edu.tr

¹ Aktaran, Paul Wittek *Menteşe Beyliği. 13-15inci Asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Ait Bir Tetkik*. Çeviren: O.Ş.Gökay. Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986, s. 16. 1305 yılında Bizansla araları açılan Gelibolu'daki Katalan paralı askerlerinin çağrısı üzerine ordularına katılan 800 atlı ve 2000 yayanın aslında Aydınoğlundan gelen Türkmenler olduğunu iddia eden Georgios Pahimeres, bunların para istemediğini, kazanacakları ganimetin yalnızca beşte birini Katalanlara vererek kalanını kendilerine saklamak istediğini yazar. Aktaran, Nicolas Oikonomidis, “Avrupa’da Türkler (1305-1313) ve Küçük Asya’da Sırlar (1313)”, *Osmanlı Beyliği (1300-1389)* içinde. Editör: Elizabeth A. Zachariadou. Çevirenler: Gül Çağalı Güven, İsmail Yergüz, Tülin Altınova. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 173-174.

disini, Tire, Birgi, Güzelhisar, Sultanhisar, Ayasuluğ ve zaman zaman da İzmir kalesine hükmeden Sasa Bey ile ondan sonra bu bölgeye hâkim olan Aydınoğlu Mehmed Beyin, bu Moğol baskısı yüzünden asıl yerleşim yerlerinden ayrılarak, Batı Anadolu'daki Bizans kentlerini ele geçiren, denize ulaştıktan sonra da küçük donanmaları yardımıyla Ege Denizinde akınlara başlayan gaziler olarak düşünmek gerekir. Aydın, Saruhan ve Menteşe Beyliklerini kuranların tamamının Germiyan Beyliğinde görevli komutanlar olmaları da tesadüf değildir. Tüm bu komutanlar, Germiyan Beyliğinde görevliyken Batı'ya, Bizans kentlerine yaptıkları akınlarla ele geçirdikleri bölgelerde, bir süre sonra kendi beylikleri kurmuşlardır².

Aydınoğlu Beyliği Osmanlı ilişkilerine gelince bu sürecin iki evresi bulunmaktadır. İlk evre Aydınoğlu Beyliği'nin kuruluşundan 1390 yılında Osmanlı Sultanı I. Bayezid'in Anadolu üzerine yaptığı sefere kadarki dönem ki bu seferin sonunda Aydıneli Osmanlı topraklarına dahil olmuştur. İkinci evre ise 1402 Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'in Timur'a mağlup ve esir düşmesinden sonra Aydınoğulları Beyliği, tekrar canlanmasıyla başlayan ve II. Murad zamanında son Aydınoğlu Beyi Cüneyd Beyin 1425'de Osmanlılar tarafından öldürülmesiyle sonlanan dönemi içermektedir. Bu tarihten sonra Aydıneli kesin olarak Osmanlı topraklarına katılmış ve bağımsız siyasi bir yapı olmaktan çıkmıştır.

Osmanlılar Aydın bölgesini Fetret döneminin (1402-1412) sonunda ele geçirip eski beylerinin elinden aldıktan sonra, bu bölgede de ele geçirdikleri diğer bölgelerde hemen yaptıkları ilk işi yaparak, yani tımar sistemine geçerek, bir sancak meydana getirdiler. Bundan sonra Aydınoğullarının ilk başkenti Birgi'nin yerine sancak merkezi olarak şimdiki Aydın şehri yani o zamanki adıyla "Güzelhisar-ı Aydın" geçecekti. Ancak Osmanlı arşiv kayıtlarından anlaşıldığına göre XVI. Yüzyıl boyunca Tire kenti sancak yönetiminde Aydın Güzelhisarı'ndan daha önemli bir durumdaydı. Osmanlılar, Aydın Sancağını büyüklü kü-

²Örneğin Aydınoğlu Beyliğinin kurucusu olarak kabul edilen Mehmed Bey, Germiyanoglu Yakup Bey'in subaşıdır. 1307 yılında aynı zamanda Menteşe Bey'in damadı olan Sasa Bey'in elinden Tire, Birgi ve Ayasuluğ'u alan Mehmed Bey bu bölgenin hâkimi olmuştur. Yapılan savaşta Sasa Bey'in öldüğünü biliyoruz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı *Osmanlı Tarihi. I. Cilt: Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Hakkında bir Mukaddime ile Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar*, Ankara, Türk Tarih Kurumu 2003, 8. Baskı., s. 66.

çüklü dirliklere ayırarak, has, zeamet ve tımar denilen dirlikleri ve bu dirlikleri tasarruf edecek kişileri oluşturdular³. Başta Padişah ve diğer yüksek rütbeli devlet adamlarına ait olan haslar olmak üzere, aslında birkaç tımarın meydana gelmesinden oluşan zeametler ve en sonunda da sayıca fazla ancak geliri diğer ikisine göre daha az olan dirlikler sancağı kapsamaktadır. Bu sistemin olmazsa olmazı olan tahrirler de tımar sisteminin oluşturulmasına kaynaklık eden girişimlerdi. Bir sancağı en uzak mezasına ve köyüne dek deftere geçiren bu sayımlarda köylerdeki tüm gelir kaynakları da kaydedilirdi. Bu rejimde devlet tüm sancağı tımar nahiyeleri dediğimiz küçük birimlere bölerek, bu topraklardaki bir takım vergileri toplama hakkını yine birtakım idari, askeri ve iç güvenlikle ilgili görevleri yerine getirmesi karşılığında bir sipahiye havale ediyordu. Tımar nahiyesinin geliri arttıkça bu görevin özellikle askeri alandaki karşılığı artmaktaydı. Bu küçük birimlerin denetlenmesi de kolaydı. Osmanlı Devleti'nin periyodik olarak yaptığı ve bir çeşit teftiş ve gelirleri arttırma çalışması olan arazi tahrirleri ve sancak kanunnameleri ile hem üretici köylü reâyâ, hem de sipahi denetlenmekteydi. Aynı zamanda Aydın Sancağı'nda toprakların verimli ve zengin oluşu başkent İstanbul'da yaşayan devlet ileri gelenlerinin bölgedeki bazı gelir kaynaklarına *has* olarak tasarruf etmelerine ve kendi mali yönetimlerine almalarına yol açıyordu. Başta padişah olmak üzere, valide sultanlar, paşalar, defterdarlar ve padişaha yakın kimselerin sancakta çeşitli has ve arpahkları bulunmaktaydı.

İşte bu tür bilgileri bulabileceğimiz ve çoğunlukla XVI. yüzyıl'a ait Osmanlı Tahrir Defterleri arasında Aydın Sancağı'na ait, incelediğimiz iki ayrı defterde sancağın bazı yerleşimlerine dair II. Murad dönemi ile alakalı bilgilere rastladık. Bu bilgiler; bölgenin Aydınoğlu Beyleri tarafından yönetilmelerinden hemen sonrasına ve ilk Osmanlı devrine ait olması açısından değerli bilgilerdi. Böylelikle beyliğin son dönemi ve ilk Osmanlı devri Aydın sancak idaresi hakkında bazı bilgilere ulaşmış olduk. Bu bilgiler Tahrir Defterleri'nde yer aldıkları için bölgenin üretim ve vergi konularına ait kayıtlardı.

³ Osmanlı'nın ilk dönemlerinde Aydın'da tımar sahibi olanlar arasında Aydınoğlu İsa Bey'in oğlunun oğlu da bulunmaktadır. Aşıkpaşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*. Haz: Kemal Yavuz, M.A.Yekta Saraç. K Kitaplığı, İstanbul 2003, s. 177. Hatta Aşıkpaşazade Aydınoğlu beyliğinin bu dönemde Tire ve Ayasluğ bölgelerinde Osmanlıların . İzmir'de ise Cüneyt Bey'in hüküm sürdüğünü belirtir.Bkz. Aşıkpaşazade, *a.g.e.*, aynı yer.

1528 tarihli 148 nolu Tapu Tahrir Defteri'nde; Ayasluğ kazası mukataası içinde kaydedilen Güldiye karyesindeki Ilıca adlı çiftlik Murad Hüdavendigar zamanında Aslıhanoglu Mustafa'ya verilmiş, onun ölümünden sonra oğlu Mahmud raiyet olarak kaydedilip çiftliğin geliri bağlanmıştı⁴. Tahririn yapıldığı sırada bu çiftlikte 6 hane kayıtlı gözükmektedir.

Aynı tahrirde Ayasluğ kasabası da yer almaktadır. Mahallelere geçmeden önce kasabada yaşayan şehirli reaya'nın üç yerde ve deniz kenarında ihtiyatlı mahalde yerleşik oldukları, eskiden Sultan Bayezid ve Sultan Selim zamanında cerahordan, azabdan, hisar eimmesinden, doğancıdan, sekbandan ve diğer avârizdan muaf kesimlerden avarız talep edildiğinde bu padişahlar tarafından Ayasluğ halkını üşendirmeyip incitmeyeler diyü hükümler gönderilerek halkın tekâlif-i divâniye ve avâriz-ı örfiye'den muaf oldukları belirtilerek hala bu hükümlerin geçerli olduğu vurgulanmıştır⁵. Ancak bu vergi muafiyetinden yararlanmak amacıyla kente dışarıdan gelip yerleşenler için aynı kolaylık geçerli değildir. Reâyâ-yı müteferrika olarak tahrirde kayıtlı bir grup Ayasluğ sakini on yıldan beri burada oturmalarına rağmen tımarların eksik kaldığı gerekçesiyle asıl yerlerine kaydedileceklerdir⁶.

Aynı tahrirdeki bir başka kayıt Alaşehir kazası'ndaki İdris Fakih mezrasına aittir. Bu mezra Sultan Murad zamanında İdris Bey'e verilmiş, İdris Bey de bir süre sonra mezrayı İlaldı Bey'e satmış, bu bey öldükten sonra oğulları Yusuf, Murad ve Hızır'a miras olarak kalan mezra, Beylerbeyi Dilaver Paşa'nın yazdığı bir mektupla Yusuf'un üzerine kaydolunmuştur⁷.

Aydın Sancağı sınırları içinde Sard kazasına tabi bazı köy adları defterde Karesibeylü olarak geçmektedir. Bu bölgelerin ya önceden Karesi Beyliğine ait olduğu sonradan Osmanlı idaresi altına alındıktan sonra Aydın Sancağı'na bağlandığı ya da söz konusu köy sakinlerinin Karesi Beyliği'nden buraya göç ettikleri ileri sürülebilir⁸. Karesibeylü olarak geçen bu köyler genellikle cemaatlerin iskân edildikleri köyler-

⁴ TT_d_148, s. 178.

⁵ TT_d_148, s. 181.

⁶ TT_d_148, s. 189.

⁷ TT_d_148, s. 774.

⁸ TT_d_148, s. 796, 801.

dir. Bu cemaatler arasında Alagöz, Gündekoğlu, Ahi Ali, Sinan Fakih, Tatarân ve Cafer cemaatlerinin isimleri geçmektedir.

Yine I. Süleyman Dönemine ait Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki 87 nolu Tapu Tahrir Defteri incelediğimiz 2. defterdir. Karesi'den gelip Aydın Sancağı'na yerleşen guruplara bu defterde de rastlamaktayız. Örneğin Ayasuluğ Kazası'nda kayıtlı Karacalar cemaati böyle bir cemaattir. Defterde yazılı kayıta kimsenin bunların ne zaman geldiklerini bilmediği, Ayasuluğ Kazası'nda Karakoyun ve Kabakulak Köyleri'nde yerleşik oldukları belirtilmektedir⁹.

Yine aynı defterde Ayasuluğ kazası İncemera Köyü ve çiftliğinin Murad Hüdavendigar zamanında Aslıhanoğlu Mustafa'ya verildiği, aynı zamanda şehir kethüdası olan bu kişinin ölmesinden sonra oğluna yazılan fezlekeyle aynı yerlerin gelir olarak oğluna bağlandığı kayıtlıdır. Söz konusu yerlerde yaşayanların, sancakbeyinin doğanlarına baktıkları, bu işi yaptıkları yıllarda hizmetlerine karşılık olarak öşür ve rüsumdan muaf oldukları, doğan besleme ve bakımı işlerini yapmadıkları yıllarda ise bu vergilerini ödedikleri belirtilmiştir¹⁰. TD 87 nolu defterde Ayasuluğ Kazası'nda bulunan yabancılar için de Küffarân adı altında bazı bilgiler mevcuttur. Bu gurubun ödediği vergiler, niyâbet-i nefs-i Ayasluğ, tayyarât, yaylak, kışlak, kalyebaha, sazlık, mumhane, yağhane, bozahane-i nefs-i Ayasuluğ, resm-i ganem-i nefs-i Ayasuluğ, liman ve keten vergileri olarak belirtilmiştir.¹¹ Aynı tahrir defteri'nde Tire Kazası Boynuboğun Köyü'nün Kızılhoğulları mülkü olduğu, bu mülklüğün Murad Hüdavendigar'ın Aydın'a geldiğinde verildiği, o zaman Hasanoğlu Hızır, İlyas ve Hızırbalıoğlu Mehmed'in eştığı, şimdi ise mülk sahibinin evlatlarından Mehmed ve Hızır'ın müşterek nevbet ile eştikleri belirtilmektedir. Bu mülkiyet izninin suretinin eski kayıtlarda da bulunduğu yine deftere kaydedilmiştir¹². Aydınoğlu Beyliği zamanından beri başka bazı yerleşim birimlerinde mülkiyet üzere tasarruf edilen topraklar olduğuna ilişkin bir örnek de Birgi Kazası Yafes ve Beyce köylerindeki reâyâ'nın durumudur. Bu köyün halkının Aydınoğlu Beyliği zamanından beri topraklarına mülkiyet üzere tasarruf

⁹ TD 87'den Demir, 2008, 163.

¹⁰ TD 87'den Demir, 2008, 166.

¹¹ TD 87'den Demir, 2008, 168.

¹² TD 87'den Demir, 2008, 195.

eden kimselere öşr ve iki dönüme bir akçe karşılığında ziraat ettikleri ve bu durumun tahrirden sonra padişah emri ile kaldırıldığı, öşr ve rûsûmlarını artık ödeyecekleri belirtilmekteydi¹³.

Özellikle sulak alanlardaki çeltik üretiminin Aydınogulları döneminden beri devam edildiğini yine bu defterden öğreniyoruz. Birgi Nahiyesine bağlı nehr-i Oğuz?’da çeltik ziraati yapanlardan her kim bu ziraati yaparsa Aydın kilesiyle beyler tarafından 9 kile tohum sağlanmasının gerekli olduğu, bu kuralın yeni tahrirle de korunduğu anlatılmaktadır¹⁴. Çeltik üretimi Güzelhisar Kazası’nda da yapılmaktadır. İkizdere Nehri Murad Hüdavendigâr zamanında has olarak çeltik tarımına ayrılan yerlendendi. Eskiden yılda 100 kile tohum ekilen bu bölge, tahrir sırasında 70 kile tohum ekilen bir yerdi. Güzelhisar Pazarı bac vergisine pirinç üretimi de dahil edilmişti¹⁵. Aydın Sancağı’nda özellikle Birgi’de özel durumu olan toprak ve ziraat çeşitliliğinin fazla olduğu alanlar mevcut görünmektedir. Birgi Kazası Anavlı köyü ve burada ziraat yapan re’âyâ da böyledir. Bu köy eskiden beri has olarak kayıtlı olup, halkı da ortakçıdır. Eskiden beri beylik tohumu ile vergi vermeden ortakçı olarak ekim yaptıkları anlatılmaktadır. Bazı yıllar ise hiç ekmeyip, ortakçılık hizmetini de yerine getirmedikleri ve ayrıca resmini de vermedikleri belirtildikten sonra padişah emri ile ortakçılıklarına son verildiği, çift resmi çerçevesinde vergilerinin toplanacağı şeklinde kayıt düşülmüştür¹⁶.

Bunun yanında yerel ailelere ilişkin veriler de aynı Tahrir Defteri’nde mevcuttur. Birgi Kazası Kalubeylû, Uluslu ve Artucuk Köyleri’nde bulunan 6 çiftliğin 2’si tahrir sonrasında kaldırılmakla birlikte *geri kalan 4 çiftlikte bulunan zeytin ağaçlarından 20’si Buldukoğulları* ve *Altunçoğulları* üzerine kayıthydı¹⁷. Yine Birgi’de Sungur Köyü’ndeki Saruşeyh Zaviyesi Gedikoğulları adlı ailenin elinde mülk-vakıf idi. Bu mülk-vakıf padişah emriyle Hasanoğlu Pir, Şeyhpaşa, Hüseyinoğlu Seydi ve Ahmedoğlu İdris’e sefere eşmek şartıyla tımar olarak verilmişti¹⁸.

¹³ TD 87’den Demir, 2008, 210.

¹⁴ TD 87’den Demir, 2008, 202.

¹⁵ TD 87’den Demir, 2008, 219.

¹⁶ TD 87’den Demir, 2008, 204.

¹⁷ TD 87’den Demir, 2008, 214.

¹⁸ TD 87’den Demir, 2008, 216.

Sonuç olarak Aydın bölgesinin ilk Osmanlı devrinden itibaren, Osmanlı devleti'nin fethettiği diğer bölgelerde yaptığı gibi bir Osmanlılaştırma politikasıyla karşı karşıya kaldığı söylenebilir. Aydınoğlu yönetiminin etkisi yerine, kendi ağırlığını koyabilmek için atadığı sancağ yöneticilerinin yanı sıra eski yöneticilere tımarlar verilerek onları kendi yanına çekmeyi hedeflemiş bir yönetim anlayışına dair bazı örnekleri yukarıda zikretmiştik. Bunun yanında Osmanlı yöneticileri evlilik yoluyla da bu beyliğin yöneticileri ile akrabalık ilişkileri kurmuşlar ve bu ilişkiler yardımıyla beylik yönetimi üzerinde söz sahibi olmuşlardır¹⁹.

Bunun yanında bölgenin Rumeli kadar olmasa da Anadolu coğrafyası içinde çok bereketli ve zengin ovalara sahip olması, bu bölgede var olan Padişah ve ümera haslarının çokluğunu açıklamaktadır. Osmanlı sultanlarının tımar ya da zeamet olarak değil de has olarak ayırdıkları dirlikler uzun yıllar bu özelliklerini devam ettiregelen gelir kaynakları olmuşlardır. Bu özellikteki topraklarda bazı özel ziraat biçimlerinin yapılması ve çeltik gibi dönemin pahalı yiyecek maddelerinin üretilmesi dikkati çeken diğer özellikler arasındadır. Bölgede ayrıca önemli tuzlalar bulunmaktadır. Foça, Çandarlı, Patnos, Peçin bölgede olan ya da yakın tuzlalar²⁰. Bu tuzlaların gelirleri çoğunlukla ya padişah haslarının ya da yüksek görevlilerin dirliklerinin gelir kalemleri arasında yer almakta idi²¹.

Son olarak bölgeye ait diğer Osmanlı Tahrirleri'nin incelenmesi Aydınoğullarına ait daha başka bilgilere ulaşabilmemize yol açabilecektir. İncelenen defter sayısının sadece iki ile sınırlı olması elimizdeki bilgilerle yetinmemize neden olmaktadır.

¹⁹ Tahminen 1360 yılında Aydınoğulları'nın başına geçen ve 1390 yılına kadar tahtta kalan İsa Bey döneminde Aydınoğulları, Osmanlılarla dost ve müttefik olmuşlar ve İsa Bey, kızı Hafsa Hatun'u 1390 yılında Yıldırım Bayezid ile evlendirmiştir ve aynı yıl Aydınoğulları, Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. Himmet Akın, *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*. Ankara 1968, s. 56-57., 63. Yine 1389 yılında I. Murad Kosova Muharebesine giderken Anadolu Beylerinden de yardımcı kuvvetler istemiş, İsa Bey ile Saruhanlıoğulları'ndan gelen birlikler bu savaşta Osmanlı ordusunun sol cenahında bulunmuşlardır. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 70.

²⁰ Robert Mantran, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul (Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi)* - I, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, TTK Yayınları, 2 cilt, Ankara :990, s. 189 Lütfi Güçer, "XV. - XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz İnhisarları ve Tuzlaların İşletme Nizamı", *İFM. C.XXI*, İstanbul 1993, s. 1.

²¹ Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler", *Selâten - LII*, Ankara 1988, s. 531.

KAYNAKÇA

- AKIN, Himmet, *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara, 1968.
- Aşıkpaşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*. Haz: Kemal Yavuz, M.A.Yekta Saraç. K Kitaplığı, İstanbul 2003.
- BOA (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi*) TT_d_148.
- DEMİR, Hüseyin, *I. Süleyman Döneminde Aydın Sancağı'nın Demografik Yapısı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2008.
- ERGENÇ, Özer, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler", *Belleten - LII*, s. 501-533, Ankara 1988.
- GÜÇER, Lütfi (1963) "XV. – XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı", *İFM, C.XXI*, s.1-47, İstanbul 1993.
- MANTRAN, Robert, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul (Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi) - I*, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, 2 cilt, Ankara 1990.
- OİKONOMİDİS, Nicolas, "Avrupa'da Türkler (1305-1313) ve Küçük Asya'da Sırlar (1313)", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)* içinde. Editör: Elizabeth A. Zachariadou. Çevirenler: Gül Çağalı Güven, İsmail Yerguz, Tülin Altınova. İstanbul 1997.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi. I. Cilt: Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Hakkında bir Mukaddime ile Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar*, Ankara 2003, 8. Baskı.
- WITTEK, Paul, *Menteşe Beyliği. 13-15inci Asırda Garbî Küçük Asya Tarihine Ait Bir Tetkik*. Çeviren: O.Ş.Gökyay. Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986.

VENETIAN MERCHANTS IN THE EASTERN MEDITERRANEAN (13th – 15th c.)

DAVID CELETTI*

The article addresses the extension of the presence and activity of Venetian merchants in the Eastern Mediterranean trade in Early Modern Age and, more precisely, in the 13th and 14th centuries, a time when the economic, but also the political relevance of Venice in that area reached its highest level¹. During this period, in fact, the Italian Maritime Republic not only managed to gain effective control of the main sea lanes between Constantinople, Alexandria and the Northern Adriatic, securing a quasi-monopolistic position on the rich Euro Asiatic trade, but also developed intense cultural and political influence in the Balkan and Near Western Asia².

After a brief theoretical introduction, the article focuses, within a diachronic framework, on the structural characteristics of the Venetian trade in the Eastern Mediterranean and on the factors that enabled the Venetians to gain control of the main commercial relations between East and West, highlighting, in particular, the role of trade infrastructures (*venetian quarters, comptoires, fortresses, naval facilities*), of the military bases and of Venice itself as an international commercial centre. Finally it goes over the history of the trading relations between Venice and the Turkish emirates of Aydin and Monteshe in the 14th –

* Università di Padova-Italya david.celetti@unipd.it

¹ Alberto Tenenti, *Venezia e il senso del mare. Storia di un prisma culturale dal XIII al XVIII secolo*, Milano, Guerini e Associati, 1999.

² David Jacoby, *Nuovi e mutevoli orizzonti: verso ed oltre l'Oriente mediterraneo*, in Gherardo Ortalli (ed), *Storia d'Europa*, III, *Il Medioevo. Secoli V-XV*, Torino, Einaudi, 1994, 1143-1192.

15th centuries, a representative case study of the nature and evolution of Venetian commerce in this part of the Mediterranean.

Long distance trade, monopolies and commercial capitalism

The history of the Venetian presence in the Eastern Mediterranean is a good example of the emergence of the so-called “commercial capitalism”, where the valorisation of invested capital simply derives from the difference between prices of purchase and sale of single categories of products³. This particular process is in turn strictly connected with the growth of the “long distance commerce”. Linking regions where products have different values because of specific production characteristics, this kind of business enhance the importance of the specific trade centres that controls key areas, like estuaries, ports, crossroads and that, therefore, can enjoy of specific conditions of “natural monopoly”⁴. Acquiring and maintaining such a position, on the other hand, implies, accepting a permanent state of war against concurring powers⁵.

Venice, in fact, was born and developed itself as a regional power in the 7th-10th centuries, when it gained control of the Po delta and acquired the monopoly of the importation and distribution of salt and cereals in Northern Italy. Then, in the 11th-14th centuries it grew up to an international power thanks to its leading position within the long distance commerce between Asia, Africa and Europe⁶. In the 15th century, in particular, after the end of the Genoese wars, the Eurasian commerce structured itself upon the Venetian dominated Mediterranean and the Hansa dominated Baltic sea with Venice itself at the centre and Nürnberg, Frankfurt, Leipzig as main continental trading partners.

The construction naval bases and of trade facilities in the *Stato da Mar* and of course in Venice itself are evidences of this process. The

³ Alain Bihr, *La préhistoire du capital. Le devenir-monde du capitalisme*, I, Lausanne, Editions Pages deux, 2006, pp. 122 e ss.

⁴ Joshua Prawer, *The Roots of Medieval Colonialism*, in Vladimir P. Goss, Christine Verzar Bornstein, *The Meeting of Two Worlds: Cultural Exchanges Between East and West during the Period of the Crusades*, Kalamazoo, 1986, 23-38.

⁵ Jadran Ferluga, *Veneziani fuori Venezia*, in L. Cracco Ruggini, M. Pavan, G. Cracco, G. Ortalli (eds), *Storia di Venezia. Origini. Età Ducale*, Roma: Treccani, 1992, 693-722.

⁶ Julia Clancy-Smith (ed), *North Africa, Islam, and the Mediterranean World: From the Almohads to the Algerian War*, London: Frank Cass, 2001.

destruction of the Byzantine Empire (1204) as well as the long lasting wars against Genoa, Byzantium, the Arabs and the Turks, the importance of the Arsenal itself as a “factory” of military vessels prove, on the other hand, the degree of violence necessary to build up such an economic pattern.

Venice in the Eastern Mediterranean

As we have seen the presence of Venice in the Eastern Mediterranean evolved quite significantly over the time.

In the 7th-10th centuries its relations with the area were still quite restrained, as Venice was much more concerned with North Italian trade of salt and grain⁷. The Italian city-state, however, soon exploited its political and military links to Constantinople⁸ to start trading with the Byzantine and Arab trade centres⁹. It bought luxury products in the East and paid them with wood, iron and, of course, gold and silver¹⁰. For a long time, therefore, the business was essentially based on the exchange of finished – or at least high added-value goods – with raw materials or coins within a “closed sea”, controlled by Constantinople and, to some extent, by the Arabs themselves¹¹.

The second phase was marked by the crises and the final collapse of Byzantium and by the diminishing Arab naval power, processes that opened the sea to the Venetian and Western presence and influence. Venice had to share its position with other nations (*Genoa, Pisa, Amalfi, the Catalans*) but no one, except, to some extent Genoa, could count on such a coherent global commercial and military policy, that secured a real competitive advantage¹².

⁷ Wladimiro Dorigo, *Venezia origini. Fondamenti, ipotesi, metodi*, Milano: Electa, 1983.

⁸ Giuseppe Fiocco, *Bisanzio, Ravenna, Venezia*, “Rivista mensile della città di Venezia”, 9, 1930, 57-80.

⁹ Jadran Ferluga, *Bisanzio*, in Gherardo Ortalli (ed), *Storia d'Europa*, III, *Il Medioevo. Secoli V-XV*, Torino: Einaudi, 1994, 219-294.

¹⁰ Gina Fasoli, *Wirtschafts- und Sozialgeschichte Italiens von 535 bis zum Anfang des 10. Jahrhunderts*, in Hermann Kellenbenz (ed), *Handbuch der Europaischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, 2, Jan A van Houtte (ed), *Europaische Wirtschafts- und Sozialgeschichte im Mittelalter*, Stuttgart: Ernst Klett, 1980, 397-428.

¹¹ W. Heyd, *Histoire du commerce au Levant au Moyen Age*, Leipzig 1885-1886; Ennio Concina (ed), d, *Venezia e Istanbul: incontri, confronti e scambi* a cura di Ennio Concina, Udine: Forum, 2006.

¹² Cosimo Damiano Fonseca, *Genova, Venezia, il Levante nei secoli XII-XIV: una prima trac-*

The trade patterns, however, changed quite significantly over time.

Venice, first of all, started paying its purchases in the East (*silk, spices or even grain*) with western finished products, obtaining therefore substantial benefits¹³. Then it acquired progressively control over large quotas of the Eastern Mediterranean trade operating as well in the long distance and local commerce¹⁴.

At the same time the crusades gave the Venetians the formal sovereignty over large areas and strategic islands, like Cefalonia, Zakynthos, Methoni, Crete, Rhodes, Euboea, Lemnos, Gallipoli, Eraclea. Important Venetian possessions were therefore to be found in the whole “Romania”¹⁵. Politics, warfare and trade became more and more connected issues¹⁶.

Those processes implied a series of important, long lasting consequences, that ranged from a more effective control of the sea lanes, to the growing presence of Venetian merchants not only in the long distance and international exchanges¹⁷, but also in the domestic trade. Venetian residents appeared numerous in the main West Asian ports. Monopolistic relations were secured, concurrence and influence of other nations meandered, personal networks could be built up, Venice strengthened ever more all along the 14th and 15th centuries its economic, political and military influence in the whole region¹⁸.

If the Euro Asiatic commerce had an immediate effect in granting huge profits, the control of a large part of the domestic exchanges revealed itself as an essential tool for acquiring and enhancing a long

cia di lettura, in Gerardo Ortalli, Dino Puncuh (eds), *Genova, Venezia, il Levante nei secoli XII-XIV*, Atti del Convegno Internazionale di Studi, Genova-Venezia, 10-14 febbraio 2000, Venezia: Istituto Veneto di Scienze Lettere e Arti, 2001, 451-466.

¹³Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople: nation, identity and coexistence in the early modern Mediterranean*, The John Hopkins University Studies in Historical and Political Science, 24, 2, Baltimore: The John Hopkins University Press, 2006.

¹⁴Thomas F. Madden, *Enrico Dandolo and the Rise of Venice*, Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 2003.

¹⁵S. Borsari, *Studi sulle colonie veneziane in Romania nel XIII secolo*, Napoli 1966.

¹⁶Paul Freedman, *L'uropeizzazione dell'Europa*, in Andrea Barbero (ed), *Storia d'Europa e del Mediterraneo*, II, *Dal Medioevo all'età della globalizzazione*, IV, *Il Medioevo (secoli V-XV)*, IX, *Strutture, permanenze, lessici comuni*, Roma: Salerno Editrice, 727-759.

¹⁷E. Ashtor, *Observations on Venetian Trade in the Levant in the XIVth Century*, “Journal of European Economic History”, 5, 1976, pp. 533-586.

¹⁸John Rigby Hale, *Renaissance Venice*, London: Faber and Faber, 1973.

term influence over the byzantine economy¹⁹. After 1204, in fact, the Byzantine Empire became economically dependent on the West, undergoing of vast process of “de-industrialization”²⁰. Suffering the effects of sharp concurrence and unfair commercial treaties, it lost great part of its industry and transformed itself rapidly on a seller of raw material, importer of finished products and transit area in the long distance commerce²¹. Venice imported grain, oil, fruit, animal products, sugar, slaves, cotton²², linen, silk, wool from Crete, acorns for the tanneries and exported cloth of all kinds, metalwork, arms, soap²³.

Byzantium underwent, in other words, a kind of colonization process²⁴, of which the Venetians were the main beneficiaries, that lasted from 1204 all along the Paleologan period (1259-1453) until the late 14th century, when the Ottoman conquest began to interfere heavily with economic factors and completely transformed the economic and political situation of the area²⁵.

Meanwhile the Eastern Mediterranean defined itself for a growing economic unity showing patterns that respected, at least to some extent, the formal characteristics of a unified international market, first of all the fairly uniform price formation, the existence of widely accepted and easily convertible currency and, therefore, of widespread

¹⁹ Angeliki E. Laiou-Thomadakis, *The Bizantine Economy in the Mediterranean Trade System Thirteenth-Fifteenth Centuries*, “Dumbarton Oaks Papers”, 34/35, 1980-81, 177-222.

²⁰ Lazaros Th. Houmanidis, *Byzantium im Frueh-, Hoch-, und Spaetmittelalter*, in Hermann Kellenbenz (ed), *Handbuch der Europaeischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, 2, Jan A van Houtte (ed), *Europaeische Wirtschafts- und Sozialgeschichte im Mittelalter*, Stuttgart: Ernst Klett, 1980, 471-505.

²¹ Agostino Pertusi, *Venezia e Bisanzio 1000-1204*, “Dumbarton Oaks Papers” 33, 1979, 1-22.

²² Suraiya Faroqui, *Notes on the Production of Cotton and Cotton Cloth in XVIth and XVIIth Century Anatolia*, “Journal of European Economic History”, 8, 1979, pp. 405-417.

²³ Angeliki E. Laiou-Thomadakis, *The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System (Thirteenth-Fifteenth Centuries)*, “Dumbarton Oaks Papers”, 34/35 (1980-81), pp. 178-179 (177-222).

²⁴ E. Ashtor, *Underdevelopment in Pre-industrial Era: The Case of Declining Economies*, “Journal of European Economic History”, 7, 1978, pp. 285-310.

²⁵ Hélène Antoniadis-Bibicou, *Recherches sur les douanes à Byzance. I. “octavia”, le “kommerkion” et les commerciaires*, “Cahiers des Annales”, 20, 1963; Georg Ostrogorsky, *Storia dell'impero bizantino*, Torino: Einaudi, 1993; David Jacoby, *From Byzantium to Latin Romania: Continuity and Change*, “Mediterranean Historical Review”, 4, 1, 1989, 1-44; Klaus-Peter Matschke, Franz Tinnenfeld, *Die Gesellschaft in spaeten Byzanz. Gruppen, Strukturen und Lebensformen*, Koeln, Weimar, und Wien, Boehlau, 2001.

banking procedures, the broad circulation of economic information and, as we have seen, the internal division of labour²⁶.

If the Byzantine empire depended on Venetian commercial activities, the economy of the Italian city-state became itself more and more integrated within the Eastern European markets²⁷. Imports from the Levant, exports of eastern products toward Central Europe and transit commerce acquired fundamental relevance as well as all the services connected with international trade, like banking and shipping²⁸.

The Venetian competitive advantages

This whole system functioned so favourably to the Venetian thanks to a set of favourable circumstances²⁹. First of all by the 15th century Venice had no more effective competitors. Genoa didn't succeed in eliminating its rival and suffered itself severe troubles due to internal political rivalries³⁰. Other nations, like the Catalans, the French, Pisa and Amalfi were involved in wars, hit by internal troubles or even disappeared as independent states³¹.

²⁶ Bernard Lewis, *Islam and the West*, New York-Oxford, 1993; David Jacoby, *Mercanti genovesi e veneziani e le loro merci nel Levante crociato*, in Gerardo Ortalli, Dino Puncuh (eds), *Genova, Venezia, il Levante nei secoli XII-XIV*. Atti del Convegno Internazionale di Studi, Genova-Venezia, 10-14 febbraio 2000, Venezia: Istituto Veneto di Scienze Lettere e Arti, 2001, 229-256.

²⁷ Maria Pia Pedani, *Dalla frontiera al confine*, "Quaderni di Studi Arabi, Studi e Testi", 5, Rome, Harder Editrice, 2002.

²⁸ Jacoby David, c, Nuovi e mutevoli orizzonti: verso ed oltre l'Oriente mediterraneo, in Gherardo Ortalli (ed), *Storia d'Europa, III, Il Medioevo. Secoli V-XV*, Torino: Einaudi, 1994, 1143-1192.

²⁹ Frederic C. Lane, *I mercanti di Venezia*, Torino: Einaudi, 1982; Lionello Lanciotti (ed), *Venezio e l'Oriente. Atti del XXV Corso Internazionale di Alta Cultura*, Firenze 1987, Élisabeth Crouzet-Pavan, *Venise triomphante les horizons d'un mythe*, Paris: Albin Michel, 1999.

³⁰ Michel Balard, *Gènes et la mer Noire (XIIIe-XVe siècles)*, "Revue Historique", 171, 1, 1983, 31-54; Id., *L'occidente, Bisanzio e il Mar nero nel XIII secolo*, in R. Greci (ed), *Itinerari medievali e identità europea*, Bologna: Cleub, 2000, 49-59; Id., Balard Michel, c, *L'amministrazione genovese e veneziana nel Mediterraneo orientale*, in Gerardo Ortalli, Dino Puncuh (eds), *Genova, Venezia, il Levante nei secoli XII-XIV*, Atti del Convegno Internazionale di Studi, Genova-Venezia, 10-14 febbraio 2000, Venezia: Istituto Veneto di Scienze Lettere e Arti, 2001, 201-228.

³¹ Michel Mollat, Philippe Braustein, *Réflexions sur l'expansion vénitienne en Méditerranée*, in Agostino Pertusi (ed), *Venezia e il Levante fino al secolo XV*, Firenze 1973, Robert Mantran, *La navigation vénitienne et ses concurrentes en Méditerranée orientale aux XVIIe et XVIIIe siècles*, in Manlio Cortelazzo (ed), *Mediterraneo e Oceano Indiano*, Atti del Sesto Colloquio Internazionale di Storia Marittima, tenuto a Venezia dal 20 al 29 settembre 1962. Firenze: Olschki, 1970, 375-392; Élisabeth Crouzet-Pavan, *Renaissances italiennes*, Paris: Albin Michel, 2007.

Venice, on the other hand, not only enjoyed relative domestic stability, but could also count on important competitive advantages related to social, political and military factors³².

As we have seen many Venetians had settled themselves on a long term if not permanent basis in the main Mediterranean trade centres. Venetian quarters could be found in Constantinople³³, Alexandria, Acre, Sidon, Antioch, Aleppo, Trebizond and as far as in La Tana³⁴. The communities had their own representatives, trade facilities, like *fondaci*³⁵ and market, political and religious structures³⁶. They constituted, therefore, essential bases for commerce, exchange of information, mutual protection³⁷.

After 1204 a long line of annexed territories and fortified islands linked the Italian city-state to Constantinople, to the Black Sea³⁸ and to the North African coasts³⁹. This vast “maritime dominion” helped consolidating the political and military presence of Venice in the Eastern Mediterranean, enforcing an effective control of the sea lanes and securing its monopolistic positions⁴⁰. Even if the “venetian empire” had no consistent geographical or geopolitical unity, in fact, the Republic managed to create a very specific “venetian space”, strong enough to

³² Élisabeth Crouzet-Pavan, *Espaces, pouvoir et société à Venise à la fin du Moyen Âge*, Rome: École française de Rome, 1992.

³³ Charles Diehl, *La colonie vénitienne à Constantinople à la fin du XIVe siècle*, “Études Byzantines”, 1905, 241-75; Chrysa A. Maltezou, *Il quartiere veneziano di Costantinopoli*, “The-saurismata”, 4, 1978, 30-61.

³⁴ Philip K. Hitti, *Capital Cities of Arab Islam*, Minneapolis, 1973. Cfr. Kurt Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, Berlin: Mann, 1976.

³⁵ Ennio Concina, *Fondaci. Architettura, arte e mercatura tra Levante, Venezia e Alemagna*, Venezia: Marsilio, 1997.

³⁶ J. Wesley Hoffmann, *The Fondaco dei Tedeschi: The Medium of Venetian-German Trade*, “The Journal of Political Economy”, 40, 2, 1932, 244-252; Elizabeth Crouzet-Pavan, *La maturazione dello spazio urbano*, in Alberto Tenenti, Ugo Tucci (eds), *Storia di Venezia. Dalle origini alla caduta della Serenissima*, V, *Il Rinascimento. Società ed economia*, Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1996, 3-100.

³⁷ John D. Hoag, *Western Islamic Architecture*, New York, 1963; Deborah Howard, *Venice and Islam in the Middle Ages: Some Observations on the Question of Architectural Influence*, “Architectural History”, 34, 1991, 59-74.

³⁸ N. Jorga, *La politique vénitienne dans les eaux de la Mer Noire*, “Bulletin de l'Académie Roumaine, Section Historique”, 1914, pp. 289-370.

³⁹ G.I. Bratianu, *Les Vénitiens dans la Mer Noire au XIVe siècle*, “Académie Roumaine, Études et Recherches”, XI, 1939.

⁴⁰ Pippa Mansel, *Sailing beyond Byzantium: Orientalism and Medieval Venice*, “Scroope: Cambridge Architecture Journal”, 4, 1992, 9-12.

counterbalance the strength of the western and Islamic rivals⁴¹. The political organization, the continuous presence of Venetian officials and residents, the fiscal and administrative rules represented a strong link between the territories of the “Stato da Mar” and the “Dominante”. Urbanism was another striking evidence of a political, and somehow even social, unity⁴². The public buildings, fortresses, government palaces, deposits of biscuit, structures for grain storage, customs and health control, military and commercial facilities, marked places represented, and in many cases still do, “tangible” signs of the Venetian presence, rule and power⁴³.

Another important tool of economic supremacy was the navy itself. Its strength was to be relied on the characteristics of the Venetians “light galleys”, a very sophisticated instrument of war for the time; on the set of permanent military bases that enabled effective patrolling of the whole Eastern Mediterranean; and, of course, on an Arsenal capable of constructing and maintaining large number of ships⁴⁴.

Finally it is to stress that the State not only supported the military control of the sea, but also helped organizing effectively the commercial navigation. It introduced modern maritime laws, organized on a regular base trips of merchant galleys, constructed them in its own Arsenal⁴⁵.

The city itself grew therefore to an essential base for the long distance commerce that connected Eastern Asia to Central Europe⁴⁶.

⁴¹ Patricia Fortini Brown, *Venice and Antiquity: The Venetian Sense of the Past*, New Haven and London: Yale University Press, 1996.

⁴² Olivia Remie Constable, *Housing the stranger in the Mediterranean world: lodging, trade, and travel in Late Antiquity and the Middle Ages*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

⁴³ Deborah Howard, *Venice and the East. The Impact of the Islamic World on Venetian Architecture 1100-1500*, New haven and London: Yale University Press, 2000.

⁴⁴ Archibald R. Lewis, *Naval power and Trade in the Mediterranean AD 500-1100*, Princeton, 1951.

⁴⁵ Bernard Doumerc, *Les flottes d'Etat, moyen de domination coloniale pour Venise (XVe siècle)*, in Michel Balard, Alain Ducellier (eds), *Coloniser au Moyen Age*, Paris: Colin, 1195, 115-126.

⁴⁶ Donatella Calabi *Le fabbriche*, in Donatella Calabi, Paolo Moracchiello (ed), *Rialto: le fabbriche, il Ponte. 1514-1591*, Torino. Einaudi, 1987, 5-170; Id., *Magazzini, fondaci, dogane*, in Alberto Tenenti, Ugo Tucci (eds), *Storia di Venezia*, XII, *Il mare*, Roma: Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 1991, 789-819, Ennio Concina, *Dal Medioevo al primo Rinascimento: l'architettura, Storia di Venezia. Dalle origini alla caduta della Serenissima*, V, *Il Rinascimento. Società ed economia*, Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1996, 165-306; Élisabeth Crouzet-Pa-

For all those reason Venice represented for a long time the gravitational centre of a world-wide trade network. Only from the 16th century onwards the concurrence of other nations (*Dutch, French and English*), the opening of the new Atlantic lanes and the ottoman overwhelming political and economical presence changed drastically the trade opportunities in the area undermining for ever the Venetian position in those markets⁴⁷.

Trading with Aydin and Monteshe

The Venetians established commercial relations with the emirates of Aydin and Monteshe at the beginning of the 13th century, a time when, as we have seen, their presence in Byzantine Asia Minor was at its beginning, still kept under control by Constantinople and contested by Genoa⁴⁸. The Republic sought to gain concessions of free trade and, at the beginning of the 13th century, signed therefore three successive treaties, the last of which, in 1220⁴⁹.

Just of few years, in 1261, the Mongols invasion changed drastically the political situation of the area. The Seljuk power collapsed and the region was included into a vast, united space that reached Eastern Asia. The “pax mongolica” opened new businesses opportunities and the Venetian merchants travelled further eastwards in order to deal directly with India and China⁵⁰.

van, *Venise: une invention de la ville 13.-15. siècle*, Seyssel: Champ Vallon, 1997.

⁴⁷Denis A. Zakythinos, *L'attitude de Venise face au déclin et à la chute de Constantinople*, in Hans-Georg Beck, Manoussos Manoussacas, Agostino Pertusi (eds), *Venezia centro di mediazione tra Oriente e Occidente (secoli XV-XVI)*, I, Firenze, Olschki, 1977, 61-76; Alberto Tenenti, *Nuove dimensioni della presenza veneziana nel Mediterraneo*, in Hans-Georg Beck, Manoussos Manoussacas, Agostino Pertusi (eds), *Venezia centro di mediazione tra Oriente e Occidente (secoli XV-XVI)*, I, Firenze: Olschki, 1977, 1-10, Ruggero Romano, Alberto Tenenti, Ugo Tucci, *Venise et la route du Cap: 1499-1517*, in Manlio Cortelazzo (ed), *Mediterraneo e Oceano Indiano*, Atti del Sesto Colloquio Internazionale di Storia Marittima, tenuto a Venezia dal 20 al 29 settembre 1962, Firenze: Olschki, 1970, 109-140; Benjamin Z. Kedar, *Merchants in Crisis: Genoese and Venetian Men of Affairs and the 14. Century Depression*, New Haven-London, 1976; Margaret King, *Venetian Humanism in an Age of Patrician Dominance*, Princeton, 1986.

⁴⁸Hélène Ahrweiler, *L'histoire et la géographie de la région de Smyrne entre les deux occupations turques (1081-1317) particulièrement au XIIIe siècle*, “Travaux et Mémoires”, 1, 1965, 1-165.

⁴⁹Elizabeth A. Zachariadou, *Trade and Cursade. Venetian Crete and the Emirates of Monteshe and Aydin (1300-1415)*, Venice, Library of the Byzantine and Post-Byzantine Studies – n. 11- a clear example of such a process, 1983.

⁵⁰Zachariadou, *Trade and Cursade*, cit., pp. 3-20.

The emirates maintained their importance as a trade centre but their significance became ever more correlated to the local commerce. As proved by the documents of Pietro Scardon (1271) and Leonardo Marcello (1278-1281), notaries in Candia, important traffics developed between Crete and Asia Minor, a pattern that consolidated itself in the following century.

This, in turn, contributed to establish a peaceful “modus vivendi” between the Turks and the Venetian. Monteshe and Aydin carried out their military activities avoiding hitting directly the Venetians interests and, in order to expand and consolidate their position, they concentrate themselves in fighting the Byzantines, both in the mainland and at sea.

Around 1302-1303 the Turks attacked many Aegean islands, like Chios, Samos, Karpanthos or Rhodes, in order to create a “deserted zone” bordering their own territories and therefore protect themselves from eventual western aggression. The struggle between the Turks and the Byzantines did not directly involve the Venetians, nor interrupt the commerce between Crete and Monteshe, at least until the early 14th century⁵¹.

Afterwards the relations became more complicated, suffering from the permanent state of war that characterized the region. In October 1322, for example, the Duca di Candia prohibited all trade relations with the Orkhan's territories. Nevertheless the imports of grain the so called “fromento di Turchia” continued. Despite of the formal prohibition imposed by the Senate in 1324 on all commercial contacts with the Turks, relevant imports of grain were to be noticed again in 1329 and in 1331. The frequent raids organized presumably by the Turks of Aydin didn't prevent the Duke of Candia to conclude a new treaty with the Turks of Monteshe.

From that time onwards the policy of Venice in the area tried to secure the its position in the area balancing war and diplomacy. If in January 1331 the Duca di Candia was instructed to make military preparations to fight against the Turks and in April of the same year a commission was formed in Crete to organize to island's defence; the

⁵¹ Zachariadou, *Trade and Cursade*, cit., pp. 41 and ss.

following year Niccolò Sanudo, Duke of Naxos, made a separate treaty with the Turks of Aydin and Monteshe, began to pay them an annual tribute, resumed trade relations⁵².

At the same time the Venetians carried on negotiations in order to convince the Byzantine Empire to participate to a crusade⁵³. The Bailo of Constantinople was instructed to act in order to persuade the Emperor to take part in a newly forming league, emphasizing the damages suffered by the Christians from Turkish raids and the payment of tributes. War against the Turks were therefore planned for April 1333, but the uprisings in Creta⁵⁴ against the Venetian dominion prevented again any action⁵⁵.

Having crushed the revolt, the resumed the old projects, this time planning to exploit for their own interests the rivalries between Monteshe, Germiyan and Aydin. No attack was carried out before 1334 when a naval campaign was effectively launched against the Turks, with the result to reduce temporarily their maritime power in the region⁵⁶. This successes and the very presence of Latin galleys in the Aegean discouraged the Emirs from renewing their raids and pushed them to come the terms with Venice. In 1337, the emirates of Monteshe and Aydin subscribed a formal treaty with the Duke of Candia in order to foster peace and free trade⁵⁷.

Meanwhile commerce acquired an ever growing local as well as international importance. Between 1331 and 1414, in particular, the Emirates signed six treaties with Venice aiming explicitly at securing

⁵² M. Spremic, *I tributi veneziani nel Levante nel XV secolo*, "Studi Veneziani", 13, 1971, pp. 221-251; Zachariadou, *Trade and Crusade*, cit., pp. 18-20. See also Elizabeth A. Zachariadou, *Trade and Crusade. Venetian Crete and the Emirates of Monteshe and Aydin (1300-1415)*, Venice, Library of the hellenic Institute of Byzantine and Post-Byzantine Studies, 11, 1983, pp. 1-22.

⁵³ Zachariadou, *Trade and Crusade*, cit., pp. 21-24

⁵⁴ M. Abrate, *Creta colonia veneziana nei secoli XIII-XV*, "Economia e Storia", 3, 1956, p. 251-277; Gherardo Ortalli, *Venezia e Creta. Fortune e contraccolpi di una conquista*, in Gherardo Ortalli (ed), *Venezia e Creta*, Atti del Convegno Internazionale di Studi, Iraklion-Chania, 30 settembre-5 ottobre 1997, Venezia: Istituto Veneto di Scienze Lettere e Arti, 1998, 9-32.

⁵⁵ Elizabeth A. Zachariadou, *Trade and Crusade. Venetian Crete and the Emirates of Monteshe and Aydin (1300-1415)*, Venice, Library of the hellenic Institute of Byzantine and Post-Byzantine Studies, 11, 1983, pp. 24.

⁵⁶ Zachariadou, *Trade and Crusade*, cit., pp. 49 and ss.

⁵⁷ Normann Housley (ed), *Crusading in the Fifteenth Century. Message and Impact*, Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan, 2004.

peace and promoting trade. The two aspects resulted to be closely related and in all the documents specific clauses were meant to guarantee to the Venetians the right to conduct freely their businesses, acquire houses and trade facilities, practice their own religion, resolve their economic disputes in front of Venetian officials. The merchants, moreover, could not be held responsible or imprisoned for the debts of their other fellow, but, on the other hand, had to pay a tribute to the Sultan.

Conclusions

All along the 14th – 15th century the economy of the Emirates flourished due to the expansion of international and domestic commerce. The later was strictly connected with the products of a rich agriculture that were not only necessary for the internal consumption but could also be exported in the nearby territories. Cereals⁵⁸ as well as sheep, goats, other farm animals, alum and slaves were sold in considerable quantities. This commerce brought considerable value in form of duties as well as private wealth⁵⁹. As we have seen, despite the diplomatic and military tensions, the Venetians maintained important position in both long distance and domestic commerce.

These conditions changed gradually with the expansion of the Ottoman empire⁶⁰. Around 1350 the Ottoman forces, after having crossed the Dardanelles, conquered Thrace, pushed towards Kosovo, blocked Constantinople, and added to their territories the Emirates of Western Anatolia. Since that time, excepted the short-lived period of independence between 1402 and 1424, the Emirates of Aydin and Monteshe, part of a larger Empire, ceased to play any role in the international trade⁶¹.

⁵⁸E.A. Zachariadou, *Prix et marchés des céréales en Roumanie (1343-1405)*, "Nuova Rivista Storica", 61, 1977, 291-306.

⁵⁹Ch. Verlinden, *La Crète, débouché et plaque tournante de la traite des esclaves aux XVIe et Sviècles*, in *Studi in onore di A. Fanfani*, III, Milano. 1962, pp. 593-669; F. Thiriet, *Les relations entre la Crète et les émirats turcs d'Asie Mineure au XVIe siècle (vers 1348-1360)*, "Actes du XIIe congrès International des Etudes Byzantines", Belgrade 1964, pp. 213-221.

⁶⁰E.A. Zachariadou, *The Catalans of Athens and the Beginning of the Turkish Expansion in the Aegean Area*, "Studi Medievali", III, 31, 1980, 821-838; Id., *Trade and Crusade*, cit., pp. 63 and ss.

⁶¹Zachariadou, *Trade and Crusade*, cit., pp. 76 and ss.

BIBLIOGRAPHY

- Agostino Pertusi, Venezia e Bisanzio 1000-1204, "Dumbarton Oaks Papers" 33, 1979.
- Alain Bihr, La préhistoire du capital. Le devenir-monde du capitalisme, I, Lausanne, Editions Pages deux, 2006.
- Alberto Tenenti, Nuove dimensioni della presenza veneziana nel Mediterraneo, in Hans-Georg Beck, Manoussos Manoussacas, Agostino Pertusi (eds), Venezia centro di mediazione tra Oriente e Occidente (*secoli XV-XVI*), I, Firenze: Olschki, 1977.
- Alberto Tenenti, Ugo Tucci (eds), Storia di Venezia, XII, Il mare, Roma: Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 1991.
- Alberto Tenenti, Venezia e il senso del mare. Storia di un prisma culturale dal XIII al XVIII secolo, Milano, Guerini e Associati, 1999.
- Angeliki E. Laiou-Thomadakis, The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System (*Thirteenth-Fifteenth Centuries*), "Dumbarton Oaks Papers", 34/35 (1980-81).
- Angeliki E. Laiou-Thomdakias, The Bizantine Economy in the Mediterranean Trade System: Thirteenth-Fifteenth Centuries, "Dumbarton Oaks Papers", 34/35, 1980-81.
- Archibald R. Lewis, Naval power and Trade in the Mediterranean AD 500-1100, Princeton, 1951.
- Balard Michel, c, L'amministrazione genovese e veneziana nel Mediterraneo orientale, in Gerardo Ortalli, Dino Puncuh (eds), Genova, Venezia, il Levante nei secoli XII-XIV, Atti del Convegno Internazionale di Studi, Genova-Venezia, 10-14 febbraio 2000, Venezia: Istituto Veneto di Scienze Lettere e Arti, 2001.
- Benjamin Z. Kedar, Merchants in Crisis: Genoese and Venetian Men of Affairs and the 14. Century Depression, New Haven-London, 1976.
- Bernard Doumerc, Les flottes d'Etat, moyen de domination coloniale pour Venise (*XVe siècle*), in Michel Balard, Alain Ducellier (eds), Coloniser au Moyen Age, Paris: Colin, 1195.
- Bernard Lewis, Islam and the West, New York-Oxford, 1993.

- Ch. Verlinden, La Crète, débouché et plaque tournante de la traite des esclaves aux XVIe et XVe siècles, in Studi in onore di A. Fanfani, III, Milano, 1962.
- Charles Diehl, La colonie vénitienne à Constantinople à la fin du XIVe siècle, "Etudes Byzantines", 1905.
- Chrysa A. Maltezou, Il quartiere veneziano di Costantinopoli, "Thesaurismata", 4, 1978.
- Cosimo Damiano Fonseca, Genova, Venezia, il Levante nei secoli XII-XIV: una prima traccia di lettura, in Gerardo Ortalli, Dino Puncuh (eds), Genova, Venezia, il Levante nei secoli XII-XIV, Atti del Convegno Internazionale di Studi, Genova-Venezia, 10-14 febbraio 2000, Venezia: Istituto Veneto di Scienze Lettere e Arti, 2001.
- David Jacoby, From Byzantium to Latin Romania: Continuity and Change, "Mediterranean Historical Review", 4, 1, 1989.
- David Jacoby, Mercanti genovesi e veneziani e le loro merci nel Levante crociato, in Gerardo Ortalli, Dino Puncuh (eds), Genova, Venezia, il Levante nei secoli XII-XIV, Atti del Convegno Internazionale di Studi, Genova-Venezia, 10-14 febbraio 2000, Venezia: Istituto Veneto di Scienze Lettere e Arti, 2001.
- David Jacoby, Nuovi e mutevoli orizzonti: verso ed oltre l'Oriente mediterraneo, in Gherardo Ortalli (ed), Storia d'Europa, III, Il Medioevo. Secoli V-XV, Torino, Einaudi, 1994, 1143-1192.
- Deborah Howard, Venice and Islam in the Middle Ages: Some Observation on the Question of Architectural Influence, "Architectural History", 34, 1991.
- Deborah Howard, Venice and the East. The Impact of the Islamic World on Venetian Architecture 1100-1500, New haven and London: Yale University Press, 2000.
- Denis A. Zakythinos, L'attitude de Venise face au déclin et à la chute de Constantinople, in Hans-Georg Beck, Manoussos Manoussacas, Agostino Pertusi (eds), Venezia centro di mediazione tra Oriente e Occidente (secoli XV-XVI), I, Firenze, Olschki, 1977.

- Donatella, Calabi Le fabbriche, in Donatella Calabi, Paolo Moracchiello (ed), *Rialto: le fabbriche, il Ponte. 1514-1591*, Torino. Einaudi, 1987.
- E. Ashtor, Observations on Venetian Trade in the Levant in the XIVth Century, "Journal of European Economic History", 5, 1976.
- E. Ashtor, Underdevelopment in Pre-industrial Era: The Case of Declining Economies, "Journal of European Economic History", 7, 1978.
- E.A. Zachariadou, Prix et marchés des céréales en Roumanie (1343-1405), "Nuova Rivista Storica", 61, 1977.
- E.A. Zachariadou, The Catalans of Athens and the Beginning of the Turkish Expansion in the Aegean Area, "Studi Medievali", III, 31, 1980.
- Élisabeth Crouzet-Pavan, *Espaces, pouvoir et société à Venise à la fin du Moyen Âge*, Rome: École française de Rome, 1992.
- Élisabeth Crouzet-Pavan, *Venise triomphante les horizons d'un mythe*, Paris: Albin Michel, 1999.
- Élisabeth Crouzet-Pavan, *Venise: une invention de la ville 13.-15. siècle*, Seyssel: Champ Vallon, 1997.
- Elizabeth A. Zachariadou, Trade and Crusade. Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300-1415), Venice, Library of the Hellenic Institute of Byzantine and Post-Byzantine Studies, 11, 1983.
- Elizabeth Crouzet-Pavan, La maturazione dello spazio urbano, in Alberto Tenenti, Ugo Tucci (eds), *Storia di Venezia. Dalle origini alla caduta della Serenissima, V, Il Rinascimento. Società ed economia*, Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1996.
- Ennio Concina, Dal Medioevo al primo Rinascimento: l'architettura, *Storia di Venezia. Dalle origini alla caduta della Serenissima, V, Il Rinascimento. Società ed economia*, Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1996.
- Ennio Concina, *Fondaci. Architettura, arte e mercatura tra Levante, Venezia e Alemagna*, Venezia: Marsilio, 1997.

- Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople: nation, identity and co-existence in the early modern Mediterranean*, The John Hopkins University Studies in Historical and Political Science, 24, 2, Baltimore: The John Hopkins University Press, 2006.
- F. Thiriet, *Les relations entre la Crète et les émirats turcs d'Asie Mineure au XVIe siècle (vers 1348-1360)*, "Actes du XIIe congrès International des Etudes Byzantines", Belgrade 1964.
- Frederic C. Lane, *I mercanti di Venezia*, Torino: Einaudi, 1982; Lionello Lanciotti (ed), *Venezia e l'Oriente. Atti del XXV Corso Internazionale di Alta Cultura*, Firenze 1987.
- G.I. Bratianu, *Les Vénitiens dans la Mer Noire au XIVe siècle*, "Académie Roumaine, Etudes et Recherches", XI, 1939.
- Georg Ostrogorsky, *Storia dell'impero bizantino*, Torino: Einaudi, 1993.
- Gherardo Ortalli, *Venezia e Creta. Fortune e contraccolpi di una conquista*, in Gherardo Ortalli (ed), *Venezia e Creta, Atti del Convegno Internazionale di Studi, Iraklion-Chania, 30 settembre-5 ottobre 1997*, Venezia: Istituto Veneto di Scienze Lettere e Arti, 1998.
- Gina Fasoli, *Wirtschanfts- und Sozialgeschichte Italiens von 535 bis zum Anfang des 10. Jahrhunderts*, in Hermann Kellenbenz (ed), *Handbuch der Europaeischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, 2, Jan A van Houtte (ed), *Europaeische Wirtschafts- und Sozialgeschichte im Mittelalter*, Stuttgart: Ernst Klett, 1980.
- Giuseppe Fiocco, *Bisanzio, Ravenna, Venezia*, "Rivista mensile della città di Venezia", 9, 1930.
- Hélène Ahrweiler, *L'histoire et la géographie de la région de Smyrne entre les deux occupations turques (1081-1317) particulièrement au XIIIe siècle*, "Travaux et Mémoires", 1, 1965.
- Hélène Antoniadis-Bibicou, *Recherches sur les douanes à Byzance. L'"octavia", le "kommerkion" et les commerciaux*, "Cahiers des Annales", 20, 1963.
- J. Wesley Hoffmann, *The Fondaco dei Tedeschi: The Medium of Venetian-German Trade*, "The Journal of Political Economy", 40, 2, 1932.

- Jacoby David, c, Nuovi e mutevoli orizzonti: verso ed oltre l'Oriente mediterraneo, in Gherardo Ortalli (*ed*), Storia d'Europa, III, Il Medioevo. Secoli V-XV, Torino: Einaudi, 1994, 1143-1192.
- Jadran Ferluga, Bisanzio, in Gherardo Ortalli (*ed*), Storia d'Europa, III, Il Medioevo. Secoli V-XV, Torino: Einaudi, 1994.
- Jadran Ferluga, Veneziani fuori Venezia, in L. Cracco Ruggini, M. Pavan, G. Cracco, G. Ortalli (*eds*), Storia di Venezia. Origini. Età Ducale, Roma: Treccani, 1992.
- John D. Hoag, Western Islamic Architecture, New York, 1963.
- John Rigby Hale, Renaissance Venice, London: Faber and Faber, 1973.
- Joshua Prawer, The Roots of Medieval Colonialism, in Vladimir P. Goss, Christine Verzar Bornstein, The Meeting of Two Worlds: Cultural Exchanges Between East and West during the Period of the Crusades, Kalamazoo, 1986.
- Julia Clancy-Smith (*ed*), North Africa, Islam, and the Mediterranean World: From the Almoravids to the Algerian War, London: Frank Cass, 2001.
- Klaus-Peter Matschke, Franz Tinnenfeld, Die Gesellschaft in spaeten Byzanz. Gruppen, Strukturen und Lebensformen, Koeln, Weimar, und Wien, Boehlau, 2001.
- Kurt Erdmann, Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts, Berlin: Mann, 1976.
- Lazaros Th. Houmanidis, Byzantium im Frueh-, Hoch-, und Spaetmittelalter, in Hermann Kellenbenz (*ed*), Handbuch der Europaeischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte, 2, Jan A van Houtte (*ed*), Europaeische Wirtschafts- und Sozialgeschichte im Mittelalter, Stuttgart: Ernst Klett, 1980.
- M. Abrate, Creta colonia veneziana nei secoli XIII-XV, "Economia e Storia", 3, 1956.
- M. Spremic, I tributi veneziani nel Levante nel XV secolo, "Studi Veneziani", 13, 1971.

- Margaret King, *Venetian Humanism in an Age of Patrician Dominance*, Princeton, 1986.
- Maria Pia Pedani, *Dalla frontiera al confine*, “Quaderni di Studi Arabi, Studi e Testi”, 5, Rome, Harder Editrice, 2002.
- Michel Balard, *Gènes et la mer Noire (XIIIe-XVe siècles)*, “Revue Historique”, 171, 1, 1983, 31-54; Id., *L'occidente, Bisanzio e il Mar nero nel XIII secolo*, in R. Greci (ed), *Itinerari medievali e identità europea*, Bologna: Cleub, 2000, 49-59.
- Michel Mollat, Philippe Braustein, *Réflexions sur l'expansion vénitienne en Méditerranée*, in Agostino Pertusi (ed), *Venezia e il Levante fino al secolo XV*, Firenze 1973.
- N. Jorga, *La politique vénitienne dans les eaux de la Mer Noire*, “Bulletin de l'Académie Roumaine, Section Historique”, 1914.
- Normann Housley (ed), *Crusading in the Fifteenth Century. Message and Impact*, Basingtoke and new York: palgrave macmillan, 2004.
- Olivia Remie Constable, *Housing the stranger in the Mediterranean world: lodging, trade, and travel in Late Antiquity and the Middle Ages*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Patricia Fortini Brown, *Venice and Antiquity: The Venetian Sense of the Past*, New Haven and London: Yale University Press, 1996.
- Paul Freedman, *L'europeizzazione dell'Europa*, in Andrea Barbero (ed), *Storia d'Europa e del Mediterraneo*, II, *Dal Medioevo all'età della globalizzazione*, IV, *Il Medioevo (secoli V-XV)*, IX, *Strutture, permanenze, lessici comuni*, Roma: Salerno Editrice.
- Philip K.Hitti, *Capital Cities of Arab Islam*, Minneapolis, 1973.
- Pippa Mansel, *Sailing beyond Byzantium: Orientalism and Medieval Venice*, “Scroope: Cambridge Architecture Journal”, 4, 1992.
- Robert Mantran, *La navigation vénitienne et ses concurrentes en Méditerranée orientale aux XVIIe et XVIIIe siècle*, in Manlio Cortelazzo (ed), *Mediterraneo e Oceano Indiano*, Atti del Sesto Colloquio Internazionale di Storia Marittima, tenuto a Venezia dal 20 al 29 settembre 1962, Firenze: Olschki, 1970.

- Ruggero Romano, Alberto Tenenti, Ugo Tucci, *Venise et la route du Cap: 1499-1517*, in Manlio Cortelazzo (*ed*), *Mediterraneo e Oceano Indiano*, Atti del Sesto Colloquio Internazionale di Storia Marittima, tenuto a Venezia dal 20 al 29 settembre 1962, Firenze: Olschki, 1970.
- S. Borsari, *Studi sulle colonie veneziane in Romania nel XIII secolo*, Napoli 1966.
- Suraiya Faroqui, *Notes on the Production of Cotton and Cotton Cloth in XVIth and XVIIth Century Anatolia*, "Journal of European Economic History", 8, 1979.
- Thomas F. Madden, *Enrico Dandolo and the Rise of Venice*, Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 2003.
- W. Heyd, *Histoire du commerce au Levant au Moyen Age*, Leipzig 1885-1886; Ennio Concina (*ed*), *Venezia e Istanbul: incontri, confronti e scambi a cura di Ennio Concina*, Udine: Forum, 2006.
- Wladimiro Dorigo, *Venezia origini. Fondamenti, ipotesi, metodi*, Milano: Electa, 1983.

SARUHAN-AYDIN BEYLİKLERİ ARASINDAKİ MÜNASEBETLER

H. MUSTAFA ERVACI*

XIII. asrın ilk yarısında ortaya çıkan Moğol istilası ve bunu takiben gelişen Anadolu Selçuklu devletindeki çözülme Anadolu yarım adasında müstakil ve yarı müstakil irili ufaklı siyasi teşekküllerin ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Özellikle Moğolların Anadolu'da gerçekleştirdikleri zulüm ve Konya merkezli Selçuklu iktidarındaki çekişmelerin temposuna bağlı olarak Anadolu'da yoğun bir Türkmen hareketliği gelişti. Orta ve Doğu Anadolu'daki Türkmenler yaylaklarını terk ederek Selçukluların sınır bölgeleri olan Karadeniz, Akdeniz ve Batı uç bölgesine yerleşmişti. Zamanla bu serhat bölgesindeki Türkmenler örgütlenerek bir kısmı Selçuklu emiri veya boy beyinin liderliğinde gaza faaliyetlerine katılarak hakim unsur haline gelip siyasi bir yapı oluşturdu. Bunlar ortaya çıkış süreleri ve yerlerinin yapılanmaları bakımından ikiye ayrılırlar. İlki Selçuklu Güney ve Batı sınır bölgelerinde kurulan Germiyan, Karaman, Candaroğulları gibi beyliklerdir. Bu beyliklerin merkezleri de klasik İslam-Türk medeniyetinin değerleri ile şekillendi. İkinci guruptaki beylikler ise yarı göçer savaşçı Türkmenlerin egemen olduğu Osmanlı, Karasi, Saruhan ve Aydın beylikleri olup, bunlar Selçuklu sınırlarının ötesinde Bizans toprakları üzerinde fetihle kurulmuştu. Bu sonrakilerde daha yeknesak bir kültürel yapı bulunup, dinsel hayatta da dervişler ve Orta Asya gelenekleri hakimdi. Uç'da savaşçı elemanlar Alpler ile Alperenler olup dinsel ve toplumsal yaşama Türkmen Babaları yön veriyordu.

Batı Anadolu beyliklerinin kendi aralarındaki münasebetler genelde çağdaş kaynaklarda yer bulmamıştır. Bunların sebepleri bağlamın-

da şunlar söylenebilir: Gaza politikasının, iç münasebetlere oranla İslam toplumunda ve onların yönetim merkezlerinde daha çok yankı bulması bunların başında gelir. Öyle ki daha ziyade Kafirlerle yani Bizans veya bölgede onların kalıntıları ile Ege denizindeki uzantı kor-sanlarla yapılan savaşlar Klasik İslam merkezlerinde daha çok akis bırakmıştır. Bundan başka beyliklerin daha sonraları merkezi bir güç oluşturmamalarına dayalı olarak sonradan kendilerinin yazdıkları hanedanlık tarihlerinin ya yok ya da var olanların çok sınırlı olmasıdır. Bunlar gibi yazabileceğimiz başka faktörler bağlı olarak beylikler tarihi ya es geçilmiş veya Osmanlı tarihi minvalinden bakılıp ele alınmıştır. Halbuki Batı Anadolu beylikler tarihi için önemli olan Enveri, El- Ömeri ve seyyah İbni Batuta'daki veriler ile Bizans'a yansıyan bilgiler bir bütün halinde analitik değerlendirmeye tabi tutulduğu zaman beylikler arası münasebetlerin boyutu değişecektir. Darü'l-Harp bölgesindeki askeri ve siyasî faaliyetler çerçevesinde şekillenen ittifaklar veya ayrışmalar bu çok yönlü ilişkinin etkinliğini de ortaya koyacaktır.

XIII. asrın sonlarında Batı Anadolu ile Orta Anadolu'yu ayıran doğal sınırlarda yani Germiyan beyliğinin hemen batı yönünde yani uçda yerleşen Türkmenler Saruhan Bey ve Aydın beyi Mehmed Bey liderliğinde Bizans toprakları üzerinde baskılarını artırdılar. Öyle ki Saruhan Bey ve kardeşleri kısa sürede Gediz vadisini takip ederek Manisa'ya kadar uzandılar. Diğer taraftan Germiyan emiri olan Mehmed Bey de Menderes vadisini izleyerek Aydın ovasına inerek Birgi'yi merkez itti haz etti. Bu iki beylik Batıya yani deniz istikameti yürüyüşleri esnasında daha ziyade Karaman, Germiyan hatta Candaroğulları ile dengeli bir siyaset sürdürmeye çalışmışlardır. Öyle ki mezkur beylikler bu ilk dönemde Anadolu'yu tamamen kontrollerinde tutan İlhanlıların tutum ve davranışlarını dikkatle takip edip hareketlerini ona göre ayarlamaya ve dikkatlerini çok çekmemeye özen göstermişlerdir. Çünkü onlar için uçsuz bucaksız denize ulaşan araziye hakim olmak öncelikli hedefleri olmuştur. Bu ilk dönem Saruhan-Aydın münasebetleri ile ilgili olarak kaynaklarda hiçbir bilgi yoktur. Bununla beraber her iki beyliğin önderlerin hemen hemen aynı yıllarda batı yönlü hareketleri ve Bizans topraklarını yurt yapma gibi amaçlarının var olması ve öncelikli hedeflerinin bu olması kendi aralarındaki sınır münasebetlerini dengeli bir şekilde götürmelerini sağlamıştır. Nitekim kaynaklarda bu

döneme dönük hiçbir bilginin olmaması bu süreci beylik yöneticilerinin iyi yönettiğini göstermektedir.

XIV. asrın ilk çeyreğinde Saruhan ve Aydın beylerinin denize ulaşmaları ve Manisa ve Birgi merkezli birer siyasi güç oluşturmaları bunların dış politikalarını bölgedeki yeni dengelere göre şekillendirmelerini sağlamıştır. Onlar, bölgenin geleneksel gücü ve ortak lideri Bizans ki, sahip oldukları toprakları ondan almıştır; bu yüzden en çok O'na dikkat etmişlerdir. Diğer yandan sınırları Ege sahillerine dayandığı için Ege adacıkları üzerinde hakim olan Latin güçleri ile olan askerî ve ticari ilişkileri yanında Avrupa'nın Katolik Hristiyan dünyası ile de temas geçmiştir. Bu durum ise doğal olarak Avrupa'nın doğusu ile batısındaki tarihi çekişme ortamına Batı Anadolu'daki Türk beylerini, dolayısıyla Saruhan ve Aydın Beylerini de dahil ediyordu. Onlar bu çerçevede yer yer bazen Bizans ile veya adalar denizindeki küçük Latin Prenslikleri ile yakınlaşıp birine karşı diğerine destek bulmak istemişlerdir. Ege bölgesinde ortaya çıkan bu siyasi yapılanma ve bölgenin kendi doğal jeopolitik konumu ile bu beyliklerin tabanları arasındaki yakın demografik yakınlık doğal olarak bu iki beylik arasındaki siyasî askerî, ticarî ve kültürel ilişkileri artırmıştır. Bu iki beylik arasındaki siyasî ve askerî ilişkiler bakımından dönemin kaynaklarından Enveri'nin Düstûrnâmesi fevkalade önemlidir. Bu kitap on beşinci yüz-yılın ikinci yarısında yazılmasına rağmen bu kitabın bir bölümü bilinmeyen çağdaş bir yazar tarafından on dördüncü yüz yılın ortasında kaleme alınmıştır¹. İkinci bölüm Aydınoğlu Bey'i Umur Paşa'nın askerî aktivitelerine hasredilmiş olup, bu büyük gazinin Bizans ile olan ilişkileri tasvir edilirken, bunlarla bağlantılı Karesi ve Saruhan Beyliği'nin ortak deniz savaşları ve Bizans ile olan münasebetleri hakkında da bilgi verilmiştir. Ayrıca Türk ittifakının ve onların faaliyetlerinin Bizans kaynaklarında yankı bulması bize bu döneme ait tarih üzerindeki sis perdesinin aralanmasına fırsat veriyor. Ama konunun daha iyi anlaşılması için on dördüncü yüzyıl başlarında Bizans'ın durumuna kısaca bir göz atmak gerekir.

XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde Bizans'ın içte ve dıştaki büyük sıkıntıları katmerleşerek devam ediyordu. II. Andronikos Palaiologos'un

¹ İ. Melikoff, *Le Destan of Umur Pacha: Düstûrnâme-i Enveri*, Bibliotheque Byzantine 1994, s. 31-39

(1282-1328) oğlu Michael'in 1320 Ekiminde ölümü, O'nun oğlu III. Andronikos'u meşru varis yapmıştı. Ancak dede-torun arasındaki gergimsizlik ayaklanma haline dönüştüğü için ülke içten içe kan kaybediyordu. III. Andronikos'un tahta geçtiği (24 Mayıs) 1328 tarihinden itibaren işlerin çoğu Kantakuzenos ile Apokaukas'ın ellerine geçmesi, beraberinde Bizans'ta güçler arası mücadeleyi getirdi. Diğer yandan 1331 de Sırp tahtına geçen St. Düşen ve Bulgarlar Bizans üzerinde etkinliklerini artırmakta olup, Anadolu'da ise Türkmen beylikleri adım-adım ilerliyorlardı. Ayrıca kısa süre önce denizle tanışan Türkler denizlerde fırtına estirmelerine karşın, Bizans donanmasını ihmal etmiş, denizler adeta Ceneviz ve Venediklilere terk edilmişti. İşte yeni Bizans İmparatoru III. Andronikos ülkenin iç problemlerini örtbas etmek ve fırkalara bölünmüş halkı dış tehditler karşısında organize edebilmek maksadıyla, bir donanma hazırlayıp İstanbul'dan ayrılmıştır. Fakat İzmir üzerine gelmekten çekinerek Sakız Adası'na çıkmış(1329) ve asi komutan Martin Zacharia'yı esir alarak adayı Presto adında bir valinin idaresine bırakmıştır².

Bizans İmparatoru III. Andronikos'un Batı Anadolu seferi ve bu sırada Saruhan Bey ile yakın ilişki kurma çabalarının sebebini yakın dönem araştırmacıları "Orhan Bey'in gücünün artmasından endişe eden Türk emirlerini kendi tarafına çekmek için"³ ve imparatorun "müessilerinin istiklal fikri, gerekse geniş çaplı ticareti ile meşhur olan Foça'ya" gittiği⁴ şeklinde açıklarlar. Öyle anlaşıyor ki Sultan Orhan'ın İstanbul'a yaklaşması ve imparatorluk merkezini tehdit etmesi imparatoru derin endişeye sevk etmiş, bu vaziyet karşısında, Orhan Beyle boy ölçüşemeyeceğini anladığı için diğer Anadolu beylikleriyle ittifaka çalışmıştır. Diğer taraftan beyliklerin taarruzlarının denize geçmesi ve dolayısı ile ticaret limanı olan Foça'nın durumu imparatorluğu endişeye sevk etmiş olmalıdır.

İmparator, Foça'ya geldikten sonra Saruhan Bey'i ve Aydın Emiri Mehmet Bey'i Osman oğlu Orhan Bey üzerine bir ittifak yapmak üzere Foça'ya davet eder. Hammer "Saruhan Bey'i Bizans imparatorunun nezdine bizzat gitti; Aydın Bey'i Foça'ya kıymetli hediyelerle bir elçi

² Mükrimin Halil Yinanç, *Medhal*, İstanbul 1929, s. 26.

³ Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, s. 26.

⁴ Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, ter. M. Ata, İstanbul 1983, c.I, s. 1 24.

gönderdi”⁵ demesine rağmen M. H. Yinanç Bizans müverrihinden ictibasla; “Saruhan’ın imparatorla mülakata gelerek fevkalade hürmet gösterdiğini ve her ikisi arasında ittifak mukavelesi akt olunduğunu ve muahede mucibince Orhan Bey’in teşebbüsatına karşı müteakiben yekdiğerini müdafaa etmeyi kararlaştırdıklarını” belirtir. Ayrıca Aydınnoğlu’nun ittifaka dahil olması hakkında da Aydınnoğlu Mehmet Bey’in ağır hasta olması dolayısıyla bizzat imparator nezdine gelemediğini ve fakat bir heyeti bir çok hediye ile gönderip ittifaka talip olduğunu, imparatorun da bu teklifi memnuniyetle kabul ettiğini”⁶ kaydediyor. Sonraki gelişmeler bu birleşmenin her hangi bir pratik tezahürünün görülmediğini göstermektedir. Fakat Saruhan Bey bu karşılıklı görüşme ile Bizans imparatorundan Ege Adalarında ve Trakya’da ticari imtiyaz elde etmiş olmalıdır. Zira Saruhan vilâyetinde çok çeşitli paranın kullanılması muhtemelen buna işarettir. Diğer taraftan Bizans’ın, Batı Anadolu beyliklerine dönük yeni diplomasi ve diyalog politikası (*bundan kısa süre sonra anlaşma Osmanlı Sultanı Orhan’la yapıldı 1333*) güneydeki Türk emirlerinin desteğini veya en azından tarafsızlıklarını sağlayabilmeye dönüktü. Zira Bizans hem Ege Denizi’nde kontrolünü rahat sağlayabilir hem de daha sonra Osmanlıyı tutmak mümkün olabilirdi veya diğer emirleri Osmanlı’ya karşı savaşmaya teşvik edebilirdi. Ayrıca İtalyanları ve özellikle Cenevizlilerin Bizans sularındaki uzak bölgeleri ele geçirmelerini önlemiş olabilirdi.

Yukarıdaki gelişmelerden de anlaşıldığı gibi Bizans bir taraftan Türk emirleri ile ittifak yolları ararken diğer yandan Türk baskısına karşı Katolik Dünyası ile diplomatik temasa geçerek Türk gücüne karşı anti-Türk bloku oluşturma çabası içine girmiştir. Ancak Bizans İmparatoru’nun batıdaki devletlerin kapılarını çaldığı ve İstanbul’da post kavgalarının ayyuka çıktığı esnada Saruhan ve Aydın donanmalarından müteşekkil müttefik ordusu Rumeli ve Teselya’ya sefer yapmıştır; 1332 yılında Aydınnoğlu Umur Bey 35 gemi ile Saruhan eline vasil olup, burada Saruhan Bey’in oğulları Orhan ve Timur Han ile mülakat ederek, büyük bir ziyafetten sonra Saruhannoğlu Timur Han ile beraber Rumeli seferine gitmiştir. Umur beyin Saruhan iline çıkmasını ve orada kendisi için düzenlenen ziyafeti Enveri şu şekilde anlatır:

⁵ Hammer, *a.g.e.*, c.I, s. 125.

⁶ Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, s. 26.

*Gâmiler Saruhan'ın eline çıktılar
Gaziler bir yere anda çöktüler
Saruhanoğlu Atmaz Han da anda muntazır
Anda paşaya hem Orhan muntazır
Geldi paşa bile görüştü bular
Birbiri halini soruştu bular
Anda kıldılar ziyafet-i bi- hesap
Kim şerab içer kimi nuklî kebab
Şazılık kılıp bulup yeyüp içer
Gussa ile onda atası geçer
Aynı yazar Saruhan bölgesinden ayrılışı ise,
Koydu paşa anları gemiye hem
Gaminin yüzüne götürüldü alem
Aldı Saruhanoğlunu bile gider
Ol Timur Han namı derdinle nider
Çün Geliboluya çıktılar guzzat
Gördüle kim leşker olmuş kainat⁷*

Mısralarında ortaya koyar. Saruhan-Aydın donanmaları Gelibolu'da bazı kaleleri muhasara ve zapt edip pek çok ganimet ile geri dönmüşlerdir. Ancak 1334 de Aydın ve Saruhan donanmalarının bulunduğu Karasi Beyi Yahşi liderliğindeki müttefik güçleri Edremit'i tahrip etmiştir. Bu hadise Aydın-Saruhan müttefikliği bakımından önemli olmakla beraber sonuçları bakımından fazla önemli değildir. Zira Aydın-
noğlu Uluğ Beyi olan Umur Bey Saruhan-
noğlu Süleyman Bey ile birlikte Yunanistan'a sefere çıkmıştı. Düstûrnâme bu sefer hakkında bir fasıl tahsis ediyor. 276 gemiden mürekkep Türk donanması Yunanistan'da Monembasya ve Mora'yı vurarak birçok esirle beraber ganimet elde etmiş, hâkimlerinden, pek çok hediye aldıktan ve senelik haraca, cizyeye bağladıktan sonra İzmir'e dönmüştür. Ancak bu esnada Saruhan-
noğlu Süleyman Bey'in başından hayli bir macera geçmiştir. Düstûrnâme'ye göre; Süleyman bey yolda şiddetli bir fırtına sebebi ile esas donanmadan ayrı düşerek on tane Hristiyan kadirgasının muhasarası altında kalmıştır. Fakat bir gemiciyi haberci olarak Umur Bey'e gönde-

⁷ Enveri, *Düstûrnâme*, neşr. M.H. Yinanç, İstanbul 1928, s. 25.

ren Süleyman Bey, bu zor durumdan Umur Bey'in yardımı ile kurtulmuştur. Bu esnadaki gelişmeleri Enveri şöyle aktarır:

*Bir gide tahta geçer üç gün durur
Vardı İzmir'e kaza kaydın görür.
Sarhan oğlu Süleyman bey gelür
Armağan çok ol kaza azmin kılur
Atası öldüğü için verir eza
Kıldı paşa bile ol azmi kaza
Ol Süleyman Bey kadırgası meğer
Kayaya vurmuş sinup kalmış çoğır
On kadırga vardı kâfirden ana
Cümle yaraklu kalur tana.
Bir kadırga kıldı paşıya haber
Dedi kani Saruhan oğlu şirin er
Sindi gâmisi kadırga ün gelür
Ermesek bu dem Firenk anu alur
Bir kadırgaya biner miri cihan
Oldu تنها on kadırgaya revan
Bir yeşil sancağı var idi anın
Eskiyüp çıktı an paridi anın
Çün yakın erişti paşa ol zaman
On gemi yelken açıp oldu revan*

Aynı kaynak Umurbey ile Saruhanoğlu Süleyman'ın birlikte İzmir'e çıkmasını, karşılanmalarını ve hanedanın diğer üyeleri arasındaki diyalogu şöyle ortaya koyar:

*Aldı Saruhanoğlunu döndü gelür
Geldi hem kardeşleri suhbet kılur
Anlara paşa verir çok armağan
Her biri oldu iline revan⁸*

1332'de Papa'nın liderliğinde Rodos, Venedik, Ceneviz, Fransız ve Kıbrıs Kralları Hıristiyan güç-birliği oluşturup, Türk taarruzlarına kar-

⁸ Enveri, a.g.e., s. 36-38.

şı teşekkül etmeye başladı. Daha sonra Bizans İmparatoru da bu ittifaka dahil oldu. Ancak Bizans birkaç yıl içinde bu Batı gücünün esas amacının Bizans'ı savunmak olmadığını ve kendilerinin Ege Denizi ve kıyılarında sahip oldukları üsleri ve ticari konularını korumak olduğunu anladı⁹. Bu yüzden olsa gerek İmparator III. Andronikos, Türk emirlerinin İtalyanlardan daha güvenilir bir müttefik olduğunu anlayarak Osmanlı'ya karşın olduğu kadar Cenevizliler karşısında Emir Saruhan ve Aydınoğlu'nun yardımını alma politikasını yürürlüğe koydu. İşte bu asıl sebeple beraber, bir yandan Alaşehir'in halline bir çare bulmak¹⁰ diğer yandan kendisine isyan eden ve Lâtinler'in yardımıyla Midilli adasını ele geçiren Foça valisi Dominique'i tedip etmek maksadıyla¹¹ İmparator daha önce Hristiyan birliği için hazırladığı donanmayı alarak Midilli'ye gönderdi ve kendisi de ordusu ile Foça'ya çıktı (1336). Foça'yı muhasara eden İmparator müdafilerin şiddetli mukavemeti karşısında kuvvetinin kafi gelemeyeceğini anlayarak kendisine lâzım olan erzakın temini için Saruhan Bey'den ve Umurbey'den yardım istedi. Saruhan Bey Cenevizliler tarafından hile ile yakalanan oğlu Süleyman ve yirmi dört asilzade genç'in kurtarılmasını taahhüt etmek şartıyla imparatora asker ve donanma vaat etti. Bu şartları kabul eden imparator, Saruhan Bey'in yanında getirdiği piyade ve süvariler ile Foça'yı muhasara etmiş, fakat bu esnada Cenevizliler'in yirmi gemi ile Midilli'ye imdada geldikleri duyulunca İmparator diğer müttefikleri Umur Beyi yardıma çağırdı. Umur Bey otuz gemisini ve Saruhan Bey de yirmi dört gemisini imparator'un emrine vererek Cenevizlere karşı koymak istedi ise de Cenevizler buna yanaşmadı bu yüzden kuşatma uzadı¹². Ancak daha sonra Umur beyin gerekli desteği¹³ ve Foça ileri gelenlerinden alınan destekle müttefik ordusunun gücü ve baskısına dayanamayan Latinler Süleyman Bey ve asilzadeleri serbest bıraktıkları gibi kendileri perişan bir halde buradan ayrıldı. Saruhan ve Aydın kuvvetleri kıymetli hediyelerle geri dönmüştür¹⁴.

⁹M. Nicol Donald, *The Last Centuries of Byzantium*, Cambridge 1993, s. 174-175.

¹⁰Enveri, *a.g.e.*, s. 38.

¹¹Hikmet Akın, *Aydınoğulları Tarihi*, Ankara 1968, s. 43.

¹²Hammer, *a.g.e.*, s. 127.

¹³Çağatay Uluçay-İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihi*, İstanbul 1939, s. 27.

¹⁴Hammer, *a.g.e.*, s. 128.

1341 yılında III. Andronikos'un ölümü altı yıl sürecek olan sivil savaşı beraberinde getirdi. Bu durum Bizans'ın diğer düşmanları için olduğu kadar Saruhan ve Aydın Beyleri içinde önemli bir fırsat oldu¹⁵. Aralarında teşekkül etmiş olan ittifakı bozarak Saruhan Bey, 1341 de Yahşi Bey kumandası ile Yunanistan sahilini yağma etmek üzere bir donanma sevk etti, Bu donanma Gelibolu içlerine kadar dehşet ve korku saldı. Ancak onun ardından gelen Kantakuzen liderliğindeki Bizans donanması da Saruhan sahillerini vurmuştu¹⁶.

26 Ekim 1341 de Kantakuzen kendisini İonnes Palaiologos'un meşru naibi, yani İmparator ilan etmesi İmparator'un ölümünden sonra ortaya çıkan sivil savaşı derinleştirdi. Kantakuzen, karşıtı partinin önde gelenlerinden çocuk imparatorun annesi Katolik Anna ve İstanbul'da işleri yöneten Apekoukos karşı gücün taraflarına karşı amansız mücadeleye girdi. Devlet merkezine hâkim olduktan sonra Kantakuzen'in taraflarını tedip edip, İstanbul'dan uzaklaştırdılar. Kantakuzen'nin siyasi hayatı 1342'nin sonlarına doğru müşkül bir duruma girdi. Çünkü asıl dayanağı olan Rumeli'deki şehirler de kendini istememeye başlamıştı. Bu durum karşısında Kantakuzen komşu devletlerden yardım istedi. İlk önce Sırp'lardan yardım isteyen Kantakuzen, kısa bir süre sonra Sırp Kralı'nın İstanbul'daki hükümetle anlaşma yolunu tutması ile hayal kırıklığına uğradı. Bunun üzerine 1336'da Urla'da görüştüğü ve dostluk kurduğu Aydınolu Umur Bey aklına geldi. Mevkiini muhafaza için askerî gücü yetersiz bulunuyordu. Bundan dolayı müttefiki Umur Bey'i çağırdı¹⁷. Öyle anlaşılıyor ki Umur Paşa bu hadiseden sonra Bizans'la ilişkilerinde kendisini serbest hissetmiştir. Ancak Kantakuzen'den yardım talebi gelince deniz akınlarını ve askerî hareketini O'nun adına yürütebilirdi. Nitekim 1342 senesinde 300 gemi ve otuz binin üzerinde askeri ile Dimetoka'ya gidip, burada Kantakuzen ile birleşen Türk gücü etrafa akınlar etmiş, biraz sonra Saruhanolu Süleyman Bey de akına iştirak ederek, iki ay kadar Kantakuzen'un düşman bölgelerine akınlar yapmışlardır. Enveri bu durumu şöyle zikreder¹⁸:

Saruhanolu Süleyman Bey meğer

¹⁵M.Nicol Donald, *a.g.e.*, s. 185-200.

¹⁶Hammer, *a.g.e.*, s. 129.

¹⁷M. Nicol Donald, *a.g.e.*, s. 185-200.

¹⁸Enveri, *a.g.e.*, s. 47.

***Sonra geldi ol işitmişti haber
İki ay ol ili taraç ettiler
Kaçını habbeye muhtaç ettiler.***

Ancak şiddetli bir kışın olması sebebi ile bölgeyi terk ederek Meriç vadisinden denize çıkmışlardır. Kaynakların Umur Bey ve donanmasının bundan sonra Bizans üzerindeki faaliyetleri hakkında bilgi vermelerine bakılırsa, Saruhanoğlu Süleyman'ın bu şiddetli kıştan sonra bağımsız olarak ülkesine döndüğü söylenebilir.

Batı Anadolu Türk beylerinin Doğu Avrupa siyasetine fiilen katılması, Bizans taht mücadelesinde taraflardan birisine ağırlığını koyması ve nihayet Kantakuzen karşıtı grubun, Türk gücüne karşın Haçlı grubunu oluşturmak için yaptığı çalışmalar semeresini vererek, Katolik dünyasının Haçlı Seferleri hazırlıklarını hızlandırmıştı. Nitekim 1344 senesinde Papa, Venedik ve Rodos donanmaları Bizans İmparatoriçesi Anna'nın teşviki ile Umur Bey'in elinde bulunan İzmir'i zapt etmişlerdi. Bu arada Umur Paşa'nın tersanesi tahrip edilmiş, gemileri de yakılmıştı. İşte bu hadiseden kısa bir süre sonra Umur Bey'in İzmir'i tekrar ele geçirmek için şehri muhasara ettiği esnada Saruhan Bey ile Umur Bey arasında bir buluşma gerçekleşmiştir. Bu bilgiyi veren Enveri'ye göre, müttefiki Saruhanoğlu kuşatma esnasında İzmir'e geldi ve bir hafta burada kaldı. Bu sırada Saruhanoğlu, Umur Paşa'ya bazı tekliflerde bulundu: Buna göre Haçlılar'ın liman kalesini işgaldeki asıl amaç, Umur Paşa'yı burada tutmak; O'nu Avrupa'daki mücadeleden ayrı kalmasını temin idi. Bu sebeple düşmanın bu oyununa gelinmemeli, gaza ve öteki hareketlere devam edilmeli idi. Enveri Düstûrnâmede bu durumu şöyle izah eder¹⁹:

***Saruhan Bey gelmiş idi ol zaman
Durdu bir hafta gine oldu revan
Saruhan Bey geldi Paşa'ya meğer
Anda söyledi bir iki hoş haber
Dedi kafir bu kalayı düzdü dam
Ta ki bundan cenk ideriz siz müdam
Sizi bu kal'a akında kıldı men***

¹⁹ Enveri, a.g.e., s. 44-66.

*Mancihğı yak çerunu eyle cem
Kafir illerin gine var yık ve yak
Kal'a dursun sen akına kıl yarak
Mancihğı pes bular yaktı oda
Ta ki Paşa gine akına gide*

Daha sonraki gelişmelerden öyle anlaşılıyor ki, Saruhan Bey'in fikri Umur Paşa'ya uygun gelmiştir. Nitekim, Düstûrnâme, Umur Bey'in Saruhan Bey'in sözüne itimat ederek muhasara aletlerini yaktığını, seferin oluş sebebi ile Saruhan memleketindeki ziyafeti ayrıca katılımlar ile Çanakkale boğazına çıkış süreçlerinin boyutunu şöyle ortaya koyar²⁰:

*Saruhan oğlu Süleyman Bey dahi
Bile gider ahiretlik ol ahi
Gâmilari çün denize attılar
Karadan Beyler atıla gittiler
Saruhaniline çün paşa gelür
Saruhan Bey çok ziyafetler kılur
Karesi oğlu Süleyman Bey dahil
Geldi Çün paşaya olaydı ki sahi
Çok ziyafet eyledi paşaya ol
Göçlüler andan bular hep tuttu yol
Boğaza varınca yeyüp içtiler
Gâmiye binüp öteye geçtiler*

Kaynaklar Türk gücünün takriben 20 000 civarında olduğunu belirtirler. Aydın-Saruhan müttefik ordusu Mayıs ayında yeniden Dime-toka'ya önlerine gelip, burada Kantakuzen'in büyük düşmanı Bulgar Mumicilas'ı büyük bir bozguna uğratmışlardır. Daha sonra İstanbul'un üzerine yürümüşlerdir. Fakat müttefik Türk ordusu İstanbul'un kapılarına kadar gelmiş iken, Saruhan Bey'in oğlu Süleyman Küçük Çekmece ve Balıklı arasında bir sarayda sıtmadan vefat etmiştir. Düstûrnâme vefatı şu şekilde tasvir eder²¹:

²⁰ Enveri, a.g.e., s. 67.

²¹ Enveri, a.g.e., s. 67.

*Döndüler İstanbul'a andan gim
Bir yire İriştiler anlar ileru
Saruhanoglu Süleyman Bey ki var
Hasta oldular yolda kıldılar karar
Geldi Paşa hazreti ki anı göre
Hatırını hastalığını sora
Gördü içi dışı tutuşmuş yanar
Geh giderdi ünü, geh gönlü donar
Altı gün hasta olup sonra ölür
Kıldı Paşa zarı çün kalır.
Bişti ölüm sandusu ömrü atlas
Kurulub dururken yastı yasın
Yumdu ol göz gitti kaldı mal ve genç
Kaldı ana malçın çektiği reñç
Açtı başın saç kesti paşa oğlunu
Fırkat oduyla yüreğin dağlayan
Koz ağacından ana tabut eder
Ana kaydı dönüben andan gider.
Ana verirlerdi İstanbul'u
Canı dilden halk olmuştur kulu
Çün Süleyman bey gider bulup vefat
Terk eder İstanbulu şahı guzzat
Anı atasına iletur ağıluyu
Beyleri gözleri yası çağluyu*

Son dörtlükteki bilgiler gösteriyor ki, Umur Bey seferden hemen geri dönerek emaneti sahibine yani babası Saruhan beye teslim etmiştir. Veriler bir bütün halinde değerlendirildiği zaman Umur Bey'in Saruhanoglu Süleyman'ın cenazesini 1345 tarihinin sonlarına doğru Manisa'ya getirdiği gibi bir kanaat ortaya çıkıyor.

Saruhan Bey, Süleyman Bey'in ölümünden sonra Umur Bey'e kızarak Bizans taht kavgasında taraf değiştirmek gibi bir politika içine girmiştir. Aynı minvalde Kantakuzen'in Türk mütteliklerine karşın Jon Paleolog'un annesi Anna, düşmanına karşı aynı silahı kullanarak Türk emirleri ile tedafüi ve tecavüzi bir ittifak akti teşebbüsünde olduğu görülüyor. Bu maksatla Saruhan Bey'le bir ittifaka vardı. Kantakuzen'in

hatıralarında bu olayın Süleyman Bey'in ölümünden önce Rumeli'de bulunduğu esnada vukuu bulduğu kayıtlıdır²². Ancak Loban'dan iktibas yapan Uzunçarşılı bu ittifakın Süleyman'ın ölümünden sonra olduğunu söyler. Fakat Kantakuzen kaynaklı M. H. Yinanç Umur Bey'in Frenklerle mücadele ettiği sırada (1346 *Haziranı*) İmparatoriçe'nin Orhan Bey'le akrabalık tesis eden Kantakuzen'in daha kuvvetlenmesi karşısında İmparatoriçe'nin yüksek rütbeli Tagaris'i Saruhanoğlunun yanına göndererek ittifak ve muavenetini talep ettiğini söyler²³. Bu bilgiler ve analizlerden ayrıca, Süleyman'ın ölümünden aylar geçmesine rağmen Saruhan Bey'in ve karısının bayram gecesini oğlunun mezarı başında geçirdiklerine bakılırsa bu ikili ittifakın Süleyman Bey'in ölümünden sonra vukuu bulduğu tezinin doğruluğu ortaya çıkar. Muhtemelen Saruhan Bey bu hadiseden kısa süre sonra vefat etmiş olmalıdır²⁴.

Aydın-Saruhan beyleri arasındaki yukarda zikrettiğimiz yarım yüzyıllık siyasi ve askeri ittifak doğal olarak ticari ve kültürel münasebetlerinde aynı minvalde gelişmesine imkan sağlamıştır. Saruhan oğullarının hem Foça hem de İzmir limanını kullandığı bir gerçektir. Ayrıca kuzey-güney istikametli ticaret yolunun İzmir-Manisa- Bursa eksenli olması doğal olarak bu beylikler arasında yoğun bir ticari münasebetin olduğunu gösterir. İç kesimlerde üretilen tahıl ve yünlü malzemeler kara ve nehir yolu ile Menemen ve İzmir'e ulaştırılarak Türkmenlerin ürettikleri emtialar ticaret fuarları ve limanlarında yer buluyordu²⁵. Doğal olarak bu durum aynı toplumsal tabana sahip beylik halkları arasında daha çok yakınlaşmayı doğuruyordu. Siyasî ve ticarî yakınlık kültürel etkileşimi de sürekli canlı tutup zaman zaman yeni gelişmelere yol açmıştır. Nitekim Saruhan topraklarında Mevlevî şeyhlerinin ilk dönem için izlerine rastlanmamaktadır. Bununla beraber, Ulu Arif Çelebi'nin Batı Anadolu merkezleri olan Denizli, Birgi'yi ve Kütahya'yı gezmesin den kısa süre sonra Saruhan topraklarında Mevlevîliğin tesirlerini görmemiz mümkündür²⁶. Bu durum gaza ile zen-

²² Hammer, *a.g.e.*, s. 132.

²³ M.H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 72.

²⁴ Mustafa Eravcı-Mustafa Korkmaz, *Saruhan oğulları*, Manisa 1999, s. 37.

²⁵ E. Zachariadou, *Trade and Crusade, Venetian Crete and The Emirates of Menteshe and Aydın(1300-1415)* Venice 1983, 173-175.

²⁶ F. Emecen "Saruhan oğulları ve Mevlevîlik" *İlko Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler*

ginleşen bölgenin Konya merkezli siyasi gücün ve ona destek veren Mevlevî merkezinin dikkatini çekmesi kadar bölgedeki toplumsal kesimler arasında çok ciddi bir etkileşimin iç içe geçmişliğin boyutu ile ilgili bir durumdur.

Sonuç

Saruhan-Aydın Beylikleri arasındaki siyasî ve askerî ilişkiler zaman zaman ortaya çıkan Süleyman paşanın ölümü ve tartışmalı toprak parçası gibi geçici problemlere rağmen doğal seyrinde gelişerek zamanla kuvvetlenmiştir. Öyle ki bu münasebetler beylikler arasındaki resmi ilişkileri aşarak ikili dostluk münasebetlerine dönüşmüştür. Germiyanogullarına karşı olduğu gibi, batıdaki adalar denizdeki ve Bizans'daki menfaatleri de bu ortak siyaset içinde etkili olmuştur. Bununla beraber Umur Paşa'nın önemli merkezi İzmir'in, Haçlı güçleri tarafından ele geçirilip, donanması yok edildiği zaman, yine Umur Paşa'nın yanında bir kara gün dostu olarak Saruhan Bey görünmesi bu dostluğun geldiği boyutu gösteren açık bir belgedir. Siyasi ve askeri münasebetlerdeki dostluk ticari ve kültürel etkileşimlerin seviyesini de doğrudan etkilemiştir.

KAYNAKÇA

- Himmet, Akın *Aydınoğulları Tarihi*, Ankara 1968.
- Çağatay Uluçay-İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihi*, İstanbul 1939.
- Donald M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium*, Cambridge 1993.
- Enveri, *Düstûrnâme*, neşr. M. H. Yinanç, İstanbul 1928.
- Emecen, Feridun, “Saruhanogulları ve Mevlevilik” *İlkoşmanlılar ve Anadolu Beylikleri Dünyası*, İstanbul 2001.
- Eravcı Mustafa- Korkmaz Mustafa, *Saruhanogulları*, Manisa 1999.
- Hammer, Joseph., *Osmanlı Devleti Tarihi*, c. I. ter. M. Ata, İstanbul 1983.
- Melikof, İrena., *Le Destan of Umur Pacha : Düstûrnâme-i Enveri*, Bibliothèque Byzantine 1994.
- Yinanç, M. Halil, *Medhal*, İstanbul 1926.
- Zachariadou, Elizabeth, *Trade and Crusade Venetian Crete and The Emirates of Menteshe and Aydın(1300-1415)* Venice 1983.

HAÇLILARIN İZMİR BASKININA DAİR 1346 TARİHLİ BİR MEKTUP

İLKER SEVER*

XIV. yy.ın başlarında İzmir'in siyasi yönetimi Bizanslıların, ticareti ise Cenevizlilerin elindeydi. 1261 yılında Konstantinopolis'i Latinlerden geri alan Bizans İmparatoru VIII. Mikhael Palaiologos, Nymphaion [Nif] Antlaşmasıyla Cenevizlilere geniş haklar vermek zorunda kalmıştı¹. Cenevizliler, Bizans'a donanma sağlanmasına karşılık tüm imparatorluk topraklarında ve İzmir'de olduğu gibi çeşitli kentlerdeki özerk bölgelerde serbest ticaret imtiyazına sahip olacaklardı. Bu antlaşma ile birlikte İzmir ve limanı da Cenevizlilere ait bir bölge durumuna getirildi². Nymphaion Antlaşması neticesinde Cenevizlilerin İzmir'e yerleşmeleri 1304 senesinde İmparator II. Andronikos tarafından da onaylandı ve İzmir Ceneviz hâkimiyetinde, Zaccaria hanedanının denetimine girdi³.

İzmir Üzerine Haçlı Seferleri Düşüncesinin Gelişimi

1317 yılında Aydınoğlu Mehmet Bey, İzmir şehrinin üst kısmındaki Pagos Dağı'nda inşa edilmiş Bizans'ın elinde bulunan Yukarı Kale'yi⁴ ele geçirdi fakat Ceneviz'in elinde bulunan Liman Kale'yi⁵ almayı ba-

* Öğretim Görevlisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Turan, Şerafettin, *Türkiye-İtalya İlişkileri I Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000, s. 42-43.

² Nicol, Donald M., *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, TVYY, İstanbul 2003, s. 37; Baykara, Tuncer, *İzmir Şehri ve Tarihi*, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir 1974, s. 74.

³ Turan, a.g.e., s. 228.

⁴ Günümüzde adı Kadifekale olan İzmir Kalesi.

⁵ Ioannes Vatatzes, İzmir kentinin Yukarı Kale'sini tahkim ettirirken bir yandan da İzmir

şaramadı. Kısa sürede Ceneviz hâkimiyetindeki Liman Kalesi hariç İzmir'in hemen hemen tümünü hâkimiyeti altına aldı⁶.

1327 yılında Aydınoğlu Mehmed Bey, İzmir'in yönetimini oğlu Umur Bey'e bıraktıktan sonra Umur Bey, Cenevizlilerin elinde bulunan limandaki kaleyi kuşattı. Bu dönemde Zaccariaların faaliyetlerinden rahatsızlık duyan Bizans imparatoru III.Andronikos, Zaccarialara karşı harekete geçti. 1329'da kalede bulunan Cenevizli komutan Martino Zaccaria'nın, Khios [Sakız] Adasını tehlike altında olduğunu düşünerek kuvvetlerini İzmir'den çekmesiyle birlikte, iki yıl süren mücadelelerin ardından Aydınoğulları burayı ele geçirebildi⁷. Umur Bey, bundan sonra İzmir'de deniz kuvvetlerini toplayarak Ege Adalarına ve Ege Denizindeki Frenk gemilerine akınlara başladı. Umur Bey'in Birgi'de bulunduğu sıralarda bir Frenk donanması İzmir'e saldırıp Liman Kalesi'ni yaktı ve Aydınoğullarının kaleyi savunması sonucu geri çekildi⁸. İzmir'in alınışıyla birlikte bölgede stratejik açıdan önemli bir liman daha Türklerin eline geçmiş oldu. İzmir limanı kıyıdaki surlar sayesinde koruma altında tutulan körfezde önemli bir ticari limandı. Ayrıca zengin şap ocakları bulunan Foça'ya yakındı. Bu durumda Foça'da Venedik ve Cenevizlilerin gözünde tehlike altındaydı⁹. 1335

limanını korumak üzere yeni bir kale yaptırmıştı ki bu kale limanın yanı sıra herhangi bir tehlike durumunda civarındaki yerleşim birimlerinde bulunan halkı da korumaktaydı. Günümüzde Hisar Cami ve Kemeraltı Çarşısı'nın bulunduğu bölgede yapılan Saint Pietro Kalesi ya da diğer bir adıyla Liman Kalesi ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır.

⁶ Enveri, *Düstûrnâme* adlı eserinde İzmir kentinin bu ikili yerleşimini, Liman kalesinin yapısını ve güvenliğini belirtmektedir. Enveri. *Le Destan D'Umur Pahsa (Düstûrnâme-i Enveri)*, Haz. I. Melikoff-Sayar, Paris, 1954, s. 50-51.

İki kal'a idi İzmir ol zaman,

Bahrdr üç yanı bir yanı kara,

Birini Mehmed Bey almıştı nihan,

Kaleyi kılmışlar ana daire,

Biri anun dopdoluydu Frenk,

Yanına bir kimse anun varamaz,

İşleri dün ü gün İslam ile cenk.

Kuş olup uçarsa ana giremez."

⁷ Baykara, a.g.e., s. 75; Turan, a.g.e., s. 228.

⁸ Enveri, a.g.e., s. 76-77.

"Gelmiş İzmir'e otuz kadirğa er, Her ne yerden çıkmak isterse Frenk.

Cümle yarağlı üründülü ne fer:

Türk ok atıp döndürür kılarıd cenk...

Onu tekfurun onuydu Rodos'un,

Kaldı biçare dönüp kaçtı Frenk,

On kadırğa dahi anda Kıbrıs'ın. Geldi paşa gördü savulmuştu cenk."

Geldi kâfir kılmaya İzmir'e cenk,

Baştan ayağa demir bi-had Frenk...

⁹ Turan, a.g.e., s. 229; Bu yıllarda İzmir'de bulunan ünlü seyyah İbn Batuta, İzmir'in büyük bir şehir olduğunu ve sürekli el değiştirdiği için şehrin bir bölümünün virane bir durumda bulunduğunu belirtmektedir. *İbn Batuta Seyahatnamesi*, c.I., çev. A. S. Aykut, YKY, İstanbul 2004, s. 425.

senesinde itibaren Umur Bey'in Mora'ya büyük bir sefer düzenleyip, birçok kenti yağmalaması Ege ve Akdeniz'de ticaretle uğraşan devletleri oldukça rahatsız etti. Nihayetinde 1343 yılında Bizans elçileri Papa'dan, Umur Bey'in bu faaliyetlerine son verilmesi için yardım talebinde bulundu.

1344 ve 1345 Yıllarında İzmir'e Düzenlenen Haçlı Seferleri

Papa VI. Clemens'in haç çağrısının ardından Rodos Şövalyeleri, Venedik, Ceneviz, Kıbrıs ve Papalığın gemilerinden bir donanma oluşturuldu. İzmir'e yelken açan bu donanmanın başkomutanlığında ise İstanbul'un Latin patriği Enrico d'Asti bulunuyordu. Haçlı donanması ile İzmir açıklarında karşılaşan Aydınogulları donanması mağlup oldu. İzmir'in Liman Kalesi, Frenk donanmaları ve St. Jean Şövalyeleri olarak da bilinen Rodos Şövalyelerinden oluşan Haçlılar tarafından 28 Ekim 1344 tarihinde zapt edildi¹⁰. 1344 yılında İzmir'e düzenlenen haçlı seferi sonrası İzmir ve havalisinde Türkler ve Haçlılar arasındaki mücadele son bulmadı. 1345 yılında Haçlı ordusu İzmir'in iç kısımlarına akınlar yapmaya devam etti. Fakat haçlılar çok geçmeden ağır bir yenilgiye uğradı. İstanbul Latin patriği Enrico, Martino Zaccaria ve Zeno bir çarpışma sırasında hayatlarını kaybettiler¹¹. Bu çarpışma sonrası yine Kadife Kale Türklerin, Liman kalesi ise Rodos Şövalyelerinin elinde kaldı.

¹⁰ Kendi kuvvetleriyle bu haç çağrısına katılan Khios (*Sakız*) adasının eski sahibi Martino Zaccaria bu galibiyetin ardından kaybettiği adasını Bizans'tan geri almak için haçlı donanmasını ikna etmeye çalıştıysa da bu talebi Papa tarafından reddedildi. Ayrıca 1347 yılında Şövalyelerin limandaki ticaretin aksamaması için Türklerle anlaşma yapmak istemesi de yine Papa tarafından engellenecekti. Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c.3, TTK Yay., Ankara 1992², s. 381; "İzmir", *Yurt Ansiklopedisi*, c.7, s. 4264.

¹¹ Enveri, bu üç komutanın İzmir'de harap halde bulunan büyük kiliseye bakmaya gittiklerinde öldürüldüklerini aktarırken, Runciman ve Jorga bu üç önemli komutanın Ocak 1345'de kilise ayinine katılmak üzere güvenli bölgeden çıktıkları sırada bir Türk birliği tarafından öldürüldüğünü belirtir. Enveri, *a.g.e.*, s. 116; Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.1., Yeditepe Yay., İstanbul 2005, s. 181; Runciman, *a.g.e.*, s. 381. Arundell'in aktardığına göre Abbé de Vertot. *Historie des chevaliers de Rodos de Jérusalem* adlı eserinde zafer sonrası eglenmekte olan şövalyelerin Umur Bey'in askerlerinin baskını sonucu öldürüldüklerini ve kaçanların da Liman kalesine sığındıklarını söylemektedir. Arundell, F.V.J., *İzmir Hakkında Tarih Araştırmaları ve İncelemeleri*, Çev. A. Z. Ökmen, İzmir Halkevi Yay., İzmir 1949, s. 24.

1346 Tarihli Mektup

1346 tarihli mektubun orijinal Latince metni 1895 yılında Nicolae Jorga¹², eski Fransızca tercümesi ise Michelet tarafından 1837 yılında yayınlanmıştır¹³. İncelediğimiz ve çeşitli açılardan sorgulayarak değerlendirmeye çalıştığımız bu tarihi mektup, klasik ortaçağ mektup biçimine uygun selamlama ile başlayıp dua ile bitirilmiş bir şekilde kaleme alınmıştır. 1346 yılında Kıbrıs Kralı IV.Hughues'dan¹⁴ Naples Kraliçesi Joanna'e¹⁵ gönderilen mektup, Humbert'in 1345 yılındaki haçlı seferi sonrasında kraliçeye söz konusu Haçlıların Türklerle çarpışması, Haçlıların durumları ve savaşın sonucu hakkında bilgi verme amaçlı yazılmıştır. Girişinde selamlama kısmı hariç, *biz, çarmıhla işaretlenmiş Hristiyanlar*[Haçlılar], *Türkler* gibi çoğul ifadelerin kullanıldığı mektupta *inanırlar - inançsızlar, çarmıhla işaretlenmiş Hristiyanlar - Türkler* gibi açık; *biz ve öteki* gibi örtük ikili karşıtlık da net bir şekilde mevcuttur.

İzmir baskını anlatısı içerikli mektupta, İzmir'de gerçekleştirilen haçlı harekâtı Kıbrıs Kralı Hughues tarafından mucizevî ve inanılmaz bir olay, Haçlıların İzmir'de Türklere karşı galibiyeti ise Tanrı, İsa Peygamber, Kutsal Ruh ve Meryem Ana'dan Hristiyanlara sunulmuş, gökyüzünden bahşedilmiş sınırsız bir lütuf olarak değerlendirilmektedir. Mektubun hemen hemen tamamı dini gönderme ve alıntılarla bezenmiştir. Dahası gerçekleştirilen mücadele şehitliğe¹⁶ de atıfta bulunarak dini göndermelerle meşrulaştırılmıştır.

Mektupta anlatıldığı kadarıyla 23 Haziran günü İzmir ve *Altum Locum* [yüksek yer]¹⁷ arasındaki düzlükte toplanan 200.000 kişilik Haçlı

¹² Nicolae Jorga, "Une Lettre Apocryphe Sur La Bataille De Smyrne (1346)" *Revue de L'Orient Latin*, c.III, Paris, 1895, ss. 27-31.

¹³ Jules Michelet, *Histoire de France*, c.III, Chez L. Hachette, Paris, 1837, s. 190-192; c.IV, Librairie Internationale A Lacroix & C., Paris, 1880, s. 80-83.

¹⁴ 1324-1359 arasında Kıbrıs tahtında saltanat süren Kral IV.Hughues de Lusignan (*d.1295-ö.1359*)'dır.

¹⁵ Naples Kraliçesi Joanna; Aziz Suryal Atiya, *The Crusade in The Lotter Middle Ages*, Methuen & CO. LTD., Londra, 1938, s. 307; Mektupta Sicilya Kraliçesi olarak geçmektedir. 1342-1355 yılları arasında Sicilya Kralı Çocuk Louis (*d.1337-ö.1355*)'dir. Bu yıllarda saltanatı söz sahibi olan annesi Sicilya Kraliçesi Elisabeth of Carinthia (*d.1298-ö.1347*sonrası) ve amcası Randazzo Dükü John (*d.?-ö.1348*)'dur.

¹⁶ "...Çünkü içinden ölecek olan birkaç kişi ebedi bir hayat kazanacak."

¹⁷ Atiya ve Setton mektupta adı geçen Altum Locum'un muhtemelen Altoluogo yani Türkçeleşerek Ayasluk adını alan ve Ayios Logos yani Efes [Selçuk] olduğu olduğu kanısındadırlar. Atiya, *a.g.e.*, s. 308; Kenneth M. Setton, *The Papacy And The Levant (1204-1572)*, c.I, Ameri-

ordusu, 12.000 kişilik Türk ordusuyla savaşmaya başlamıştı. Akşam saatlerine kadar mücadeleye devam eden askerler daha fazla savaşamayarak çekildikleri ve dinlendikleri sırada Türkler Haçlıların üzerine gitmeye devam ediyorlardı. Bu durum karşısında Haçlılar zaferden ümitlerini kesmiş bir şekilde Tanrı'ya dua ederek bekliyorlardı. Kralın aktardığı üzere -ki antikçağda daha yoğun olmak üzere, ortaçağ savaş ve kuşatma anlatılarının da mucizelerle örüldüğü bilinmektedir- Haçlıların cesaret yakarışları ve bekleyişleri sırasında mucizevî bir kişi Haçlılara görünmüştür. Beyaz bir atın üzerinde, uzun ince bir yüzü ve uzun sakalları olan ve elinde beyaz üzerine kırmızı haçlı bir bayrak taşıyan bu kişinin onlarla konuşması sonrası tekrar güçlerini ve cesaretlerini toparlayan Haçlılar, -ki anlatıya göre Haçlılar galibiyetleri sonrası bu kişinin İsa Peygamber olduğunu öğreneceklerdir- Türklerle mücadeleye devam ettiler ve ertesi gün öğle olmadan savaş, birdenbire beliren kişinin [İsa Peygamber] kendilerine müjdelediği gibi Haçlıların galibiyetiyle tamamlandı. Kral, mektubun devamında galibiyet sonrası, çarpışma sırasında hayatını kaybedenler için dini tören düzenlendiğini, onları Hristiyanlar tarafından korunan *Thebai*¹⁸ kenti yakınına defnettiklerini ve Türklerin kaybının 70.000 olduğunu¹⁹ kraliçeye bil-

can Philosophical Society, Philadelphia, 1976, s. 201. Ayasuluğ adı St. Jean'dan gelmektedir. Aziz Yuhanna Saint/Aya Jean Theologos adıyla yani Aya Theologos *Tanrının Sözcüsü* olarak anılmaktadır. Aya Theologos, Ayasuluğ olmuş. adı Türk yerleşiminin ardından da adı Selçuk olmuştur. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılâp Yay., İstanbul 1993², s. 143.

¹⁸ Geçmişte Thebai veyahut yakın adlardaki yerleşimler İzmir'e yakın değildir. "*Thebai Hellen diline göre: "Thebeliler ve Thebe halkı". Ancak, Hellen dilinde anlamı yoktur ve o sözcük, Luwil/Pelaskos kökenli Tabā'nın (Düzlük, ova); ...sözcüğünün Hellen ağzına uydurulmuş biçimidir... 1. Thebai. Mysia'da Thebe ovası / Edremit Ovası'nda bir kent. (İliada, I 336, II 691 vs.) 2. Thebai. Yunanistan'ın Yeseilya bölgesinde Thebe ovasının şanlı kenti. 3. Thebai. Mısır'daki Syene. Umar, a.g.e., s. 782; **Thebe** Latin yazımındaki e ler Hellen yazımında eskiden a ya yakın değer taşıyan eta , h ile bu da gösterir ki adın aslı Tabā, Tabai, Tabala, Kastabala gibi Anadolu adlardaki "düzlük ova" anlamına gelen Tabā sözcüğüdür.... Zaten Thebe daima bir ova adı olarak karşımıza çıkıyor. Anadolu adları Helen diline bağlamaya pek fazla hevesli olan Zgusta'ya bakılırsa Anadolu'daki Thebe adı dahi Anadolu değilmiş çünkü Helen dünyasında yaygın imiş. 1. Thebe. Edremit ovasının eski adı. (Xhenephon, Helenika, 4 I 41) 2. Thebe. Yunanistan'ın Teselya bölgesinde Thebai kenti yöresindeki ova. (Odysseia, XI 263; A. Erhat /A. Kadir çevirisinde XI 265'e alınmış olarak Thebai ovası) 3. Thebe. Antalya körfezi batı kıyısında bir ovacık yada kentçik. (Strabon, 14 IV 1) 4. Thebasa yani Theb(e)-Assa, Thebe kenti. ... Lykaonia kenti. (W.M. Ramsay... Bilge Umar, a.g.e., s. 782-783; "**Thebai** "...İliada, Kilix/Kilikos halkını anarken dahi, Kilikia'daki halkı değil, Edremit ovasındaki, yeri henüz saptanamamış Thebel/Thebai kentinde yaşayan halkı kasdeder...Troia savaşı sırasında çevredeki Anadolu kentlerine de saldıran Akhilleus, bu Thebe/Thebai'yi yerle bir etmiş." Bilge Umar, *İlkçağ'da Türkiye Halkı*, İnkılâp Kitabevi Yayı., İstanbul 1999, s. 189. "...Thebe yöresindeki kent diye İliada'da gördüğümüz Thebai(=Thebe'liler, Thebe halkı, Düzlük halkı) kentinin adıyla başka hiçbir yerde karşılaşmıyoruz..." Umar, a.g.e., s. 191.*

¹⁹ Mektubun Fransızca tercümesinde Türklerin kaybı 73.000 iken Haçlıların kaybı 3.052

dirmektedir. Mektup, İncil'den aktarılan bir ayetten²⁰ sonra Tanrı'nın yüceliği ile bitirilmiştir.

Yer ve zaman belirtileri açısından baktığımızda İzmir [Symrna] kentinin adı hariç Altum Locum ve Thebaidam adları oldukça düşündürücüdür. Eğer Kıbrıs Kralı bizzat bu savaşta bulundu ise buraların isimlerini yanlış biliyor olma ihtimali oldukça zayıftır.

Haçlılar çağına ait diğer mektuplarla biçimsel benzerlik gösterse de onlardan farkları bulunuyor. Mektubun içeriğinde, yazıldığı yerden, sefer sırasındaki rotadan bahsedilmemekte; sefere katılan soylu, komutan, ruhban vb. kişilerin ve onlarla mücadele eden Müslüman sultan, komutan, yerel yönetici vb. kişilerin isimleri zikredilmemektedir.

XIV. yy.da İzmir'deki gelişmelerin içinde değerlendirerek aktarmaya çalıştığımız söz konusu mektubun yukarıda bahsetmiş olduğumuz özellikleri onun, apokrifal [apocryphal]²¹ bir belge olduğunu düşündürmektedir. Fakat uydurulmuş olması dahi bu tarihi dokümanı yadsınamamızı gerektirmez. Tam aksine ortaya çıkarılış amacı önemlidir. Haçlıların dinsel, düşünsel ve ruhsal dünyasını, dahası Türklerin bu dünyada nasıl konumlandırıldığını anlamamız açısından değerlendirilebilir niteliktedir. Çünkü Ortaçağ'ın öykülerinde ve seyyahların eserlerinde, özellikle Haçlı çağında vaizlerin konuşmalarında ve haçlı seferlerine katılıp dönenlerin kimi anlatılarında Doğu'dan, Türkler ve diğer Müslümanlardan Haçlı zaferlerinden bahsedilirken doğaüstü olaylar ve abartmalar görülmektedir. Söz konusu apokrifal metinlerin ya da söylemlerin oluşturmalarının nedeni, soyluları ve halkı haçlı seferlerine katılmaya cesaretlendirmek ve gönüllüler toplamaktır. Nasıl ki XI. yüzyılın son çeyreğinde vaizler Hristiyanları haçlı seferlerine yöreklendirmek için Roland Türküsü gibi kimi tarihte gerçekleşmiş

olarak verilmektedir. Michelet, *a.g.e.*, c.III, 1837, s. ?; *a.g.e.*, c.IV, 1880, s. ?.

²⁰“Et fiet unum ovile et unus pastor, scilicet Christus [Ihesus...]” [Bir koyun ağılı olacak, bir de çoban Jesus Khristos görünecek] ayetin aslı şöyledir: “Et alias oves habeo, quæ non sunt ex hoc ovili: et illas oportet me adducere, et vocem meam audient, et fiet unum ovile et unus pastor.” “καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω, ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης· κάκεινοι δὲ ἔμε ἀγαγεῖν, καὶ τῆς φωνῆς μου ἀκούσουσιν, καὶ γενήσονται μία ποιμνὴ, εἷς ποιμὴν.” “Bu ağıldan olmayan başka koyunların var. Onları da getirmeliyim. Benim sesimi işitecekler ve tek sürü, tek çoban olacak.” Yuhanna 10:16, İncil, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2002, s. 196.

²¹Apocryphal, apokrifaya ait ya da ilgili olan, doğruluğu ya da kesinliği kabul edilmeyen, sahte, uydurma anlamına gelmektedir. *Longman Dictionary of Contemporary English*, Ed. P. Procter, Longman, İngiltere, 1986^a, s. 38.

olaylardan yola çıkarak birkaç yüzyıl önce ortaya çıkarılmış efsaneleri anlattılarsa Haçlı seferleri sırasında da Haçlı propagandalarında ve çağrılarında kullanılan bu tür kimi kısmen gerçek kimi gerçek dışı, dini motiflerle süslü doğaüstü olayları barındıran metin veya söylemler üretilmiş ve kullanılmıştır. Bu anlatılar Avrupa'da Fransa ve İtalya başta olmak üzere bilhassa vaizler tarafından dile getirilmiş, halk arasında yaygın hale gelmiş olmakla birlikte dönemin kimi kroniklerine de geçmiştir. Düzenlenen ilk haçlı seferinin en önemli vaizi Pierre L'Ermite'in elinde cennetten gönderildiğini söylediği ve daha sonraları Macaristanlı Hunger'in kendisine Bakire Meryem tarafından verildiğini söylediği birer mektup taşıdıkları da unutulmamalıdır. Humbert'in 1345 yılındaki haçlı seferi neticesinde gerçekleşen İzmir baskınına dair mektup da bu örnekler arasında değerlendirilebilir.

İzmir'e Düzenlenen Haçlı Seferleri Ardından Yaşanan Gelişmeler ve İzmir'de Haçlı Varlığının Sonu

Rodos Şövalyelerinin hâkimiyetindeki kale 1348 yılında Umur Bey tarafından kuşatıldı. Fakat Umur Bey'in bu kuşatma sırasında ölümünün ardından yerine Hızır Bey geçti ve iki taraf arasında Ağustos'un 18'inde bir anlaşmaya varıldı. Aralık 1350'de papa tarafından da onaylanan bu anlaşmaya göre beyliğin bütün iskelelerden alınacak olan vergi Haçlılarla paylaşılacak, Haçlı gemileri bu iskeleler aracılığıyla rahatlıkla ticaret yapabileceklerdi. Anlaşma sonrası Aydınöğulları donanmasının Ege'de bir tehlike olmaktan çıkmasıyla ticaret yoğunluk kazandı²². Bir süre sonra da Aydınöğullarının donanması, limandan uzaklaştırıldı ve ardından Aydınöğulları beyliğinin merkezi de Ayasuluğ'a (*Efes*) taşındı.

1357 yılında Gâvur İzmir ve kalesi Haçlı donanma birliğinin merkezi oldu. 1390 senesinde Rodos Şövalyelerine ait bu kale hariç, Müslüman İzmir denen kısım Yıldırım Bayezid'in hâkimiyetine girdi. 1400lü yıllara girildiğinde ise Anadolu Moğol istilasıyla çalkalanıyordu. 1402 yılında Timur'un Moğol ordusu Ankara'da Bayezid'in ordusunu yeniklikten sonra Batı'ya doğru yoluna devam etti. Kütahya, Denizli, Aydın üzerinden ilerleyen ordu Tire'de konakladıktan sonra İzmir'e yöneldi.

²² Baykara, *a.g.e.*, s. 79; Turan, *a.g.e.*, s. 253, 257.

Aynı yüzyılda yaşamış İranlı yazar Şerefeddin Ali-i Yezdi, *Zafername* adlı eserinde İzmir şehrinin ikili yapısını tasvir etmekte ve şehrin Rodos Şövalyelerinin elinde bulunan bu kısmına *İzmir-i Gabran* denilmekte olduğunu belirtmektedir. Enveri'nin şehir tasviri ile örtüşmekle birlikte Şerefeddin, deniz kenarında büyük taşlardan kurulu sağlam bir kale olan Liman kalesinin bütün yapılarının kireçli ve üç tarafının hendeklerle çevrili olduğu, birçok Avrupalının burada ikamet etmekle birlikte buraya kimi Hristiyanların hac için gelerek, adaklar adamakta ve sadaka vermekte olduğunu belirtmektedir. Liman kalesinden "bir at koşumu uzaklıkta" yine adı İzmir olan ve bir dağ yamacında Müslümanlara ait bir kale daha bulunduğu ve Hristiyan İzmir ile Müslüman İzmir arasında sürekli çatışmanın olduğu da anlatılmaktadır²³. 1403'de İzmir'e gelen Timur'un şehrin kendisine teslim edilmesi isteği, Liman kalesinin kumandanı şövalye Guillame de Mine'e iletildi. Şövalye Guillame'ın, Timur'un isteğini reddetmesi üzerine şehir kuşatıldı²⁴. On beş günlük bir kuşatmanın ardından kale düştü. Şövalye Guillame ve şövalyeleri kılıçtan geçirildi.

Ek 1

1346 Tarihli Mektubun Nicolae Jorga Tarafından Yayınlanan Latince Metni²⁵

Anno Domini MCCC quadregesimo quinto, contigit quoddam memorabile factum, quod scripsit Rex Cypri, qui hoc miraculum vidit, regine Sicilie in hec verba:

Rex Cypri regine Sicilie salutem. Congaudete et congratulamini nobiscum et cum ceteris fidelibus, cruce signatis ad preliandum contra infideles Turchos ob reverenciam Jhesu Christi, qui pro nobis voluit crucifigi; ululate et clamate, ut in excelso audintur voces vestre; gracias et laudes referamus Deo et Virgini gloriose de immenso beneficio nuper in me facto. Sane xxmj die mensis Junij, nos, una cum ceteris chris-

²³ Vertot'dan aktaran Arundell, *a.g.e.*, s. 26.

²⁴ Baykara, *a.g.e.*, s. 80. Darkot, Besim, "İzmir", *İA*, c.5/2. MEB Yay., Eskişehir, 2001, s. 1244, 1248. Gabr, ateşe tapan, mecuzi demektir fakat burada kafir, gabran ise küffar anlamında kullanılmıştır.

²⁵ Nicolae Jorga, "Une Lettre Apocryphe Sur La Bataille De Smyrne (1346)" *Revue de L'Orient Latin*, Tome III, Paris, 1895, ss. 27-31.

tianis cruce signatis, moti ad hoc praelium contra Thurcos, congregati eramus in planicie, inter Smirnam et Altum Locum, et Turci habebant duodecim centum milia pugnatorum, et nos tantum ducenta milia, et incepimus pugnare ex adverso potenter, multitudinem Thurcorum mangam prosternentes, et duravit praelium usque ad vesperam; ita ut nos fideles fessi non poteramus amplius praeliari, et prostrati expectavimus palmam martirii recipere, ex eo quod multi de Thurcis quietati venerunt contra nos fatigatos, sicientes sanguinem nostrum bibere, nisi divina clemencia prohibuisset. Et, cum fideles vidissent se in tali puncto constitutos, clamaverunt ad Dominum, dicentes: "Domine Jhesu, qui pro nobis voluisti crucifigi, da nobis fidem firmam et conforta cor nostrum in nobis, ut in tuo nomine valemus." Et sic, desperati de Victoria, mortem amarissimam expectabamus, gementes et flentes. Et subito apparuit unus, sedens super equum album, habens vexillum album, in quo crux erat coloris rubei, mira rubedine insignita, excellens super omnem illam multitudinem. Et hic erat indutus pilis camelorum, faciem longam et macilentam cum proluxa barba habebat, et cum sonora voce clamavit, dicens: "O fideles, nolite timere, quia divina Majestas celos aperiet et mittet vobis adjutorium invisible. Surgite, confortamini et viriliter ad pugnam mecum venite, quia pauci qui moriuntur ex vobis vitam eternam obtinebunt." Et sic, ejus auxilio, surreximus, acsi nunquam preliati fuissetus, et Thurcos iterato invasimus, et non erat nox, sed ut solaris luminis nobis radius tota nocte apparebat. Die vero facta, qui remanserant de Thurcis evanuerunt ad oculos nostris. Et sic, divino auxilio, in predicto prelio victoriam obtinuimus. Et mane, antequam de prelio pergeremus; missam de sancta Trinitate et beatissima Virgine fecimus devote celebrari, ut, Victoria nobis concessa a Celo, possemus corpora christianorum ab Infidelium corporibus discernere. Et tunc ille qui apparuit nobis, respondit: "Quid petistis impetrastis, et majora hiis impetrabitis, si in fide perstiteritis." Nos vero personaliter eum interrogavimus: "Quis estis vos, qui tanta nobis fecistis, ut valemus nomen vestrum coram christianis divulgare?" et respondit: "Ego sum qui dixi: Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi." Et, hiis dictis, disparuiti dimisso odore suavissimo, quo mirabiliter eramus tota nocte illa et die recreati, eciam sine cibo et potu materiali. Post diem vero, decrevimus corpora mortuorum christianorum numerare, et, cum venimus ad locum prelii, invenimus ad capita singulorum fustem longum, sine frondibus, et in

capite florem album, tanquam consecrandam, inscriptum aureis litteris: "Christianus sum"; tunc, segregantes corpora eorum ab Indidelibus, volumus facere pro ipsis officium defunctorum, et audivimus voces sine numero de celo dulcissimum genus melodie intonantes, ita quod quilibet videbatur possidere vitam perhennem, et ter cantaverunt versum illum: Venite, benedicti Patris mei, percipite. usque ad finem. Et tunc sepellivimus corpora christianorum juxta civitatem Thebaidam, que tenetur a christianis. Corpora autem Thurcorum, que invenire potuimus, erant septuaginta millia. Et exspectamus, quod nunc est tempus, ut verificetur ewangelicum illud: Et fiet unum ovile et unus pastor, scilicet Christus Jhesus; quod ipse prestare dignetur, qui super omnia est Deus benedictus in secula seculorum. Amen.

Ek 2

1346 Tarihli Mektubun Türkçe Tercümesi²⁶

Efendimizin yılı 1345'de o kadar unutulmaz bir olay oldu ki, bu mucizeyi gören Kıbrıs Kralı, Sicilya Kraliçesine şu satırları yazdı:

Kıbrıs kralı, Sicilya Kraliçesini selamlıyor. Bizim için çarmıha gerilmeyi isteyen Jesus Khristos'a saygıdan dolayı, inançsız Türklere karşı savaşmak için, çarmıhla işaretlenmiş diğer inananlar ve kutlama yapan bizimle birlikte siz de sevinin; bağırın ve haykırın ki sesleriniz yükseklerde duyulsun; son zamanlarda başımıza gelen bu sınırsız lütuf nedeniyle Tanrıya ve şanlı Meryem'e şükranlarımızı ve övgülerimizi sunalım. Haziran ayının tam yirmi üçünde, biz, diğer çarmıhla işaretlenmiş Hristiyanlarla birlikte aynı anda Türklere karşı bu savaşa giderek Smirna ve Altum Locum arasındaki düzlükte toplanmıştık. Türkler on iki bin savaşçıya sahipti ve biz tam iki yüz bin kişiydik ve düşmandan güçlü bir biçimde savaşmaya başladık. Türklerin büyük çoğunluğunu yere serdik ve savaş akşam oluncaya kadar devam etti. Biz inananlar o kadar çok yorulmuştuk ki daha fazla savaşamazdık ve bitkin bir halde şehitlerin şanını geri almayı bekledik. O andan itibaren dinlenme sıra-

²⁶ Latince mektubun Türkçeye tercümesinde değerli yardımlarından dolayı Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü öğretim görevlisi Klasik Filolog ve Epigraf Dr. Murat Aydaş'a; değerli katkılarından dolayı Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Mehmet Ali Kaya ve Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü öğretim görevlisi Şükrü Tül'e teşekkür ederim.

sında Türklerin birçoğu yorgun olan bizim üzerimize gayet rahat geldiler. İlahi merhamet engel olmadıkça, kanımızı içeceklerini biliyorlardı. İnananlar kendilerinin bu noktada olduklarını görünce, efendiye yakardılar. Şöyle söylediler: “Ey bizim için çarmıha gerilmeyi isteyen efendimiz İsa, bize sağlam iman ve kalplerimize cesaret ver, çünkü isminde güç buluyoruz.” Ve böylece zaferden umudu kesmiş bir halde çok acı bir ölüm bekliyorduk. Feryat ediyorduk, ağlıyorduk ama aniden biri göründü. Beyaz bir atın üzerinde oturuyordu. Elinde beyaz bir bayrak tutuyordu. Bayrağın üzerinde kırmızı renkli bir haç vardı. Olağanüstü kırmızılığıyla dikkat çekiyordu. Bütün o kalabalığın üzerinde etkili oldu. Bu kişi devetüleriyle örtünmüştü. Uzun ince bir yüzü ve uzun sakalları vardı. Yüksek sesle bağırdı. Şunları söyledi: “Ey inananlar, korkmayın! Çünkü ilahi büyüklük göğü açacak ve size görünmeyen yardım gönderecek. Ayağa kalkın! Kalplerinizi sağlamlaştırın ve benimle birlikte cesaretle savaşa gelin! Çünkü içinizden ölecek olan birkaç kişi ebedi bir hayat kazanacak.” Ve böylece onun yardımıyla sanki hiç savaşmamış gibi ayağa kaldık ve tekrar Türklerle saldırdık. Hava karanlık değildi. Güneş ışığı gibi bir ışık demeti bütün gece bize göründü. Gerçekten, sabah olunca Türklerden sağ kalanlar gözlerimizin önünde yok oldular. Ve böylece ilahi yardımla daha önce kehanet edilmiş bu savaşta zafer kazandık. Öğleden önce savaşı tamamladık. Kıtsal üçlü ve çok mutlu Meryem tarafından gönderilen bu zaferi dualarla kutladık. Zira zafer bize gökyüzünden bahşedildi. Hristiyanların cesetlerini inançsızların cesetlerinden ayırabildik. İşte o zaman bize görünen o kişi cevap verdi. Dedi ki “istediğinizi elde edeceksiniz, eğer imanlı olmaya devam ederseniz, bu kazançlara daha büyüklerini ekleyecek siziniz” Biz gerçekten ona şahsen sorduk. “Siz kimsiniz? Bizim için bunları yaptınız. Bize güç verdiniz. Adınızı Hristiyanların önünde söyleyin!” Ve o yanıt verdi “Ben söylediğim kişiyim. İşte Tanrının kuzusu, işte dünyanın günahlarını ortadan kaldıran.” Ve bunları söyledikten sonra çok güzel bir kokuyla birbirimizden ayrıldık. O kokuyla tüm o gece büyülendik ve sabah olunca yeniden doğduk. Yiyeceğimiz ve içeceğimiz yoktu. Öğleye doğru ölen Hristiyanların cesetlerini saymaya karar verdik. Savaş alanına geldiğimizde ölen her Hristiyanın başına yapraksız uzun bir sopa diktik ve tepesine beyaz çiçek koyduk. Dini törenle mezarı kutsadık. Altın harflerle “Hristiyanım” kitabesini yazdık. Ondan sonra onların cesetlerini inançsızların cesetlerinden ayırdık. Kendileri için defin töreni düzen-

lemek istedik. Gökyüzünden sayısız sesler duyduk. Bu sesler çok tatlı bir şarkı söylüyordu. Kim olursa olsun böyle ulvi bir hayata kavuşmayı arzu eder görünüyordu. Şu dizeyi üç kez terennüm ettiler. “gelin kutsal babamın evine, anlayın, ta sona kadar/**En sonuna kadar gelin!**” ve sonra Hristiyanların cesetlerini Thebai kenti yakınına defnettik burası Hristiyanlar tarafından korunmaktadır. Bulabildiğimiz Türk cesetlerinin sayısı ise yetmiş bin idi. Artık İncil’den şu ayetin gerçekleşeceği zamanı bekliyoruz: “Bir koyun ağılı olacak, bir de çoban Jesus Khristos görünecek” ebediyen kutsal olan her şeyin üzerindeki Tanrı, üstün gelmeye layıktır. Amen.

KAYNAKÇA

Arundell, F.V.J., *İzmir Hakkında Tarih Araştırmaları ve İncelemeleri*, Çev. A. Z. Ökmen, İzmir, 1949.

Baykara, Tuncer, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir, 1974.

Enveri, *Le Destan D'Umur Pahsa (Düstûrnâme-i Enveri)*, Haz. I. Melikoff-Sayar, Paris, 1954.

Ibn Batuta Seyahatnamesi, c.1., cev. A. S. Aykut, İstanbul 2004.

İncil, İstanbul, 2002.

"İzmir", *Yurt Ansiklopedisi*, c.7, s.4264.

Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I., İstanbul, 2005.

Jules Michelet, *Histoire de France*, III, Paris, 1837.

Kenneth M. Setton, *The Papacy And The Levant (1204-1572)*, c.I, American Philosophical Society, Philadelphia, 1976.

Nicol, Donald M., *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, İstanbul 2003.

Nicolae Jorga, "Une Lettre Apocryphe Sur La Bataille De Smyrne (1346)" *Revue de L'Orient Latin*, c.III, Paris, 1895.

Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c.3, Ankara 1992.

Turan, Şerafettin, *Türkiye-İtalya İlişkileri I Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*, Ankara 2000.

Umar, Bilge, *İlkçağ'da Türkiye Halkı*, İstanbul 1999.

Umar, Bilge, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul 1993.

AYDINOĞULLARI BEYLİĞİ'NİN SON BEYİ CÜNEYD BEY VE BEYLİĞİN YIKILIŞINDAN SONRA AYDINOĞLU SOYUNUN DURUMU

KEMAL RAMAZAN HAYKIRAN*

Cüneyd Bey'in Aydınoğlu soyundan olup olmaması tartışmalı bir konudur. Bizans tarihçisi Dukas ve ondan naklen Hammer ve Paul Wittek gibi pek çok batılı tarihçi Cüneyd Bey'i Aydınoğullarının soyundan olarak görmezler ve onu Osmanlıların İzmir Subaşı Kara Hasan Ağa'nın oğlu olarak kabul ederler¹. Cüneyd Beyin Aydınoğlu beyi olmasını da saltanat gasbı olarak görürler. Cüneyd Bey hakkında ki ilk kapsamlı çalışma J. H. Mordtmann tarafından İslâm Ansiklopedisinde yayınlanmıştır². Mordtmann, "Cüneyd" maddesinde onun adını taşıyan paraya ve Âşık Paşazâde'nin Aydınoğulları ailesinden olduğu hakkındaki bilgisine dayanarak Cüneyd Bey'in bu aileden olması ihtimalinden söz etmektedir³. Buna Karşın, Halil Ethem Bey; Ahmed Tevhid Beycin Aydınoğulları hakkındaki makalesinde (*T. O. E. Mecmuası C. 10 s. 619*): Yıldırım Bayezid'in İzmir Subaşılığına getirdiği Kara Hasan Ağa'nın oğlu diye kaydettiği bilgileri esas almış ve daha da ileri gidecek Düvel-i İslâmiye adlı eserinde İzmiroğulları başlığı altında ayrı bir Türk beyliğinden bahsetmiştir⁴. Daha sonrasında Fuad Köprülü, M. H.

*Öğr. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, krhaykiran@windowslive.com

¹ Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, Ankara 1999, s. 94.

² Himmet Akın, *Aydinoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1949, s. 68.

³ Akın, *a.g.e.*, s. 68.

⁴ Halil Edhem, *Düvel-i İslamiye*, İstanbul 1927, s. 281.

Yinanç ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı eserlerinde Cüneyd Bey'i Aydınogulları ailesi içine almamışlardır.

E. D. Zambaur'ın İslâm Devletleri Silsilenâmesinde de İzmiroğulları ayrıca gösterilmiştir⁵. İsmail Hakkı Uzunçarşılı Anadolu Beylikleri adlı eserinin ilk baskısında İzmiroğulları adı altında ayrı bir bölüm açmış ve Cüneyd Bey'i o kısımda değerlendirmiştir⁶. Bununla beraber aynı eserde, Vakıflar Arşivindeki kayıtlarda rastladığı “Kara Hasan Bin İbrahim câmiî”nin vâkîfı olan Kara Hasan'ın Cüneyd'le ilişkileri bulunması ihtimaline temas etmiştir. Fakat Himmet Akın eserinin 1946 yılında yayımlanmasından sonra İsmail Hakkı Uzunçarşılı bu iddiasından vazgeçmiş ve Cüneyd Bey'i Aydınogulları Beyliği içinde göstermiştir⁷ Himmet Akın ise Cüneyd Bey'in bilinen parasına ve Osmanlı kroniklerinin kayıtlarına ilâveten bulduğu vakıf ve tapu vesikalarına dayanarak onun Aydınogulları hânedânına mensup olduğunu ispat etmiştir. Himmet Akın'ın eserine göre: Cüneyd'in adına, vakıf kayıtlarında bazan “Cüneyd Bey” bazan da “Cündi Bey” şeklinde tesadüf edildiği belirtilmektedir⁸. Osmanlı kroniklerinde “İzmir oğlu” veya “Cüneyd Bey” olarak geçtiği gibi, yalnız Neşri de “Kara Cüneyd” tâbirine rastlanmaktadır⁹. Tire çarşısında “Câmi-i Kebîr” adıyla anılan câmiin kapısı üstündeki kitâbede; “Mîr-i Cündî” kaydı görülmektedir¹⁰.

Cüneyd'in babasın kim olduğu hususu da erken dönem tarihçileri arasında tartışma konusu olmuştur. 1309 tarihinde İsmail Galib Beycin (*Takvîm-i Meskûkât-ı Selçûkiyye* s. 130) Cüneyd'e ait 825 tarihli “Cüneyd Bin İbrahim” yazılı tuğra şeklindeki parasını yayımlamasına rağmen bir yandan Hammer'den başlayan Kara Hasan'ın oğlu olduğu hakkındaki hataya dayanılarak Cüneyd Bey'in Aydınogulları ile ilişkileri bir tarafa bırakılarak ayrı bir beylik hâlinde incelenmiştir. Fakat sanıldığı gibi Cüneyd'in babası Hasan değil, yukarıda adı geçen parasından da anlaşılacağı şekilde İbrahim'dir. Nitekim Birinci Selim

⁵ Akın, *a.g.e.*, s. 69.

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1988, s. 35.

⁷ İlk olarak 1947 senesinde yayımladığı “Osmanlı Tarihi” C.I'de Aydınogulları kısmında Cüneyd Bey'i bu bölüm altında işlemiş daha sonrasında ise “Anadolu Beylikleri”nin 1969 baskısında Cüneyd Bey'i yine Aydınogulları kısmında incelemiştir.

⁸ Akın, *a.g.e.*, s. 69.

⁹ Akın, *a.g.e.*, s. 69.

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kitabeler*, İstanbul 1927.

devrine ait Başbakanlık Arşivindeki sekiz numaralı Vakıf Defterinde (s. 7): “vakf-ı zâviye-i Ahî Cuka der nafs-i İzmir ki Cüneyd Bey atası İbrâhîm Bey binâ etmiş” kaydı vardır¹¹. Babası sanılan Kara Hasan için de Cüneyd’in kardeşi olduğunu ispatlayan vesikalar bulunmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak Birgi’ye bağlı Süleyman köyündeki “Kara Hasan bin İbrahim Câmîi’ne ait bir vakıf kaydı bulunmaktadır.¹² Bu câmîi yaptıran Kara Hasan’la, Neşri’deki “Kara Cüneyd” tâbirine bakarak ilk bakışta her ikisi arasında bir ilişki sezilmektedir; özellikle, Cüneyd’in ve Hasan’ın babalarının “İbrahim” olması, bu ihtimali daha çok kuvvetlendirmektedir. Fakat, bu yakınlığı tahrir kayıtlarıyla de meydana koymak mümkündür. O halde her ikisinin babası “İbrâhîm”in Aydın Oğulları ailesine mensup bulunduğu anlaşıldığında bu tarihi yanlışlığı da ortadan kalkmıştır.

İlk bakışta Himmet Akın, Vakıf kayıtlarında adı geçen “Fâtih İbrâhîm Bey” ile “Bahâdır” lâkabıyla anılan “İbrâhîm Bahadır Bey” arasında bir benzerlik bulunduğuna dikkati çekmiştir. Gerçekten, Urla’nın Aydın İlinin fethi sırasında Aydın Oğulları tarafından alınmış olduğu ve Aydın Oğlu Mehmed Bey’in İbrâhîm adında Bodemya (*Bademive*) Emîri olan bir oğlu bulunduğu ve İbrâhîm Bey’in de Bahâdır lâkabıyla anıldığı göz önüne bulundurulursa “Fâtih İbrâhîm Bey” ile “İbrâhîm Bahâdır Bey” in aynı kimseler olduğu anlaşılmaktadır.

Bundan başka, Birgi’deki kabir kitabesine göre “Bahâdır bin Mehmed bin Aydın” şeklinde kaydedilen İbrâhîm Bey’le, Urla’nın Fâtihî olan İbrâhîm Bey’in aynı kimse olduğunu; İbrâhîm Bahâdır Bey’in hayatı hakkındaki bilgilerden ve onun gerçekten “Fâtih” unvanını alacak çapta bir adam olup olmadığının anlaşılmasından sonra daha iyi çıkarabiliriz: Aydın Oğlu İbrâhîm Bahâdır Bey’in hal tercümesini tam olarak bilememekle beraber, Düstûrnâme-i Enveri’de kardeşi Gâzî Umur Bey’in giriştiği birçok deniz seferlerinde İbrâhîm Bey’in adına sık sık rastlanmakta¹³; hattâ bu savaşlar anlatılırken diğer kardeşlerine göre İbrâhîm Bey’in adı daha çok geçmektedir. Meselâ: Umur’un İzmir fethinden sonraki Bozcaada seferinde (1328-1329), Aydın Oğullarından

¹¹ Akın, *a.g.e.*, s. 69.

¹² Akın, *a.g.e.*, s. 70.

¹³ Enveri, *Düstûrnâme*, neşr. M. Halil (Yinanç), İstanbul 1928, s. 115.

yalnız İbrâhîm Bey zikredilmektedir¹⁴. Babaları Aydın Oğlu Mehmed Bey'in ölümünden sonraki devirde Umur Bey'in Kantakuzen'e yaptığı yardımların hikayeleri ile dolu olan ve 1344'de Kıyı İzmir'in Frenkler tarafından zaptına kadar geçen süre içinde İbrâhîm Bey'in adı Düstûrnâme'de, yalnız bir yerde "Bahâdır Bey" olarak zikredilmektedir¹⁵. Fakat Köprülü, İ. H. Uzunçarşılı ve M. H. Yinanç tesbit ettikleri silsile-namelerde, bu tarihten sonra adı geçmediği için olacak İbrâhîm Bey'in vefatını 1345 tarihi olarak kabul etmişlerdir. Görülüyor ki, Düstûrnâme'de "Bahâdır Bey", "İbrâhîm Bey" ve Birgi'deki mezar kitabesinde de yalnız "Bahâdır Bey" şeklinde geçen Aydın Oğlu İbrâhîm Bey'e dair olan kahramanlık menkıbeleri, onun niçin "Bahadır" unvanıyla anıldığını izah ettiği kadar, "Fatih" unvanıyla da anıldığını göstermeye yetmektedir.

Esasen Cüneyd Bey'in Aydın Oğulları soyundan olduğunu gösteren arşiv vesikaları da bulunmaktadır. İstanbul'da Başbakanlık Arşivinde (*Defter No. 166 yaprak 386 b*); "Vakf-ı İmâret-i Cündi Bey bin Aydın der nefis-i İzmir" kaydı görülmekte ve Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivindeki 571 No. lu Aydın Vakıf Defterinde de (*Yaprak 7 a*): "Evkaf-ı İmâret-i Cündi Bey bin Aydın ki der nefis-i İzmir sâbikâ binâ gerde est" ifadeleri bulunmaktadır¹⁶. Yalnız burada bir noktayı açıklamayı gerekmektedir; Tahrir Defterleri'nden anlaşıldığına göre, resmî kayıtlarda "Aydın Oğlu", "Aydın kızı" tabirleri Aydın hânedanının bütün mensupları için kullanılmaktadır; meselâ: "Aydın Oğlu Mehmed Bey Câmii" denildiği gibi "Aydın Oğlu 'İsa Bey Câmii", "Aydın Oğlu Umur Bey Mescidi", "Aydın Oğlu Süleyman Şah Türbesi" ve "Aydın kızı Hafsa Hatun Evkafı" diye de yazılmaktadır. Bunun için "Aydın Oğlu Cüneyd Bey imâreti" kaydyla da Cüneyd Bey'in Aydın Oğulları hânedanından biri olduğunu anlamak gerektir. Bütün bu vesikalar Osmanlı kroniklerinin açık olarak Cüneyd'i Aydın neslinden göstermeleriyle bir kat daha kuvvetlenmektedir. Osman Oğullarını zaman zaman dost ve düşman sıfatıyla meşgul eden ve "İzmir Oğlu" diye anılan Cüneyd Bey için Âşık Paşazade (*Giese neşri S. 95*) "Bu bâb ânı beyân ider kim Aydın Eli ne suretleri alındı ve bu İzmir Oğlu Cüneyd

¹⁴ Akın, *a.g.e.*, s. 74.

¹⁵ *Düstûrnâme*, s. 57; Akın, *a.g.e.*, s. 75.

¹⁶ Akın, *a.g.e.*, s. 75.

Bey kim vardı ol dahî NESL-İ AYDIN'- dır anların da nolduğun bildirir" demektedir. Neşri ise; (*Tarih Kurumu yazması Y. 96 a*) "zira Aya-suluğ ve Tire nevahisiyle ol vakit Âl-i Osman tasarrufunda idi. Lâkin İzmir Oğlu Cüneyd Bey sebebiyle ki Aydın neslindendir ol halkın ala-calığı eksik değil idi. Ol vakit Aydın Oğlu İsâ Bey oğlunun oğlu vardı kapıda tımarırdı; daima anın sözü bu idi kim İzmir Oğlu Cüneyd Bey gitmeyince ol vilâyet sizin olmaz derdi" kaydı mevcuttur. Bundan baş-ka yine Âşık Paşa zade, Düzme Mustafa bahsinde (*Giese neşri S. 87*): "Bunları İzmir Oğlu fesâda verdi; zira anın gibi bir bey kişi Düzmeyi bekledi" ifadeleriyle onun bey kişi olduğunu tasrih ve teyid etmekte-dir. Özellikle Yıldırım'ın oğlu şehzade İsâ Bey'in Osmanlı tahtını ele geçirmek için İzmir Oğluna sığınması dolayısıyla aralarında geçen şu konuşma tarzı dahi Cüneyd Bey'in her hangi bir Osmanlı Subaşısı de-ğil, memleketinin meşru' hâkimi olduğunu isbat edebilir (*Neşri, Viya-na nüshası S. 264*): Cüneyd'in "İzmir Oğlu" diye anılması sebebini de onun İzmir ve havalisine hükmetmesi ve buralarını Osman Oğullarına karşı elde tutmaya çalışmasıyla izah etmek gerekmektedir. İşte, buraya kadar elde edilebilen neticeleri toplarsak:

a. Vesikalarda görülen "Cüneyd Bey" ve "Cündi Bey" adları aynı şahsı ifade etmektedir.

b. Cüneyd Bey'in babası sanıldığı gibi "Hasan Ağa" değil, "İbrâhîm Bey"dir.

c. Cüneyd bey'le Hasan Ağa baba, oğul değil kardeşirler.

d. Her ikisinin babası da "Fâtih" ve "Bahâdır" diye anılan "Aydın Oğlu İbrâhîm Bey"dir.

e. Cüneyd Bey'in Aydın Oğulları sülâlesinden olduğu vakıf, tapu kayıtlarıyla ve Osmanlı Kroniklerinin sarih ifadeleriyle de sabittir.

Ankara muharebesinden sonra Emir Timur, Aydınoğulları Beyliği-nin başına İsa Bey'in oğulları olan Musa Bey ve II. Umur Beyi bırak-mıştı. 1403 yılında Musa Bey'in vefatı ile beyliğin hâkimiyeti tek ba-şına II. Umur Bey'e kalmıştı¹⁷. Aynı tarihlerde İzmir ve civarında ise Cüneyd Bey'in hâkimiyeti söz konusuydu. Cüneyd Bey, isyan ederek Ayasuluğ'da yani Selçuk'ta oturan II. Umur Bey üzerine sefer düzen-

¹⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 114.

leyince II. Umur Bey Ayasuluğ'u terk etti¹⁸. Bu esnada durumunu kuvvetlendirmek isteyen Cüneyd Bey o zaman için Osmanlı tahtında bulunana Emir Süleyman'a bağlılığını bildirdi ve onun hesabına çalıştığını ifade etti ve Emir Süleyman'dan yardım istedi. Emir Süleyman'da nakdi olarak Cüneyd Bey'e yardım etti¹⁹. II. Umur Bey ise Menteşeoğlu İlyas Bey'den yardım istemişti. İlyas Bey ile birlikte gelerek Ayasuluğ'u muhasara ettiler. Bu esnada Cüneyd Bey, İzmir'de bulunuyordu. Kardeşi olan Kara Subaşı Hasan Ayasuluğ'daydı ve şehri o koruyordu. Cüneyd Bey ise İzmir'den ayrılamıyordu. Kara Subaşı Hasan bir müddet II. Umur Bey'e direndi fakat şehri ateşe verip yaktıktan sonra teslim oldu. Menteşe Beyi, Kara Subaşını yakalayarak Marmaris'e götürdü ve hapsetti. Böylelikle II. Umur Bey, memleketine yeniden sahip oldu. Bu olayın ardından iki sıra kürekli kadirge ile İzmir'den ayrılıp Karya'ya geldi ve kardeşi Kara Subaşı Hasan'ı zindandan kurtarıp İzmir'e getirdi²⁰. Kış mevsimi gelince Cüneyd Bey, Ayasuluğ'a yürüdü. II. Umur kaleye kapandı ve orada muhasıra edildi. Muhasara neticesinde anlaşma yapılmış ve Umur Bey kızı ile Cüneyd Bey'i evlendirmişti. Cüneyd Bey bu gelişme üzerine Osmanlı hükümdarına karşı olan bağlantısını da keserek bütün idareyi eline aldı. Bu olayın çok kısa bir süre sonrasında Umur Bey vefat etti²¹. Böylelikle Aydınoğulları tarihinde Cüneyd Bey devri resmen başlamış oluyordu. Bu esnada Osmanlı Devletinde şehzadeler arasında taht kavgası devam etmekteydi. İsa Çelebi, cesur ve mücadeleci bir özelliği olan Cüneyd Bey'e iltica ederek Aydın'a gelmiştir. Cüneyd Bey'de Osmanlı Devletinde cereyan eden bu gelişmelerden faydalanmayı hesaplamaktaydı. Menteşe Beyi ve Saruhan Beyi ile birlikte ittifak yapmış ve İsa Çelebi'yi müdafaa etmiştir. Ancak yapılan muharebeyi Çelebi Mehmet Kazanmış ve İsa Çelebi kaçmıştır. Cüneyd Bey ise Çelebi Mehmet'in hakimiyetini tanıyarak Aydın beyliğinde kalmayı başarmıştır. Çelebi Mehmet'in Batı Anadolu'da duruma hakim olmaya başlamasının üzerine Emir Süleyman, Edirne'den kalkarak Aydın ili dolaylarına geldi. Cüneyd Bey Emir Süleyman'a karşı Karaman ve Germiyan Beyleriyle ittifak etmişti. 20.000 kişilik bir kuv-

¹⁸ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 114.

¹⁹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 114.

²⁰ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 115.

²¹ Bazı kaynaklarda II. Umur Beyi Cüneyd Bey'in zehirleterek öldürttüğü de zikredilmektedir.

vet ile Ayasuluğ'a ilerleyen Emir Süleyman kendisine karşı yapılan ittifakta Cüneyd Bey'in de olduğunu öğrendi. Uyanık ve işkilli bir yapısı olan Cüneyd Bey müttefiklerinin kendisini yakalayıp Emir Süleyman'a teslim edecekleri kuşkusuna kapılıp kendisi Emir Süleyman'a teslim oldu ve affını diledi²².

Emir Süleyman, Cüneyd'i affetti bu durum karşısında şaşkınlığa düşen diğer Türkmen beyleri de çekilmek durumunda kaldılar. Emir Süleyman Ayasuluğ'a girdi ve dört ay kadar burada kaldı. Burada keyif süren Emir Süleyman kardeşi Musa Çelebi'nin Rumeli'ye geçtiğini haber alınca Cüneyd Bey'i de yanına alarak Rumeli'ne geçti ve Cüneyd Bey'i Ohri Sancak Beyi olarak tayin etti. Emir Süleyman, bu esnada Ayasuluğ için ise başka bir sancak beyi tayin etmişti. Musa Çelebi, Emir Süleyman'ı bertaraf ettikten sonra Yıldırım şehzadeleri arasında sadece Musa Çelebi ve Çelebi Mehmet kalmıştı. Bu durumdan faydalanan Cüneyd Bey, Ohri'den kaçarak İzmir'e geldi ve Ayasuluğ'a yürüyerek Süleyman Çelebi'nin tayin ettiği beyi öldürerek eski topraklarını geri elde etmiş oldu. Çelebi Mehmet, Musa Çelebi'yi de bertaraf ettikten sonra Osmanlı Devletinin başına geçti. Ülke içinde dirliği sağladıktan sonra Bergama'ya gelerek Cüneyd Bey'e sahip olduğu toprakları terk etmesi haberini gönderdi. Bu haber üzerine Cüneyd Bey, Kaleleri tahkim ederek muhafazaya hazırlandı. Çelebi Mehmet İzmir'e gelerek Cüneyd Beyi muhasara etti. Cüneyd Bey kaçtı Latin Şövalyelerinin yardım ile 10 gün boyunca İzmir muhasara edildi. Akabinde Cüneyd Beyin annesi, eşi ve çocukları Çelebi Mehmet'e teslim oldular. Annesinin ricası üzerine Çelebi Mehmet, Cüneyd Bey'i affetti. Cüneyd Bey sağ kaldığı müddetçe Osmanlı hükümdarına sadık kalacağına dair yemin etti. Çelebi Mehmet, Aydın İlini İslamiyet'i yeni kabul etmiş olan Bulgar Kralı Susmanos'un oğluna verdi. Cüneyd Beyi alıp Rumeli'ye götürerek Niğbolu sancağını ona verdi. Mustafa Çelebi, Çelebi Mehmet'e karşı Balkanlarda faaliyetlerde bulunmaya başlayınca Cüneyd Bey kaçarak kendisine sığındı. Çelebi Mehmet bunları Selanik önlerinde mağlup ettiyse de ikisi de kaçarak Selanik Kalesine sığındılar. Çelebi Mehmet bunları Bizans İmparatorundan talep etti fakat imparator geri vermedi ancak tutsak olarak tutulacaklarına dair söz verdi. Çelebi Mehmet bunların oradaki masrafları karşılığı olarak senelik 300

²² Uzunçarşılı, a.g.e., s. 115.

bin akçe vermeyi kabul eder. Bu durum, Çelebi Mehmet sağ olduğu müddetçe devam etti. Çelebi Mehmet öldükten sonra Bizans İmparatoru önemli bir arazinin terk edilmesi karşılığında Mustafa Çelebi ve Cüneyd Bey'i serbest bıraktı ve Gelibolu'dan Rumeli'ne geçirtti. Bunu haber alan II. Murat, vezir-i azam Bayezid Paşa'yı Rumeli'ne gönderdi. Bayezid Paşa, bunlara mukavemet edemeyerek ellerine düşmüştür. Cüneyd Bey'in teşviki ile Mustafa Çelebi tarafından öldürülmüştür.

Mustafa Çelebi Rumeli'inde durumunu güçlendirdikten sonra Anadolu'ya geçerek Bursa üzerine yürümüştür. Cüneyd Bey ise onun veziri konumundadır. Fakat II. Murat, Osmanlı Ordusunda bulunan Hamza Bey aracılığıyla Cüneyd Bey'e gizlice Aydın ilinin kendisine verildiğini bildirdi. Bu gelişme üzerine Cüneyd Bey, Mustafa Çelebi'yi yalnız bırakarak bir gece aniden yanından ayrılarak Ayasuluğ'a geçti. Düzeni bozulan Mustafa Çelebi, Rumeli'ne kaçmışsa da orada yakalanarak idam edildi. Cüneyd Bey, Aydın iline geldi ve burada Ayasuluğ hakimi olan II. Umur Bey'in oğlu olan Mustafa Bey ile harp etmiş ve onu bizzat kendisi attan düşürerek öldürmüş ve onu Birgi'ye defnettirmiştir²³. Böylece Cüneyd Bey tekrardan Aydın ilinin hakimi olmuştu.

II. Murat, amcası Mustafa Çelebi ve kardeşi diğer Mustafa Çelebi'yi defnettikten sonra Cüneyd Bey'e haber göndererek aradaki muahede gereğince oğlunu göndermesini göndermez ise itaatsizlik etmiş olacağını belirtmişti. Cüneyd Bey bu uyarıyı ciddiye almayınca II. Murat Cüneyd Bey'in üzerine asker salmıştı. Askerin başında ise Cüneyd Bey'in öldürttüğü Bayezid Paşa'nın eniştesi olan Halil Paşa'yı yollamıştı. Cüneyd Bey, korkmayarak Halil Paşa'yı Ak Hisar yakınlarında karşıladı. Cüneyd Bey'in küçük oğlu olan Kurt Hasan, Halil Paşa'nın merkez koluna saldırdı. Halil'in kuvvetleri açılarak buna yol verdiler. Cüneyd oğlunu takip etmedi. Kurt Hasan, arkadan gelen olmayınca geri döndü ise de Osmanlı kuvvetlerince yakalandı. Bunu duyan Cüneyd Bey İzmir'e kaçtı ve orada müstahkem bir kale olan İpsili (*Sivrihisar-Sefrihisar*) Kalesine sığındı. Oğlu Kurt Hasan, Edirne'ye gönderildi ve Gelibolu'da hapsedildi.

II. Murat, Hicri 829 miladi 1426 senesinde Aydın ilini Halil Bey'e verdi ve Cüneyd ele geçirilmesini emretti. Ordunun başına da Bayezid

²³ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 117.

Paşa'nın kardeşi Hamza Paşa'yı getirmişti. Cüneyd Bey, İpsili Kalesinden çıkarak oraya kardeşi Bayezid'i bıraktı ve kendisi Karamanoğlu'na gitti²⁴ ve Karamanoğlu'na haber gönderdi ve buluştular. Karamanoğlu, Cüneyd Bey'in yardım talebini kabul etmedi. Kendisine bir miktar para ile beş yüz süvari verdi. Cüneyd Bey kara yoluyla Denizli Sard ve Nif üzerinden İpsili'ye indi. Muhasara kuvvetlerine baskın yaptı ve kaleden asker çıkarılarak Osmanlı birliklerini iyice hırpaladılar yanında gelen beş yüz atlı ile kaleye girdi²⁵. Osmanlı kuvvetlerinin muhasarası devam etti. Kaleyi karadan ele geçiremeyeceğini anlayan Hamza Paşa, Cenevizlilerden tedarik ettiği gemilerle denizden de taarruz etti. Muhasaremet edilemeyeceğini ve Karamanoğlundan gelen süvarilerin de kaçtığını gören Cüneyd Bey, Hamza Bey'e haber yollayarak öldürme-rip padişaha teslim etmek şartı ile teslim olmayı kabul ettiğini bildirdi. Teklifi kabul edildi. Kardeşi Bayezid ile birlikte teslim oldular. Kendilerine çadırlar kuruldu ve gece çadırda uyurlarken başları kesildi. Sonrasında da teslim olan çocukları ve torunlarını ve neslinden olanları öldürüp başlarını padişaha yolladılar. Bunun üzerine II. Murat, Gelibolu'da zindanda bulunan Kurt Hasan ile amcası Hasan'ı öldürttü.

Kayıtların çoğu İpsili Kalesinde Cüneyd Bey'in öldürülmesi vaka-sından sonra Cüneyd Bey ile birlikte tüm Aydınoğlu soyunun da tekrar Osmanlı Devleti'ni içinde bir sorun oluşturmamaları amacıyla öldürüldüğünden söz ederler, bu bilgi genel olarak doğrudur. Ancak erken dönem Osmanlı kaynakları ve tapu tahrir defterleri ile vakıf kayıtlarını incelendiğinde Aydınoğlu hanedanına mensup kişilerin bulunduğu ve faaliyetlerinin devam ettiği görülmektedir. İlk olarak Yıldırım Bayezid ile evlenen Aydınoğlu İsa Bey'in kızı Hafsa Hatun adına Tire'de kurulan İsa Binti Hafsa Hatun Vakfının başında haneden mensuplarının bulunduğu ve çok uzun yıllar vakfın mütevellî heyetinde bulundukları vakıf kayıtlarınca tespit edilmiştir. Hatta anılan vakfın başında II. Mahmut döneminde bile Aydınoğlu soyundan birilerinin bulunduğu II. Mahmut'un verdiği bir fermanda zikredilerek ortaya ko-

²⁴Hoca Saadettin. *Tocü't-Tevarih*, sadeleştiren, İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1999, I, s. 226; Cüneyd Bey'in Karamanoğlu'na gidişi ile ilgili bilgiler kroniklerde farklılık göstermektedir. Hoca Saadettin Efendi gidişin ve dönüşün karadan olduğunu yazarken Bizans Tarihçisi Dukas, gidişin iki kadirge ile deniz yolu ile olduğunu dönüşün karadan olduğunu yazmaktadır. Ayrıca yine Dukas verdiği Halil Paşa bilgisine karşın Saadettin Efendi, Yahşi Bey'den ve kardeşi Oruç Bey'den bahsetmektedir.

²⁵Hoca Saadettin, *a.g.e.*, I, s. 326.

nulmuştur. Yine bu bağlamda babası Cüneyt Bey'in öldürüldüğünde henüz sağ olan fakat bu olayların uzağında bulunan Hamza Bey, Aydınoğulları Beyliğinin tasfiyesinden sonra Balıkesir'e kaçmış burada ikamet etmiş hatta adına burada bir zaviye yaptırmıştır. Ve kısa bir süre sonrada burada vefat etmiş ama kendi evladı burada yaşamaya devam etmiş olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple zaviyenin yaptırıldığı mıntuka Osmanlı devrinde İzmirlioğlu Mahallesi olarak anılmıştır. Edremit yolu üzerinde tren yolunun sağ parselinde kalan mahalle günümüzde de Ege Mahallesi olarak anılmaktadır²⁶. Keza, XVI. yüzyılda Aydın ilinin önemli demografik unsurlarından birini oluşturan Karaca Koyunlular cemaati bünyesinde Aydınoğlu soyuna mensup kişilerin bulunduğu 232 numaralı Aydın Tahrir defterinde Karaca Koyunlular bahsi geçerken "İzmirluoğlu soyundandır" ifadesiyle zikredildiği belirtilmektedir. Yine Kanuni devrine ait 42/691 nolu bir şeriye sicili kaydının aslında bir şeriye sicili olmadığı Karaca Koyunlar cemaatinin kanunnamesi olduğu Fikret Yılmaz'ın Tarih İncelemeleri'nde yayımladığı makalesi ile anlaşılmıştır. Anılan kayıta yine İzmiroğlu ifadesiyle bazı kişilerin zikredildiği de görülmektedir. Ayrıca, bu bağlamda 4/76 numaralı ve H. 977 tarihli mufassal-ı Yörügan-ı Ankara defterinde 155 nolu sayfasında Perakende-i Haymana-i Aydın Beylü ifadesi ile küçük bir cemaat zikredilmektedir. Yine aynı kaydın 156. Sayfasında Nefs-i Karahisar-i Sahip an cemaat-i Perankende-i Aydın Beylü ifadesine rastlanmaktadır. Ayrıca 166 numaralı ve 977 tarihli icmal tahrir defterinde Güllüce köyünde bulunan Umur Bey'in banisi olduğu vakfın başında İsa Bey evladı olan Tay Seyiddi isimli kimsenin Aydınoğlu soyundan olduğu ve hala hayatta olduğu yedi nefer kimesne ile soyunun devam ettiği kayıt edilmiştir. Yine aynı defterin 24. Sayfasında Yukarı Çaylı köyünün Vakfı Süleyman arazisi olduğu ve arazinin başında Aydınoğlu soyundan kimselerin neslen bade neslin mutasarrıflarıdır şeklinde geçmektedir. Keza, 35 numaralı ve 912 tarihli Tire vakıf defterinde Birgi'de ki Süleyman köyünün arazisinin Gedik Ahmed Paşa tarafından İzmiroğlu Ömer Beg'den satın aldığı kayıt olunmuştur.

²⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Karasi Tarihçesi*, İstanbul 1927, s. 143; Sezai Sevim, "XVI. Yüzyılda Balıkesir Şehri ve Nufusu Hakkında Bazı Bilgiler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sa. 82, (ŞUBAT 1993) s. 77.

Aydınoğulları Beyliğinin fiilen yok olduğu ve Aydın ilinin tamamen Osmanlı toprağı olduğu 1426 tarihinden sonra her ne kadar Hamza Bey ve Sultan II. Murat Aydınoğlu soyunu tüm mensupları ile öldürmeye giriştiyse de bir takım haneden mensupların sağ kalabildiğı ve onların Osmanlı Devleti dahilinde yaşamlarını devam ettirdikleri görölmektedir. Fakat bu kimseleri kesinlikle askeri ve siyasi faaliyetlerin etrafında görölmemektedir. Genelde karşımıza çıkan haneden mensupları kendi gündelik hayatlarıyla ilgilenen kimselerdir. Ayrıca haneden mensuplarının dağıldıkları ve birbirleriyle çok irtibatlı olmadıkları görölmektedir.

KAYNAKÇA

- Akın Himmet, *Aydınogulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1946.
- Halil Edhem, *Düvel-i İslamiye*, İstanbul 1927.
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kitabeler*, İstanbul 1927.
- Enveri, *Düstûrnâme*, M.H. Yinanç, İstanbul 1928.
- Hoca Saadettin, *Taccü't-Tevarih*, sadeleştiren İsmet Parmaksızoglu, I, Ankara 1999.
- Sevim, Sezai, "XVI. Yüzyılda Balıkesir Şehri ve Nufusu Hakkında Bazı Bilgiler" *Türk Dünyası Araştırmaları*, sa. 82 (Şubat 1993).
- Uzunçarşılı İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Karasi Tarihçesi*, İstanbul 1927.
- Witteck, Paul, *Menteşe Beyliği*, Ankara 1999.

THE MEDIEVAL HARBOUR OF EPHEBUS / AYASULUK

YAMAN DALANAY*

For Ephesus, the importance of the harbour throughout the ages can hardly be overestimated. The city owed its prosperity and vitality to its harbour. Its location on the Aegean coast provided it with sea links to the Aegean islands, Greece, Levant, Egypt, Italy and Western Mediterranean, as well as to Constantinople and the Black Sea. Moreover, it was at the terminus point of major land routes which connected it with the interior of Asia Minor and further east.

Throughout the centuries of Roman and Byzantine rule, it served as a hub for international trade, as well as an outlet for the agricultural products of its hinterland. Although Ephesus most probably suffered from the Arab invasions of the seventh century, it managed to survive with its harbour fully operating¹. During the subsequent centuries, it was visited by merchants, pilgrims, armies, and travellers. Under the rule of Aydınoğulları during the fourteenth century, Ephesus (*then called Ayasuluk by the Turks and Altoluogo by the Italians*), became one of the most important ports of western Asia Minor. Contrary to the generally accepted view that the harbour of Ephesus was silted up after the seventh century, there is evidence of “a harbour” being in use until the late sixteenth century². Nevertheless, unlike their archaic and classical predecessors, the post-classical harbours of Ephesus/Ayasuluk have

* University of Oxford, İngiltere, yaman.dalanay@exeter.ox.ac.uk

¹ Foss 1979, p.103 ff.

² See for example, Karwiese 1995, pp.144-145.

received almost no attention from archaeologists and historians³. There is uncertainty and confusion about their exact locations and their chronologies are completely unknown. This paper aims to determine the location of the harbour of Ayasuluk in the fourteenth century at a time when it was a very important port and a vibrant commercial hub. For this purpose, archaeological and textual evidence will be used and a provisional chronology will be established.

During the Roman period, the harbour of Ephesus was at the western end of the Arcadiane Street. It was a polygonal basin lined with a marble quay and was surrounded by colonnades. This small basin was connected to the River Cayster and hence to the sea by a canal (*Fig. 2*). Excavations conducted between 1987 and 1989, in the south quay area to the west of the basin concluded that the three monumental gates marking the end of Arcadiane, the basin, and the quays of the Roman Harbour were built during the reigns of the emperors Trajan and Hadrian⁴.

However, possibly even when it was first built, the basin was not designed to accommodate large sea-going cargo vessels. Excavations in the harbour basin and scientific experiments have shown that when moored at the quay and fully loaded, a thirty meter-long cargo vessel would have had barely enough water under the keel. Moreover, the depth of the basin was under constant threat by the ever continuing silting⁵. Epigraphic evidence shows that measures were taken to alleviate this problem and the basin was regularly dredged between the first and the late third century⁶. Despite all these efforts, large sea-going vessels were neither able to navigate through the narrow canal, nor to moor at the shallow basin. It is known that at the end of the second century, Titus Flavius Damianus, who was responsible for various building projects in Ephesus, constructed anchorages off the coast where large vessels anchored in the open sea, while their cargo and passengers were transferred to smaller barques, which carried them over the

³ For the archaic and classical harbours of Ephesus see, Benndorf 1898, B.61, fig. 17; *idem.*, 1906, pp.46 ff; Keil 1922, pp.100 ff; Brein 1976.

⁴ Zabehlicky 1995, pp.210-211.

⁵ *Ibid.*, p.209 and fig. 2.

⁶ *Ibid.*, pp.204-206.

canal to the basin of the Roman Harbour (*Fig. 3*)⁷. This was still the case in 431 when Cyril of Alexandria travelled to Ephesus by sea to join the Third Ecumenical Council. Because their ship could not sail into the basin of the Roman Harbour, Cyril and his retinue had to disembark and get into a barque (σκάφος) which then took them via the canal to the Roman Harbour inside the city⁸. This shows that the Roman Harbour at the city centre was still in operation in the fifth century, though accessible only by light vessels⁹.

Throughout the Byzantine period there are several textual references that “a harbour” continued to exist in Ephesus. However the surviving documents do not permit us to determine the exact location of this harbour¹⁰. Hence it is not clear if the Roman Harbour was still in operation, or if a new harbour had been established towards the west because of the receding shore line¹¹.

With the Turkish conquest in 1304, Ephesus entered a new period of revival. In general, the fourteenth century represents one of the most prosperous periods in the history of this ancient city. During this time, Ephesus/Ayasuluk, (*also called Theologos and Altoluogo*) became fully integrated into the network of Mediterranean trade system. The Aydınoğulları Dynasty was engaged in trade with the Venetians and the Genoese ever since its inception. Around 1337, a Venetian consul was established in Ayasuluk. The treaty of 1353, concluded between the Venetians and Aydınoğulları, granted the Venetian merchants their own living quarter in Ayasuluk, which included a church, houses, a *loggia*, and a bakery. Similarly the Genoese merchants also had their own quarter and a Genoese consul was appointed to reside in Ayasuluk some time before 1351. Cyprus and Rhodes might also have established consuls there, mediating the disputes between their own

⁷ Philostratus, *Sophists*, 2.23.

⁸ Engelmann 1996, p. 134.

⁹ Although it was in use during the Byzantine period, this harbour is designated as the Roman Harbour to avoid confusion with other harbours of Ephesus.

¹⁰ For references to the harbour of Ephesus during the Byzantine period see Foss 1979, pp. 110, 119, 121, 122.

¹¹ One such location, which might have been a harbour during the Byzantine period, is discussed in Hopfgartner 1962, pp.52-56.

subjects and the local populace. Merchants from Florence, Barcelona, Ancona, Ragusa, and Messina also frequented the city to do business.¹²

Although it is well documented that Ayasuluk was a very important port during the fourteenth century, the location of its harbour remains unknown¹³. Since the town of Ayasuluk was located inland, there must have been a considerable distance between the town and its harbour¹⁴. This is indeed confirmed by a handbook prepared in 1330s by the Florentine merchant Francesco Balducci Pegolotti. According to his account, it was possible to transport grain from the city of Altoluogo to the harbour using beast-drawn carts. The distance covered in this journey was nine miles and cost 2 ½ gold florins per hundred *moggia* of grain¹⁵. Moreover, we learn that once the grain had been brought to the quay of the harbour, it was then transported by *bārques* to the large vessels anchoring offshore. This was the duty of the sailors of those large vessels. However, the text implies that there were no storage facilities available by the harbour and consequently merchants had to pay 1/5 of a gold florin per month for per hundred *moggia* of grain for storage in the granaries of Altoluogo.

To be able to determine the location of this harbour, one needs to take into consideration the topographical features of the coast of Ayasuluk. There is an embayment at the southern end of Pamucak Beach, at the corner of Cape Rhion (*Otuzbir Burnu*) to the south, and Pamucak Hill to the east¹⁶. In light of the ruins visible on the ground, this area has been erroneously marked as Phygela on Schindler's map (*Fig. 2*). The distance of this location to Ayasuluk by land is twelve kilometres *which corresponds perfectly well with the figure of nine contemporaneous miles given by Pegolotti*.

¹² Zachariadou 1983, p.127ff.

¹³ Foss 1979, p. 149 states that the harbour of Ayasuluk in the fourteenth century was at the 'ancient port of Panormos'. This claim can not be sustained anymore since recent geological core drillings have failed to find convincing evidence for the existence of a harbour in the alleged location of this ancient port. See Kraft et al. 2000, p. 192. Recently Meriç made an alternative proposal for the location of Panormos Harbour. See Meriç 1985.

¹⁴ It has been argued that Kuşadası/Scala Nova was the harbour of Ayasuluk. See Telci 2010, p.52 ff.

¹⁵ Pegolotti, p. 56.

¹⁶ This location has been designated as the Pamucak Harbour by the author.

The ruins still surviving in this embayment also attest to the presence of a harbour here. On the eastern side, at the foot of Pamucak Hill a large (40 x 40 m) fortified building is situated. The building, which was originally a fortified tower, could have been situated in the water and connected to the land by a bridge. The exterior masonry consists of rubble stones and lime mortar. The structure had its own water supply as evidenced by the still surviving clay pipes¹⁷.

The northern slope of Cape Rhion forms the southern side of the embayment and there are several ruins here as well. At the eastern-most end, three barrel vaulted chambers were visible. In 1998 due to construction plans for a beach hotel in this location, Selçuk Museum undertook a salvage excavation¹⁸. Adjacent to the already existing three chambers, on the east side, one more chamber has been revealed. Similarly, at the western side, an adjacent apsidal chamber was unearthed. Excavations on the upper side of the chambers revealed marble floor pavements and traces of a staircase which suggest the existence of a superstructure. In the eastern-most chamber that was unearthed, under the rubble of its collapsed vault, around fifty amphorae were found in fragments. In the same place five more amphorae were excavated intact. All of these amphorae were of the Günsenin I type which can be dated to the eleventh to twelfth centuries (*Fig. 4*)¹⁹. Immediately above these chambers along the coast there is another fortified building of a “later date” whose foundations are barely discernible on the ground. Next to the chambers, protruding from the northern slope of Cape Rhion towards the sea, there is a mole which extends for eighty meters. It is two hundred and thirty centimetres wide and is constru-

¹⁷ Hopfgartner 1962, pp.57-58. Although the structure is still visible, I have not been able to observe any of these details on a visit to the site in December 2009. The bridge that Hopfgartner mentions must have been destroyed when the modern road was built. The construction of the hotel right next to this structure in the late 1990s might also have caused further destruction.

¹⁸ The results of this salvage excavation have never been published. What follows is based on the report presented to the Selçuk Museum by Mr. Mehmet Sevim who conducted the excavation, and also information from personal communication with him. I am grateful to the Selçuk Museum for providing me with a copy of the excavation report and also to Mr. Mehmet Sevim for sharing his personal opinions with me.

¹⁹ Günsenin 2009, pp. 147-150. I would like to express my gratitude to Prof. Tamas Bezesky for sharing with me his unpublished drawing of these amphorae.

cted using rubble stones and re-used marble slabs. Finally to the west of this mole, a wall runs parallel to the sea shore²⁰.

Because of the existence of the mole, amphorae, fortified buildings, and the vaulted chambers, it is clear that this was the harbour of Late Byzantine Ephesus and Turkish Ayasuluk. Apparently it was in operation as early as the eleventh century as revealed by the amphorae. The small finds excavated in and around the vaulted chambers included fragments of tobacco pipes which indicate that these structures were in use as late as the sixteenth century, if not later.

In addition to the archaeological evidence, there is also firm textual evidence to confirm that this location was indeed the harbour of Ayasuluk. The harbour of Ayasuluk/Altoluogo was consistently shown on Italian portolan charts produced between the thirteenth and fifteenth centuries²¹. One of these portolans, the portolan of Rizo, published in 1490 in Venice has very detailed sailing instructions. Because it was ignored by earlier scholars, and has been misinterpreted by Foss, I consider it necessary to cite the relevant passage here²²:

Efexo si e una gran citade desfacta che e apresso alto luogo a mio uno e dala foxa di efexo fin al statio dele naue entro ostro e garbin mio uno e mezo.

In quel statio sta le naue che va in alto luogo ed e chouerto da garbin fin ala tramontana fazando la volta da leuante ed e fondi da passa 6 a 8 e meti li prodexi dal ostro. La cognoscenza de statio si e una tore che e sopra un monte alto, lassala un poco dal tramontana e va entro la tore e un cauo alto che tu vederai che beue in aqua che e a cauo dela spiazza.”²³.

This can be translated roughly as follows:

“Ephesus is a big ruined town that is close to Alto Luogo at a distance of 1 mile. From the plain of Ephesus to the harbour it is one and a half miles in south-southwest direction. Based in this harbour are ships that

²⁰ Hopfgartner 1962, p. 58.

²¹ See Kretschmer 1909.

²² Foss 1979, p.150 n. 31.

²³ Kretschmer 1909, p. 521.

*go to Alto Luogo. This harbour is protected (on three sides, starting) from southwest and going eastwards all the way up to north. It is between 6 to 8 passa deep and has docks on its south side. The harbour is recognized by a tower on a high hill. Let the tower remain slightly towards north and go between the tower and the steep cape that dips directly into the water and is situated at the head of the beach.”*²⁴.

Using these directions Foss suggested that the harbour must be in the lower part of Arvalya Valley, namely what he thought to be the site of the ancient Panormos Harbour²⁵. However, this location does not fit with the description at all.

In reality, the location described by the portolan text is the very same location of Pamucak Harbour described above. There are various clues in the text which confirm this identification. First of all, the distance from the edge of the plain of Ephesus where the River Cayster flows into the sea to the embayment is indeed one and a half miles in south-southwest direction. Secondly, thanks to the mole and the hills behind it, the corner of the embayment was protected from the winds on three sides starting from the southwest going through the eastern side all the way up to north. Thirdly the above mentioned mole and the vaulted chambers are on the southern side of the embayment. Fourth, the “*tower on a high hill*” mentioned in the text is clearly the one at the summit of the Pamucak Hill at the altitude of one hundred and eighty meters. It has a commanding view of the entire Gulf of Kuşadası and must have been visible to ships from faraway. Fifth “*the steep cape that dips directly into the water and is situated at the head of the beach*” is the northern side of Cape Rhion (*Otuzbir Burnu*). It is clear from the map that this cape is at the southern end of Pamucak Beach (*marked as Abalıboz on the map*), and it literally “dips directly into the water” since there is no littoral or beach at its northern side. Finally, the embayment is indeed located between the tower and Cape Rhion. Therefore it is beyond doubt that the description of the portolan text refers to Pamucak Harbour, which was the harbour of Ayasuluk. Sin-

²⁴ I would like to express my gratitude to Chiara Cappellaro for her help in the translation and interpretation of this difficult text.

²⁵ The location of ancient Panormos harbour has been the subject of much scholarly discussion and remains undetermined. See above n. 13.

ce the portolan text was published in 1490, we can conclude that the harbour of Ayasuluk was still in operation in the late fifteenth century and this is confirmed by the archaeological evidence presented above.

After its conquest in the early fifteenth century by the Ottoman forces, Ayasuluk maintained its administrative and commercial importance at least until the beginning of the sixteenth century.

The harbour continued to exist but gradually ceased to play as significant a role in international trade as it did in the fourteenth century. It mainly served as an outlet for the agricultural produce of its hinterland. Evidently, some regional trade continued, since a *ferman* of Bayezid II dated July 1507 and preserved in the archives of the monastery of St. John on Patmos, instructed the *kadıs* of Ayasuluk and Balat to make sure that the monks of the monastery who were coming to these harbours for trade should not be excessively taxed²⁶.

The Ottoman sea chart Kitab-ı Bahriye, written by Piri Reis in 1521, mentions Ayasuluk as an old town with impressive buildings but states that they were in ruins. On the accompanying map, Ayasuluk is shown inland south of the Cayster River (*Fig.5*). However, there is no mention or illustration of a harbour²⁷.

Under the Ottomans, the harbour of Ayasuluk was designated as an imperial *has* by which its revenues were collected by the private treasury of the sultan. In the fifteenth and sixteenth centuries, the revenues of the harbour of Ayasuluk were combined with those of Çeşme. In 1430 the total revenue from both harbours was 37.000 *akçes*²⁸. In 1467 it increased to 62.000 *akçes* and in 1478 it was 116.000 *akçes*. In 1529 the revenues of the harbours of Çeşme and Ayasuluk combined together amounted to a staggering 684.667 *akçes*. In 1575 and 1582 the revenues of the harbours of Karaburun and Ayayorgi (*Anaia?*) were also added to those of Çeşme and Ayasuluk but the total revenue remained the same at 684.667 *akçes*. The “freezing” of the revenues derived from various tax-farms (*mukaatas*) was a common phenomenon

²⁶ Zachariadou 1966, pp. 222-223.

²⁷ Piri Reis, *Bahriye*, I.38, II.56, n. 16. Another copy of the manuscript preserved in Berlin reads “Ayasuluk eski vilayettir. Azim binalar vardır ve harapdır.”

²⁸ Telci 2010, pp. 56-57.

of the period²⁹. Fortunately there is a document dated to 1575 which gives some clue concerning the revenues of individual harbours. The document states that the revenue of the harbour of Çeşme alone was 520.000 *akçes* for that year³⁰. Therefore the total revenue of the harbours of Ayasuluk, Karaburun and Ayayorgi combined together was only 164.667 *akçes*. Given the fact that in the course of the second half of the fifteenth and the first half of the sixteenth centuries Çeşme became the most important transit port of trade between Genoese Chios and Ottoman Asia Minor, it is no surprise that the revenues of its harbour increased dramatically.

From the evidence presented above, it is possible to conclude that despite its declining importance vis-à-vis the harbour of Çeşme, the harbour of Ephesus/Ayasuluk/Altoluogo survived in some form until the end of the sixteenth century. After that date the harbour together with the town itself had declined and disappeared from history.

Conclusion

Thanks to its harbour, Ephesus maintained its commercial vitality during the Middle and Late Byzantine periods. Throughout these periods, Ephesus remained an important commercial centre at the terminus of land and sea routes. The Roman harbour in the centre of the city was built in the early second century. Contrary to the common opinion that it became inaccessible after the seventh century due to silting, it was not designed to accommodate large sea-going vessels from the beginning. This is the reason why shortly after its establishment in the second century, anchorages for large vessels, off the coast, were created to allow cargoes and passengers to be transferred to smaller barques which then carried them via the canal to the Roman Harbour. This was still the case in the fifth century and possibly much later after that.

Probably at some point in the early eleventh century, a new harbour (*Pamucak Harbour*) which was on the sea shore and hence had direct access to the open sea was established. The evidence presented above leaves no doubt concerning the location of this new harbour. Ottoman

²⁹ See Çizakça 1993.

³⁰ Telci 2010, p.57, n.75.

tax registers prove that although it lost its international role in the fifteenth century, this harbour continued to exist until the late sixteenth century.

LIST OF FIGURES

Fig. 1. *Ephesus and the Eastern Mediterranean in the Roman period*

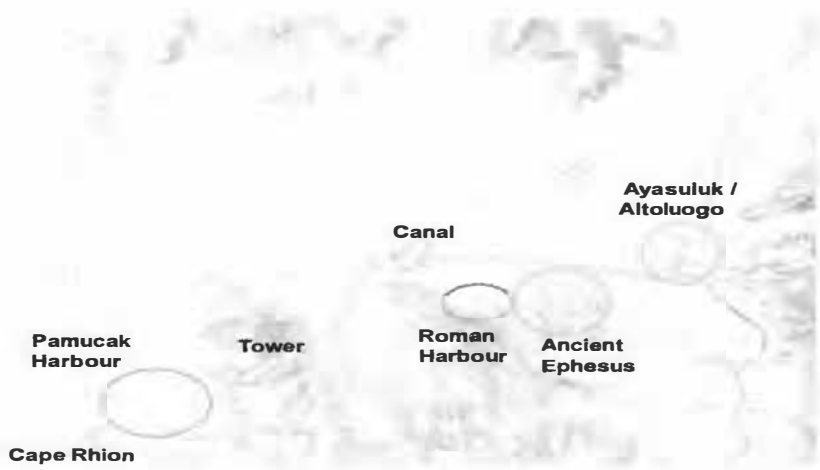

Fig. 2. *Harbours in the immediate area around Ephesus (after Schindler 1897)*

Fig.3. Coast of Ephesus during Roman Imperial Period (after, Kraft et al. 2000)

Fig. 4. Günsenin I type amphora excavated in Pamucak Harbour (after, Bezecsky unpublished)

Fig. 5. *Ayasuluk and Kuşadası in Kitab-ı Bayriye (after, Ökte 1998)*

BIBLIOGRAPHY

Primary Sources

- Kretschmer, K.(ed.) *Die italienischen Portolane des Mittelalters* (Berlin, 1909).
- Pegolotti, F.B., *La Pratica della Mercatura*, ed. A. Evans (Cambridge, M.A., 1936).
- Philostratus, *Sophists: The lives of the Sophists*, ed. W.C. Wright, Loeb Classical Library (London, 1922).
- Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, ed. E.Z. Ökte (Istanbul, 1988).
- Zachariadou, E., “Συμβολή στὴν ἱστορία τοῦ Νοτιοανατολικοῦ Αἰγαίου,” *Σύμμεικτα 1* (Athens, 1966), pp.184-230.

Secondary Sources

- Benndorf, O., “Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos I,” *ÖJh* 1 (1898), B.53-B.72.
- Benndorf, O., “Zur Ortskunde und Stadtgeschichte,” *FiE* 1(Vienna, 1906), pp. 9-110.
- Brein, F., “Zur ephesischen Topographie,” *ÖJh* 51 (1976-1977), pp.65-76.
- Gizakça, M., “Tax-farming and Financial Decentralization in the Ottoman Economy,” *The Journal of European Economic History*, Vol.22/2 (Fall 1993), pp.219-250.
- Engelmann, H., “Der ephesische Hafen in einer koptischen Erzählung,” *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 112 (1996), p. 134.
- Foss, C., *Ephesus after Antiquity: A Late Antique, Byzantine and Turkish City* (Cambridge, 1979).
- Günsenin, N., “Ganos wine and its circulation in the eleventh century,” in Mango, M.M. (ed.), *Byzantine trade, 4th-12th centuries : the archaeology of local, regional and international exchange : papers of the thirty-eighth Spring Symposium of Byzantine Studies, St John's College, University of Oxford, March 2004* (Farnham, 2009), pp.145-153.

- Hopfgartner, L., "Die Entdeckung des spätbyzantinischen und genuesischen Ephesos," *Studi Genuensi* 4 (1962-1963), pp.17-81.
- Karwiese, S., *Gross ist die Artemis von Ephesos: die Geschichte einer der grossen Städte der Antike* (Vienna, 1995).
- Keil, J., "Zur Geschichte und Topographie von Ephesos," *ÖJh* 21/22 (1922-1924), pp.96-112.
- Kraft, J.C. & Kayan, İ. & Brückner, H. & Rapp, G.R.Jr., "A Geologic Analysis of Ancient Landscapes and the Harbours of Ephesus and the Artemision in Anatolia," *ÖJh* 69 (2000), pp. 175-233.
- Meriç, R., "Zur Lage des Ephesischen Aussenhafens Panormos," in Kandler, M. & Karwiese, S. & Pillinger, R. (eds.), *Lebendige Altertumswissenschaft : Festgabe zur Vollendung des 70. Lebensjahres von Hermann Vetters, dargebracht von Freunden, Schülern und Kollegen* (Vienna, 1985), pp.30-32.
- Telci, C., *Ayasuluğ* (Istanbul, 2010)
- Zabehlicky, H., "Preliminary Views of the Ephesian Harbour," in Koester, H. (ed.), *Ephesos: metropolis of Asia : an interdisciplinary approach to its archaeology, religion and culture* (Valley Forge, P.A., 1995), pp.201-215.
- Zachariadou, E., *Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin, 1300-1415* (Venice, 1983).

İTALYA'DA AYDINOĞULLARI BEYLİĞİ HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR ÜZERİNE BİR İNCELEME

DEVRİM BURÇAK*

Türkler, Malazgirt Savaşı'nı takip eden 10 yıl içerisinde Ege Denizi ve Marmara kıyılarına ulaşmışlardı. Bu sırada İtalyan şehir devletleri, Bizans Devleti topraklarında önemli ticari imtiyazlar elde etmiş durumdaydılar. Anadolu'daki ticari güzergâhlarda ve liman kentlerinde yerleşmiş olan İtalyanlar'la Türkler arasındaki ticari-siyasi ilişkiler Selçuklular döneminde başlamış, daha sonra beylikler ve Osmanlılar döneminde de devam etmiştir.

Türk-İtalyan ilişkileri, Türkiye Selçukluları devri boyunca dostluk temelinde seyretmiştir. Güçlerinin ve zenginliklerinin kaynağı olan *Levante* ticaretini sürdürmeyi hayati bir zorunluluk olarak gören İtalyan devletleri, Selçuklulardan sonra hem İlhanlılarla, hem de Beyliklerle ilişkiler kurmaya büyük önem vermişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun da kurulup kök saldığı Beylikler dönemi, Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkilerin giderek arttığı, çeşitlendiği ve değişik yönleriyle belirginleştiği yepyeni bir evre demektir. Selçuklular döneminde temeli barış, yapısı ticaret olan bu ilişkiler; Türk beyliklerinin Ege kıyılarına yerleşmeleri ve hemen ardından adalara sıçramalarıyla savaş boyutunu da içermeye başlamıştır¹. Burada bahsettiğimiz beylikler, Anadolu'nun iç bölgelerinde kurulan beyliklerden ziyade batı kıyılarında kurulan beyliklerdir ki İtalyanlarla olan ilişkiler bakımından Menteşeoğulları ile birlikte Aydınogulları Beyliği ön plana çıkmaktadır.

* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

¹ Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, Ankara 2000, s. 197-198.

Aydınoğulları Beyliği tarihi, Beyliğin hüküm sürdüğü coğrafya düzeniyle İtalyanlar ve Bizans Devleti ile ilişkilerinin tarihidir şeklinde bir önerme yanlış olmayacaktır. XIV. yüzyıl boyunca Efes, İzmir ve Çeşme gibi önemli liman kentlerine hakim olan Aydınoğulları Beyliği bu kentlerde ticari faaliyetlerde bulunan İtalyan şehir devletleriyle yoğun bir ticari ve siyasi ilişki geliştirmişti. Asya-Avrupa arasındaki ticaret yolları üzerinde bulunan limanlarda yapılan ticaret, İtalyanlar açısından da son derece önemliydi. Bu nedenle, ortaçağ İtalya devletleri tarihi üzerine çalışan bilim adamları için Aydınoğulları Beyliği'nin ve bu beylikle olan ilişkilerin incelenmesi önem arz etmektedir. Bu bildirimizde, Aydınoğulları Beyliği ile ilgili İtalya'da hangi çalışmaların yapıldığı değerlendirilmeye çalışılacaktır. Ancak esas konuya geçmeden önce Aydınoğulları ile İtalyan devletleri arasındaki ilişkilerin ana hatlarıyla ortaya konulmasının, konuya genel bir perspektif kazandıracığı kanaatindeyiz.

Beyliğin kurucusu Mehmet Bey'in İtalyan devletleriyle olan ilk sıcak teması, 1317 senesinde İzmir'in üst istihkamlarını Cenevizliler'in elinden almasıyla gerçekleşmiştir. Daha sonra, 1319 yılında Ceneviz hakimiyetinde bulunan Sakız adasına bir sefer düzenlemiş, Aydınoğulları bu seferde Ceneviz-Rodos müttefik donanmasına mağlup olmuşlardır². 1326 yılında Sahil İzmir'inin de ele geçirilmesi Aydınoğulları Beyliği tarihinin gelişimini belirlediği kadar, *Levante*'de yeni dalgalanmalara ve gruplaşmalara yol açan bir sorunun da başlangıcı olmuştu. O dönemde, Sahil İzmir'i ve Yukarı İzmir olmak üzere iki kesimden oluşan şehir, Sakız ve Foça'yı da ellerinde bulunduran Ceneviz hakimiyetindeydi. İzmir'in Aydınoğulları ülkesine katılmasıyla Balat ve Efes gibi Ortaçağ ticaretinde önemli yerleri olan iki limandan sonra strateji yönünden önem taşıyan üçüncü bir liman da Türklerin eline geçmiş oluyordu. İzmir'e sahip olan Aydınoğulları Ege'ye açılarak burada Venedik'e ve Cenevizliler'e ait yerlere uzanmak olanağını buldukları gibi, Foça için de bir tehlike oluşturacak, en azından orayla ilgili siyasal dalgalanmalar içinde yer alacak duruma gelmiş oluyordular³. Türk devlet geleneğine göre Ulu Bey sıfatıyla Birgi'ye yerleşen Mehmet Bey, Beylik topraklarını oğullarının yönetimine bırakmış ve

² Erdoğan, Merçil, "Aydınoğulları", *TDV İslam Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1991.

³ Turan, a.g.e., s. 229.

İzmir bölgesini Umur Bey'e vermiştir. İzmir'in sahil kesiminin ele geçirilmesinde aktif rol oynayan Umur Bey, karada fetih hareketleri için bir saha bulunmadığından yönünü Ege Denizi'ne çevirmiş, bu nedenle bir donanma oluşturarak gaza faaliyetlerini Ege Denizi'ndeki adalara yöneltmiştir⁴. Bu faaliyetlerde Bizans Devleti'nin de rolü bulunmaktadır; zira Bizans İmparatoru III. Andronikos'un, Sakız'da gittikçe bağımsız hareket etmeye başlayan Cenevizliler'e karşı harekete geçmesi ve Foça'yı geri alması, Cenevizliler için Ege Denizi'nde iki cephe açılması anlamına geliyordu.

Mehmet Bey'in vefatı üzerine Ulu Bey olan Umur Bey'in Ege Denizi'ndeki faaliyetleri artarak devam etmekteydi. Zachariadou'ya göre 1330'lu yıllar boyunca Türklerin sahnelediği geniş çaplı deniz seferleri, Ege Bölgesi'ndeki önemli değişiklikleri de beraberinde getirdi. Kıyılar ve adalar, Türklerin hemen hemen nüfusun tamamını esir almalarından ötürü adeta ıssızlaştırıldı. Sonunda Eğriboz'un, Mora'nın, Çanakkale'ye kadar olan Teselya kıyılarının ve adaların Latin veya Bizanslı halkı, Türk emirlerinin haraçgüzarı statüsüne indirgendiler⁵. Bu durum, *Levante*'deki çıkarları zedelenen İtalyan devletlerinin Kıbrıs ve Rodos şövalyeleriyle ittifak kurarak İzmir'e saldırılarına neden olmuştur. Ancak Umur Bey, bu teşebbüsü başarıyla önlemiştir⁶.

Öncülüğünü Venedik'in yaptığı bir başka Haçlı girişimi, 1344 yılında gerçekleşmiştir. Hazırlanan Haçlı donanması İzmir Körfezi'ne doğru harekete geçmiş; ilk saldırısı Umur Bey tarafından püskürtülmesine karşın ikinci saldırı sonunda İzmir'in sahil kesimi Haçlılar tarafından ele geçirilerek Aydınogulları donanması yakılmıştır. Deniz gücünü kaybeden Aydınogulları Beyliği, hem siyasi hem de ticari anlamda büyük güç kaybetmiştir. Bu tarihten 1348 yılına kadar olan sürede, İzmir'in tamamına sahip olmak için yapılan savaşlar devam etmiştir. Umur Bey bu savaşlar sırasında Mayıs 1348'de şehit düşmüştür. Umur Bey'in ölümüyle Aydınogulları Beyliği parlak devirlerini geride bırakmıştır. İzmir'in ikiye bölünmüşlüğü sürmüş, Umur Bey'in yerine geçen Hızır Bey, Ege'de faaliyette bulunacak güçten yoksun kaldı-

⁴ Salim, Koca, "Anadolu Türk Beylikleri", *Türkler*, C. VI, Ankara 2002, s. 725.

⁵ E. Zachariadou, "Ege'de El Değiştiren İktidarlar", Çev: Serdar Çavuşdere, *Ankara Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 22 (ss:207-220), 2009, s. 209

⁶ Koca, a.g.m., s. 727.

ğını görerek Kutsal İttifak ile, büyük ödünler vererek anlaşma yoluna gitmiştir. XIV. yy.'ın ikinci yarısında İtalyan devletleri ile olan ilişkiler dönem dönem kesintiye uğramakla birlikte devam etmiştir. Beylik, 1389 yılında Osmanlı Devleti topraklarına katılmış, 1402 yılında Timur tarafından yeniden ihya edilmesine karşın taht mücadeleleri dolayısıyla bir iç karışıklığa sürüklenmiş, bu nedenle İtalyan devletleriyle olan ilişkileri, ortadan kaldırdığı 1426 yılına kadar eski yoğunluğuna erişememiştir⁷.

Bilindiği kadarıyla Aydınogulları Beyliği İtalyan devletleriyle üç adet ticaret anlaşması imzalamıştır. Bunlardan 1337 ve 1353 tarihinde olanlar Venedik ile, 1351 tarihindeki anlaşma ise Ceneviz ile imzalanmıştır. Bunların dışında, 1348 tarihli ateşkes anlaşması da, ticari hükümleri de ihtiva ettiğinden, burada zikredilmelidir. Bu anlaşmaların içerikleri ele alındığında, İtalyanlar'ın Aydınoglu ülkesinde ticarete verdikleri önem daha iyi anlaşılmaktadır⁸.

Görüldüğü gibi XIV. yy. Doğu Akdeniz ticaretinde Aydınogulları-İtalyan devletleri ilişkileri son derece önemlidir. İtalyan tarihçilerin, yüz yıl süreyle ilişki içerisinde bulundukları bir devleti ve toplumu tanımaya ve tanıtmaya yönelik çalışmalarının neler olduğunun tespiti, başta da belirttiğimiz gibi bu çalışmamızın amacını teşkil etmektedir. Bunun için, hem dijital ortamda hem de kütüphanelerde detaylı bir bibliyografya taraması yapılmıştır. Bu çabalarla da yetinilmemiş, ortaçağda Doğu Akdeniz konusunda çalışmaları bulunan bazı bilim insanları ve çeşitli ülkelerdeki bazı üniversitelerle irtibata geçilmiş, bilgilerine başvurulmuştur. Bu uzmanlardan, Türkçe'ye de çevrilmiş çalışmaları bulunan Sn. Kate Fleet cevap verme nezaketini göstermiş, İtalya'da spesifik olarak Aydınogulları ile ilgili bir çalışmanın bulunmadığını, ancak bu soruya en doğru cevabı Ca' Foscari University of Venice Tarih bölümünden Prof. Dr. Maria Pia Pedani'nin verebileceğini bildirmiştir. Prof. Dr. Pedani de İngilizce olmakla beraber Prof. Dr. E. Zachariadou'nun Trade and Crusade, Venetian Crete and the Emi-

⁷ Turan, *a.g.e.*, s. 243-252.

⁸ Bu anlaşmaların bazı maddeleri ve değerlendirmeleri için bkz: Turan, *a.g.e.*, ss. 252-266. Ayrıca Türk Beylikleri-İtalya ilişkileri için bkz: Çavuşdere Serdar, 14. yy. *İtalyan Kaynaklarında (Zibaldone Da Canal, Francesco Balducci Pegolotti, Pignol Zuchello) Türkiye Ticaret Tarihine Ait Kayıtlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş 2007.

ates of Menteshe and Aydin adlı eserinin İtalya'da basıldığını ve bu konudaki tek yayın olduğunu belirtmiştir. Prof. Dr. Pedani cevabında ayrıca Sn. David Celetti'nin bu sempozyuma bir bildiri sunacağını da eklemiştir. Yapılan tüm bu çalışmalar sonucunda bizim de tespitimiz, İtalya'da özellikle Aydınoğulları Beyliği tarihiyle ilgili bir çalışmanın yapılmadığı yönündedir.

Doğrudan Aydınoğulları tarihi ile ilgili bir çalışma tespit edilememekle birlikte İtalyan tarihçilerin ortaçağda Doğu Akdeniz ticareti üzerine yüzlerce eser verdikleri görülmektedir. Bunlar arasında, Aydınoğulları Beyliği'nin varlığını sürdürdüğü XIV. yy.'ı kapsayan çalışmalar içerisinde, Anadolu'daki Türkler'den ve Türkler ile ilişkilerden bahseden 21 adet çalışma tespit edilebilmiştir. Bu sayı nispeten azdır; bunun nedeni, kanaatimizce, XIV. yy.'da İtalyanların özellikle Batı Anadolu beyliklerinin ticaret yaptıkları ve ilişki içerisinde bulundukları yegane Avrupalılarken, buna karşın beyliklerin, İtalyanların siyasal-ekonomik ilişki geliştirdikleri çok sayıda devletten sadece biri olmasıdır.

Tespit edilen çalışmalar genel olarak incelendiğinde, konusu sadece Türkler veya Türk-İtalyan ilişkileri olan eser sayısının dört olduğu görülmüştür. Diğer 17 eser, kendi konuları kapsamında Türkler'den sadece bahsetmekle yetinmişlerdir. Türk-İtalyan ilişkilerini konu alan dört eser ise sırasıyla, Alessio Bombaci ve Stanford Shaw'un birlikte yazdıkları "L'Impero Ottomano", Camillo Manfroni'nin "Le Relazioni fra Genova, l'Impero Bizantino e i Turchi", aynı yazarın La Battaglia di Gallipoli e la Politica Veneto-Turca (1381-1420) ve Ugo Tucci'nin "Tra Venezia e Mondo Turca. I Mercanti" adlı çalışmalarıdır.

Alessio Bombaci ve Stanford Shaw'un L'Impero Ottomano adlı eserleri, Türkiye Selçukluları ve Beylikler dönemleriyle ilgili bilgileri de ihtiva etmektedir. Türkiye Selçuklu Devleti teşkilatı, ordu yapısı, Türkiye coğrafyasında XIII-XIV. yy.'lardaki ekonomik faaliyetler ile Batı Anadolu beyliklerinden Menteşe ve Aydınoğulları'nın faaliyetleri eserde yer almaktadır.

Camillo Manfroni'nin Le Relazioni fra Genova, L'Impero Bizantino e i Turchi adlı çalışması, X. yy.'dan itibaren İtalyan devletlerinin Bizans Devleti ile olan ilişkilerini ve özellikle Geneviz'in Anadolu topraklarında elde ettikleri imtiyazları ele almakta, söz konusu İtal-

yan devletin bu imtiyazları Selçuklular ve Beylikler döneminde de devam ettirmek için izlediği politikaları değerlendirmektedir. Bu bağlamda Ceneviz-Aydınoğlu ilişkilerine de değinilmiş, İzmir'in sahil kesiminin Haçlılar tarafından geri alınması ve Haçlıları desteklemeyen Ceneviz'in o dönemdeki politik tutumu aktarılmıştır. Manfroni'nin diğer çalışması ve Ugo Tucci'nin eserinde Türk-İtalyan ilişkileri ele alınmakla birlikte Aydınoğulları ile ilgili bir bilgiye rastlanılmamış, Osmanlı Devleti ile İtalyan devletlerinin ilişkilerine yer verilmiştir.

Yukarıda bahsedilen ansiklopedi ve monografik eserler dışında, XIV. yy. Türk-İtalyan ilişkileriyle ilgili bazı İtalyan belgelerinin derlenip neşredildiği de görülmektedir. Bunlar arasında tespit edebildiklerimiz, Giuseppe Muller'in *Documenti sulle Relazioni della Citta Toscane coll'Oriente Cristiano e coi Turchi*, Luigi Osio'nun *Documenti Diplomatici Tratti degli Archivi Milanesi e Coordinati*, G. Thomas'ın editörlüğünü yaptığı *Diplomatarium Venoto-Levantinum* adlı eserlerdir. Ayrıca, dönem kaynaklarından Pegolotti, Zucchello ve Zibaldone Da Canal'ın eserleri de neşredilerek araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.

Türkler ve Türk-İtalyan ilişkilerinden bahseden bu 21 eser ile ilgili ilginç bir nokta, bu eserlerin 14 tanesinin 1850-1915 yılları arasında hazırlanmış olmasıdır. 19. yy.'ın ikinci yarısında İtalya'da ortaçağ tarih araştırmalarına olan bu yöneliş, aynı dönemde büyük siyasal çalkantılar sonucu siyasal birliğin sağlandığı bu ülkede milli bir tarih bilinci oluşturma çabalarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Son olarak, çalışmamızda bizi sınırlayan bazı etmenlere de kısaca değinilmesi gerekmektedir. Bunlardan en önemlisi, yukarıda da değinildiği gibi Ortaçağda Türk-İtalyan ilişkileriyle ilgili İtalya'da yapılan çalışmaların önemli bir kısmının 19.yy.'da yapılmış olmasıdır. Bu durum, söz konusu çalışmalardan bazılarına erişimimizi oldukça zorlaştırmıştır. Ayrıca dijital ortamda bulunan İtalyan tarih dergilerindeki binin üzerindeki makalenin taranması ve bunlardan hangilerinde Türkler ve Aydınoğulları ile ilgili bilginin bulunabileceğinin tespiti sırasında bazı çalışmaların sehven atlanabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun dışında, başka ülkelerde yayınlanan tarih dergilerinde konumuz ile ilgili çalışması yayınlanan İtalyan tarihçilerin, özellikle de İtalyanca dışındaki bir dilde hazırladıkları çalışmalarının tam olarak tespiti ise neredeyse imkansızdır. Ayrıca, 1985 yılında ya-

yınlanan ve birçok makaleden oluştuğunu düşündüğümüz *Venezia e i Turchi (Venedik ve Türkler)* adlı derleme esere de ulaşamamış, ancak bu eserdeki ilk iki makale dijital ortamda bulunduğundan dolayı bunlardan yararlanılabilmektedir.

Görüldüğü kadarıyla Ortaçağda Türk-İtalyan ilişkileri konusu, Türkiye’de olduğu kadar İtalya’da da hak ettiği ilgiyi görmemektedir. Osmanlı Devleti-İtalya ilişkileri ve doğrudan Osmanlı Devleti tarihiyle ilgili bir çok çalışma olmakla birlikte, Beylikler dönemiyle ilgili çalışma yok denecek kadar azdır. Buna karşın İtalyan arşivlerinin Türk tarihiyle ilgili gerçek bir hazine olduğu da açıktır. Bu hazineden, Türk ve İtalyan tarihçiler tarafından daha ciddi bir biçimde yararlanılması gerektiği kanaatindeyiz.

Konu ile İlgili İtalya’da Yapılan Bazı Yayınların Listesi

- Berchet Guglielmo, *Relazioni dei Consoli Veneti nella Siria*, Torino, 1866
- Bertele Tomasso, *Il Palazzo degli Ambasciatori Venezia a Constantina-poli*, Bologna, 1932
- Bombaci Alessio, *Shaw Stanford, L’impero Ottomano*, Torino, 1981
- Canestrini Giuseppe, *Il Mar Nero e le Colonie degli Italiani nel Medio Evo*, “Archivio Storico Italiano, Nuova Serie V/I, 1857, sf. 3-28
- Cappelletti Lucurgo, *Dell’industria e del Commercio dei Veneziani ai Tempi della Repubblica e delle Loro Relazioni coll’Oriente*, Venezia, 1867
- Cerone Francesca, *La Politica Orientale di Alfonso di Aragona*, “Archivio Storico per le Provincie Napoletane”, XXVII/1-4, 1902, sf.20-93
- Coco Carla, *Baili Veneziani alla Sublime Porta. Storia e Carat Teristiche dell’Ambasciata Veneta a Constantinopoli*, Venezia, 1985
- Dudan Bruno, *Il Dominio Veneziano di Levante*, Bologna, 1938
- Heyd W. Guglielmo, *Le Colonie Commerciali degli Italiani in Oriente nel Medio Evo*, Venezia-Torino, 1866-1868
- Hopf Carlo, *Storia de Giustiniani di Genova*, Wolf Alessandro (*trad.*), Genova, 1882

- Luzzato Gino, Storia Economica di Venezia dall'XI al XVI Secolo, Venezia, 1961
- Manfroni Camillo, Le Relazioni fra Genova, l'Impero Bizantino e i Turchi, Genova, 1898
- Manfroni Camillo, I Colonizzatori Italiani Durante il Medio Evo e il Rinascimento, Roma, 1933
- Manfroni Camillo, La Battaglia di Gallipoli e la Politica Veneto-Turca (1381-1420), "Ateneo Veneto", XXV/2, 1902
- Mori Angioli, Gli Italiani a Constantinopoli, Monografia Coloniale, Modena, 1906
- Müller Giuseppe, Documenti sulle Relazioni delle Città Toscane coll'Oriente Cristiano e coi Turchi, Fino all'anno XDXXXI, Firenze, 1879 (*Belgeler*)
- Osio Luigi, Documenti Diplomatici Tratti dagli Archivi Milanesi e Coordinati, Milano, 1864-1869 (*Belgeler*)
- Romanin S., Storia Documentata di Venezia, II. Ed. III, IV, Venezia, 1912-1913
- Serristori Luigi, Illusrazione di Una Carta del Mar Nero del MCCCCLI con Notizie Storicostatistiche sulle Colonie degl'Italiani, e Ricordi sula Costa Orientale dell'Eusino, le Regioni del Caucaso, Firenze, 1855
- Tenenti Alberto, Profilo di un Conflitto Secolare, "Venezia e i Turchi", Milano, 1985, sf. 9-37
- Tucci Ugo, Tra Venezia e Mondo Turca, i Mercanti, "Venezia e i Turchi", Milano, 1985, sf. 38-55
- Verlinden C., Venezia e il Commercio degli Schiavi Provenienti dalle Coste Orientali del Mediterraneo, Venezia e il Levante Fino al Secolo XV, vol. 1, Storia Diritto, Economia, Ed. Agosto Pertusi, Firenze, ss. 911-929, 1973
- Sapori A., The Italian Merchant in the Middle Ages, İng. Çev. Patricia Ann Kenen, Norton&Company, New York, 1970

- Ægolotti Francesco Balducci, La Pratica Della Mercatura, ed. A. Evans, Medieval Academy of America, no:24, Cambridge University Pres, 1936 (*Dönem kaynağı*)
- Zibaldone Da Canal, Merchant Culture in Fourteenth Century, çev. John E. Dotson, Renaissance Quarterly, Binghamton, New York, 1994 (*Dönem kaynağı*)
- Zuchello Pignol, Lettere di Mercanti a Pignol Zucchello (1336-1350), ed. Raimondo Morozzo della Rocca, Comitato per la Pubblicazione delle Fonti Relative alla Storia di Venezia, Fonti per la Storia di Venezia, Sez. IV, Archivi Privati, Venezia, 1957 (*Dönem kaynağı*)

KAYNAKÇA

- Çavuşdere Serdar, 14. yy. *İtalyan Kaynaklarında (Zibaldone Da Canal, Francesco Balducci Pegolotti, Pignol Zuchello) Türkiye Ticaret Tarihine Ait Kayıtlar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, 2007.
- Koca, Salım, "Anadolu Türk Beylikleri," *Türkler*, VI, Ankara 2002.
- Merçil, Erdoğan, "Aydınoğulları", *TDV İslam Ansiklopedisi*, IV, 1991.
- Turan, Şerafettin, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, Ankara 2000.
- Zachariadou, E., *Ege'de El Değiştiren İktidarlar*, Çev: Serdar Çavuşdere. Ankara Üniversitesi. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sa. 22 (s:207-220), 2009.

AYDINOĞLU TOPRAKLARINDA OSMANLI YÖNETİMİ (XIII-XV. YÜZYILLAR)

BÜLENT ÇELİK*, TANJU DEMİR**

Osmanlılar Aydın bölgesini Fetret döneminin (1402-1412) sonunda ele geçirip eski beyleri olan Aydınoğullarının elinden aldıktan sonra, bu bölgede de ele geçirdikleri diğer bölgelerde hemen yaptıkları ilk işi yaparak, yani tımar sistemine geçerek, bir sancak meydana getirdiler. Bundan sonra Aydınoğullarının ilk başkenti Birgi'nin yerine Sancak Merkezi olarak şimdiki Aydın şehri yani o zamanki adıyla "Güzelhisar-ı Aydın" (*Aydın Güzelhisarı*) geçecekti. Ancak Osmanlı arşiv kayıtlarından anlaşıldığına göre XVI. yüzyıl boyunca Tire kenti sancak yönetiminde Aydın Güzelhisarı'ndan daha önemli bir durumdaydı. Osmanlılar, Aydın Sancağını büyüklü küçüklü dirliklere ayırarak, has, zeamet ve tımar denilen dirlikleri ve bu dirlikleri tasarruf edecek kişileri oluşturdular. Başta Padişah ve diğer yüksek rütbeli devlet adamlarına ait olan haslar olmak üzere, aslında birkaç tımarın meydana gelmesinden oluşan zeametler ve en sonunda da sayıca fazla ancak geliri diğer ikisine göre daha az olan dirlikler sancağı kaplamaktadır. Bu sistemin olmazsa olmazı olan tahrirler de tımar sisteminin oluşturulmasına kaynaklık eden girişimlerdi. Bir sancağı en uzak mezrasına ve köyüne dek deftere geçiren bu sayımlarda köylerdeki tüm gelir kaynakları da kaydedilirdi. Bu rejimde devlet tüm sancağı tımar nahiyeleri dediğimiz küçük birimlere bölerek, bu topraklardaki bir takım vergileri toplama hakkını yine birtakım idari, askeri ve iç güvenlikle ilgili

* Yrd. Doç. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. bcelik@adu.edu.tr.

** Yrd. Doç. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. tdemir@adu.edu.tr.

görevleri yerine getirmesi karşılığında bir sipahiye havale ediyordu. Tımar nahiyesinin geliri arttıkça bu görevin özellikle askeri alandaki karşılığı artmaktaydı. Bu küçük birimlerin denetlenmesi de kolaydı. Osmanlı Devleti'nin periyodik olarak yaptığı ve bir çeşit teftiş ve gelirleri arttırma çalışması olan arazi tahrirleri ve sancak kanunnameleri ile hem üretici köylü reâyâ, hem de sipahi denetlenmekteydi. Aynı zamanda Aydın sancağında toprakların verimli ve zengin oluşu başkent İstanbul'da yaşayan devlet ileri gelenlerinin bölgedeki bazı gelir kaynaklarını *has* olarak tasarruf etmelerine ve kendi mali yönetimlerine almalarına yol açıyordu. Başta Padişah olmak üzere, valide sultanlar, paşalar, defterdarlar ve padişaha yakın kimselerin sancakta çeşitli *has* ve arpalıkları bulunmaktaydı. Genellikle çeltik ekilen bu tip tasarruf biçimlerinin oldukça kârlı oldukları söylenebilir. Elimizde bu tür tahrirlerden oldukça çok sayıda olmasına rağmen, bunların incelenmesi ve içlerinde belirli bir sancağın araştırılması oldukça zahmetli çalışmalardandır. Bunların yanı sıra muhasebe defterleri de tahrirlerle aynı amaçlarla hazırlanmış kayıtlardır. Osmanlı Devleti'nde merkezin eyaletlerin gelirlerini belirlemek amacıyla tuttuğu kayıtlar arasında olan Muhasebe Defterleri eyaleti oluşturan sancak ve kaza ve köyler hakkında bizlere önemli ipuçları vermektedir.

I. Süleyman (*Kanunî Sultan Süleyman*) döneminde 1530 yılında Anadolu'da gerçekleştirilen bu muhasebe defteri, Anadolu Vilayetinin bir bölümünü oluşturan Hüdâvendigar, Biga, Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe, Teke ve Alâiye livalarını içine almaktadır¹. 1451 tarihinden 1475 tarihine kadarki süre içerisinde Aydın merkez şehrinin yani eski adıyla Güzelhisar'ın 7 mahalleden oluştuğunu ve nüfusunun bu süre zarfında 970'den 700'e inen bir kasaba olduğunu Tahrir Defterlerinden anlayabiliyoruz². 1512 yılında ise kentte artık 6 mahalle bulunmaktadır ve nüfusu da yine 700 kişiden ibarettir³.

Aydın kent merkezi ve köylerinde 1530 yılında yaklaşık olarak 12500-13000 kişilik bir nüfustan söz edilebilir. Aydın kent merke-

¹ Sökonusu tarihlerde Anadolu Eyaleti şu sancaklardan oluşmaktadır: Aydın, Saruhan, Menteşe, Hüdâvendigâr, Kastamonu, Bolu, Ankara, Sultanönü, Balıkesir, Çankırı, Karahisar-ı sahip, Teke, Alaiye, Hamid. Eyalet merkezi ise Kütahya'da bulunmaktadır. *Gökbel- Şölen 1936, 109.*

² *Emecen 1991, 235. Ayrıca Akan 1946, 85-86.*

³ *Emecen Aynı yer.*

zinde ise aynı tarihte altı mahallede -*Kilise Mescid, Hisar Yakası, Cemal, Cami, Köprülü, Sinle-* 450-500 kişilik bir nüfusun varlığı görülmektedir⁴. Arşiv kayıtlarına göre, 1451'den 1530 yılına kadarki süre içerisinde kentte yarıya yakın bir nüfus azalması gözlenmektedir. Bu azalmanın nedenleri yeni araştırmalarla anlaşılabilir. Nüfus daha çok köylerde yoğunlaşmıştır ve Aydın merkezi bu tarihte henüz bir kasaba görünümündedir. Muhtemelen Aydın'ın bu dönemdeki Osmanlı yerleşimi bugünkü Topyatağı mevkiinin eteklerinde, Ramazan Paşa caminin yukarısında gerçekleşmiştir. Bugün de Köprülü adıyla aynı yerde bir mahalle bulunmaktadır.

Vakıflara gelince Osmanlı yönetimi Güzelhisar kazası sınırlarını Güzelhisar ve Köşk kentlerini birleştirerek belirlemiş ve vakıfları da bu sınırlar içinde saymıştır. Ancak bazı vakıflar başka kentlerde de gelir olarak kaydedilen gayrimenkullere sahiptir. Örneğin Aydın'daki Valide Sultan vakfı gelirlerinin bir kısmını Akhisar'daki dükkânlardan elde etmektedir. Bu özelliği ile diğerlerinden ayrılmaktadır. 1530 yılında Güzelhisar'da 17, Köşk'te ise 19 vakıf bulunmaktadır. Bu vakıflar, üzerinde tarım yapılan arazilere sahip oldukları gibi dükkân, kervansaray, değirmen ve hamam gibi gayrimenkullerden de gelir elde etmektedirler⁵.

Aydın'da dikkati çeken başka bir nokta da özellikle ova köylerinde yerleşik bir düzenin varlığıdır. Her ne kadar Tekelü, Alaiyeli, Tahtacı gibi aşiret ve cemaat isimleri geçse de kırsal alanda yaşayan reâyâ geniş ölçüde yerleşik hayata geçirilmiştir ve kırsal alandaki yerleşim merkezleri yani köy yerleşkeleri bugünkü gibi yoğun gözükmektedir. Güzelhisar ve Köşk'te Pazar vergilerinin tahsil edilebildiği düzenli olarak kurulan iki pazar bulunmaktadır. Yine Güzelhisar ve Köşk'te un ve zeytin işlenen değirmenlerin var olduğunu görmekteyiz. Güzelhisar ve Sultanhisar'da bağcılığın ayrı bir vergi kalemi olarak belirtilmesi bu bölgelerde yoğun olarak bu tarım çeşidinin yapıldığını göstermektedir. Yapılan ziraat hakkında bu verilerde ayrıntılı başka bilgiler yoktur. Ancak bölgenin o dönemde de ziraata elverişli olduğu köy yerleşiminin yoğunluğundan anlaşılabilir. Ayrıca bu muhasebe defterinin baş kısmında yer alan kanunnâmede birkaç defa bölge topraklarının çok

⁴Emecen bu tarihteki nüfus için 500 rakamını vermektedir. *Emecen 1991, 235.*

⁵186 *Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), 440-441.*

verimli olduğundan bahsedilmekte, vergilerin toplanması sırasında bu özelliğe dikkat edilmesi görevlilere hatırlatılmaktadır. Yine kanunnâmede Aydın kenti sınırlarında bazı kentliler tarafından ziraat yapıldığı ve bunlardan da çift vergisi alınması gerektiği belirtilmektedir⁶. Bu açıdan bakıldığında kentin iâşesinde herhangi bir sıkıntının-en azından bu dönemde-olduğuna dair herhangi bir veri ile karşılaşmamaktayız. Ancak bu dönemde Aydın Güzelhisar'ının henüz yeni yeni köylü kimliğinden kurtulmakta olduğunu ve bu yönün henüz ağır bastığını varsayabiliriz. Kentte ne ticaret ne de üretim canlıdır. Bunda Tire'nin bu sektörler açısından çok büyük bir merkez olmasının rolü büyüktür. Aydın Güzelhisar'ının Osmanlı Devleti'nce tam anlamıyla önemli bir merkez sayılması 17. yüzyıl'ın sonlarında gerçekleşecektir.

Bu değişiklik Osmanlı idari yapısında meydana gelen bir değişimdir. Bu değişiklik büyük bir ihtimalle Osmanlı Devleti'nde 1596-1612 yılları arasında görülen ve merkezi devleti neredeyse felakete sürükleyen Celali Ayaklanmaları'nın büyük ölçüde bastırılışından sonra gerçekleştirilen bir değişimdir. Aydınoğlu Beyliğinin kesin olarak yıkılıp, bölgenin Osmanlıların eline geçmesinden yaklaşık bir yüzyıl sonra Aydın Sancağı'nı da içine alan muhassıllık uygulaması bu coğrafyada Osmanlı yöneticileri tarafından uygulamaya konmuştur. Uygulamanın tam bir başlangıç tarihini bilmemekle birlikte, bu yeni uygulamanın 17. yüzyılın ilk yarısı içinde gerçekleştirildiğinden eminiz⁷.

Aydın, XVII. yüzyıl ortalarından itibaren “Muhassıl-ı Emvâl” veya “Muhassıl”⁸ olarak adlandırılan vezir rütbesinde ve genellikle Rumeli Beylerbeyi pâyesinde Paşalar tarafından yönetilmiştir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte Osmanlı topraklarında adlî, mâlî ve idarî bir

⁶ *ve şehirlerden şehir halkı olan kimesneler şehir sınırından çiftlik tasarruf eyleseler ne kadar yer tasarruf ederse bütün müdür nimmüdir artuk eksik her neyse kanun üzere resmin virmayun şehirliğin çift resmi yahud dönüm akçesin virmezsin dimek faide virmez. İtibar arzadır. 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), 365.*

⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yaptığımız çalışmada Aydın Sancağı'nda ilk muhassıldan 1640 yılına ait bir mühime kaydında söz edildiğine tesadüf etmekteyiz.

⁸ **Muhassıllık:** Bir eyaletin veya sancağın belirli vergilerini toplayıp zamanında hazineye ödemek şartıyla Vezir veya Beglerbegilerinden birisine verilmesidir. Bunun mukataadan farkı, verginin tahsil ve tediyesinin doğrudan doğruya idarî âmirin iltizamına verilmesidir. Bir yere ber vech-i muhassıllık sahip olan kimse, daima kendi menfaatini de gözettiğinden halktan mümkün olduğu kadar fazla vergi toplamaya ve devlete ait olanı ödedikten sonra aradaki farktan faydalanmaya çalıştığı için bu son derece zararlı ve halkın soyulmasına sebep olan bir usuldü. Böyle bir vazifeye sahip olana Muhassıl denirdi. *Sertoğlu 1986, 48.*

çok değişimlere yol açan âyânlığın yükselişiyile Muhassıllık, öncele-ri vekâleten sonraları asaleten bazı ileri gelen ailelere geçmeye başla-mıştır. Aydın tarihi ile ilgili şimdiye kadar yayımlanan eserlerde XVII ve XVIII. yüzyıllar üzerinde hiç durulmadığından yaşanan değişimler de yeterince anlaşılamamıştır. Buna neden olarak da kaynak eksikli-ğinden bahsedilir. Evet, Aydın'ın XVIII. asra ait kadı sicilleri maalesef mevcut değildir. Ancak, idarî olarak adı Aydın ile birlikte anılan Saru-han sancağının kadı sicilleri bu konuda en önemli kaynaklardan biri- dir. Çünkü Aydın Muhassılları aynı zamanda Saruhan, Mentеше, Teke, Hamid hatta bir ara Karaman dahil olmak üzere geniş bir coğrafyayı içine alan bir bölgeye hükmetmekteydiler. Yani, XVIII. yüzyılda Ay- dın'da bulunan yöneticiler aynı zamanda Manisa ve civarını da idare etmekteydiler. Bu yüzdendir ki, Manisa Kadı sicillerine akseden olay- larda Aydın tarihi ile ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca Baş- bakanlık Osmanlı Arşivi Aydın ile ilgili belgelerle doludur.

Gerek Manisa kadı sicillerinden gerekse Osmanlı Arşiv belgelerin- den anlaşıldığına göre, Muhassıl Paşalar genellikle Aydın'da oturur ve saray adı ile bilinen büyük konaklarında kalırlardı. Muhassıl Paşa, ön- celeri daha çok vergi toplamakla meşgul olduğundan yönetimi altında- ki sancakları bizzat dolaşarak teftiş ederdi. Muhassıl Paşa'nın yanında birçok görevli ve asker de bu teftişe katılırdı⁹.

Muhassıllar, devlet adına mirî mukataaları kontrol etmenin dışında bölgedeki asayişsizliğin giderilmesi hususunda da yetkiliydiler. Örne- ğin, XVIII. yüzyıl başlarında Aydın Muhassıllarından Abdullah Paşa- nın çevre kadılarına, bu hususla ilgili olarak göndermiş olduğu birçok buyruldu Manisa Şer'iyye sicillerinde bulunmaktadır. Çağatay Uluçay da eserinde bunlardan bazılarını yayımlamıştır. XVIII. yüzyıl Osmanlı tarihlerinden Tarih-i Sami ve Şakir ve Subhi'de bu konuyla ilgili ola- rak: “...Aydın muhassıllığı o bölgenin idaresine ve tüm yönleriyle kont- rolüne kâdir olacak vezirlere ve devlet adamlarına verile gelmekte...” şeklinde bir ifade kullanılmaktadır.

Kısacası 17. yüzyılın sonu ile 18. yüzyılın ortalarında Aydın'da Mu- hassıllık yönetimi; bazı gelir kaynaklarının muhasıllık idaresi altında toplanıp gelirlerinin vezir rütbesi (*genellikle Beylerbeyi pâyesiyile*) ile

⁹ Uluçay, 1944, 106 (Ayrıca bk.:Vesika 122).

tayin edilen bir Paşa'ya verilerek ve bu Paşanın da eyalet valilerinin yetkileriyle donatılmış bir biçimde görevlendirilmesi anlamına gelmektedir. Muhassıl Paşa, sorumluluğunda olan bu vergi gelir kaynaklarını devlet adına toplamak üzere kendisine yakın kişilere mâlikâne ve iltizam olarak dağıtabilmektedir.

Muhassıllar zamanla, mali alandaki yetki ve sorumluluklarının yanı sıra, askerî, idarî, adlî bir takım yeni görevler de üstlenmişlerdir. Askerî alanda en çok iç güvenlikle ilgilendikleri görülmektedir. Bu konuda en çok eşkıyâ takibiyle meşgul olmuşlardır. Bunun yanında sefer zamanları yanlarındaki askerlerle birlikte savaşa katılmak zorundaydılar. Ancak Muhassıl Paşa'nın sefere katılması bölgenin eşkıya saldırılarına karşı savunmasız kalmasına neden olduğundan Osmanlı Devleti Muhassılları çoğu zaman seferden muaf tutarak bölgede bırakmıştır. XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren de sefere katılmak zorunda kaldıklarında yerlerine bir vekil bırakmaları istenmiştir. Bu vekiller, çoğunlukla bölgenin ileri gelen ailelerinden seçildikleri ve bunlar da zaten Muhassıl adına eskiden beri vergi toplama işini yaptıkları için giderek güç kazanmışlardır. Bu aileler içinde Aydın'da Cihanzâdeler ve Hamzabâlizâdeler ilk akla gelenlerdir.

XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren güç kazanan bazı ailelerin denetimine geçen Muhassıllık idaresi Aydın'ın XVII. yüzyıl ortalarından XIX. yüzyıl başlarına kadar olan tarihi gelişiminin temel yapıtaşını oluşturmaktadır. Aydın tarihinde oldukça önemli bir yere sahip olan Muhassıllık uygulaması ve Aydın'ı Muhassıl unvanıyla idare eden Paşalar Osmanlı Sosyo-ekonomik tarihi için de önemlidir. Öyle ki, Timar sisteminin çöktüğü, mâli düzenin giderek bozulduğu bir dönemde sancak beyleri, beylerbeyiler önem kaybederken Muhassıllık idaresinin kurulduğu Aydın'da Osmanlı mali sisteminin yeniden yapılanma çabalarının bir örneği görülmektedir.

XIX. yüzyıl'a gelindiğinde Aydın ve çevresinin Osmanlı idarî mali teşkilatı içerisindeki yeri önemli değişikliklere uğrayacaktır.

KAYNAKÇA

1- Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A).

B.O.A. D.BŞM.ANM.1.d 17274.

B.O.A.Cevdet Dahiliye 15926.

166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530). Hüdâvendigâr, Biga, Karesi, Saruhân, Aydın, Menteşe, Teke ve Alâiye Livâları. <Dizin ve Tıpkıbasım>, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 27, Defter-i Hâkânî Dizisi: II, Ankara 1995.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi,

Defter No: 460 sayfa 396

Manisa Şeriiye Sicilleri (M.Ş.S.)

M.Ş.S.166/143(a)

M.Ş.S. 102/s270

M.Ş.S. 110/283c

M.Ş.S. 110/303

M.Ş.S. 110/363

M.Ş.S. 110/368

M.Ş.S. 110/368b

M.Ş.S. 110/370

M.Ş.S. 110/371

M.Ş.S. 110/372

M.Ş.S. 110/383

M.Ş.S. 198/4(b)

M.Ş.S., 103/07

M.Ş.S.102/292-c

2-Yayınlanmış Eserler

- AKDAĞ, Mustafa; *Celâli İsyanları (1550-1603)*, Ankara 1963.
- AKIN, Himmet, *Aydın Oğulları Tarihi hakkında Bir Araştırma*, İstanbul 1946.
- ASLAN, Hüseyin, 16. yy. *Osmanlı Toplumunda yönetim, nüfus, iskân, göç ve sürgün*. İstanbul 2001.
- BAŞAR, Fehmeddin; *Osmanlı Eyâlet Tevcihatı (1717-1730)*, Ankara 1997.
- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991.
- ÇAĞATAY, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu. Para Vakıfları ve Bankacılık.", *Vakıflar Dergisi*, IX, 1971, s. 39-56.
- EMECEN, Feridun, "Aydın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, s.235-237.
- GÖKBEL Asaf, Hikmet ŞÖLEN, *Aydın İli Tarihi*. Aydın 1936.
- Hasan Bey-Zâde Ahmed Paşa; *Hasan Bey-Zâde Tarihi Metin ve İndeks Cilt : III (1003-1045/ 1595-1635)*, Hazırlayan: Şevki Nezih Aykut, Ankara 2004.
- HEZARFEN, Ahmed; *Rumeli ve Anadolu Âyan ve Eşkıyası Osmanlı Arşiv Belgeleri*, İstanbul 2002.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul 1996.
- Mustaf Kesbî, *İbretnümay-ı Devlet*. Hazırlayan: Ahmet Öğreten, Ankara 2002.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1993
- SERTOĞLU, Mithad,, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul 1986.
- Şem'danîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi, Mürî't -Tevarih C. I, (Haz. Münir Aktepe), İstanbul 1978.
- Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi Mür'i't Tevârih C.II.B, (Yayınlayan:Münir Aktepe), İstanbul 1980.

- Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi Mür'i't Tevârih C.III, (Yayınlayan:Münir Aktepe), İstanbul 1981.
- Tarih-i Sâmî ve Şâkir ve Subhî, Müteferrika Matbaası, Konstantiniyye 1198
- TELCİ, Cahit; "Aydın Muhassılı Abdullah Paşa ve 1148 (1735) Senesinde Zabtedilen Muhallefâtı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV, Bornova 2000.
- ULUÇAY, Çağatay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk hareketleri, İstanbul 1944.
- ULUÇAY, M. Çağatay; XVIII ve XIX.Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul 1955.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1988.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*. 1, Ankara 2003.
- ÜLKER, Necmi, "Sarıbeyolu Mustafa ve Faaliyetleri 1735-1739" , İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Mezuniyet Tezi, İstanbul 1964.
- ÜLKER, Necmi; "Sarıbeyoğlu'nun İzmir'e Yürüyüşü ve Avrupalı Tüccarlar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IV, İzmir, 1988, ss. 43-50;
- ÜLKER, Necmi; "XVIII. Yüzyılda Batı Anadolu'da Bir Ağanın İsyanı: Sarıbeyoğlu Mustafa", *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul, 23-28 Eylül 1985, Tebliğler, III., Türk Tarihi, Cilt ' , İstanbul, 1989, ss. 635- 652.
- WİTTEK, Paul, *Menteşe Beyliği. 13-15inci Asırda Garbî Küçük Asya Tarihine Ait Bir Tetkik*. Çev: O.Ş.Gökyay, Ankara 1986.
- YILMAZ , Ömer Faruk; *Osmanlı Fıkraları*, İstanbul 2000.

SANAT TARİHİ

AYDINOĞLU MEHMED BEY TÛRBESİ HAKKINDA BAZI DÜŞÛNCELER

HAKKI ÖNKAL*

Türbe yapımının İslam doktrinine aykırı bir tutum olduğu malumdur. Buna karşılık, Cabir hadisi diye bilinen ve mezar üzerine bina kurulmasını yasaklayan hadis, daha hicretin birinci asrının sonunda Doğu ve Batı İslam Dünyasında hükümsüz hale gelmişti. Erken dönemdeki, mezar üzerine çadır-kubbe kurma teşebbüsleri gibi bazı uygulamalar dikkate alınmaz ise, günümüze gelebilen ilk türbe, Abbasi Halifesi Muntasır adına inşa edilen miladi IX. asrın ikinci yarısına ait mezar anıtıdır. X. yüzyılın başından itibaren, İran ve Horasan bölgelerinde, özellikle Türklerin hâkim olduğu sahalarda, türbe yapımı yaygınlaşmağa başlar. Bu dönemde yapılan mezar anıtlarını, biri, kule-mezar diğeri, kubbeli kare olarak iki ana grupta toplamak mümkündür. Benzer tipte türbe yapımı, Selçuklular Çağında, Anadolu'da da devam eder. Bu yeni coğrafyada, yeni şartlara bağılı olarak şekillenen türbeler, İran ve Azerbaycan'daki öncülerin bir uzantısı ve İran türbe mimari geleneğinin bir devamıdır. Künbed de dediğimiz kule-mezar, Selçuklular Döneminde, daha mütevazı boyutlarda uygulanmış ve bunları kare planlılar takip etmiştir.

Selçuklu inkırazından sonra ortaya çıkan beylikler, türbe an'anesini sürdürmüşlerdir. Bununla birlikte, Anadolu Selçuklu Dönemi türbelerinin tipik örtüsü olan ehrami veya mahruti külah yerini kubbeye terk etmiş ve kubbeli kare dediğimiz tip daha çok tercih edilen bir tip

* Prof. Dr., DEÜ. İlahiyat Fakültesi, hakkı.orkal@deu.edu.tr.

olmuştur. Aydınöğlu Mehmed Bey adına kurulan Birgi'deki türbe de bu tipe dâhil edilebilecek bir yapıdır.

Bu türbe ile ilgili bazı problemleri tartışmaya geçmeden önce yapıyı kısaca tavsif etmek yararlı olacaktır.

Yapı, bilindiği üzere, camiin batı tarafında ve ona çok yakın kurulmuş kare planlı bir eserdir (1. R.). Geçme mermerden sivri kemerli giriş açıklığı, güneyde tertip edilmiştir (2. R.). Yine kare plan gösteren mekân üç yöndeki üç pencere ile aydınlanır (1. Şk.). Ayrıca bunların üzerine yerleştirilmiş alçı pencerelerden başka kubbe eteğinde karşılıklı düzenlenmiş iki pencere daha vardır. Bu sonuncular, küçük boyutlu, sivri kemerlidir ve alçı dışlıkları mevcuttur. Duvarların içte sıvalı olmalarına karşılık tuğla örgülü kubbe, firuze ve patlıcan moru sırlı tuğlalarla bezelidir. Kubbe eteğindeki pencerelerin etrafı ile göbek, çinilerle süslüdür (3. R.). Pencere ve kapı kapakları yenilenmiştir. Türbede birbirinin benzeri mermerden şahidesi olan dört mezar yan yana sıralanır (4. R.). Eser dışta, boyutları farklılık gösteren mermer duvar örgüsüne sahiptir. Pencerelerin atkı ve söveleri de mermerden (5. R.) olmakla birlikte özen, kapıya gösterilmiştir. Mail düz silmelerle çerçevelenmiş kapının formu ve bezemesi, camiin kapıları ve Tire'deki, Mehmed Bey'in oğlu Süleyman Şah'a ait türbenin kapısı ile büyük bir benzerlik gösterir. Kapı kemerinin üzerinde iki satırlık Arapça kitabe uzanır (6. R.). Yapı, sıvalı sekizgen yüksekçe kasmağa basan kurşun kaplı kubbeye tamamlanır (7. R.).

Türbe, yukarıda da işaret edildiği üzere, camie çok yakın olarak, yaklaşık 1.30 m. mesafede konumlandırılmış ve bu nedenle cami ile türbe arasında adeta dar bir koridor oluşmuştur (8. R.). Hangi zaruretler nedeniyle türbenin camie bu kadar yaklaştırıldığını tam olarak bilemesek bile, camiin batıda düzenlenmiş alt pencerelerinden yeterli ışık alamamasına neden olan bu uygulamanın tabii olmadığı bir vakıadır. Türbenin tasarımında dikkat çekici bir husus daha vardır. Eğer bir zorunluluk yoksa türbelerde giriş açıklığı umumiyetle, kuzey kenarda tertip edilir. Diğer kenarlarda, bu arada güneyde giriş açıklığının düzenlendiği örnekler çok değildir. Mehmed Bey'in Birgi'deki türbesinde, mutadın hilafına giriş, güneyde yer alır. Bu iki duruma, yani türbenin camie çok yaklaştırılması ve girişin güneyde tertibine mimarı zorlayan bazı amiller olmalıdır. Topografik zaruretler (9. R.) ve bugün

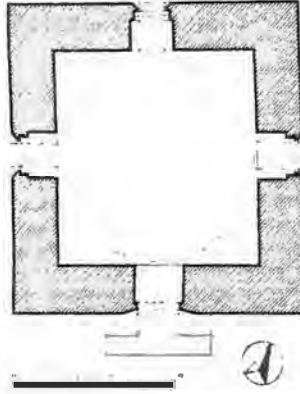
bizim kesin olarak bilemediğimiz bazı özel durumlar, hem kapının güneyde düzenlenmesini gerekli kılmış hem de yapının doğuya doğru kaydırılmasını zorlamış olmalıdır. Her şeyden evvel, vaziyet planı itibarıyla bugünkü durum, camiin güney ve doğu cephelerinin daha kaliteli malzeme ile inşası (10. R.) ve nihayet camiin güney-doğu köşesine yerleştirilen devşirme arslan heykeli (11. R.), camiin bu tarafta bulunan küçük bir meydana nazır olduğunu ortaya koymaktadır. Hatta bu özellik, minarenin güney-batı köşesine yerleştirilmesini gerekli kılmış olabilir (12. R.). Camiin inşası safhasında kaliteli taş malzemenin kıtlığı aşikâr olduğu halde, minarenin kaidesinin mermer olması, minare gövdesinin sırlı tuğlalarla tezyini bu cepheye önem verildiğinin başka bir kanıtıdır. Meydandan türbeyi ziyaret etmek isteyen birinin, türbeye kolayca ulaşmasını sağlamak amacıyla, kapının güneyde tertip edildiğini ileri sürmek mümkündür.

Türbenin, camiin batı kenarına çok yaklaştırılması ise, yukarıda da işaret edildiği üzere, topografik zaruretlere ve türbenin batı tarafında vazgeçilemeyecek bazı binaların mevcudiyetiyle açıklanabilir. Diğer taraftan, Hz. Peygamberin kabrinin, mescide bitişik Hz. Ayşe'nin hücresine konması ve buranın zamanla türbe telakki edilmesi, türbe-mescid düzenlemelerinde ilham kaynağı olmuş ve bazı türbeler, ya camie çok yakın veya bitişik olarak inşa edilmişlerdir. Konya'daki Alâeddin Camii avlusunda bulunan II. Kılıç Arslan Türbesi ile Beyşehir'deki Eşrefoğlu Süleyman Bey'in türbesi ve Niğde'deki Sungur Bey Türbesi bu geleneğe bağlanan örnekler olarak hatırlanabilir. Mehmed Bey Türbesinin konumunu bu bağlamda değerlendirmek de mümkündür.

Bilindiği üzere, türbenin girişi üzerindeki iki satırlık kitabe (13. R.), yapının 1334 yılında inşa edildiğini bildirir. Bazı araştırmacılar, bu türbenin inşa tarihini değil Aydınoğlu Mehmed Bey'in vefat tarihini veren bir kitabe olması gerektiğini ileri sürerler. Ve türbenin cami ile aynı zamanda yapılması ihtimalinin daha güçlü olduğunu savunurlar. Bunun kanıtı olarak da, türbenin camiin batı duvarına bu kadar yakın olmasının sakıncalarını, diğer kenarlarda dört olan üst sıra pencereler yerine, bu kenarda pencere sayısının sekize çıkarılmak suretiyle telafi edilmek istendiğini gösterirler. Oysa camiin batı duvarı, sonradan elden geçirilmiş ve pencere sayısı bu aşamada sekize çıkarılmıştır. Öte yandan baniler ve hükümdarlardan, türbelerini hayatta iken yap-

tıranlar nadirdir. Bunlardan, türbelerine kitabe konmayıp, vefatlarında ölüm tarihini içeren kitabelerinin konulması ise daha da nadirdir. Bu hususlar dikkate alındığında, türbenin, kitabedeki tarihten yaklaşık yirmi yıl önce yaptırıldığını kabul çok zordur. Ayrıca, kitabe levhasında, mevcut alana kitabe metninin sığdırılmasında zorluk çekildiğine dair bir emare de yoktur.

Yapının bir diğer problemi, içinde sıralanan mezarların şahideleriyle alakalıdır (14. R.). Yukarıda işaret edildiği üzere, türbede dört kabir yan yana sıralanır. Bunlar, Mehmed Bey ile oğullarına aittir. Farklı zamanlarda vefat edip buraya defnedildikleri anlaşılan bu dört emirin mezar şahideleri; malzemeleri, formları, yazıları ve hatta kitabe metinleri ile ayniyet derecesinde benzerlik gösterirler (15, 16, 17 ve 18. R.) Himmet Akın bu benzerliğe ilk dikkati çekenin Paul Wittek olduğunu söyler. P. Wittek, Timur istilasını sırasında zarar gördüğünü düşündüğü mezarların, bu hadiseden sonra yenilenmiş olabileceğini ileri sürmüştür. Himmet Akın bu iddiaya itiraz eder ve mezar taşlarının, depremler ve isyanlar sonrasında zarar görmüş olabileceği mülahazasıyla, bunların XVII. Yüzyılın ilk yarısında aynı tipte yenilendikleri görüşünü savunur. Bu mezar taşlarının sonraki devirlere ait olduğunda ittifak vardır. Ancak bu ameliyenin ne zaman gerçekleştirildiği hususu tartışmalıdır. Örtüye, yapıya zarar vermeyen depremin mezar taşlarına zarar vermesi beklenemez. İsyanlarda, Aydınoğulları hanedan üyelerine özel bir intikam duygusu olması halinde bu ihtimal varit olabilir. Ancak, bu hususta, herhangi bir tarihi bilgiye sahip değiliz. Belki de, şimdiki şahidelerin konmasından önce, hiçbir şahide yoktu. Nitekim Tire'deki Süleyman Şah'a ait türbede de dört adet mezar varken hiçbirinde şahide bulunmamaktadır. Bu husus Bursa'da Muradiye türbeleri için de söz konusudur. Binaenaleyh, Mehmed Bey Türbesinin, belki de türbedarlarından birinin isteği üzerine, bu şahidler hazırlanmıştı. Şahidelerin; mermerlerinin kalınlığı, formları, metinlerin Arapça yazılmış olmaları ve nihayet yazı karakterleri, bunların çok geç olmayan bir dönemde, muhtemelen XVI. asır içinde hazırlanmış olabileceklelerini düşündürmektedir. Yazılı belgelere ulaşıncaya kadar, bu husus tartışmaya açık görünmektedir.

Şekil 1: Birgi, Aydınoğlu Mehmed Bey Türbesi Plânı (Ertan Daş'tan)

Resim 1: Birgi, Aydınoğlu Mehmed Bey Türbesi, Kuzeyden Görünüş.

Resim 2: Birgi, Aydınoğlu Mehmed Bey Türbesi, Giriş.

Resim 3: Birgi, Aydınoğlu Mehmed Bey Türbesi, Kubbenin İçten Görünüşü

Resim 4: Birgi, Aydınolu Mehmed Bey Türbesi, Lahidler.

Resim 5: Birgi, Aydınolu Mehmed Bey Türbesi, Kuzey Cephesindeki Alt Sıra Pencere.

Resim 6: Birgi, Aydınoğlu Mehmed Bey Türbesi, Kitabe.

Resim 7: Birgi, Aydınolu Mehmed Bey Türbesi, Sıvalı Kasnak.

Resim 8: Birgi, Aydınolu Mehmed Bey Türbesi ile Cami Arasındaki Koridor.

Resim 9: Birgi, Aydınolu Mehmed Bey Türbesinin Set Üzerindeki Konumu.

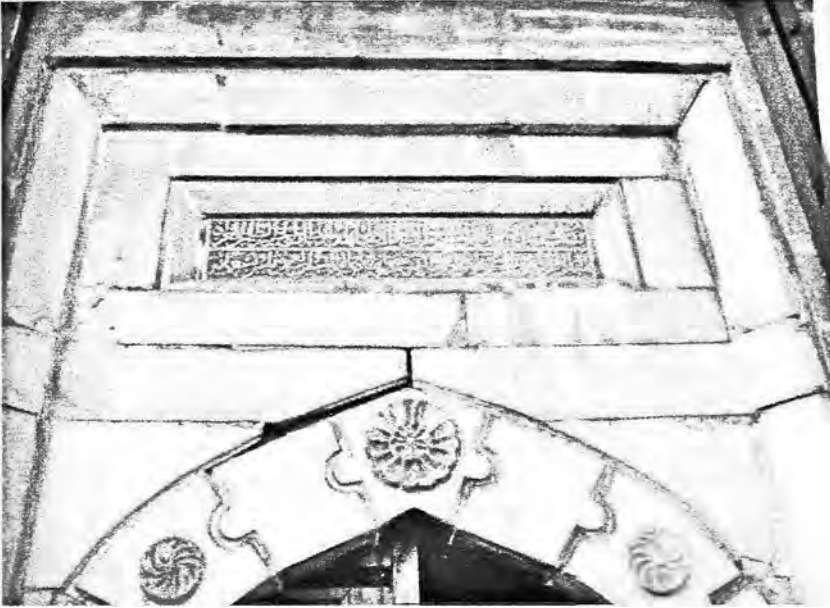
Resim 10: Birgi Ulu Camii, Doğu Cephe.

Resim 11: Birgi Ulu Camii'ndeki Arslan Heykeli.

Resim 12: Birgi Ulu Camii, Güney Cephe ve Minare.

Resim 13: Birgi, Aydınoğlu Mehmed Bey Türbesi Kitabesinden Detay.

Resim 14: Birgi, Aydınolu Mehmed Bey Türbesi, Lahidlerden Görünüş.

Resim 15: Birgi, Aydınolu Mehmed Bey Türbesi, İsa Bey'e Ait Şahideden Detay.

*Resim 16: Birgi, Aydınolu Mehmed Bey Türbesi, Umur Bey'e Ait Şahideden
Detay.*

*Resim 17: Birgi, Aydınolu Mehmed Bey Türbesi, Mehmed Bey'e Ait Şahideden
Detay.*

*Resim 18: Birgi, Aydınoğlu Mehmed Bey Türbesi, Bahadır Bey'e Ait Şahideden
Detay*

ARCHITECTURE OF THE AYDINOĞULLARI PRINCIPALITY

İLKNUR AKTUĞ KOLAY*

INTRODUCTION

Independent principalities were established after the decline of the Anatolian Seljuk rule in Anatolia towards the end of the 13th century. The half-nomadic Turkish tribes that migrated from Central Asia through Iran and Anatolia during the end of the 13th century moved to the west and established their own governments named after their leaders in West Anatolia. The architectural character of the period, usually grouped in four main regions, shows different properties depending on the political connections of the region and the local architectural traditions. The said regions are East Anatolia, Southeast Anatolia, Central Anatolia and West Anatolia. The architecture of the first three regions shows somewhat a continuity of the Anatolian Seljuk style, but the architecture in West Anatolia went through a new creative process with some outstanding breakthroughs¹. The new creative tendencies are seen in the buildings of the principalities of Menteşe, Aydın, Saruhan, Germiyan, Karasi and that of the Ottomans.

*Doç. Dr. İTÜ Mimarlık Fakültesi, Taşkışla Taksim, İstanbul, kolay@itu.edu.tr

¹ A study on the West Anatolian architecture regarding the construction techniques is in: İlknur Aktuğ Kolay, *Batı Anadolu 14. Yüzyıl Beylikler Mimarisinde Yapım Teknikleri*, Ankara 1999.

ARCHITECTURE OF THE AYDINOĞULLARI PRINCIPALITY

In this survey the architecture, mainly the building elements, of the Aydınoğulları Principality that was founded in a region having a local architectural tradition which had developed through millennia is presented.

Walls

The monumental buildings of the Aydınoğulları such as the Birgi Great Mosque, the İsa Bey Mosque and the Aydınoğlu Tomb have ashlar masonry with a rubble stone and mortar infill core. The Çanakçı Mesjid, Hüsameddin, Hafsa Hatun, Gucur, Kazirzade, Kara Hasan mosques in Tire and the Sultan Şah Tomb in Birgi have a mixture of pitch-faced stone and rubble stone masonry. Walls in alternating bands of brick and stone are rather rare in the region. It is found only at the Doğan Bey Mosque and at the tomb in the cemetery of the Kara Hasan Mosque in Tire. The decoration on the wall is either a designed decorative panel made by the masters of the period or a spolien decorative stone inserted in the wall construction either deliberately or haphazardly. In the tomb of Hafsa Sultan at Karacasu, a decorative band consisting of diamond forms bordered with a dog's tooth course at the top and bottom is located at the center of the side façades. This decorative band is made by bricks inserted in the rubble stone masonry (*Fig. 1*). Such decorative bands on the wall construction are a characteristic of Byzantine architecture. The lion sculpture at the southeast corner of the Birgi Great Mosque and the decorated stone plates at the entrance façade of the Karacasu Hafsa Sultan tomb are spolien pieces that were used in the wall construction deliberately for the sake of decoration (*Fig. 2, Fig. 3*). The ashlar blocks of the Selçuk İsa Bey and Birgi Great mosques, Birgi Aydınoğlu and Tire Süleyman Şah tombs are also spolien blocks which were used in the wall construction by the earlier cultures of the region.

Columns, Pillars

Although pillars were used widely in Anatolian Seljuk architecture, a tendency in using columns instead of pillars is observed in the buildings of the Western Turkish Principalities. Most of the columns

that were used are spolien material. They were used, in the same building, with or without a base (*Selçuk İsa Bey, Tire Kazirzade and Uçlalalı mosques*) or consisted of drums in order to obtain the appropriate height (*Fig. 4, Fig. 5*).

Pillars were used at the last prayer halls of the Tire Doğan Bey and Karahasan mosques and they were constructed in the same technique as the wall.

Capitals

As in the case of columns, most of the capitals in the Aydınoğulları buildings are spolien capitals. Different capital orders were used in the same building thus without accomplishing a stylistic unity (*Fig. 6*). We meet the early examples of the Turkish muqarnas capitals in the Selçuk İsa Bey Mosque (*Fig. 7*).

Arches

The arches of the Turkish period are seen as fine worked stone (*in some buildings with alternating colors*), rubble stone and brick voussoirs. The fine worked marble arches are used mainly in the monumental buildings. The rubble stone arch construction is seen at the Karacasu Hafsa Hatun and Birgi Sultan Şah tombs. Brick arches are found in the Tire buildings. Although the pointed arch was the main form and used especially for the large spans, other forms such as flat and semicircular arches were also used (*Fig. 8*). Segmental and semicircular arches were used for smaller spans such as doors and windows. The arch is also used as a large blind arch at the entrance façade of the Karacasu Hafsa Hatun Tomb. Some of the windows of the Great Mosque of Birgi and the courtyard of the Selçuk İsa Bey Mosque have lintels with various arch forms carved at the lower end (*Fig. 9*).

A brick course or dog's-tooth course on the extrados of the brick arches, rosettes on the voussoirs or over the arch are the kinds of decoration applied on the arches. Rosettes on the voussoirs or over the arch are used more in the Birgi buildings (*Sultan Şah, Aydınoğlu tombs and Birgi Great Mosque, only one building in Tire, the Süleyman Şah tomb*) (*Fig. 10*). The arches of Tire buildings have a single brick course placed over the extrados of the brick arches in the wall construction

which forms a line over the arch. At the Karacasu Hafsa Hatun Tomb a dog's-tooth course framed by a brick course at the upper and lower side is at the extrados of the blind arch at the entrance façade.

Transition Zones

Various transitional elements, such as pendentives, squinches, plane triangles, Turkish triangular belts and some unique forms are used in the Aydınoğulları architecture. The plane triangle at the corners is used at the Birgi Great Mosque and the Selçuk İsa Bey Mosque (*covered by muqarnas courses*). The Turkish triangular belt with its thick mortar jointed brick work construction shows a gradual development. In the first half of the century it was constructed with plane triangles and towards the middle of the century prismatic elements came into use. The Turkish triangular belt is constructed either with plane triangles or with prismatic triangles. The Karacasu Hafsa Hatun and Tire Süleyman Şah tombs have Turkish triangular belts consisting of plane triangles. The bath at Selçuk, the Tire Mehmet Bey and Kara Hasan mosques have Turkish triangular belts with prismatic triangles. The squinch is found in two Tire buildings, the Doğan Bey Mosque and the tomb at the cemetery of Kara Hasan Mosque.

We could state that there was a search for solutions for a faster building process, which resulted in the single applications of the unique transition elements in this period. The unique forms applied for the transition zone is found mainly in the buildings of the Aydınoğulları and Menteşe Principalities. At the Birgi Aydınoğlu Tomb, a large and a small triangle are placed one over the other at the corners. The upper triangle is a plane triangle but towards the base it has a curved form to fit the curvature of the dome. The smaller triangle is a plane one and its base is placed below the apex of the bigger one. This small triangle having its base projecting from the wall surface does not have any structural function (*Fig. 11*). The Çanakçı Mesjid at Tire has an octagonal plan scheme and the transition element consists of a shallow curved triangle at the corners and a row of muqarnas at the top below the base of the dome. The muqarnas units at the corners have deeper molding (*Fig. 12*). The transition elements at the Tire Uçlalalı Mosque consists of two steps, a transition to a 16 sided polygon from the octagonal plan

and to the circular base of the dome from the 16 sided polygon. The transition to the 16 sided polygon is by three segmental arched squinches lined with muqarnas. The central squinch is larger and higher than the other two and its muqarnas has deeper moldings. The transition to the 16 sided polygon is realized by double prismatic triangle units placed at the corners with their bases on the polygon and their apex on the base of the dome (Fig. 13). In general the transition elements were without decoration, but especially in the baths they were decorated with stucco muqarnas. Also the plane triangles at the Selçuk İsa Bey Mosque have tile revetment.

Roofing

Dome and vaults are the main roofing elements of the period. The dome became the dominant roof type in this period. The semi-spherical formed dome is either used as the single roof of the small spaces such as mosques, tombs and baths or as a baldachin in front of the mihrab to emphasize the space as in the case of the single dome of the Birgi Great Mosque and the two domes of the Selçuk İsa Bey Mosque. The rest of the space is roofed by a wooden roof in the last two mosques.

All the domes are covered with roof tiles except the domes of the Selçuk İsa Bey, Tire Karahasan and Birgi Great mosques and the Birgi Aydınoğlu tomb, which have lead covering. The existence of the lead dome cover could be questioned, but the 14th century travellers Wilhelm von Boldensele and İbni Batuta state that the domes of St. Jean Church had lead covering², which indicates that this construction technique existed in the area; and it is probable that the above cited Aydınoğulları buildings might have lead covered domes at the time of their original construction.

The dome either rests on the walls of the building or rests on a drum above the walls. Only the Karacasu Hafsa Hatun Tomb rests on the walls of the building. When a drum exists, we observe two kinds

²Wilhelm von Boldensele, "Itinerrarius", C.L. Grolofend (ed.), *Zeitschrift der Historischen Vereins für Niedersachsen*, 1852, from Clieve Foss, *Byzantine and Turkish Sardis*, Cambridge, 1974, p. 147; İbn-i Batuta, *İbn-i Battuta Seyahatnamesi*, çev. Muhammed Et-Tancı, İstanbul 1983, p. 209.

of applications, a single drum or double drum one above the other. In the case of a single drum which usually has an octagonal plan, either the base of the dome is placed at the same level with the base of the drum (*Tire Doğan Bey Mosque and Çanakçı Mesjid*) or the base of the dome rests on the upper level of the drum (*Selçuk İsa Bey Mosque, Tire Hüsamettin, Gucur, Üçlallı mosques*). The double drum, one above the other, is seen both in the Menteşe and Aydınoğulları buildings. In this construction, the base of the drum is at the level where the two drums meet. The transition elements are in the lower drum and the upper drum is a reinforcing ring of the base of the drum. The upper drum has the same polygonal plan as the lower drum (*Tire Karahasan, Mehmet Bey mosques and the tomb at the cemetery of the Karahasan Mosque*) (Fig. 14).

Another interesting roof in the Aydınoğulları architecture is the roof at the entrance of the Birgi Sultan Şah Tomb (Fig.15). The form of the roof was derived from the roof construction of stone beams placed on top of each other, crossing over diagonally from the mid-points of the lower ones as found at the Belevi and Milas Gümüşkesen mausoleums. At Sultan Şah Tomb, large brick slabs were used instead of stone beams. The upper part of the roof was demolished and restored already with concrete in the 1980's.

We do not meet the wide usage of vaults in the Aydınoğulları buildings. We find cross vaults at the last prayer hall of the Tire Hüsameddin Mosque and star shaped stone vault at the west courtyard gate of the Selçuk İsa Bey Mosque (Fig. 16). The architect of the İsa Bey Mosque is from Damascus and impacts of Syrian architecture like this vault are found in the mosque.

Most of the domes and the vaults are plain undecorated elements. However, the dome of the Birgi Aydınoğlu tomb is constructed with red and turquoise glazed bricks forming a linear design (Fig.17).

The decoration is applied at the base of the drum at the interior or exterior. At the Birgi Aydınoğlu tomb a decorative band composed of red, turquoise and violet glazed bricks, at the Tire Doğan Bey Mosque a row of muqarnas and at the Çanakçı Mesjid a row of small blind arches are placed at the base of the dome at the interior. The decoration at the

exterior is usually at the upper end of the drum. At the Tire Karahasan Mosque there is a double row of dog's-tooth course, at the Süleyman Şah Tomb a row of stone slabs and at the Üçlallı Mosque a row of small corbels constructed of bricks at the upper end of the drum.

CONCLUSION

The distinct characteristics of the Aydınoğulları architecture similar to the 14th century West Anatolian architecture can be stated in four groups. In the first group, we witness the use of the local architectural traditions. In the second, Eastern traditions are used without any interpretations. The synthetic approach in which the Eastern and local traditions were combined or handled in a new way resulting in new forms that are neither local nor Oriental makes up the third group. In the final group we see that new forms – in building elements and decoration – were created. The rather pragmatic character of the period and the synthesis of the building art are apparent in the last two tendencies.

The direct use of the local techniques was mainly in the wall construction, the use of columns and roofing, whereas the Eastern techniques were applied on the arches as pointed arch and in decoration as the usage of enameled tiles, faience, muqarnas and stucco carvings.

Outstanding new developments are seen as the tendency to use the dome as a roofing element and the Turkish triangular belt at the transition zone, which were developed in parallel with Early Ottoman architecture. We also meet the first examples of the muqarnas capitals that were used in the same manner later in Ottoman architecture. The double drum (*one on top of the other*) and some unique transition elements that were practiced at the period were not carried on in the later periods but left as examples of the experimental approach of the period.

List of figures:

Fig. 1 Hafsa Hatun Tomb, Karacasu

Fig. 2 Great Mosque, Birgi

Fig. 3 Hafsa Hatun Tomb, Karacasu

Fig. 4 Uçlalalı Mosque, Tire

Fig. 5 Uçlalalı Mosque, Tire

Fig. 6 Uçlalalı Mosque, Tire

Fig. 7 İsa Bey Mosque, Selçuk

Fig. 8 Kazirzade Mosque, Tire

Fig. 9 Great Mosque, Birgi

Fig. 10 Great Mosque, Birgi

Fig. 11 Aydınolu Tomb, Birgi

Fig. 12 Çanakçı Mesjid, Tire

Fig. 13 Uçlalalı Mosque, Tire

Fig. 14 Karahasan Mosque, Tire

Fig. 15 Sultan Şah Tomb, Birgi

Fig. 16 İsa Bey Mosque, Selçuk

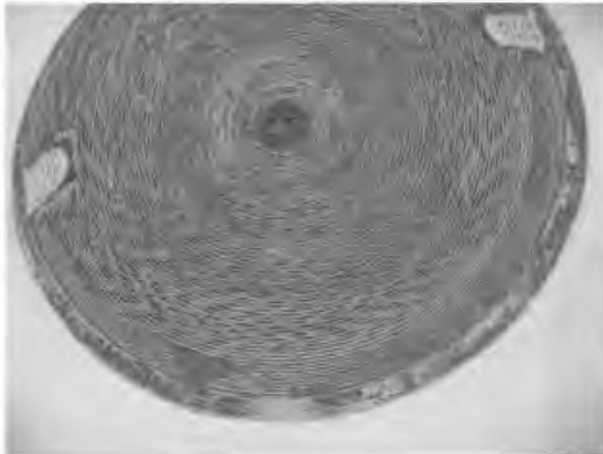

Fig. 17 Aydınoğlu Tomb, Birgi

TRALLEIS YÜKSEK DÜZLÜĞÜNDE AYDINOĞULLARINA DAİR İZLER

RAFET DİNÇ*

Tralleis'in Kısa Coğrafi Konumu

Antik yazılı kaynaklar ve arkeolojik belgelerden edindiğimiz bilgilere göre Tralleis Aydın-Kestane (*Mesogis*) dağlarının kuzey eteklerindeki trapez biçimli kesik bir tepenin yüksek düzlüklerinde kurulmuştur¹. Kentin kuzeyinde doğu-batı yönünde uzayan dağlık arazi, güneyinde ise Büyük Menderes nehrinin suladığı verimli tarımsal topraklara sahip Menderes ovası yer almaktadır. Bu coğrafik konumu ile antik Tralleis kenti, sırtını dayadığı Kestane dağlarının doğal savunma setti ile güçlenmiş ve güneyindeki geniş ovayı kontrolü altına almıştır. Bu açıdan Tralleis Menderes havzası boyunca uzanan ve Anadolu içlerine kadar ulaşımı sağlayan ünlü *Symrna-Ephesos-Magnesia-Nysa-Laodekeia* ana yolunu hem askeri, hem de ticari yönden güvence altında tutmuştur². Kent halkı, Büyük Menderes nehrinin güneyinden geçit vermezliği, zengin alüvyonlu toprakları sayesinde tarih boyunca önemli bir ekonomiye sahip olmuştur. Kent, su gereksinimini kuzeyindeki Kestane (*Mesogis*) dağından kaynak alan irili ufaklı pek çok dereyi bünyesinde toplayan İkizdere, Kemer deresi ve Tabakhane çayından sağlamıştır³. Dolayısıyla Tralleis, uygun iklim koşulları, doğal savun-

* Yrd. Doç. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, rafet_dinc@hotmail.com

¹ Strabon, XIV, 647; O Rayet - A. Thomas, (*Çeviri: Osman Saçıkara*), *Milet et le Latmique*, 1877, s. 57.

² O Rayet ve A. Thomas, , (*Çeviri: Osman Saçıkara*), *Milet et le Latmique*, 1877, s. 57.

³ Mesogis-Kestane dağlarından kaynaklanan ve *Maiandros*'a kavuşan dereler hakkında;

ması, verimli ve sulak toprakları sayesinde antik çağın güçlü kentlerinden biri olmuştur. Bu önemli özelliklerinden dolayı Strabon, Tralleis kentini *Ephesos*, *Smyrna* ve *Kyzikos* kentleri ile aynı düzeyde tutar ve onlar kadar ünlü olduğundan bahseder.

Tralleis'in Geç Bizans-Aydın oğlu Beyliği Dönemi

Tralleis ile ilgili bir kehanet metni *Andronikos II. Palailogos'un* (*Kaiser 1282-1328*) imparatorluğun Küçük Asya Bölgesini Türk fatihlerinin istilasından koruma çabası ile ilgilidir⁴ *Nikephoros Grgoras*'ın yapıtında, kehanet metni kelimesi kelimesine tevdi edilmiştir: önemli olan yazarın kendisi kehanetin gerçekliğinden şüphesi olduğu gibi görünüyor. Her ne kadar böyle bir şeyin tam olarak anlamını şüpheli bir duruma sokmuyor⁵. Kehanetin bulunma durumu ve onun içeriğini kısaca bildirmektedir.

Tralleis'in fethinden sonra tüm halk esir alındı⁶. Yerleşim önlemlerinden sonra *Andronikos II* için bu şehirdeki kurbanların sayısı binlerceydi⁷. Daha sonraları fethedilen şehre Güzel Hisar adı verildi. Bugünkü Aydın ismi buradan geliyor. Aydınoğlu Mehmet Bey'e 1310 yılında yörenin hâkimiyetini ele geçirdi⁸. *Kaiser Andronikos II'nin* Küçük Asya politikası ve Tralleis'i tekrar hayata geçirme denemelerine Bizans kaynaklarında çok fazla yer verilmiştir. Bu konudaki kaynaklar Tarihçi *Georgios Pachymeres* (1242- 1310) ve *Nikophoros Choumnos* (1295- 1361) geçmektedir. Ayrıca; *Andronikos II.* hakkında *Theodoros Mitochites* (1269/70-1332), *Nikephoros Choumnos* (1250/5-1327) ve *Georgios Kyrios* (1241-1290)'un kentin yeniden kuruluşu konularındaki konuşmalarında da bahsedilmektedir⁹. Tralleis'in tekrar inşa edilmesi büyük

A.Gökbel- H. Şölen, *Aydın İli Tarihi*, 1936, s. 7.

⁴ Bu kehanet metni ile ilgili olarak bkz; F.B. *Paljackov*, *Die Inschriften von Tralleis und Nysa, Teil 1; Die Inschriften von Tralleis*, Bonn 1989, s. 4-8.

⁵ H. Hunger, "Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner I," München 1978, 462-463; R. Guillard, *Essai sur Nicéphore Grégoras*, Paris 1926, s. 212-213.

⁶ Sp.Vryonis,jr., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamisation from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley- Los Angeles London 1971, s. 27-30.

⁷ Charanis, "Observations on the Byzantine Empire, Proceedings of the XIIIth International Congress of Byzantine Studies," London- New York- Toronto 1967, s. 452 (= PCharanis, *Studies on the Demography of the Byzantine Empire*,) London 1972, I.

⁸ Fr. Taeschner, s. v. Aydın, *The Encyclopaedia of Islam I*, Leiden- London 1975, s. 806

⁹ J. Fr. Boissonade, *Anecdota Graeca I*, Paris 1829- Nachdruck Hildesheim 1962, 313-393,

bir olasılıkla 1280 yılında olmuştur. Bu bölgeyi yıllar sonra Bizanslılar yitiriyorlar, ama bu olayın kesin tarihi tartışmalıdır¹⁰.

Theodores Metochites, Kaiser Andronikos II ile Augustusu kıyaslıyor. MÖ 27 depreminden sonra tahrip olan Tralleis'e kendi isteğiyle maddi yardımda bulunuyor, oysa Augustus Chairemon'un ricası üzerine maddi yardımda bulunuyor. Bu yüzden Theodoros Metochites için Kaiser Andronikos II, Augustus'dan daha fazla övgüyü hak ediyor. Çünkü o kimsenin talebi üzerine değil, kendi isteğiyle Tralleisi tekrar inşa ettirdi ve yerleşilmesini sağladı¹¹.

TRALLEIS'TEKİ KAZI ALANLARI

Burada irdelenmeye çalışılan arkeolojik buluntu ve kalıntılar **1-Akropolis, 2-Akropol II. Teras'daki Tonoğlu Mekânlar, 3- Hamam Gymnasium** alanından bulunmuştur. Bu nedenle kent hakkında kısa bilgiler verildikten sonra Geç Bizans ve Aydınolu Beyliğı (*Erken Osmanlı*) Dönemleri'ne ait kalıntı ve küçük buluntular değerlendirilmiştir.¹²

1998 yılı Tralleis arkeolojik çalışmaları Hamam-Gymnasium kompleksi ve Arsenal alanındaki çalışmalara ek olarak kentin akropolünü de içine alan kuzey ve kuzeydoğı kesimlerinde çalışmayı da kapsamına almıştır¹³. Özellikle kentin askeri dışında kalan Akropol ve çevresinin Roma imparatorluğu sonrası Bizans ve Türk dönemleri ile birlikte ne tür gelişmelere sahne olduğunu gösteren arkeolojik veriler elde edilmeye çalışılmıştır.

bes. S. 379-380 = Migne, *Patrologia Graeca (PG)* 142, 387-418.

¹⁰E.A. Zachariadou, *Trade and Crusade. Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın (1300-1415)*, Venedig 1983, 105. 447; A. Failler, *La restauration et la chute définitive de Tralles au 13e siècle*, *Revue des Etudes Byzantines* 42, 1984, s. 249-263.

¹¹H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner I*, München 1978, 462-463; R. Guillard, *Essai sur Nicéphore Grégoras*, Paris 1926, s. 212-213.

¹²Tralleis Antik Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni, Aydın Müze Müdürlüğü'nün Başkanlığı'nda, Adnan Menderes Üniversitesi adına bilimsel danışmanlığında üç yıl altyapı/mastır plan ve yedi yıl kazı-restorasyon (1996-2002) çalışmaları yapılmıştır. Daha sonra Kazı çalışmaları 2009 yılından itibaren Bakanlar Kurulu Kazılar statüsünde devam etmektedir.

¹³R.Dinç-H.Özkan-T.Takaoğlu, "Tralleis Kazı Çalışmaları 1997-1998," *Arkeoloji ve Sanat*, (İstanbul 200) Sayı: 95, s. 2-15.

1-Akropolis Kazıları

Akropol'de, 2000 yılında, D 634/639-K 1390/1370 Plk. 'de Akropolün doğu kısmında, sıtadel sur duvarlarının güney doğusunda 15x5m. ölçülerinde bir açma yapılmıştır. Bu açmada çalışmalar 1 no.lu alanda 243.60 kodunda bir çöplük tespit edilmiştir. Çöplüğün tabanına, 243.16 kodunda ulaşılmıştır. Çöplüğün çapı 1.76 m., derinliği 0.038 m. dir. Çöplüğün içinden *sgraffito* tekniğiyle yapılmış seramik parçaları ve sırlı *monocrom* seramik parçaları bulunmuştur (*Resim 1*) . Ayrıca yine çöplüğün içinden, iç kısmı yeşil sırla kaplanmış bir kâse bulunmuştur (*Resim 2*). Çöplüğün içinden gelen malzemenin değerlendirilmesi sonucunda, çöplüğün M.S.13-14 yy'da kullanım gördüğü düşünülmektedir.

2-Akropol II. Terastaki Tonozlu Mekânların Kazısı

Tralleis akropolünde varlığı bilinen beşik tonozlu odaların birleşerek oluşturduğu bir yapıda kazı ve temizlik çalışması gerçekleştirilmiştir. Antik tiyatro üzerindeki II. Terasta ve kente hâkim bir noktada yer alan bu yapı tabanın yürüme zemininden 6 metreye varan derinlikte yer alması akropolde meydana gelen jeomorfolojik değişimin önemli bir göstergesidir (*Resim 3*). Tonozlu mekânlar plan açısından simetrik bir özellik gösterir (*Çiz. 1*). Birbirine bağlı olan A ve B odaları ana mekânı oluşturur ve bu odalara ayrıca hem güneyden hem de apsisli odalardan birer geçiş verilmiştir. A ve B odalarındaki beşik tonoz üzeri dışarıdan oldukça nitelikli su geçirmez pembe bir sıva ile sıvanmıştır. C odasındaki beşik tonoz üzeri ise üstten tonozu gizleyen bir terasa sahiptir.

Yapının işlevi ve tarihi hakkında kesin bilgiler edinmemizin en büyük nedeni son dönemlere kadar sürekli kullanım görmesidir. Örneğin, D ve E bölmeleri Aydınoğlu Beyliği (*Erken Osmanlı*) döneminde kullanım gördüğü bu iki oda güney yönünden son derece kaba işçilik gösteren bir duvarla kapatılmasından anlaşılmaktadır (*Resim 3, Çizim 1*).

Bu odalar içinde pitos parçaları, düz çatı kiremitleri, kırmızı hamurlu yeşil, sarı, kırmızı sırlı monokrom seramikler yanı sıra çok renkli ve sgraffito seramikler elde edilmiştir (*Resim 4*). Seramikler Geç Bizans-Erken Osmanlı dönemi özellikleri gösterir. Buna ilaveten F

odası içinde 19. Yüzyıla tarihlenebilecek demirci atölyesi bulunmuştur. Bütün bu geç kullanımlar sonucu taban tamamen tahrip olmuştur. Bu yüzden, bu bölümde bulunan düz beyaz mozaik ve beyaz mermer parçaları taban döşemesi ile ilgili olmalıdır. E ve F mekânlarındaki çalışma sırasında “Doğu Terra Sigillata B” ve M.S.3. yüzyıl gibi bir tarih daha sağlam veriler elde edilinceye kadar Tralleis akropolündeki bu yapı için ileri sürülebilir. Böylesine bir mimari tasarım Menderes Vadisi’nde bilinen bir mezar geleneğini hatırlatır. Antik Karya bölgesinin bu kesiminde bu tipik beşik tonozlu yapılar komşu Nysa, Orthosia, Mastaura ve Koskina antik kentleri nekropollerinde mevcuttur¹⁴. Duvar teknikleri ve mimari açıdan birbirine oldukça yakınlık göstermelerine rağmen Tralleis örneği biraz daha kompleks bir yapı sergiler. Beşik tonozlu bu yapı estetik açıdan önemli özellik sunmaz. Bu ölü gömme geleneğinin ne zaman kullanım görmeğe başladığı ise bir sorundur. Menderes vadisinde yoğunlaşan beşik tonozlu mezarlar ve Roma dönemleri öncesi yerli Karya halkının ölü gömme geleneği olan mağara gömü geleneğinin Roma uzantısıdır¹⁵.

Bu geleneğin yabancı etkilerinin daha az hissedildiği Orthosia, Koskina ve Mastaura gibi küçük toplumlarda görülmesi yerli geleneğin sürmesinin belirgin bir göstergesidir. Tralleis’te yerli Karya halkının böylesine bir geleneği devam ettirmesi olasıdır. Romalılaştırma ve Helenleştirme kavramları etnik anlamda değil, kültürel anlamda algılanmalıdır. Roma özellikleri Apsislerin ve beşik tonozların kullanılışında görülebilir. Tralleis akropolündeki bu yapı, bu yüzden kentte yaşayan yerli Karya halkının Roma kültür çevresinde ortaya koyduğu bir anlayışın ürünü olabilir. Apsisli nişler urneler için ve ön odalarda da törenler için amaçlanmışsa Roma ve Karya kültürleri arasında etkileşim düşünülebilir.

¹⁴R.Marchese, “The Lower Meander Flood Plain. A Regional Settlement Study” (*BAR-IS* 293), pls. 89,97,99,118; “The Historical Archaeology of Northern Caria . A Study in Cultural Adaptations” (*BAR-IS* 536, 1989), 51, 52, 79; “Orthosia Revisited: A small city in North Caria.” *Anatolica* 18 (1992) 71–86. R.Marchese, “Carian Notes: funerary practise in the Meander Valley Practise in the Meander Valley.” *Anatolica* 22 (1996) s. 227–235.

¹⁵R.Marchese, “Carian Notes: funerary practise in the Meander Valley Practise in the Meander Valley.” *Anatolica* 22 (1996) s. 227–235.

3- Tralleis Hamam-Gymnasium Sektöründeki Kazı Çalışmaları

Tralleis antik kentinin merkezine yakın bir alanda halkın “Üçgözler” olarak bildiği anıtsal kemerlerin bulunduğu yerde Roma İmparatorluk Devri’ne ait Hamam-*Gymnasium* yapısı yer almaktadır. Bu anıtsal kompleks yapılar yaklaşık 20 bin m² bir alanı kaplar. Hamam-*Gymnasium*’un güneyinde 2002 ve 2010 yılı kazılarımız sırasında geniş bir alanda yüzey toprağının yaklaşık 10–15 cm. altında, toplama taşlarıyla “Arnavut kaldırımı” olarak tanımlanan bir döşeme ve bazı toplama taşlarla toprak harcıyla örülmüş duvar kalıntılarının temellerine rastlanılmıştır. Bu taş kaplama düzlem *Gymnasium*’un güneyinde yaklaşık 15 m. yüksekliğindeki doğu-batı akslı anıtsal duvarın güney yüzündeki yüksekçe teraslanarak düzeltilmiş genişçe bir düzlemi kaplamaktadır.

Yapılan çalışmalarda büyük duvarın güneyinde 156,41 kodunda doğu-batı doğrultulu toplama çay taşından sıkıştırılarak yapılmış taş tabanın üzerine yer yer korunan açık kahverengimsi bir toprak taban yapıldığı görülmüştür. Taş tabanı güneyde sınırlayan doğu-batı doğrultulu bir duvar yapısı ortaya çıkmıştır. Bu alandaki taş döşeme üzerinin temizliği çalışmalarında 156.39 kodunda, Aydınoğulları dönemine ait bir bronz sikke ile aynı kodlardan demir bir makas bulunmuştur. Bu makasın bir benzeri Kubad-Abad Sarayı kazılarında bulunmuştur. Kubad- Abada makası I.Alâeddin Keykubad devrine tarihlendirilmiştir¹⁶. Bu bulgular tabanın Beylikler Dönemindeki kullanımına ait olduğunu göstermiştir.

2010 yılı kazıları sırasında 2002 yılı kazılarının doğusundaki çalışmalarda benzer aynı düzlemlerde yüzeyin hemen altında “Arnavut kaldırımı” şeklindeki toplama moloztaş ve antik enkazla döşemelerin devam ettiği tespit edilmiştir.

DEĞERLENDİRME

Tralleis Akropol’ünden bulunmuş olan sırlı Bizans seramikleri, *sg-raffito*, kazıma, oyma tekniklerinde yapılmış, geniş ağızlı, çukur, dışa taşkın veya düz gövdeli çok yüksek olmayan kâseler, çanaklar ve ta-

¹⁶ R. Arık, “Kubad-Abad 1990 Yılı Kazı Çalışmaları,” *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı II. Çanakkale*, 1991, s. 457–471, Resim: 21.

baklardan oluşur (Resim 1, 2 ve 4). Seramik bezemeleri boyama, sgraf-
fito, kazıma veya oyma tekniklerinde geometrik ve bitkisel, geçmeler
ve örgüler ile çiçek motifleri şeklindedir. Hamurlarında mika katkılı
ve kırmızı rengin tonları hâkimdir. Astar boyaları genellikle krem ve
limon sarısı rengindedir. Tralleis sırlı Bizans seramiklerinin tamamen
benzer form ve bezeme özellikleri sahip sırlı Bizans seramiklerini Aya-
soluk'tan bilmekteyiz. E. Parman, Ayasoluk sırlı Bizans seramiklerinin
özellikle kırmızı hamuru mika katkılı olanlarını XIII-XIV. Yüzyıllara
tarihlemiştir¹⁷. Ancak, E. Parman, Sırlı seramiklerin bazılarının
Selçuklu seramikleriyle olan etkileşimlerini göz önüne alarak özellikle
boyalı sırlı Bizans seramiklerinin Selçuklu seramikleriyle ayırt edil-
mesinin zorluğuna da dikkat çekmiştir¹⁸. Bu nedenlerle tıpkı Aysoluk
örneklerinde olduğu gibi Tralleis Geç Bizans sırlı seramiklerini kesin
olarak tasnif etmek pek mümkün gözükmemektedir.

Tralleis *Gymnasium* Sektör'ündeki iki ayrı kazı çukurunda (Resim 5
ve 7), yürüme düzleminin hemen altında açığa çıkarılan toplama taş ve
moloz enkazı artıklarıyla döşenmiş olan "Arnavut kaldırımı" şeklinde-
ki döşeme *Gymnasium* anıtsal duvarının hemen güney bitişiğinde ça-
dır kurmak üzere yapılmış olmalıdır. Taş döşeme üzerinde *in-situ* ola-
rak ele geçirilen iki Aydınoğlu Beyliği sikkesi ve bir adet demir makas
(Resim 6) söz konusu çadır yerinin henüz fethedilen Aydın'ın Göçebe
Çadır Kültürü sahiplerinden bir "Oba"nın yerleşimlerine ait önemli ta-
rihleyici belgelerdir. 2010 kazılarında, 2002'de açığa çıkardığımız aynı
taş taban döşemesi ve tek yüzlü kuru örgü duvarın (Resim 7) ilk tespit
noktamızdan (2002'deki kazı çukurundan) 75 m. doğuda devam etme-
si, bize Tralleis yüksek düzlüğünde Osmanlı öncesi bir yerleşimin var
olabileceğini göstermiştir. Zira bu taş döşeme taban üzerinden de bir
adet Aydınoğlu Beyliği'ne ait olabilecek 14.yy'a ait bakır sikke (Resim
8), açık yeşil sırlı pedastal bir kaide (Resim 9/1) bulunmuştur.

Jeomorfolojik açıdan Tralleis akropolünün aktif bir yapı sergilemesi
Kar, Yunan, Roma, Bizans ve Türk kültürlerinin karakteristik özellik-
lerini gösteren arkeolojik yüzey bulgusu elde etme şansını azaltmak-
tadır. Önemli derecedeki bu *colluival* dolguya rağmen M.S. 13 ve 14.

¹⁷E.Parman, "Ayasoluk'ta Bulunan Sırlı Bizans Seramikleri," *Bedrettin Cömert'e Armağan Kitabı*, Ankara 1980, s. 323-324.

¹⁸E.Parman, "Ayasoluk'ta Bulunan Sırlı Bizans Seramikleri," *a.g.e.*, s. 324.

yüzyıllara ait yüzey seramiğinin yoğunluk göstermesi bu dönemde akropol ve çevresinde yoğunlaşan insan faaliyetlerine tanıklık eder. Nitekim toplanan yüzey seramiğinin ağız ve kaide kısımları hesaba katılarak yapılan istatistik çalışmada M.S. 13 ve 14. Yüzyıllar seramiği %60 gibi kabarık bir sayısal çoğunluğu ortaya koymaktadır (*incelenen seramiğin büyük bir kısmı Geç Bizans- Osmanlı geçiş dönemi ile Erken Osmanlı dönemi özellikleri gösteren sırlı seramiklerin karakteristik özelliklerini gösterir*).

Böylesine bir arkeolojik sonuç Tralleis ve çevresinde M.S.13 ve 14 yüzyıllarda yaşanan önemli politik olaylarla uyum içindedir. Türklerin Menderes vadisinde hâkimiyet kurmaya başlaması ile birlikte Bizans imparatoru *Michael VIII (1259–1282)* Hristiyanlık dini için önemli bir yerleşime ev sahipliği yapan Menderes havzasının kontrolünü kaybetmemek amacıyla kardeşi *John Palaiologos*'u bölgeye gönderir. *Palaiologos*, bu bölge için önemli bir konuma sahip olan Tralleis'de kent surlarını sağlamlaştırır ve yeniden inşaat faaliyetlerini başlatır. Onun 1274'de ölümü üzerine *Michael VIII*'in oğlu *Andronikos*'u 1278'de bölgeye göndermesi Tralleis'i yeni bir yapılaşma sürecine sokar. Kente çevreden getirilen 36.000 kişi yerleştirilir ve kent *Andronikopolis* veya *Palaiologopolis* olarak yeniden adlandırılır¹⁹. Bütün bu politik gelişmeler, Tralleis'in 1282 yılında tamamen Türk kontrolüne girmesine ve yeni bir etno-kültürel kimlik kazanmasına engel olamaz²⁰.

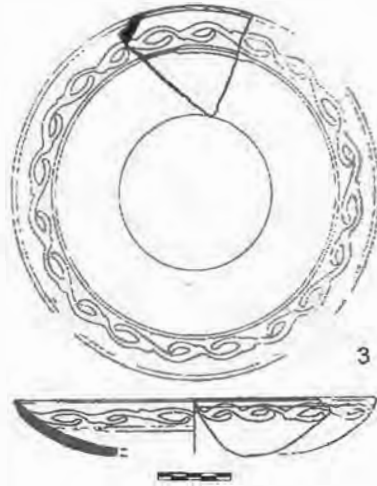
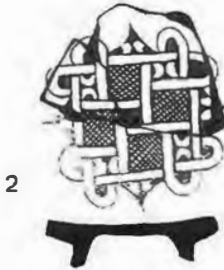
Gerek Akropol'deki iki ayrı sektörden, gerekse Hamam *Gymnasium* alanındaki iki ayrı kazı çukurundan sırlı Bizans seramikleriyle birlikte bulunan Aydınoğlu Beyliğine ait demir makas ve bakır sikkeler, Tralleis'te Erken Osmanlı yerleşimi öncesinde Türklerin yerleştiklerini göstermektedir. Bu arkeolojik buluntu ve kalıntıların varlığı Tralleis kazıları devam ettikçe artarak devam edecektir. Bu arkeolojik kalıntı ve buluntular Aydınoğlu Beyliği'nin ilk yerleşmecilerinin ilk kez Tralleis Yüksek Düzlüğü'nde yaşadıklarını göstermektedir.

¹⁹G.Pachymers, *History: Books IIV*, ed. A. Failler (Paris 1984) 595; S. Vyrionis, "Nomadization ve İslamization in Asia Minor," *Dumbarton Oaks Papers* 29 (1975) s. 47; C. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey* London 1968) s. 117-120; R.P.Linder, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia* (Bloomington 1983); P. Wittek, *Das fürstentum Mentesche, studie zur geschissche Westkleinasiens im 13-15 jh. İstanbul Mitteilungen*, heft 2 (İstanbul 1934) s. 263.

²⁰P.Lemerle, *L'Emirant d'Aydın, Byzance et l'Occident, recherches sur lageste d'Umur pachha*, 1957.

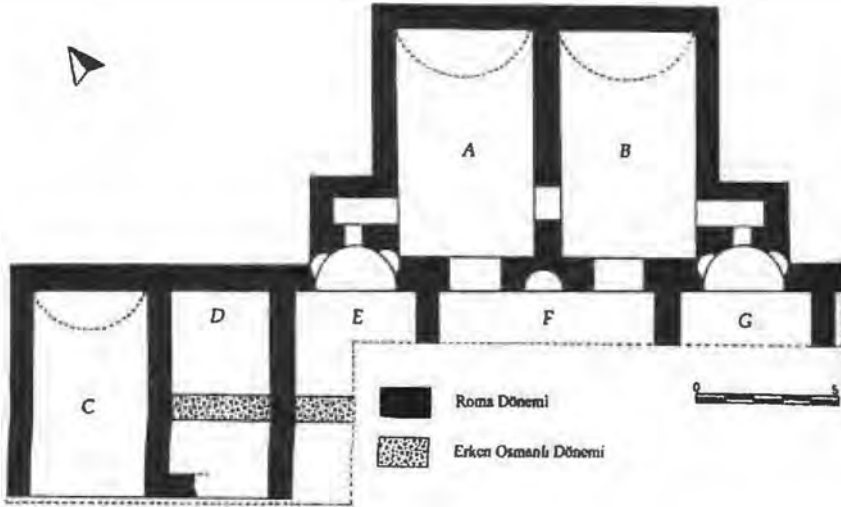
Resim 1: Akropol'den bulunan X-XV. yy.a ait Bizans Sırlı Seramikleri

Resim 2: Akropol Çöplük Buluntusu Seramikler

Resim 3: Akropol II. Teras Tonozlu Mekânlar

Çizim 1: Akropol II. Teras Tonozlu Mekânlar Taban Planı

Resim 4: Çizim 1: Akropol II. Teras Tonoğlu Mekânlardan bulunan XIII-XIV Yy.a Seramikleri

Resim 5: Hamam- Gymnasium Sektörü, Aydınolu Beyliğı'ne ait XIV. yy.a ait Taş Döşeme

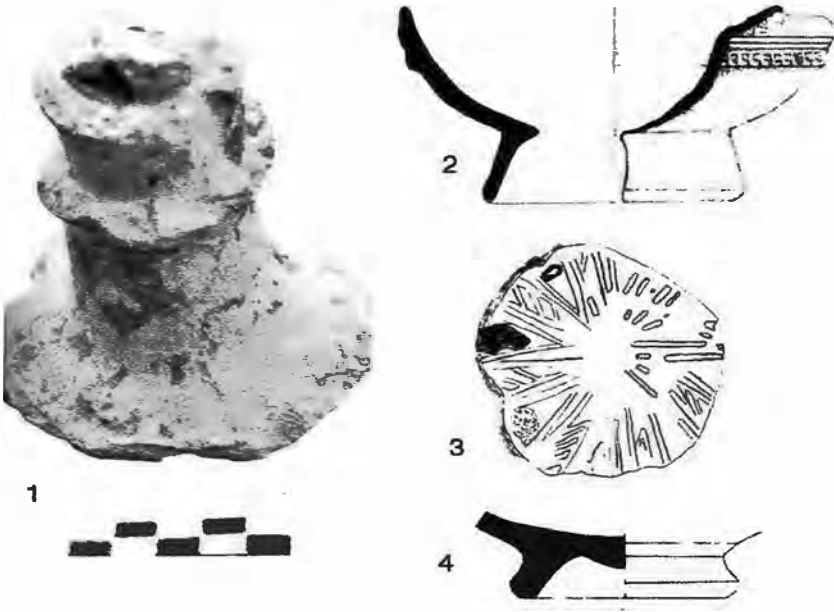
Resim 6: Hamam- Gymnasium Sektörü, Aydınoğlu Beyliği'ne ait Taş Döşeme
üzerinden bulunan XIV. Yy.a ait demir makas ve bakır sikke

Resim 7: Hamam- Gymnasium Sektörü, Aydınoğlu Beyliği'ne ait XIV-XV. YY.
Taş Döşeme ve XII- XIII. YY Geç Bizans Çevrik Kiremit Mezarlar

Resim 8: Hamam- Gymnasium Sektörü, Aydınolu Beyliğı'ne ait Taş Döşeme
üzerinden bulunan XIV. YY. bakar sikke

Resim 9: Hamam- Gymnasium Sektörü, Aydınolu Beyliğı'ne ait Taş Döşeme
üzerinden bulunan XII- XIV. YY. seramikleri

KAYNAKÇA

- Failler, A., La restauration et la chute définitive de Tralles au 13e siècle, *Revue des Etudes Byzantines* 42, 1984.
- A. Gökbel- H. Şölen, *Aydın İli Tarihi*, 1936.
- Cahen, C., *Pre-Ottaman Turkey* London 1968] 117-120; R.P.Linder, *Nomads and Ottamans in Medival Anatolia (Bloomington 1983)*.
- Charanis, P., "Observations on the Byzantine Empire, Proceedings of the XIIIth International Congress of Byzantine Studies," London-New York- Toronto 1967 (= P.Charanis, *Studies on the Demography of the Byzantine Empire*,) London 1972, I.
- Zachariadou, E.A., *Trade and Crusade. Venetian Crete and the Emirates of Monteshe and Aydin (1300-1415)*, Venedig 1983.
- Parman, E., "Ayasoluk'ta Bulunan Sırlı Bizans Seramikleri," Bedrettin Cömert'e Armağan Kitabı, Ankara 1980.
- Paljackov, F.B., *Die Inschriften von Tralleis und Nysa, Teil 1; Die Inschriften von Tralleis*, Bonn 1989.
- Fr. Taeschner, s.v. Aydın, *The Encyclopaedia of Islam I*, Leiden- London 1975.
- Pachymers, G.*History: Books IIV*, ed. A. Failler (Paris 1984).
- Hunger, H., "Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner I," München 1978.
- Hunger, H., *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner I*, München 1978, 462-463; R. Guiland, *Essai sur Nicéphore Grégoras*, Paris 1926.
- Boissonade, J., Fr. *Anecdota Graeca I*, Paris 1829- *Nachdruck Hildesheim* 1962, 313-393, bes. S.379-380 = Migne, *Patrologia Graeca (PG)*.
- O Rayet - A. Thomas, (*Çeviri: Osman Saçıkara*), *Milet et le Latmique*, 1877.
- Wittek, P., Das fürstentum Montesche, Studie zur geschissche Westkleinasiens im 13-15 jh. *İstanbullaer Mitteilungen*, heft 2 (*İstanbul* 1934).

- Lemerle, P., *L'Emirant d'Aydın, Byzance et l'Occident, recherches sur la-geste d'Umur pacha (1957-1957)*.
- Guilland, R., *Essai sur Nicéphore Grégoras*, Paris 1926.
- Arık, R., "Kubad-Abad 1990 Yılı Kazı Çalışmaları," *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Çanakkale, 1991.
- R. Dinç-H. Özkan-T.Takaoğlu, "Tralleis Kazı Çalışmaları 1997-1998," *Arkeoloji ve Sanat*, (İstanbul 200) Sayı: 95.
- Marchese, R., "Carian Notes: funerary practise in the Meander Valley Practise in the Meander Valley." *Anatolica* 22 (1996).
- Marchese, R., "The Lower Meander Flood Plain. A Regional Settlement Study "(*BAR-IS* 293).
- Vyronis, S., "Nomadization ve İslamization in Asia Minor," *Dumbarton Oaks Papers* 29 (1975).
- Vyronis, Sp., jr., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamisation from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley- Los Angeles London 1971.

AYDINOĞLU CAMİ MİMARİSİNE GENEL BİR BAKIŞ

SELDA KALFAZADE*

1308-1425 yılları arasında hüküm süren Aydınoğulları Beyliği'nin yoğun bir mimari faaliyette bulundukları bilinmektedir. Arşiv kayıtları bize bunu kanıtlamaktadır. Bir kısmı günümüze ulaşmayan, bir kısmı da harap ya da bazı değişikliklerle günümüze ulaşan yapı örnekleri arasında en önemli grubu camiler oluştururlar. İnşa kitabelerine ve arşiv belgelerine dayanarak ya da plan şemaları ve mimari özelliklerinden yola çıkarak Aydınoğlu dönemine tarihlediğimiz camileri, plan şemalarına göre dört gruba ayırabiliriz.

“Ulu Cami” karakterindeki mihraba dikey nefli, çok destekli, birinci grup camiler, kare planlı batıdan ya da kuzeyden bitişen son cemaat yerine sahip örneklerle, yalnız kare planlı tek hacimli örneklerden oluşan ikinci grup cami ve mescitler, bitişik durumda iki hacimden oluşan cami-zaviye fonksiyonlu üçüncü grup camiler ile enine dik-dörtgen gelişen harim ile avlu birleşiminden ibaret dördüncü grup camiler olarak ele alabiliriz. Aydınoğlu Camilerinin içinde sayıca en fazla örnek ikinci grup tip camilerdir, birinci ve dördüncü gruptan ikişer, üçüncü gruptan ise tek bir örnek (*Tire Hafsa Hatun Camii*) mevcuttur. Birgi, Tire, Urla ve Selçuk'da yoğunlaşan Aydınoğlu camilerinin bugün bir kısmı çok harap, bir kısmı yanlış onarımlar ve yapılan eklerle özgün görünümünü tamamen yitirmiş, bir kısmı ise daha iyi durumda günümüze ulaşmış, özgün mimari karakterini büyük ölçüde koruyan yapılardır.

Bu yapılar arasında en erken tarihli örnek 1312-1313 tarihinde Aydınoğlu Mehmed Bey tarafından beyliğin ilk merkezi Birgi'de inşa etti-

rilen Ulu Cami'dir. Zamanında caminin kuzeyinde yine Mehmed Bey tarafından inşa ettirilmiş medrese, batı tarafta Mehmed Bey Türbesi'nin bulunduğu kısımda ise hazire yer alıyordu. Mihraba dikey kemerlerle beş nefe bölümlenen kare planlı yapı mihrap önünde pandantifli bir kubbe ile örtülüdür. Dört sıra sütun dizisinin bölümlediği neflerden ortadaki daha geniştir. Dörderli olarak sıralanan sütunların batı tarafta üçe düşmesinden dolayı bugün destek sayısı on beş olmakla birlikte, bu durumun sonradan geçirilen bir değişime bağlı olduğu, orijinalde on altı sütunun bulunduğu bilinmektedir. Burada, Anadolu Selçuklu camilerinin temelini oluşturan ve kökeni erken İslam camilerine kadar dayanan bir plan şemasının uygulamasını görmekteyiz. Yapı, güçlü biçimde orta eksen fikrinin vurgulandığı, uzunlamasına gelişen mekan içinde enlemesine gelişme yönünde denemelerin yapıldığı bazı Selçuklu camileri göz önüne alındığında, plan açısından yenilik getirmeyen, yüzyıllar boyu İslam cami mimarisinde değişik biçimlerde denenmiş klasik bir şemanın tekrarını veren bir örnektir¹.

Birgi Ulu Cami eğimli bir arazi üzerine oturmaktadır. Yapının eski bir kalıntının üzerine yapıldığı ve inşa sırasında bu kalıntıdan malzeme sağlanması yönünde yararlanıldığı da anlaşılmaktadır. Yapıda karma bir duvar dokusu hakimdir. Meydana bakan doğu cephesinin bir kısmıyla, güney cephesinin tamamında devşirme bloklar kullanılmıştır. Batı cephesiyle ana giriş cephesi olan kuzey cephesinin tamamında moloz taştan daha kaba bir örgü hakimdir. Bu durum, Beylikler Dönemi Mimarisinde sıklıkla karşılaştığımız kısıtlı ekonomik koşullar altında eldeki malzemenin değerlendirildiği, biraz aceleye getirilmiş hissinin veren yapı tarzı ile açıklanabilir. Bugün iki girişi olan camiden Evliya Çelebi'de² ve bazı eski yayınlarda³ üç kapılı olarak bahsedildiği görülür. Riefstahl planda⁴ bu kapının yerini batı cephesinin ortasında, doğu kapısının simetriğinde bir noktada göstermiştir. Batı cephesinin bugünkü durumu burada gerçekleşen değişimin açık izlerini taşımak-

¹ S. Kalfazade, "Birgi'de Aydınoğlu Devri Mimari", *Sanatsal Mozaik*, sy. 28, İstanbul 1998, s. 41.

² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, IX, İstanbul 1935, s. 174.

³ M. Fuat Köprülü, "Aydınoğullarına Ait", *Türkiyat Mecmuası*, II, İstanbul 1928, s. 422. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamitoğulları Hakkında Malumat* II, İstanbul 1929, s. 107.

⁴ R.M. Riefstahl, *Cenubi Garbi Anadolu'da Türk Mimari*, İstanbul 1941, plan 32.

tadır⁵. Ancak duvar dokusunun çok oynanmış durumu burada bir kapının mevcut olup olmadığını saptama imkanını bize vermemektedir. Geçmişte cephenin güney ucundaki alt pencerenin kapıya dönüştürülerek kullanıldığı bilinmektedir⁶. Bu kapının, camiden Mehmed Bey Türbesi'ne direkt geçiş için açıldığı anlaşılmaktadır, ne zaman oluşturulduğu ise belirsizdir ancak cephede orijinalde bir kapı olduğu varsayımından hareket edersek bunun ortadan kalkmasından sonraya tarihlenmelidir mutlaka. Şayet üçüncü kapı ile kastedilen bu geçişse, Evliya Çelebi'nin ifadesi de göz önüne alınarak 17.yy.'da mevcut olduğundan söz edilebilir. Duvar yüzeyindeki izler yapının kuzey cephesinin de esaslı bir onarımdan geçtiğini açıkça göstermektedir. Kuzey girişi, Anadolu Selçukluları'nın dışa taşkın, anıtsal portallerinin yanında yüzeysel oluşu ve yalın tarzı ile dikkat çeker. Kama taşı geçmeli rozet süslemeli kemeri ve özenli mermer işçiliği dikkat çeken kapıdaki 1312-13 tarihini veren inşa kitabesinde, Mehmed Bey'in "el Emiru'l Kebir" unvanı ile anılması onun bu tarihte bağımsız bir şekilde hüküm sürdüğüne işaret sayılmaktadır⁷. yapının bütün cephelerine iki katlı olarak pencere açılmıştır. Anadolu Selçukluları'nın dışa kapalı, pencereye fazla yer verilmeyen cephe anlayışlarından sonra Aydınogulları'nın, bu ilk camilerinde cephe mimarisi açısından önemli bir değişim gerçekleştirdikleri görülür. Özellikle doğu cephesindeki ortaları düğümle son bulan dilimli kemerlerin örttüğü rozet ve asma yaprağı üzüm salkımı motifleri ile bezeli mermer pencereler özenli işçilikleri ile dikkat çekerler. Kompozisyon açısından Zengi ve Memluk Sanatı'ndan izler taşıyan bu pencerelerin haricinde dikkat çeken bir unsur da, cephenin köşesine yerleştirilen devşirme aslan heykelidir. Cephenin ortasında yer alan mermer işçiliğe sahip doğu girişi, malzeme ve kompozisyon olarak kuzey kapısının ufak farklarla tekrarını verir. Bu farklı giriş kompozisyonlarını yine Anadolu dışından alınan etkilere bağlamak durumundayız.

Alışılmışın dışında güneybatı köşede yükselen minare silindirik gövdesini kaplayan firuze sırlı tuğla süslemeleri ile Anadolu Selçuklu

⁵ H. Önkal, "Birgi Ulu Camii Hakkında Bazı Mülâhazalar", 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiriler*, C. III, Ankara 1995, s. 33; S. Kalfazade, a.g.e., s. 40.

⁶ R.M. Riefstahl, a.g.e., s. 23.

⁷ H. Akın, *Aydınogulları Tarihi hakkında Bir Araştırma (İlaveler yapılmış ve düzeltilmiş İkinci baskı)*, Ankara 1968, s. 27.

geleneğine bağlanabilecek bir örnektir. Gövdenin alt kısmını sırlı ve sırsız tuğlalardan zikzaklı bir örgü, şerefe altına kadar olan kısmı ise baklavalı bir örgü kuşatır.

Bugün yağlı boya kaplı devşirme sütunlarla neflere bölümlenmiş yapıyı dıştan mihrap önü kubbesini de gizleyen ahşap konstrüksiyonlu bir çatı örter. İç mekanın en dikkat çekici unsuru mihrap önü mekanının orta nefe bağlanan kemeri ile mihrapta görülen koyu mor ve firuze renk mozaik-çini süslemelerdir. Kemerde köşelikleri iç içe kesişen altıgenler, üst kısmı bir ayet kuşağı, ayetin alt ve üstünü baklavalı ince bir bordür kaplar. Geometrik süslemelerin hakim olduğu mukarnas kavsaralı mihrapta niş kısmında beş ve sekiz köşeli yıldızlarla sekizgenlerin kesişmesinden oluşan bir kompozisyon görülür. Hem mihrap, hem de mihrap önü kemerinin çinili oluşu, zamanında kubbe geçişleriyle kubbe yüzeyinin de mozaik-çini ya da sırlı tuğla süslemeli olduğunu akla getirmektedir. Nitekim, Evliya Çelebi'nin ifadesi de bunu doğrular⁸. İç mekanda ağaç işçiliği de önemli yer tutar. Ceviz ağacından hakiki künde-kari tekniğindeki minber 1322 tarihli olup Süleymanoğlu Abdülvahid oğlu Muzafferüddin isimli ustanın eseridir. Değişik işçilik ve kompozisyon özellikleriyle dikkat çeken alt pencerelerin kapaklarının da aynı ustanın eseri olduğu kabul edilmektedir.

Kuzey-güney doğrultusunda gelişen eğimli bir arazi üzerine kurulmuş olan Tire Ulu Cami, kare planlı, mihraba dikey beş nefli bir yapıdır. Destekler dikdörtgen kesitli kalın payelerden oluşur, mihrap önünde kubbe yoktur, üst örtü çift eğimli sivri bir çatıdır. Halk arasında yaygın inanış caminin kiliseden dönüştürülme olduğudur, zamanında zemin kısmında mozaik döşemeye de rastlanmıştır. Caminin kuzeydeki ana girişi üzerinde yer alan 1870 tarihli onarım kitabesinde Aydınoğlu Cüneyd Bey tarafından yaptırılmış olduğu yazılıdır. Cami hakkında diğer önemli bir bilgi, zamanında yapıya bitişik konumda bulunan Alihan Medresesi'nin bugün caminin son cemaat yeri dış duvarına konmuş olan 1354 tarihli inşa kitabesinde geçen, camide görev yapacak imamların medresenin müderrisleri arasından seçildiği ve bu uygulamanın çok uzun zamandır devam ettiği şeklindeki ifadedir ki, bu durumda cami, medrese ile çağdaş ya da daha erken tarihli olmalı-

⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 174.

dır. Sonuç olarak belki kiliseden dönüştürme ya da kilise temellerinin üzerine yapılan ilk caminin yıkılması üzerine Cüneyd Bey zamanında ikinci caminin yapılmış olması muhtemeldir. Osmanlı zamanında ciddi onarımlar geçirdiği bilinen yapının önemli ölçüde değişikliğe uğradığı anlaşılmaktadır. Son cemaat yeri, pencere ve kapılar tamamıyla geç dönem onarımlarının izlerini taşır. Duvar örgüsünün niteliği kalın sıva tabakası yüzünden anlaşılamamaktadır. Kitabede bani olarak Cüneyd Bey'in isminin geçmesinden dolayı Aydınoğlu Dönemi'ne tarihlenen yapının ne ölçüde bu döneme ait bir eser olarak kabul edilebileceği tartışmalıdır. Yalnızca iç kısımdaki mukarnaslı basit mihrap nişinin Aydınoğlu Dönemine uygunluk taşıdığını tespit ettiğimiz caminin belki harap olması ya da yıkılması yüzünden Osmanlı Döneminde ciddi bir onarıma alındığını ya da yeniden ihya edilmesi yoluna gidildiğini düşünüyoruz.

Tire Müzesi'nde bulunan inşa kitabesine göre, 1338 yılında inşa edilmiş olan Tire Çanakçı Mescidi, eğimli bir arazi üzerine kurulmuş ve eğime uygun olarak şekillenmiş moloz örgülü bir dış duvarla çevrelenmiştir. Böylece kare planlı yapının kuzeybatı yönünde avlu şeklinde düzlük bir alan elde edilmiştir. Pandantifli kubbenin örttüğü kare planlı ana mekana batıdan son cemaat yerinin birleştiği kalan duvar izlerinden anlaşılmaktadır. Son cemaat yerinde bugün mihrap duvarı ve batı duvarının inşa döneminden (*orijinal*) olduğu, kuzey duvarının sonradan ekleme olduğu saptanabilmektedir. Kaba yontma taş ve moloz sıralarıyla inşa edilmiş olan yapı, yalın kubbe geçiş sistemi, iç mekandaki alçı süslemeli mihrabı, son cemaat yerindeki mukarnaslı tuğla mihrabı ve çok yalın girişiyle yapı 14. yy Beylikler Mimarisi'nin karakteristik özelliklerini taşıyan tipik bir örnektir.

İnşa tarihi bilinmemekle birlikte mimari özellikleri ve yapım malzemesiyle Çanakçı Mescidiyle yakın paralellikler gösteren Tire Doğan Bey Camii de, Aydınoğulları Döneminden kaldığını düşündüğümüz bir yapıdır. Şehre hakim güney tepelerinden birinin üzerine kurulmuş olan ve iki bölümden oluşan camide kare planlı, kubbeli ana mekana batıdan hafif içerlek iki bölümlü bir son cemaat yeri bitişir. Moloz taş, tuğla ve devşirme malzemeden oluşan karma malzeme yapının bütününe hakimdir. Tuğla minare kuzeydoğu köşede yükselir. Yapının üzerini mukarnas bezemeli tromplarla geçilen bir kubbe örter. Dörtgen

nişli mihrap mukarnas sıralıdır. Bugün üst örtüsü çökmüş, güney ve batı taraftan duvarla sınırlanan, kuzey taraftan ise bir çift kemerle dışa açılan son cemaat yerini iç kısımda diklemesine atılan bir çift kemer eşit iki bölüme ayırır. Son cemaat yerinin güney duvarı cami gibi sağır tutulmuştur, batı duvarı ise iki pencere açıklığına sahiptir. Üst örtüsü düz çatı olmalıdır, zira tonozu düşündürecek bir iz yoktur. Bu kısımdaki tuğla mihrap çok aşınmıştır. İnşa tarihi olmayan yapının plan şeması, yapım malzemesi ve mimari özellikleri göz önüne alındığında 14. yy sonu 15. yy başlarına tarihlenmesi muhtemeldir.

Selçuk'da şehre hakim olan kalenin içinde yer alan ve bundan dolayı Kale Camii olarak anılan yapı çeşitli tarihlerde onarım görmüştür. Arazinin engebeli oluşundan ötürü bir setin üzerine oturtulan yapıyı, bu setin güneybatıya doğru kavisli olarak yaptığı dirsek giriş cephesi yönünde sınırlar. Kare planlı, kubbeli bir yapı olan camide ana mekana kible duvarının uzatılmasıyla batı yönden bir duvar bitişir ki, bu durum bu yöndeki giriş cephesinde oluşturulan bir mekana işarettir. Duvarın, zemindeki setin dirsek yaparak çapraz şekilde ileriye uzanmasından bugünkü noktadan daha ileri gitmediği anlaşılır. Duvar üzerinde mihrap nişine rastlanmaz. Fazla derinliği olmayan bu kısmın yapının ölçüleri göz önüne alındığında bir son cemaat yeri olarak düşünülmesi muhtemeldir. Son cemaat yerinin yapısı hakkında fikir verecek bir iz yoktur. Kemer, sütun ya da konsol v.b. gibi. Yalnızca giriş cephesinde duvarın üst kısmında görülen ahşap kiriş yerlerine ait izler, üst örtünün ahşap bir sundurma olduğuna işaret eder. Yapının bütününde moloz taş, devşirme bloklar ve tuğladan oluşan karma bir örgü görülür. Güney ve doğu cephelerine iki sıra pencere açılmıştır. Kuzey duvarı sağır tutulmuştur. Mihrap güney cephesinde dışa taşkın bir duvar çıkıntısı olarak vurgulanmıştır. Tuğla minare kuzeydoğu köşede yükselir. Kaideden gövdeye kadar olan kısım tamamıyla yenilenmiştir. Caminin girişi devşirme söve lentolu, tuğladan sivri kemerle örtülü basit bir açıklıktır. Kubbeye pendentiflerle geçilmiştir. Mihrap mukarnas sıralı, yarım daire planlı küçük ölçüde bir nişten ibarettir. İnşa kitabesi olmayan yapı, plan şeması, yapım malzemesi ve mimari özellikleri *(Yüksek kübik alt yapıya karşın basık tutulmuş kubbeli örtü sistemi, yüksek kaideye oturan tuğla minare, devşirme malzemenin çokça kullanıldığı karma duvar dokusu, yalın kubbe geçiş sistemi,*

iç mekanın strüktürel özellikleri ve mihrabın form özellikleri) ile Aydın-
noğlu Dönemi'ne tarihlemekte hiç tereddüt edilmeyecek bir yapıdır.

Selçuk Akıncılar Camii, plan şeması olarak Kale Camii'ni tekrar-
layan bir örnektir. Bugün tamamıyla yenilenmiş kare planlı kubbeli
caminin girişi kuzey taraftadır. Güney duvarı sağırdır, mihrap burada
yine dışa taşma yapar. Caminin güney duvarından batı tarafa doğru
uzanan alçak duvar kalıntısı zamanında burada varolan bir eke işaret
etmektedir ki, eski fotoğraflara bakıldığında bu ek kısmın, alt yapının
saçak hattına varan yüksekliği ve batı cephesinden buraya açılan bir
kapının mevcudiyeti ile bir giriş mekanı ya da son cemaat yeri olduğu
anlaşılmaktadır. Bugün batı duvarında görülen izlerden örülerek kapa-
tılmış bu kapının varlığı açıkça tespit edilebilmektedir. Geçirdiği onar-
ımlar sonucunda hem özgün duvar dokusu, hem de mimari karakteri
büyük ölçüde değişmiş olan cami, plan şeması, duvar tekniği ve genel
görünümü ile Selçuk Kale Camii'nin yakın bir benzeriydi. Onarım so-
nucunda özgün halinde daha yüksek olan sekizgen kasnak alçaltılmış,
kasnakla beden duvarlarının üzerine kirpi dışı saçaklar eklenmiştir.
Ayrıca kuzey taraftaki bugünkü girişin de son cemaat yerinin yıkılma-
sından sonra açılmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Kubbeye pandantif-
lerle geçilmiştir. İç mekan bugün mihrap da dahil kalın bir yağlı boya
tabakası ile kaplıdır. Küçük mihrap nişi mukarnas kavsaralıdır. Özgün
hali ile Kale Camii'ne yakın benzerlik gösteren Akıncılar Camii, aynı
döneme tarihlenmesi gereken bir yapıdır.

Urla Kumanlu Camii, Urla'ya 5 km. mesafedeki Kumanlu Köyün-
de, çeşmesi, hamamı ve tekke olarak düşünülebilecek küçük bir yapı
birimi ile birlikte bir külliye düzeni içinde yer almaktadır. Kare plan-
lı, kubbeli caminin kuzey taraftan üç bölümlü bir son cemaat yeri ile
dışa açıldığı iki yanda kalan duvar kalıntılarından ve giriş cephesinde
görülen kemer izlerinden anlaşılmaktadır. Revak kısmına ait sütun ve
sütun kaidesi parçalarına da yakın çevresinde rastlanılan son cemaat
yerinde üst örtü sisteminin kubbe olması gerekmektedir. Son cemaat
yerine açılan giriş cephesinde ortada giriş, iki yanda birer mihrabiye
ve pencerenin yer aldığı görülür. Giriş cephesi dışındaki üç cepheye
iki sıra pencere açılmıştır. Cephelerin duvar işçilikleri farklıdır, doğu
ve güney cephelerinin moloz taş ve tuğla hatıl sıralı örgülerine oranla,
batı cephesi ile kuzey cephesinin tuğla hatıl ve taş blok sıralı örgüleri

daha özenlidir. Güney duvarında mihrap Selçuk Kale ve Akıncılar Camii'nde olduğu gibi dışa taşkın bir kütle halinde vurgulanmıştır. Kuzeybatı köşede yükselen şerefe altından yukarısı yıkık olan minarenin tamamı onarımla yenilenmiştir. İç kısımda duvarları kaba bir moloz örgü kaplar. Kubbeye tromplarla geçilmiştir. Yüzeyleri yivlenen tromplar alt sırada yassı mukarnas sırası ile son bulurlar. Tromplarla geçiş bölgesi kemerleri tuğla örgülüdür. Mihrap mukarnas kavsaralıdır.

İzmir-Menderes Cüneyd Bey Camii, Aydınoğlu Cüneyd Bey tarafından yapıldığı kabul edilen bir yapıdır. Caminin etrafında ulaşan yapı kalıntılarından tek başına inşa edilmediği, kuzeydoğusundaki medrese, güneybatısındaki hamamla birlikte bir külliye düzeni içinde tasarlandığı anlaşılmaktadır⁹. Uzun zaman depo olarak kullanılan yapı onarımlar sonucunda tekrar ibadete açılmıştır. Ancak bilinçsizce yapılan onarımlar yapının özgün görünümünü tamamen yitirmesine neden olmuştur. Kare planlı, kubbeli tek hacimden oluşan caminin zamanında üç gözlü bir son cemaat yeri ile dışa açıldığı 1994 onarımı öncesinde kuzeydeki giriş cephesinde görülen kemer izleriyle, köşelerdeki kemer kalıntılarından anlaşılmaktaydı. Pandantif kalıntıları da son cemaat yerinin kubbe ile örtülü olduğunun açık kanıtıydı. Kuzeybatı köşede yükselen minare kesme taş bloklarla tamamen yenilenmiştir. Eski fotoğraflar¹⁰ özgün halinde minarenin, üst kısmı tuğla örgü ile devam eden devşirme bloklu bir kaideye sahip olduğunu göstermektedir. Onarım öncesinde de kesme taş bir gövdeye sahip olan minarenin özgün durumunda diğer Aydınoğlu minareleri gibi tuğla olması gerekirdi. Kesme taş malzeme Osmanlı dönemindeki bir onarıma ait olmalıdır. Yapının cepheleri onarım öncesinde kaba yontma taş, tuğla hatıl sıraları ile irili ufaklı moloz taş ve tuğlalardan oluşan iki farklı duvar örgüsüne sahipti. Kuzey ve batı cephesinde daha özenli bir duvar işçiliğine gidilmişti. Yapının üzerini tromplarla geçilen bir kubbe örter. Bugün iç mekanda duvarlar çini ile kaplanmış, kalan kısımlar da tamamen sıvanmıştır. İçte duvarların moloz taş-tuğla karışımı kaba bir örgüsü vardı, buna karşın kubbe ile kubbe geçiş bölgesinde gayet özenli bir tuğla işçiliği söz konusuydu¹¹. Zamanında caminin batı kapısında

⁹ F. İlder, "İzmir Cumaovasında Unutulmuş Bir Yapı Grubu; Cüneyd Bey Külliyesi", *Anatolia (Anadolu)*, XIX, Ankara 1977, s. 1-9.

¹⁰ F. İlder, *a.g.e.*, Levha II resim 2, Levha V resim 2, Levha VII resim 1 ve 2.

¹¹ F. İlder, *a.g.e.*, s. 4, Levha X resim 1.

805/1402-1403 tarihini veren bir kitabenin bulunduğu kaynaklardan öğrenilmektedir¹². Bugün bu kitabe mevcut değildir. 16. yy Osmanlı Vakıf defterlerinde İzmir'de Cüneyd Bey İmaretı adına düzenlenmiş çeşitli kayıtlara rastlanmaktadır¹³. Söz konusu imaretten kastedilenin Menderes'deki Cüneyd Bey Külliyesi olması kuvvetle muhtemeldir.

Selçuk İsa Bey Camii, Ayasuluğ'a hakim tepenin batı yamacında, Artemis Tapınağı'nın kuzeyinde, Saint Jean Kilisesi'nin doğusunda kalır. Aydınolu İsa Bey tarafından 776/1375 yılında mimar Ali ibn Müseymeş el Dımışki'ye yaptırılan cami doğu ve kuzey yönlerden önemli ölçüde yamaca oturur. 17. yy'da Ayasuluğ'a gelen Evliya Çelebi camiden övgü ile bahseder, ancak cemaatsız ve tek minareli olduğunu belirtir¹⁴. Aynı yüzyılın ikinci yarısında gelmiş olan Cornelis de Bruyn'un gravüründe de¹⁵ bunu doğrulayacak bir görünümle karşılaşılır. 18. yy'da seyyahların anlatımından caminin daha harap olduğu ve avlu revağının da çöktüğü anlaşılmaktadır. 19. yy'da ise terk edilen caminin iyice bakımsız ve harap durumda olduğu seyyahların¹⁶ ifadelerinden açıkca belli olmaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısı içinde caminin kuzey ve doğu kapılarıyla, mihrap ve minberi tahrip edilirken ortadan kaldırılan mihrabın yerine bir kapı açılmıştır. Selçuk İsa Bey Camii'nde, Şamlı mimar aracılığı ile onun çok iyi bilip, özümse-diği, kökeni Şam Emeviye Camii'ne kadar inen, Suriye cami mimarisinde yüzyıllardır çeşitli versiyonlarla uygulanmış bir plan şemasına yer verilmiştir. Cami, enine dikdörtgen gelişen harim kısmına kuzeyden bitişen revaklı avludan oluşan bir plan gösterir. Mihraba paralel iki nefli harim kısmında nefleri mihrap ekseni doğrultusunda dik bir nef kesmekte, bu kısımda oluşan iki bölüm birer kubbe ile örtülmektedir. Harime kuzeyden bitişen ortası şadırvanlı revaklı avlu düzeni, harimden avluya geçişteki üçlü açıklık sistemi ve avluya üç yönde açılan girişlerle, Suriye cami mimarisinde yerleşmiş bulunan ana öğeler

¹² F. İltır, *a.g.e.*, s. 3.

¹³ H.Akın, *a.g.e.*, s. 142 vesika no: 62, s. 147 vesika no: 77, s. 148 vesika no : 87, s. 153 vesika no : 101, s. 160 vesika no : 133.

¹⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 138-141.

¹⁵ C. de Bruyn, *Klein Asia, Scio, Rhodus, Cyprus, Metelios, Stanchio, Egypten, Syrien, En Palastina*, Delft 1698.

¹⁶ E. Falkener, *Ephesus and Diana Temple*, London 1862, s. 153-157. G.Weber, *Guide de Voyageur A Ephese*, Smyrne 1891, s. 16. A. Philippson, *Reisen und Forschungen im Westlich Kleinasien*, II, Gotha ; Justus Perthes 1911, s. 87. R.Linde, *Alte Kultur Staetten*, Berlin- Bielefeld-ung und Leipzig 1911, s. 154.

burada da tekrarlanır. Ancak, İsa Bey Camii'nde önemli bazı yenilikler de görülür. Mihrap eksenini boyunca ard arda iki kubbeye yer verilmesi bir yeniliktir. Yüksek kasnaklara oturan kubbeler dış mimaride hakim birer unsur olarak göze çarpar. Diğer önemli yenilik, avlunun ana ibadet mekanı ile homojen bir görünüm, bir bütünlük sağlaması yönünde yapılan çabadır ki, bu her iki kısmın ortak bir cephe kompozisyonunda var edilmesiyle yaratılmaya çalışılmıştır. Batı cephesinde anıtsal bir kompozisyon içinde, ortada portal, iki yanda çift sıralı pencere düzeniyle, harim ve avlu duvarları birlikte ele alınmış, harime göre daha uzun olan avlu duvarı cami bütününe estetik bir cephe tasarımıyla dengelenerek dahil edilmiştir. Batı cephesinin taş işçiliği ve kompozisyon özelliklerinde Memluk Sanatı'nın izleri yoğun biçimde görülür. Ustaca uygulanan polikrominin ve kama taşı geçmelerin yer bulduğu taş işçiliğinden, incelikle işlenmiş pencerelerle, düğümlü geçme kompozisyonu ve istiridye nişli kavsarasıyla öne çıkan portalin tasarımına kadar cephenin bütün detayları Suriye ve Mısır'daki çağdaş Memluk dönemi eserleriyle¹⁷ yakın bağlantılar kurmamıza yol açar ve bu durum aynı zamanda hiç şüphesiz Şamlı mimarla birlikte gelen bir usta topluluğunun da burada çalışmış olduğunu gözler önüne serer. Eski gravürlerde¹⁸ gördüğümüz orijinal mihrap da iki renk olarak uygulanmış düğümlü geçme kompozisyonuyla Zengi Dönemi mihraplarını tekrarlayan bir örnekti ve aynı zamanda portalle de tasarım açısından uyum gösteriyordu. İsa Bey Camii'nde ortaya çıkan önemli bir yenilik avluya açılan yan girişlerin üzerinde karşılıklı yükselen birer minare ile çifte minareye yer verilmiş olmasıdır. Anadolu'da Artuklu dönemi camilerinden Mardin ve Kızıltepe Ulu Camilerinde¹⁹ avlunun köşelerinde, Anadolu Selçuklu dönemi portallerinden sonra 1335 tarihinde Niğde Sungur Bey Camii'nde de²⁰ doğu portalinin üzerinde karşımıza çıkan çifte minare, İsa Bey Camii'nde avlunun harimle birleştiği noktaya alınmıştır ki, bu düzen daha sonra Osmanlı camilerinde iyice yerleşecek olan bir gelişmenin başlangıcıdır. Hem plan şeması, hem de süsleme programı ve işçilik özellikleri ile bütününde Suriye Bölgesinden güçlü yansımalar gösteren İsa Bey Camii'nde bununla birlikte

¹⁷ M. Meinecke, *Die Mamlukische Architektur in Aegypten und Syrien*, Glückstadt 1992.

¹⁸ E. Falkener, *a.g.e.*, s. 157 v.d.

¹⁹ Altun, *Anadolu'da Artuklu Devri Mimarisi'nin Gelişmesi*, İstanbul 1978, s. 61-75, s. 79-99.

²⁰ O. Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, s. 203-204.

Anadolu kaynaklı etkilere bağlanabilecek bazı uygulamalara da rastlanmaktadır. Bunlardan biri minarelerin tuğla oluşu, diğeri ise mihrap önü kubbesinin mozaik-çini kaplamalı pendantifli geçiş sistemidir. Anadolu Selçuklu geleneğine bağlanan bu uygulamalar, yapıda bu geleneği bilen yerli ustaların da çalışmış olduklarını düşündürmektedir.

Aydınöglü Dönemi Cami Mimarisine bir bütün olarak bakıldığında, büyük programlı, etrafındaki yapılarla külliye düzeni içinde tasarlanmış (*Birgi Ulu Cami, Selçuk İsa Bey Camii*) birkaç yapının dışında genellikle küçük ölçüde, yapı malzemesinin fazla özenli olmadığı, karma duvar dokusuna sahip, bazen acele ile inşa edilmiş hissini veren, son derece basit dekorasyona sahip, devşirme malzemenin hem duvar örgüsünde, hem de süslemede kullanıldığı cami ve mescit örnekleri karşımıza çıkar. Bu yapılar arasında ortak noktalar bulunur. Kubbeli yapılarda geçiş unsurları pendantif ya da tromptur. Geçiş sistemlerinin yalınlığı dikkat çeker ve alt yapı üst örtü sistemi arasındaki ilişki açısından özellikle 15. yy Osmanlı örneklerindeki gibi gelişmiş bir konstrüksiyonla karşılaşılmaz. Alt yapı ile üst örtü sistemi arasında bütünlük vardır, belirgin ayrıma ya da kopuşa yol açacak plastik ya da dekoratif karakterde hiçbir unsura yer verilmemiştir. Üst kısmı yivlenmiş bir eksedra formu ile son bulan mihraplar Aydınöglü camilerinde sıklıkla karşımıza çıkar (*Tire Ulu Camii, Tire Çanakçı Mescidi, Selçuk Kale Camii, Urla Kumanlu Camii ile İzmir Yıkık Minare Camii'nin mihrapları ile Menderes Cüneyd Bey Camii'nin giriş cephesindeki mihrabı ve örnekleri*) Bazen mihrapların dış cephede dörtgen bir çıkma halinde vurgulandığı görülür (*Örnek, Selçuk Kale Camii, Selçuk Akıncılar Camii, Urla Kumanlu Camii*). Gayet yalın tutulmuş iç mekanlarda kimi zaman duvarların fazla derin olmayan nişlerle hareketlendirilmesi yoluna gidilmiştir. (*Örnek, Selçuk Kale Camii, Tire Doğan Bey Camii, Urla Kumanlu Camii*) Kare planlı, kubbeli yapıların önemli bir kısmında son cemaat yeri bulunur. Bu kısımlar bazen kuzeyde (*Menderes Cüneyd Bey Camii, Urla Kumanlu Camii*) daha fazla sayıda örnekte ise batıdadır (*Tire Çanakçı Mescidi, Tire Doğan Bey Camii, Selçuk Kale Camii, Selçuk Akıncılar Camii, Birgi Gündük Minare Camii*). Bazılarında daha gelişmiş tipte (*Menderes Cüneyd Bey Camii, Tire Doğan Bey Camii*) olan son cemaat yeri bazı örneklerde duvar uzantısı şeklinde ana mekana bitişen, fazla derin olmayan hacimler olarak arkaik bir karakterdedir. Bu örnekler, Osmanlı Mimarisi'nde sonraları çok gelişecek ve belli bir düzene oturacak olan son cemaat yerlerinin hazırlayıcısı ola-

rak görülebilir. Özellikle son cemaat yerinin bazı yapılarda batı taraf-
ta olmasında arazinin topografik şartlarının etkili olduğu söylenebilir.
Uygulama olarak bu durum batıdan bitişen hazırlık mekanlarıyla Ana-
dolu Selçuklu Mescitlerini ilk anda akla getiriyorsa da, buradan alın-
mış bir etki olup olmadığı konusu belirsizdir. İlhanlı hakimiyeti altın-
daki Selçuklu bölgesi ile Batı Anadolu Beylikleri arasındaki ilişkinin
kopuk olması, doğrudan etkilenme olasılığını azaltmaktadır. Nitekim,
genel olarak Aydınolu Mimarisi'ne²¹ bakıldığında Selçuklu Mimari-
si'ne doğrudan bağlanabilecek unsurların da son derece sınırlı olduğu
göze çarpar. Beyliğin mimarisinde, Orta Asya'dan göç yolu ile gelen
etkiler, yoğun siyasi ve ticari ilişkilerin olduğu Kuzey Afrika ile Mem-
luk nüfuz bölgelerinden alınan etkilerle, özellikle malzeme seçimi ile
yapıların konumlandırılmasında yerleşik antik çevre kültüründen alın-
an etkilerin bir arada harmanlandığı zengin bir potansiyel söz ko-
nusudur. Bu nedenle yalnız camileri değil tüm Aydınolu yapılarını
değerlendirirken döneme hakim olan kozmopolit ortam içindeki girift
ilişkileri ve uzak bölgelerle olan kültürel alışverişleri hesaba katmak
gereklidir ve bundan dolayı kimi zaman tek bir çevre ya da bölge kül-
türüyle ilişkilendirmeye kalkmak ya da bazı sorulara cevap aramak
sonuca ulaşmada yetersiz kalacaktır. Aydınolu Camilerinde bölgele-
re göre değişen mimari üsluplar da gözlenebilmektedir. Örneğin, eski
yerleşimlerden olan Urla'nın Kumanlu ve Helvacılar Köylerindeki ca-
milerle, İzmir Menderes'deki Cüneyd Bey Camii'nde, alt yapı üst örtü
ilişkisi, tromplu kubbe geçiş sistemi ve mekana hakim yarım yuvarlak
formlu kubbe fikrinde Orta Asya Türk Mimarisi ile yakın bağlantılar
kurmamıza yol açabilecek izler bulunur. Buna karşılık, Tire ve Aya-
suluğ (*Selçuk*) gibi merkezlerde yer alan camiler genel olarak yapım
malzemesi, duvar tekniği, pandantifli kubbe geçiş sistemi, alt yapı üst
örtü arasındaki oranlarla, dış yapıda fazla hissedilmeyen basık formlu
kubbe açısından daha farklı üslupsal özellikler gösterirler.

Aydınolu Cami Mimarisinde öne çıkan iki örnek, erken dönem
eseri Birgi Ulu Camii ile olgunluk dönemi eseri olarak adlandırabi-
leceğimiz Selçuk İsa Bey Camii'dir. Anadolu dışından gelen etkilerle
şekillenen her iki yapı da, dönem ve bölge için önemli yenilikler içe-
rirler. Birgi Ulu Camii'nin çift sıra pencere ve yalın girişlerle düzenlen-

²¹ S. Kalfazade, *Anadolu'da Aydınolu Dönemi Mimarisi*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996.

miş cepheleri, Beylikler Döneminde daha sonra devamı gelecek gelişmelerin ilk adımını ve müjdesini verir bize. Doğu cephesinin düğümlü geçmeli dilimli kemerlerle örtülü dekoratif pencereleri Suriye ve Mısır yapılarından çok aşına olduğumuz örnekleri hemen akla getirir. Yapı, dış çehresindeki çarpıcı değişime karşın plan şemasıyla çok eski bir geleneğin devamcısıdır, herhangi bir yenilik getirmez. İç mekandaki çini-mozaiik ve ahşap işçilik ise Anadolu Selçuklu geleneğinin güzel bir yansımasıdır. Beyliğin ilk camisi olması sebebiyle kısıtlı imkanlarla yapıldığı anlaşılan Birgi Ulu Camii'ne kıyasla Selçuk İsa Bey Camii, konum, malzeme seçimi ve işçilik özellikleriyle kapsamlı bir program çerçevesinde özenle ele alındığı belli olan bir yapıdır. Yalnız Aydınogulları'nın değil Beylikler sürecinin de en iddialı ve anıtsal yapılarından birini oluşturan caminin yapımı için önemli bir bütçenin ayrıldığı muhakkaktır. Şam'dan gelen mimar ve usta grubunun çalıştığı yapıda, Suriye cami mimari geleneğinde çok önemli yeri olan, kökeni çok eskiye dayanan bir plan şeması yeni bir boyut ve yorum anlayışı ile uygulanırken, cephe mimarisi, taş işçiliği ve süsleme programında da aynı güçlü geleneğin etkisiyle Zengi-Memluk Sanatı'nın karakteristik tüm özelliklerine yer verilmiştir. Birgi Ulu Camii gibi iç mekandaki mozaik-çini kubbe geçiş öğeleri ve tuğla minareleriyle detaylarda Selçuklu geleneğinden dikkat çekici yansımalar gösteren yapı, "eklektik" bir yaklaşımla ele alınmış, Anadolu dışı çevrelerle, Anadolu'dan alınan etkilerin sentezini veren, son derece özgün bir tasarımın ürünüdür. İsa Bey Camii'ni önemli kılan yön ise yapıldığı dönemden başlayarak mimari süreçte oynadığı etkin roldür. Özellikle burada ilk kez ana mekana bitişen revaklı avlu ve iki yandaki minarelerle ortaya konan ana şemanın, Osmanlı Cami Mimarisinde Edirne Üç Şerefeli Camii'nden başlayarak, ileride çok geliştirilecek cami tasarımlarına esas oluşturduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca cephe mimarisi açısından da Beylikler Dönemine yepyeni bir soluk getiren İsa Bey Camii, 14 ve 15.yy. içindeki erken Osmanlı yapılarının cephe oluşumlarını doğrudan etkilemiş ve dolayısıyla klasik döneme geçiş sürecine bir öncü model olarak ciddi katkı yapmıştır. Ait olduğu dönem için devrim niteliğinde sayılabilecek "ilklere" imza atması ve kendisinden sonra görülecek gelişmelere doğrudan kaynaklık etmesi Selçuk İsa Bey Camii'ni Anadolu Türk Mimarisi'nin kilit yapılarından biri olarak öne çıkarmaktadır²².

²²S. Kalfazade, "Etkileşim Sahası İçinde Selçuk İsa Bey Camii", *Uluslararası Sanatta Etkileşim Sempozyumu, Bildiriler*, Ankara 2000, s. 158-163.

Ekler

RESİM 1- Birgi Ulu Camii Doğu Cephesi

RESİM 2- Birgi Ulu Camii doğu cephesi pencere

RESİM 3- Birgi Ulu Camii doğu cephesi pencere

RESİM 4- Birgi Ulu Camii kuzey kapısı

RESİM 5- Birgi Ulu Camii iç mekan

RESİM 6- Birgi Ulu Camii mihrap

RESİM 7- Birgi Ulu Camii pencere kapağı

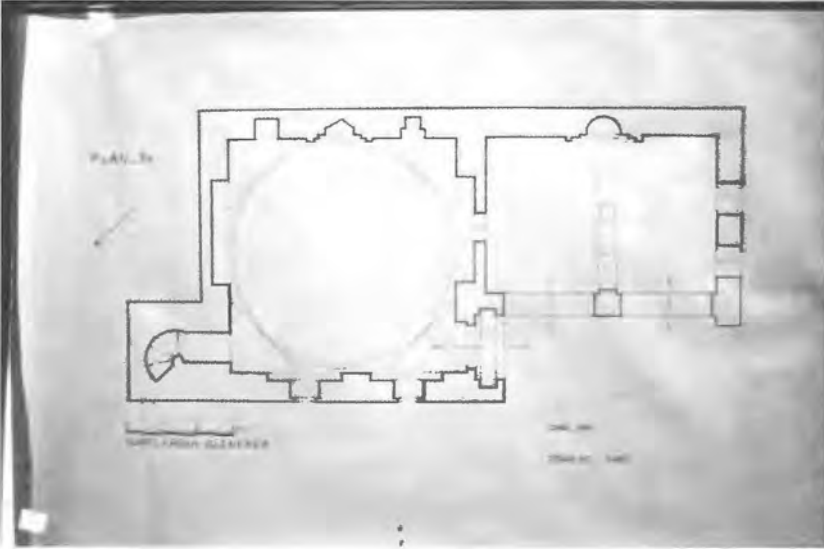
RESİM 8- Tire Ulu Camii kuzey cephesi

RESİM 9- Tire Çanakçı Mescidi plan

RESİM 10- Tire Doğan Bey Camii plan

RESİM 11- Tire Doğan Bey Camii son cemaat yeri

RESİM 12- Selçuk Kale Camii güneybatıdan görünüm

RESİM 13- Selçuk Kale Camii kuzeybatıdan görünüm

RESİM 14- Selçuk Akıncılar Camii giriş cephesi

RESİM 15- Urla Kumanlu Külliyesi plan

RESİM 16- İzmir Cüneyd Bey Camii kuzey cephesi

RESİM 17- Selçuk İsa Bey Camii kuzeydoğudan görünüm

RESİM 18- Selçuk İsa Bey Camii batı cephesi

19- E. Falkener'den İsa Bey Camii'nin batı cephesinin 19.yy.'daki görünümü

RESİM 20- İsa Bey Camii batı portalı

RESİM 21- İsa Bey Camii batı portalı detay

KAYNAKÇA

- Akın, Himmet, *Aydinoğulları Tarihi hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968.
- Altun, Ara, *Anadolu'da Artuklu Devri Mimarisi'nin Gelişmesi*, İstanbul 1978.
- Aslanapa, Oktay, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984.
- Bruyn, C. de, *Klein Asia, Scio, Rhodus, Cyprus, Metelios, Stanchio, Egypten, Syrien, En Palastina*, Delft 1698.
- Evliya Çelebi, *Seyahatname*, IX; İstanbul 1935.
- Falkener, E., *Ephesus and Diana Temple*, London 1862.
- İlter, Figen, "İzmir Cumaovasında Unutulmuş Bir Yapı Grubu; Cüneyd Bey Külliyesi", *Anatolia (Anadolu)*, XIX, Ankara 1977, s. 1-9 .
- Kalfazade, Selda, *Anadolu'da Aydınoğulları Dönemi Mimarisi*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996. Kalfazade, Selda, "Birgi'de Aydınoğlu Devri Mimarisi", *Sanatsal Mozaik*, sy. 28, İstanbul 1998, s. 41.
- Kalfazade, Selda, "Etkileşim Sahası İçinde Selçuk İsa Bey Camii", *Uluslararası Sanatta Etkileşim Sempozyumu, Bildiriler*, Ankara 2000, s. 158-163.
- Köprülü M. Fuat, "Aydinoğullarına Ait", *Türkiyat Mecmuası*, II, İstanbul 1928, s. 417-426.
- Linde, Richard, *Alte Kultur Staetten*, Berlin- Bielefeldung und Leipzig 1911, s. 154.
- Meinecke, M., *Die Mamlukische Architektur in Aegypten und Syrien*, Glückstadt 1992.
- Önkal, Hakkı, "Birgi Ulu Camii Hakkında Bazı Mülahazalar", 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiriler*, III, Ankara 1995, s.31-36.
- Philippson, Alfred, *Reisen und Forschungen im Westlich Kleinasien*, II, Gotha; Justus Perthes 1911.
- Riefstahl, R.M., *Cenubi Garbi Anadolu'da Türk Mimarisi*, İstanbul 1941

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanc, Hamitoğulları Hakkında Malumat II*, İstanbul 1929.

Weber, G., *Guide de Voyageur A Ephese*, Smyrne 1891.

SIĞLA TÜRBEŚİ (İZMİR – SELÇUK) VE RESTORASYON YAKLAŞIMLARI

ERDEM SONER BELLİBAŞ*
SABINE LADSTÄTTER**
MÜKERREM KÜRÜM***

Selçuk'un Kısa Tarihçesi

Selçuk, İzmir'in 74 km güneyinde, İzmir-Aydın karayolu üzerinde yer alan İzmir'e bağlı bir ilçe merkezidir; kuzeybatısında Torbalı, kuzeyinde Tire, doğusunda Germencik (*Aydın*) ve güneyinde Kuşadası (*Aydın*) ile çevrilidir. (*Şekil 1-2*)

Tarihî eserleri, turizmi ve tarımı bakımından Ege Bölgesi'nin en önemli yerleşimlerindenidir. Ayasuluk Tepesi'nde bulunan Çukuriçi ve Arvalya Höyük'te gerçekleştirilen kazılar Selçuk'un geçmişini Erken Tunç Çağı'na dek indirmiştir¹. MÖ III. binde Karlar ve Lelegler, MÖ XII. yüzyılda Akhalar, MÖ VII. yüzyılda Kimmerler, MÖ VI. yüzyılda Lidyalılar bölgede hâkimiyet sağlamışlardır. MÖ 560 yılına kadar Ayasuluk Tepesi'nde sürdürülen yaşam bu tarihten itibaren Artemis Tapınağı'nın bulunduğu yere taşınmış, ancak söz konusu mevkii zamanla sular altında kalmıştır. Perslerin egemenlikleri (MÖ 547-546)

* Mimar (*Efes Kazıları*), Kocamansur Sok. No: 27/6 Şişli, İstanbul. soner@eskiyeni.net

** Arkeolog, Doç. Dr. (*Avusturya Arkeoloji Enstitüsü ve Efes Kazıları Başkanı*) sabine.ladstaetter@oeai.at

*** Öğr. Gör. Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Aydın, mkurum33@hotmail.com

¹ Mustafa Büyükkolancı, "Apasas, Eski Efes ve Ayasuluk", *Birinci Uluslararası Geçmişten Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu (4-6 Eylül 1997)*, İzmir 1998, s. 31-39.

Büyük İskender tarafından sona erdirilmiştir (MÖ 334). Roma Döneminde Efes'te maddi bakımdan ferah bir dönem yaşanmıştır². Alüvyonların denizi doldurması ile yerleşim Panayır Dağı eteklerindeki alana kaymış, Bizans Devrinde ise St. Jean Kilisesi'nin bulunduğu yerde ilerlemeye başlamıştır (MS IV. yüzyıl). MS VI. yüzyılda Arap akınlarının başlaması sonucu kalenin duvarları güçlendirilmiş, kent Ayasuluk Tepesi'ne gelmiştir. 1090 yıllarında Tanrıvermiş adındaki bir Türk tarafından kontrol altında tutulan kent, I. Haçlı Seferi sonrasında (1097) Bizanslılarca alınmıştır. Araştırmalarda bölgenin 1304 yıllarında Türkler tarafından fethedildiğinde St. Jean kilisesinin camiye çevrildiği, ardından kalenin içine bir mescit yapıldığı belirtilmektedir. 1304-1307 yılları arasında kısa bir süre Bizans'ın eline geçmişse de 1310 yılında Aydınoğlu Mehmed Bey Ayasuluk'u almış ve oğullarından Hızır Bey'e Ayasuluk'un sorumluluğunu vermiştir. Hızır Bey'in egemenliği süresince nehir ve deniz limanları ile ticareti genişleyen Aydınoğulları Beyliği, İsa Bey zamanında en görkemli dönemini yaşamıştır. İsa Bey'in sanata ve kültüre önem vermesi, Beyliğin yükselişini sağlamıştır (Şekil 3)³. 1390 yılında Yıldırım Bayezid Ayasuluk'u ele geçirmiş, 1402'de Timur'a yenilince yöre tekrar Aydınoğulları Beyliğine geri verilmiş, 1424 yılında Çelebi Mehmed ile Osmanlı hâkimiyetine alınmış, II. Murad ile birlikte yerleşim tamamen Osmanlıların egemenliğine girmiş, bu dönemden itibaren ihya edilmiştir. XV. yüzyılda 16 mahalleden ibaret olan Ayasuluk, XVI. yüzyılda İzmir'de ticaretin ilerlemesi, Kuşadası Limanı'nın öneminin artması nedeniyle gerilemiştir. XVII. yüzyılda veba ve sıtma gibi hastalıklarla Ayasuluk'un gittikçe önemini yitirdiği anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi, kentin harabe haline eserinde değinmektedir⁴. Vilayetlerin teşkilatlanması sırasında İzmir Vilayeti'nin Kuşadası Sancağı'na bağlı bir nahiye olan yörede XIX. yüzyılda çok az kişinin yaşadığı belirtilmektedir. 1850 yılında Aydın Sancağı'nın merkezi İzmir kabul edilmiş, XIX. yüzyılın

² Mehmet Ali Kaya, "Eskiçağda Efes'in Bağımsızlığı", *Birinci Uluslararası Geçmişten Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu* (4-6 Eylül 1997), İzmir 1998, s. 23-30.

³ Mehmet Şeker, "Aydınoğulları Beyliği ve Ayasuluğ", *Birinci Uluslararası Geçmişten Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu* (4-6 Eylül 1997), İzmir 1998, s. 265-274.

⁴ Cahit Telci, "XV-XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ Şehri", *Birinci Uluslararası Geçmişten Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu* (4-6 Eylül 1997), İzmir 1998, s. 289-292; Cahit Telci, *Üçrâ Yerde ve Deniz Kenârında Bir Şehir Ayasuluğ*, Selçuk Belediyesi Yayınları, İstanbul 2010.

sonlarında Ayasuluk, Kuşadası'na bağlı ve 13 köylü bir nahiye haline gelmiştir⁵. 11 Kasım 1914'te "Selçuk" adını alan yerleşim, 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgal edilmiş, Kurtuluş Savaşı'nın ardından özgürlüğüne kavuşmuştur. Kent, Meryem Ana'nın Evi, Efes antik kenti ve kalesinin yanı sıra St. Jean'in ömrünün sonlarını burada geçirmesi, kilisesinin varlığı, tarihî eserleri ile ülke turizminin önemli merkezlerindendir.

Ayasuluk Restorasyon Projesi

T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Avusturya Arkeoloji Enstitüsü, Efes Kazıları Başkanlığınca imzalanan protokol gereğince Efes Kazıları Başkanlığı, Selçuk ilçesinde bulunan 14 adet Türk Dönemi eserinin kazı ve restorasyon çalışmalarını üstlenmiştir. Bu çalışma ile eserlerin çoğunun inşa edildikleri dönem olan Aydınogulları Beyliği'nin incelenmesi, benzerine az rastlanan bu yapıların ve bulundukları *Ayasuluk* şehrinin kısmen gün ışığına çıkarılması, modern restorasyon ilkelerine bağlı kalınarak korunması ve uygun görülenlerin yeniden işlevlendirilerek gerek eserin gerekse koruma anlayışının sürekliliğinin⁶ sağlanması hedeflenmektedir.

Bu hedef doğrultusunda Efes Kazıları Başkanlığı "Ayasuluk Restorasyon Projesi"ni başlatmış; sadece Efes antik kenti için değil Ortaçağ Türk-İslam dönemi eserlerini de kapsayan uzun soluklu bir araştırma ve koruma uğraşısına girmiştir.

Söz Konusu Proje:

1. Aydınogulları Beyliği Dönemine ışık tutarak, kentin Türk ve İslam Tarihi açısından önemini vurgulanarak canlandırılmasını,
2. Gerek görülen eserleri yeniden işlevlendirerek kullanıma açmayı,
3. Artemis Tapınağı ile İsa Bey Camii arasında kalan yeni bir "Ortaçağ Türk Dönemi Ören Yeri" oluşturup (**Şekil 4**) Efes antik kenti ve Artemis Tapınağı için bölgeye gelen yerli ve yabancı turistlerle

⁵ Vehbi Günay, "Salnâmelere Göre XIX. Yüzyılda Ayasuluğ", *Birinci Uluslararası Geçmiş-zen Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu* (4-6 Eylül 1997), İzmir 1998, s. 357-366.

⁶ *Venedik Tüzüğü* (1964), Madde 4: Kültür varlığının korunmasındaki temel tutum korumaın kalıcı olması, sürekliliğinin sağlanmasıdır (05 Haziran 2003). http://www.international.icomos.org/charters/venice_e.htm (15 Mayıs 2010 tarihinde alınmıştır).

- ri bilgilendirerek Osmanlı Öncesi Türk Dönemine yönelik ilgiyi arttırmayı,
4. Selçuk halkının geçmişlerini daha iyi tanımalarını sağlamayı⁷,
 5. Oluşacak yeni turizm rotası ile bölgeye ekonomik ve kültürel açıdan fayda sağlamayı amaçlamaktadır (Şekil 4).

Ayasuluk Restorasyon Projesi ve İlkeleri

Öncelikli hedefi eserlerin korunması ve onarılması olan “Ayasuluk Restorasyon Projesi” kapsamında yapılan tüm araştırmaların ve restorasyon uygulamalarının yayınlanması önem taşımaktadır. Restorasyon projeleri yapıların gereksinimlerini aşmadan ve modern restorasyon ilke ve tüzüklerine bağlı kalınarak hazırlanacaktır.

Bu bağlamda;

1. Harabe halinde olan kimi eserler olduğu gibi korunacak ve yanlış ve gereksiz tamamlama hatalarına ve yeniden inşa çabalarına kesinlikle gidilmeyecektir⁸.
2. Eserler müdahale edilmeden önce titizlikle belgelenecek⁹, yapılacak her müdahale¹⁰ orijinalden ayırt edilebilir olacaktır.

⁷ICOMOS Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü (1990), Madde 7: Arkeolojik mirasın halka sunulması, çağdaş toplumların kökenlerinin ve gelişimlerinin anlaşılmasına yardım eden önemli bir yöntemdir. Bu aynı zamanda onun korunması gerekliliğinin anlaşılmasına da yardım eden en iyi araçtır (05 Haziran 2003) http://www.international.icomos.org/charters/arch_e.htm (15 Mayıs 2010 tarihinde alınmıştır).

⁸Venedik Tüzüğü (1964), Madde 15: Bütün yeniden inşa işlemlerinden peşinen (*a priori*) vazgeçilmelidir. Yalnız anastilosise yani mevcut fakat birbirinden ayrılmış parçaların bir araya getirilmesine izin verilebilir. Birleştirmede kullanılan madde her zaman ayırt edilebilecek bir nitelikte olmalı ve bu, kültür varlığının korunmasını sağlamak ve eski haline getirmek için mümkün olduğunca az kullanılmalıdır.

⁹Venedik Tüzüğü (1964), Madde 16- Bütün koruma, onarım ve kazı işlerinde her zaman çizim ve fotoğraflarla açıklık kazanmış çözüm getirici ve eleştirci raporlar halinde kesin belgeler hazırlanmalıdır. http://www.international.icomos.org/charters/venice_e.htm (15 Mayıs 2010 tarihinde alınmıştır).

¹⁰Venedik Tüzüğü (1964), Madde 12- Eksik kısımlar tamamlanırken, bütünüle uyumlu bir şekilde bağdaştırılmalıdır; fakat bu onarımın, aynı zamanda sanatsal ve tarihi tanıklığı yanlış bir biçimde yansıtmaması için özgünden ayırt edilebilecek bir şekilde yapılması gereklidir. http://www.international.icomos.org/charters/venice_e.htm (15 Mayıs 2010 tarihinde alınmıştır).

3. Oluşturulması planlanan yeni turizm rotası kapsamında kalan eserler, minimum müdahaleyle¹¹ ve geleneksel malzemeler¹² kullanılarak sağlamlaştırılıp korunacak ve bu eserler için yeniden kullanım ve tamamlama önerilmeyecektir.
4. Turizm rotası kapsamında kalan eserleri birer açık hava müzesi teşhir unsuru¹³ olarak kullanmak için modern ve hafif koruyucu malzemelerle (*hafif koruyucu örtüler vs.*) zarar vermeden koruma yoluna gidilebilir¹⁴.
5. Selçuk kenti içerisinde kalıp, kullanıma uygun olabilecek yapılar doğru işlevlerle restore edilebilir¹⁵.

İsa Bey Hamamı'nın da ele alınacağı proje kapsamında altı adet türbe, bir adet mescit ve yedi adet hamam yapısı tek tek ele alınmakta ve her biri için ayrı planlama yapılmaktadır. Halen, Artemision alanında bulunup kayıtlara 6 no' lu türbe olarak geçen Anonim Türbe'de, Aya-suluk Kalesi'nin güneybatısında bulunan 4 no' lu Hamam ve yazının konusu olan ve Sığla Bey Türbesi ismiyle anılan eserde çalışmalar sürmektedir (Resim 1-2).

¹¹ *Kültürel Önele Sahip Yerlerin Korunması Amaçlı Avustralya-ICOMOS Tüzüğü (ICOMOS, 1999)*, Madde 3.1: Koruma, tarihi dokunun, eski yapıların kullanımına ve özelliklerine göre yapılır. Koruma sağlanırken mümkün olduğunca az ama faydalı değişiklikler yapılmalıdır. Çünkü bir yerin tarihi dokusunda yapılacak eklemeler, değişiklikler ve daha önceki muameleler bile söz konusu yerin tarihinin birer simgesidir ve kültürel değere sahiptir. Koruma çalışmaları bu anlayışı desteklemeli ona engel olmamalıdır (30 Eylül 2010). http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/BURRA-CHARTER-1999_charter-only.pdf (2 Ekim 2010 tarihinde alınmıştır)

¹² *Kültürel Önele Sahip Yerlerin Korunması Amaçlı Avustralya-ICOMOS Tüzüğü (ICOMOS, 1999)*, Madde 4.2: Geleneksel teknikler ve materyaller tarihi dokunun korunması açısından daha çok tercih edilir. Bazı durumlarda, koruma açısından önemli yararlar sağlayan modern teknik ve materyallerin kullanılması uygun olabilir. Ancak modern teknik ve materyallerin kullanılması aynı zamanda bilimsel bir tecrübe gerektirir ve güvenilir bilimsel kanıtlarla desteklenmelidir. http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/BURRA-CHARTER-1999_charter-only.pdf (2 Ekim 2010 tarihinde alınmıştır).

¹³ *Venedik Tüzüğü (1964)*, Madde 5- Kültür varlığının korunması, her zaman onları herhangi bir yararlı toplumsal amaç için kullanmakla kolaylaştırılabilir. Bunun için bu tür bir kullanma arzu edilir, fakat bu nedenle yapının planı, ya da bezemeleri değiştirilmemelidir. Ancak bu sınırlar içinde yeni işlevin gerektirdiği değişiklikler tasarlanabilir ve buna izin verilebilir.

¹⁴ Bkz. Dipnot 7.

¹⁵ *Venedik Tüzüğü (1964)*, Madde 5: Anıtların korunması, her zaman onları herhangi bir yararlı toplumsal amaç için kullanmakla kolaylaştırılabilir. Bunun için bu tür kullanma arzu edilebilir, fakat bu nedenle yapının planı, ya da bezemeleri değiştirilmemelidir. Ancak bu sınırlar içinde yeni işlevin gerektirdiği değişiklik tasarlanabilir ve buna izin verilebilir.

Sığla Bey (Ahmed Paşa) Türbesi

Mimari ve Süsleme zellikleri

Kaynaklara I Nolu Trbe¹⁶ adıyla geçen eser, İzmİr İli Selçuk İlçe-
sinin merkezinde, Atatürk Mahallesi'nde, Dr. Sabri Yaylalı Bulvarı ile
Atatürk Caddesi'nin keşiştiği noktada, Devlet Hastanesinin yakınında,
düz bir alanda yer alır (**şekil 5, Resim 2**). Tapunun 181 pafta, 4829
parsel numarasına kayıtlı yapı, Anadolu-Türk Mimarisi'nde *kübik gv-
deli türbeler*¹⁷ grubuna girmektedir (**şekil 6**). 1966-67 yıllarında Va-
kıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarım geçirmiştir. Mahmut Akok
rölöve ve restorasyon projelerini hazırlamış ancak uygulamaların bir
kısmında Akok'un projelerine sadık kalınmamıştır (**Resim 3-4, şekil
7**). Nitekim 1902 ve 1966 tarihlerinde çekilen fotoğraflarda eserin kir-
pi saçakları (**Resim 5**) mevcut değilken sonradan eklendikleri gzlen-
mektedir. 1994 yılında i ve dış kısımlarındaki toprak yığınları temiz-
lenmiştir. Bir dönem depo amacıyla kullanılan türbe, uzun müddet
kaderine terk edilmiştir. 2010 yılında Efes Kazısı Başkanlığınca kazısı
tamamlanmıştır.

İnşasında duvarlarında kaba yonu-moloz taş, tuğla, devşirme (*mer-
mer*) (**Resim 6**), kemerler, geçiş unsurları ve kubbesinde tuğla malzeme
kullanılmıştır. Yer yer duvarlarda taş ve tuğla almaşık teknikte dn-
şml dizilmiştir. Duvarların bazı kısımlarında taşların arasına tuğ-
lalar dikey ve yatay konularak kasetleme tekniği gerçekleştirilmiştir
(**Resim 2**). Onarım izleri düzensiz yerleştirilen tuğlalardan algılan-
maktadır. Kasnağı bulunmayan kubbesi dıştan sıva ile kaplanmış, belli
aralıklarla tuğlalar dışa taşkın halde dizilerek gerektiğinde tamirat ya-

¹⁶ Türbenin yaptıranı veya içinde yatanına ilişkin bilginin bulunmaması nedeniyle şakir
akmak eseri I Nolu Türbe olarak adlandırmıştır. Bakınız: şakir akmak, "Selçuk Türbeleri",
Birinci Uluslararası Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu (4-6 Eylül 1997), İzmİr 1998,
s. 380. Selçuk İle ilgili envanter çalışmasında Türbe şeklinde geçmektedir. Bakınız: Ayşe Zl-
kadiroğlu, Mustafa Büyükkolancı, DuyĖu Tüzün, Bekir Tuluk (*Haz.*), *İzmİr Kültür Envanteri
Selçuk*, İzmİr 2001, s. 36. Sanağa adını veren Sığla kelimesi, Aydınoğullarının isimleri arasın-
da geçmemesine rağmen, Evliya elebi'nin Seyahatnamesi'nde şehabeddin Sıvasi Türbesi'nin
yakınındaki mezarlar arasında Gazi Sığla Bay ifadesiyle karşımıza çıkılmaktadır. Mehmed Zallı
oğlu Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*, 13. Kitap, (*Trkeştiren: Zuhuri Danişman*),
İstanbul 1971, s. 106. Yapı, İzmİr II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Ku-
rulunun 25.04.2008 tarih, 3837 karar numarası İle I. Grup koruma grubunda yer almış, "Sığla
Bey Türbesi" İsmi İle tescillenmiştir. Türbede, etrafında ve arşivlerde gerçekleştirilecek alış-
malar, isim konusunda kesin verilere ulaşmaya yardımcı olacaktır.

¹⁷ Hakkı nkal, *Tire Türbeleri*, Ankara 1991, s. 6.

pılmasına fırsat tanınmıştır. Cepheler üstte iki sıra kirpi saçakla sona ermektedir. Kazı öncesinde dışta türbenin etrafında belli bir genişlikte sökülebilir yeni parke taşları ve yürüme bandı mevcut iken sonradan kazı nedeniyle bu eklemeler kaldırılmıştır.

Yapının batı cephesi ana cephe şeklinde düzenlenmiştir: Duvar üstte, ortada, kalkan duvarı halinde yükselmektedir. Enlice sivri kemerin meydana getirdiği eyvan görünümlü çökertmenin dip duvarına türbenin dikdörtgen şekilli girişi açılmıştır (**Resim 2**). Girişe altı basamaklı merdivenden inilerek ulaşılır. Sonradan yapılan betonarme merdiven kazı sırasında kaldırılmıştır. Mermer sövelerinden çok az parçanın kaldığı girişin sağında ve solunda, alt kısımlarda tuğlalar, adeta kirpi saçak gibi, kılıcına yerleştirilerek yivli bir bordür oluşturulmaya çalışılmıştır (**Resim 7**). Girişin bu bölümlerinin sonradan örüldüğü içteki ve dıştaki bitişme çizgilerinden de tespit edilebilmektedir. Üst kısımda taşların düzensiz yerleştirilmesinden ve izlerden kemerli bir alınlık çizgisi izlenmektedir. Döneminde muhtemelen girişin mermer sövelerinin yandaki yivli bordürlerle kompozisyonu tamamladığı, üstte sivri kemerli bir alınlık ile zenginleştirildiği düşüncesindeyiz. Olasılıkla sonraki bir tarihte çöken veya harap olan bu bölüm gelişigüzel şekilde doldurulmuştur. İzlerinden anlaşıldığı kadarıyla sivri kemerli bölüm döneminde sıvalıdır.

Kuzey, doğu ve güney cephelerindeki pencereler sonradan örülerek kapatılmıştır; özgün pencere boşluklarının boyutları seçilebilmekte ve üst kısımlarında birer alınlık bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak pencerelerin yapısına ve detayına dair herhangi bir iz bulunmamaktadır (**Resim 8**).

Eser, dışta, uzun kenarları 9.89 ve 9.85 m, kısa kenarları 8.51 ve 8.78 m olan dikdörtgen, içte ise 6.81 X 6.79 m ölçülerinde kare plana sahiptir (**Şekil 6**). Üzerini örten kubbesinin yuvarlağına Türk üçgenleri ile geçilmektedir; üçgenlerin arasındaki yüzeyler sivri kemerli çökertmelerle hareketlendirilmiştir. Kemerlerin kilit taşlarına yakın kısımlarındaki ahşap hatıllar için açılmış boşlukların dış yüzeye kadar uzatılarak aynı zamanda ışıklık şeklinde işlevlendirilmiş olabileceği düşünülmektedir.

Duvarlarının içten sıvandığı izlerinden bellidir. Günümüzde örülmesinden dolayı net görülememekle birlikte pencereler, içte de dışta-ki gibi alınlıklara sahip olmalıdır. Kazı sırasında zeminin sıkıştırılmış toprak üzerine taş ve tuğla konularak meydana getirildiği tespit edilmiştir. Eserin batıdaki girişinin sağında ve solunda grafiti ile yapılmış süslemeler dikkati çeker. Bunlar arasında Mühr-ü Süleyman ve el motifleri ile yelkenli tasvirleri bulunmaktadır.

Türbenin süslemesini girişteki sivri kemerli çökertme ile devşirme malzemeler ve içteki grafitiler meydana getirir. Devşirme malzemelerde yüzeylerde bitkisel ve geometrik desenler dikkati çeker. Eserin iç mekânının batı duvarında, girişin sağında grafiti tekniğinde¹⁸ yelkenli tasviri, el ve Mühr-ü Süleyman motifleri işlenmiştir (**Resim 9**). Yelkenli tasvirinde geminin kürekleri, gövde çizgileri, yelkenin toplanmış durumu ve denizin dalgaları belirgindir. El motifinden iki adet mevcuttur; parmaklar açık vaziyettedir. Mühr-ü Süleyman motifinin ortasına ise küçük bir Mühr-ü Süleyman deseni daha işlenmiştir. Yelkenli tasvirleri antik çağdan bu yana taş, ahşap, maden, seramik vb. malzemelere bezeme olarak yapılmıştır¹⁹. Yelkenli tasvirlerine Efes'te Artemision'a yakın mevkideki Anonim Türbe'nin kuzey duvarında, Didim, Balat, Menteşe Hamamı'nın (XIV-XV. yy.) sıcaklık kısmında, Aydın, Merkez, Kemer Namazgâhı'nda (XVIII. yy.) rastlanmaktadır²⁰.

El veya parmak motiflerinin halk arasında kötü veya kem gözden, nazardan, büyüden korunmak için kullanıldığı ifade edilmektedir. Pre-historik dönemlerden bu yana el motifi sevilerek işlenmiştir. Ayrıca bu desen "Fadime Ana Eli, Fatma Ana Eli" olarak da adlandırılmaktadır²¹. Bazı kaynaklarda parmakları açık el motifinin (*hams*) XI. yüzyılda muhtemelen Şii etkisiyle "Ali'nin Eli (*Pence-i Ali*)" olarak veya Kerbe-

¹⁸ Z. Rona çalışmasında "Graffito, imgelerin ya da desenlerin, resim yüzeyi, seramik ya da cam üstüne kazınarak uygulanması. Bazı örneklerde kazıma doğrudan taş yüzeye yapılabildiği gibi sıva üstüne de uygulanabilir" şeklinde grafitiyi açıklamıştır. Z. Rona, "Sgraffito", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1997, s. 1650.

¹⁹ Geniş bilgi için bakınız: Lionel Casson, *Antik Çağda Denizcilik ve Gemiler*, (Çev. Gürkan Ergin), İstanbul 2002.

²⁰ Aynur Durukan, *Balat'taki Türk Devri Yapıları*, (HÜ Sanat Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1982; Mustafa Kenan Özkan, "Kemer Secdegâhı Temizlik ve Çevre Düzenleme Çalışmaları", VIII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri (7-9 Nisan 1997), Ankara 1998, s. 255-277.

²¹ Güran Erbek, *Anadolu Motifleri Sergisi, Sergi Kataloğu* (İzmir Resim ve Heykel Müzesi-Konak, 18 Haziran 1986-5 Temmuz 1986), s. 22.

la'da bir elini kaybeden Ali'nin oğullarından birisinin anısını canlandırdığı öne sürülmektedir²².

Mühr-ü Süleyman (*Süleyman'ın Mührü*), kaynaklarda "İbranice Mogen David (*Davud'un Kalkanı*) olarak bilinen, üst üste konulmuş iki eşkenar üçgenin oluşturduğu altı köşeli yıldız biçiminde örge" şeklinde geçmektedir²³. Altı kollu yıldız, Süleyman Peygamber'in tılsımlı mührüdür; yüzük olarak parmağında taşımış ve bu yüzükle canlılara hükmedebilmiştir. Antik dünyada büyü bir işaret ya da süslemedir. Bu motifte altı kollu yıldızın göz deseninin stilize edilmiş hali olduğu düşünülmektedir. Özellikle Eyyubi Devleti'nin (1174-1250) sikkelelerinde vazgeçilmez bir bezemedir. Ortaçağ'da Yahudilerde sıklıkla kullanıldığı bilinmektedir; XVII. yüzyılda Yahudi toplumunda dinsel bir simgedir²⁴. Tılsım ve büyü yapmak için de kullanılmıştır. Camiler, mezar taşları²⁵, türbeler, evler vb. yerlerde süsleme amacıyla işlenmiştir. Yapıldığı her yeri kötülüklerden, kem gözlerden koruduğuna inanılmaktadır.

Yelkenli tasvirlerinin ne amaçla yapıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte yapan kişinin denizi ve deniz taşıtlarını bildiği ortadadır. El ve Mühr-ü Süleyman motifleri koruma amacına yönelik desenlerdir. Muhtemelen çizimler Hristiyan bir ustanın elinden çıkmış olmalıdır. Bu süslemelerin Türbe'ye XVIII.-XIX. yüzyıllar arasında işlendiği düşünülmektedir.

İnşa kitabesi bulunmayan eserin iç mekânının kuzeydoğusunda kazılar sırasında modern zemin döşemesinin 90 cm altında, 80X165 cm ölçülerinde tuğla bir mezar bulunmuştur. Bu mezarın hemen yanında, boyutları itibari ile mezara ait olduğunu düşündüğümüz mermer bir mezar kapak taşı çıkarılmıştır. Kapak taşında Ayet'el-kürsi yazılıdır. Aynı açmadan mezar taşları da ele geçmiştir: Bunlardan ayak taşı olan

²² Selçuk Mülayım, *Değişimin Tanıkları. Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografi*, İstanbul 1999, s. 39.

²³ "Süleyman'ın Mührü". *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, III. İstanbul 1997, s. 1714; Deniz Çalışır, "İslam Sanatında Tılsımlı Objeler". *Arredamento Dekorasyon*, Sayı: 92, İstanbul 1997, s. 112-116; Şinasi Acar, "Tılsımların Gizemleri", *Antik & Dekor*, Sayı: 62, İstanbul 2001, s. 163.

²⁴ "Süleyman'ın Mührü". ay. es. . a.s.

²⁵ İsmail Kaygusuz, *Bir Doğu Anadolu Köyünün Kültürel Geçmiş Üzerinde Araştırma Onar Dede Mezarlığı ve Adı Bilinmeyen Bir Türk Kolonizatörü Şeyh Hasan Oner*, İstanbul 1983, s. 13-14, Resim 16, 19.

parçanın ön yüzünde hicri 747/miladi 1346 tarihi okunmakta, arka yüzünde palmet ve lotus motifleri yer almaktadır.

Bulunan baş taşının ön yüzündeki ayetin okunuşu şu şekildedir:

“küllu nefsin zâ'ikâtü'l-mevt” (Kur'an, 3/185).

Bulunan diğer ayak taşının ön yüzünde şunlar yazılıdır:

“Hâzâ el-kabru'l-merhûm”

İkinci satır okunamamaktadır. Üçüncü satırda şunlar yazılıdır:

Ahmed Başa (Paşa)

Alt kısımda rumi motifli süslemeler bulunan taşın, arka yüzünde

“Tüviffi fi-şehrî zi'l-ka'de seb'a ve erbâ'in ve seb'a mi'e” (hicri 747) okunmaktadır. Miladi karşılığı olarak **Şubat 1346** tarihi çıkmaktadır ki bu tarih Ahmed Paşa'nın vefatını ortaya koymaktadır. Kitabesi bulunmayan yapıda yapılan kazılardan alınan bu sonuçlara göre, türbeyi, XIV. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlemekteyiz. Kimin için ve kim tarafından yaptırıldığı kesin bilinmemekle birlikte eserin Sığla Bey ismiyle anılmaması, ihtiyat kaydıyla, Ahmed Paşa olarak zikredilmesi tarafımızca daha uygun bulunmaktadır (**Resim 10**).

Bulunan tuğla mezarın hemen yanında, batı tarafında altı tuğla sırası, üstü ise mermer bloklar ile örtülü bir mezar yapısı daha bulunmaktadır. Türbe içerisinde yapılan kazıda bu iki mezar dışında bir de bebek mezarına rastlanmıştır.

Anadolu'da Selçuklu Döneminden bu yana kübik gövdeli, kubbeli türbe örnekleri inşa edilmiştir. Konya Şeyh Alaman Türbesi (1288), Tokat, Turhal, Mehmed Dede Türbesi (en geç 1305) bu plan tipine dâhil yapılardandır²⁶. Beylikler Dönemine ait kübik gövdeli ve kubbe ile örtülü örnekler arasında İzmir, Ödemiş, Birgi, Aydınolu Mehmed Bey Türbesi (1322) (**Resim 11**)²⁷, İzmir, Tire, Süleyman Şah Türbesi (1349-50)²⁸, Aydın, Alihan oğlu İsmail Türbesi (XIV. yüzyıl son çeyre-

²⁶ Hakkı Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara 1996, s. 279-283, 297-300, Res. 421-429, 457-460.

²⁷ Ertan Daş, “Aydınolu Mehmet Bey Türbesi”, *Birgi Tarihi, Tarihî Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları*, (Yay. Haz. Rahmi Hüseyin Ünal), Ankara 2001, s. 115-123.

²⁸ Hakkı Önkal, *Tire ...*, s. 23-31; Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kümbetleri*, 2, *Beylikler ve*

ğij)²⁹ yer alır. Sığla Bey Türbesi'nin ana cephesinin enlice sivri kemerle vurgulanması uygulamasına Manisa Saruhan Bey Türbesi (1345) (**Resim 12**)³⁰, Manisa Revak Sultan Türbesi (1371)³¹, Manisa Gülgün Hatun (*Yedikızlar*) Türbesi (*XIV. yüzyıl sonu*)³², Manisa, Kula Süleyman Şah Türbesi (*XIV. yüzyıl sonu*), Manisa, Kula, Emre Köyü, Yunus Emre Türbesi (*XIV. yy.*)³³, Aydın, Kuyucak Başaran Hafsa Hatun Türbesi (*XV. yy. ilk çeyreği*), Aydın, Çine, Araphisar, Halife Baba Türbesi (*XIV-XV. yy.*) örnek olarak verilebilir. Kubbe kasnağının bulunmaması açısından Manisa Manisa Yedi Kızlar Türbesi'ne (**Resim 13**) benzer. Sığla Bey Türbesi'ni kazılarda bulunan mezar taşlarına, mimari ve süsleme özelliklerine dayanarak XIV. yy. ilk yarısına tarihlemekteyiz.

Korunmuşluk Durumu

Bir dönem depo olarak kullanılan türbe, günümüzde terk edilmiştir ve harap haldedir. Eski müdahalelere rağmen yapıda malzeme yıpranmaları ve kayıpları gözlenmekte ve en kısa zamanda onarılması gerekmektedir.

Eserde pencere açıklıklarının üzerinde muhtemelen atkı taşı eksikliğinden doğan çatlaklar dışında yapısal bir problem bulunmamaktadır. Ancak, örtü kaplamasının yetersizliği ve tabanda yalıtım eksikliği sebebiyle yağmur ve zemin suyundan fazlasıyla etkilendiği görülmektedir. Yapıdaki başlıca bozulmalar, yağmur ve zemin suyundan doğan nemlenmeler ve bunların getirdiği biyolojik birikimler, özellikle yoğun çimento kullanımından doğan tuzlanma ve çiçeklenmelerdir. Türbenin yıllarca kömür deposu olarak kullanılması, kış aylarında içerisinde ve çevresinde ateş yakılması gibi nedenlerle oluşan is tabakaları izlenmektedir (**Resim 14**).

Eserin çevresinde yapılan kazı sonrasında, doğu köşesinde, temel seviyesinin hemen üstünden yapıya temas ederek geçen beton ve plastik kablo kanalları tespit edilmiştir (**Resim 15**).

Osmanlı Dönemi, Ankara 1991, s. 234.

²⁹ Orhan Cezmi Tuncer, *a.g.e.*, s. 56.

³⁰ Hakkı Acun, *Manisa'daki Türk Devri Yapıları ve Şehrin Gelişimi*, (HÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1982, s. 353-354.

³¹ Orhan Cezmi Tuncer, *a.g.e.*, s. 122-125.

³² Hakkı Acun, *a.g.e.*, s. 349-350.

³³ Rüstem Bozer, *Kula'da Türk Mimarisi*, Ankara 1990, s. 55-57, 83.

Restitüsyon Önerisi

Batı Anadolu Bölgesi'nde, oluklu kiremit kullanımının MÖ 700 yılına kadar indiğini³⁴ ve Bizans Döneminde ön plana çıktığı bilinmektedir. Eğrisi az olan Roma Dönemi oluklu kiremitlerinin bu devrede derinliği artarak sonraları Türklerin de kullandığı biçimi almıştır³⁵. Ancak, Beylikler Dönemi eserlerinde yapılan sayılı kazı çalışmaları sonucunda kiremit izine rastlanılmadığından, binalarda örtü kaplaması olarak, ısıya, yağmura ve soğuğa karşı dayanıklı kil katkılı bir harç kullanılmış olabileceği de düşünülmektedir.

Türbenin duvarlarında taş ve tuğla almaşık teknikte dönüşümlü dizilmiştir. Duvarların bazı kısımlarında taşların arasına tuğlalar dikey ve yatay konularak kasetleme tekniği uygulanmıştır. Beylikler Döneminde bu duvar tekniğine birçok örnekte rastlanılmaktadır. Örneklerin çoğu dış cephelerde sıvasızdır.

Yapının 1902 ve 1966 tarihli eski fotoğraflarına bakıldığında cephelerinin sona erdiği kısımda bulunan kirpi saçak ile giriş cephesinde kalkan duvar şeklinde yükselen duvarın yapının özgün halinde mevcut olmadığı görülmektedir. Kirpi saçak yerine, cephe duvarından biraz taşan ve kayrak taş malzeme ile yapılmış saçaklar bulunduğu düşüncesindeyiz. Restitüsyon projesi de bu düşüncemiz doğrultusunda hazırlanmıştır. Muhtemelen Aydın, Çine, Araphisar Köyü, Halife Baba Türbesi ve Manisa, Kula, Emre Köyü Türbesi'ndeki gibi saçığı kayrak taştan yapılmıştır ve cephe duvarlarından biraz dışa taşkın verilmiştir. Batı cephesindeki kalkan duvarın da 1970'lerde yapılan onarımlarla eklenmesi akla uygundur. M. Akok'un 1966'da yaptığı restorasyona yönelik çalışmada da benzer bir öneri vardır. M. Akok, girişi oluşturan çökertmenin duvarını tamamen yükselterek su tahliyesini cephenin iki yanından çörtenlerle yapmayı önermektedir. Bu önerinin hem giriş cephesindeki anıtsal etkiyi arttırmak hem de farklı bir örtü çözümüne gitmek amaçlı olduğu düşünülebilir.

Pencere izleri ve dolgulu kısımlar incelendiğinde, üzerlerinde sivri kemerli alınlığa sahip dikdörtgen şekilli pencereler oldukları fark

³⁴ Rudolf Naumann, *Eski Anadolu Mimarlığı*, (çev. Beral Madra), Ankara 1975, s. 160.

³⁵ İlknur Aktuğ Kolay, *Batı Anadolu 14. Yüzyıl Beylikler Mimarisinde Yapım Teknikleri*, Ankara 1999.

edilmektedir. Pencerelerdeki izler aşağıya doğru, neredeyse mevcut zemin hizasına kadar uzanmaktadır; ayrıca atkı taşı hizası olduğu tahmin edilen alanlardaki dairesel yıkılmalar da bu sonuca varılmasını sağlamıştır. Pencereilerin yapıldığı dönemde ahşap kanatları bulunduğu fikrindeyiz.

Batı cephesinin orta kısmındaki kalkan duvar, eski fotoğraflardan da görüldüğü üzere sonradan eklenmiştir. Sivri kemerli çöktürmenin iç duvarında özgün kapının izlerine rastlanmaktadır. Giriş kapısının mermer sövelere oturduğu ve sövelerin dış yanlarına kılıcına yerleştirilmiş tuğlalar bulunduğu görülmektedir. Pencereiler ile benzer şekilde kapının atkı taşının olması gereken hizadan başlayarak yerleştirilmiş ahşap hatıl ve üzerindeki çimentolu onarımların eğriselliği bu açıdan kanıt oluşturmaktadır.

Türbe içerisinde yapılan kazı çalışmaları sonucunda zemininin özgün döşeme kaplamasının sıkıştırılmış toprak üzerine taş ve tuğla yerleştirerek elde edildiği anlaşılmaktadır.

Restorasyon Kararları

Alınacak önlemler öncelikle üst örtünün dıştan sıvasının yenilenmesi ve zemin suyunun engellenmesi yönünde olmalıdır. Bunun için kubbenin bozulmuş şap katkılı sıva kaplamasının raspalanarak kaldırılması, bozulan tuğlaların yenilenmesi ve gerekli yalıtımın yapıp üzerinin alaturka kiremitle kaplanması önerilmektedir. Türbe etrafında gerçekleştirilen sondajlar sonucunda temel seviyesinin bulunması, etkili bir drenaj sistemi yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Sonrasında eserin çevresi özgün döşeme kotuna getirilecek, yeterli eğimde yeni zemin kaplamasıyla kaplanacak ve böylelikle su birikmesinin de önüne geçilecektir. Bu sayede yapı ile İzmir-Aydın yolu arasında gereken boşluk bırakılmış olacak ve yoğun trafiğin yarattığı titreşimlerin zararı da en aza indirgenecektir. Çevre düzenlemesi ile eserin etrafı daha sağlıklı hale getirilecek ve kent için de daha estetik bir görüntü sağlanacaktır.

Ayasuluk Restorasyon Projesi'ne bağlı kalınarak benimsenen temel ilke, yapının gerektirmediği hiçbir müdahalenin yapılmaması olacaktır. Bunun için esere tahmine dayalı tamamlamalar yapılmamalıdır. İç

duvarlarda özgün sıvaların mümkün olduğunca sağlamlaştırılması ve tüm grafitilerin pleksiglas veya benzeri modern malzeme ile koruma altına alınması, gerekli görülenlerin net ve büyütülmüş fotoğraflarla desteklenerek sergilenmesi istenmektedir (**Resim 16**).

Dışarıda olduğu kadar içeride de yanlış tamamlamalarda bulunmak adına, mezarların da çıkarıldığı gibi korunması, yerlerini ve boyutlarını temsil eden modern malzemelerle işaretlenmesi ve sergilenmesi önerilebilir. Aynı şekilde, yapının zeminini de geri dönüşümsüz bir şekilde modern malzemeyle kapatmak yerine, hafif malzemelerle doldurmak veya örtmek, ziyaretçi için belli noktalarda platformlar oluşturmak doğru olacaktır. Şekilleri ve bezemeleri tahmine dayanan yeni mermer sandukalar eklemekten de kaçınmak gerekir. Bulunan mezar taşları, güvenliklerinin sağlanması koşuluyla türbe içerisinde benzer anlayışlarla sergilenebilirler.

Dış duvarlar kesinlikle sıvayla kapatılmayacaktır. Dışta, sağlam harçları mümkün olduğunca koruyarak bozulanların temizlenmesi ve yenilenmesi, çimentolu müdahalelerin kaldırılması ve yenilenmesi gerekmektedir. Bu uygulamaların da tamamı kendini belli etmeli ve orijinalden farkı seçilebilmelidir. Yoğun trafikten kaynaklanan hava kirliliği nedeniyle taş üstünde oluşan birikimlere ve biyolojik bozulmalara uzman restoratörler tarafından müdahale edilmeli, yapının doğal patinasına zarar verecek kumlama ve benzeri ağır mekanik yöntemlerle temizlemeden mümkün olduğunca kaçılmalıdır.

Alınan önemli restorasyon kararlarından biri, kirpi saçak ve ön cephede yükselen duvar gibi yanıltıcı geç dönem eklentilerinin kaldırılarak eserin özgün görüntüsüne kavuşturulmasıdır. Kesin verilere dayanmadan yapılan böylesi uygulamalar, kültürlerin mimari birikimlerini zedeleyerek, yeni nesillere yanlış aktarılmasına neden olmakta ve bir mimari bir kimlik sorunu doğurmaktadır (**Şekil 8, 9**).

Harap durumda olup yapıya kötü bir görünüm katan giriş kapısının yenilenmesi zorunludur. Önerilen yeni kapı, tuğla süsleme kalıntıları korunarak aynı malzemeyle tamamlanacaktır. Mevcut mermer söve kalıntıları ise tamamen yenilenecektir.

Yapının pencereleri tekrar açılacak, üst kısımlarına sivri kemerli alınlıkları yerleştirilecektir. Bunun için pencere sövelerinde mer-

mer, alınlıkların kemerlerinde tuğla malzeme kullanılacaktır. Güvenlik amacıyla pencerelere geçme demir parmaklıklar ve içlerine ahşap pencere kanatları eklenmesi doğru olacaktır.

Sonuç

Yapılacak uygulamalar sonrasında türbenin bakımı ve sürdürülebilirliği için işlevlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Yeniden kullanım için, Selçuk'a yarar sağlayacak, yeni ekler gerektirmeyerek eserin özgün haline saygılı bir öneri getirilmelidir. Bunun için özgün işlevinin sürdürülmesi, yapının bir türbe olarak ziyarete açılması yerinde olacaktır. Türbenin doğru restore edilmek ve doğru işlevlendirilmek suretiyle gelecek nesillere aktarılması sağlanacaktır. Bu proje Ayasuluk Restorasyon Projesi'nin ilk adımını teşkil etmesi yönüyle de Efes Kazı Başkanlığı olarak tarafımızca ayrıca önemsenmektedir.

KAYNAKÇA

- ACAR, Şinasi, “Tılsımların Gizemleri”, *Antik & Dekor*, Sayı: 62, İstanbul 2001, s. 163.
- ACUN, Hakkı, *Manisa’daki Türk Devri Yapıları ve Şehrin Gelişimi*, (HÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1982.
- BOZER, Rüstem, *Kula’da Türk Mimarisi*, Ankara 1990
- BÜYÜKKOLANCI, Mustafa, “Apasas, Eski Efes ve Ayasuluk”, *Birinci Uluslararası Geçmişten Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu (4-6 Eylül 1997)*, İzmir 1998, s. 31-39.
- CASSON, Lionel, *Antik Çağda Denizcilik ve Gemiler*, (Çev. Gürkan Ergin), İstanbul 2002.
- ÇAKMAK, Şakir, “Selçuk Türbeleri”, *Birinci Uluslararası Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu (4-6 Eylül 1997)*, İzmir 1998, s.375-384.
- ÇALIŞIR, Deniz, “İslam Sanatında Tılsımlı Objeler”, *Arredamento Dekorasyon*, Sayı: 92, İstanbul 1997, s. 112-116.
- DAŞ, Ertan, “Aydınoğlu Mehmet Bey Türbesi”, *Birgi Tarihi, Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları*, (Yay. Haz. Rahmi Hüseyin Ünal), Ankara 2001.
- DURUKAN, Aynur, *Balat’taki Türk Devri Yapıları*, (HÜ Sanat Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1982.
- Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, “Süleyman’ın Mührü”, III, İstanbul 1997, s. 1714.
- ERBEK, Güran, *Anadolu Motifleri Sergisi, Sergi Kataloğu (İzmir Resim ve Heykel Müzesi-Konak, 18 Haziran 1986-5 Temmuz 1986)*.
- GÜNAY, Vehbi, “Salnâmelere Göre XIX. Yüzyılda Ayasuluğ”, *Birinci Uluslararası Geçmişten Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu (4-6 Eylül 1997)*, İzmir 1998, s.357-366.
- KAYA, Mehmet Ali, “Eskiçağda Efes’in Bağımsızlığı”, *Birinci Uluslararası Geçmişten Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu (4-6 Eylül 1997)*, İzmir 1998, s. 23-30.

- KAYGUSUZ, İsmail, *Bir Doğu Anadolu Köyünün Kültürel Geçmişi Üzerinde Araştırma Onar Dede Mezarlığı ve Adı Bilinmeyen Bir Türk Kolonizatörü Şeyh Hasan Oner*, İstanbul 1983.
- KOLAY, İlknur Aktuğ, *Batı Anadolu 14. Yüzyıl Beylikler Mimarisinde Yapım Teknikleri*, Ankara 1999.
- Mehmed Zillî oğlu Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*, 13. Kitap, (*Türkçeleştiren: Zuhuri Danışman*), İstanbul 1971.
- MÜLAYİM, Selçuk, *Değişimin Tanıkları, Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografi*, İstanbul 1999.
- NAUMANN, R., *Eski Anadolu Mimarlığı*, (çev. Beral Madra), Ankara 1975.
- ÖNKAL, Hakkı, *Tire Türbeleri*, Ankara 1991.
- ÖNKAL, Hakkı, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara 1996.
- ÖZKAN, Mustafa Kenan, "Kemer Secdegâhı Temizlik ve Çevre Düzenleme Çalışmaları", *VIII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri (7-9 Nisan 1997)*, Ankara 1998, s. 255-277.
- RONA, Z., "Sgraffito", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1997, s. 1650.
- ŞEKER, Mehmet, "Aydınoğulları Beyliği ve Ayasuluğ", *Birinci Uluslararası Geçmişten Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu (4-6 Eylül 1997)*, İzmir 1998, s.265-274.
- TELCİ, Cahit, "XV-XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ Şehri", *Birinci Uluslararası Geçmişten Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu (4-6 Eylül 1997)*, İzmir 1998, s.289-292.
- TELCİ, Cahit, *Ücrâ Yerde ve Deniz Kenârında, İhtiyatlı Mahalde Bir Şehir Ayasuluğ*, İstanbul 2010.
- TUNCER, Orhan Cezmi, *Anadolu Kümbetleri, 2, Beylikler ve Osmanlı Dönemi*, Ankara 1991.
- Ayşe Zülkadiroğlu, Mustafa Büyükkolancı, Duygu Tüzün, Bekir Tuluk (Haz.), *İzmir Kültür Envanteri Selçuk*, İzmir 2001.

ICOMOS Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü (1990), http://www.international.icomos.org/charters/arch_e.htm, (15 Mayıs 2010 tarihinde alınmıştır).

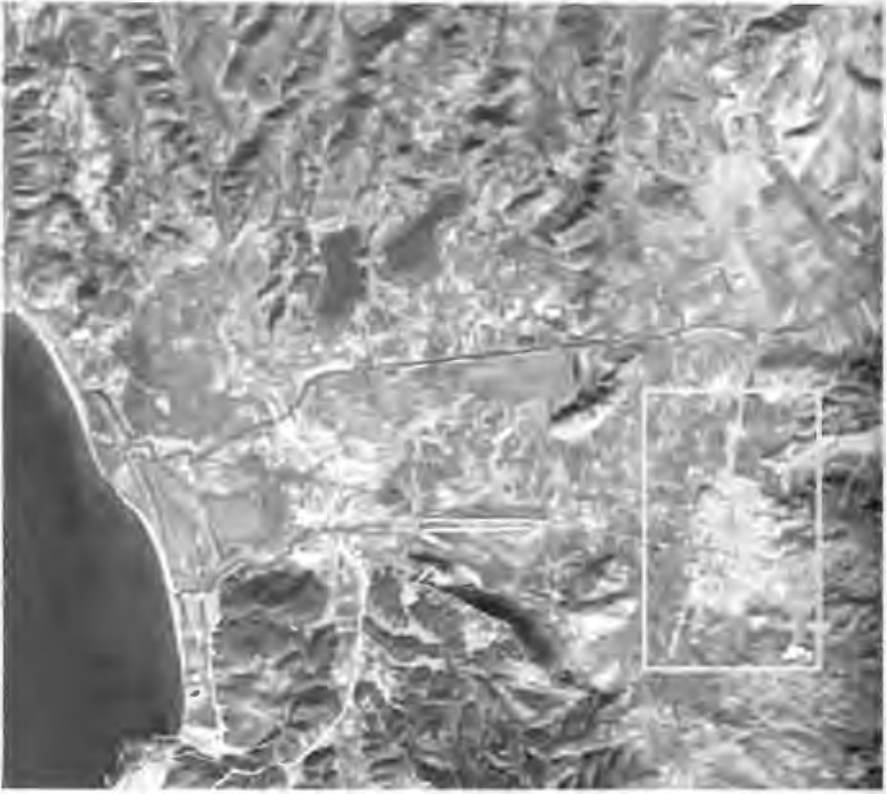
Kültürel Önele Sahip Yerlerin Korunması Amaçlı Avustralya- ICOMOS Tüzüğü (ICOMOS, 1999), http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/BURRA-CHARTER-1999_charter-only.pdf, (2 Ekim 2010 tarihinde alınmıştır).

Venedik Tüzüğü (1964), http://www.international.icomos.org/charters/venice_e.htm, (15 Mayıs 2010 tarihinde alınmıştır).

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: İzmir ve Selçuk'un Haritası <http://www.kgm.gov.tr/SiteCollectionImages/KGMimages/Haritalar/b2.jpg>

Şekil 2: *Selçuk'un Hava Fotoğrafı*
(*Selçuk Belediyesi Arşivi*)

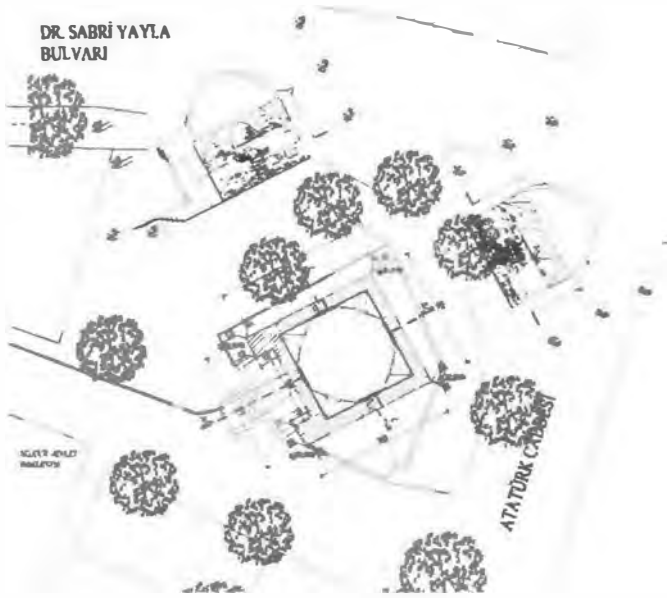
Şekil 3: Aydınlar Beyliği Haritası

(1239-1300 yıllarında Anadolu Beylikleri / Manuel De Généalogie Et De Chronologie Pour L'Histoire De L'Islam. Par E. De Zambaur'dan alınmıştır).

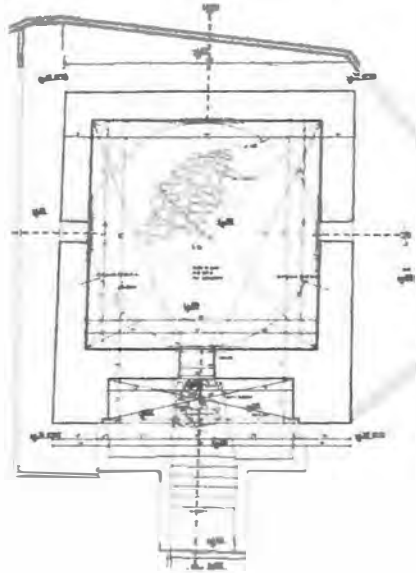

- "Türk ve İslam dönemi örenyeri" olarak düzenlenebilecek bölge
- Düzenlenebilecek "Turizm Rotası"

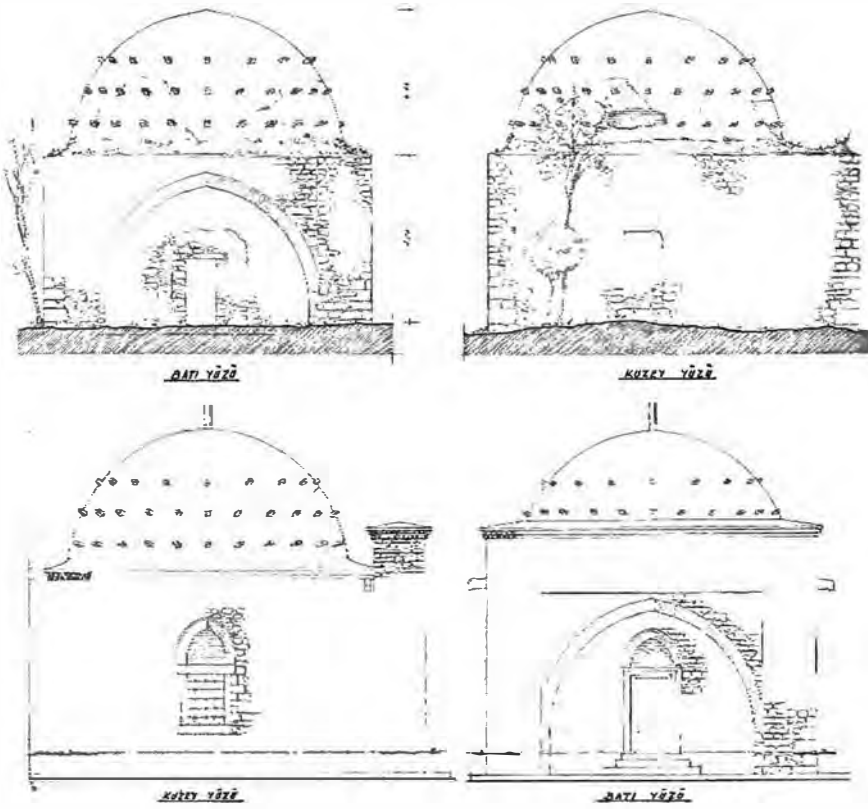
Şekil 4: Ayasuluk Projesi ve Kapsadığı Yapılar
(Efes Kazıları).

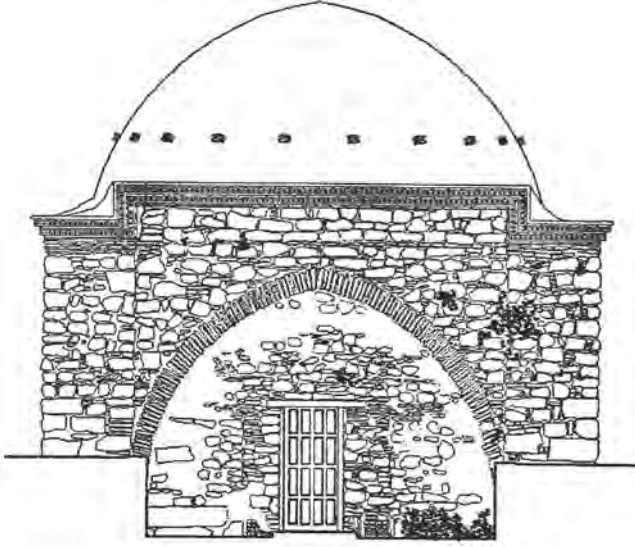
Şekil 5: Sığla Bey (Ahmed Paşa) Türbesi vaziyet planı
(2009, S. Bellibaş / Efes Kazıları).

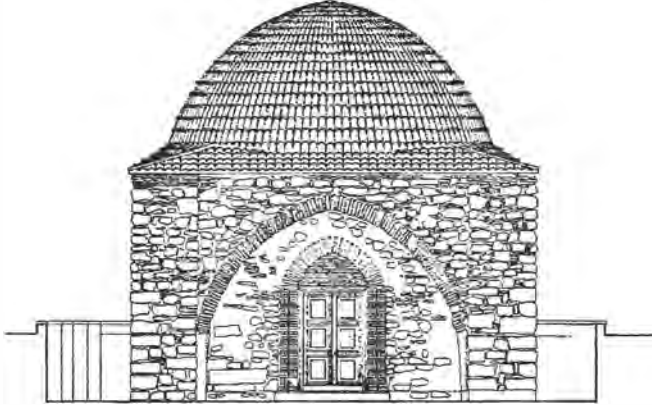
Şekil 6: Türbenin Planı
(2009, S. Bellibaş / Efes Kazıları).

Şekil 7: M.Akok'un Türbeye İlişkin Rölöve Çalışması (üst) ve Restorasyon Önerisi (alt)
(Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi).

Şekil 8: Batı Cephesinin Görünüşü (Rölöve)
(2009, S. Bellibaş / Efes Kazıları).

Şekil 9: Batı Cephesi İçin Restorasyon Önerisi
(2009, S. Bellibaş / Efes Kazıları).

RESİM LİSTESİ

Resim 1: *İsabey Hamamı, 6 no'lu Türbe ve 4 no'lu Hamam*
(2009, N.Gail / Efes Kazıları).

Resim 2: *Sığla Bey (Ahmed Paşa) Türbesi'nin Batı cephesi*
(2009, S. Bellibaş / Efes Kazıları)

Resim 3: Türbenin Genel Görünümü (1902 Yılı-Avusturya Arkeoloji Enstitüsü Arşivi).

Resim 4: Türbenin Batı Cephesinden Görünüm (1966 Yılı-(Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi).

Resim 5: *Kirpi Saçaktan Bir Detay*
(2009, S. Bellibaş / Efes Kazıları).

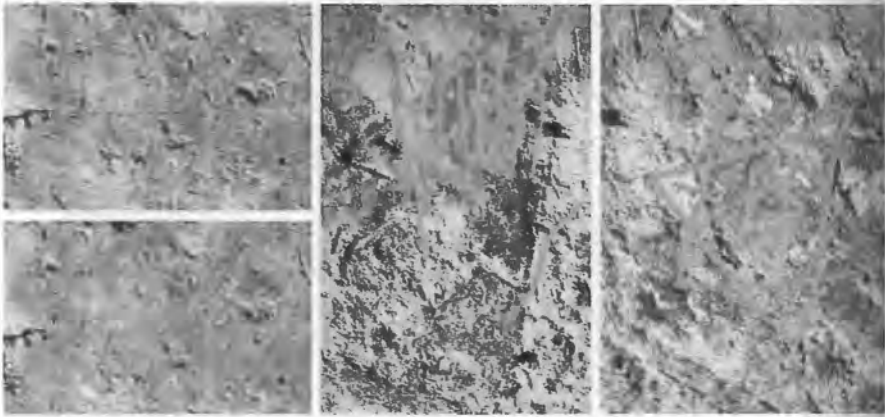
Resim 6: *Duvar Örgüsünde Kullanılan Devşirme Malzemelerden Birisinin Görünümü* (2009, S. Bellibaş / Efes Kazıları).

Resim 7: *Türbe Girişindeki Süslemelerden Bir Detay*
(2009, S. Bellibaş / Efes Kazıları).

Resim 8: *Cephelerde Kapatılan Pencere Açıklıkları*
(2009, S. Bellibaş / Efes Kazıları).

Resim 9: Türbenin İçte Batı Duvarında Bulunan Grafitiler

Resim 10: Bulunan Mezar Kapak Taşı ve Diğer Mezar Taşları
(2010, E.Tekin / Efes Kazıları). (2010, Berker Kalfa / Efes Kazıları).

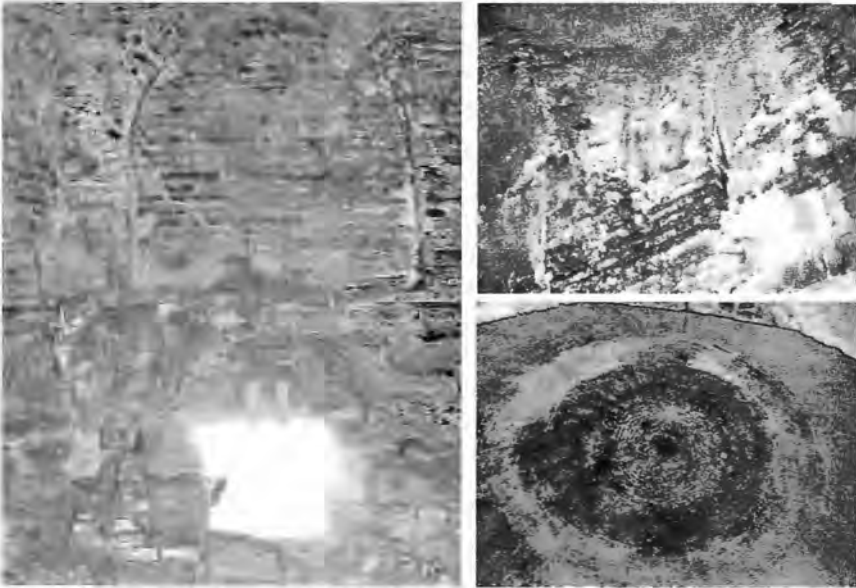
Resim 11: İzmir, Ödemiş, Birgi, Aydınolu Mehmed Bey Türbesi'nin güney cephesi.

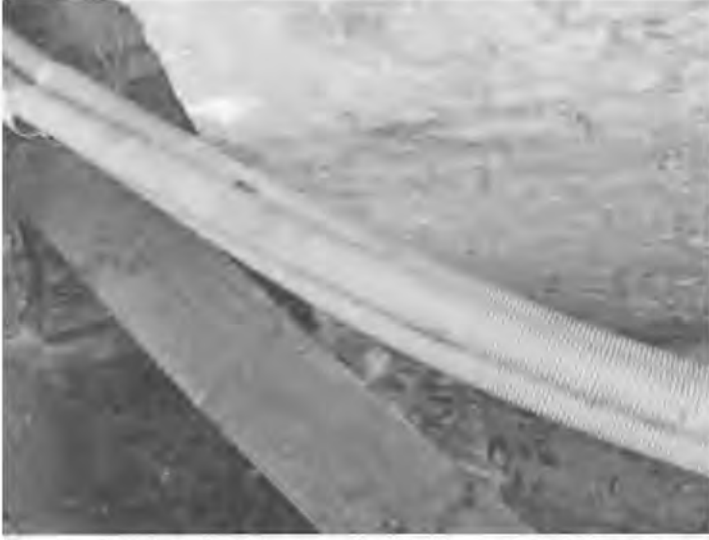
Resim 12: *Manisa, Saruhan Bey Türbesi.*

Resim 13: *Manisa, Yedi Kızlar Türbesi.*

Resim 14: *Türbede Görülen Bozulmalar*
(2009, S. Bellibaş / Efes Kazıları).

Resim 15: *Yapının Temel Seviyesinden Geçen Tesisat Kanalları*
(2010, S. Bellibaş / Efes Kazıları).

Resim 16: *Grafitileri Koruma Önerisi (Canlandırma)*
(2010, E. Tekin / Efes Kazıları).

AYDINOĞLU BEYLİĞİ SİKKELERİ

BETÜL SAĞIT*
GÜLTEKİN TEOMAN**

Aydınoğlu Beyliği tarafından bastırılan sikkeleri tanıtmaya başlamadan önce sikkelerin basım teknikleriyle ilgili kısaca bilgi vermeye çalışacağız. Sikkenin basılacağı metal (*altın, gümüş, bakır*) eritilip çubuk ve şerit haline getirildikten sonra, küçük parçalara bölünürdü. Küçük metal parçaları ısıtılarak tavlânır ve iki kalıp¹ arasına yerleştirilip çekiçe vurulmak suretiyle sikke haline getirilirdi. Bu kalıplar, silindir veya koni şekilli iki demir parçasından ibaretti. Darp edilecek paranın iki yüzünde yer alan yazı ve şekillerin negatifi *sikkegenbaşı* tarafından bu demir parçalara işlenirdi. Sikke üzerindeki dua, darp yeri vb. içeren kalıp alta, sultanın adını veya tuğrasını içeren kalıp da üste yerleştirilirdi². İki kalıp arasına tavlânarak konulan sikke pulunun kaymasını önlemek amacıyla kalıplar üzerine noktalar ve dişler oyulurdu. (*Bkz. Res.1*) Bu teknikte darbenin iki kalıba da dik bir doğrultu izlemesi gerekmektedir. Ancak el becerisi gerektiren bu işte söz konusu yöntemi her defasında sağlamak mümkün olmadığından, paraların tümünde aynı standart tutturulamıyordu. Bunun sonucu olarak da sikkelerde yer alan yazı ve resimlerin ortalananmadan kayık baskı şeklinde basılması sık görülen bir durum haline gelmekteydi. Bu durumu engellemek için zamanla, iç içe geçen kalıplar kullanılmış olup alt kalıp

* Sanat Tarihçisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
e-posta: betulsagit@gmail.com

** Sanat Tarihçisi – Nümismat, e-posta: smyrnacoins@gmail.com

¹ Beylikler dönemine ait günümüze ulaşabilmiş bir sikke kalıbı örneği bulunmamaktadır.

² Philip Grierson, *Numismatics*, Oxford University Press, 1975, s. 100-111.

sabit hale getirilmiştir. Alt kalıp, geniş ve düz bir yüzey üzerine açılan silindirik şekilli bir çukurun tabanına yerleştirilmiştir. Çukurun çapındaki üst kalıp da çukur içindeki alt kalıbın üzerine yerleştirildikten sonra üzerine çekiçle vurulmaktaydı. (Bkz. Res.2) Bu teknikle kalıpların ve dolayısıyla sikke üzerinde yer alan yazı ve işaretlerin kayması önlenmekte, paraların daha düzgün bir şekilde imal edilmeleri mümkün olmaktaydı.

Resim 1 – MS. 27 senesine ait Roma imparatoru Augustus'a ait demir sikke kalıbı

Resim 2 – Sikke basım işlemi

Aydınolu Beyliğı tarafından bastırılan sikkeler, bastıran beylere göre kronolojik olarak aşağıda tanıtılmaktadır.

Mübarizeddin Mehmed Bey (H.707-734 / M.1307-1334)

Aydınolu Beyliğı'nin kurucusu Mübarizeddin Mehmed Bey, ilk zamanlarında Germiyan ordusu subaşı, yani ordu kumandanıydı. Bizans imparatorluğu içerisinde süregelen taht kavgalarından yararlanarak Germiyan hükümdarı I. Yakub Bey'in emriyle Ege denizine inerek fethettiğı yerlerde babası adına bir beylik kurmuştur³. Mübarizeddin Mehmed Bey'in bugüne kadar herhangi bir sikke bastırmadığı

³İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1988, s. 104.

kabul edilmekteydi. Bunun sebepleri arasında Aydınoğlu Beyliği'nin başlangıçta Germiyan Beyliği'ne tabi olmaları ve İlhanlılar'ın hakimiyetini kabul eden diğer beylikler gibi Aydınoğullarının da kendi adlarına sikke bastırmalarının Anadolu genel valisi Timurtaş tarafından cezalandırılacaklarını bilmelerini sayabiliriz. Tüm bu baskıya rağmen Mehmed Bey tarafından bastırıldığı bilinen 6 tip gümüş ve 2 tip bakır sikke bulunmaktadır. Ayasuluğ darplı bakır sikkelerinde yer alan sekiz kollu yıldız motifi, oğulları İbrahim Bahadır Bey ve Hızır Bey'in bakır sikkelerinde de görülmektedir. Aydınoğlu Beyliği tarafından bastırılan Ayasuluğ darplı sikkelerin tümünde "Ayasuluğ" kelimesi "gayın" harfi ile yazılmaktadır. Osmanlı dönemi sikkelerinde ise "Ayasuluk" kelimesinin "kaʿ" harfi ile yazıldığını görmekteyiz.

AR, Dirhem, Mübarizeddin Mehmed Bey, İzmir, H. 717 (KE-1351)⁴

Çap: 23 mm. Ağırlık: 1,20 gr.

Ön Yüzü: *Es-sultan'ül azam gıyaseddünya veddin Hüdabende Muhammed halleda, etrafında (A)llahü mülkehu fi sene*

Arka Yüzü: *Kelime-i Tevhid, Duribe İzmir, etrafında fi sene seb'a aşer seb'a mie.*

⁴Gültekin Teoman – Kamil Eron, "İzmir'de Basılan İlk Aydınoğlu Dirhemi", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, İstanbul 2007, sayı: 124, s. 113-114.

AR, Dirhem, Mubarezeddin Mehmed Bey, Ayasuluğ, H. 7(07) (KE-3401)⁵

Çap: 24 mm. Ağırlık: 1,36 gr.

Ön Yüzü: Es-sultan'ül azam gıyaseddünya veddin Hüdabende Muhammed, etrafında seb'a mie.

Arka Yüzü: Kelime-i Tevhid, Duribe Ayasuluğ, etrafında Ebubekir, Ömer, Osman, (Ali)

AR, Dirhem, Mubarezeddin Mehmed Bey, Karaağaç, H. 710 (KE-1860)

Çap: 25 mm. Ağırlık: 1,32 gr.

Ön Yüzü: Es-sultan'ül azam gıyaseddünya veddin Hüdabende Muhammed, etrafında sene aşer seb'a mie.

Arka Yüzü: Duribe bi-medine Karaağaç rekz harreseha Allah⁶, etrafında fi sene aşer seb'a mie

⁵ Benzer örnek için bkz. Ömer Diler, *İlhanlar, İran Moğollarının Sikkeleri*, İstanbul 2006, s. 401.

⁶ (Bayrak) diktığımız Karaağaç kentini Allah korusun.

AR, Dirhem, Mübarizeddin Mehmed Bey, Sultanhisar, H. 710 (ÖK)

Çap: 25 mm. Ağr: 1,34gr.

Ön Yüzü: *Es-sultan'ül azam gıyaseddünya veddin Hüdabende Muhammed,*
etrafında (fî sene) aşer seb'a mie.

Arka Yüzü: *Kelime-i Tevhid Duribe Sultan(hisar)*

AR, Dirhem, Mübarizeddin Mehmed Bey, DY, TY, (KE-1858)

Çap: 18 mm. Ağr: 1,06 gr.

Ön Yüzü: *Duribe Es-sultan'ül azam Guzât' halledallahü*

Arka Yüzü: *Kelime-i Tevhid*

⁷Gazilerin büyük sultanı

AR, Dirhem, Mübarizeddin Mehmed Bey, DY, TY, (UE-815)⁸

Çap: 22 mm. Ağr:0,90 gr

Ön Yüzü: *Es-Sultanü'l-âlim el-celalî hullide memleketehu Mehmed bin Aydın Bey*

Arka Yüzü: *Kelime-i Tevhid, etrafında Ebubekir, Ömer, Osman, (Ali)*

AE, Mangır, Mübarizeddin Mehmed Bey, DY, TY, (KE-823)

Çap: 20 mm. Ağr:1,78 gr.

Ön Yüzü: *Kanatları açık Karakuş tasviri sola doğru*

Arka Yüzü: *Mehmed, El-minnete lillah⁹*

⁸ Üstün Ere koleksiyonu, İzmir

⁹ Minnet sadece Allah'a dır.

AE, Mangır, Mübarizeddin Mehmed Bey, DY, TY, (KE-826)

Çap: 24 mm. Ağr:3,04 gr.

Ön Yüzü: *Kanatları açık Karkas tasviri sağa doğru*

Arka Yüzü: *Mehmed, El-minnete lillah*

AE, Mangır, Mübarizeddin Mehmed Bey, DY, TY, (HB-237)

Çap: 22 mm. Ağr:3,18 gr.

Ön Yüzü: *Kanatları açık Karkas tasviri sağa doğru*

Arka Yüzü: *Mehmed, La ilahe illa*

AE, Mangır, Mubarezeddin Mehmed Bey, Ayasuluğ, TY, (KE-2321)¹⁰

Çap: 22 mm. Ağırlık: 2,74 gr.

Ön Yüzü: Sekiz kollu yıldız çerçeve içinde Mehmed

Arka Yüzü: Duribe Ayasuluğ

I. Umur Bey (H.735-749 / M.1334-1348)

Mubarezeddin Mehmed Bey'in ölümünden sonra ulubeylik makamına amcalarının ve kardeşlerinin ısrarı üzerine Bahaüddin Umur Bey geçmiştir¹¹. Kardeşlerinin yardımıyla hareket eden Umur Bey'in hükümdarlık dönemi aralıksız gaza ile geçmiştir¹². Umur Bey ayrıca "Gazi" olarak da anılmakta ve deniz gazalarında Mevlana'nın manevî himmetine nail olduğu belirtilmektedir¹³.

Bastırdığı bilinen tek sikke babasının ölümünü takip eden günlerde basılmış olması muhtemel, üzerinde "*Allahım, Umur Bey'e sabır ver*" ibareli dirhemdir. Şerafettin Erel koleksiyonunda yer alan bir başka Aydınoğlu sikkesi de sehven I. Umur'a atfedilmiştir¹⁴.

¹⁰ Necdet Kabaklarlı, "Çelebi Mehmed'in Bakır Paraları", *Anadolu Nümismatik Bülteni*, İstanbul 2007, sayı: 2, s. 6-9'da söz konusu sikkenin Çelebi Mehmed'e ait olduğu belirtilmiş ve bu sikkelerle ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Sikkelerde yer alan sekiz kollu yıldız motifi Mubarezeddin Mehmed Bey'in oğullarından İbrahim Bahadır Bey ve Hızır Bey'in sikkelerinde de görülmektedir. Sikkelerin çapı ve gramajı Mubarezeddin Mehmed Bey'in bakır sikkeleriyle uyumludur. "Ayasuluğ" kelimesinin "gayın" harfi ile yazılması sadece Aydınoğlu sikkelerinde görülmektedir. Osmanlı sikkelerinin tümünde "Ayasuluk" kelimesi "kağ" harfi ile yazılmaktadır.

¹¹ Himmet Akın, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968, s. 39.

¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 105.

¹³ Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2008, (4. baskı), s. 67

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 109'da "Umur Bey'in (Umur bin Mehmed bin Aydın) kışeli ve 724 H. (1324 M.) tarihli bir gümüş sikkesi görülmüş ise de bu tarihte babası hükümdar

AR, Dirhem, I. Umur Bey, DY, TY, (KE-2142)¹⁵

Çap: 20 mm. Ağırlık: 0,96 gr.

Ön Yüzü: *Allahümme es-sabr ila Umur Bey*

Arka Yüzü: *Kelime-i Tevhid, etrafında Ebubekir, Ömer, Osman, Ali*

Hızır Bey (H.749-767 / M.1348-1365)

Umur Bey'den sonra Ayasuluğ emiri olan Hızır Bey tahta geçmiştir. 18 Ağustos 1348'de Latinler'le imzaladığı antlaşma ile Aydınogulları'nın bütün faaliyetleri durma noktasına gelmiş ve dolayısıyla da beylik çökmeye yüz tutmuştur¹⁶. Hızır Bey'in vefat tarihi belli değildir, fakat Subh-ul-âşa'da kardeşi İsa Bey'in Ayasuluğ emiri olup H. 767'de Memlûk divaniyle muharebesine göre Hızır Bey H. 767 senesinden önce vefat ettiği bilgisi bulunmaktadır¹⁷. Ancak H.768 tarihli Ayasuluğ dirhemi bu görüşü çürütmektedir. Hızır Bey tarafından bastırıldığı bilinen 2 tip gümüş ve tek tip bakır sikke bulunmaktadır ve oldukça nadir görülmektedirler.

bulunduğundan tarih şüphelidir. Belki tarih 734'dür." bilgisi yer almaktadır. Bu sikke tarafımızdan incelenmiş; "Umur" olarak okunan kelimenin "Mustafa" ve "724" olarak okunan tarihin de "824" olduğu görülmüştür. Dolayısıyla sikke Aydınoglu Mustafa Bey'e aittir.

¹⁵Fikri Akdoğanlar, "Aydınoglu Bahaüddin Gazi Umur Bey'in Babası Mehmet Bey'in Vefatı Münasebetiyle Kestirdiği Sikke", *Türk Nümismatik Derneği Bülteni*, Sevgi Gönül Hattıra Sayısı, İstanbul 2005, s. 123-124.

¹⁶Himmet Akın, *a.g.e.*, s. 52.

¹⁷İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 110.

AR, Dirhem, Hızır Bey, DY, TY, (KE-1864)¹⁸

Çap: 22 mm. Ağr:0,82 gr.

Ön Yüzü: *Es-sultan'ül azam gıyaseddünya veddin Muhammed¹⁹ halledallahü, etrafında Hızır bin Mehmed.*

Arka Yüzü: *Kelime-i Tevhid*

AR, Dirhem, Hızır Bey, Ayasuluğ, H.768, (KE-1861)²⁰

Çap: 20 mm. Ağr:0,88 gr.

Ön Yüzü: *Hızır bin Mehmed duribe Ayasuluğ seman sittin seb'a mie.*

Arka Yüzü: *Kelime-i Tevhid*

¹⁸ Kamil Eron Koleksiyonu, İzmir.

¹⁹ İlhanlı sultanı Olcayto Hüdabende Muhammed adına kestirilmiştir.

²⁰ Tuncer Şengün, "Aydınöğlü Hızır Bey'in Tarihli Bir Dirhemi", *Türk Nümismatik Derneği Bülteni*, Sevgi Gönül Hatıra Sayısı, İstanbul 2005, s. 121-122.

AE, Mangır, Hızır Bey, DY, TY, (UE-2311)²¹

Çap: 17 mm. Ağr:1,19 gr.

Ön Yüzü: Sekiz kollu yıldız içinde sekiz kollu çiçek motifi

Arka Yüzü: El-Celalî Hızır (bin) Mehmed (bin) Aydın

İbrahim Bahadır Bey (H. 735-746? / M.1334/35–1345/46?)

Mübarizeddin Mehmed Bey'in üçüncü oğlu olan İbrahim Bahadır Bey, babasının sağlığında Bademiye civarının yönetimi ile görevlendirilmiştir. Umur Bey'in vefatından önce Ayasuluğ'da toplanan kardeşler müzakere meclisinde (*Hızır, Umur, Süleyman ve İsa*) beyler bulunduğu halde İbrahim Bahadır Bey'in bulunmaması onun H. 748'den önce vefat etmiş olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca Birgi'deki Mehmed Bey türbesine ilk defa defnedilen oğlu olması İbrahim Bahadır Bey'in Umur Bey'den de önce vefat ettiğini göstermektedir²². İki tip bakır sikkesi bilinmektedir. Sikkelerinde baba adı, darp yeri ve tarih bulunmamaktadır. Sekiz kollu yıldız çerçeve ile bolluk ve bereket sembolü olan saadet düğümleri dikkati çekmektedir.

²¹ Gültekin Teoman, "Aydınoğlu Hızır Bey Adına Kesilen Nadir Bir Bakır Sikke", *Türk Numismatik Derneği Bülteni*, Sevgi Gönül Hatıra Sayısı, İstanbul 2005, s. 125-127.

²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 111.

AE, Mangır, İbrahim Bahadır Bey, DY, TY, (ÖK)

Çap: 18 mm. Ağırlık: 1,47 gr.

Ön Yüzü: *İbrahim*

Arka Yüzü: *Halledallahü mülkehu*²³

AE, Mangır, İbrahim Bahadır Bey, DY, TY, (HB-244)²⁴

Çap: 19 mm. Ağırlık: 1,39 gr.

Ön Yüzü: *İbrahim*

Arka Yüzü: *Halledallahü mülkehu*

Süleymanşah (H. 733-750 / M.1332/33-1349/50)

Mübarizeddin Mehmed Bey'in beş oğlundan biri olan Süleymanşah Tire ve civarının hakimi olmuştur. Kardeşi Umur Bey ile olan çekişmesi sonucu Mübarizeddin Mehmed Bey'i darıltıp kayınpederi olan

²³ Allah, mülkünü (*devletini*) uzun ömürlü kılsın.

²⁴ Hasan Beden Koleksiyonu, İzmir.

Menteşe Beyi Şücaeddin Orhan'ın yanına gitmiştir. Süleymanşah'ın bu durumundan dolayı babasının sıkıntı içinde olduğunu İbn Batuta yazmaktadır. Babasının ölümünden sonra tekrar Tire'ye dönmüş ve Umur Bey zamanında da Tire'de oturmuştur. H. 750 (M.1349/50) senesinde vefat eden Süleymanşah, Tire'de İbn Melek Medresesi avlusundaki türbesinde gömülüdür. Türbe kapısı üzerinde yer alan kitabede "Emir-i Kebir Şah Süleyman bin Mehmed bin Aydın" olarak anılmaktadır. Yakup isminde bir oğlu ve bundan torunları olduğu, torunu Hafsa Hatun'un H. 822 (M.1419) tarihli vakfiyesinde yazılıdır²⁵. Bastırdığı tek tip gümüş sikkesi vardır. Darp yeri ve tarihi bulunmamaktadır.

AR, Dirhem, Süleymanşah, DY, TY, (UE-816)²⁶

Çap: 22 mm. Ağırlık: 0,91 gr.

Ön Yüzü: Süleymanşah ibn Mehmed halledallahü mülkehu

Arka Yüzü: Kelime-i Tevhid

Yakup Bey (H. ?)

Tire emiri Süleymanşah'ın oğlu olan Yakup Bey hakkında tarihi kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bastırdığı bilinen iki tip bakır sikkesi mevcuttur. Söz konusu sikkelerin ön yüzünde yer alan başında tacı, yanaklarında ve alnında benleri olan hükümdar portresi, Türk-İslâm nümismatiğinin ilgi çekici örneklerinden biridir. Bu sikkelerin özellikle Ödemiş, Ayasuluğ ve Tire civarında bulunmaları, Aydınolu Yakup Bey tarafından bastırılmış olabileceklerini düşündürmek-

²⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 110.

²⁶ Celil Ender, *Karesi, Saruhan, Aydın ve Menteşe Beylikleri Paraları*, İstanbul 2000, s. 97.

tedir. Germiyanoglu Yakup Bey'in babasının adı da Süleymanşah'tır. Ancak Germiyan yöresinde bu sikkeden bugüne kadar bulunmuş tek bir örnek bulunmamaktadır.

AE, Mangır, Yakup Bey, DY, TY, (KE-567)

Çap: 24 mm. Ağr: 1,84 gr.

Ön Yüzü: *Taçlı hükümdar portresi ¾ cepheden*

Arka Yüzü: *Duribe Yakup bin Süleymanşah*

AE, Mangır, Yakup Bey, DY, TY, (HB-422)

Çap: 23 mm. Ağr: 2,32 gr.

Ön Yüzü: *Taçlı hükümdar portresi ¾ cepheden*

Arka Yüzü: *Duribe Yakup bin Süleymanşah*

İsa Bey (H. 767-793 / M. 1365-1390)

Mübarizeddin Mehmed Bey'in beşinci ve en küçük oğludur. Babası sağlığında topraklarını oğulları arasında paylaştırırken İsa Bey'i Birgi'de yanında bırakmıştır. Umur Bey ve Hızır Bey'in vefatını takiben en uzun süre tahtta kalan Aydın Uluğ Bey'i olmuştur. İsa Bey döneminde gerek Venediklilerle ve gerekse komşu beyliklerle dostane

ilişkiler devam ettirilmeye çalışılmıştır. 5 tipte gümüş sikkesi bulunmaktadır. Ladik darplı sikkesi Germiyan ve Aydınoğulları arasında devamlı tartışma konusu olan Ladik şehrinin, muhtemelen M.1380-1390 yıllarında Aydınoğullarının elinde olduğunu belgelemektedir²⁷.

AR, Akçe, İsa Bey, DY, TY, (UE-499)

Çap: 17 mm. Ağırlık: 0,80 gr.

Ön Yüzü: İsa ebbede mülkehu²⁸

Arka Yüzü: Altıgen çerçeve içinde Kelime-i Tevhid, etrafında Ebubekir, Ömer, Osman, Ali

AR, Akçe, İsa Bey, Ladik, TY, (KE-2402)

Çap: 17 mm. Ağırlık: 0,68 gr.

Ön Yüzü: İsa bin Mehmed hullide mülkuhu duribe Ladik

Arka Yüzü: Kelime-i Tevhid, etrafında Ebubekir, Ömer, Osman, Ali

²⁷ Cüneyt Ölçer, *Aydınoğulları Beyliği Paraları*, İstanbul 1985, s. 16.

²⁸ Mülkü (*devleti*) uzun ömürlü olsun.

AR, Akçe, İsa Bey, Ayasuluğ, TY, (ÖK)

Çap: 18 mm. Ağr:0,73 gr.

Ön Yüzü: Duribe bi-medine Ayasul(uğ) İsa bin Mehmed

Arka Yüzü: Kelime-i Tevhid, etrafında Ebubekir, (Ömer), (Osman), Ali

AR, Akçe, İsa Bey, DY, TY, (KE-2725)

Çap: 16 mm. Ağr:0,84 gr.

Ön Yüzü: Halledallahü mülkehu İsa

Arka Yüzü: Kelime-i Tevhid

AR, Akçe, İsa Bey, DY, TY, (HB-265)

Çap: 16 mm. Ağr:0,61 gr.

Ön Yüzü: *Halledallahü mülkehu İsa*

Arka Yüzü: *Kelime-i Tevhid, etrafında Ebubekir, Ömer, Osman, Ali*

AR, Akçe, İsa Bey, DY, TY, (HB-286)

Çap: 17 mm. Ağr:0,88 gr.

Ön Yüzü: *İsa Halledallahü mülkehu*

Arka Yüzü: *Kelime-i Tevhid, etrafında Ebubekir, Ömer, Osman, Ali*

Musa Bey (H. 804-806 / M. 1402-1403)

Ankara Savaşı sonrasında, Timur diğer Anadolu Beylikleri gibi Aydınoğlu Beyliğini de kendisine yardımcı olan İsa Bey'in iki oğluna (*II. Umur ve Musa Bey*) vermiştir. Musa Bey'in kısa süren saltanatı ile ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır. Ayasuluğ'da mescid ve zaviyesinin olduğu kitabe ve vakıf kayıtlarından bilinmektedir²⁹. Tek tip gümüş sikkesi bulunmaktadır. Darp yeri ve tarihi yoktur.

²⁹ Himmet Akın, *a.g.e.*, s. 66.

AR, Akçe, Musa Bey, DY, TY, (KE-2145)

Çap: 19 mm. Ağr:0,90 gr.

Ön Yüzü: *Halledallahü mülkehu Musa*

Arka Yüzü: *Kelime-i Tevhid*

II. Umur Bey (H. 806-808 / M. 1403-1405)

Ankara savaşından sonra Ayasuluğ'da ikamet eden II. Umur Bey, isyan eden Cüneyd Bey'in üzerine yürümesiyle Ayasuluğ'u terk etti. Durumunu kuvvetlendirmek isteyen Cüneyd Bey, Osmanlı hükümdarı Emir Süleyman'a yaklaşıp ondan yardım aldı. Yaklaşık iki sene sonra II. Umur Bey akrabası Menteşe Beyi İlyas ile birlikte Ayasuluğ kentini aldılar. Cüneyd Bey, Marmaris'te hapsedilen kardeşi Kara Su-başı Hasan'ı kurtarıp İzmir'e getirdikten sonra tekrar Ayasuluğ üzerine yürüdü ve çaresiz kalan II. Umur, Cüneyd Bey ile antlaşma yaparak kızını ona verdi. M. 1405'te ölen II. Umur'un, damadı Cüneyd tarafından zehirlenmiş olabileceği rivayet edilmektedir³⁰.

İsa Bey'in oğlu olan II. Umur Bey'e ait olduğu düşünülen sikkelerde baba adı olarak "İsa" yerine "Mehmed" yazılıdır. Bu durumda sikke I. Umur Bey'e ait gibi algılansa da sikkenin tarihi H. 807 olduğundan I. Umur'a ait olamaz. Ayrıca söz konusu sikke, II. Umur Bey'in akrabası olan Menteşe Beyi İlyas Bey'in sikkeleri gibi kufî hat ile yazılmıştır ve I. Umur döneminde kullanılmayan "*Halledallahü mülkehu*" ibaresi yer almaktadır. Sikkeler üzerinde yer alan istifi aşağıdan yukarıya doğru okuyacak olur isek "*Umur oğlu Mehmed*" şeklinde bir anlam da çıkabilmektedir. Basılan bakır sikkelerde de "*Mehmed*" adı yukarı-

³⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 114-115.

ya yazılmıştır. II. Umur Bey'in Mehmed adında bir oğlu olup olmadığı konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Aydınolu Mustafa Bey'in sikkelerinde de baba adı olarak "Mehmed" adının yazılı olması Aydınolu ailesinde II. Mehmed adında bir bey olabileceği fikrini akla getirmektedir. Bu durumu II. Umur Bey'in babası yerine dedesi Mübarizeddin Mehmed Bey'in adını sikkelerine koydurmuş olabileceği fikriyle açıklayabiliriz.

AR, Akçe, II. Umur Bey, DY, TY, (KE-2143)

Çap: 17 mm. Ağr:0,78 gr.

Ön Yüzü: *Umur bin Mehmed*

Arka Yüzü: *Halledallahü mülkehu 807*

AE, Mangır, II. Umur Bey, DY, TY, (HB-238)

Çap: 17 mm. Ağr:1,10 gr.

Ön Yüzü: *Umur bin Mehmed*

Arka Yüzü: *Hullide mülkuhu*

Cüneyd Bey (H. 808-829 / M. 1405-1426)

Aydın ili Timur tarafından İsa Bey'in oğulları Musa ve II. Umur Bey'e verilince, aynı hanedandan olan Bademiye emiri İbrahim Ba-

hadır Bey'in oğulları, Subaşı Kara Hasan Ağa ile kardeşi Cüneyd Bey hak iddiasına kalkışmışlardır. Neticede Cüneyd Bey İzmir'e, Kara Hasan Ağa da Ayasuluğ'a hakim olmuşlardır³¹. Cüneyd Bey, beyliğinin devamı ve kendisinin hükümdar olması için durmadan, yılmadan Osmanlı ile mücadele etmiştir³². Saltanatı süresince dört tip gümüş ve iki tip bakır sikke bastırmıştır. Bakır sikkelerinde ismi bulunmaz. Cüneyd Gazi'ye ait gümüş sikkelerle bir arada bulundukları ve üzerinde "Akibet-i Hayırbad" (sonu hayırlı olsun) ibaresi olduğundan bu döneme tarihlenmektedirler. Osmanlı'yla uğraşmayı adeta kendisine sanat edinen Cüneyd Gazi'nin kendi akibeti ile ilgili endişesini sikkelere de yazdığını görmektediriz. Ayrıca diğer tipteki bakır sikkelerinde yer alan kudret ve güç sembolü aslan figürleri de ilgi çekicidir.

AR, Akçe, Cüneyd Bey, DY, H.825, (HB-377)³³

Çap: 13 mm. Ağr:0,74 gr.

Ön Yüzü: Cüneyd bin İbrahim (Tuğra şeklinde)

Arka Yüzü: Hullide mülkuhu 825

³¹Himmet Akın, a.g.e., s. 78-79.

³²Ali Sevim ve Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989, s. 275.

³³Benzer örnek için bkz. İbrahim ve Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmi Sikkeler Kataloğu*, İstanbul 1970, I, s. 436.

AR, Akçe, Cüneyd Bey, DY, H.825, (EO)³⁴

Çap: 13 mm. Ağırlık: 0,72 gr.

Ön Yüzü: *Cüneyd bin İbrahim (Tuğra şeklinde)*

Arka Yüzü: *Hullide mülkuhu 825*

AR, Akçe, Cüneyd Bey, DY, TY, (ŞB-231)³⁵

Çap: 15 mm. Ağırlık: 0,62 gr.

Ön Yüzü: *Mehmed bin Bayezid, Cüneyd Gazi, hullide mülkuhu*

Arka Yüzü: *Kelime-i Tevhid, etrafında 4 halife adı*

³⁴ Dr. Erol Olcaş Koleksiyonu, İzmir.

³⁵ Dr. Şevkullah Bal Koleksiyonu, İzmir. Bu sikke Çelebi Mehmed adına kestirilmiştir.

AR, Akçe, Cüneyd Bey, Serez, H.825, (UE-2801)³⁶

Çap: 13 mm. Ağr:0,50 gr.

Ön Yüzü: Cüneyd Gazi (Tuğra şeklinde)

Arka Yüzü: Hullide mülkuhu Duribe Serez

AE, Mangır, Cüneyd Bey, DY, H.825, (UE-2802)

Çap: 17 mm. Ağr:2,10 gr.

Ön Yüzü: Dikdörtgen çerçeve içinde 825, etrafında iki adet saadet düğümü

Arka Yüzü: Akibet-i hayırbad

³⁶ Üstün Ereğ, "Aydınolu Cüneyd Bey'in Neşredilmemiş 825 Tarihli Gümüş ve Bakır Parası Hakkında Bir İnceleme", *Anadolu Nümismatik Bülteni*, İstanbul 2008, sayı: 6, s. 22-24. Bu sikke II. Murad'ın Serez darphı akçelerini taklit etmek suretiyle bastırılmıştır.

AE, Mangır, Cüneyd Bey, DY, TY, (KE-494)

Çap: 15 mm. Ağr:0,94 gr.

Ön Yüzü: *Aslan figürü sola doğru*

Arka Yüzü: *Akibet-i hayr*

AE, Mangır, Cüneyd Bey, DY, TY, (KE-3271)

Çap: 16 mm. Ağr:1,26 gr.

Ön Yüzü: *Aslan figürü sola doğru*

Arka Yüzü: *Akibet-i hayrbad*

Mustafa Bey (H. 824-825 / M. 1423-1424)

1423 senesinde isyan edip Aydın yöresinin bir bölümüne hakim olan Mustafa Bey hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. II. Umur Bey'in oğlu olan Mustafa Bey'in 1423 yılında Ayasuluğ'a altı saat mesafede Mesawlion (*Çine çayı*) vadisinde Cüneyd Bey tarafından öldürüldü-

ğü bilinmektedir³⁷. Ancak sikkeleri üzerinde baba adı olarak “*Mehmed bin Aydın*” yazmaktadır. Tanıttığımız sikkeler, Mustafa Bey’in Karamanoğulları’ndan II. Mehmet Bey’in desteğinde isyan ederek Aydınoğlu hükümdarlığını ele geçirdiğini belgelemektedir.

AR, Akçe, Mustafa Bey, DY, H.824, (UE-243)

Çap: 14 mm. Ağr: 0,70 gr.

Ön Yüzü: *Mustafa bin Mehmed bin Aydın*

Arka Yüzü: *(Sultan) Mehmed bin Ala(ed)din 824*

AR, Akçe, Mustafa Bey, DY, H.824, (UE-519)

Çap: 14 mm. Ağr: 0,67 gr.

Ön Yüzü: *(Mustafa) bin Mehmed bin Aydın*

Arka Yüzü: *Sultan Mehmed bin Ala(ed)din 824*

³⁷ Josef. Karabecek, “Gigliato des Jonischen Turkomanenfürsten Omar Beg”, *Numismatische Zeitschrift* 2, Wien 1870, s. 534.

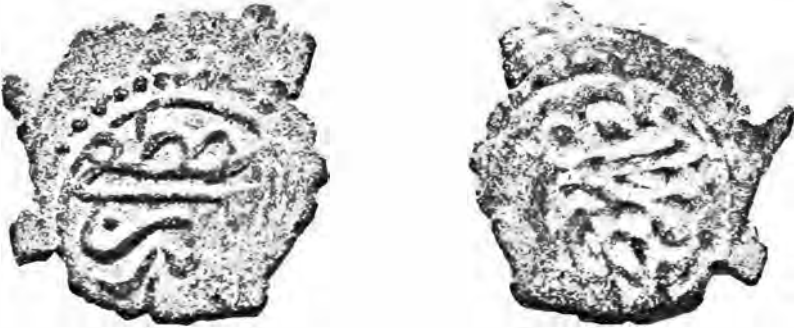

AE, Mangır, Mustafa Bey, DY, H.824, (HB-380)

Çap: 14 mm. Ağr: 1,20gr.

Ön Yüzü: Mustafa bin Aydın

Arka Yüzü: Hullide mülkuhu 824

AE, Mangır, Mustafa Bey, DY, TY, (KE-479)

Çap: 18 mm. Ağr: 1,06gr.

Ön Yüzü: Mustafa bin Aydın

Arka Yüzü: (Hullide mülkuhu 824)

Anonim Aydınöğlü Sikkeleri

Üzerinde bastıran hükümdarın ismi ve tarih bulunmayan sikkeler anonim olarak adlandırılmaktadır. Ancak sikkenin ağırlığı, kaligrafisi, motifleri ve darp yeri ile ait olduğu dönem tespit edilebilmektedir.

Aydınoğlu anonim sikkelerinde *Ayasuluğ*, *Tire* ve *Yenişehir* (*Karacasu*) darphaneleri bulunmaktadır.

AR, Akçe, Anonim, *Ayasuluğ*, TY, (HB-376)³⁸

Çap: 14 mm. Ağr: 0,86gr.

Ön Yüzü: *Duribe bi-medine Ayasulug harreseha, etrafında Allah*

Arka Yüzü: *Kelime-i Tevhid*

AR, Akçe, Anonim, *Ayasuluğ*, TY, (ÖK)

Çap: 17 mm. Ağr: 0,79gr.

Ön Yüzü: *Duribe bi-medine Ayasulug*

Arka Yüzü: *Kelime-i Tevhid*

³⁸ Benzer örnek için bkz. Ahmet Tevhid, *Müze-i Hümayun, Meskûkât-i Kadime-i İslâmiye Kataloğu* 4, Kostantiniyye 1321, s. 376.

AR, Akçe, Anonim, Ayasuluğ, TY, (ÖK)

Çap: 17 mm. Ağr: 0,77 gr.

Ön Yüzü: *Duribe bi-medine Ayasulug*

Arka Yüzü: *Kelime-i Tevhid, etrafında Ebubekir, (Ömer), Osman, Ali*

AR, Akçe, Anonim, Tire (Sire), TY, (KE-1902)

Çap: 20 mm. Ağr: 0,96 gr.

Ön Yüzü: *Hullide fi el-medine Sire*³⁹

Arka Yüzü: *Kelime-i Tevhid*

³⁹ Bazı belgelerde Tire adının Sire olarak geçtiği bilinmektedir. Evliya Çelebi "Sire" yi İranlı bir melike olarak ele almakta ve Tire'nin kurucusu olduğunu öne sürmektedir. Tire tarihinde ise "Sire Hatun" Buğday Dede'nin eşi olarak görülmektedir. Buğday Dede Mescidinin bahçesinde mezarı bulunan Sire Hatun'un kimliği, kitabede "Sire'nin atasını koyan" tanımlamasıyla verilmektedir. Ünlü fıkıh bilgini İbn-i Melek ise "Menar Şerhi" nde kendini "İbni Melek el Sirevi" olarak tanıtmaktadır.

AE, Mangır, Anonim, DY, TY, (ÖK)

Çap: 23 mm. Ağr: 1,86gr.

Ön Yüzü: *Halledallahü mülkehu Aydın*

Arka Yüzü: *Kelime-i Tevhid*

AE, Mangır, Anonim, DY, TY, (HB-239)

Çap: 24 mm. Ağr: 1,91gr.

Ön Yüzü: *Halledallahü mülkehu*

Arka Yüzü: *Kelime-i Tevhid*

AE, Mangır, Anonim, Yenişehir, TY, (HB-263)

Çap: 22 mm. Ağırlık: 1,32gr.

Ön Yüzü: *Duribe Yenişehir*

Arka Yüzü: *Kelime-i Tevhid*

AE, Mangır, Anonim, Yenişehir, TY, (KE-3018)

Çap: 19 mm. Ağırlık: 1,50gr.

Ön Yüzü: *Duribe Yenişehir*

Arka Yüzü: *Kelime-i Tevhid*

KAYNAKÇA

- Akdoğanlar, Fikri, "Aydınoğlu Bahaüddin Gazi Umur Bey İ'nin Babası Mehmet Bey'in Vefatı Münasebetiyle Kestirdiği Sikke", *Türk Numismatik Derneği Bülteni*, Sevgi Gönül Hatıra Sayısı, İstanbul 2007.
- Akın, Himmet, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968.
- Artuk, İbrahim ve Artuk Cevriye, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirindeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, İstanbul 1970.
- Diler, Ömer, *İlhanlar, İran Moğollarının Sikkeleri*, İstanbul 2006.
- Emecen, Feridun M., *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2008.
- Ender, Celil, *Karesi, Saruhan, Aydın ve Menteşe Beylikleri Paraları*, İstanbul 2000.
- Erek, Üstün, "Aydınoğlu Cüneyd Bey'in Neşredilmemiş 825 Tarihli Gümüş ve Bakır Parası Hakkında Bir İnceleme", *Anadolu Numismatik Bülteni*, İstanbul 2008, sayı: 6.
- Grierson, Philip, *Numismatics*, Oxford University Press, 1975.
- Kabaklarlı, Necdet, "Çelebi Mehmed'in Bakır Paraları", *Anadolu Numismatik Bülteni*, İstanbul 2007, sayı: 2.
- Karabecak, Josef., "Gigliato des Jonischen Turkomanenfürsten Omar Beg", *Numismatische Zeitschrift* 2, Wien 1870.
- Ölçer, Cüneyt, *Aydınoğulları Beyliği Paraları*, İstanbul 1985.
- Sevim, Ali ve Yücel, Yaşar, *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989.
- Şengün, Tuncer, "Aydınoğlu Hızır Bey'in Tarihli Bir Dirhemi", *Türk Numismatik Derneği Bülteni*, Sevgi Gönül Hatıra Sayısı, İstanbul 2005.
- Teoman, Gültekin – Eron, Kamil, "İzmir'de Basılan İlk Aydınoğlu Dirhemi", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, İstanbul 2007.
- Teoman, Gültekin, "Aydınoğlu Hızır Bey Adına Kesilen Nadir Bir Bakır Sikke", *Türk Numismatik Derneği Bülteni*, Sevgi Gönül Hatıra Sayısı, İstanbul 2007.

Tevhid, Ahmet, *Müze-i Hümayun, Meskûkât-i Kadime-i İslâmiye Kataloğu* 4, Kostantiniyye 1321.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1988.

Kısaltmalar:

AE: Aes - Bronz

AR: Argentum – Gümüş

EO: Erol Olcaş Koleksiyonu, İzmir

HB: Hasan Beden Koleksiyonu, İzmir

KE: Kamil Eron Koleksiyonu, İzmir

ÖK: Özel Koleksiyon

UE: Üstün Erek Koleksiyonu, İzmir

ŞB: Şevkullah Bal Koleksiyonu, İzmir

AYDINOĞULLARI BEYLİĞİ'NİN AYASULUK DARPLI SİKKELERİ

HASAN KİREÇ

Bu tebliğin amacı, bugüne kadar yayınlanmış olan, Aydınoğulları Beyliği'nin Ayasuluk darplı sikkelerinin değerlendirilerek tanıtılmasıdır. Ayrıca, "Aydınoğulları Beyliği'ne ait olduğu ileri sürülen ancak, tarafından şüpheli olarak değerlendirilen darphaneler ile ilgili bir bölüm eklemenin de faydalı olacağını düşündüm.

Sunumda aşağıdaki sıra izlenecektir.

A- 1) Ayasuluk Darphanesi.

2) İlhanlı Hükümdarı Olcayto (*Hudabende Muhammed*) adına kesilen Ayasuluk darplı sikkeler.

3) Latinlerin bastırmış olduğu Gigliati sikkeleri.

4) Hızır ve İsa Bey adına kesilmiş sikkeler.

5) Ayasuluk darplı anonim sikkeler.

6) Osmanlı İmparatorluğu döneminde basılan Ayasuluk darplı sikkeler.

B- Şüpheli Aydınoğulları Beyliği Darphaneleri.

C- Sonuç.

1- Ayasuluk Darphaneleri

Sikkenin icat edildiği topraklar olan Efes'te Arkaik dönemden başlayarak; Klasik, Hellenistik ve Roma dönemlerinde, yaklaşık 1000 yıl, neredeyse kesintisiz olarak sikke darp edilmiştir. Bizans İmparatorlu-

ğu döneminde Efes'te sikke basılmamıştır. Bölge kalıcı olarak Türklerin eline geçtikten sonra, Aydınolu Mehmet Bey döneminde yeniden sikke basılmaya başlanmıştır.

Ayasuluk Darphanesi'nin yeri henüz bilinmemektedir¹. Bilinen en eski Ayasuluk darplı sikke, H. 707 tarihine ait olan ve son darp edilen sikke ise, II. Mehmet'in (*Fatih Sultan Mehmet*) H. 875 tarihine ait akçesidir. Anlaşıldığı üzere, Ayasuluk Darphanesi yaklaşık 170 yıl varlığını sürdürmüştür.

2- İlhanlı Hükümdarı Olcayto (Hudabende Muhammed) adına kesilen Ayasuluk darplı sikkeler

Maalesef bu konuda büyük bir karışıklık yaşanmaktadır. Sn.Celil Ender, Ayasuluk'un fethinde görev alan Sasa Bey, Menteşoğlu'nun damadı olduğu için bu sikkelerin Menteşoğulları Beyliği'ne²; Sn. Yılmaz İzmirli, Aydınolu Mehmet Bey'in Sasa Bey dönemi sikkelerine³, Sn. Ali Sakar ise bu sikkelerin Aydınolu Mehmet Bey'in kardeşi Osman'a⁴ ait olabileceğini iddia etmiştir.

Ancak Himmet Akın'a göre⁵, Sasa Bey öldürüldüğünde Mehmet Bey'in henüz kızı ve oğlu yoktu. Umur Bey H.709'da doğduğuna göre bu durumda Sasa Bey'in ölümünü H.707 gibi düşünmek gerekmektedir. Yine Fuat Köprülü Türk Mecmuası, ikinci madde s.442 de "Bu kitabe Mehmet Bey'in Birgi'yi, Sasa Bey'in katlinden sonra H.707'de fethettiğini gösteriyor" demektedir.

Bu durumda Sasa Bey'in ölüm yılını H.707 olarak kabul etmek gerekmektedir. En kötü ihtimalle H.710'da hayatta olmayan Sasa Bey'in bastırması mümkün olmayan bu sikkelerin, ne Sasa Bey'e ne de Menteşoğulları Beyliği'ne ait olmaları mümkün değildir.

* Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul.

¹ Cahit Telci, Ayasuluğ, İstanbul 2010, s. 32.

² Celil Ender, Karesi, Saruhan, Aydın ve Menteşe Beylikleri Paraları, İstanbul 2000, s. 172,173.

³ Yılmaz İzmirli, Aydınolu Mehmet Bey'in Paraları, İstanbul 2005, s. 107,108.

⁴ Ali Sakar, "Aydınolu Mehmet Bey'in Kuruluş Yıllarına Ait Sikkeler", Türk Nüsmatik Derneği.

⁵ Himmet Akın, Aydınolu Mehmet Tarihi Hakkında Bir Araştırma, Ankara 1968, s. 25, 26.

Bu sikkeler Aydınoğlu Mehmet Bey'in, İlhanlı hükümdarı Hudabende Muhammed adına, kestirmiş olduğu ilk Ayasuluk darphı sikkelerdir.

Yine Sn. Ender'in⁶ H.706 tarihine ait olduğunu ileri sürdüğü sikkenin tarihi tam olarak okunamamaktadır. Sayın Ömer Diler de *İran Moğolları Sikkeleri* kitabında⁷, H.706 tarihli sikkeyi değerlendirmeye almamış ve H.707 (*farklı iki kalıp*), H.710 ve H.711 tarihli olmak üzere dört tane Ayasuluk darphı sikkeye yer vermiştir.

Yine Sn. Cüneyt Ölçer'in Ayasuluk olarak yayınlamış olduğu 724 tarihli sikkenin, Amasya darphı olduğu anlaşıldığı için burada yer verilmemiştir⁸.

001

ortada: la ilah illa Allah /
Muhammad rasul Allah /
darb Ayasluğh !
çevrede: Abu Bakr / 'Umar
/ 'Uthman /

ortada: al-sultân al-a'zam /
Ghiyâth al-Dunyâ wa'l-Dîn /
Khudâdında Muhammad
çevrede: sah' / /
sab'ami'a

⁶Ender, *a.g.e.*, s. 172.

⁷Ömer Diler, *İlhanlar (İran Moğollarının Sikkeleri)*, İstanbul 2006, s. 400-401.

⁸Cüneyt Ölçer, *Coinage of the Emirate's of Aidin*, İstanbul 1985, s. 6.

AR. 1,35 gr 23 mm

ortada: la ilâh illâ /
Allâh Muḥammad /
rasûl (Allâh) /
çevrede: sana / sab' /
..... / sab'ami'a

ortada: al-sultân /
al-a'zam /
Ghiyâth al-Dunya [wa'l-Din]
çevrede: el-aḥbâbi-mad /
inat Aya / Du / luq

AR. 1,39 gr 22 mm

*La ilahe illallah
Resulallah
Duribe Ayaslık
Ebubekir/Ömer
Osman/(Ali)*

*Es sultan-el azam
Gıyaseddünya ved'din
Hüdabende Muhammed
Motif/aşere/seb'amiye/
sene*

3) Latinlerin Bastırmış Olduğu Gigliati Sikkeleri

1878 yılında Schlumberger tarafından beyliklerin bastırmış olduğu sikkeler olarak tanıtılan bu sikkeler⁹, Sn. İbrahim ve Cevriye Artuk tarafından da benimsenmiş ve beylikler tarafından basıldığı kabul edilmiştir¹⁰. Ancak Sn. İzmirlier bunları Latinlerin Avrupa'da bastığı¹¹, Sn. Ender de Latinlere ait fakat Ayasuluk'ta basılmış sikkeler olarak kabul

⁹ Schlumberger, Numismatique de L'Orient Latin, Paris 1878, s. 482-487.

¹⁰ İbrahim Artuk, Cevriye Artuk, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslam Sikkeleri Katoloğu, I, İstanbul 1974, s. 436.

¹¹ İzmirlier, (Aydınogulları) s. 41,42.

etmektedir¹². Özellikle Sn Ender'in belirtmiş olduğu gibi, Sotheby's Mart -1997 müzayedesinde çıkmış olan altın bir Theologos sikkesi, bu sikkeleri beyliklerin basmış olamayacağına dair son noktayı koymuştur. Çünkü Anadolu Selçuklu Devleti yıkıldıktan sonra H.882'ye (*Fatih Sultan Mehmet*) kadar Anadolu'da hiçbir beylik altın sikke basmamıştır. Ayasuluk'ta mı Avrupa'da mı basıldı meselesi bir tarafa, bu sikkeler Latinler tarafından basılmış Ayasuluk (*Theologos*) darphı sikkelerdir.

004

005

(AV): 3.51 gr. - 22 mm.

S. IOHAN-NES B. ✠ ThEO-LOGOS

4) Hızır Bey ve İsa Bey Adına Basılan Sikkeler

Sikkeler adeta zamanın yok edemediği demir leblebiler gibidir. Hızır Bey'in özellikle aşağıda verilen sikkesi, nümismatiğin tarih bili-

¹²Ender, a.g.e., s. 213-216.

mindeki önemini göstermesi açısından son derece önemlidir. Sn.Tuncer Şengün'ün belirtmiş olduğu gibi¹³, H.767'den önce ölmüş olduğu düşünülen Hızır Bey'in H.768 tarihli bu sikkesi tarihe ışık tutması açısından mükemmel bir örnektir.

006

AR 0,88 gr 20 mm

HIZIR BİN MEHMED
DURİBE AYASULUK SEMAN
SİTTİN SEB'A MİE.

KELİME-İ TEVHİD .

007

(AR) - 0.80 gr. - 18 mm.

*Lailâhe illâllah
Muhammed Resûlullah
Ebu Bekir/Ömer
/Osman/Ali*

*Duribe medinete
(mahr) usete
Ayaslug
İsa bin
Mehmed*

¹³ Tuncer Şengün, "Aydınoğlu Hızır Bey'in Tarihli Bir Dirheni", Türk Nümismatik Derneği Yayınları, Sevgi Gönül Hatıra Sayısı, İstanbul, s. 121, 122.

Ayasuluk Darplı Anonim Sikkeler

Anonim sikke, kim tarafından basıldığı belli olmayan, yani üzerinde bey adı veya tarihi olmayan sikkedir. Sadece darp yeri yazılı olan sikkeler de anonim sikkeler grubundadır. Buna rağmen, sikkenin üzerinde darp yerinin olması, sorunun büyük ölçüde çözülmüş olmasını sağlar (*en azından hangi beyliğe ait olduğu hususunda*). Ancak, özellikle birçok bakır anonim sikkenin bir yüzünde “LA İLAHE İLLALLAH MUHAMMED RESULALLAH”, diğer yüzünde ise “HALLEDALLAHU MÜLKEHU” gibi ifadeler yer almaktadır. Bu durumda bu sikkelerin hangi beyliğe ait olduğunu bile söylemek mümkün değildir. Ancak yoğun olarak çıktığı bölgelerden ya da sikke tipolojisinden hareketle fikir beyanında bulunulabilir.

Bu açıklamayı yapmaktaki asıl amacımız, bu anonim sikkelerin büyük bir bölümünün de Ayasuluk Darphanesi’nde basılmış olma ihtimali vardır. Ancak bizim burada tanıtacağımız sikkeler, üzerinde Ayasuluk yazan ve burada darp edildiği kesin olan sikkelerdir.

Yukarıda açıkladığımız gibi burada sadece üzerinde Ayasuluk yazan ama kim tarafından basıldığı kesin olarak belli olmayan, 5 gümüş, 2 bakır sikkeye yer verilecektir. İslam nümismatiği konusunda dünyanın önemli sitelerinden biri olan Zeno Oriental Coins Database’de <http://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=67750> yer alan sikkenin, Ayasuluk darplı olduğu şüpheli olduğu için burada yer verilmemiştir. 013 numaralı sikke, Sn. Ender tarafından ön yüzündeki yazı “Bey” olarak değerlendirildiği için anonim Aydınoğulları sikkesi¹⁴ olarak kabul edilmiştir. Aynı sikkeyi, Anadolu İslam sikkelerinde yine çok önemli bir site olan <http://www.eroncoins.com/>, 2321 numara ile Aydınoğlu Mehmet I’e ait olarak listelemiştir. Sn. İzmirli ise, sanırım Aydınoğulları Beyliği sikkesi olarak kabul etmediği için kitabına dâhil etmemiştir. Sn. Necdet Kabaklarlı tarafından ise ön tarafı Mehmet olarak okunmuş (*ki Mehmet ifadesi çok açıktır*) ve Osmanlı sikkesi olarak değerlendirilmiştir¹⁵. Bu sikkenin tipolojisinden hareketle Aydınoğlu Mehmet Bey’e ait olma ihtimali çok zayıftır, çünkü erken dönem beylik

¹⁴Ender, *a.g.e.*, s. 136.

¹⁵Necdet Kabaklarlı, “Çelebi Mehmet’in Bakır Paraları”, *Anadolu Nümismatik Bülteni*, No:2/2007, s. 6-7

sikkeleri çok daha ince ve geniş çaplıdır. Bu sikke Osmanlı İmparatorluğundan Mehmet I (Çelebi) ya da Mehmet II.'ye (Fatih) ait olmalıdır.

008

AR 0,85 gr 18 mm

Lailâhe illâllah
Muhammed
Resûlullah
Ebu Bekir/(Ömer)
/Osman/(Ali)

Lillâh
Allah
83 ?
Duribe bimedineti Ayaslug

009

(AR) - 0.74 gr. - 17 mm.

Lailâhe illâllah
Muhammed
Resûlullah
Ebu Bekir/(Ömer)
/Osman/(Ali)

Medineti
Durube
Ayusug
mahrusa

010

AR 0.8 gr 14 mm

KELİME-İ TEVHİD ETRAFINDA
4 HALİFE ADI.

DURİBE MEDİNE AYASULUG
HALLEDALLAHÜ.

011

AR 0,68 gr 18 mm

KELİME-İ TEVHİD ETRAFINDA DURİBE Bİ-MEDİNE AYASULUG.
4 HALİFE ADI.

012

AR 0,72 gr 20 mm

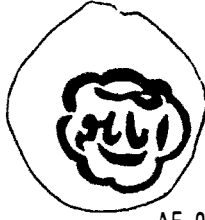
KELİME-İ TEVHİD. DURİBE MEDİNE AYASULUG.

013

AE 2,74 gr 22 mm

8 KOLLU YILDIZ
ORTASINDA MEHMED. DURİBE AYASULUK.

Duribe Ayasuluk

Altılı Yıldız içinde
saadet düğümü

AE 0,50 gr 15-16 mm

Osmanlı İmparatorluğu'nun Ayasuluk Darplı Sikkelerinin Listesi

Çelebi Mehmed	Murad II		Mehmed II	
AR	AR	AE	AR	AE
816	825	827	848	852
821	834	845	855	865
822			865	
			875	

AYDINOĞULLARI BEYLİĞİ DARPANELERİ	
1	AYASULUK
2	TİRE
3	SULTANHİSAR
4	LADİK
5	YENİŞEHİR
6	ÖDEMİŞ (?)
7	ARPAZ (?)
8	KARAAĞAÇ (?)
9	İZMİR (?)

Yukarıda listesi verilen darphaneler, Aydınoğulları Beyliği sikkeleri ile ilgili yapılmış ve özellikle son yıllarda yayınlanmış çalışmalardan oluşturulmuştur. Ancak bunlardan soru işaretli olanlar şüpheyle yaklaşılmaması gereken darphanelerdir.

[illegible]

Sn. Yılmaz İzmirlier'in yayınlamış olduğu Süleyman Bey'e (*tuğra şeklinde Süleyman bin Mehmet*) ait bu sikkenin arka yüzündeki el – mahrusa yazısı, farklı bir yaklaşım ile Ödemiş olarak değerlendirilmiştir¹⁶. Ancak aynı sikke Sn.Cesur Özkeleş tarafından 41 no'lu TND (*Türk Nümismatik Derneği*) bülteninde Tire olarak okunmuştur¹⁷. Kanaatimce de bu darp yerinin doğru okunuşu Tire'dir.

Two circular coins, likely from the Ottoman Empire, featuring intricate Arabic calligraphy. The coin on the left shows a central emblem surrounded by text, while the coin on the right has a more rectangular central design. Both coins exhibit signs of age and wear.

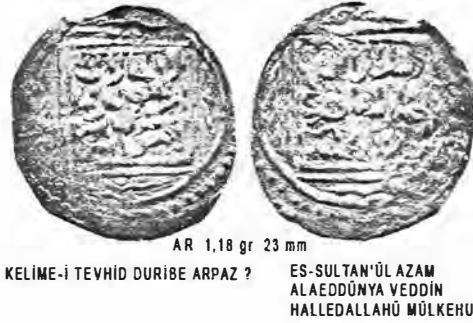
¹⁶Yılmaz İzmirlier, *a.g.e.*, s. 139.

Hasan Kireç

Arpaz

Yine aynı eserde Sn. İzmirlier'in yayınlamış olduğu *Aydinoğulları Beyliği Sikkeleri* kitabında yer alan gümüş sikkelerin darp yeri net olarak okunamamaktadır¹⁸. Bakır sikkelerin darp yeri ise Arpaz olarak okunmuştur¹⁹. Bu bakır sikke, Sayın Celil Ender tarafından İbrahim olarak okunmuştur²⁰ ki İbrahim ifadesi çok net olarak gözükmemektedir.

016

017

¹⁸ İzmirlier, *a.g.e.*, s. 110-111.

¹⁹ İzmirlier, *a.g.e.*, s. 152-153.

²⁰ Ender, *a.g.e.*, s. 95-96.

Karaağaç

Karaağaç'ta darp edilmiş sikkelerin bir bölümünün Aydınoğulları'na²¹, bir bölümünün Hamidoğulları'na,²² hâttâ Avşar Beyliği'ne²³ bile ait olabileceği iddia edilmiştir. Coğrafi konum itibarıyla bu sikkelerin tamamının Hamidoğulları Beyliği'ne ait olduklarını düşünmek daha gerçekçidir.

018

DURİBE MEDİNE KARAĞAÇ
HARRE SAHA ALLAH.

ES'SULTAN'UL AZAM
GİYASEDDÜNYA VEDDİN
HÜDABENDE MUHAMMED,
ETRAFINDA... AŞER SEB'A MİE.

İzmir

İlhanlı hükümdarı Hudabende Muhammed adına kesilmiş olan bu sikke, hatalı bir değerlendirme sonucu İzmir olarak okunmuştur²⁴.

019

²¹ İzmirlier, *o.g.e.*, s. 15-16.

²² Yılmaz İzmirlier, *Hamidoğulları Beyliği Paraları*, İstanbul 1999, s. 26-28.

²³ Sakar, "Aydınoğulları Beyliğinin Kuruluş Yıllarına Ait Sikkeler", No:35, 36, s. 23-32.

²⁴ Kamil Eron, Gültekin Teoman, "İzmir'de Basılan İlk Aydınoğlu Dirhemi", *Anadolu Numismatik Bülteni*, No:2/2007, s. 4.

Bu darp yerinin doğru okunuşu ERMENEK olmalıdır.

Ermenek'in sikkeler üzerinde Ermenek ve Ermenak olarak iki farklı yazılışı vardır:

ارمناك ارمنك

Bu sikkede darp yeri Ermenek olarak yazılmıştır. Yani sondaki kef'ten(ك) önce elif kullanılmamıştır (*tıpkı Karamanoğulları'ndan Mahmut Bey'in (H.699-711)*²⁵, H.710 tarihli sikkelerinde olduğu gibi²⁶).

020

VEWA EL-NASR İLLA MİN
İNDİLLAHİ. KELİME-İ TEVHİD
ERSELEHU Sİ'L HÜDA SOL YANDA
DURİBE Bİ ERVENEK, SAĞ YANDA SEB'A MİE..

VEWA EN-NASR İLLA MİN
İNDİLLAH. ES-SU-TAN EL-ME.İK
EL-NASİR NASİREDDÜNYA
VEDDİN MUHAMMED EL-MELİK EL
MANSUR.

Sondaki kef'in(ك) kısa yazılarak üstten birleşmesi ve alttaki iki nokta burada yanlışlığa sebep olmuştur.

²⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, Ankara,2003, s. 8.

²⁶ <http://www.eroncoins.com/sikke no:1429>.

www.eroncoins.com sitesinde 2983 no'da kayıtlı, Hudabende Muhammed adına basılmış sikkenin arka yüzündeki Ermenek ifadesi ile "İzmir" olduğu iddia edilen sikkedeki darp yeri yazılışı aynıdır. Sikkenin tarihine gelince de birler hanesi çok net değildir.

021

Ermenek'te Darp Edilmiş Sikkelerin Listesi

Dynasties	Year	AU	AR	AE
İlkāns	699		800-811	
Saljūq of Rūm	699		660 ¹⁷¹⁴	
	700		422 ¹⁷¹⁵	
İlkāns	700		811	
Qaramānid	--		1055-1491 ¹⁷¹⁶	
	710		1242 ¹⁷¹⁷	
İlkāns	711		706 ¹⁷¹⁸	
Qaramānid	761		1055-1491 ¹⁷¹⁹	
	--		54-1491 ¹⁷²⁰	

İzmir darphanesinde sadece Sultan II. Mustafa (*H.1106*) zamanında Cedit Eşrefi(*altın*), Kuruş ve Yarım Kuruş olmak üzere üç farklı para basılmıştır²⁷.

²⁷ İbrahim Artuk, Cevriye Artuk, *a.g.e.*, s. 609.

Selçuklu Devleti ve Beylikler Dönemi'ndeki birçok darphane, Osmanlı İmparatorluğu'nda da (özellikle erken dönemlerinde) varlığını sürdürmüştür; Ayasuluk, Tire, Ladik gibi. Bu sikkenin İzmir darplı olduğunu kabul etsek dahi, sultan II. Mustafa'ya (H.1106) kadar, 377 yıl, başka hiçbir sikkenin basılmamış olması da başlı başına bir şüphe kaynağıdır.

Yapılan tüm değerlendirmelerin sonucuna göre bu sikke, İlhanlı Hükümdarı Hudabende Muhammed adına kesilmiş, Ermenek darplı bir sikkedir.

Sonuç

170 yıl boyunca faal olan Ayasuluk darphanesi, varlığı kesin olan darphaneler içinde, 13'ü Beylik, 2'si Gigliati, 13'ü Osmanlı olmak üzere en fazla tipte ve muhtemelen en çok sikkenin basılmış olduğu darphanedir.

Bu durum, Aydınoğulları Beyliği'nin Ayasuluk'a verdiği önemin de göstergelerinden biridir.

Sn.Cahit Telci'nin²⁸ de belirttiği gibi Osmanlılar'a geçmesiyle önemi kaybetmeye başlayan Ayasuluk, XV. yüzyılın sonuna kadar kan kaybetmeye devam etmiştir. Fatih'in H.875 yılında Ayasuluk'ta basılan son akçesi, adeta bu sürece konulan nokta gibidir. Bundan sonra Ayasuluk, İzmir-Aydın demiryolu hattı yapılana kadar sürececek yaklaşık 350 yıllık derin bir uykuya yatmıştır.

Şekillerin Listesi

1. 001,(s.400) 002,(s.401) nolu sikke çizimleri: Ömer Diler, İlhanlar (*İran Moğollarının Sikkeleri*), İstanbul, 2006.

2. 003,(s.173) 005,(s.217) 007,(s.106) 008,(s.132) ,009,(s.135) 017, (s.95): Celil Ender, Karesi, Saruhan, Aydın ve Menteşe Beylikleri Paraları, İstanbul, 2000.

3. 004, <http://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=61231>

4. 006, (*Env.1861*) 010, (*Env. 2147*) 011, (*Env. 2146*) 012, (*Env.2728*) 013,(*Env.2321*) 016, (*Env.1997*) 018,(*Env.1860*) 019, (*Env.1351*), 020, (*Env.1429*), 021, (*Env. 2983*) bu sikkelerin tamamı <http://www.eroncoins.com/> sitesinden alınmıştır.

5. 022, <http://www.ottomancoins.com/22-2mustafa-1106/22-1106-foto/22-CedidEsr-1106-izmir.JPG>

023, http://www.ottomancoins.com/22-2mustafa-1106/22-1106-foto/22-40P-1106-izmir-km121_3.jpg

6. 014, Yılmaz İzmirli, Aydınoğulları Beyliği Paraları, İstanbul, 2005, s.151.

²⁸ Cahit Telci, *a.g.e.*, s. 123.

7. 015, Cesur Özkeleş, “Aydınoğullarından Süleyman Bey’in Tire Darplı Sikkesi”, Türk Nümismatik Derneği, No:41, 2009, s.33.

8. Metinde Geçen Aydıneli Haritası: Harita üzerindeki darpaneler tarafından eklenmiştir. Himmet Akın, Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma, Ankara Üniv. D.T.C.F Yayınları No:60 Tarih Enstitüsü No:6, 1968, s.226

9. Ermenek SikkelerininTablosu: Ömer Diler, Islamic Mints 1, İstanbul, 2009, s.98

KAYNAKÇA

- Sakar, Ali, "Aydınoğulları Beyliğinin Kuruluş Yıllarına Ait Sikkeler", *Türk Nümismatik Derneği*.
- Telci, Cahit, *Ayasuluğ*, İstanbul, 2010.
- Ender, Celil, *Karesi, Saruhan, Aydın ve Menteşe Beylikleri Paraları*, İstanbul, 2000.
- Özkeleş, Cesur, "Aydınoğullarından Süleyman Bey'in Tire Darplı Sikkesi", *Türk Nümismatik Derneği*, No:41, 2009.
- Ölçer, Cüneyt, *Coinage of the Emirate's of Aidin*, İstanbul, 1985.
- Akın, Himmet, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968.
- <http://www.eroncoins.com/sikke no:1429>.
- Artuk, İbrahim, Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslam Sikkeleri Katoloğu*, I, İstanbul 1974.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri*, Ankara 2003.
- Eron, Kamil, Teoman, Gültekin, "İzmir'de Basılan İlk Aydınoğlu Dirhemi", *Anadolu Nümismatik Bülteni*, No: 2/2007.
- Kabaklarlı, Necdet, "Çelebi Mehmet'in Bakır Paraları", *Anadolu Nümismatik Bülteni*, No:2/2007.
- Diler, Ömer, *İlhanlar (İran Moğollarının Sikkeleri)*, İstanbul 2006.
- Schlumberger, *Numismatique de L'Orient Latin*, Paris 1878.
- Şengün, Tuncer, "Aydınoğlu Hızır Bey'in Tarihli Bir Dirhemi", *Türk Nümismatik Derneği Yayınları Sevgi Gönül Hatıra Sayısı*, İstanbul.
- İzmirlier, Yılmaz, *Aydınoğulları Beyliği Paraları*, İstanbul 2005
- İzmirlier, Yılmaz, *Hamidoğulları Beyliği Paraları*, İstanbul 1999.

KÜLTÜR – DİL

AYDINOĞULLARININ KÜLTÜR HAYATI VE TÜRKÇECİLİĞİ

Mehmet ŞEKER*

XIV. yüzyılın başlarında Kütahya, Afyon ve Denizli dolaylarında güçlü bir beylik hâline gelen Germiyanogulları (1300-1429), Batıya doğru devamlı akınlar yapmakta idiler. Aydın iline daha önce gelmiş ve Menteşe Bey'in damadı olan Sasa Bey'in dâvetine uyarak, Germiyan Beyliğinde Subaşı olarak hizmet etmekte olan Aydın Oğlu Mehmet Bey ve kardeşlerinin bu bölgenin fethinin tamamlanmasında büyük bir rol oynadıkları görülmektedir. Ancak, bir müddet sonra diğerlerini saf dışı ederek bölgede tek hâkim duruma gelen Aydın Oğulları, kendi yönetimlerinde olan bir beylik kurmuşlardır (1308-1390+1403-1426)¹.

I-AYDINOĞULLARI BEYLERİ

Yaklaşık olarak iki dönem halinde yüz yirmi yıl hüküm süren Aydınoğulları Beyliği'nin önemli beyleri hakkında kısa bilgiler verdikten sonra bu beylerin ilim ve kültür hayatına katkılarına temas ederek bu dönemde Türkçeye verilen önemi ele almaya çalışalım.

1. Aydınoğlu Mehmed Bey

Bu beyliğin başına Ulu Bey olarak Aydınoğullarından Mehmed Bey (1308-1334) geçerek idareyi eline almıştır. Mehmed Bey, Birgi'yi ken-

* Prof Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü.

¹ Enverî, *Düstûrnâme-i Enverî*, (Yayınlayan: *Mükrimin Halil*), İstanbul 1928, 17; Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, Türkçe çev. O. Ş. Gökyay, Ankara 1944. s. 36-39; Himmet Akın, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968, s. 15-29.

disine merkez olarak seçmiştir. Eski Türk devlet geleneğinde olduğu gibi, hâkimiyetinde olan yerleri hânedânına bölüştürerek, memleketi beş kısma ayırmıştır. Oğullarından her birini de oralara “Bey” olarak tayin etmiştir.

Mehmed Bey, Ayasuluğ (*Selçuk*) ile Sultan Hisarı’nı büyük oğlu Hızır’a, İzmir’i Umur Bey’e, Bodemya (*Bademiye, Ödemiş civarını*)’yı İbrahim Bahadır Bey’e ve Tire’yi de Süleyman Şâh’a vermiştir. Küçük oğlu İsa Bey de, Birgi de babasıyla birlikte kalmıştır².

Mehmed Bey zamanında beylik, fetihlerle sınırlarını genişletmiş âdetâ kuvvetli bir devlet haline gelmiştir. Kitabelerde Aydınoğlu Mehmed Bey için “**Mübârizü’l-Dîn**” veya “**Sultânü’l-Guzât**” unvanları kullanılmıştır³. Bu unvanlardan birincisi “dîn savaşçısı yâni mücâhit”, ikincisi de “gâziler sultanı” anlamlarına gelmektedir. Bunlardan anlaşıldığına göre, zamanında Mehmed Bey’in, dîni bütün, gerçek bir savaşçı olduğu kabul edilmektedir.

Aynı zamanda Mehmed Bey, bizzat ilimle meşgul olmuş, kendisine meşhur Kâdî İbn Melek hocalık etmiştir. İbn Batuta’nın seyahatnâmesinde, bu kâdî’den övgüyle bahsedildiği görülmektedir⁴. Birgi’de, minberi tahta oynacılık ustalığının en güzel örneklerinden biri olan bir câmi ve medrese bina ettirmiştir (*h. 712/ m. 1312*). Çevresinde yalnızca Müslüman ilim adamları değil, gayr-i müslimlerin de bulunduğunu İbn Batuta’nın anlattığı Yahudi doktor hikâyesinden anlamaktayız⁵. Ayrıca sanatkârları himâye ettiğini de yaptırdığı câmiin işçiliğinden anlamak mümkündür.

Hattâ, h. V/m. XI. asır âlimlerinden Saâlebi’nin (*ölümü h. 427/m. 1036*) peygamberler tarihine dâir olan eseri “**Arâ’isü’l-Mecâlis**”i⁶ Türkçe’ye Arapça’dan çevrilmiş ve Mehmed Bey’e ithaf edilmiştir. Ayrıca

² Enverî, *Düstûrnâme*, 18; Himmet Akın, *a.g.e.*, 31; Nitekim, İbn Batuta, 1333 yılında Anadolu’ya yaptığı seyahat sırasında; Mehmed Beyi Birgi’de ve yazlığında, Hızır Bey’i Ayasuluğ’da, Umur Bey’i de İzmir’de ziyaret etmiştir. *İbn Batuta Seyahatnâmesi*, M. Şerif Tercümesi, İstanbul 1333-1335, I, s. 335.

³ Himmet Akın, *a.g.e.*, 31; Ahmet Eflâkî, *Menâkıbü’l-Ârifîn*, Türkçe çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1973, II, s. 308/86-87.

⁴ *İbn Batuta Seyahatnâmesi*, I, 329; Mehmet Şeker, *İbn Batuta’ya Göre Anadolu’nun Sosyal Kültürel ve İktisâdî Hayatı ile Ahilik*, Ankara 1993, s. 44.

⁵ *İbn Batuta Seyahatnâmesi*, I, 333; Mehmet Şeker, *a.g.e.*, 49.

⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zûnân*, II, İstanbul 1972, s. 1131.

Farsça “**Tezkire-i Evliya**” da Türkçe’ye Mehmed Bey’in emriyle çevrilmiştir⁷. Bütün bu misaller Mehmed Bey’in ilme, ilim adamlarına ve sanatkârlara değer verdiğini, kendilerini yanından eksik etmediğini göstermektedir. Ayrıca şehre gelen yabancılardan gezip gördükleri yerler hakkında bilgi almak istediğini ve bu maksatla onlara sorular sordugunu kaydeden İbn Batuta’nın⁸ bu notundan, Mehmet Bey’in meraklı bir insan olduğu, bu konuda önüne çıkan fırsatları değerlendirdiği ve öğrenme merakının derecesinin fazla olduğunu anlamak mümkündür.

2. Umur Bey (1334-1348)

Babası Aydın Oğlu Mehmed Bey’in ölümünden (*h.* 734/ *m.* 1334) sonra amcaları ile kardeşlerinin kendisini uygun görerek ısrarları üzerine, “*Ulubeylik*” makamına Gâzi Umur geçmiştir. Gerçi kendisi, ağabeyi Hızır’ın “*Ulubey*” olmasını teklif ettiği bilinmekte ise de, aile meclisinin kendisinin bu makama geçmesinde ısrarlı oldukları görülmektedir⁹. Lakabı “*Bahâüddin*” olan Umur Bey, Ulubey olduğu sıralarda yirmi beş yaşlarındaydı. Çevre Türk beylikleri ile iyi münasebetler kurmuş olan Umur Bey, özellikle adalara çeşitli seferler düzenlemiş ve Alaşehir’in fethini başarmıştır (1335)¹⁰. Hattâ, Umur Bey’in Alaşehir’de bir câmi yaptırdığının bilinmesi bölgenin İslâmlaşması ve Türkleşmesi bakımından ilgi çekici bir faaliyet olarak kaydedilebilir¹¹.

Hannover’de 1924’de basılmış olan “**Süheyl ve Nevbahar**”¹² adlı mesnevîyi mütercim Mesud b. Ahmed, Umur Bey adına Farsçadan çevirmiştir¹³. Yine aynı mütercim tarafından Beydaba’nın eseri “**Kelile ve Dimne**” Farsçadan Türkçeye Umur Bey zamanında çevrilmiştir¹⁴. Daha sonra değinecek olduğumuz Tıb’ba dair “**Câmi’i Müfredâtu-Edviye ve’l Ağdiye**” de yine Umur Bey döneminde kaleme alınmış eser-

⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1984, s. 105.

⁸ *İbn Batuta Seyahatnâmesi*, I, s. 331; Mehmet Şeker, *a.g.e.*, s. 44.

⁹ Enverî, *Düstûrnâme*, 35; Bu konudaki geniş bilgi için bakınız Himmet Akın, *a.g.e.*, s. 39-40.

¹⁰ Enverî, *Düstûrnâme*, s. 38-39.

¹¹ Himmet Akın, *a.g.e.*, s. 42.

¹² M.Cevdet, “Süheyl ve Nevbahar”, *Türk Tarih Arkeologya ve Entografya Mecmuası*, İstanbul 1934, sayı: 2, 258/ 1.

¹³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 109.

¹⁴ *Kelile ve Dimne*, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Ktp. Ty. 1897.

lerdendir. İbn Batuta'nın; Umur Bey'in cömertliğinden ve kahramanlığından bahsettiği bilinmektedir¹⁵.

3. İsa Bey (1360-1390)

Hızır Bey' (1348-1360)den sonra Aydın Oğulları Beyliğinin başına beyliğin kurucusu Mehmed Bey'in en küçük oğlu olan İsa Bey geçmiştir. İsa Bey zamanında Ayasuluğ, beyliğin merkezi olmaya devam etmiştir.

İsa Bey, babasının sağlığında onun yanında bey oğlu olarak kalmıştır. Böylece babası ölünceye kadar yirmi beş yıl boyunca hem eğitimi hem de devlet adamı olarak yetişmesi bakımından iyi bir ortam içinde bulunmuş olduğu tahmin edilebilir. Babası Mehmet Bey'in ilim adamları ile olan münasebetini kaydetmiştik. İsa Bey de bu ilmî muhitten nasibini yeterince almıştır denilebilir. Nitekim Arapça ve Farsça öğrendiğine dair bilgilerimiz mevcuttur¹⁶. Çevresinde gerek müslim, gerekse gayr-i müslim birçok ilim adamının mevcudiyeti de dikkat çekicidir. Aşağıda hakkında bilgiler vereceğimiz meşhur tabib Hacı Paşa (*Hızır b. Ali*) tıbbâ dâir, “*Şifâu'l-Eskam ve Devâü'l-Âlâm*” isimli eserini h. 783/m. 1381'de Ayasuluğ'da tamamlayarak İsa Bey'e ithaf etmiştir. Ayrıca, Kâdî Beyzâvi'nin “*Tavâli'ul-Envâr*”ının yine Hacı Paşa tarafından yapılan bir şerhi de İsa Bey'e ithaf edilmiştir (*h. 781/m. 1379*). Bundan başka Türkçe yine Hacı Paşa tarafından yazılan “*Müntehâb-ı Şifâ*”sının da “*Şifâu'l-Eskâm*”ın özeti olduğu bilinmektedir¹⁷.

Otuz yıl civarında beylik yapmış olan İsa Bey'in, imâr faaliyetlerinde de bulunmuş olduğu bilinmektedir. Birgi ve Keles'de yaptırdığı câmilerden başka, Ayasuluğ'da h. 776/m. 1375 yılında yaptırdığı büyük câmii, Beylikler devri mimârisi bakımından olduğu kadar, daha

¹⁵ Mehmet Şeker, *Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı*, İstanbul 2006, s. 222.

¹⁶ A. Süheyl Ünver, “İlimler Tarihimizde Aydın Oğlu İsa Bey'le Şahsına Ait Mecmuanın Ehemmiyeti Hakkında”, *Belleten*, XXIV, Sayı 93-96, Ankara 1960, s. 449-453.

¹⁷ İ.H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 113; Süheyl Ünver, *a.g.m.*, s. 449; “Melburn Üniversitesi kütüphânesinde müteveffa Sushaym'ın kitapları arasında Hüsrev ve Şirin tercümesi vardır. Bu tercüme Yakub b. Mehmed tarafından 769 h. /1367 m. de Aydın Oğlu İsa Bey'e ithaf edilmiştir. Bizans vekâyini yazan Dukas'ın babası yüksek bir âlim olup Bizans'tan kaçarak İsa Bey'in yanına gelip himâyesine sığınmış ve İsa Bey tarafından kabul olunarak hakkında pek çok lütuflarda bulunduğunu bizzat oğlu Dukas beyan etmektedir” (*İ.H. Uzunçarşılı, a.g.e.*, s. 113).

sonraları Bursa ve İstanbul'da yapılan Osmanlı câmilerini etkilemesi bakımından da önem taşımaktadır¹⁸.

İsa Bey, sâdece çevresinde ilim ve fikir adamlarını himâye eden bir devlet adamı olarak değil, aynı zamanda kendisi de ilimle meşgul olan ve sanatkârlarla da ilgilenen bir “*ehl-i ilim ve muhibb-i ulemâ*” olarak da tanınmaktaydı¹⁹.

II. AYDINOĞULLARINDA İLİM MÜESSESELERİ VE KÜLTÜR HAYATI

Aydinoğulları Beyliği kuruluşundan Osmanlı ülkesine katılışına kadar, iki dönem de dikkate alınırsa (1308-1390+1403-1426) bir asrı aşan bir süre hüküm sürmüştür. Bu dönemde, diğer beylikler gibi, Aydınoğulları beyliğinin idaresindeki yerleşim merkezlerinde ilim müesseselerinin bizzat Beylerle, onların çevresinde bulunanlar tarafından kurulduğu yapılan araştırmalardan belli olmaktadır.

Bilindiği gibi Müslüman toplumlarında câmi, mescit ve zâviyeler halkın eğitim-öğretiminde önemli yer tutmaktadır. Özellikle bir hoca-nın bulunduğu her yerde ilim halkaları teşkil olunmuştur. İlim halkasının yanında, câmi vaazları ile hutbelerin halkın eğitiminde rolü olduğunda kuşku yoktur. İşte Aydınoğullarının yaptırdıkları câmi ve mescitlerin de böyle bir fonksiyona sahip kurumlar olarak hizmet verdikleri söylenebilir. Kuşkusuz tamamında bu hizmetin olduğu iddia olunamaz. Ama bazılarının bu tür ilmî faaliyete zemin teşkil ettikleri düşünülebilir.

Ayrıca, zâviyeler de, daha çok herhangi bir tarikata mensup olanların bir araya geldikleri kurumlar oldukları bilindiğine göre, Aydınoğullarının yaptırdıkları yirmi bir zâviyede, hem bu tarikat mensuplarının eğitilmiş olduğu, hem de, buraya gelip misafir olan ilim adamlarından yararlanmak sûretiyle de ilmî faaliyetlerin yürütüldüğü tahmin olunabilir. Buna bir örnek olarak, İbn Batuta'nın Tire'de Ahî Mehmed'i zâviyesinde ziyaret edip onunla sohbet etmiş olduğunu gösterebiliriz²⁰.

¹⁸ Mehmet Şeker, *Selçuk İsa Bey Câmii*, İzmir 1970.

¹⁹ Himmet Akın, İsa Bey hakkında çalışmasına *Sahâifu'l Ahbâr*'dan naklen şu satırları kaydetmiştir: “*ehl-i ilim ve muhibb-i ulemâ pâdişâh olup devletinde birçok ulemâ cem olmuş ve ismine nice kütüb tasnif edilmiştir*” A.g.e., s. 62.

²⁰ İbn Batuta *Seyahatnâmesi*, Metin, s. 303; M. Şerif Tercümesi, s. 334; Mehmet Şeker, *İbn*

İlköğretimden yüksek öğretime hattâ daha sonraki çalışmaların yapıldığı müesseselere kadar bu kurumlar arasında bulunan mekteb-i sıbyan, muallimhâne ve medreseler ile dârü'l-huffâzlardan Aydınogulları devrinde yapılmış olanlardan bazı örnekleri²¹ dikkate alarak dönemin ilmî hayatındaki canlılığı anlayabiliriz. Bu canlılık dolayısıyla bölgede kültürel hareketlilik de artmış görünmektedir. Sadece bu ilim müesseseleri ile değil aynı zamanda değişik tarikat zümreleri de farklı dergâh ve zâviyelerle kültürel ortamı zenginleştirmişlerdir.

Aydınogulları zamanında Birgi, Tire, Ayasuluğ ve Güzelhisar (*Aydın*) önemli ilim merkezleri hâline gelmişti. Aydınogulları beyliğinin kurucu beylerinden Mehmet Bey, yukarıda belirttiğimiz üzere Tire'yi oğlu Süleyman-Şah'ın idaresine vermişti. Süleyman-Şah'tan sonra Tire bölgesi de önemli bir ilim merkezi hâline geldi. Bu dönemde faaliyete başlayan İbn Melek Medresesi, Osmanlılar zamanında da önemi ni korumaya devam etmiştir.

Bölgedeki ilim hayatının canlılığını, bu ilim merkezlerinde yetişen âlimlerin biyografilerinin incelenmesinden anlamak mümkün olmaktadır. XV. asrın birinci yarısında büyük âlimlerden biri olarak tanınan Molla Yegân ile oğulları ve Fâtih devrinin tanınmış bilginlerinden Muslihiddin Mustafa Aydınogulları'nın ilim merkezlerinde yetişmişlerdir²².

Mevlâna'nın torunu Ulu Ârif Çelebi'nin ya babası Sultan Veled'in yönlendirmesi veya kendisine yapılan davetlere icâbet etmesi sonucunda, Anadolu'yu dolaştığı bilinmektedir.

Aydınogullarının baş şehri başlangıçta Birgi idi. Arif Çelebi Birgi'yi ziyaretinde Aydınoglu Mehmed Bey (1308-1334) henüz kendi beyliğini kurmamıştı. Bu zamanda Mehmet Bey'in Germiyanogullarına bağlı bir "Subaşı" olarak hizmet ettiği tahmin edilebilir. Aydınoglu Mehmed Bey'in Arif Çelebi'den önce Mevlevîliğe intisap ettiği, babası Sultan Veled'in övücü sözlerinden de anlaşılmaktadır²³. Türk denizciliğinin

Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal Kültürel ve İktisadî Hayatı ile Ahilik, Ankara 1993, s. 82, 87.

²¹ Mehmet Şeker, *Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı*, s. 236-243

²² Mükrimin Halil Yinanç, "Aydın", *İA*, II, 63 b; Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984, s. 193.

²³ *Menâkıbu'l-Ârifîn*, II, 309/87; Mehmet Şeker, *Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Ha-*

önemli simalarından biri olan Umur Bey'in de mevlevîliğe intisabı olduğunu Menakıbu'l Ârifin'de yazılanlardan öğrenmekteyiz. Umur Bey, rüyasında Arif Çelebi'yi görür. Rüyasında Çelebi'nin ona şu beyiti okuduğu kaydedilmiştir. "Kim cübbesinin kenarında, bizim koruma beraatımızı taşırsa, denizde ve karada nereye gitse kahraman olur ve saygı görür." Bu rüya üzerine Umur Bey'in Sakız adasını fethine muvaffak olduğu da kaydedilir.

Aydınoğulları coğrafyasının kültürel ortamını tanımak için, her ne kadar bugüne kadar geniş bilgi ve bilgi birikimine sahip değilssek de, farklı alanlarda yapılan çalışmalardan ve araştırmalardan bazı bilgiler elde etmek mümkün olmaktadır. Bunlardan bölgenin dinî tarihi bakımından önem arz eden Mevlevîlik ile ilgili menkıbelerin değerlendirilmesinin ardından aynı zamanda Zeynîliğin de bu coğrafyada varlığını tespit etmek de mümkündür. Zira, Ayasuluk (*Selçuk*) 'da türbesi bulunan Şihabüddin Sivasî'nin ve hocasının Zeynîlikle ilgileri yanında bunların hem dönemin yöneticilerine, hem de halka yakınlıkları göz önüne alınırsa bölgedeki kültürel hareketliliği anlayabiliriz.

Bilindiği gibi Zeynîlik XV. yüzyılda Horasan'dan Anadolu'ya gelmiş, bu arada Rumeli, Ortadoğu, Hindistan ve Kuzey Afrika'da yayılmıştır. Görüldüğü üzere üç kıtaya yayılarak halkla birlikte üst düzey yöneticiler ve ulema arasında rağbet gören Zeynîlik, yüksek ahlaka ve sünnete dayanan bir tarikattı. Bu tarikatın özellikle ulema sınıfında da rağbet görerek Molla Fenâri gibi âlimlerin bile bu tarikata intisap etmiş olması dikkat çekicidir.

İşte Aydınoğullarının son dönemlerinde ve sonrasında görülen bu kültürel hareketlilik, beyliğin ve coğrafyasının entelektüel bakımdan zengin bir ortama sahip olduğunu göstermektedir. Şihabüddin Sivasî ile hocası Muhammed'in bu bölgede Zeynîliği temsil etmiş olmaları da burada hem yöneticilerin hem de ulemanın bu konulara ilgi duyduklarını söylememize imkan vermektedir²⁴.

yatı, s. 106-107

²⁴Mustafa Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 2005, s. 395-412; Reşat Öngören, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeynîler*, İstanbul 2003, s. 69-71.

III. AYDINOĞULLARI ZAMANINDA YAŞAYAN İLİM ADAMLARI VE TÜRKÇEYE KATKILARI

Başta Aydınogulları Beyliği'nin kurucusu olan Mehmed Bey olmak üzere, diğer beylerin ilim adamlarını himâye ettikleri ve gerek kendi himâyelerine alarak, gerekse dolaylı olarak onları destekledikleri açıkça görülmektedir. Bu yüzden bir çok ilim adamının onların yanına geldiğini, hattâ Aydınogulları şehirlerine yerleştiklerini değişik kaynaklar tesbit etmektedir. Bu arada eser veren bilginlerin, ya eserlerini bu Beyler adına ithaf ederek veya beylerin isteği üzerine müstakil risâle ve eserler kaleme alarak ilme hizmet ve katkıda bulundukları görülmektedir.

1. Aydınogulları Beyleri Zamanında Görülen İlmî ve Edebî Faaliyetler

Beyliğin kurucusu Mehmed Bey, beylikler döneminin karakteristik özelliği olarak görülen ilme ve ilim adamlarına değer vermiş olduğu bize ulaşan bilgi ve belgelerden anlaşılmaktadır. Beyliği döneminde kendisinin de ilimle meşgul olduğunu görüyoruz Meselâ devrin bilginlerinden dersler aldığı kaydedilmektedir. Bunlardan devrin hukuk bilginlerinden Kâdî İbn Melek'in Mehmed Bey'e dersler verdiği nakledilmektedir²⁵.

Aydınoglu Umur Bey devrinde (113-1348) “Süheyl ü Nevbahar” adlı mesnevinin Mesud b. Ahmed tarafından Farsça'dan Türkçe'ye çevrildiğini, yine aynı mütercimın Beydabâ'nın meşhur eseri “**Kelile ve Dimne**”yi de Farsça'dan Türkçe'ye çevirdiğini bilmekteyiz. Ayrıca Tıb'ba dair “**Câmi'-ı Müfredâtu Edviye ve'l-Ağziye**”nin de bu devirde Türkçe'ye çevrildiğini kaynaklar haber vermektedir²⁶.

İsa Bey döneminde de kendisinin devrin ilim ve edebiyat dili olan Arapça ve Farsça'yı öğrendiğine dair kayıtlar bulunmaktadır²⁷. İsa Bey'in çevresinde gerek müslim, gerekse gayr-i müslim birçok ilim adamının mevcudiyeti de dikkat çekicidir. Meşhur tabib Hacı Paşa bunlardan biridir. Ayrıca Türk edebiyâtında ilk “**İskender-nâme**”siyle tanınan divân şairi Ahmedî (öl. 815/1412-1413)nin Aydınogullarıyla

²⁵ Mehmet Şeker, “Aydınogulları Beyliği ve Ayasuluğ”, *Geçmişten Günümüze Selçuk*, İzmir 1997, s. 267.

²⁶ Mehmet Şeker, a.g.m., s. 270.

²⁷ A. Süheyl Ünver, a.g.m., s. 449-453.

ilgisi tesbit olunmuştur. Ahmedî'nin Arapça ve Farsça manzum bir lûgat olan **"Mirkâtü'l-Edeb"** ve buna bağlı olarak **"Mizânü'l-Edeb"**i ile **"Mi'yârü'l-Edeb"** adlı eserlerini Aydınöglu İsâ Bey'in oğlu Hamza Bey için kaleme aldığı görölmektedir²⁸. Ahmedî'nin bilgisini artırmak üzere gittiği Mısır dönüşünde Osmanöğullarına intisab etmeden önceki sürede Aydınöğulları ile ilişkide hattâ Aydınöglu sarayında bulunduğu tahmin olunmaktadır²⁹.

Bu arada Şihâbüddin Ahmed b. Mahmud Sivâsî'den de (öl:803/m.1401) söz etmek gerekir. Devrin müfessirlerinden sayılan Şihâbüddin Sivâsî, künyesinden de anlaşıldığı gibi aslen Sivashlıdır. Sivâsî'nin şeyhi Muhammed Halife ile birlikte Ayasuluğ'a gelip yerleştiği bilinmekte ve Aydınöğullarından gördükleri yakın ilgi sebebiyle de hem şeyhi hem de kendisi ömürlerinin sonuna kadar burada kalmış oldukları görölmektedir. Nitekim Sivâsî'nin türbesinin hâlen Selçuk'ta ayakta bulunmakta oluşu kanaatimizin delilidir.

Sivâsî'nin tefsirinin adı **"Uyûnu't-Tefâsîr li'l-Fudalâi's-Semâsîr"**-dir. Eserin öğrencilerin yararlanması maksadıyla tafsîlattan uzak bir üslupla yazıldığı belirtildiğine göre, müfessir aynı zamanda Ayasuluğ (Selçuk)'da dersler de vermiş bir müderris olabilir³⁰.

Daha başka ilim adamı, edîb ve sanatkâr'ın Aydınöğulları ile ilgileri ve ilişkileri olmuştur. Bunlara dair yapılan çalışmalar bunu göstermektedir. Ancak biz bu ilim adamlarından en tanınmış olan ikisi üzerinde Aydınöğulları ile ilgileri ve ilmî hayatları bakımından kısaca durmak istiyoruz.

2. İbn Melek ve Hacı Paşa'nın Aydınöğulları İle Münasebetleri

a. İbn Melek

İbn Melek veya Ferište ya da Ferišteoğlu lakaplarıyla tanınan İzzüddin Abdüllatif b. Abdülaziz, Aydınöğullarının kuruluş döneminde

²⁸ İsmail Ünver, *Ahmedî İskender-nâme*, Ankara 1983, s. 6; Günay Kut, "Ahmedî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1989, s. 166.

²⁹ Nihat Çetin, "Ahmedî'nin Bilinmeyen Birkaç Eseri", *Tarih Dergisi*, II, (1952), s. 3-4; Aynı yazar, "Ahmedî'nin "Mirkâtü'l-Edeb"i Hakkında", *Türkiyat Mecmuası*, XIV (1965).

³⁰ Geniş bilgi için bkz: Ömer Nasûhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi I. Kısım Usûl-i Tefsir veya Mukaddime-i İlm-i Tefsir*, Ankara 1955, s. 394; Sakıp Yıldız, *Fâtih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, s. 142.

yaşamış bir ilim adamıdır. Birçok ilim dalında söz sâhibi olan İbn Melek, özellikle şer'î ilimlerde münâzaracı bir üsluba sâhip olarak da tanınmaktadır. Araştırmacı ve sorgulayıcı özelliklere sâhip olduğu eserleri üzerinde çalışanlar tarafından da ifâde edilmektedir³¹.

İbn Melek, hukuk ilminde ilerlemiş bir fakîh olmakla berâber, zamanında muhaddis ve mutasavvıf olarak da tanınmaktadır. İbn Melek'in, ilmiyle âmil, fazîlet sâhibi bir âlim ve temiz ahlâklı, sâf, olgun ve melek tabiatlı bir kimse olduğu belirtilmektedir³². Nerede doğduğu, tahsîli ve hocaları hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak Birgi kâdisi olan ve Meşârik şerhinde "şeyhim" diye söz ettiği babasından eğitim almış olabileceği tahmin edilebilir³³. Muhtemeldir ki, babasıyla birlikte, Aydınogullarının dâveti üzerine Birgi'ye gelmiş ve buraya yerleşerek ilimle meşgul olmuştur. Daha sonra Aydınoglu Mehmed Bey'in Tire'de belki de kendisi adına yaptırılmış olan medresede uzun yıllar hocalık yapmış olan İbn Melek'in aynı zamanda Mehmed Bey'in oğullarının yetiştirilmesinde de emeği geçmiştir. Yukarıda belirttiğimiz gibi İsa Bey, yirmi beş yıl boyunca babasının yanında kaldığına göre, İbn Melek'in rahle-i tedrisinde bulunmuş olması muhtemeldir.

İbn Melek'in vefat tarihi de ihtilâflıdır. Babası ile oğlu da İbn Melek lakabı ile anıldıkları için haklarında verilen bilgiler birbirine karışmaktadır³⁴.

İbn Melek torunu Abdurrahman'ın Arapça'yı kolay öğrenmesi için bir manzum lugati hazırladığını bizzat kendisi söylemektedir. Bu lugat yirmi bir kıtadan ibâret olup, önemli bir bölümünde Kur'ân-ı Kerim'de geçen 1528 Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilmektedir³⁵. Böylece yaklaşık iki bine yakın Türkçe kelimenin yer aldığı bu sözlükte hâlâ günümüzde kullanılan kelimelerin var olduğu görülmektedir. Mesela emcek (*meme*), çiğın (*omuz*), bezek (*ziynet*), sünük (*kemik*), delü vb.

³¹ Mehmet Şener, *İbn Melek'in Hukûkî Yönü-Türk Kültüründe Tire*, yayına hazırlayan: Mehmet Şeker, Ankara 1994, s. 43.

³² Taşköprü-zâde, *eş-Şekâyku'n-Nu'mâniyye (tah.: Ahmet Suphi Fırat)*, İstanbul 1405/1984, s. 45; Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmânî*, İstanbul 1311, III, s. 454.

³³ Mustafa Baktır, "Tireli İbn Melek ve İlmî Muhiti Hakkından Bazı Tesbitler", *Türk Kültüründe Tire*, yayına hazırlayan: Mehmet Şeker, Ankara 1994, s. 34.

³⁴ Geniş bilgi için bkz.: Mustafa Baktır, *a.g.m.*, s. 34.

³⁵ Cemâl Muhtar, "Dilci İbn Melek", *Türk Kültüründe Tire*, yayına hazırlayan: Mehmet Şeker, s. 52; Hüseyin Elmalı, "Feriştioğlu Sözlüğü", *Türk Kültüründe Tire*, yayına hazırlayan: Mehmet Şeker, s. 53-56.

Ferişteoğlu Lügatinin Osmanlı döneminde de çok rağbet gördüğü bilinmektedir. Nitekim meşhur Evliyâ Çelebi'miz bu sözlük hakkında şu ilgi çekici bilgiyi vermektedir: “*Âlem-i sabâvette (çocukluğumda) fakir, Ferište lugatini tilâvet edip, kitabın ibtidâsın hubz: etmek, kubl: öpmek olmağıyla ekmek yemeği ve adam öpmeyi onun kitabından öğrendik. Onun için hayır duâ ederiz. Rûh-ı şerîfi şâd dâd-ı hayırla yâd idenler irşâd olalar...*”³⁶.

Bu lugatın bir başka özelliği de İbn Melek'in birçok eseri arasında Türkçe olanının sâdece bu sözlüğün olmasıdır.

Ayrıca İbn Melek'in “*Şerhu'l-Vikâye*”, “*Şerh-u Tuhfeti'l-Mülûk*”, “*Bedru'l-Vâizîn ve Zuhru'l-Âbidîn*” gibi eserleri İslâm dünyasının diğer ülkelerindeki âlimler tarafından da kabul görmüş ve kendisinden sonra yazılan bir çok esere de kaynaklık etmiş olmaları bakımından da dikkate değer görünmektedir.

İbn-i Melek'in oğlu Abdülmecit de bazı eserler yazmıştır. Bunlardan “*Âhiretnâme*”, “*Hâbnâme*” ve “*Hidâyetnâme*” de Türkçe kaleme alınmış eserlerdendir ve Türkiye'de muhtelif yazma eserler kütüphanelerinde nüshalarına rastlanmaktadır. Bunlardan ayrı babası gibi kendisi de bir lugat hazırlamıştır. “*Lugat-ı Kanun-ı İlahi*” adını taşıyan bu lugatta Kuran-ı Kerim'de geçen Arapça kelimelerden yaklaşık 2300 kelimenin birinci harfleri alfabetik sıraya göre 28 bab halinde tasnif edilerek Türkçe anlamları verilmiştir. Bu lugatta da Anadolu'da kullanılan dönemin Türkçe'si ile ilgili birçok kelime yer almaktadır³⁷. Bu lugatta ilk babta yer alan bazı kelimelerden birkaç örnek vermekle yetinelim:

³⁶ *Evliyâ Çelebi Seyahâtname*; IX. cilt, İstanbul 1935, s. 166 “... yine medresesinde bir türbe-i âli içinde medfundur. Meşârik'a, Menâr'a ve Mecmau'l-Bahreyn'e ve nice yüzbin kütübü mu'tebere şerh yazub yediyüz mücellled risâle ve gayri te'lifâtları vardır. İlm-i lugatte Lugâz-küşâ bir bahr-i maânî ve fasâhat ve belâgat dürrünün kâni feridü'd-dehr ve nâdiru'l-asr gavnâs-ı ilm-i ledün idi. Kim hakka İbn Melek idi ve ilm-i lugatte Ferişteoğlu'na Kitâb-ı Hümmam anların te'lifâtlarındandır ve Yıldırım Hân ulemâlarındandır. Aydın Bey oğluna muallim olup bu şehri cây-ı vatan idüb âsûde olmuştur. Hâlâ merkad-i pür envârî ve savmaası ziyâret-gâh-ı hâss u âmdır (*Rahmetullahı aleyh*) kim âlemi sabâvette hakir Ferište lugatin tilâvet idüb kitabın iptidâsı hubz etmek, kubl öpmek olmağıyla ekmek yemeyi ve âdem öpmeyi anın kitabından öğrendik. Anıncün hayır duâ ideriz. Rûh-ı şerîfi şâd ve kabri(n) dâd-u hayr ile yâd idenler dilşâd olalar.”

³⁷ Cemal Muhtar, *İki Kur'an Sözlüğü Lugat-ı Ferişteoğlu ve Lugat-ı Kanun-ı İlahi*, İstanbul 1993, s. 96-98.

“İstiane”; yardım dilemek, “İn’am”; eyilik etmek, “İstikame”; toğrı olmak, “İmam”; uyulan kişi veya yol, “İbkar”; irta, “İşrak”; tanla, “İmtihan”; sınamak, “İhma”; ısı eylemek vb³⁸.

b. Hacı Paşa

Aslen Konya’lı olan Celâlüddîn Hızır b. Ali daha çok Hekim Hacı Paşa lâkabı ile tanınmıştır. Kendisinin Konya’da h. 740/m. 1339’dan sonra doğduğu tahmin edilmektedir. İlk öğreniminden sonra Mısır’a giderek Kahire’deki Şeyhûniyye medresesinde ünlü Hanefî hukukçularından *Ekmeleddin el-Babertî*’den dînî ve aklî ilimler okuyarak öğrenimini ilerletmiştir. Keskin zekâsı ve çalışkanlığıyla hocasının takdiri ni kazanmıştır³⁹.

Kahire’deki öğrenimi sırasında tutulduğu ağır bir hastalık Hacı Paşa’yı tıbla meşgul olmaya yöneltmiştir. Diğer ilim dalları yanında tıbbâ dair kitapları da okuyarak ve çevresinde hekimlerin tecrübelerinden de yararlanarak tıp bilgisini ilerletme imkânı bulmuştur. Hattâ Kâhire’de el-Melikü’l-Mansûr Kalavun Bîmaristanı’nda hekimlik dahi yapmıştır. Muallim Cevdet, Hacı Paşa’nın burada baştabip olarak hizmet gördüğünü de belirtmektedir⁴⁰.

Onun tıp mesleğine yönelmesinde, öğrenciliği sırasında desteğini gördüğü Aydınoglu İsâ Bey’in teşviklerinin de etkili olduğu söylenmektedir⁴¹. Hacı Paşa daha sonra Mısır’daki işini bırakarak Anadolu’ya muhtemelen ilk görev yeri olan Ayasuluğ’daki İsâ Bey’den aldığı dâvet üzerine dönmüştür. Bunu, İsâ Bey’e ithaf ettiği “**Şerhu Tavâli’l-Envâr**” ile “**Şifâ’u’l-Eskâm**” adlı eserlerinin mukaddimelerinde; “*İsâ Bey’in büyük himâye ve yardımlarıyla ilim tahsil ederek neşv ü nemâ bulduktan sonra yine onun devletinde şeref ve kabule mazhar olduğu*” yolundaki ifâdelerinden anlamak mümkündür⁴².

³⁸ Cemal Muhtar , a.g.e., s. 100-101.

³⁹ Taşköpri-zâde, a.g.e., s. 52; daha geniş bilgi için bkz.: Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani (Mustafa Keskin-Ayhan Öztürk-Ramazân Tösun)*, II, İstanbul 1996, 94(100) Cemil Akpınar, “Hacı Paşa”, *TDV İ.Â.*, XIV, s. 492.

⁴⁰ Muallim Cevdet, *Zeylû ‘Alâ Faslî’l-Ahıyyeti’l-Fityân et-Türkîyyeti fî Kitâbi’r-Ruhle li’bn-i Batuta*, İstanbul 1351/1922, s. 387.

⁴¹ Cemil Akpınar, a.g.m., s. 493.

⁴² Aynı yer.

Hacı Paşa'nın Mısır'da Kalavun Hastahânesinde baştabiplik (*rei-sü'l-etıbbâ*) yaptığı bilindiğine göre, buradan ayrılarak Ayasuluğ (*Selçuk*)'a geldiği göz önüne alınırsa, kendisinin burada da hekimlik görevini sürdürdüğü düşünülebilir. Hattâ bir adım daha atarak şunu söyleyebiliriz ki, Hacı Paşa, Ayasuluğ'da da baştabiplik görevine getirilmiş olabilir. Çünkü Aydınolu İsâ Bey'in dâvetiyle buraya gelen bilgin hekim'in, bilgisinden ve tecrübesinden faydalanılacağında şüphe yoktur. Bu durumda, her ne kadar Ayasuluğ'da bir hastahâne olduğu hakkında herhangi bir bilgiye sâhip değilsek de, Hacı Paşa'nın geliş-i ile böyle bir müessesenin dönemin anlayışı göz önüne alınınca onun adına kurulacağı ve işleyeceği düşünülebilir⁴³.

Celâleddin Hızır'ı bundan sonra Ayasuluğ kâdısı olarak görüyoruz. Bir Türk hekimi olarak, Hacı Paşa'nın Ayasuluğ ve Birgi medresele- rinde de hocalık yaptığı sırada, aynı zamanda sarayda ve halk arasın- da da, itibar gördüğü tahmin edilebilir. Bundan dolayı olsa gerektir ki Hacı Paşa, aslen Konya'lı olduğu hâlde, bu dönemde kaleme aldığı eserlerde “*Aydınî*” mahlasını da kullanmıştır⁴⁴.

İsâ Bey'in ölümünden sonra Aydınolu bôlgesindeki karışık- lıklar sebebi ile olsa gerektir ki, Hacı Paşa Konya'ya gitmiştir. Bu dö- nemde istinsah ettiği eserlerde kendisinin nisbesinde “*Konevî*” mah- lasını kullanmış olduğunu görüyoruz. En büyük eseri olan Tefsirini Osmanlı sultanı II. Murad'ın tahta çıkışından (824/1421) sonra yazma- ya başladığı O'na ithafından anlaşılmaktadır. Bu arada Hacı Paşa'nın çok sevdiği Birgi'ye döndüğü ve burada kısa bir müddet sonra vefât ettiği görölmektedir (827/1424)⁴⁵. Mezarı Birgi'de *Hıdırlık* mevkiinde bulunmaktadır.

Eserlerinden Bazıları:

⁴³ Her ne kadar, Muallim Cevdet, Hacı Paşa'nın Ayasuluğ'a Aydınolu Mehmed Bey tara- fından dâvet edildiğini belirtiyorsa da, o tarihte Mehmed Bey'in hayatta olmadığı göz önüne alınırsa bu dâvetin İsâ Bey tarafından yapılmış olduğunu tahmin etmek zor olmasa gerekir. Karşılaştırınız: Muallim Cevdet, *a.g.e.*, s. 387. Ayrıca bkz. Mehmet Şeker, *Anadolunun Türkleş- mesi*, 249.

⁴⁴ Zafer Önler, *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Muntehâb-ı Şifâ*, I, Ankara 1990, s. 3; Taş- köpri-zâde, *a.g.e.*, 52.

⁴⁵ *Konyalı Hekim Hacı Paşa*, Erciyes Cevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını [*yayına hazırlayanlar: Ahmet Hulûsi Köber-Yusuî Erdoğan*], Kayseri 1986, s. 31; Cemil Akpınar, *a.g.m.*, s. 493-494.

1- “**et-Te’âlim fî ‘İlmi’t-Tıb**”; “**Kitâbu’t-Ta’lim**” olarak da bilinen bu eseri,1369-1370 yılında Hacı Paşa Mısır’da yazmıştır. Dört bölüm hâlinde yazdığı bu eserinde; Tıbbın esasları ve uygulamalı tıp bilgilerini birinci bölümde; yiyecek ve içeceklerle basit ve birleşik ilaçları ikinci bölümde; baştan ayağa kadar bütün hastalıkların sebep, belirti ve tedavilerini üçüncü bölümde ve bir organa mahsus olmayan hastalıkları da dördüncü bölümde ele almaktadır⁴⁶. Eserin sonuna eklediği “Vasiyye” adlı bölümde, hekimlerin kılık ve kıyafetlerinin,hastaya karşı davranışlarının nasıl olması gerektiğinden söz etmektedir.

2- “**el-Feride fî Zikri’l-Ağziyeti’l-Müfide**”; “**Kitâbü’l-Feride**” olarak da adlandırılan bu eser, bir öncekinin özeti mâhiyetinde olup, tıbbı dair pratik bilgileri ihtivâ etmektedir⁴⁷.

3- “**Şifâu’l-Eskâm ve Devâ’ü’l-Âlâm**”;Hacı Paşa’nın en çok tanınan bu eseri “**Şifây-ı Hacı Paşa**” ve “**Kanûn-u Hacı Paşa**” olarak da bilinmektedir. Hacı Paşa (*Hızır b. Ali*) tıbbı dair olan bu eserini h. 783/m. 1381’de Ayasuluğ’da tamamlayarak İsa Bey’e takdim etmiştir. Bu kitabı Anadolu hekimleri arasında en çok tanınan eserlerindendir.

Eserin kendi el yazısı ile olan bir nüshası Topkapı Sarayı Müze Kütüphânesi Üçüncü Ahmed Kitapları arasındadır (*Nu: 2070*).

4- “**Müntehâb-ı Şifâ**” ve “**Teshîl**”adlı eseri Hacı Paşanın Türkçe olarak yazdığı kitaplarının en önemlisidir. “**Teshîl**”, “**Müntehâb-ı Şifâ**”nın muhtasarıdır. Hacı Paşa tarafından Türkçe yazılan “**Müntehâb-ı Şifâ**”-sının “**Şifâu’l-Eskâm**”ının bir özeti olduğu da bilinmektedir⁴⁸.

Bundan başka Kâdî Beyzâvî’nin “**Tavâli’u’l-Envâr**”ının yine Hacı Paşa tarafından yapılan şerhi de İsâ Bey’e ithaf edilmiştir (*h. 781/m. 1379*). Bu eserler, Anadolu’da yazılmış ilk Türkçe kitaplar olmaları ve Aydınoğlu sahâsında yazılmaları bakımından da ayrıca önem arz ederler.

Hacı Paşa’nın tefsire, tasavvufa, mantık ve kelâma dair diğer eserleri, döneminin bilginleri arasındaki yerini bize açıkça göstermektedir.

⁴⁶ Adnan Adıvar, *a.g.e.*, s. 20; Zafer Önler, *a.g.e.*, s. 4; Cemil Akpınar, *a.g.m.*, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIV, s. 494 .

⁴⁷ Cemil Akpınar, *a.g.m.*, s. 494.

⁴⁸ Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1991, s. 20; Ali Haydar Bayat, *Tıf Tarihi*, İzmir 2003, s. 243.

Görüldüğü gibi Hacı Paşa yalnız hekim değil, aynı zamanda kelâm âlimi ve müfessirdir. Bu alanlardaki eserlerine birkaç örnek vererek Hacı Paşa'yı kısaca daha yakından tanımış olalım. Hacı Paşa'nın en önemli özelliklerinden biri, Anadolu'da Türkçe Tıp kitabı yazarların ilkleri arasında yer almasıdır.

Hacı Paşa'dan ayrı Tıp alanında eser verenler arasında Hâkim Bereket'den de söz edilmektedir. Hayatı hakkında fazla bilgi olmamakla beraber, onun Aydınoğlu Mehmed Bey zamanında Aydınoğulları coğrafyasına göç ettiği bilinmektedir. Arapça ve Farsça'yı iyi bildiği **“Tuhfe-i Mübârizî”** adlı Türkçe Tıp kitabının önsözündeki ifâdelerden anlaşıldığı belirtilmektedir⁴⁹. Tuhfe-i Mübârizî, İbn Sinâ'nın Kanûn'undan faydalanılarak yazılmış olmakla beraber, Hâkim Bereket, buna kendi tecrübelerini de ekleyerek hijyenik bakımdan faydalı bilgileri bir araya getirmiştir.

Görülüyor ki Anadolu Selçukluları zamanında bilim dilinin Arapça oluşu sebebiyle Türkçe'nin geri planda kaldığı bilinmektedir. Anadolu Türk Beylikleri zamanında Türkçe'ye verilen önemin artmasıyla birlikte birçok Türkçe eser kaleme alınmış ve bazı dillerden çeviriler de yapılmıştır. Aydınoğlu Beyliğinin ilime ve kültüre önem veren hükümdarları döneminde de bu neviden eserlerin kaleme alınmasıyla bir kültür ortamı oluşmuş ve yukarıda değinmiş olduğumuz gibi bu dönemde telif veya tercüme edilen birçok önemli eser günümüze kadar gelebilmiştir. Türkçe'ye verilen önem açısından Aydınoğlu Beyliği'nin özel bir yere sahip olduğunu söylemek mübalağalı olmasa gerektir. Zira eski Anadolu Türkçesi mahsüllerinden birçok önemli eserin ya bu beylik hükümdarları adına yazıldığı ya da onlara ithaf edildiği görülmektedir.

⁴⁹ Adnan Adıvar, *a.g.e.*, s. 21; Her ne kadar, Hâkim Bereket'in eserini Emir Mübârizüddin Halîfet Gâzî'ye ithaf ettiği bilinmekte ise de, kendisinin Aydınoğlu Mehmed Bey'i ziyaretinin söz konusu olabileceği tahmin edilebilir. Bu sırada eserini Mehmed Bey'e de hediye ettiği düşünülebilir. Bkz.; Mikâil Bayram, *Destursuz Bağdan Üzüm Yiyenler*, Konya 2004, s. 110.

KAYNAKÇA

- Ünver, A. Süheyl, "İlimler Tarihimizde Aydın Oğlu İsa Bey'le Şahsına Ait Mecmuanın Ehemmiyeti Hakkında", *Belleten*, XXIV, Sayı 93-96, Ankara 1960.
- Ahmet Eflâkî, Menâkıbü'l-Ârifîn, Türkçe çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1973.
- Bayat, Ali Haydar, *Tıp Tarihi*, İzmir 2003.
- Cemâl Muhtar, "Dilci İbn Melek", *Türk Kültüründe Tîre*, yayına hazırlayan: Mehmet Şeker.
- Cemal Muhtar, *İki Kur'an Sözlüğü Lugat-ı Ferišteoğlu ve Lugat-ı Kanun-ı İlâhi*, İstanbul 1993.
- Akpınar, Cemil, "Hacı Paşa", TDV. İ.A., XIV.
- Enverî, *Düstûrnâme-i Enverî*, neşr., Mükrimin Halil (*Yinanç*), İstanbul 1928.
- Kut, Günay, "Ahmedî", *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1989.
- Elmalı, Hüseyin, "Ferišteoğlu Sözlüğü", *Türk Kültüründe Tîre*, yayına hazırlayan: Mehmet Şeker.
- İbn Batuta Seyahatnâmesi*, M. Şerif Tercümesi, İstanbul 1333-1335.
- Ünver, İsmail, *Ahmedî İskender-nâme*, Ankara 1983.
- Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, II, İstanbul 1972.
- Kelile ve Dimne*, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Ktp. Ty. 1897.
- Konyalı Hekim Hacı Paşa*, Erciyes Cevher Nesîbe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını (*yayına hazırlayanlar: Ahmet Hulûsi Köber-Yusuf Erdoğan*), Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1991.
- M. Cevdet, "Süheyl ve Nevbahar", *Türk Tarih Arkeologya ve Entogrfya Mecmuası*, İstanbul 1934, Sayı: 2, 258/ 1.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî (Mustafa Keskin-Ayhan Öztürk-Ramazan Tosun)*, II, İstanbul 1996.
- Şeker, Mehmet, "Aydınoğulları Beyliği ve Ayasuluğ", *Geçmişten Günümüze Selçuk*, İzmir 1997.

- Şeker, Mehmet, *Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı*, İstanbul 2006.
- Şeker, Mehmet, İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal Kültürel ve İktisâdi Hayatı ile Ahilik, Ankara 1993.
- Şeker, Mehmet, *Selçuk İsa Bey Câmii*, İzmir 1970.
- Şener, Mehmet, *İbn Melek'in Hukûkî Yönü-Türk Kültüründe Tire*, yayına hazırlayan: Mehmet Şeker, Ankara 1994.
- Bayram, Mikâil, *Destursuz Bağdan Üzüm Yiyenler*, Konya 2004.
- Muallim Cevdet, Zeylû 'Alâ Fasli'l-Ahıyyeti'l-Fityân et-Türkîyyeti fi Kitâbi'r-Rihle li'bn-i Batuta, İstanbul 1351/1922.
- Baktır, Mustafa, "Tireli İbn Melek ve İlmî Muhiti Hakkından Bazı Tesbitler", *Türk Kültüründe Tire*, yayına hazırlayan: Mehmet Şeker, Ankara 1994.
- Bilge, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984.
- Kara, Mustafa, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 2005.
- Mükrimin Halil Yinanç, "Aydın", *İA*, II.
- Çetin, Nihat, "Ahmedî'nin "Mirkâtü'l-Edeb"i Hakkında", *Türkiyât Mecmuası*, XIV(1965).
- Çetin, Nihat, "Ahmedî'nin Bilinmeyen Birkaç Eseri", *Tarih Dergisi*, II, (1952)
- Bilmen, Ömer Nasûhi, *Büyük Tefsir Tarihi I. Kısım Usûl-i Tefsir veya Mukaddime-i İlm-i Tefsir*, Ankara 1955
- Öngören, Reşat, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*, İstanbul 2003
- Yıldız, Sakıp, *Fâtih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, İstanbul
- Taşköprü-zâde, eş-Şekâyku'n-Nu'mâniyye (tah.: Ahmet Suphi Furat), İstanbul 1405/1984, s. 45; Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmânî*, III, İstanbul 1311.
- Önler, Zafer, *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Muntehâb-ı Şifâ*, I, Ankara 1990.

AYDINOĞULLARI DÖNEMİNDE TERCÜME ESERLER VE TÜRKÇENİN SÖZ VARLIĞI

AHMET NAHMEDOV*

Söz varlığı bir toplumun tarihi, kültürü, düşünce yapısı ve dünya görüşünü yansıtan önemli bir araçtır. Bu açıdan Türkçenin çeşitli dönemlerde sahip olduğu kelime hazinesinin terkiibinin, gelişim yollarının, özellikle yeni kelime ve kavram türetmede yararlandığı dahili imkanların araştırılması ve öğrenilmesi çok önemlidir.

Türkçe, söz varlığı açısından en çok İngilizce ile kıyaslanmaktadır. İlk oluşumu sırasında pek çok dilin (*İskandinavca, Latince, Fransızca, İtalyanca* vs.) tesiri altında kalan İngilizce için bu etkileşimin olumlu olduğu söylenmektedir. Zaten 400 bin civarında kelimeye sahip olması da bu yüzdendir. Oysa konu Türkçe olunca en çok etkilendiğimiz Arapça ve Farsçanın dilimizin gelişimini olumsuz etkilediğinden söz edilmektedir. Bugün dilimize yerleşmiş, yabancı bir kelime olduğunun farkına varmadan kullandığımız pek çok kelimeyi (*mal, kitap, adam, fikir* vs.) değiştirmeyi veya dilimizden atmayı düşünemeyiz bile.

Eski Türkçe dönemi abidelerinde 900 civarında olan kelime kullanımını Eski Uygurcaya yapılan çevirilerle birkaç katına çıkmış, daha sonraki dönemlerde ise etkilenilen dillerin (*Çince, Arapça, Farsça* vs.) sayısının artmasıyla söz varlığımız da giderek zenginleşmiştir. Tabi, burada söz konusu olan sadece alıntı veya ödünç kelimeler değil, gerek Türkçe köklerden ve gövdelerden türetilen kelimeler gerekse de yabancı kelimelere Türkçe eklerin getirilmesiyle oluşturulan kelime-

* Prof Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
ahmedov@adv.edu.tr.

lerdir. Bu açıdan ele aldığımızda, Eski Anadolu veya diğer deyişle Eski Oğuz Türkçesinin oluşumuna büyük katkı sağlayan 14. Yüzyıl tercüme eserlerinin söz varlığı açısından incelenmesinin büyük öneme sahip olduğu görülmektedir.

1307 yılında Moğol egemenliği altındaki Anadolu Selçuklu Devletinin parçalanması üzerine daha önce uç beyleri olan Türkmen beylerinin bağımsızlıklarını ilan etmesiyle oluşan Anadolu Beyliklerinin bu coğrafyanın tarihi, dili ve kültürü üzerinde büyük bir olumlu etki yarattığı bütün araştırmacılar tarafından vurgulanmaktadır. Bu etki özellikle dil alanında görülmektedir. Arap ve Fars diline, kültürüne pek fazla aşına olmayan Türkmen beyleri bilinçli bir şekilde gerek devlet ve siyaset gerekse de edebiyat ve bilim alanlarında Türkçeye üstünlük vermeye gayret ediyorlar. Karamanoğlu Mehmet Bey'in 1277 tarihli meşhur "*Şimden girü hiç kimesne kapıda ve divanda ve mecalis ve seyranda Türki dilinden gayri dil söylemeye*" fermanı bu tutumun en bariz örneğidir. Bu fermanla Türkmen beyleri dil konusunda tavırlarını belirliyor, sarayda ve devlet işlerinde Farsçanın hakim konumuna son vermiş oluyorlar. Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'ın yazdığı gibi, "Anadolu Beylikleri Dönemi, artık Anadolu'nun tam bir Türk ülkesi durumuna girmesi, siyasi, sosyal ve kültürel koşulların da elverişli olması nedeniyle, Oğuz Türkçesinin bütünüyle konuşma dilinden yazı diline dönüşerek çok çeşitli alanlarda telif, Arap ve Fars dillerinden çeviri ve uyarlama yolları ile hem manzum hem mensur pek çok eserin ortaya konduğu verimli bir dönemdir. Telif eserler yanında, Farsçadan ve kısmen de Arapçadan uyarlama yoluyla yapılan çeviriler, yazı diline bir güç kazandırdığı gibi, bu dönemdeki Türk kültürünün zenginleşmesine de yardımcı olmuştur."

Bu telif ve çeviri eserlerin yazıldığı beyliklerden birisi de Aydınogulları Beyliğidir. Aydınogullarından İsa Bey, Umur Bey, Mehmed Bey ve diğerlerinin adına yazılmış veya tercüme edilmiş eserler din, ahlak, siyaset, tıp gibi konuları ihtiva etmiş olup Türkçe yazılmış kitaplara giderek artan talebi karşılamaya yönelikti. Dinî içerikli eserlerin yanı sıra özellikle devlet yönetimi ve ahlakî konularda yazılmış ve Hint, İran geleneğinden gelen kitaplar Anadolu beylerinin saraylarında büyük rağbet görmekteydi. Bu yüzdendir ki ilk çevrilen kitaplar arasında *Kelile ve Dimne*, *Marzuban-name*, *Kabus-name* gibi eserler öne çık-

maktadır. Bu çalışmamızda Aydınoğulları'ndan Umur Bey (1309-1348) için Kul Mesud tarafından yapılmış ve Eski Anadolu Türkçesi'nin en iyi nesir örneklerinden birisini oluşturan *Kelile ve Dimne* tercümesini ele alacak ve söz varlığı açısından inceleyeceğiz.

Kelile ve Dimne ortaya çıktığı günden itibaren pek çok dile çevrilmiş, bir ülkeden diğerine geçerek ünlenmiş, birçok halkın sözlü ve yazılı edebiyatını etkilemiştir.

İran hükümdarı Hüsrev Anuşirevan (M.S.531-579) döneminde Hindistan'dan getirilerek Orta Fars (*Pehlevî*) diline tercüme edilen bu eser (*Hintçe Karataka ve Damanaka*) ilk önce 570 yılında Süryaniceye, daha sonra da İbnü'l-Mukaffa (721-757) tarafından Arapçaya çevriliyor. İlginçtir ki eserin hem İran'a getirilen Hintçe orijinali hem de Orta Farsçaya yapılan ilk tercümesi kaybolmuş, Süryaniceye yapılan tercüme unutulmuş, İbnü'l-Mukaffa tercümesi orijinalin yerine geçerek tüm dillere yapılan çeviriler için kaynak teşkil etmiştir. Eser 11. YY.'da Yunancaya, 12 YY.'da Eski Slavcaya, 13. YY.'da İbraniceye, yine aynı dönemde Latinceye çevrilmiş, bu dil aracılığıyla da Avrupa edebiyatlarını etkilemiştir.

10. asırdan başlayarak gerek Farsça gerekse de Arapça yapılan manzum tercümeler pek başarılı olmamış, daha sonraki yüzyıllarda Türkçeye yapılan manzum çeviriler de – örneğin, I.Murad (1326-1389) adına Cevherî'nin yaptığı manzum çeviri – bunlarla aynı kaderi paylaşmıştır.

Türkçe de dahil olmak üzere pek çok çeviri 12.YY.'da Gazne hükümdarı Behram Şah (1160-1186) adına Nasrullah bin Muhammed bin Abdül-Hamid Ebü'l-Meali tarafından yapılan Farsça mensur tercüme (*H.536/M.1143*) dayanmaktadır.

Eserin tarafımızdan gelişigüzel olarak seçilen beş sayfası (2b,45a,-99b,116a,151a,192a) üzerinde yaptığımız kelime sayımı sonucu şu ilginç istatistik ortaya çıkmıştır: Genel ahlakî ve dinî konulardan bahseden ilk sayfada (2b) yer alan 160 kelimedenden 58'i yalın ve 30'u Türkçe ek almış toplamda 88 Arapça ve Farsça kelimeye karşılık sadece 72'si Türkçedir. Çeşitli hikayelerin anlatıldığı diğer sayfalarsaydı sırasıyla 16 yalın ve 25 Türkçe ek almış toplamda 41 Arapça ve Farsça kelimeye karşılık 94 Türkçe; 40'a (20-20) karşılık 125 Türkçe; 51'e (23-28)

karşılık 109 Türkçe; 71'e (35-36) karşılık 93 Türkçe ve 63'e (40-23) karşılık 117 Türkçe kelime bulunmaktadır. Yani konuşma diline yakın bir anlatım içeren hikayelerde Türkçe kelime kullanımı önemli ölçüde artmaktadır.

Anadolu'da oluşan yazı dilinin bu coğrafyada sıfırdan kurulmadığının, Merkezi Asya'da Eski Türkçeden başlayarak sırasıyla Eski Uygur ve Karahanlı yazı dillerinin oluşumunda yer alan Oğuz lehçesine dayalı geliştirildiğinin altını çizmeliyiz. Dolayısıyla *Kelile ve Dimne*'de bulunan kelimelerin büyük kısmı o dönemde şekillenen söz varlığınıza dayanmaktadır. Anadolu'da bu kelimelerin bir kısmı fonetik değişimlere uğramış ($t > d$, $k > g$, $b > v$ vs.), anlam değişmiş (*yan- < yal-*) veya bir süre sonra kullanımdan kalkarak yerine Oğuzca şekilleri gelmiştir. Ayrıca eski kök ve gövdelere getirilen eklerle yeni kelimeler oluşturulmuş, konuşma dilindeki deyimler, ikilemeler yazı diline aktarılmıştır. Arapça ve Farsçadan alınma kelimelere de Türkçe ekler ve yardımcı fiiller getirilerek kelime hazinesinin genişletilmesine gidilmiştir.

Kul Mesud eserinde çok fazla eş anlamlı kelime kullanmaktadır. Yazar bazen aynı cümle içerisinde iki ve daha fazla eş anlamlı Türkçe kelimeyi arka arkaya sıralamaktadır. Bunların bir kısmı Eski Türkçe, Eski Uygur ve Karahanlı yazı dilinden gelen, diğerleri ise muhtemelen Anadolu'da yaygın olan Oğuzca kelimelerdir. Bunlardan bazıları şunlardır: *söz-kelecî*, *yüreksüz-korkak*, *sarılu-baglı*, *savaş-urışmak*, *angullık-uzlık*, *çok-artuk-delim*, *yavuz-yatlı*, *ilçi-yalavaç*, *su katı-su kıyın-kıran*, *konuklamak-agırlamak*, *korku-keygirde*, *gözükmez-belürmez*, *doğrılık-girçeklik*, *yalanlar-aldamaklar*, *yandurucu-köyündürücü*, *saknuk-uyanuk* vs.

Bu örneklerden bir tanesini açıklayalım. *Yandurucu – köyündürücü*: Eski Türkçede *yan-* “dönmek, geri dönmek; korkutmak, tehdit etmek” anlamında kullanılan bir fiildir. Kaşgarlı Mahmut da aynı anlamları vererek bir örnekle “yanmak” anlamının da bulunduğunu söylese de (*ot yandı*) doğrusunun *yal-* olduğunu vurgulamaktadır. Bunun bir Oğuz özelliği olduğu muhtemeldir. Bu anlamda kullanılan diğer fiil ise *köy-*'dür. *Divanü Lûgat-it-Türk*, *Kutadgu Bilig* ve Eski Uygur metinlerinde *köytür-* ve *köyür-* şekillerine de rastlanmaktadır. *Kelile ve Dimne*'de karşılaştığımız *yandurucu* ve *köyündürücü* şekillerinin Anadolu menşeli olması muhtemeldir.

Yazar bazı Türkçe kelimelerin yanında bununla aynı anlama gelen Arapça ve Farsça kelimeleri vermekte ve bir nevi sözlük oluşturmaktadır. Hatta bu sıradaki ödünç kelimelerin bir kısmının zamanla Türkçe eş anlamlılarının yerine geçtiği görülüyor: *Güç – zor – kuvvet, assı – fâide, bilü – fehm, bilge – âkil, iş – mansıb, eymenlik – heybet, ögid – nasihat, sakınmak – ihtiyât, görk – cemâl, süci – şerâb, yardım – meded, bellü – muayyen, bellü – meşhur, yoksul – muhtac, öñürdüci – pişrev, dölenmek – bekâ, dölek – pâ-y-dâr – bâkî, oñat – uz – fâsih, yiñmek – zafer, savaş – cenk, illik – sulh, aldamaklık – mekr – hile, us – akıl, yarak – tedarik, öyün – taam, yumşaklık – müdârâ, bezeg – ârâyîş, suç – günâh, günölemek – hased, sevgü – aşk, tanuk – hüccet, soñ – hatimet, yazuk – vebâl, kaygu – fikir, ot – ilâc, yanılmak – gafllet – hatâ, yir – menzil – mahall, ağırlamak – hürmet, kaygulu – rencûr, ikircinlik – gümân, dirlik – ömr, yakınlık – işirgenmek – ülfet, ivmeklik – yiynlik – tâcil, eski – kadim, kurtılmak – hâlâs, görkli – hûb, dilek – arzû, yigrenç – mebguz vs.*

Bazı ilginç örnekleri ele almak gerekirse:

Assı – fâide: Metinde çok sık karşımıza çıkan bu iki kelimedenden birincisi *asıg* şekliyle *Divanü Lûgat-it-Türk, Kutadgu Bilig* ve Eski Uygur metinlerinde “menfaat, kâr, çıkar, fayda, kazanç, gelir” anlamlarıyla kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde aynen *ısıg > ıssı* örneğinde olduğu gibi son ünsüzün düşmesi sonucu ünsüz ikizleşmesiyle *assı* şeklini almıştır. *Fâide* kelimesi de aynı anlamlara haizdir.

Bilü – fehm: *bil-* kökünden olan bu kelimenin *bilge, bilgelik, bilig* şekilleri ve Eski Uygurcada *bilü* zarf-fiili bulunmakla birlikte isim olarak *bilü*’ye rastlamadık. *Fehm* - “anlama, anlayış” ve buna yakın “fikir, bilgi, idrâk” karşılığı olarak Anadolu sahasında oluştuğu düşünülebilir.

Bellü – meşhur: Eski Uygurcada *billüg (meşhur, bilinen)* şeklinde olan bu kelime *Kelile ve Dimne*’de *bellü – meşhur, bellü – muayyen, bellü – âşkâre, bellü – rüşen* çift kullanımlarıyla karşımıza çıkmaktadır.

Bu kategoride ele alabileceğimiz Arapça ve Farsça kelimelerin bir kısmı Türkçe ek veya yardımcı fiil olarak söz varlığını zenginleştirmiş ve bir çoğu bugün bile kullanılmaktadır: *Baylık – malluluk, kovıcı – fitneci, suçsuz – günahsuz, kocalık – pîrlik, duruluk – sâfilik, korkmak – heybet al-, korkulu – heybetlü, otur – makam dut-, yirlen- – makam idin-, kıymetlü – bahalu, uç- – pervaz id-, yalavaçlık – resûllik, burunlu-*

lık – tekebbürlik, degşür- – mübeddel kıl-, bilişlik/bilişmek – dostlık, ele gel- – hâsıl ol-, yañıl- – hatâ kıl-, döleklik – sâkinlik, bildürgil – beyân kılğıl, zibâ suretlü – görklü sıfatlı, barış- – sulh eyle-, berkiş- – muhkem ol-, sevin- – şâd ol-, suç bağışla- – afv eyle-, bozulmuş – bâtil olmuş, yanud vir- – ivâz eyle-, gör- – müşahede kıl-, bilmezlik – câhillük, bezen- – ârâyış bul, sagınç kıl- – fikr eyle-, görgil – nazar kılğıl, ağız birikdür- – ittifâk id-, diril- – rûzgâr geçür-, bildür- – haber id-, yiner – gâlib olur, oğrılık – harâmîlik, dirgen- – cem ol- vs.

Yazar pek çok zıt anlamlı kelimeye de yer vermektedir. Bunların bir kısmı yine Arapça ve Farsçadan alınma *fânî-bâkî, hayr-şer, azîm-hakîr* ve benzer kelimeler olsa da konumuz açısından ilgi çeken Türkçe zıt anlamlı kelimeler ağırlıktadır. Bu kelimelerden bazıları günümüzde artık kullanımdan kalksa da bir kısmının aynen veya küçük fonetik farklılıklarla dilimizde varlığını sürdürdüğü görülmektedir: *bay-yok-sul, ulu-uşak, ulu-kiçi, az-öküş, assı-ziyan, bilür-bilmez, koca-yigit, ir-te-gice, dün-gün, sakınmak-karışmak, ırak olmak-yakınlık eylemek, katlu-katsız, yalan-dogrı, yalancılık-dogrılık, gül- - ağla-, otur- - dur-, genşed- - çek- vs.*

Eserde dikkati çeken hususlardan birisi de ikilemelerdir. Güçlü anlatımı sağlayan ikilemeler Eski Uygurca ve Karahanlıcada yaygın olarak kullanılmaktadır. *Kelile ve Dimne*'de fazla olmamakla birlikte bunları görmek mümkündür. Örneğin, metinde *yilüp yortmak, sormak irdemek* hep bir arada kullanılmaktadır. Ayrıca sıkça görülen *yir yurd* ikilemesinin yanında bir defa da *yir su* şekli bulunuyor. İlk defa Yenisey anıtlarında bir arada görülmeye başlayan *yer sub(suv)* “toprak, ülke, vatan” anlamında kullanılmıştır: *Yerim subum* – ülkem, vatanım. Bu ikileme bugün de Güney Sibiry ve bazı Kıpçak Lehçelerinde “vatan” kavramını karşılamaktadır. Anadolu sahasında bu, giderek yerini *yir yurd* ikilemesine bırakmıştır.

Kul Mesud tercümede deyimlere de yer vermektedir. Örneğin, “*anuñ işi bünyâdın kendüzin görmek ve tekebbürlik ve burunluluk üzerine gördüm...*” cümlesinde geçen, daha eski kaynaklarda rastlayamadığımız ve Oğuzca olması muhtemel olan *burunluluk* kelimesi *burunlu* “kibirli, gururlu” ve *burunluluk* “gurur, kibirlik” şekilleriyle Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde geçmektedir. Arapçada “kibir” kökünden gelen *tekebbür* kelimesine *-lik* eki getirilerek bir karşılık

oluşturulmuştur. *Kendüzin görmek* de aynı anlamda olup Anadolu’da oluşması muhtemeldir. Ayrıca “berber” anlamındaki “*baş yoluyucu*” ve “pişman olmak, pişmanlık” anlamındaki “*barmak ısırma*” gibi deyimler de ilginçtir.

Yine bu konuyla ilgili yazarın metin içerisinde “ölmek” anlamında çok farklı kelime ve deyimleri kullanması da oldukça ilginçtir. “*Ölmek, helâk olmak, can virmek, can ısmarlamak*” gibi yaygın olanların yanı sıra “*yirüñ yüzini eseñlemek, yir karnında menzil idinmek, canın yile virmek, tatlu candan göñül götürmek, ölüm acılığına boyun virmek, helâklik yirine düşmek, teleflik tonın giymek, canını ecel okına umac eylemek, göñlin ölüme virmek, mihnet-i ebediye giriftar olmak*” deyimlerini kullanan yazar hem de kelime tekrarlarından kaçınarak eserine farklı bir güzellik katmıştır.

Eserde daha önce oluşmuş Türkçe kök ve gövdelere ağırlıklı olarak -*lık*, -*mak*, -*maklık*, -*lu*, -*ış*, -*suz* eklerinin; Arapça ve Farsça kelimelere de -*lu*, -*lık*, -*ci*, -*suz*, -*laşmak* ekleriyle *dut-*, *al-*, *ol-*, *id-*, *idin-*, *kıl-*, *eyle-*, *vir-* gibi yardımcı fiillerin getirilerek yeni kelime türetme yoluna gidildiği görülmektedir. Örneğin, *bil-* kökünden daha önce oluşmuş *bilge*, *bilig*, *bilgelik* gibi kelimelerin yanı sıra *bilmeklik*, *bilmez* (*cahil anlamında*), *bilmezlik* (*cehalet anlamında*), *bilü* (*fikir, fehim anlamında*) ve eski *billüg* kelimesinde *g*’nin düşmesi sonucu oluşan *bellü* kelimelerinin Anadolu’da şekillendiğini söyleyebiliriz.

Sözlerimi Mustafa Kemal Atatürk’ün bu konudaki bir vecizesi ile bitirmek istiyorum: “Milli his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin milli ve zengin olması, milli hissin inkişafında başlıca mües-sirdir. Türk dili, dillerin en zenginlerindendir, yeter ki, bu dil şuurla işlensin.”

KAYNAKÇA

- Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*. Çev. Besim Atalay. III, Ankara 1986.
- Drevnetyurkskiy Slovar (Eski Türkçenin Sözlüğü)*. Haz. B.M. Nadelyayev, D.M.Nasilov, E.R.Tenişev, A.M.Şerbak. Leningrad, 1969.
- Ergin, Muharrem. *Orhun Abideleri*, 20. Baskı, İstanbul,1996.
- Kelile ve Dinne*. Farsçadan tercüme, önsöz ve açıklamalar Rahim Sultanov, Bakü 1982.
- Korkmaz, Zeynep, “Türk Kültürü Çerçevesinde Anadolu’da Türk Yazı Dilinin Oluşumu”, *Türk Dili Dergisi*, Haziran 2008, Sayı:678.
- Levend, Agah Sırrı, *Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız. – TDAY-Belleten* 1963, Ankara 1988.
- Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Haz. Ferit Devellioğlu. Aydın Kitabevi Yay. 20. Baskı, Ankara, 2003.
- Yeni Tarama Sözlüğü*. Düzenleyen: Cem Dilçin. TDK Yay. Ankara,1983.

BİR AYDINOĞLU ŞEHİRİ: AYASULUĞ

CAHİT TELCİ*

Türk şehircilik kültürünün tipik özelliklerini barındıran Efes (*Türklerin ifadesiyle Ayasuluğ-Ayasuluk, Bugünkü Selçuk*) eski ve ortaçağlar Anadolu'sunun en önemli ithal ve ihraç limanlarından birisi olarak da bilinmektedir. Şehir, Osmanlılar tarafından 1390 senesinde fethedilmiş ve Ankara Savaşı ile takip eden hadiseler esnasında haylice küçülmüştür. Arşiv kaynakları, mıntıkânın 1475-1530 yılları arasında yeniden bir canlanma eğilimine girdiğini göstermektedir. Ancak XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılın ilk yarısına ait veriler, şehrin tedricen küçülerek neredeyse yok olma noktasına geldiğini ortaya koymaktadır. Şehirle ilgili bu değişimi normal gelişmelerle izah edebilmek mümkün değildir. Tam da bu süreçte, Ayasuluğ'un içerisinde yer aldığı Aydın Sancağı'nda da önemli bir değişim yaşanmış, Aydın ve Menteşe sancakları arasında, bu iki sancaktan bazı kazaların ayrılması ile *Sığla* adıyla yeni bir sancak oluşturulmuştur.

Bu farklı idarî ünite içerisinde yer alan kazalardan bir tanesi de *Ayasuluğ* olacaktır. Ancak Ayasuluğ'un *Aydın Sancağı*'ndan ayrılarak, *Sığla Sancağı*'na bağlanması, kazanın tamamı ile ilgili bir keyfiyet değildir. Çünkü XVII. yüzyıla ilişkin arşiv kaynakları *Ayasuluğ Kazâsı*'nı hâlâ *Aydın Sancağı*'na bağlı olarak gösterir¹. Bunun sebebini XVII. yüzyılın son çeyreğine girerken *Ayasuluğ*'a gelen Evliya Çelebi nakle-

* Yrd. Doç. Dr. CBÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü , Manisa.

¹ Bkz. 1619-20 tarihli âvâriz defteri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi. *Maliyeden Müdevver Defter*=(BOA, MAD,) nr. 2447, s. 42; 1650-51 tarihli defter (*İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Atatürk Kütaphı, Muallim Cevdet Yazmaları*, nr. B. 21, s. 11) 1677-78 tarihli defter (BOA, TD, nr. 806, s. 178-79).

der. O Ayasuluğ'un *iki nev üzere* tahrir edildiğini ifade ederek, *Ayasuluğ'u şehri Aydın sancağıdır kal'ası Sığla Sancağı hududu*² ifadelerini kullanır. *Ayasuluğ*'daki çöküşün başlangıcı tam da bu tarihlere denk gelmekle berâber, sürecin yegâne müsebbibi olarak bu değişimi göstermek pek doğru olmasa gerektir.

Biz bu çalışmamızda Osmanlı tahrirlerindeki bazı verileri kullanarak Ayasuluğ'un Aydınoğulları dönemindeki durumu üzerinde bazı değerlendirmeler yapmaya çalışacağız. Kullanacağımız veriler ile üç konuyu belirtmeye çalışacağız. Bunlardan ilki şehrin liman ve kara Ayasuluğ'u olarak ikiye ayrılabilir olan iki parçalı yapısı ve bu bağlamda limanın yeridir. İkinci olarak Ayasuluğ tarihinin en önemli problemlerinden birisi de, tahrir defterleri ile sabit olan mahallelerden hiç birisinin isminin bugüne ulaşamamış olmasıdır. Yani gerek beylikler gerekse Osmanlı dönemi mahallelerinin yerlerini bugün bilememekteyiz. Bu çalışma kısmen de olsa, sur içi iskânının sur dışına taşması ve ilk kurulan mahalleler meselesine de değinmeyi amaçlamaktadır. Son olarak su kemerleriyle de bilinen Ayasuluğ'daki su meselesi ele alınacaktır.

Öncelikli olarak şehrin imar ve inşasında dikkat çeken unsurlara baktığımızda *Ayasuluğ*, hisar dışında kısmen batı ve özellikle de güneye doğru büyüyen bir şehir olarak görülmektedir. Sırtını kuzeyde *Ayasuluğ* tepesine vermiş ve Evliya Çelebi'nin *aşağı şehir, varoş* olarak tarif ettiği yönlerde doğru büyümüştür.

Bu gelişme içerisinde birçok önemli simanın, şehrin imar ve inşasında katkıları bulunmaktadır. Aydınoğlu İsa Bey bunlardan birisidir. Yine onun karısı olan ve şehirde bir imaret inşa ettirerek vakıflar tahsis eden Azize Hatun ile şehrin çok işlevli yapılarından biri olan, zaviyeli camiye (*Mescid-i Zaviye*) inşa ettiren, İsa Bey'in oğlu Musa Bey bunlar arasında ifade edilebilir³. Burada hemen bir cümle ile olsa da, Aydınoğlu ailesinin birçok fertlerinin imarçı yönünü mutlaka ifade etmek gerekir. *Aydın* sahasının hemen bütün şehirlerinde, bu ailenin izleri-

² Evliya Çelebi *Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphânesi* 306, *Süleymaniye Kütüphânesi Pertev Paşa 462*, *Süleymaniye Kütüphânesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmaların Mukayeseli Transkripsiyonu-Dizin*, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff. 9. Kitap. İstanbul 2005, s. 76.

³ Himmet Akın, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968, s. 65-66.

ni bulmak mümkündür. Ya bizzat kendileri eserler inşa etmişler ya da yapılan eserleri vakıflarla desteklemişlerdir. *Birgi, Tire, İzmir* gibi bölgesel anlamda önemli şehirlerde, sürekli Aydınoğulları'nın bu imarcı kişiliği ile karşılaşırız.

XV. yüzyılda bölgede servetiyle dikkat çeken önemli simalardan olan Yahşi Bey, hem *Ayasuluğ* hem de *Tire*'nin imarında etkili bir kişi olarak dikkat çekmektedir. O, *Ayasuluğ*'da bir medrese inşa ettirmiştir. Aynı zamanda türbesi de buradadır.

Şehirde mevcut mescitler, kısmen kişi adlarıyla isimlenmiştir. Cemaloğlu, Köse Umur, Ahmed Paşa, Hacı İshak adlı mescitleri inşa edenler de şehrin imarında dikkat çeken kişilerdir. Mescid inşa ettirenler arasında, *Ayasuluğ* hafta pazarı yakınlarında bir mescid inşa ettiren Tatar Ahmed mutlaka ifade edilmelidir. Kendisi hakkında çok bilgimiz olmamakla beraber, bu mescidin muhtemelen *Penbegân Mahallesi*'nde bulunduğunu tahmin etmekteyiz. Tatar Ahmed'in çocuklarının, XV. yüzyılın sonlarında, hâlâ şehirde yaşamakta olduğunu görüyoruz. Kubbe Mescid'in bânisi Karagöz Bey de *Ayasuluğ*'un imarcı kişilerinden birisidir.

Bunların dışında şehirde muhtemelen bânilerinin isimleriyle anılan zaviyeler vardır. Bunlardan Ahi Babuççu, İlyas mu'tak-ı Aydoğmuş ve Saru Hacı isimleri arşiv belgelerinin XV. yüzyıldan günümüze taşıdığı isimlerdir. Bu arada arşiv kaynaklarının bize türbesinden bahsettiği Şehabeddin Sivâsî de vurgulanmalıdır.

Şehir, döneminin birer eğitim kurumu kabul edilebilecek olan, Dârülhuffâzlar bakımından da zengindir. İnşa ettirenlerin adlarıyla anılan, ancak mimari yapı olarak günümüze ulaşamayan bu kurumlar içerisinde Buzcu Ali, Hoca Ali, Ahmed veled-i Tursun ifade edilebilir.

Ayasuluğ'da Türk şehirciliğinin önemli unsurlarından olan hamamlar da dikkat çeker. Hamam inşa edenler arasında, aynı zamanda bir mahalleye de ismini veren, Burak Bey'i özellikle ifade etmek gerekir. Ayrıca İsa Bey döneminde yaşayan ve hamamının inşası, muhtemelen İsa Bey Camii'nin inşası ile aynı döneme rastlayan, Hoca Ali'yi de XIV. yüzyıl *Ayasuluğ*'unun bina yapıp, vakıflar tahsis eden önemli simaları arasında ifade etmek gerekir.

Bunların dışında, vurgulanması gereken kişilerden bir tanesi Aydınoğlu İsa Bey'in torunu Mehmed Şah Çelebi bin Musa Bey'dir. Kendisi Ezine Pazarı Camii'nin yeniden tamirini sağlayan kişi olarak da bilinmektedir⁴.

Kanuni dönemi vakıf kayıtları, onun *Ayasuluğ*'da yapılmasını istediği eserler için vakfettiği nakit parayı kaydeder. Anlaşıldığı kadarıyla O, şehirde mescit, muallim-hane ve kervansaray inşa edilmesi amacıyla bir vakıf tesis ederek, bütün bu imar faaliyetleri için 37.000 akça nakit para ile bazı akarlar tahsis etmiş idi.

Mehmed Şah Çelebi bin Musa Bey'in vakfettiği menkul ve gayrı menkuller şöyledir⁵:

Ne İçin Vakfedildiği	Vakfedilen
Mescit ve muallim-hane inşası için nakit	12.000
Kervansaray inşası için	6.000
Ezine Pazarı Câmii'nin bakım-onarım ve tamiri için	3.000
Ezine Pazarı Câmii'nde havlu ve sâye bân inşası için	6.000
Vakfın tevliyeti için faizle işletilmek üzere	10.000
Mescidin bakım-onarım, hasır ve kandillerin yağı için	Söke'de 10 dükkân
İmam-muallim için Ezine Nahiyesi'nde	Değirmen
Müezzîn için	Yarım Değirmen hissesi
Günlük iki cüz Kur'an okunması için	Söke'de Bağ
Toplam Nakit	37.000

Yine benzer bir kişi de, Musa Çelebi bin Mahmud Bey'dir. Bu kişi de, 5 değirmen, 2 değirmenin yarım hissesi, bir değirmenin ¼ hissesi, 2 bağ ve 2 de araziyi, 35 camus ve 600 koyun ile beraber vakfetmiştir. Bu vakıf, evlatlık vakıf olup, ancak kendi neslinden kimse kalmadığında, bir Dârülhuffaz yapılarak, her gün bir hatim okunması için vakfedilmiştir⁶.

⁴ Bu cami için bkz. Machiel Kiel, "Magnesia on the Maender, From Hellenistic Polis to Byzantine Castle and to Emirate and Otoman Marketplace" Abdeljelil Temimi (ed), *Architecture des Demeures, Inscription Funeraires et Dynamique de Restauration, Actes du 11eme Congres du Corpus d'Archeologie Ottomane dans le Monde*, Zaghouran 1998, ss. 101-114.

⁵ TKGM, KK, TD, nr 571, vr. 40^a; BOA, TD, nr 166, ss. 419.

⁶ TKGM, KK, TD, nr 571, vr. 40^a; BOA, TD, nr 166, ss. 419.

1. Şehrin Konumu

XVI. yüzyıl mufassal tahrir defterleri *Ayasuluğ* faslına başlarken, şehrin konumunu tarif ederek, kasaba halkının vergiden muaf olduklarını, hayli teferruatlı bir şekilde nakleder ⁷:

“kasaba-i mezkûrenin şehirlüsü ücrâ yerde ve deniz kenârında ihtiyatlu mahalde mütemekkîn olmağın sâbika mağfurunle-hümâ Hazret-i Sultan Bayezid Hân ve pâdişâh-ı cihan-mekân Sultan Selim Hân aleyhimü'r-rahme ve'l-gufrân hükm-i âlişân sadaka edüb ulakdan ve suharadan ve cerahordan ve hisar yap-masından ve doğancıdan ve sekbandan ve azabdan sâir âvâriz-dan muâf eyleyüb vilâyet-i mahrûseye âvâriz salınmalu oldu-ka bitilü ve bitisüz demeyüb âvâriz olasin deyü hüküm ve emr dahi olunursa Ayasuluğ halkı üşendirmeyüb incitmeyeler deyu müekked ahkâm-ı sultâniye sadaka olunub Ayasuluğ halkı tekâ-lif-i divâniye ve âvâriz-ı örfiyyeden vech-i meşrûh üzere muâf ve müsellemler olmuşlar imiş hâliyâ ol hükümler âsîtâne-i saadete arz olundukta maznûnunu mukarrer ve müsellemler buyurub mah-rûse-i mezkûre halkının eline menşûr-ı vâcibü's-sürûr sadaka buyurulmuş ve şimdiki halde kuvvet-i kâhire-i Süleymânî satve-tiyle sâir memâlik-i islâmiyeye mülhak olan cezîre-i Rodosu tâ-mir için âme-i vilâyetin âyânından her kasabadan birkaç nefer kimesne cezîre-i mezkûrda temekkün ettirilmek emr olundukta mahrûse-i Ayasuluğ ahâlisi muâf kalınıb vatan-ı aslilerinde mu-karrer olmak eceliyçün müekked hükm-i şerifleri var tekâlif-i ör-fiye ve âvâriz-ı divâniyeden muâf ve müsellemlerdir”

Buradaki alıntının girişinde yer alan, *kasaba-i mezkûrenin şehir-lüsü ücrâ yerde ve deniz kenârında ihtiyatlu mahalde mütemekkîn ol-mağın* ifadeleri, şehrin bulunduğu yeri tarif etmektedir. Bu ifadedeki sorun şudur: Aslında *Ayasuluğ*, II. Bayezid zamanında deniz kenarın-da değildir. Hatta XVII. Yüzyılda, hemen Evliya çelebi burayı ziyaret ettikten sonra, *Ayasuluğ* kalesindeki neferatın buradan nakledilmeleri eşnasında, dönemin belgelerinde kalenin ve bir anlamda da şehrin de-niz kenarında olmadığını gerekçe olarak ifade edilmektedir. Ama XVI. Yüzyıla ilişkin alıntı *Ayasuluğ*'u böyle târif etmektedir. Bunun sebebi nedir?

⁷ BOA, TD, nr. 166, s. 411.

Öyle anlaşıyor ki, bu vergi muafiyeti meselesi ve gerekçeleri, Aydınoğulları zamanından kalan bir keyfiyet, kadim bir uygulamadır. Osmanlı yönetimi, burayı fethettikten sonra, muhtemelen şehirde bulunan Venedik ve Ceneviz konsolosları dolayısıyla, bu devletler ile ilişkilerini bozmamak için, mıntıkada Aydınoğulları zamanında geçerli olan hukukî mevzuatı, değiştirmeden devam ettirmeye çalışmıştır. Dolayısıyla bu tarif ve muafiyet, aslında XIV. yüzyılın *Ayasuluğ*'u'na ki hukukî durumu yansıtmaktadır.

Öte taraftan bu alıntı açık bir şekilde *Ayasuluğ*'un bir liman de kara *Ayasuluğ*'u olarak iki parçalı yapısına işaret etmektedir. *Ayasuluğ*'u bugünkü şehrin bulunduğu alandır. Aşağıda bu alanın gelişmesi üzerinde de durulacaktır. Ancak liman mıntıkası nerededir sorusunun cevabını da vermek gerekir⁹.

Osmanlı dönemi kayıtlarından, XV. Yüzyılın ilk yarısından XV. Yüzyılın son çeyreğine kadar önceleri sadece Çeşme daha sonra ise Çeşme, Karaburun ve Ayayorgi limanları ile birlikte gelirleri sürekli artış gösteren *Ayasuluğ* limanının varlığını biliyoruz. Ancak yine biliyoruz ki bu liman daha XIV. yüzyılda bile dolmuş, şehir ve liman arasında bir mesafe meydana gelmiştir¹⁰.

Aslında bölgedeki tarihsel gelişmelere biraz yukarıdan baktığımızda limanın yeri konusunda akla gelen ihtimallerden birisi Kuşadası-Scala-Nova'dır¹¹. Çünkü tarihsel olarak *Ayasuluğ*'un çöküşü ile Kuşadası'nın yükselişi birbirini takip eder, hem Kuşadası-Scala Nova ortaçağlardan itibaren kullanışlı bir limandır, hem de mıntika olarak

⁹ Aynı gayretin bu devletler tarafından verildiği de bilinmektedir. Bu süreç ile ilgili olarak bkz. Max Silberschmidt, *Venedik Menbalarına Nazaran Türk İmparatorluğunun Zuhuru Zamanında Şark Meselesi*, çev. Köprülüzâde Ahmet Cemal, İstanbul 1930, s. 56 vd.

¹⁰ Uğur Tanyeli vaktiyle şehircilik konusundaki kapsamlı çalışmasında *Ayasuluğ*'un bu iki parçalı yapısına işaret ederek kara *Ayasuluğ*'unu Türk e Rum liman *Ayasuluğ*'unu da İtalyan *Ayasuluğ*'u olarak tarif etmektedir. *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15. yy)* İstanbul 1987, s. 114; Keza Feridun Emecen de şehrin bu iki parçalı yapısına işaret eder, bkz. "Ayasuluk" *TDV İA*, IV, 225-226; *Doğu Karadeniz'de İki Kın Kasabasının Tarihi Bulancak-Piraziz*, İstanbul 2005, s. 18.

¹¹ E. A. Zachariadou, *Trade and Crusade, Venetian Crete and the Emirats of Menteşe and Aydın (1300-1415)*, Benetia 1985, s. 155, Franz Taeschner, *Die Entwicklung des Wegenetz und des Verkehrs im Türkieschen Anatolien*, *Anadolu Araştırmaları* 1/2, İstanbul 1959, s. 171.

¹² Cahit Telci, *Üçra Yerde ve Deniz Kenarında İhtiyatlı Mahalde Bir Şehir Ayasuluğ*, İstanbul 2010, ss. 49-57 Burada Liman konusu daha etraflıca tartışılmıştır.

Ayasuluğ'a tabidir. Bu anlamda pekâlâ Kuşadası-Scala-Nova'nın Ayasuluğ'un limanı olması ihtimali mantıklı görünebilmektedir¹².

Ancak liman olarak şehre daha yakın bir muntıkada Pamucak kıyılarında hemen nehrin denize döküldüğü yerde bulunan bir sarnıç ile nehrin içerisine doğru bulunan bazı kalıntılar limanın bu muntıkada bulunabileceğini düşündürmektedir¹³.

XVI. yüzyıla kadar şehrin genişleme istikameti, kuzey-güney doğrultusunda olmuştur. Tarihsel mimarî birikimin de hisar ile *Karakolya-nı Mescidi*'nin hemen arka tarafları arasında yoğunlaştığı görülür. Dolayısıyla şehir alanının hisardan başlamak üzere bu muntika arasında oluştuğunu ifade edebiliriz.

XV. yüzyılda şehrin çevresi, zahir ya da sevad olarak da adlandırılan bağlık bahçelik alanlar ile çevrili olmalıdır. Şehrin bu kesiminde bulunan bahçelerden bazıları, vakıflara da konu olmuştur. Mesela Şahpaşa b. Sofu vakfının gelir kaynaklarından bir tanesi olan zerdali bahçesi, *zâhir-i Ayasuluğ*'da¹⁴ bulunmaktadır.

Anadolu'da göçmek denilince genellikle *yaylaya* göçmek şeklinde bilinir. Ancak yine *Anadolu*'nun bazı bölgelerinde, göç zamanı yaylaya değil, *ovaya* göçüldüğü bilinmektedir. Meselâ, *Manisa*'da ahali ovada kule olarak da adlandırılan bağ evlerine göçmekte idi. Bunun gibi bu erken tarihlerde Ayasuluğ ahalisinin de ovaya göçtüğü anlaşılmaktadır.

Hisar Yakası köyü civarının da içerisinde bulunduğu ova, *Ayasuluğ* ahalisine geniş ve verimli ziraat arazileri sağlamakta idi. Bu kesimin dışında, şehir içi ya da çevresinde, görece olarak daha küçük meyve bahçeleri mevcuttur. Mesela Hoca Ali Dârülhuffazı vakfının gelir kaynaklarından olan bağ ve araziler, hem *nefs-i şehir* hem de *civâr-ı şehir*'dedir¹⁵.

¹²Konu hakkında vaktiyle yapmış olduğumuz çalışmada liman olarak Kuşadası'na işaret edilmiş idi. Bkz. Cahit Telci, *XV-XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ Kazası*, İzmir 1999 (*E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*).

¹³Vaktiyle M. Kiel de Scala-Nova isminden kaynaklanan bir karışıklığa işaret etmektedir. O da limanın bahsettiğimiz muntıkada olabileceğine işaret etmektedir. Bkz. "Kuşadası: Genose Colonial Town of the 1300's or Ottoman Creation of the 17. Century?" *CIEPO XV Sempozyum Bildirileri 12-22 Eylül 2000*, Çeşme Ankara 2004, s. 403-415: Limanın yeri konusunda teferuatlı bir değerlendirme için bkz. . Cahit Telci, *Ücrâ Yerde ve Deniz Kenarında*... ss. 49-57.

¹⁴TKGM, KK, TD, nr. 571, vr. 47^a.

¹⁵TKGM, KK, TD, nr.571, vr. 37^a.

2. Ayasuluğ Şehri Mahalleleri

Her ne kadar Aydınogulları zamanından kalma ve şehrin fiziksel yapısı konusunda açık bilgiler içeren kayıtlarımız yoksa da XV. yüzyılın son çeyreğinde düzenlenmiş olan defterlerde bulunan bilgiler, XIV. yüzyıl konusunda bazı yaklaşımlarda bulunabilmeyi mümkün kılmaktadır¹⁶.

Her ne kadar nüfusu konusunda açık veriler ortaya koyamasak da, *Ayasuluğ*'un en görkemli zamanlarını yaşadığı, meselâ İsa Bey zamanında, hangi mahallelerden oluşmakta olabileceği konusunda bazı değerlendirmelerde bulunmak mümkündür.

Aşağıda da ifade edileceği gibi 1475 civarında hazırlanan tahrir defteri Ayasuluğ'u 13 mahalle olarak kaydetmiştir. Ancak bu defteri hazırlayan kâtipler, her nedense *Yegân ve Şeyhlü, Kayacık ve Bey Hamamı, Kubbelü Mescid ve Şadgâm, Hatib ve Saru Sinan, Küffârân-ı Eski Hisar ve Bey Hamamı* şeklinde dokuz farklı mahalleyi, ikişer ikişer birleştirerek, beş başlıkta ele almışlardır¹⁷.

Buradan hareketle, vaktiyle şehirde müstakil mahalleler olan bu dokuz mahallenin-nüfuslarının azalması gibi muhtelif sebepler yüzünden iyice küçülmüş ya da dağılmaya yüz tutmuş oldukları, Osmanlı kâtiplerinin de, bölgenin tahriri esnasında, bu mahallelerden, muhtemelen birbirine komşu iki mahalleyi birleştirerek kaydetmiş oldukları ifade edilebilir. Bu birleştirmeyi yaparken, belirginlik olması açısından, her iki mahalle ismini de muhafaza etmiş olmalıdırlar.

Keza, bu isimlendirme biçimi, Yavuz dönemine kadar devam edecek, daha sonra, aşağıda teferruatıyla ifade edileceği üzere, çift yazılan mahallelerden birer tanesi artık kaydedilmemeye başlayacaktır. Mesela *Kayacık ve Bey Hamamı* 1512 tarihli defterde, sadece *Kayacık* ismiyle kaydedilmiştir. Yine *Yegân ve Şeyhlü* mahalleleri, Yavuz döneminde önce *Şeyhler nam-ı diğer Yegân* ismiyle kaydedilmişken, Kanuni döneminde sadece *Şeyhler* adı kalacak ve *Yegân* artık kullanılmayacaktır.

¹⁶ Ayasuluğ şehri ve mahallelerinin yapısı konusunda bkz. Cahit Telci, *Ücrâ Yerde ve Deniz Kenarında, ...*

¹⁷ BOA. MAD, nr. 585, ss. 14-18.

Dolayısıyla, Beylikler dönemi ve Osmanlı fethinin ilk yıllarında *Ayasuluğ* mahalleleri arasında *Yegân*, *Bey Hamamı*, *Şâdgâm*, *Saru Sınan*, *Satılmış Fakih* mahallelerinin de müstakil mahalle olarak bulundukları söylenebilir.

Bunların dışında mufassal defterlerde bulunmayan, ancak Kanuni dönemi vakıf defterinde *Mescid ve Zaviye-i Musa Bey*'in vakıfları ile Kalender-hane vakıfları arasında, birer arazinin yeri olarak, *Mahalle-i Subaşı* gösterilmiştir¹⁸.

Ayasuluğ'un yer aldığı hiçbir mufassal defterde, bu isimle bir mahalle yer almamaktadır. Ancak, *Ayasuluğ* şehrinde *Subaşı Mescidi* isimli bir mescit bulunmaktadır. Dolayısıyla XIV. yüzyıl *Ayasuluğ*'unda bu isimle bir mahallenin de bulunmakta olabileceğini var sayabiliriz.

Yukarıda ifade ettiğimiz mahallelerin adları, XVI. yüzyılda ortadan kalkarak, mufassal tahrir defterlerine artık kaydedilmediği gibi, *Subaşı Mahallesi*'nin adı, daha erken tarihlerde ortadan kalkmış ve XV. yüzyıl mufassal defterlerine girmemiş olmalıdır.

Benzer bir durum, *Hoca İbrâhim Mahallesi* için geçerlidir. Mevlî-hane vakıflarından bahsedilirken, bu vakıfların *Hoca İbrahim Mahallesi* Mescidi'ne mülhak olduğu ifade edilmektedir¹⁹. Ancak ne XV. ne de XVI. yüzyıl mufassal defterlerinde, şehirde bu isimli bir mahalle bulunmamaktadır. Bu mahallenin de erken dönemlerde, şehrin mahallelerinden olduğu, ancak XV. yüzyıla bile ulaşmadığı varsayılabilir.

Böylesi bir başka mahalle de *Cami Mahallesi*'dir. Bu mahalle adına da hiçbir mufassal defterde rastlanmamakla beraber, Kanuni dönemi vakıf defterinde *Nefs-i Ayasuluğ*'da bulunan bir zeminin yeri ifade edilirken, bu mahallenin adının kullanıldığı görülmektedir²⁰. *Cami Mahallesi*, gerçekte şehrin erken dönem mahallelerinden birisi olup, Osmanlı fethinden önce ortadan kalktığı için mi mufassal defterlere girmemiştir? Yoksa sadece caminin olduğu yeri ifade etmek için mi bu isim kullanılmıştır? Bu sorulara şimdilik açık cevap vermek mümkün değildir.

¹⁸ TKGM, KK, TD, nr.571, vt. 37^b, 39^a.

¹⁹ TKGM, KK, TD, nr 571, vt. 37^b; BOA, TD, nr. 166, s. 417; BOA, MAD, nr. 617, s. 335.

²⁰ TKGM, KK, TD, nr 571, vt. 41^b.

Tekrar XIV. yüzyıl mahallelerine dönersek, yukarıda ilk Osmanlı tahrirlerinin beş başlık altında kaydettiği dokuz mahallenin, en azından İsa Bey zamanında ve Osmanlı fethi esnasında, müstakil mahalleler olduklarını, dolayısıyla da XV. yüzyılın başlarında şehirdeki mahalle sayısının en azından 18-21 olması gerektiğini ifade edebiliriz.

Özetlersek, XIV. yüzyıl sonları ile XV. yüzyılın ilk çeyreğinde, şehrin mahalleleri şunlardır: *Yegân, Şeyhler, Kayacık, Bey Hamamı, Şâdgâm, Saru Sinan, Satılmış Fakih, Kara Fakih, Hatib, Saru Sinan, Kemer, Penbegân, Burak Bey, Kadı, Bengi Süle, Küffârân-ı Eski Hisar, Küffârân-ı Bey Hamamı, Küffârân-ı Hisar Yakası*²¹ [*Subaşı, Hoca İbrahim, Câmi*]

Şehrin mahalle yapılanmasından bahseden ve en erken kayıtları içeren 1475 tarihli defter, Osmanlı fethinden sonra geçen 50 yıllık zaman dilimi içerisinde, bu mahalleleri *Burak Bey, Penbegân, Kadı, Yegân ve Şeyhlü, Kayacık ve Bey Hamamı, Kemer, Bengi Süle, Satılmış Fakih, Kubbe Mescid ve Şâdgâm, Hatib ve Saru Sinan, Kara Fakih, Küffârân-ı Eski Hisar ve Bey Hamamı, Küffârân-ı Hisar Yakası* adlarıyla 13 başlık altında toplamıştır²². *Satılmış Fakih Mahallesi* de bu tarihten sonra ortadan kalkmış, 1486 tarihli defterlerde, şehir artık 12 mahalle olarak tahrir edilmeye başlanmıştır²³.

Şehrin böylesine küçülmesinde, 1402'de Timur'un tahribatı²⁴ ile 1404 senesinde Ayasuluğ'un Cüneyd Bey'in eline geçtikten sonraki gelişmelerin etkili olduğu muhakkaktır.

XVI. yüzyılın ilk yarısında, 1512 ve 1529 tarihli kayıtlarda gördüğümüz tek değişim, şehirdeki iki Gayrimüslim mahallenin, artık tek mahalle olarak tespit edilmesi neticesinde, mahalle sayısının 11'e düşmesidir. *Ayasuluğ* şehri, mahallelerinde yeni bir değişimi 1575 tarihli mufassal defterde görürüz. Bu deftere göre mahalle sayısı 10'a düşmüştür. *Hatib ve Saru Sinan Mahallesi* artık yoktur. *Ayasuluğ*'da, ma-

²¹ Zeki Arıkan, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ", *TTK Belleten*, LIV/209, (Nisan 1990), Ankara 1990, s. 143. Burada sadece mufassal defterlerde yer alan kayıtlar kullanıldığı, yukarıda ifade ettiğimiz gerekçelerle şehrin mahallelerinden olması gerektiği üzerinde durduğumuz *Subaşı, Hoca İbrahim ve Cami* mahallelerine yer verilmediği, ayrıca şehrin mahallelerinden olan *Küffârân-ı Hisar Yakası* atlanmış olduğu için, mahalle sayısı 16 olarak kaydedilmiştir.

²² BOA, TD, nr. 8.

²³ BOA, MAD, nr. 585.

²⁴ Feridun Emecen, "Ayasuluk", *Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi*, = (TDV. İA), IV, 226.

haller bağlamında en çarpıcı gelişme, XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde karşımıza çıkmaktadır. 1630 civarına ilişkin bir avarız defterine göre şehrin mahallelerindeki değişim öyle bir noktaya varmıştır ki, hemen bütün mahallelerinin ismi değişmiştir. Buna göre şehirdeki mahalleler, *Cum'a*, *Tahtelkal'a*, *Kubbe*, *Şeyh*, *Alaca*, *Kemer*, *İmaret* ve *Kuyumcu* isimleri ile 8 tanedir²⁵. Bu çöküşün sebeplerinin neler olduğunun elbette ki ortaya konulması gerekir. Ancak bu sorunun cevabı, soru kadar açık değildir. Bununla beraber birkaç ihtimali ifade etmek gerekir. Bunlardan ilki *Menderes* nehriyle ilgili olup, nehrin yatak değiştirmesi ya da çok güçlü bir taşkınla şehrin harap hale gelmesinden bahsedilebilir. Yine şehrin uzun yüzyıllar, sıtma üreten bir bataklık alanı halinde olduğu bilinmektedir. Şehrin bataklık haline gelmesi süreci, bu değişim ile kısmen de olsa ilişkili olmalıdır. Evliya Çelebi ve hemen onunla çağdaş olan Edmund Chishull'un, şehir ikametgâhlarının elli-altmış kulübe ile bir kaç evden müteşekkil olduğunu ifade ederlerken²⁶, şehirdeki cami kalıntılarından, yıkık hamamlardan bahsediyor olmaları, şehrin bir deprem ile bu hale gelmiş olabileceğini düşündürmektedir. Yine 1653 senesinde *İzmir* civarında etkili olmuş ve 3.000 kişinin ölümü ile sonuçlanmış olan depremin²⁷, burayı da etkilemiş olması mümkündür.

Ayasuluğ mahalleleri konusunda dikkat çekilmesi gereken bir başka konu da, *Kara Fakih* ve *Satılmış Fakih* isimli iki mahalledir. Bilindiği üzere, Aşıkpaşa-zâde'nin tanım ve tasnifinden hareketle, erken Osmanlı dönemi Anadolu'sunda *Ahiyân-ı Rum*, *Abdalân-ı Rum*, *Bâciyân-ı Rum* ve *Gaziyân-ı Rum*²⁸ üzerinde çokça durulmuştur. Aslında bunlar kadar, hatta daha önemli bir grubu da *Fakihler*, oluşturmakta-

²⁵ BOA, MAD, nr. 3098, s. 16; Cahit Telci, *XV-XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ Kazâsı*, İzmir 1999, (E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi) s. 36-37.

²⁶ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi* s. 73; Edmund D. Chishull, *Travels in Turkey and Back to England*, London 1747, s. 22-24. Kitabın Türkçe'ye çevirisi için bkz. *Türkiye Gezisi ve İngiltere'ye Dönüş*, trc. Bahattin Orhon. İstanbul 1993, s. 42-43; Cahit Telci, *a.g.t.*, s. 37.

²⁷ Alexis Perrey, *Memoire Sur Les Tremblements de Tere*, Academie Royale de Belgique, 1848, s. 23. Bu yıllardaki depremler İsa Bey Câmii'nin minarelerinden birini yıkmış idi. bkz. Ali Haydar Bayat, "Anadolu Beylikleri Döneminin En Önemli Eserlerinden Aydınoluğlu İsa Bey Câmii Kitabeleri", *X. Türk Tarih Kongresi Tebliğler*, Ankara 1991, s. 952; Ayasuluğ'daki depremlerin tarihsel gelişimi için bkz. Lütfi İhsan Sezer, "Selçuk (*İzmir*) Sismoteknik Alt Yöresinde Depremsellik ve Deprem Riski", *Birinci Uluslararası Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu*, ss. 87-101; Ayrıca bkz. Cahit Telci, *a.g.t.*, s. 36-38.

²⁸ Aşıkpaşa-Zâde, *Tevârih-i Al-i Osman Aşıkpaşa-Zâde Tarihi*, nşr. Âli Bey, İstanbul 1332, s. 205.

dır. Fakihler, *Anadolu*'da şehir kültürünün gelişmesinde son derecede etkili olmuşlardır. Beylikler dünyasında, beylerin yönetim ilişkileri içerisinde hep Fakihler bulunmaktadır²⁹. *Anadolu*'nun "Uç" bölgelerinde kurulmuş olan erken şehirlerde, *Fakih* isimli mahalle veya mescit ve zaviye gibi birçok mimari eser görülmektedir. *Ayasuluğ*'daki iki mahalle isminin *Fakih* unvanlı kişilere bağlanıyor olması, burada da fakihlerin rolüne işaret etmektedir.

Ayasuluğ mahalleleri konusunda üzerinde durulması gereken bir mesele de, şehrin henüz sur içinde bulunduğu dönemlerde, XIV. yüzyılın en geç son çeyreğine kadar sur içerisinde teşekkül etmiş olan ve Osmanlı fethinin de hemen ilk yüzyılı esnasında kısmen varlığını devam ettiren sur içerisindeki mahalle ya da mahallelerdir. Yani Sur içerisinde olan mahalle ya da mahallelerin hangi mahalleler olduğu ya da olabileceğidir.

Sur içerisinde mevcut olan caminin eteklerinde yürütülen son kazılar, bu alanın meskûn bir yer olduğunu ortaya koymaktadır. Gerek cami, gerekse bu meskûn alanın *kaya* zemin üzerinde bulunduğu, hemen ilk bakışta fark edilebilmektedir.

Dolayısıyla bu iç kale caminin, hemen güney-güney doğu istikametlerinde *kaya* zeminin üzerinde bulunan alanın, en azından XIV. yüzyılın sonlarına kadar, *Kayacık Mahallesi* olduğunu varsayabiliriz.

Bu varsayım, elbette sadece *kaya* zeminden kaynaklanan bir keyfiyet değildir. Osmanlı kâtiplerinin mahalleleri kaydederken kullandıkları ve mahalle ile şehri ilişkilendirdikleri **der** ya da **tâbi** terimlerinden hareketle, *Kayacık Mahallesi*'nin sur içinde yer almış olması gerekir. Beylikler çağında bu mahalle sur içinde olup, sonradan sur dışına taşmış ise de, Osmanlı kâtipleri bu mahalleyi sürekli sur içi ile ilişkilendirmişlerdir. İkinci olarak hemen, bu caminin batı tarafında yer alan ve muhtemelen fetih sonrasında, cami ile beraber inşa edilmiş olan küçük bir hamam bulunmaktadır. Bu hamamın Bey ailesinin kale içerisindeki hamamı olduğunu var sayarsak, iç kalenin batı eteklerinde *Bey Hamamı* isimli bir mahallenin daha olabileceğini ifade edebiliriz.

²⁹Halil İnalçık "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", *Türkler*, C. IX, s. 81. Aydın ve Menteşe beylerinin yanlarındaki fakihler topluluklarından bahseden İbn Battuta, için bkz. Feridun Emecen, "Saruhanogulları ve Mevlevilik", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*, İstanbul 1995, s. 285.

Böylece, XIV. yüzyıl ortalarında, kale içinde en azından iki mahal-
lenin var olduğu, yukarıda ifade ettiğimiz siyasal gelişmeler ile bera-
ber, bunların harap hâle geldiği ve sonradan aynı isimle, bu sefer sur
dışında yeniden teşekkül ettikleri sur dışına taşıkları ifade edilebilir.

XIV. yüzyılın son çeyreğinde, İsa Bey Camisi'nin inşasından sonra
bile, kale ahalisi bir müddet, yaşam alanı olarak sur içinde kalmaya
devam etmişlerdir. Ahali muhtemelen cuma namazı ve hamam gibi
bazı ihtiyaçları için, iç kalenin batı kapısından başlayan ve yamaçlar-
dan aşağıya, doğruca camiye kadar uzanan patika yol ile dışarı çıkıp,
ihtiyaçlarını gördükten sonra tekrar kaleye dönmüş olmalıdırlar. Bu
patika yol yer yer kaybolduğu halde hâlâ fark edilebilmektedir.

Özetle sur içindeki cuma camisi ve hamamı, sur dışında yeniden
oluşturulmuştur. Dolayısıyla sur içinin iki mahallesi olan *Kayacık* ve
BeyHamamı mahalleleri, birisi cami ötekisi hamam fonksiyonuyla, an-
cak bu sefer daha büyük olarak, sur dışında yeniden teşekkül etmiştir.

XV. yüzyılın defterlerinde bulunmamakla beraber, 1512 tarihli def-
terde, mahallelerin kaydedilmesi sırasında, mahalle ile şehri biri biri-
ne konumlandıran iki farklı kavram kullanılmaktadır. Bunlar *der* ve
tâbi ifadeleridir. Osmanlı kâtibi bazı mahalleleri *der Ayasuluğ* bazıla-
rını ise *tâbi-i Ayasuluğ* şeklinde kaydetmiştir. 1529 tahriri de bu ayrımı
kısmen devam ettirmiştir³⁰.

Ayasuluğ Mahallelerinin Şehirle İrtibatını Kuran İfadeler

Mahalle	1512	1529
Burak	<i>Tâbi-i mezbûr</i>	<i>Tâb-i M</i>
Kara Fakih	<i>Der Ayasuluğ</i>	-
Penbegân	<i>Tâbi-i mezbûr</i>	<i>Tâbi-i M</i>
Bengi Süle	<i>Tâbi-i O</i>	-
Hatip nd. Alaçeşme	<i>Der mezbûr</i>	-
Kemer	<i>Tâbi-i O</i>	-
Kubbe Mescid ve Şadgân	<i>Tâbi-i O</i>	<i>Tâbi-i Ayasuluğ</i>
Kayacık	<i>Der mezbûr</i>	<i>Anîl- mahallât-ı mezbûr</i>
Şeyhlü nd. Yegân	<i>Der mezbûr</i>	-
Kadı	<i>Tâbi-i Ayasuluğ</i>	-

³⁰ Bu kavramlardan hareketle, mahalle ve şehir ilişkisinin ortaya konulmaya çalışıldığı
bir çalışma olarak bkz. Cahit Telci, "XV-XVI. Yüzyıllarda Tire Şehri", *Türk Kültüründe Tire II*
Sempozyum Bildirileri, 17-19, Kasım 2006, Haz. Mehmet Şeker, İzmir 2008, ss. 21-40.

Bu tablodan da hareketle, **der** ibaresiyle ifade edilmiş olan mahallelerin sur içi alanda yer aldığı ya da *Kayacık Mahallesi*'nde olduğu gibi, sur içi alan ile ilişkili olarak kabul ediliyor olduğunu ifade edebiliriz. Gerçi şimdilik *Kayacık ve Bey Hamamı Mahallesi* dışında **der** bağlacı ile ifade edilen mahallelerin, sur içi alanda bulunduğu dair başka bir karinemiz yoktur.

1529 tahririnde **der** ifadesiyle anılan hiçbir mahallenin bulunmaması, sur içinde artık iskânın bulunmuyor olması anlamına da gelebilir. Elbette, 1512 senesinde **tâbi** kaydıyla verilen *Bengi Süle*, *Kemer* ve *Kadı* Mahallelerinin, 1529 tahririnde, bu kayıt kullanılmadan verildiği de hatırdan çıkartılmamalıdır.

Özellikle *Kayacık* mahallesini kale ile irtibatını göstermesi bakımından Osmanlı döneminde dizdarın bu mahallede oturuyor olduğunu da ifade etmek gerekir. Mahalle, hem *Kayacık der Ayasuluğ* ifadesiyle kayıtlı, hem kale dizdarı bu mahallede oturuyor, Bir özellik daha ifade etmek gerekirse cami görevlileri de bu mahallede oturmaktadır. Hal böyle olunca *Kayacık* mahallesini hem sur içerisi ile ilişkilendirebilmek hem de sur dışında caminin bulunduğu alan ile irtibatlandırmak mümkündür.

Özetle ifade etmek gerekirse, bu mahalle vaktiyle sur içerisinde iken XIV. yüzyılın son çeyreğinde İsa Bey camiinin inşa sürecinde sur dışına da taşmıştır³¹. Mahallenin aynı isimle, caminin inşasından bir müddet önce sur dışına taşmış olma ihtimalinden de söz etmek mümkündür. Çünkü böylesine önemli bir eserin inşa edildiği yere, *İsa Bey Mahallesi*, *Cuma Mahallesi*, *Cami Mahallesi* şeklinde kendi ismini verememiş olması, burada daha öncesinden başka, ancak köklü bir isimlendirmenin mevcut olabileceğini düşündürmektedir. *Kayacık Mahallesi*'nin 1529 tarihli defterde *ani'l-mahallât-ı mezbûr* şeklinde çoğul ekiyle kaydedilmiş olması, kale içerisinde *Kayacık Mahallesi*'nden başka mahalle/mahallelerin de olması gerektiğine işaret etmek-

³¹ Uğur Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15. yy)*, İstanbul 1987, s. Levha. 3.15. Müellif, mahalleyi sur içi alan ile irtibatlandırmaksızın, bizim de işaret ettiğimiz kesimde göstermektedir.

tedir. Dolayısıyla yukarıda bir cümle ile ifade ettiğimiz *Bey Hamamı Mahallesi*'nin de vaktiyle sur içerisindeki mahallelerden olduğu varsayılabilir.

3. Ayasuluğ ve Su

Belli bir coğrafyada iskânın oluşması, her şart altında suya bağlıdır. Hele tarihsel olarak şehirleşme sürecini, çok uzun süreçte takip edebildiğimiz yerleşmelerin, zengin su kaynaklarının olduğu görülmektedir.

Ayasuluğ, *Menderes* havzasında bir şehir olması sebebiyle, civarında hayli zengin su yatakları bulunmaktadır. Bununla beraber, şehrin gündelik ihtiyacı karşılamaya yönelik su kaynağı açısından zengin olduğu söylenemez. Bilindiği üzere, şehrin suyu kemerler vasıtasıyla dışarıdan getirilmektedir.

Şehrin su probleminin belki bir göstergesi de, bunca mimari eserin olduğu bir şehirde, geleneksel Türk şehirciliğinde olmazsa olmaz unsurlardan birisi olan ve gerek fonksiyon, gerekse mimarisiyle şehre damgasını vuran, müstakil çeşmelerin bulunmamasıdır.

Aşağıda metni ilave edilen, Kanuni dönemi Ayasuluğ vakıflarına ilişkin defterde, birçok yer adının yanında, Türk yer ismi geleneğinde çokça kullanılan ve “çeşme” ifadesini barındıran, sadece iki tane yer adı bulunmaktadır. Bunlar *Kavaklı Çeşme* ve *Kumlu Çeşme*'dir³².

Ayasuluğ'daki çeşmeler genellikle camilerle ilgilidir. Bunun belki tek istisnası, bugün Karakolyanı Camii bitişiğindeki çeşmedir. Arşiv kaynaklarının naklettiği, fakat bugün yerlerini tespit edemediğimiz bir çeşme de *tahte'l-kal'a çeşmeleri*'dir³³. Ancak ne özelliği, ne de kaç tane oldukları belli değildir. Bu çeşmeler ile ilgili olarak yegâne bilgimiz, çeşmelerin suyunun, *Mecrâ-yı Yeni Su* adlı su yolundan geldiğidir.

1930-40'lı yıllara kadar, Selçuk'da Artemis havuzunun olduğu yerde, dört tarafında çeşmeleri olan bir su haznesinin varlığından haberdarız. Bu hazne, *Çamlık*'tan gelen ve aşağıda ifade edilen *Derbend* suyu ile gece sabaha kadar dolar, sabahları insanlar bu haznedan su alırlardı. Bu çeşmeli hazne, klasik dönem kaynaklarının naklet-

³² TKGM, KK, TD, nr.571, vr.38^a, 40^b.

³³ TKGM, KK, TD, nr.571, vr. 41^a.

tiği *Tahte'l-kal'a Çeşmeleri* olmalıdır. Maalesef hiçbir şekilde bugüne ulaşamamıştır.

Aşağıda, Falkener'in su yolu, şehir ve kaleyi gösteren planı üzerinde dikkat edilirse, su yolu, kalenin güney-batısında İsa Bey Camii'ne varmaktadır. *Tahte'l-Kal'a Çeşmeleri*'ni, su yolu üzerinde, kalenin güney doğusuna gelecek şekilde düşünmek gerekir.

Ayasuluğ vakıfları arasında bir tanesi, şehrin suyu meselesi ya da daha doğru bir ifade ile kemerler ile şehre getirilen suyun *Ayasuluğ* için ne anlam ifade ettiğini göstermesi noktasında önemli bilgiler sunmaktadır. *Evkaf-ı Mecrâ-yı Yeni Su* adlı vakıf, Kanuni dönemi vakıf defterinde tanımlanırken, şu ifadelerle yer verilmektedir³⁴:

“**Derbend'den Ayasuluğ şehrine gelüb ahkâm-ı sultânî ile mukarrer olmuştur. Zikr olunan su da hakk-ı şirbi olup mütenâim olan zevâyâ ve mesâci ve hammâmât birkaç akça sâl be sâl cem' olunub mecrâ-i mâ-i mezkûrun ıslahına ve meremetine ve sair levâzımına sarf olunur. Ve kasaba-i Ayasuluğ halkının bu suya ihtiyâc-ı tamı olup kadimü'l-eyyâm dan ilâ yevminâ haza amme-i müsliminin [...]** temekkünlerine bâis-i zâhiri olan ol suyun cereyânıdır”

Bu ifadede dikkat edileceği üzere, şehirde mevcut bazı zaviye, mescit ve hamamların suyu, bu mecra ile sağlanmaktadır. Bunun ötesinde, vakıf defterini tanzim eden kâtip, bu suyun şehir halkı için önemini de, “*kasaba-i Ayasuluğ halkının bu suya ihtiyâc-ı tamını olup*” ifadesiyle vurgulamıştır. Hatta daha ötesinde, *Ayasuluğ*'da insanların yaşayabilmelerinin açık sebebi olarak da, bu suyun varlığına işaret etmektedir.

Vakıf defterindeki ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla, bu suyu kullanan mescit, zaviye ve hamamlar ile evlerinde bu sudan kullanan kişiler, yıldan yıla *Yeni Su Mecrası Vakfı* için belli miktar ödeme yapmakta idiler. Ancak XVI. yüzyıl ortalarında, bu ödemelerin su yolunun tamir ve bakımına yetmemesi sebebiyle, fiilen ortadan kalkmış bazı eserlerin vakıflarından, su kemeri için yeni bir ödenek ayrılması gündeme gelmiş ve bu tasavvur gerçekleşmiştir.

³⁴ TKGM, KK, 77, nr.571, vr. 40^b-41^a.

Aşağıda ek olarak verilen vakıf defteri metninden de anlaşılacağı gibi, şehirde bu suyu kullanan üç hamam bulunmaktadır. Bunlar: Hatun Hamamı, Hoca oğlu (*Ali*) Hamamı ve Burak Bey Hamamı'dır. Bu hamamlardan ilk ikisi defterin tanzim edildiği Kanunî çağında hâlâ faal, *Burak Bey Hamamı* ise harap haldedir. Bunların dışında Musa Bey İmareti, Kalender-hane, Abdullah Bey Mescidi ve Yahşi Bey Medresesi de bu sudan kullanmakta olup, belli oranlar dâhilinde vakfa ücret ödemekle yükümlü oldukları anlaşılmaktadır.

Bunun dışında şehir ahalisinden olup, hane olarak *Yeni Su Mecrası* vakfına ücret ödemekte olan kişiler bulunmaktadır. Bu kişiler su mecrasından evlerine bir şekilde su nakletmiş olmalıdırlar. Her ne kadar bunların hayatları ve kim oldukları hakkında bilgimiz yoksa da, döneminin şehir hayatında önemli kişiler oldukları muhakkaktır. Bu kişiler: Seydi Muhiddin, Üveys Çelebi, Ketenci Seydi, Hacı İbrahim, Ahmed Bey, Maksud Çelebi, Hayreddin Halife'dir.

Bu suyun önemine binaen, şehirde bazı hayır sahipleri suyolunun bakım ve onarımı için kullanılması kaydıyla, faizle işletilmek üzere para vakfetmişlerdir. Suyolu için para vakfeden kişiler ve vakfettikleri para miktarı şöyledir:

Vakfeden Kişi	Miktarı/Akça	Yıllık Faizi/Akça
Hoca Muslihiddin	1.000	150
Hacı Abdurrahman	1.500	215
Şeyh Tursun Bey	500	75

KAYNAKÇA

- Perrey, Alexis, *Memoire Sur Les Tremblements de Tere*, Academie Royale de Belgique, 1848.
- Bayat, Ali Haydar, "Anadolu Beylikleri Döneminin En Önemli Eserlerinden Aydınoğlu İsa Bey Câmii Kitabeleri", *X. Türk Tarih Kongresi Tebliğler*, Ankara 1991.
- Aşıkpaşa-Zâde, *Tevârih-i Al-i Osman Aşıkpaşa-Zâde Tarihi*, nşr. Âli Bey, İstanbul 1332.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. *Maliyeden Müdevver Defter*=(BOA, MAD,) nr. 2447, s. 42; 1650-51 tarihli defter (*İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları*, nr. B. 21, s. 11) 1677-78 tarihli defter (BOA, TD, nr. 806, s. 178-79).
- BOA, MAD, nr. 3098.
- BOA, MAD, nr. 585.
- BOA, TD, nr. 166.
- BOA, TD, nr. 8.
- BOA. MAD, nr. 585, ss. 14-18.
- Telci, Cahit, "XV-XVI. Yüzyıllarda Tire Şehri", *Türk Kültüründe Tire II Sempozyum Bildirileri*, 17-19, Kasım 2006, Haz. Mehmet Şeker, İzmir 2008.
- Telci, Cahit, *Ücra Yerde ve Deniz Kenarında İhtiyatlı Mahalde Bir Şehir Ayasuluğ*, İstanbul 2010.
- Telci, Cahit, *XV- XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ Kazası*, İzmir 1999 (E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Zachariadou, E. A. , *Trade and Crusade, Venetian Crete and the Emirats of Menteşe and Aydın (1300-1415)*, Benetia 1985.
- Chishull, Edmund D., *Türkiye Gezisi ve İngiltere'ye Dönüş*, trc. Bahattin Orhon, İstanbul 1993.
- Chishull, Edmund D., *Travels in Turkey and Back to England*, London 1747.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphânesi 306, Süleymaniye Kütüphânesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphânesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmaların Mukayeseli Transkripsiyonu-Dizin, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, 9. Kitap, İstanbul 2005.

Emecen, Feridun, "Saruhanogulları ve Mevlevilik", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*, İstanbul 1995.

Emecen, Feridun, "Ayasuluk" *TDV İA*, IV.

Taescner, Franz, Die Entwicklung des Wegenetz und des Verkehrs im Türkieschen Anatolien", *Anadolu Araştırmaları* 1/2, İstanbul 1959.

İnalcık, Halil, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", *Türkler*, IX.

Akın, Himmet, *Aydinoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968.

Sezer, Lütfi İhsan, "Selçuk (İzmir) Sismoteknik Alt Yöresinde Depremsellik ve Deprem Riski", *Birinci Uluslar arası Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu*.

Kiel, M., "Kuşadası: Genose Colonial Town of the 1300's or Otoman Creation of the 17. Century?" *CIEPO XIV Sempozyum Bildirileri 12-22 Eylül 2000*, Çeşme, Ankara 2004.

Kiel, Machiel, "Magnesia on the Maender, From Hellenistic Polis to Byzantine Castle and to Emirate and Otoman Marketplace" Abdeljelil Temimi (ed), *Architecture des Demeures, Inscription Funeraires et Dynamique de Restauration, Actes du Ileme Congres du Corpus d'Archeologie Ottomane dans le Monde*, Zaghouran 1998.

Silberschmidt, Max, *Venedik Menbalarına Nazaran Türk İmparatorluğunun Zuhuru Zamanında Şark Meselesi*, çev. Köprülüzâde Ahmet Cemal, İstanbul 1930.

TKGM, KK, *TD*, nr 571, vr. 37^b; BOA, *TD*, nr. 166, s. 417; BOA, *MAD*, nr. 617, s. 335.

TKGM, KK, *TD*, nr 571, vr. 40^{a-b}; BOA, *TD*, nr 166.

TKGM, KK, *TD*, nr 571, vr. 41^b.

TKGM, KK, *TD*, nr. 571, vr. 47^a.

TKGM, KK, *TD*, nr.571, vr. 37^a.

TKGM, *KK*, *TD*, nr.571, vr. 37^b, 39^a.

TKGM, KK, *TD*, nr.571, vr. 40^b-41^a.

TKGM, KK, *TD*, nr.571, vr.38^a, 40^b.

TKGM. KK. *TD*. nr.571, vr. 41^a.

Tanyeli, Uğur, *Anadolı Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15. yy)* İstanbul 1987.

Arıkan, Zeki, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ", *TTK Belleten*, C. LIV/209, (Nisan 1990), Ankara 1990.

AYDINOĞULLARI SÜRECİNDE ANONİM TARİHİ COĞRAFYA

MUNİS ARMAĞAN*

Batı Anadolu'nun fetih ve yerleşim süreci, Türkleşen Anadolu'nun ikinci bölümünü oluşturmaktadır. Coğrafi bütünlük, Anadolu'ya girişten yaklaşık iki yüz yıl sonra sağlanmıştır.

Ancak, Batı Anadolu'ya giriş ve yerleşim süreci ile bilgiler ne yazık ki oldukça sınırlıdır. Arap tarihçiler İbni Sait, Abul Fida ile Bizanslı tarihçiler Pachymeris ve Nikoforos süreci yaşayan tanıklardır¹.

Bu sürecin kuşkusuz erken tanığı İbni Said' dir. Bu nedenle, İbni Said'in verdiği bilgiler daha da önem kazanmaktadır.

İbni Sait, XII. İle XIII. yy arasında güneydeki Dodurga Dağlarında 200.000 çadırlı Türkmenlerin giriş hazırlığında olduğuna ilişkin rivayetler olduğundan söz etmektedir. Hatta, süreç içinde Türkmenlerin yaşamından kesitler de vermektedir. Bu süreç bilgilerine Abul Fida da eklemeler yapar. Bizanslı tarihçiler ise, yurtlarının elden çıkışını, gözlemleri ile verirler. Özellikle, bu süreçte, devletin vurdumduymazlığını, bölgeye Türkmen giriş-çıkışlarının pek önemsenmediğini, ordulardan önce yerleşimin gerçekleştiğini ve sonunda toprakların elden çıktığını dramatik bir dille anlatırlar. Hatta, bu gelişmeler sırasında, Karya'dan Menderes'e değin coğrafyanın ıssızlaştığını, kiliselerin sustuğunu işlerler.

* Araştırmacı Yazar, Tire.

¹ Dönem tarihçileri Georgios Pachymeris (1242-1310), Nikephoros Gregoras (1295-1359) tarihlerinde yaşamakla tanık tarihçiler içinde yer almaktadırlar.

Bu süreç gelişimi ne yazık ki, Türk tarihçiler tarafından ele alınmamıştır. İlginçtir ki, Fatih Devrine değin neredeyse bölge tarihi ile ilgili hiçbir yazının olmadığı, yaklaşık iki yüz yıllık bir Türk giriş ve çıkışları “Karanlık Dönem” olarak bilinir.

Bu dönem sonrası, güneyden kuzeye doğru, Menteşe, Aydın, Saruhan ve Karesi Beylikleri ortaya çıkacaktır. Bu beyliklere gecikmeli de olsa siyasi coğrafyasını belirleyen ve dinamik bir süreç izleyen Osmanlı Beyliği de katılacaktır.

Özellikle, yazılamayan beylikler öncesi sürecinin ne gibi gelişmelere sahip olduğunu kavrayabilmek için, anonim coğrafya bilgilerine gereksinim vardır. Öncelik ve sonrası gibi zaman dilimi ayırmasına girmeden, ilk süreçten itibaren aşiret ve obaların ayak izlerini görmek gerekmektedir. Zira, o izlerde, tarihsel kökler, dil, kültür ve inanç ta olacağı kuşkusuzdur.

Bu düşüncelerle, yerleşim oluşturmuş toplulukların taşıdıkları kültürü ve değerleri yeni coğrafyada taramak gerekiyordu. Resmi kayıtlar hem gecikmeli yazımlardı hem de yeterli değildi. Resmi tarihi, elde edilecek anonim coğrafya ile bütünleştirmek gereği vardı. Bu düşünce ile Aydıneli’nin tarihi coğrafyasını kök köy taramak ve yeni veriler elde etmek gerekiyordu. O zaman “Karanlık Dönem” hiç değilse kimi ipuçları da verebilirdi. Onun için, 700’ü aşkın yerleşim birimi, anonim taramaya alınarak, döneme girilmek istenmiştir. Bu taramaları, devlet arşivleriyle de besleyerek değerlendirme olanakları aranmıştır.

Hatta, Aydınoğullarından önce yaklaşık bir 30-40 yıllık bir zaman dilimini kapsayan Sasa Bey sürecini de unutmamak gerekir.

Aydınoğulları siyasi ve idari coğrafyası zaman zaman değişiklikler göstermekle birlikte, giderek olgunlaşan bir sancak coğrafyasıdır. Aydınoğullarının siyasi ve idari coğrafyasına dönük bilgiler henüz sağlıklı bir durum ortaya koymamaktadır. Beyliğin kuruluşundan itibaren özellikle Büyük Menderes Havzası doğu kesimlerinin konumu gel-gitler sergilemektedir. Örneğin XIV.yy’da, Denizli’de “Ladik” darplı İsa Bey’e ait tarihsiz bir gümüş sikkenin varlığı, Denizli’nin bu süreçte beylik toprakları içinde olduğu izlenimi vermektedir. Hatta, Gazi Umur Bey’e ait “Bedraka” adlı ticari bir verginin yük olmaktan çıkarıldığına dönük belgenin, Denizli coğrafyasında bulunması “Ladik” darplı bir

para ile birlikte ele alınabileceğini de düşündürmektedir. Oysa bu Denizli ile ilgili nümizmatik belge dışında, başka herhangi bir yazımda yoktur tarihlerimizde. Bu da, beylik topraklarının siyasi tarihimizde yeterli şekilde henüz netleşmediğinin de kanıtıdır². İsa Bey'in Ladik darplı parasının tarihi de yoktur.

İsa Bey'e ait olan bu Ladik (*Denizli*) darplı paranın ön yüzünde:

Kare içinde: "Lailahe illallah

Muhammed

Resulullah";

Çevresinde ise: "Ebubekir/Ömer/Osman/Alı";

ifadeleri görünürken, arka yüzünde:

"İsa bin Mehmed

Hullide mülkehu

Duribe Ladik"

kaydı bulunmaktadır.

Hatta, h.710 (1310) tarihli ve Sultanhisar darplı gümüş bir paranın varlığı da konunun karmaşıklığını gösteren bir diğer örnektir. Paranın, İlhanlı Anadolu Valisi Hüdebende Muhammed adını taşıması, havza-da henüz bağımsız bir süreç yaşanmadığını göstermektedir.

Kısacası, coğrafyanın, beyliğin kurulduğu ilk süreçten itibaren nasıl bir gelişim ve değişim gösterdiği belli değildir. Zira, Aydınoğlu Mehmet Bey'in beylik topraklarını çocukları arasında paylaştırırken, Gazi Umur Bey'e İzmir, Süleyman Şah'a Tire, İbrahim Bahadır Bey'e Bodemya (*Bademli*), Hızır Şah'a da Ayasuluğ (*Selçuk*) verilmişti. Hatta Hızır Şah'a ek olarak Sultanhisarı eklenmişti. En küçük oğlu İsa Bey'i de Birgi'de yanında alıkoymuştur. Düstûrnâme-i Enveri'nin kaydettiği bu bilgileri esas almak gerekmektedir. Zira, Enveri, bilgilerin Hoca Selman'dan "Nakil" olduğunu belirtmektedir ki, Hoca Selman, Aydınoğlu Mehmet Bey Dönemi büyük emirlerinden olup, Gazi Umur Bey ile seferlere katılan dönem tanığıdır. Değindiğimiz üzere, Düstûrnâme'de Hızır Şah'a düşen arazi belirtilirken Ayasuluk'a ek Sultanhisar'ın da eklendiğinin belirtilmesi üzerinde önemle durulacak bir

² Celil Ender, *Karesi, Saruhan, Aydın ve Menteşe Beylikleri Paraları*, İstanbul 2000

konudur. Yoksa, Büyük Menderes Havzasındaki Beylik toprakları, Sultanhisar'da mı noktalanmaktadır, ya da Sultanhisar havzanın tamamını ifade eden bir idari merkez midir?

Nümizmatik ve Düstûrnâme-i Enveri aktarımları, her ne kadar beyliğin bilinen klasik coğrafyasını zorlasa da, ele aldığımız Aydın Eli coğrafyası, Aydınoğulları Beyliği'nin siyasi coğrafyasıdır. Bu coğrafya daha sonraki dönemlerde de Aydın Sancağı olarak ele alınacaktır. XIX.yy'ın son çeyreğinden itibaren Beyliğin tarihi coğrafyasında, İzmir Sancağı bölümlenmesi ile iki sancak coğrafyasına dönüşen bir idari yapı oluşmuştur. Kısacası, Büyük Menderes, Küçük Menderes ile İzmir ve Çeşme'ye değin uzanan Güney Gediz Bölgesi, Aydın Eli coğrafyasını karşılamaktadır. Bu coğrafi alan, tarihsel sürecin kendine özgü karakteristik farklılıkları ile dikkati çekmektedir. Coğrafyanın, ilk yerleşim sürecinde giriş koridorlarına sahip olması, önemini arttıran bir konu olarak da belirginleşmektedir. Tarihi coğrafya, ilk sürecin giriş, dinlenme ve hareket izleri bakımından yüzlerce aşiret ve oba zenginliği ile üzerinde durulması gereken coğrafyadır.

Belgeler, coğrafyanın yerleşim unsurlarına dikkat çekse de tarihi coğrafyanın anonim bilgi zenginliği, daha da önemsenmesi gereken fiziki yapılanmanın anahtarlarına sahiptir. Resmi belgelerde adlarını bulamadığımız, fiziki adlar, coğrafyanın tarihsel süreçlerine de ışık tutmaktadır. Osmanlı tahrirlerinde bulamadığımız, coğrafi terimleri fiziki coğrafyada bulabiliyoruz. Halkın oluşturduğu bu tarihsel adlandırmalar, genel bir çerçeve çizerken, hem aşiret ve oba akışlarını hem de onların liderlerini de vermektedir. Hatta, bu tablo, kadın-kız erenleri, kültürel yapıyı, Türk mutfağını da ortaya koyan özlerle donanmıştır. Bu nedenle, fiziki coğrafya, tarihin kaydetmediği birçok gizi yapısında barındıran bir kayıttır.

Tarihi coğrafya, aynı zamanda, bugün kullanımda olmayan kültürel kimliğe de ışık tutmaktadır. Geçirilen süreçlerdeki inanç hareketlerini ve bunların önderlerini adeta adım adım izleme olanağı da vermektedir. Üstelik tarihi fiziki coğrafyanın taşıdığı terimler, Türkçenin zenginliğini de koruyan adeta arşiv özelliği taşır.

Tarihimizin yazılı kaynakları yanı sıra, halk kültürünün oluşturduğu fiziki coğrafyaya dönük adlar, bir diğer tarihsel zenginliğimizi ifade

etmektedir. Elimizdeki resmi kayıtlar ve bilgiler, ne yazık ki, Batı Anadolu'nun ilk sürecine dönük bilgiler değildir. Örneğin, XIII.yy'ın sonu ile XIV.yy'ın başlarına ait bilgiler, daha çok Bizanslı ve Arap tarihçiler tarafından verilmektedir. İlk süreçte Batı Anadolu'ya giren ve Fethiye'den Marmara kıyılarına değin uzanan coğrafyada hangi gelişmeler olmuş, hangi aşiret ve emirler bölgelerde yerleşime geçmiş, bunu da görmekteyiz. Özellikle, tarihsel süreçten günümüze hangi değerlerin yaşamakta olduğu, yazılı kaynakların bize aktaramadığı bilgilerdir. Kesin tarihlendirme yapılamasa da, dağ, dere geçit, pınar, kuyu v.s.adlar ilk dönem adlarını işaret etmektedir. Zira, süreç insanı, yaşadığı yeri, dağını, tepesini, suyunu bu adlandırma ile yaşamına almak zorundadır. O nedenle, halkın önemsedığı kültür ve olaylar fiziki coğrafyada kendine yer bulmuş görünmektedir.

Bu düşünce ve değerlendirmeden yola çıkarak, coğrafyada nelerin bulunduğu, hangi olay ve değerlerin coğrafyada arşivlendiğini anlamak için, Fiziki coğrafyayı görmek gerekmektedir. Bu amaçla, Büyük Menderes, Küçük Menderes, Güney Gediz Havzası ile İzmir ve Çeşme'yi de kapsayan, Sancağın tarihi 13 kazasının, merkez ve köylerini bu amaçla taradık. Yedi yüzü aşkın yerleşim birimi bize, beklediğimizden de farklı ve zenginlikte tarihsel kültürü verecekti. Bu düşüncenin bir parçası olarak, Büyük Menderes Havzasının yedi yüzü aşkın yerleşiminden 197 yerleşim birimi taramaya alınmıştır. Bu tarama, bölgede bugüne değin, Osmanlı tahrirlerinin, vakıf kayıtlarının v.s.kaynakların da birlikte ele alındığı, belki de en geniş bir araştırma olmalıdır. Zira, XIII.yy'dan itibaren coğrafyanın adlandırılması ve bunların nokta nokta belirlenerek verilerin elde edilmesi, bundan sonraki çalışmalara da kuşkusuz katkı sağlayacaktır. Çalışmalarda elde edilen bu verilere özet olarak da olsa değinmekte yarar vardır.

Anonim kültür, coğrafyanın fiziki yapısını şekillendiren asli unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Hatta, Osmanlı tahrirleri, vakfiyeler, bu coğrafyayı kullanarak anlamlaştırmaktadır. Özellikle vakfiyeler, tanımlama ve yer belirtmelerde halkın bu adlandırmasından yararlanmaktadır. Aydıneli'nin Büyük Menderes Havzasındaki, dağ, ova, dere, tepe, geçit, pınar gibi adlandırmalar, fiziki coğrafyayı tanımlayan halk belleği ile oluşmuş mirastır. Hatta, coğrafyada, kimi kez "Yurt", "Oba", "Çadır dikilen" gibi ilk süreç yerleşimlerine dönük kayıtların yanı sıra, kadın

ve erkek emirlerin ad zenginliği bir diğer, coğrafyanın bize sunduğu, dönemin öncül liderlerini de vermektedir. Fiziki coğrafya taramalarında elde ettiğimiz o denli zenginlik vardır ki, bunların değerlendirilmesi, siyasi, sosyal ve kültürel tarihin bir çok bilinmeyeninin çözümlenmesine katkı sağlayacaktır. Örneğin, “Dikilitaş”, “Karataş”, “Karakaya”, gibi sınır belirleyici ifade kalıpları, köylerin ve kentlerin idari coğrafyalarını belirleyen Asyanık miras olarak dikkati çekmektedir. Sınır belirleme ifadeleri olarak karşımıza çıkan bu sözcükler, belirgin ve açık şekilde Balkanlar’daki etkinliği ile tanınan Gazi Evrenos Bey’in vakfiyesinde hiçbir kuşkuyla meydan vermeyecek şekilde somutlaşmaktadır.

Belirtmek gerekir ki, Büyük Menderes Havzası ile Küçük Menderes ve Gediz Bölgelerini birbirine bağlayan tarihi kervan yolları, süreçler içindeki ticari konumlara da ışık tutmaktadır. Küçük Menderes Havzasını Büyük Menderes’e bağlayan dört giriş koridoru bulunmaktadır ki, özellikle, Tire- Bozköy, Tire- İncirliova, Adagüme - Köşk ve Balyanbolu (*Beydağ*)-Kestel (*Nazilli*) hattı ilkçağlardan itibaren kullanılan ana yollar içinde bulunmaktadır. Bu güzergahlardaki Latin koloni noktaları ile han, hamam ve zaviye tesisleri hatların canlılığını da göstermektedir. Diğer taraftan Bozdağlar’dan Gediz Bölgesine ulaşan Bayındır-Sart, Genev-Sart hatları ile Tire-Keles doğrultusu bıraktıkları anonim coğrafya verileri ile dikkati çekmektedir. Büyük Menderes Havzasının batı kesimindeki Alangüllü’de yer alan “Bedestan Deresi”nin ne denli önemli olduğunu bilmem söylemeye gerek var mıdır? Bu, sürece “Pazargah” kaydı düşen bir malzemedir. Zira, Aydın Güzelhisar, Küçük Menderes Havzasına, batı-doğu ve de kuzey-güney yol dağılımlarını veren bir güzergahın merkezi konumundadır. Bu konumundan da geç de olsa yararlanmasını bilmiş görünmektedir. Belirttiğimiz üzere, fiziki tarihi coğrafya, tarihinin tüm alanlarını kapsayan bir zenginlik içermektedir. Örneğin, “Keşkek Dağı”, “Tarhana Tepesi”, “Pekmez Dağı” ve “Bazlamaç” gibi Türk Mutfak kültürünün değerlerini, halkın adlandırmada öncül seçimleri içinde görüyoruz.

Her ne kadar, günümüzde “Resmi Arşiv” kullanılmakta ise de, “Fiziki Coğrafya Arşivi” en az onun kadar zenginlik içeren bir diğer tarih belleğidir.

Uzun yıllar, havzalarda yaptığımız “Tarihi coğrafya” taramaları bize farklı bir tarihin yaşandığını göstermiştir. Tarihin karanlık kalan süreç

gizlerini, hiçbir resmi arşivde bulamayacağımız coğrafi izleri bu çalışmalarda bulduğumuzu söylemek isterim. Daha önce “Ege Tarihi Coğrafyası” adıyla yayınladığımız bu tarama çalışmalarında, tarihimizin bize özgü karakteristik özelliklerin yanı sıra, Anadolu’nun yerli halklarına ait verileri de bulabiliyoruz. Kısacası coğrafi izler, durgunluğu aşan ve dinamizm gösteren bir bütünlüğü de vermektedir.

Yaptığımız bölgesel çalışmayı bütünleyecek, bölge bölge genişleyen ve Anadolu’yu kapsayan bir semtsel taramaya gidilmesi eksikliğin giderilmesi bakımından gereklidir. Ortak bir iradeyle, üniversiteler paylaşımı ile tarihimize anonim tarihi coğrafya kazandırılmış olacaktır. Böylesine önemli ve güç bir çalışma, ancak, akademik düzeyde bir plan ve çabayla gerçekleştirilir. Bireysel çabalar ve olanaklarla bu tür çalışmaları yapmak oldukça güçtür. Anonim tarih ve coğrafyasına da gereksinim vardır. Oysa, tarihimiz hep resmi yazımları esas almış, var olan fiziki tarih pek önemsenmemiş görünmektedir. Kısacası madalyonun iki tarafını da görmek de yarar vardır. Zira, fiziki adlar halkın yaşamsal değerleri ve olayları ile oluşmuş tarihsel tablodur.

Örneğin, Aydın Güzelhisar ve çevresinde görünen Türkmen gruplar dışında diğer toplulukların da bulunduğu, anonim coğrafyanın bize bıraktığı miras olarak yaşamaktadır. Kırgız, Özbek, Kazak, Tatar, Moğol, Karluk, Barlaslar, Acem, Kürd ve Araplar bu topluluklardan bazılarıdır. Öyle ki, Kaşgarlı Mahmud’un kullandıkları dil nedeniyle Türk gruplar içinde yer vermediği Gencek ve Kotanlar Büyük Menderes Havzasında kendilerine yer bulmuş görünmektedirler. Coğrafyadaki topluluk dağılımları göstermektedir ki, Asyanik unsurların büyük bir bölümü bu yerleşimde görünmektedirler. Örneğin, Divan-ü Lugat-üt Türk’ta adları geçen, Tankut, Çiğil(*Çiğli*), Küçet, Yağmaların da izlerine rastlamaktayız. Özellikle, korkusuzluklarıyla anılan Tolos (*Tölis*) ve Kengerler oldukça zengin bir yerleşim dağılımına sahiptir. Bunlar köy oluşturma başarısı da göstermişlerdir. Yörük gruplarından özellikle Toros ağırlıklı, Alaiye, Tekeli ve Gedikler ağırlıklı aşiretler olarak dikkati çekmektedir. Bunların başlıcaları, Sarıkeçili, Kızılkeçili, Karakeçili, Alakeçili ve zeamet Yörükleridir. Esasen Büyük Menderes Havzasının batı kesimleri ağırlıklı Yörük yerleşimleri göstermektedir. Örneğin, havzada yer alan bu gruplardan Ahmetler, Ahatlar, Alagöz, Dikmen, Kabasakal, Arzular, Bıyıklı, Kuyucak, Nazlı, Balıklı, Umurlu, Terziler,

Yakuplu, Sevindik gibi Yörük aşiret ve obaları ile Türkmen kökenli Alihanlı, Hacı Hasanlar, Acarlar, Araplı, Malkoç, Dağlı, Kenger, Bekirli, Aydoğdu, Bozdoğan, Çullu, Doğancılar, Gündeşili, İmamlı, Kavaklı, Kırımlı, Savcılı, Kasaplar, Koçak, İsafakılı ve Aydınlı toplulukları ile iç içe geçmiş bir görüntü vermektedir.

Büyük Menderes Havzasında etkin görünen ilk süreç emirlerinden, Alihan Baba, Emir Köprülü, Güzel Bey, Emir Cemal, Karaca Ahmet gibi üst düzey adların Aydın Güzelhisar merkezini oluşturduğunu belirtmek yerinde olur. Hatta, Aydın Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşiv kayıtlarında Güzelhisar merkezdeki ilk caminin Emir Alihan tarafından kiliseden camiye dönüştürülen Ulucami olduğu kaydı vardır. Yine aynı kaynaktan, Alihan tarafından kiliseden camiye dönüştürülen Söke, Çine ve Tire Ulucamileri, onun ilk fatih emirlerden olduğunu da vurgulamaktadır. Ancak, bunların zaman kaydı yoktur. Bu dönüştürmelerde Alihan'ın ilk ad olması, süreci kısmi olsa beylik öncesine çekmektedir. Özellikle, bu kentlerin ilk fatihlerinden olduğu vurgusu Alihan'ı farklı bir konuma taşımaktadır. Aydın Güzelhisar'daki Alihan külliyesinden geri kalan "Alihan Türbesi" merkez yerleşimin nokta konumlarından başlıcasını göstermesi bakımından da değer ifade etmektedir. Esasen Aydın merkez mahallelerinden, Surdibi (*Güzel*), Cemal ve Köprülü, ilk sürecin kayda değer adları olmakla birlikte, fazla bilgiye sahip olamadığımız diğer emirler içinde yer almaktadır.

Hatta, Aydın Güzelhisar ve çevresindeki adlara süreç konumları nedeniyle dikkat etmek gerekmektedir. Örneğin, havzada, iç içe geçmiş konumlarıyla büyük emirlerden, Erbey Sultan, Ömer Bey, Emir Bekir, Emir Ahmet, Hacı Ümmet, Emir Doğan, Malkoç Bey, Emir Kırhan, Kara Halil, İlyas Bey, Emir İmam, Emir Kavak, Emir Çiçek, Madran Baba, Emir Kurt, Emir Arap ve Hacı Hasan adlarını fetih ve yerleşim süreci etkileri nedeniyle ayrı değerlendirmek gerekmektedir. Bu adlar salt Büyük Menderes Havzasını değil, kuzey bölgelere ulaşıp, Balkanlara çıkarak farklı aşiret gücüne sahip olduklarını göstermişlerdir.

Köklü aşiret ve obaların yanı sıra, Kadın Emirlerin de izlerini Aydınli coğrafyasında semt adlarıyla görüyoruz. Örneğin, Fatma Ana, Meryem, Hatçe, Güllü, Iraz, Sultan Ana, Sarı Merye, Cennet ve Kara Ayşe gibi kadın emirlerin bölgede dikkati çeken ağırlığı bulunmaktadır. Bu adların öldükleri yerler bile semtleşmiş görünmektedir.

Büyük Menderes Havzasındaki Yörük grupları ağırlıklı bir durum ortaya koyarken bunların çoğunluklu kısmı ikinci dönem dediğimiz XVII. yy. yerleşimleridir. Beylikler sürecinde önemli ölçüde boş görünen Aydın Güzelhisar ve çevresi batıya doğru açıldıkça Yörük gruplarının yoğunluğu ile şenlenmiş görünmektedir. O nedenle, XVII.yy'dan itibaren bu kesimlere daha dikkatli bakmak gerekmektedir. Denilebilir ki, Büyük Menderes Havzası diğer bölgelere göre aşiret ve oba yerleşimi ile daha çeşitlilik göstermektedir.

Fetih döneminin ilk izlerini yansıtan “Beylik” ve “Çadır Dikilen” semtleri, yöre tarihi açısından olduğu kadar Türk Tarihi açısından da büyük önem taşımaktadır. Bu semtler, “Emir”lerin karargah yerlerini gösterirken, “Çadır Dikilen” henüz yerleşik yaşama geçmeden önceki geçici semtleri ifade etmektedir. Örneğin, Büyük Menderes Havzasındaki, Çamyayla (*Sipahiler*), Altıntaş, Haydare, İnebolu (*Yazıkent*), Yavlu (*Yavuzköy*) ve Emirdoğan Köylerinin Emirlerin ilk karargah semtleri olduğunu görüyoruz. Bu yerler, fetih nasıl bir yön çizdiğini de göstermesi bakımından anlamlıdır. Yine, “Çadır Dikilen” olarak semtleşen yerler içinde Kestel/Nazilli grubuna bağlı Yöre ve Sailer’de bu adların yer alması, yerleşim yolları ve bölgelerindeki hareketi göstermesi bakımından değerli malzemelerdir.

Coğrafyada yer alan mezarlıklar da, üzerinde durulmayı gerekli kılmaktadır. Belgelerde görünmeyen bu yerleşim izleri ayrı bir zenginlik olarak dikkati çekmektedir. Örneğin, Karamor (*Dampınar*), Karbacık (*Çamlıca*), Hacı Hasan (*Çamlıca*), Akıncılar (*Bozköy*), Kuduluk (*Kadı*), Çörüşlü (*Beyköy*), Tatarlar (*Germencik*) yerleşimlerden arta kalan mezarlıklar olarak yaşamaktadırlar. Buna karşın, geride mezarlık bırakmayan yerleşim izleri de görülmektedir. Bu yerleşimlerin zamanını belirlemek de oldukça güçtür.

Kervansaray ve hamamların bulunduğu güzergahlar ve kentler, kervanyollarını işaret etmesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir. XVI. yy’da Aydın Sancak kazaları içinde, Kervansarayların Tire ve Aydın Güzelhisar’da bulunması, ticari yolların konumu bakımından değer taşıyan kayıtlardır. Esasen Roma, Bizans, Venedik ve Türk yerleşim sürecinde de kullanılan bu güzergahlar, tarihi hatları da vermektedir. Aydın Sancağı’nın sahip olduğu 11kervansaraydan 9’u Tire’de, 2’si de Aydın Güzelhisar da bulunmaktadır. İlk kervansaraylardan olan Hamzabalı’daki (*Karabalı*) kervansarayı ise hattın dağılımı bakımından

üzerinde durulması gereken tesistir. Kervanlar için önemli bir gösterge de hamamlardır. Aydın Sancağının 13 kazası içinde, Tire, Birgi, Aya-suluk'tan sonra hamam yoğunluğu Aydın Güzelhisar'ı da öne çıkar-maktadır. Aydın Güzelhisar, beyliklerden Osmanlıya idari merkez gö-revi üstlenen Birgi, Ayasuluk ve Tire'den sonra merkezi görev üstlenen dördüncü kent olacaktır. İzmir bu süreçte, Aydın Güzelhisar'ın ardın-dan gelen bir tesisleşmeye sahiptir. Anlaşılacağı üzere Aydın Güzelhi-sar, XVI.yy'dan itibaren ciddi bir gelişmenin eşiğindedir. Daha sonraki süreçte demiryolu yapımı ile gelişimini hızlandıracaktır. Bu da, Gü-zelhisar'ın ticari yollardan en iyi yararlanan kentlerden biri olduğunu göstermektedir. Taramalarda ortaya çıkan Venedik ve Ceneviz koloni güzergahlarının belgelerle birlikte ekle alınması, bölge ekonomi derin-liğini daha anlaşılır hale gelmesini kolaylaştıracaktır. Havzada, Beylik sürecindeki dış ilişkileri de gün ışığına çıkarılabilecek malzeme zen-ginliği vardır. Özellikle beylik sürecine dönük, anonim söylemlerin de azımsanmayacak derecede yoğunluk gösterdiği görülmektedir. Aydın Güzelhisar-Kestel/Nazilli-Sarayköy hattı Latin kolonilerinin bıraktığı izlerin derinliğini de göstermektedir. Bu sürece ilişkin halkta oluşan birikim, yeni bir araştırmaya da gereksinim duymaktadır. Örneğin, İsa-beyli'nin Dimilli semtinde Latinlere ait bir darphanenin çalıştığı, ayrı-ca, vadinin güney köylerinden Alamut da banka işlemlerinin yapıldığı bilgileri anonim malzemeler olarak günümüze ulaşmaktadır.

Batı yerleşimlerinin temel verilerini adeta kayda geçiren fiziki coğ-rafya, her alan çalışmasına katkı sağlayacak önemdedir. Zira, Türk kültürünün tüm verileri adeta nakış nakış coğrafyaya işlenmiştir. Bu nedenle, Aydıneli coğrafyası, tarihte seçkin kimliklerinin yanı sıra zengin aşiret yapısı ile de dikkati çekmektedir. Daha da önemlisi ken-dine özgü Efe Olgusu ile de farklı bir soyo-kültürel coğrafya olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer yandan, bölgesel tarihi coğrafya Oğuzca'nın değişik ağızlarla yaşatıldığı dilsel zenginlik de içermektedir.

Taramaya Aldığımız yedi yüzü aşkın yerleşim, aslında bize, tarihi-mizi bir bütün olarak vermektedir. Anonim tarihi coğrafya, açıldıkça zenginleşen bir kültür mirası sunmaktadır. Tarihçi, toplum bilimci ve dilcilerin bolca malzeme bulabilecekleri anonim fiziki coğrafya, sağ-lıklı bir tarih irdelemesi için daha sistemli ve derinlikli akademik ça-lışmalar istemektedir.

OSMANLILAR DÖNEMİNDE BULGARİSTAN BÖLGESİNDE AYDINOĞULLARININ İZLERİ

AYŞE KAYAPINAR*

1396 yılında Niğbolu Savaşından sonra Bulgaristan'ın fethi tamamlanmış ve Osmanlı idari sistemine dahil edilmiştir. Kuzey Bulgaristan toprakları Silistre, Niğbolu ve Vidin Sancağı (*sadece Vidin Sancağının doğu kısmı*), Batı Bulgaristan Sofya ve Köstendil Sancakları ve Güney Bulgaristan toprakları da Paşa Sancağı ile Çirmen Sancağı arasında paylaştırılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Aydın, Aydınlu veya yine Umur ve Cüneyd gibi Aydınogulları ailesi mensubu olan kişilerin adlarını taşıyan yer adlarının varlığını tespit ederek yukarıda saydığımız sancaklarda lokalizasyonunu yapmaktır. Aydın isminin yerleşim birimlerine ve şahıslara verme geleneğinin oluşup oluşmadığını ortaya koymak ve örneklendirmektir. Bu amaçla Bulgaristan coğrafyasını kapsayan çeşitli sancaklara ait Osmanlı tahrir defterleri taranarak Aydınlu, Aydın vs. gibi adları taşıyan yerleşim birimlerinin listesi hazırlanmıştır.

Bugünkü Bulgaristan coğrafyası Osmanlılar tarafından XIV. yüzyılın son çeyreğinde yaklaşık 30-35 yıllık bir süre içerisinde fethedilmiştir. Önce Eskizağra ve Filibe, daha sonra Kızılağaç Yenicesi (*Elhovo*), Yanbolu, İhtiman ve Samokov, ardından Sofya ve Silistre başta olmak üzere sırasıyla Dobruca toprakları, Tırnova Çarlığının ve Vidin Prensliğinin toprakları Osmanlı Devleti sınırları içerisine dahil edilmiştir¹.

* Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Ayşe Kayapınar, "Le sancak ottoman de Vidin du XVe à la fin du XVIe siècle", (*Basilma-mış Doktora Tezi EHESS*) Paris 2004.

Bulgaristan'da İlk fethedilen toprakların buralar olması sebebiyle fet-
hin ilk zamanlarından itibaren Anadolu menşeli insanların da başta
Meriç havzası başta olmak üzere bölgeye iskân edildiği bilinmekte-
dir. Bulgaristan coğrafyasına dair sahip olduğumuz XV. ve XVI. yüz-
yıl Osmanlı tahrir defterlerinde kaydı bulunan yer adları ve buralarda
yaşayan Müslümanların aslında Yörükler olduğunun belirtilmesi bu
iskanın en önemli kanıtlarından biridir. Ayrıca göç edenlerin Anado-
lu'da iskan ettikleri yerleşim birimlerinin adlarını Rumeli'de yerleş-
tikleri yeni yerlere verdikleri de bilinen bir gerçektir². Özellikle Batı
Anadolu Beyliklerinin tebaası olanların da beyliklerin isimlerini ta-
şıyan köyler kurduklarını Osmanlı tahrir defterlerindeki kayıtlardan
anlaşılmaktadır. Saruhanlı, Menteşelü, Hamitli gibi Anadolu Bey-
liklerinin isimlerine yoğun Türk iskanının olduğu Meriç havzası, Si-
listre ve Niğbolu sancaklarında rastlanılmaktadır. Bu bölgelerde yer
adları incelendiğinde bazı bölgelerde, örneğin Silistre Sancağında %
90'lara varan bir oranda Türkçe adlar taşıyan yerleşim birimlerinin
bulunduğu tespit edilebilmektedir. Ne yazık ki bugün bu Türkçe yer
adları Bulgarlaştırılmıştır. 1585 yılında kaydına rastladığımız Eskizağ-
ra'nın Kızanlık ilçesine bağlı Saruhanlı-yı zir ve Saruhanlı-yı bala bu-
gün Dolno Sahrane ve Gorno Sahrane olarak adı Bulgarcaştırılmıştır.
Yine XVI. yüzyıldaki kayıtlarda geçen Filibe'ye bağlı Menteşelü köyü
bugün Mintişli olarak bilinmekte ve Bulgarca adı Marinopole olarak
anılmaktadır³. XVII. yüzyılda kaydı geçen Kızılağaç'a bağlı Saruhan-
lı köyünün Yörüklerle meskun olduğu belirtilmektedir⁴. Dolayısıyla
Anadolu Beyliklerine izafeten adlarını alan yerleşim birimleri Bulga-
ristan coğrafyasında görülebilmektedir. Bu fikirden hareketle Aydınlı
adının da Aydınoğulları Beyliğine izafeten verilmiş olabileceğini dü-
şünmekteyiz. Çalışmamızda kullanılan kaynaklar aşağıdaki tabloda
gösterilmiştir.

Tablo 1: Kullanılan Kaynaklar

Defter no	Defter türü	Tarihi	Sancak
Or. otd. NBMK sign. H k 12/9	icmal	1480	Niğbolu

² İncalcık, Fetih Yöntemleri.

³ Türker Acaroğlu, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Ankara 2006, s. 736.

⁴ TT 648, s. 403.

TT 50	mufassal	921/1515-1516	Çirmen
TT 77	mufassal	925/1519	Çirmen
TT 73	icmal	925/1519	Çirmen
TT 382	mufassal	1520-1566	Niğbolu
TT 416	mufassal	1520-1566	Niğbolu
TT 385	mufassal	1520-1566	Çirmen
TT 167	icmal	1530	Rumeli
TT 370	icmal	1530	Rumeli
TT 494	mufassal	978/1570-1571	Paşa
TT 521	mufassal	980/1572-1573	Çirmen
T T 625	mufassal	994/1585	Rumeli akıncı defteri
TT 651	mufassal	XVI. yüzyıl	Çirmen
TT 648	mufassal	1022/1611-1612	Paşa
TT 729	mufassal	I. Ahmed (1603-1617)	Paşa

Bulgaristan'da Aydın ismini taşıyan yer adlarının ilk kaydı 1480 yılına ait bir Niğbolu Sancağı defterinde geçmektedir. Burada biri İslimiye'ye bağlı Aydın Karaca adlı mezra ile Rusçuk'a bağlı Aydın Obası mezarısı yer almaktadır⁵. Nikola Jorga'ya göre 1389 yılından sonra Balat ve Ayasuluk limanlarının kontrolünden sorumlu olan Aydınilinin idarecisi olan Yıldırım Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi bu göreve tayin edilmeden önce Rumeli'nin kuzeyinden sorumluydu ve 1389 ilkbaharında Candarlı Ali Paşa ile birlikte Bulgaristan'ın Kuzey-doğusunu fethinin tamamlanmasına katılmıştı. Ayrıca 1393'de Bulgar çarlığının merkezi Tırnova'yı fetheden de yine Süleyman Çelebi idi. Süleyman Çelebi, Tırnova Aydınilini tanıyordu⁶. 1413-1414 yıllarında Musa'yı yendikten sonra Mehmet Çelebi (1413-1421) Aydınili'ne yürüyerek Cüneyd'in bölgedeki hakimiyetine son vermiş ve onu Niğbolu sancakbeyliğine getirmiştir⁷. Hem Aydınilinin idarecisi olarak Süleyman'ın daha sonra Niğbolu Sancağında yer alacak olan Tırnova'nın fethi olayına katılması hem de Cüneyd'in Niğbolu sancakbeyliğine atanması olayları, Niğbolu bölgesinde çok sayıda Aydın isimli yer adının ve hatta ilk yerleşim birimlerinin Niğbolu'da görülmesini açıklayabilecek hadiselerdir.

⁵ Rumen Kovaçev, *Opis na Nikopolskiya Sancak ot 80-te godini na XV vek*, Sofya 1997, s. 149, 166.

⁶ L. Kayapınar, Süleyman Çelebi. Emir, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 38, s. 82-85.

⁷ Himmet Akın, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında bir Araştırma*, İstanbul 1946, s. 80.

XIV.-XV. yüzyıllarda Aydıneli'ne sınırdas olan beylikler Saruhaneli, Germiyaneli ve Menteşeli'dir. Bulgaristan coğrafyasında hem Saruhanlı, hem Menteşeli hem de Germiyanlı (*Yanbolu'ya bağlı Germiyanlı köyü, bugünkü adı Kermen'dir*) isimlerine rastlanılmaktadır⁸. Bu yerleşim birimlerine yakın bölgelerde Aydınlu ismi de görülmektedir.

Bugünkü Bulgaristan topraklarında 2 Aydınlu ve bir de Aydınlu ismini taşıyan yerleşim birimlerinin varlığını tespit ettik. Aydınlu adını taşıyan köylerden birisi Eski Zağra kazasında, diğeri de Filibe kazasında bulunmaktadır. Aydınlu şeklinde geçen üçüncü köy de Çırpan kazasına bağlıdır. Bunlar arasında Çırpan'a bağlı Aydınlu köyü diğeri iki Aydınlu köyüne nazaran farklı yazılmıştır. Aydınlu köyü, "nun" yerine "kaf-i nuni" ve sonu "vav" yerine "i" okunacak şekilde "ye" ile yazılmıştır. Oysa Filibe'ye ve Eskizağra'ya bağlı Aydınlu köyleri, "nun" ve sonları "u" okunacak şekilde "vav" ile kayda geçirilmiştir. Üç köyün ortak özelliklerine gelince ise, bunların üçünün de Bulgaristan Trakya'sında Meriç havzası civarında yer aldığını ve ayrıca da Yörüklerle meskun olduğunu söyleyebiliriz. Çırpan Aydınlu ile Tatarpazarı Aydınlu'nun ortak özelliği ise her ikisinde de baba adı Anadolu olan kişilere rastlanmasıdır. XVII. yüzyılın başında Eskizağra'ya bağlı Aydınlu köyünde çiftlik sahibi Murad bin Aydın adında bir kişinin yaşadığı anlaşılmaktadır. Yine XVII. yüzyılda Çırpan'a bağlı Aydınlu köyü sadece diğeri adı olan Gök Pala şeklinde anılmaya başlamıştır⁹. Bugün bu köy, Hasköy iline bağlı Mihaylovo köyüdür¹⁰.

Çırpan'a bağlı Aydınlu köyü ile Tatarpazarı'na tabi Aydınlu köyü ve Eski Zağra'nın köylerinden olan Aydınlu köyünün tahrirdeki kayıtları şu şekildedir:

- **Karye-i Aydınlu¹¹ (tabi-i Çırpan)**
- Kasım veled-i Ali çift, Memi veled-i o çift, Hamza veled-i Ali bey çift, Süleyman veled-i o, Davud veled-i Anadolu çift;
- Mürüvvet veled-i Veys mücerred, Timur veled-i İnebey mücerred, Tanrıvermiş atik-i Ali Bey, Veli veled-i Abdullah mücerred
- hane 9, bennak 3, mücerred 5

⁸ Akın, a.g.e., s. 206.

⁹ TT 729, s. 238.

¹⁰ Acaroğlu, a.g.e., s. 371.

¹¹ TT 50, s. 146.

- **Karye-i Aydınlu, tabi-i Tatar Pazarı¹²**
- İsmail veled-i Yusuf imam mücerred, Şaban veled-i Hızır çift, Süleyman veled-i Muslihiddin çift Mustafa veled-i Nasuh çift, İlyas veled-i İbrahim çift, Abdi veled-i Oruç çift, Süleyman veled-i Kutlu Bey çift;
- Ömer veled-i Halil çift, Veli veled-i Yusuf çift, Ali veled-i İsa çift, Mustafa veled-i Saruca çift, Seyfi veled-i Mahmud çift, Mustafa veled-i Ali çift, İnebeyi veled-i Ali;
- Hasan veled-i Hamza nim yamak, Ömer veled-i Hamza nim çeltük eker şod, Veli veled-i Yusuf çift, Abbas veled çift eşküncü yörük, Mustafa veled-i Kasım çift yağcı 11, Öksüz veled-i Saruca çift, Memi veled-i Hamza Yörük eşküncü çift;
- Nasti? Tatar çift, Abdi veled-i Turgud çift, Ali veledi Musa çift yamak, Musa veled-i Karaman gedik çift, Süleyman cüllah mücerred, Hacı Ali veled-i Abdi mücerred, Hamza Bahşayış veled-i yamak, Hacı veled-i Kasım mücerred yağcı 11;
- Kendüm 10 müdd kile kıymet 1680
- Cev ve gayrihu 19 müdd 1020
- Öşr-i kovan 100
- Resm-i bostan 76
- Resm-i ketan 118
- Hassa-yı çayır 1500
- Resm-i raiyet 418
- Niyabet ve arus 130
- Resmi çeltükü 6
- Resm- boyunduruk 60
- Yekün hane 20
- **Nahiye-i Eski Zağra**
- **Karye-i Aydınlu¹³**
- İne Hoca Hüseyin imam çift, Barak Nasuh çift, Mustafa Nasuh çift, Yahşi Mehmed çift, Suyagdı Abdullah çift, İlyas Habil çift, Nebi Habi çift;
- Murad bin Aydın çift

¹² TT 77, s. 652-653

¹³ TT 77, 475.

- Şadi bin Mustafa çift, İnebeyi bin Tarnıvermiş çift, Ali bin Ömer çift Nasuh çift, Yusuf Piri Fakih çift, ali bin Armağan nim;
- Mücerredan-ı karye-i mezkure
- İsa Nasuh, Nazar bin Mehmed, Hüseyin bin İne Hoca
- Kendüm müdd 8 kıymet 1600
- Cev ve gayrihu 9 müdd 900
- Resm-i kovan 245
- Resm-i bostan 20
- Resm-i meyve 50
- Asiyab-ı ab? 10
- Niyabet ve arus 120
- Resm-i raiyet 316
- Yekün Hane-i raiyet 14
- Mücerred 3
- Hasıl 3251

Aydınlu adlarının yanı sıra biri Eskizağra'ya bağlı Aydın Obası ve diğeri de Köstendil'e bağlı Aydın Yurdu adlı yerleşim birimleri de dikkat çekmektedir. Hezargrad'a bağlı Aydın köyü ile Hırsova'ya bağlı Aydınçı adını taşıyan köyler de Aydınogullarının izleri olarak görülebilir ve Aydın ismini yer adlarına verme geleneğinin sürdürülmesi olarak düşünülebilir. Hırsova'ya bağlı Aydınçı köyünün Aydınca olarak da kayıtlarda geçtiğini görüyoruz. Silistre'ye bağlı Hırsova nahiyesinde üç Aydınçı ya da Aydınca köyüne rastlanılması belki de Osmanlı öncesi dönemde Karadeniz üzerinden Aydınoglu Umur Bey'in Kili'ye düzenlediği seferin bir izi olarak düşünülebilir¹⁴. Ayrıca Aydınogullarının Kuman/Kıpçak menşeinden olabileceklerine dair bir ipucu olarak da telakki edilebilir. Çünkü Kumanlar, Tuna'nın güneyinde 11. yüzyılın ilk yarısında görülmüşler ve XIII. yüzyılda ve hatta Osmanlıların geldiği tarihe kadar Bulgaristan coğrafyasında önemli rol oynamışlardır¹⁵. Bunun dışında Aydın ismini taşıyan şahısların kurduğu köylerin de Bulgaristan coğrafyasının değişik yerlerinde yer aldığını tespit edebiliyoruz. Buna örnek olarak Filibe'ye bağlı Aydın Bey köyü, Şumnu'ya

¹⁴ Irène Melikoff, *Le Destan d'Umur Paşa" (Düstûrnâme-i Enveri)*, Paris 1954, s. 1209-1306.

¹⁵ G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. F. İşıltan, Ankara 1986, s. 332-333; Kurat, Akdes Nimet. *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi, Ankara 1992, s. 79-88.

bağlı Aydın Fakih, Hezargrad'a bağlı Aydın ve Divane Aydın köyleri, Niğbolu'nun Hacı Aydın mahallesini gösterebiliriz.

Aşağıdaki tablo, Bulgaristan'ın değişik bölgelerinde tespit edebildiğimiz Aydın ismiyle alakalı 18 yerleşim birimi yer almaktadır.

Tablo 2: Aydın, Aydınlu, Aydınçı adlarını taşıyan yerleşim birimleri

	Yer Adı	Yerleşim birimi türü	Bağlı olduğu kaza/ nahiye-liva	Geçtiği defter	Lokalizasyon
1	Aydın Obası	Mezra	Ruşçuk/Niğbolu	1480 tarihli Niğbolu Defteri	Bugünkü Krapça yakınında bir inezra
2	Aydın Karaca	Mezraa	İslimiye/Niğbolu	1480 tarihli Niğbolu Defteri	
3	Aydın Obası	Karye	Dupniçe/Köstendil	TT 167, s. 235	
4	Vakf-ı Şeyh Aydın	Karye	Eski Zağra/Çirmen	TT 370, s. 75	
5	Aydın Bey	Karye	Filibe/Çirmen	TT 370, s. 102	İsperihovo
6	Aydınlu	Karye	Eski Zağra/Çirmen	TT 370, s. 68	Zora
7	Aydınlu	Karye	Tatar pazarı/Çirmen	TT 370, s. 111	
8	Aydın Cüllah	Mezraa	Varna/Silistre	TT 370, s. 430	
9	Aydınlu	Karye	Çirpan/Çirmen	TT 370, s. 335	
10	Aydınçı	Karye	Hırsova/Silistre	TT 370, s. 411	
11	Aydınçı	Karye	Hırsova/Silistre	TT 370, s. 416	
12	Aydınçı-yaylası	Karye	Hırsova/Silistre	TT 370, s. 415	
13	Köse Aydın	Mezraa	Prevadi/Silistre	TT 370, s. 439	
14	Hacı Aydın	Mahalle	Niğbolu	TT 416, s. 46	
15	Aydın	Karye	Hezargrad/Niğbolu	TT 382, s. 237	
16	Divane Aydın	Karye	Hezargrad/Niğbolu	TT 382, s. 315	
17	Aydın Fakılı	Karye	Şumnu/Niğbolu	TT 382, s. 472	
18	Aydın Yurdu	Karye	Zağra-yı Eskihisar/Çirmen	TT 382, s. 658	

Aydın adı dışında Umur, Umurca, Umur Bey, Umur Obası gibi köy, mahalle ve mezra adlarına Silistre, Niğbolu, Filibe ve Kızılağaç bölgelerinde rastlanılırken Filibe ve Eskizağra'da Cüneyd isminin köy ve mahalle adı olarak geçtiği görülmektedir.

Tablo 3: Umur isminin geçtiği örnekler

	Yer Adı	Yerleşim birimi türü	Bağlı olduğu kaza/nahiye-liva	Geçtiği yer	Lokalizasyon
1	Umur Bey	Karye	Kızılağaç	TT 370, s. 64	
2	Umur Obası	Karye	Filibe	TT 370, s. 94, TT 73, s. 120, TT 77, s. 581, TT 494, s. 585	

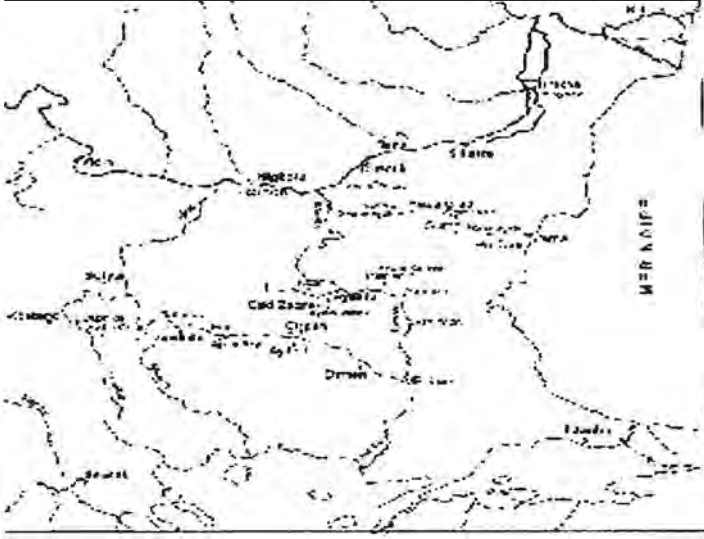
Tablo 4: Cüneyd isminin geçtiği örnekler

	Yer Adı	Yerleşim birimi türü	Bağlı olduğu kaza/nahiye-liva	Geçtiği yer	Lokalizasyon
1	Cüneyd	Karye	Filibe	TT 370, s. 94	
2	Cüneyd	Mahalle	Filibe	TT 370, s. 85	
3	Cüneyd	Mahalle	Zağra-yı Eskihisar	TT 370, s. 67	

Bugün her ne kadar Bulgaristan'da Türkçe yer adları Bulgarcaya çevrilmiş, bazı köyler Türkiye istikametindeki göçler sebebiyle haritadan silinmiş olsa da ya da başka köylerle birleştirilip unutturulmaya çalışılsa da halya Türk nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde yerleşim birimlerinin Türkçe adları sözlü gelenekte yaşatılmaya çalışılmaktadır.

Geçmişte Aydın veya Aydınlı ismini taşıyıp hala bilinen köyler şunlardır: Filibe'ye bağlı Aydın-köy (*İsperihovo*), Eski Cuma'ya bağlı Aydın-köy (*Meçovo*), Hasköy iline bağlı Aydınlar (*Svetlik*), Ezki Zağra'ya bağlı Aydınlı (*Zora*) köyü, Silistre iline bağlı Köse Aydın köyü (*Goleş*), Razgrad iline bağlı Aydın mahalle (*Velövo*). Varna'ya bağlı Aydın Cullah mezarısı daha sonraki dönemlerde köye dönüşerek XVIII.

yüzyılda Aydın Çulha olarak kaynaklarda geçmektedir. Ancak bu köy günümüzde kaybolmuştur¹⁶.

Resim: Osmanlılar Döneminde Bulgaristan Bölgesinde Aydınogulları İzleri

Son olarak çok sayıda baba adı Aydın olan kişilerin yaşadığı köylerden bahsetmek istiyorum. Bunlardan ilki Hezagrad'a bağlı Divane Aydın köyüdür. Bu köyün diğer adı Örencik'tir. XVI. yüzyılda bu köyde 30 hane ile 19 mücerred kayıtlı vergi mükellefi vardır. Köyün sakinleri arasında Turhan, Emrullah ve Bazarlı kişi adlarının yanı sıra 6 kişinin baba adı Aydın olarak gemektedir. Bunların köye adı veren Divane Aydın'ın oğulları olma ihtimali vardır. İkinci köyümüz ise Şumnu'ya bağlı Aydın Fakih köyüdür. Aydın Fakih aslında köyün hem kurucusu hem de imamıdır. Kendisi ile beraber 27 köy sakini vergi mükellefi olarak kaydedilmiştir. Aydın Fakih ve dört oğlu da bu defterde “veled-i o” tabiri yerine “veled-i Aydın Fakih” olarak kaydedilmiştir. Üçüncü bir örneği de Hezagrad'a bağlı Aydın köyü gösterebiliriz¹⁷. Bu köy de muhtemelen ismini kurucusundan almıştır. Kanuni döneminde 5 hane ve 5 mücerred kaydının yer aldığı köyde Aydın'ın kendisi dışın-

¹⁶ Acaroğlu, a.g.e., s. 74-75.

¹⁷ TT 382, s. 237.

da Abdulkadir, Hasan ve Bayezid adındaki üç oğlu da baba adları Aydın ile beraber zikredilmektedir¹⁸.

Sonuç olarak şunu belirtebiliriz ki, Bulgaristan coğrafyasında Aydın, Aydınlı gibi yerleşim birimleri isimlerin varlığı ve bunların Yörüklerle meskun olması, Aydınelinden gelen bir iskana işaret etmesi muhtemeldir. Aydınlu isimli köylere sadece Güney Bulgaristan'da yer alırken, Aydın şahıs isminden türeyen yer adlarının daha çok Kuzey Bulgaristan'da yoğunlaştığını söyleyebiliriz.

¹⁸ TT 382, s. 237.

KAYNAKÇA

- Kayapınar, Ayşe, *Le sancak ottoman de Vidin du X ve á la fin du XV le siècle*, Paris 2004 (*Basılmamış Doktora Tezi EHESS*).
- İnalcık, Halil, Fetih Yöntemleri,
- Acaroğlu, Türker, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Klavuzu*, Ankara 2006.
- Kovaçev, Rumen, *Opis na Nikopolskiya Sancak of 80-te godini na XV vek*, Sofya 1997.
- Akın, Himmet, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, İstanbul 1946.
- Melikoff, Irène, *Le Destan d'umur Paşa (Düstûrnâme-i Ehverî)*, Paris 1954.
- Ostrogorsky, G., *Bizans Devleti Tarihi*, çev. F. Işıltay, Ankara 1986.
- Kurat, Akdaş, Vinyet, *IV-XVIII. yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1992.

YUNANİSTAN’DA AYDINOĞULLARI YER ADLARI

LEVENT KAYAPINAR*

Osmanlı Devletinin kurulduğu XIV. yüzyılda tarih sahnesine çıkan ve varlığını XV. yüzyılın ilk çeyreğine kadar sürdüren Batı Anadolu Beyliklerinden biriside Aydınolu Beyliğidir. Başlangıçta Osmanlı Devletinden daha büyük ve daha teşkilatçı bir beylik olmasına rağmen Aydınoluğullarının kaderini Osmanlı Devletinin hızlı gelişimi belirlemiştir. Bunun tabi bir neticesi olarak Aydınoluğ Beyliğinin, Osmanlı kaynakları oluşmuştur. Benim bu bildirideki temel amacım Osmanlı tahrir defterlerinde Yunanistan coğrafyasında Aydınoluğ Beyliği ile ilgili kayıtları bir araya getirme teşebbüsüdür. Bu girişim esnasında aşağıdaki tapu tahrir defterlerinden istifadeedilmiştir:

Kullanılan Tapu Tahrir Defterleri Listesi			
Defter no	Hicri tarih	Miladi tarih	Türü
MAD 10	859	1454/1455	Mufasssal
MAD 66	871	1466/1467	İcmal
TT 36	912	1506/1507	İcmal
TT 101	927	1520/1521	Mufasssal
TT 105	927	1520/1521	Mufasssal

Osmanlı Beyliğinin I. Murat döneminde diğer Batı Anadolu Beylikleri gibi Aydınoluğları Beyliğini önce vassal olarak, Yıldırım Bayezid döneminde de 1389-1390 kışından 1402 Ankara Savaşına kadar ege-menliği altına aldığı ve Ankara Savaşından sonra Timur’un Anadolu Beyliklerini ihya politikası sonucunda Aydınoluğullarının tekrar 1425 kadar tarih sahnesine çıktığı bilinmektedir. Ancak Şeyh Bedreddin ve Düzmece Mustafa olaylarına destek veren Cüneyd Bey’in bu politika-

larına II. Murat ilhak uygulamasıyla cevap vermiştir. İşte 1390-1402 ve 1425 yılından sonra Aydınogulları Beyliği içinde yaşarken Osmanlının Balkanlar'da fethettiği topraklara yerleştirilen eski Aydınoglu reayasına Osmanlı tahrir defterlerinde rastlanmaktadır. Bu uygulama sadece Aydınogullarına ait olmayıp diğer Anadolu Beylikleri için de söz konusudur.

Durum böyle olmakla birlikte bazı Balkan tarihi yazımlarında Rumeli'ye Anadolu'dan yapılan Türk göçleri inkar edilmekte, miktarı düşük gösterilmekte ve bu olay bir kolonizasyon olarak sunulmaktadır. Halbuki, Anadolu'dan Balkanlara Türk iskanı bir realitedir. Önce bu durumu kanıtlayan Osmanlı tahrir kayıtlarıyla bildirimize başlamak istiyorum.

Bu örnek kayıtlar, İstanbul'un fethinin hemen sonra Tesalya bölgesi için tutulmuş 1455 yılına ait Maliyeden Müdevver 10 nolu tahrir defterinden alınmıştır. Önce Türk kelimesinin bir etnik unsur olarak Balkanlara iskan edilenler için kullanıldığını gösteren örnekleri vermek istiyorum. İlk örnekleimiz "Türk" tabiri üzerinedir.

MAD 10, V.k. 72a

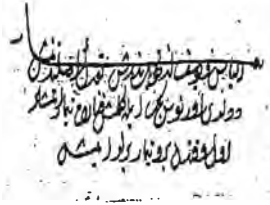
- Timar-ı Hasan veled-i Kılavuz mezkur, Türk aslındandır. Turhan Bey'le gelmiş kadimilerdendir.

MAD 10, V.k. 79b

- Timar-ı İbrahim veled-i Mukbil ve Yusuf ve Hamza, evlad-ı Ahad. Mezkur İbrahim Anadolu'dan Türk ademidir ve müşterekleri Yusuf ve Hamza sagir oğlancıklardır. Ataları Kocacık Hisarında düşmüş, müşterek yiyip nâhubetec asarlar

MAD 10, Vk. 142b

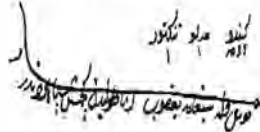
- Timar-ı İlyas ve Yusuf
ez tahvil-i pedereş,
Türk aslındanmış,
dedeleri Evrenos Bey
ile gelmiş, Fenar'da
timar etmişler. Ol
vakitten beri timar
yirlermiş.

Örneklerden de anlaşılacağı gibi Yunanistan'ın Tesalya bölgesine iskan edilen bu timarlı sipahilerin Türklüğüne, düşülen kayıtlardan dolayı bir şüphemiz kalmamaktadır. Bu Türklerin Tesalya'ya Anadolu'nun neresinden geldiklerini gösteren kayıtlarımız da mevcuttur. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

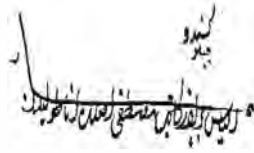
MAD 10, Vk. 81a

- Timar-ı Musa veled-i
Sığama Yakup,
Anadolu'dan geçmiş
sipahilerdendir.

MAD 10, Vk. 142b

- Timar-ı İlyas birader-i
Katib Mustafa, aslında
Anadolu'dan
geçmişler, kadimdir.

MAD 10, Vk. 81a

- Timar-ı Musa veled-i
Sığama Yakup,
Anadolu'dan geçmiş
sipahilerdendir.

میدو مکتور
ایک سغایه بعلی از اناطولیہ چمن با اناطولیہ

MAD 10, Vk. 190a

- Timar-ı İskender
veled-i Sığama
Yakup, mezkurun
atası Anadolu'dan
geçmiş kadimidir.
Elinde padişahımız
beratı vardır.

کندو
مکتور
ایک سغایه بعلی از اناطولیہ چمن با اناطولیہ
ناطولیہ بعلی از اناطولیہ چمن با اناطولیہ
ایک سغایه بعلی از اناطولیہ چمن با اناطولیہ

MAD 10, Vk. 267a

- Timar-ı Said veled-i
Tura Hoca, dedeleri
Anadolu'dan
sürülmüş, kadimidir.
Ez tahvil-i pedereş.

میدو مکتور
ایک سغایه بعلی از اناطولیہ چمن با اناطولیہ
میدو مکتور
ایک سغایه بعلی از اناطولیہ چمن با اناطولیہ

- Timar-ı İskender
veled-i Sığama
Yakup, mezkurun
atası Anadolu'dan
geçmiş kadimdir.
Elinde padişahımız
beratı vardır.

کند
سید
رسکند ولسیغامه یقینور
ناطولیند یقینور
الله دلد

- Timar-ı Pir Ahmed
veled-i Dargıl, Teke
ilinden imiş,
sipahioğludur.

کند
سید
پیر احمد دارجیل
تک

- Timar-ı Saruhanlı
Musa

کند
سید
سارحانلی
موسا

Yukarıdaki kayıtlardan anlaşılacağı gibi Yunanistan'ın Tesalya bölgesine iskan edilen bu timarlı sipahilerin Türk olduklarının yanı sıra Anadolu'nun neresinden geldiği bilgisi de kaydedilmiştir. Bu belgelere dayanarak Anadolu'dan Balkanlara Türk iskanının gerçekleştiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu cümlemizi sadece Yunanistan için değil Rumeli'deki bütün topraklar için geçerlidir. Ayrıca sadece askeri sınıf-

tan değil, çeşitli Anadolu Beyliklerinden de reayanın Rumeli'ye iskan edildiğini görüyoruz. Örneğin, Karye-i Germiyanlu, karye-i Hamitli, Mezra-yı Saruhanlu, Karye-i Tekeli, Karye-i Tekeili İmamı gibi yerleşim birimlerini sayabiliriz.

MAD 10, Vk. 215a

- Karye-i Germiyanlu

MAD 10, 328a

- Karye-i Hamidlü

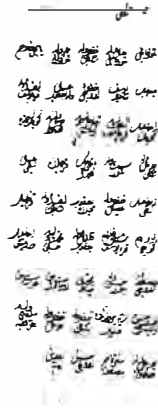
MAD 10, Vk. 216b

- Mezra-yı Saruhanlu

MAD 10, Vk. 444a

• Karye-i Tekeli

Şimdi de Aydınogulları Beyliğinden Yunanistan'a yapıldığını düşündüğümüz göçleri Aydınlu isimlerinden hareket ederek tespit girişimde bulunabiliriz. Yunanistan coğrafyasında Aydınlu ismiyle karşılaştığımız yerleşim birimleri şunlardır.

1) İlk örneğimiz “Karye-i Emirhanlu nam-ı diğer Aydınlu” dur.

Bu köy günümüzde Larissa olarak bilinen ve Selanik'in güney-batısında kalan Yenişehir iline bağlı Kesriç'de idi. Bu şehir Osmanlı Türkleri tarafından kurulduğu için Yenişehir adıyla anılmaktaydı.

Kaynak: MAD 10, s. 221a

Karye-i Emirhanlu, nam-ı diğer Aydınlu

*Ahmed veled-i Emirhan, **Umur** veled-i Kalaycı Hızır çift, Ashlıhan veled-i Tatar Mahmud hayyat çift, Bağdadi veled-i Yahya Fakih çift, Ahmed veled-i Muhammedi ahenger çift;*

Beyi veled-i Kulfal çift, Yusuf veled-i İnci Hoca cüllah çift, İlyas Pir hayyat çift, Hamza veled-i İlyas hayat, Bektaş azade-i Kulfal sürh;

¹ MAD 10, Vk. 221a; TT 101, s. 176; MAD 66, Vk. 2a.

Yusuf veled-i Kurt Halil çenger çift, **Umur** veled-i Hamza cüllah çift,
Ömer veled-i Kulfal, İsa veled-i İnebeyi, İlyas veled-i Eyerici Musa çift;

Külef Saru bive-i Ali, Külef bive-i İnebeyi, Hacı Siyah veled-i Nasuh,
Ali veled-i Münici çift, Musa veled-i Sofi çift;

Vk. 221b

Ahmed cüllah, Müeyyet cüllah, Bive Selçuk çift, Hüseyin veled-i Muhammedi çenger, İshak azade-iHoca İnebeyi;

Yunus Fakih veled-i İnebeyi imam, Hamza veled-i Mustafa, Turan azade-i Mustafa, Muhammedi veled-i Satı;

Hinta	68 nim kile, fi kile 8	Yekün 548
Şair ve gayrihu	25 kile, fi kile 5	Yekun 125
Dıhn	nim kile	Yekun 3
Öşr-i kovan		16
Resm-i asiyab	5	150
Resm-i göl ber muceb-i mukata'a		1000
Adet-i agnam		48
Niyabet ve arusi		50
Raiyyet kulluğu		428
CEMAN:	Hane 26,	Bive 3
HASIL		2368

Bu köye daha sonra MAD 66 nolu Hicri 871/M 1466-1467 tarihli icmal defterinde rastlıyoruz.

Kaynak: MAD 66, Vk. 2a

Karye-i Emirhanlu, Müslim nam-ı diğer **Aydınlu**

Hane 19

Mücerred 4

Bive 3

Asiyab bab 1

Asiyab-ı kebe 2

Hasıl 1458 asıl 1468 öşr? 410

Aynı köye son olarak, Hicri 927/M 1520-21 tarihli TT 101 nolu icmal defterinin s. 176 sayfasında rastlıyoruz.

Timar-ı Yuvalı Adem Yunus Bey, eşer.

*Karye-i Emirhanlı nam-ı diğer **Aydınlu** tabi-i Kesriç*

Hane-i reaya çift 5 nim 2 bennak 3 mücerred 4

***Hane-i çeltükçü** çift 11 nim 2 mücerred 3*

Hasıl

2148

2) İkinci Örneğimiz Çatalca nahiyesinde bulunan Aydınlu Hacı köyüne aittir.

Kaynak: TT 101, s. 242

Nahiye-i Çatalca

Timar-ı Doğancı Yusuf veled-i İlyas eşer

*Karye-i **Aydınlu** Hacı, tabi-i Çatalca, an tahvil-i Mehter Piri ve baki şüreka*

Hane-i reaya çift 21, bennak 1, mücerred 22

*Hane-i **Yörük** çift 2*

Hane-i Gebr 3

Hasıl 6514

Ber vech-i iltizam yevmi sekizde ikiyüz fi 15 cumazie'l-evvel sene 127, 7816

3) Üçüncü örneğimiz Ermiye nahiyesindedir.

Kaynak: TT 105, s. 522

Karye-i Ak Keçili, tabi-i Ermiye

*Mahalle-i **Aydınlu**, an reaya*

*Bayramlı bin Musa çift, Üveys bin Musa çift, Yusuf bin Musa çift, Hamza bin Hasan çift, Ali bin Hasan çift, Hızır Bali bin Halil çift, İlyas bin **Cüneyt** çift, Bayezid bin Yusuf çift;*

Kurd bin Yusuf çift, Mustafa bin Yusuf çift, Süleyman bin Ahmed çift, Osman bin Abdullah çift, Habil veled-i Abdullah, Üveys bin Kulfa çift, Tanrıvermiş bin Hasan çift, Nasuh bin Hasan çift;

Turak bin Musa çift, Ali Bali bin İsa çift, Mehmed bin Mustafa nim, Hasan bin Halil nim, Seydi bin Hasan nim, İnebeyi bin İsa bennak, Hamza bin Hanifi bennak, Subakdı bin Abdullah bennak

Mücerredan

Hasan bin Hamza, Bağlamış bin İsa, Hüseyin bin Aydın, Mehmed bin Aydın

Hane çiftlü 18 Nim 3, bennak 3, Mücerred 4

4) Dördüncü örneğimiz Badra nahiyesindendir.

Kaynak: TT 101, s. 294

Timar-ı Ali veled-i Yakub, Rüstem Piri Voyvoda, eşerler.

Karye-i Aydınlu, nam-ı diğer Halil Obası Kebir, tabi-i Badra, an tahvil-i peder ve gayrihu

Hane-i reaya çift 12, bennak 5, mücerred 7

Hane-i Çeltükçiyan çift 6, nim 2, bennak 1

Hane-i Gebr 4

Hasıl 4852

Hisse-i Ali, el-mezbur 2040

Hisse-i Rüstem, el-mezbur 2812

İltizam yevm sekizde ikiyüz fi 19 cümazie'l-ula sene 127, 2448

5) Beşinci örneğimiz Tırhala şehir merkezindendir.

Kaynak: MAD 10, Vk. 3b

Nefs-i Tırhala

Mahalle-i Birgi

Hacı Siyah veled-i Kazancı, Musa veled-i Kutlu, Hızır çenger, Yusuf Ahriyan, Tanrıvermiş çiftçi;

Kasım Salar, Bayezid Hallaç, Hüseyin Şahin, Yusuf Güvenç, Katib İnebeyi;

İsa birader-i İnebeyi mücerred, Yusuf kazaz, Dogan azade-i Yakub Ece, Mahmud azade-i Yakub Ece, Hızır azade-i Yakub Ece;

Ahmed azade-i Yakub Ece, Hızır veled-i İlyas mücerred, Mustafa nalband, Yakub kazaz, Hafsa bive-i Saruca;

Azab Seydi, Kasım azade-i Azab Balaban, Turunç bive, bive-i Emir, Doğan Arnavud;

İlyas veled-i Dogan, Ali Azab Kanber, Mustafa veled-i Saruhan, Ali hayat, İnebeyi birader-i Ali;

Vk. 4a

Timur hayat, Oruç gazaz, Kılavuz hayat, Hacı semerci, Hamza azade-i Hacı Ahmed;

İsmail Kurt, İbrahim hayat, Bahşi Saraç, Şirmerd kuyumcu, Bahadır azade-i akıncı;

Demürtaş akıncı, Sungur azade-i Azab Balaban, Hasanzade-i Hacı Hızır, Muhammedi çizmeci, Muhammedi çizmeci, Muhammedi veled-i Adil;

***Umur** veled-i İsmail, Saruca hizmetkar-ı Muzak Doğan, Hoşakadem hizmetkar-ı Kurt Hasan, Yusuf veled-i Arnavud Doğan, Ali veled-i Azab Seydi başmakçı;*

*Karaman nalband, Bazarlı pabuççu, Hüseyin Oruç birader-i Kurt Hasan, Karaca azade-i Kulaguz, Şirmerd azade-i **Umur** Güvenç, Tursun kazaz, Karagöz azade-i Hamza*

Tırhaladaki Birgi mahallesine daha sonraki tarihlerde de rastlarız.

Kaynak: TT 36, s. 128

Nefs-i Tırhala

*Mahalle-i **Birgili***

Ali veled-i Ahmed imam, Durmuş veled-i Hacı, Cafer Bali veled-i İne Hoca, Ali veled-i Mahmud, Şuca veled-i Yusuf, İshak bakırcı, Mustafa gazaz;

*Ahmed gazaz, Yusuf çizmeci, İskender başmaçlı, **Umur** veled-i Mustafa, Sinan atik-i Yakub, Yusuf veled-i Sinan, Mahmud veled-i Abdullah;*

Karagöz Küçük, İlyas atik-i Kurd, Mahmud vinar?, İlyas atik-i Hüseyin Bey, Diğer İlyas atik-i Hüseyin Bey, Yusuf Ahriyan, Mustafa hayat;

TT 36, s. 129

Kasım hayat, Muhammedi veled-i Mahmud

Mücerredan

Musa veled-i Karagöz, Muhammedi veled-i Yusuf

Hane 23 mücerred 2

6) Altıncı ve son örneğimiz Yenişehir'dendir ve Tire'nin bir mahallesinin adını taşımaktadır Kaynak: TT 166, s.371 ve MAD 10, Vk. 60a

Karye-i Urgancılar

Ali veled-i Abdurrahman imam, Tokul veled-i Erdoğan çift, Mustafa veled-i Umur, çift, Balaban azade-i Devlethan çift, İsmail veled-i Hızır siyah çift;

Ömer veled-i Ali çift, İbrahim veled-i Doğan çift, Turhan birader-i Yazıcı Ali çift, Davud veled-i Aydın çift, Hamza veled-i Danişmend çift;

Yusuf veled-i Süleyman çift, Nasuh veled-i Süleyman çift, İlyas veled-i Süleyman cullah çift, Hüseyin veled-i Asılhan çift, Kölemen veled-i Hamza çift;

Sevindük azade-i Otamış çift, Tursun damad-ı Tokul çift, Ali ma'a kardeş çift, Yusuf azade-i Öküzlü (Enüzlü) oğlu, Hadice bive-i Dokalı;

Paşayığit veled-i Kızılca İsmail, Ali veled-i Paşayığit, Otman veled-i Tertib mücerred, Yusuf veled-i cullah Ali mücerred;

Hınta 57 kile fi kile 8 yekün 456

Şair 30 kile fi kile 5 yekün 150

Burçak 4 fi kile 5 yekün 20

Penbe 20, Kenavir 40

Öşr-i bostan 40

Raiyet kulluğu 436

Ceman hane 23, bive 1 Hasıl 1162

Yunanistan coğrafyasında Aydınogulları Beyliğine ait izleri taşıdığını düşündüğümüz yerleri incelediğimizde Aydınlu ismini taşıyan 4 yerleşim birimi ile karşılaşırız. Bunlar Yenişehir Kesriç'e bağlı karye-i Aydınlu, Çatalca'ya bağlı Aydınlu, Ermiye'ye bağlı Aydınlu ve Badra'ya bağlı Aydınlu köyleridir. Aydınlu ismini taşıyan bu 4 köyün coğrafi özelliği sahil şeridinde yaklaşık 40-50 km içeride olmaları, düz

bir alanda bulunmaları ile göl ve çeltik işiyle uğraşmalarıdır. Diğer bir özellik ise, bu üç köyde de Aydın, Umur, İsa ve Cüneyd gibi Aydınoğulları yöneticilerinin isimlerinin kullanılıyor olmasıdır.

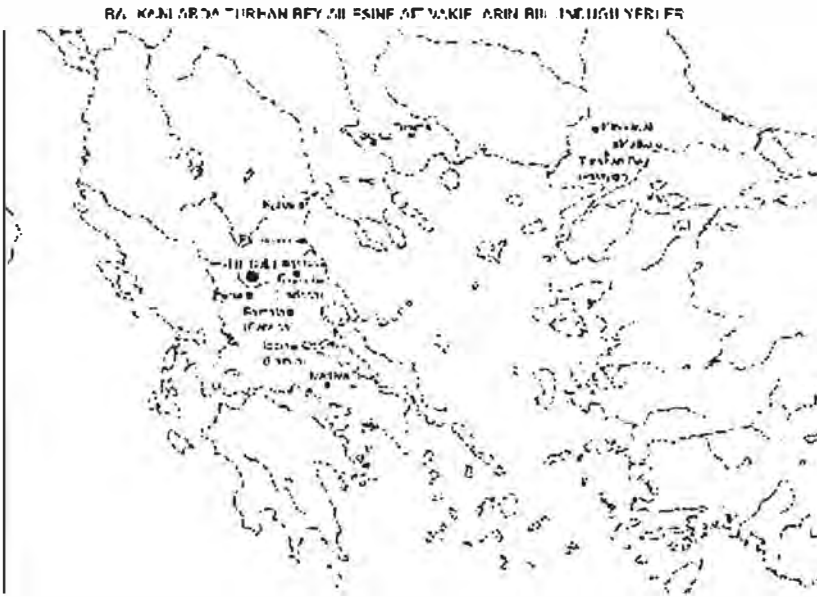
Tarihi açıdan baktığımızda ise, Yenişehir, Çatalca, Ermiye ve Badra bölgelerinin 1393-95 yıllarından sonra Evrenos Bey ile akıncılarının yer aldığı Osmanlı kuvvetlerince fethedilmesidir. Ancak bu toprakların bir kısmında Fetret devrinden sonra 1403 Gelibolu antlaşmasıyla Osmanlı hakimiyeti sona ermiş, bir kısmında ise otorite boşluğu yaşanmıştır. Bu toprakların tekrar Osmanlı hakimiyetine bağlanması 1423'den sonra Turhan Bey'in akıncılarının yer aldığı Osmanlı kuvvetleri tarafından sağlanmıştır.

Resim: Yunanistan'da Osmanlı İlerleyişi

Aynı dönemde ise Anadolu'da Aydınlı Beyliğinin yöneticisi Cüneyd'in hakimiyetine son verilmiştir ve 1425'den sonra Aydınlı Beyliğinde yaşayan bazı reaya Tesalya, Yenişehir, Çatalca, Ermiye ve Badra bölgesine iskan edilmiştir. Bu olay, bize I. Murat ve Yıldırım Bayezid döneminde fethedilmiş olan Kuzey Yunanistan ve Makedonya'da neden Aydınlu adlı köylere rastlamadığımızı da bir ölçüde açıklamaktadır.

Aydınlı Beyliği ile ilgili diğer iki örneğimiz ise, Tırhala şehrinde yer alan Birgi mahallesi ile Yenişehir'in çok yakınında bulunan Urgancılar adlı yerleşim birimleridir. Birgi'nin Aydınoğullarının merkezi olduğu bilinmektedir. Tesalya'da buranın adını taşıyan bir mahallenin bulunması bize Aydın Birgi'den gelenlerin bu mahalleyi kurduğunu düşündürmektedir. Ayrıca bu mahallede hallaç, başmakçı, çizmeci, katip, cullah, kazaz, hayyat ve kuyumcu gibi mesleklerin olmasının ve ahalisinin tamamının Müslüman olması Tırhala'da kurulan yeni bir mahalle için oldukça gelişmiş şehir kültürünün Aydın'dan Balkanlara nakli olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer örneğimiz ise, Türlerin kurduğu Yenişehir'in çok yakınında bulunan Urgancılar adlı yerleşim birimidir. Bu isim Tire'nin mahallelerinden birinin adıdır ve Urgancı'da yaşayanlar arasında Aydın ve Umut ismine rastlamamız Aydınoğulları ile bağlantı kurmamızı mümkün kılmaktadır.

Resim: Balkanlarda Turhan Bey Ailesine Ait Vakıfların Bulunduğu Yerler

Yunanistan coğrafyasında Mora Yarımadasında Messini bölgesinde Kalamata şehrine yakın günümüzde Agrilia diye adlandırılan ancak 1919 yılına kadar Aydın diye isimlendirilen bir yerleşim birimi daha

BEYLİKLER DÖNEMİ MÜFESSİRLERİNDEN ŞİHABÜDDİN SİVASÎ'NİN FETİH SÛRESİ TEFSİRİ VE DÖNEMİN FETİH ANLAYIŞI

HÜSEYİN YAŞAR*

Anadolu yarım adasının batı kıyıları, Ege denizinin bir iç deniz olması, Karadeniz'e bağlantıyı sağlaması, sahip olduğu pek çok stratejik adayla bu gün olduğu gibi tarihte de büyük bir öneme sahipti. Bölgenin verimli ovaları, önemli medeniyetlerinin bu bölgede oluşup gelişmesi, Ege kıyılarına ayrı bir değer katıyordu. Alparslan 464/1071 yılındaki Malazgirt Savaşıyla Anadolu'nun kapılarını Müslüman Türklere açtıktan sonra akıncı beyler önlerine doğal bir engel çıkıncaya kadar atlarını koşturdular. Türk deniz kültürünün cengâver öncüsü Çaka Bey (488/1095) Alparslan'dan aldığı fetih direktifiyle Anadolu bozkırlarını aşarak Ege kıyılarına gelip dayandı. Kendi adını taşıyan bir beyliği sahil şeridinde kurmasına rağmen devam ettiremedi¹. Selçuklu uçbeylerinin Ege kıyılarına ulaşması, İslam dünyasının yeni sahiplerinin Latinler ve Frenklerle, daha doğrusu Batılı devletlerle ilk karşılaşmasıdır. Haçlı Seferleri'nin ilanında bu karşılaşmanın da etkisi olabileceğini düşünmek mümkündür. Ayrıca Müslüman Türk milletinin Batı Avrupa insanı ve kültürüyle de ilk tanışması, karşılaşması bu vesile ile olduğu söylenebilir. Çünkü adalarda Avrupa'dan gelmiş, yerleşmiş olan nüfus ile birlikte ticaret maksadıyla Ege limanlarına sık sık uğrayan Latin ve Frenkleri de göz önünde bulundurmak gerekir. Çaka Bey'den

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, dr_hyasar@hotmail.com

¹ Mücteba İlerigürel, "Çaka Bey" *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. VIII. İstanbul 1993, s. 186-188.

sonra gelen Türk beyleri onun açtığı yolu takip etmişler, Batılı unsurlarla sık sık karşı karşıya gelmişlerdir.

Sempozyum konusu olan Batı Anadolu tarih ve kültürüne en büyük katkısı Aydınoğullarının yaptığını söylemek tarihi ikrardan ibaret olacaktır. Aydınoğlu, Germiyan ordusunda bir komutan iken diğer uç beyleri gibi Doğu Roma'nın taht kavgalarından yararlanarak Germiyan hükümdarı I. Yakup Bey'in (728/1327) emriyle Ege denizine inip Lidya ve İyonya medeniyetlerinin hüküm sürdüğü bölgelerde babası adına bir devlet kurmuştur. Mehmet Bey çevredeki beylere karşı üstünlüğünü sağlayarak fetihlerine devam etmiş ve denizlere hâkim olmanın yollarını aramıştır. Cenevizlerle yaptığı savaşlarda başarılar kazanarak Ege denizinin önemli adalarını elde etmeyi başarmıştır. Frenklere karşı kazandığı zaferlerden dolayı kendisine "Mübârizüddin: Din için savaşan" unvanının verilmesi dikkat çekmektedir. Her ne kadar bu unvanı zamanın geleneği olarak düşünüp nazar-ı itibara değmez denilse de, yine de Mehmet Bey'in mücadelelerinin önemine işaret etmektedir. O, Birgi'yi başkent edininip dini bir merkez yapmak için cami ve medrese yaptırmış, İslam dünyasında belirli bir saygınlık elde etmiştir. Yetmiş bin atlı bir orduyla Rumlar ve Frenklerle sürekli muharebe ettiği, tarih kitaplarında kaydedilmektedir. Oğulları arasında beyliğin idari taksimatını yapan Mehmet Bey, küçük oğlu İsa Beyi yanında bırakmıştır. Sahil bölgelerine hâkim olan ikinci oğul Umur Bey'in Latinlerle sık sık savaşlar yaptığı ve başarılı olduğu bilinmektedir. Uzun yıllar Aydınoğlu Beyliğinin ordusu Ege kıyılarını Latinlere, Avrupa ordularına karşı savunmuştur². İkinci Murat zamanında Osmanlı Devleti bünyesine katılan Aydınoğulları Beyliği başarılı hizmetleri, egemen olduğu coğrafyadaki kalıcı mimari eserleriyle tarihteki yerini almıştır. Ancak Aydınoğullarının ortaya koyduğu kültürel ortam Birgi, Tire ve Selçuk gibi merkezlerde yoğunlaşmış, özellikle İsa Bey'in bilim ve bilgiye verdiği değer Ayasuluğ/Selçuk'u bilim ve kültür merkezi haline getirmiştir. Ünlü tabip ve müfessir Hacı Paşa Aydınî (805/1402) gibi bilginler Selçuk'a gelip yerleşmişlerdir. Bunlardan biri de tebliğ konumuz olan Şihabüddin Sivasî'dir.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Kara Koyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 104-119.

Haçlıların tahribatı bertaraf edildikten sonra Anadolu'da birliği temin etme sürecine girilmiş, Osmanlı Devleti Birinci Beyazıt gibi Yıldırım unvanı taşıyan bir sultan tarafından Balkanlar'da ve Anadolu'da alabildiğine açılıp gelişmeye başlamıştır. Tam bu sırada başka bir Türk padişahı Timur'un Anadolu'ya gelişiyle yeni bir karışık dönem başlamıştır. Şihabüddin Sivâsî'nin hayatı bu karışık döneme rastlamaktadır.

Şeyh Şihabüddin Ahmed Sivâsî', beylikler dönemi müfessirlerinden sayıldığı gibi, Osmanlı bilgini de sayılmıştır. Yıldırım Beyazıt (792/1389–805/1402) beyliklerin bir kısmını Osmanlı'ya tabi devlet haline getirmişti. Bundan dolayı o, Osmanlı devri uleması da kabul edilmiştir. Ayrıca diğer bir nokta da Ahmed Sivâsî Osmanlı döneminde ilk tefsir yazan müellif olması bakımından önemlidir³.

Hayatıyla ilgili geniş bilgi olmamakla birlikte Kadı Burhaneddin Beyliği döneminde yaşamış Sivaslı bir zatın azatlı kölesi olarak bilinmektedir. Yazarımızın doğumu ve şeceresi hakkında hiçbir malumat olmadığı gibi, onu azat eden zatın kimliği hakkında da bilgi yoktur. Bilime ve bilgiye olan aşırı ilgisinden dolayı çocukluk yaşlarında okumaya başlamış, devrin ünlü bilginlerinden dersler almıştır. Dinî bilimlerde belli bir seviyeye geldikten sonra da tasavvufa yönelmiş, Zeynüddin el-Hâfî'nin Anadolu'daki halifelerinden Şeyh Muhammed (860/1456'dan önce) tasavvuf ilmini, tarikat adabını öğrenmiş tarikat silsilesine girmiş ve şeyh unvanı almıştır. Bir müddet sonra da şeyhi Muhammed Efendi ile birlikte Ayasuluğ/Selçuk'a gelmiş, 860/1455 tarihinde, bu tarih ihtilaflı olmakla birlikte, vefat etmiş⁴ ve oraya gömülmüştür. Şehrin merkezinde bulunan türbesi ziyaretçilerin uğrak yeridir.

Sivâsî'yi anlayabilmek için Zeyniyye tarikatından kısa da olsa söz etmemiz gerekir. Tasavvuf kültürünün önemli bir ismi olan Şihabüddin Sühreverdî'nin (632/1236) tarikatı Anadolu'da yayılma imkânı bulamamış; ama onun etkisiyle gelişen tarikatlardan biri olan Zeyniyye tarikatı Anadolu'da yayılma imkânı bulmuş, birkaç asır özellikle ay-

³ Ziya Demir, *XIII.-XIV Y. Y. Arası Osmanlı Müfessirleri*, İstanbul, 2006, 109.

⁴ Şükrü Arslan, Şihabüddin es-Sivâsî' " 'Uyûnü't-Tefâsîr'indeki Metodu", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, 1990, s. 193; Reşat Öngören, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*, İstanbul 2003, s. 69–70; Mustafa Demir, *Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, Ege Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, İzmir, 1996, s. 216–217.

dınların üzerinde etkinliğini devam ettirmiştir. Zeyniyye tarikatının kurucusu Zeyneddin Hâfî (848/1434) tahsilini tamamladıktan sonra tarikata intisap etmiş, Sühreverdî tarikatının bir kolu olarak geliştirdiği tarikatını daha sonraları Zeyniyye ismiyle müstakil olarak ortaya koymuştur. On beşinci yüz yılda bu tarikat Osmanlı aydınları tarafından ilgiyle karşılanmıştır⁵. Yüksek bir ahlaka ve Peygamberimizin sünnetine dayanan tarikat, Kadı Burhaneddin ve Yıldırım Beyazıt zamanında çok etkili olduğu bilinmektedir. Fatihin şeyhi Şeyh Vefa, Molla Fenârî ve Aşıkpaşazade gibi tarihçilerin yanında pek çok ulemanın üzerinde adı geçen tarikatın etkisi bilinmektedir. Zeki Velidi Togan devrin bilimsel ve ahlakî durgunluğuna Zeyniyye tarikatının son verdiğini vurgulamaktadır⁶. Tasavvufta “*şeriat-hakikat*” olarak formüle edilen anlayış daha sonraları, özellikle Zeyniyye tarikatı erbabınca “*şeriat-tarikat-hakikat*” olarak formüle edilmiştir. Bu anlayışta şeriat ile hakikat birbirinin zıddı değil, birbirlerinin tamamlayıcısı olmuştur. Şeriat kurallarına uymadan tasavvuf yolunda ilerlemenin mümkün olmadığını sık sık vurgulayan Zeyniyye ricali, iman noktasında Ehl-i Sünnetten sapılmaması konusunda ısrarcı olmuşlardır⁷. Zeyniyyenin zahiri ilimlerle tasavvufi ilimleri uyumlu hale getirmesi, bu iki alanı birbirinin devamı gibi göstermesi olumlu olarak algılanmıştır. Ehl-i Sünnet ahlak ve yaşayışına hassasiyet gösteren idareciler ve halk üzerinde, bütünleştirici, birleştirici olarak kabul edildiğinden Zeyniyye tarikatı ilgi ve teşvik görmüştür. Böyle bir tarikatın mensubu olan Sivas’ın Aydınogulları Beyliğindeki işlevi, etkisi daha da belirgin hale geldiği tahminden uzak değildir. Muhtemelen onun Selçuk’taki hayatı Yıldırım Beyazıt’tan sonra ikinci Murat ve Fatih Sultan Mehmed’in saltanatının ilk yıllarına kadar devam etmiştir. Mensup olduğu sofî geleneğin heyecanı ile irşatlarını sürdürmüştür. Aydınogulları ise bu dönemde eski güçlerini kaybetmiş, artık Osmanlı devletinin bir parçası haline gelmişti. Sivasî bu dönemde Osmanlı ve Aydınoglu toplumlarının kaynaşması, Aydınoglu geleneğinin Osmanlı ile birleşmesi, bütünleşmesi sürecine katkı sağlamıştır, denebilir. Ayrıca doğrudan denizlere açılan Ege kıyılarından gelecek tehlikelere karşı askerlerin ve halkın manevî

⁵Mustafa Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları, Tarikatlar, Tekkeler, Şeyhler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, s. 22–23.

⁶Mustafa Kara, a.g. e., s. 398.

⁷Reşat Öngören, a.g. e., s. 187.

ve ahlakî duygularını beslediği tahminden uzak değildir. Asya'dan kopup gelen Türk unsuru Anadolu'dan Avrupa'ya balkanlar üzerinden açılmıştı. Fakat Ege Denizi üzerinden Anadolu'ya Batıdan, yani Avrupa'dan gelecek tehlikelerin bertaraf edilmesi önemliydi. Bundan dolayı Ege sahillerinin maddi güvenliği kadar maneviyatla güçlendirilmesi de önemliydi. Aydınogulları Beyliğindeki dinî ve tasavvufî hareketleri ve Sivasî'nin çalışmalarını bu anlayış çerçevesinde değerlendirmek gerekir.

Ahmed Sivâsî'nin ömrü okumak öğretmek, irşat ve kitap yazmakla geçmiştir. Timur'un Anadolu'yu tahribatından sonra tamirat dönemi diyebileceğimiz bu zaman çizgisinde müellifin gayretini görmek mümkündür. Tefsir, tasavvuf, tarih ve fıkıhla ilgili eserler telif eden yazarın kendi devrinde, çevresine önemli bir etkisi olduğu halde zaman ve mekânları aşarak klasik bir eser ortaya koyamadığı ayrı bir gerçektir. Onun tefsiri, “Tefsir-i Şeyh” olarak bilinmekle birlikte asıl adı, “Uyûnu't-Tefâsîr li'l-Fudalâi's-Semâsîr”dir. Önde gelen ilim araçlarına tefsirlerden seçkiler” anlamına gelen bu eser, klasik bir dirayet tefsirini andırmaktadır. Yazar eserini, tarikata intisap etmeden önce Sivas'ta ikamet ederken yazdığı tahmin edilmektedir. Tasavvufî yorumların etkin olarak tefsirde bulunmaması bunu göstermektedir. Ancak adından da anlaşılacağı gibi bu tefsirin bir ihtiyaç ürünü olduğu, zamanın ihtiyaçları çerçevesinde ortaya çıktığını düşünmek mümkündür. Eserin genel metodolojisini ana hatlarıyla özetlemek mümkündür: Tüm tefsirlerin genel yöntemi olan ayetlerin ayetlerle, hadislerle ve sahabe sözleriyle tefsir edilmesi geleneğine bu müfessirimiz de uymuştur. Ayetlerdeki kelime köklerinin etimolojik ayrıntısı, gramer analizleri, edebî sanatlar başvurduğu temel yöntemlerdir. Tenkitçi bir anlayıştan ziyade, uyumlu bir yöntemle konulara yaklaşmış, kelâmî ve fikhî konularda özet bilgiler vermeyi tercih etmiştir. Sureler arasındaki bağlantı konusu ve ayetlerin hikmetleri, üzerinde durduğu görülmektedir. Nüzul sebepleri, nâsih-mensûh ve kıraat farklılıklarını belirtmeye çalışmıştır. Bilimsel kaynaklarına gelince, yazar bundan ısrarla kaçınmış, nadiren kaynak zikretmiş yahut ta sadece verdiği görüşün sahibini belirtmiştir. Amelî mezhep imamlarının arasında en çok Ebu Hanife ve Şafiî referans kaynağı olmuş; İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbelî'yi zikretmeyi ihmal etmemiştir. Üslubu sade ve basittir. Maksadını en kısa yoldan ifade etmiş, ağır ve anlaşılmaz cümlelere yönelmemiştir.

Bütün bu özellikleriyle eser, Osmanlı tefsir geleneğini başlatan bir telif olarak önemini korumaktadır. Ancak alanında yeni bir anlayış ve yöntem getiremediği için de sonraki nesillere etkisi sınırlı kalmıştır. Kütüphanelerimizde bol miktarda yazması mevcut olan tefsirin 2006 yılında dört cilt olarak tahkikli baskısının yayınlanmasıyla, Tefsîr-i Şeyh artık herkesin ulaşabileceği bir kaynak olmuştur.

FETİH SURESİ VE TEFSİRİ

Kur'an'daki sure sırlamasına göre 48. sırada bulunan Fetih Sure-si'nin nüzul zamanı hicretin altıncı yılında Hudeybiye'den dönerken yolda nazil olduğundan medenî bir suredir. Hudeybiye Seferi ve bu süreçte gelişen olaylara, Hayber'in fethine, Müslümanların ganimet elde edeceğine Hz. Peygamberin mutlaka Mekke'yi feth edeceğine, Müslümanların hac ibadetlerini yapacaklarına işaret etmektedir. Surenin içeriğini daha iyi anlayabilmek için Hudeybiye'ye giden süreci kısaca gözden geçirmemiz gerekmektedir. Mekkelilerin Medine'ye yaptıkları son saldırı Hendek Savaşıdır. Fakat bu savaşta, diğerlerinde olduğu gibi yine taraflardan birinin mutlak üstünlüğü ortaya konamamış, bir taraftan Mekkelilerin Kuzey ticaret yolu Müslümanlar tarafından kesilirken diğer taraftan da kuzeydeki Hayber Yahudileriyle Mekke müşrikleri Medine aleyhine anlaşmalar yapmışlardır. Bu durum Hz. Peygamberi iki taraftan biriyle sulh yapmayı düşünmeye sevk etmişti. Çünkü Müslümanlar iki ateş arasında kalmışlardı. Mekke, Hz. Peygamber başta olmak üzere pek çok Müslüman'ın doğduğu bir şehirdi ve Hac merkeziydi. Çok sayıda Müslüman dinlerinden dolayı Mekke'yi terk etmek zorunda kalmışlardı. Hasretini çektikleri yurtlarını ziyaret etmek ve umre ziyaretinde bulunmak maksadıyla, 6/628 hicri yılında 1500 kişilik bir grupla Hz. Peygamber Mekke'ye doğru yola çıktı. Fakat Mekkeliler tarafından Hudeybiye'de engellendi. Bunun üzerine Hz. Peygamber Mekkelilerle anlaşma yapmak zorunda kaldı. Anlaşma metin olarak Müslümanların aleyhinde görünüyordu. Müslümanlar umre ibadetlerini yapamamışlar, özledikleri Mekke'ye ulaşamamışlardı. Dolayısıyla gergin bir ortamda Medine'ye dönmek zorunda kalmışlardı. Böyle bir ortamda inen bu sure Müslümanları teselli ediyor ve mutlak zafer onların olduğunu müjdeliyordu. Ayetleri yorumlarken bu ortamı göz önünde bulundurmak gerekir. Fetih suresi yirmi dokuz ayettir. Biz

surenin başından dokuz ve sondan da bir ayet olmak üzere Sivasî tarafından yapılan on ayetin yorumunu aktarmaya çalışacağız.

Fetih Suresi şöyle başlıyor: “Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla. Doğrusu Biz sana apaçık bir fetih⁸ verdik. Allah böylece, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlar, sana olan nimetini tamamlar, seni doğru yola erdirtir. Böylece sana, hiç kimsenin güç yetiremeyeceği bir şekilde yardım eder.”⁹.

Şihabüddin Sivasî, surenin nüzul sebebi olarak müşriklerin, münaflıkların Hz. Muhammed’in insan olarak elçi gönderilmesine itiraz edip, insandan peygamber olmaz demelerine¹⁰ karşılık indiği rivayetine pek katılmasa da nakletmekten geri kalmamıştır. Ona göre, Hz. Peygamber’e fetih şu maksatla verilmiştir: Hz. Peygamber’in peygamberlik öncesi ve sonrası işlediği hataları bağışlamak ya da, peygamberlerin küçük günahları işleyebileceği görüşünde olanlara göre, onun küçük günahlarını affetmek için veya insanlığın atası olan Âdem ile Havva’nın günahlarını yahut ta dünyanın sonuna kadar gelecek Muhammed ümmetinin günahlarını bağışlamak için verilmiştir. Peygamber’e olan nimetin tamamlanması ise, onun tüm insanlığa peygamber olarak gönderilmesi, itaat edenlerin Cennetin en üst makamlarına ulaşmalarına şefaet etmesidir. Sırat-ı müstakim ise, peygamberlerin yolu üzerinde sabit kalınmasıdır.

Allah’ın Peygamberin düşmanlarına karşı yardımına gelince, İslam’ın gücünü göstermek, ondan sonra bir daha zafiyet ve zillet göstermeyecek bir şekilde yardımı ortaya koymakla olur. Mekke’nin fethi mağfiret edilmenin tek sebebi nasıl olabilir sorusuna verilecek cevap ise, fetih dört şeyin birlikte olmasının hikmetidir. Bu dört şey müminlerin bağışlanması, onların dünyada ve ahirette üstün olmaları, dünya ve ahiret nimetlerinin tamamlanması, onların doğru yola iletilmeleri-

⁸ Feth kapalılığı ve güçlüğü gidermek demektir ki, maddi ve ma’nevî olmak üzere iki çeşittir: Maddi olan gözle görülür, ma’nevî olan basiretle algılanır. Kapı kilidini, herhangi bir şeyayı açmak, gözle görülür fetihtir. Fetih, güçlükleri açmak, düğümleri çözmek, engelleri ortadan kaldırmaktır. Hudeybiye Barışı, İslâm’ın önündeki güçlüklerin ve engellerin kaldırılması, İslâm’ın yayılma yolunun açılmasıdır. İşte yüce Allah, bu barışla Müslümanların önündeki güçlükleri kaldırdığını, bundan sonra daha rahat hareket edeceklerini, büyük zaferlere, ganimetlere koşacaklarını bildirmektedir. (*Süleyman Ateş, Kur’an Ansiklopedisi*, 6/207–216.)

⁹ Fetih, 48/1–3.

¹⁰ De ki: ‘Ben peygamberlerin ilki değilim; benim ve sizin başınıza gelecekleri bilmem; ben ancak bana vahyolunana uymaktayım; ben sadece apaçık bir uyarıcıyım.’ “ Ahkâf, 46/9.

dir. Bağışlanma yani mağfiret, bu dört hikmetin toplanması için bir ön şarttır¹¹.

*“İnananların, imanlarını kat kat artırmaları için, kalplerine güven indiren O’dur. Göklerdeki ve yerdeki ordular Allah’ındır. Allah bilendir, Hâkim olandır.”*¹².

Dördüncü ayetin yorumunda müfessirimiz şu ifadeleri kullanmaktadır: Allah müminlerin kalbine sekine indirmekle fethi kuvvetlendirmiştir. Sekine, Peygambere biat etmede ve dini kabul etmede tereddüt göstermemek, onu kalbe iyice yerleştirmektir. Bu ise Mekke’nin fetihle oluşan barış ve emniyetle veya Hz. Peygamberin getirdiği dinle sağlanmıştır. Bütün bunların amacı mü’minlerde mevcut olan tevhit inancını iyi bir şekilde yerleştirmek ve kuvvetlendirmektir. Kelime-i şahadet okuyup İslam’ı kabul ettikten sonra gelen farz emirler onların mevcut imanlarını kuvvetlendirmiştir. Mü’minlerin imanını müteakip namaz farz kılındı, sonra zekât, oruç, hac en sonunda da cihat farz kılınmıştır. Göklerdeki ve yerdeki askerler Allah’ın askerleridir. Oralarda bulunan melekler, cinler ve insanlar ve bu iki türün dışında kalan varlıklar Allahın askerleridir. Hikmetinin gerektirdiği şekilde Allah onları birbirlerine musallat eder. Allah sizin dışınızdakilerle dinine yardım etmek isterse o bunu yapar. Allah yarattıklarını bilir, onun hikmeti mü’minlere yardım edecek şekilde tecelli eder¹³.

*“İnanan erkek ve kadınları, temelli kalacakları, içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyar, onların kötülüklerini bağışlar. Allah katında büyük kurtuluş işte budur.”*¹⁴.

Beşinci ayette müellif, fetih sayesinde gelen nimetleri mü’minlerin bilerek onlara şükretmeleri, sonuçta da onları Cennete koymak için fethi Allah onlara nasip etti, yorumunda bulunmaktadır. Çünkü fetih bağışlanmanın, bağışlanma da Cennete girmenin sebebidir. Allah Peygamberine fethi vermesinin, onu bağışlamasının anlamı, mü’minleri altından nehirler akan cennetlere yerleştirip orada sürekli kalmaları, günahlarının bağışlanması ancak fetih sayesinde olmaktadır. Bu ise,

¹¹ Şihâbüddin Ahmed bin Mabmûd es-Sivâsî, *‘Uyûnü’l-Tefsîr Li’l-Fudalâi’s- Semâsir*, IV, Beyrut 2006, s. 124.

¹² Fetih, 48/4.

¹³ Şihâbüddin Ahmed bin Mahmûd es-Sivâsî, *a.g.e.*, s. 124–125.

¹⁴ Fetih, 48/5.

yani Cennete girmeleri, Allah katında ahirette bağışlanmaları ise büyük bir kurtuluştur¹⁵.

“İnananlara yardım etmez diye Allah’a kötü zanda bulunan ikiyüzlü erkek ve kadınlara, puta tapan erek ve kadınlara Allah azap etsin; kötü zanları kendi başlarına gelsin! Allah onlara gazap etmiş, onları lanetlemiş ve cehennemi kendilerine hazırlamıştır. Ne kötü dönüş yeridir!”¹⁶.

Ayetin yorumunda, Allah Peygamberini bağışlamak ve ona fethi vermekle Mü'minleri cennete koyduğu gibi münafık kadın ve erkekleri, müşrik kadın ve erkeleri de cezalandırmıştır. Onların Allah hakkındaki kötü zanlarına gelince, Allah'ı inkâr ve Hz. Peygamberin de davasından vazgeçmeyeceği korkusudur. Bununla birlikte şiddetli azap ve hezimet onların başına gelecektir. Ayetteki kötülük iyiliğin zıddıdır. Allah onları hezimete uğratmakla onlardan intikamını aldı. Dünyada onları katletmekle ve rahmetinden kovmakla da onları lanetledi. Ahirette ise onlara cehennemi hazırladı. Cehennem ne kötü bir durak ve ne kötü bir yerdir ki, onlar oraya gireceklerdir¹⁷.

*“Göklerdeki ve yerdeki ordular Allah'ındır. Allah güçlü olandır. Hâkim olandır.”*¹⁸.

Göklerdeki ve yerdeki ordular Allah'ındır, ayetinin anlamı, mülk, saltanat ve galibiyet sadece onundur, başkasının değildir, anlamına gelmektedir. Allah kendisine ve Peygamberine iman etmeyen ister kâfir, isterse münafık olsun intikam almada eşi ve benzeri yoktur. Peygamberine ve dinine yardım etme konusunda o tek egemenlik sahibidir¹⁹.

*“Doğrusu seni şahit, müjdecî ve uyarıcı olarak gönderdik. Ey insanlar, siz de Allah'a ve Peygamberine inanasınız, ona yardım edesiniz, O'na saygı gösteresiniz ve O'nu sabah akşam tespih edesiniz.”*²⁰

Ey Muhammed biz seni birliğimize şahitlik edesin, vahdaniyetimizi ümmetine ulaştırasın diye; bize itaat edenleri cennetle müjdele-

¹⁵ Şihâbüddin Ahmed bin Mahmûd es-Sivâsî, a.g.e., s. 125.

¹⁶ Fetih, 48/6.

¹⁷ Şihâbüddin Ahmed bin Mahmûd es-Sivâsî, a.g.e., s. 125.

¹⁸ Fetih, 48/7.

¹⁹ Şihâbüddin Ahmed bin Mahmûd es-Sivâsî, a.g.e., s. 125.

²⁰ Fetih, 48/8-9.

yesin, muhalefet edenleri de cehennemle korkutasın diye gönderdik. Böylece bütün bu konularda sen ve ümmetin Allah'a ve onun Peygamberine, size emrettiklerine ve yasakladıklarına iman etmeniz için sana görev verdik. Böylece din düşmanlarına karşı Allah'ın dinine kılıçla yardım edesiniz; ona itaatte huşu ile tazim edesiniz. Onun için fecir vaktinde, öğle ve ikinci vaktinde namaz kılınız²¹.

“Bütün dinlerden üstün kılmak üzere, Peygamberini, doğruluk rehberi Kuran ve hak din ile gönderen O'dur. Şahit olarak Allah yeter. Muhammed Allah'ın elçisidir. Onun beraberinde bulunanlar, inkârcılara karşı sert, birbirlerine merhametlidirler. Onları rûkûya varırken, secde ederken, Allah'tan lütuf ve hoşnutluk dilerken görürsün. Onlar, yüzle-rindeki secde izi ile tanınırlar. İşte bu, onların Tevrat'ta anlatılan vasıflarıdır. İncil'de de şöyle vasıflandırılmışlardır: Onlar, filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ekincilerin hoşuna giden ekin gibidirler. Allah böylece bunları çoğaltıp kuvvetlendirmekle inkârcıları öfkelen-dirir. Allah, inanıp yararlı işler işleyenlere, bağışlama ve büyük ecir vaat etmiştir.”²².

Peygamberin hidayetle gönderilmesi, tevhitle gönderilmesi demektir ki, o da kelime-i şahadette ifadesini bulmaktadır. Hak dinle kast edilen din, İslam'dır. Kıyamet saatinden önce hiçbir din mensubu kalmayacak bütün insanlar İslam'a girecek böylece İslam'ın üstün din olduğu ortaya çıkacaktır. Mekke kâfirleri şahadet etmese de Allah Muhammed'in peygamberliğine şahitlik etmektedir. Bu ayet Mekkeli müşriklerin Hudeybiye anlaşmasında Hz. Peygamberin anlaşma metnine “Allah'ın elçisi” olarak yazılmasına itiraz etmelerine cevap olarak gelmiştir. Muhammed ile beraber olan mü'minlere gelince Allah için kâfirlere karşı şiddetli ve katıdırlar. Onlar Allah'ın düşmanı olduğundan olara merhamet etmezler. Fakat kendi aralarında Allah için birbirlerini severler. Onları rûkû ve secde ederken görürsün ayetinin yorumu, onlar çok namaz kılarlar, böylece ibadetlerinin sevabını, Allah'ın hoşnutluğunu ahirette Allah'tan beklerler. Bu dünyada onların yüzlerinde devamlı ibadet izleri vardır. Onların yüzlerindeki nur çok namaz kılmalarından ve geceyi uyanık geçirmelerindendir. Yüzlerindeki nur ve beyazlıkla onlar hemen tanınırlar. Onların bu özellikleri Tevrat'ta

²¹ Şihâbüddin Ahmed bin Mahmûd es-Sivâsî, a.g. e.. 4/125.

²² Fetih, 48/28–29.

da vardır. İncil'deki örneklerine gelince ise onlar bir nevi ekin gibidirler. Bu ekin filiz ve başak vermiştir. Allah da ona yardım etmiş, kuvvetlendirmiş, ince bir filiz iken kalınlaşmış, ayakları üzerine, yani kökleri üzerine dikilmiştir. Bunun anlamı şudur: Ekin filizi güçlenip boyca istenen yüksekliğe gelince ona bakan ziraat erbabının hayretini çeker. İşte Peygamber efendimiz böyledir. İmanın tanesi Ebubekir'in kalp toprağına atılıp Peygamber efendimize tabi olunca, Araplar teker teker imana girmeye başladılar. İman edenler az iken çoğaldılar, zayıf iken güçlendiler. Peygamber (as) da buna sevinmişti. Düşmanları Müslümanların sayılarının artmasını ve güçlenmelerini hoş görmediklerinden onların gelişip çoğalmaları Mekke müşriklerini öfkeliyordu. Kâfirlerin öfkelerine ve dünyadaki izzetlerine karşılık, Allah ahirette, iman eden ve salih amel işleyenlere günahlarının bağışlanmasını ve cennette bol sevap vaat etmiştir. Katade'den gelen bir rivayette ashabin İncil'deki örneği şudur: İyiliği emreden ve kötülüğü yasaklayan bir kavim çıkacaktır. İkrime'den gelen başka bir rivayette ise: Ebubekir'in müslüman olmasıyla İslam dini filizini çıkardı, Ömer'in imana gelmesiyle kuvvetlendi, Osman'ın inanmasıyla güçlendi, Hz. Ali'nin inanmasıyla ayakları üzerine dikilmiştir. Allah hepsinden razı olsun²³.

Sonuç

Tüm Anadolu'da olduğu gibi Batı Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesinde manevî faaliyetlerin önemi büyük olmuştur. Tefsir, hadis ve kelim gibi geleneksel din bilimlerinin coğrafyanın vatan yapılmasındaki rolü yeterince düşünülüp araştırıldığını söylemek cesaretini kendimizde henüz göremiyoruz. Özellikle sofî geleneğinin etkisini bilmenin daha da önemli olduğunu düşünüyoruz. Görüldüğü gibi Sivasî'nin yorumlarında beklediğimiz anlamda sofî bir yorum yok, sadece geleneksel yorumlar tekrar edilmektedir. Ancak Sivasî'nin Selçuk'taki irşat faaliyetinin tefsirine yansımaması, tefsirini tasavvuf hayatına girmeden yazmış olduğu anlamına gelmektedir. Biz onun oradaki irşatlarının kaynağını, tefsirinden hareketle tespit etmede zorlanıyoruz. Fakat cihadın ümmetin günahlarını sileceğini bildirmesi, kıyamet gününe kadar tüm Müslümanların cihada sarılmasını teşvik ettiği anlamı çıkarılabilir ki, bu da askerleri düşmana karşı yüreklen-

²³ Şihâbüddin Ahmed bin Mahmûd es-Sivâsî, a.g. e., 4/131.

dirmiştir, denebilir. Müslümanlar Allah'ın emri doğrultusunda hareket ettikleri müddetçe onlara Allah'ın yardımı sürecektir, anlayışı da cihat için başka bir itici sebep olduğu düşünülebilir. Cihadın mü'minlere vereceği tatmin, güven ve maddi refahla birlikte sunulan mağfiret yani bağışlanma, yorumlarda görüldüğü gibi başka bir teşvik unsuru olarak algılanabilir. Düşmanlardan Allah intikamını cihat aracılığıyla almaktadır. Tüm varlıklar Allah'ın askeri olup, Allah onları kendi düşmanlarıyla savaştırmaktadır. Müslümanların yekvücut olarak görevi Allah'ın varlık ve birliğini tüm insanlara ulaştırmaktır. Cihadın asıl görevi de budur. Bu görev bilinciyle hareket edenlere Allah mutlaka yardım edecektir. Allah'ın yardımının devamlı ve mücahitlerle beraber olduğuna inanma fetih için temel motivasyondur.

KAYNAKÇA

- Arslan, Şükrü, “Şihabüddin es-Sivâsî’ ‘Uyûnu’t-Tefâsîr’indeki Metodu”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1990, Sayı: 9.
- Ateş, Süleyman, *Kur’an Ansiklopedisi*, Yeni Ufuklar, İstanbul, ?.
- Demir, Mustafa, *Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniv. Sos. Bil. Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, İzmir 1996.
- Demir, Ziya, *XIII-XIV Y. Y. Arası Osmanlı Müfessirleri*, İstanbul 2006.
- Es-Sivâsî, Şihâbüddin Ahmed bin Mahmûd, ‘*Uyûnü’t-Tefâsîr Li’l-Fudalâi’s-Semâsîr*, I-IV, Dâru’s-Sâder, Beyrut, 2006–1427.
- İlerigürel, Mücteba, “Çaka Bey” *TDV İslam Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul 1993.
- Kara, Mustafa, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları, Tarikatlar, Tekkeler, Şeyhler*, İstanbul 2005.
- Öngören, Reşat, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeynîler*, İstanbul 2003.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Kara Koyunlu Devletleri*, Ankara 1988.

AYDINOĞLULLARINDAN OSMANLI DÖNEMİNE BİRGİ

ZEHRA GENÇSOYLU* -TANJU DEMİR**

Günümüzde en verimli ovalardan birini oluşturan, Menderes Ovası'nda kurulmuş İzmir'in Ödemiş ilçesine bağlı olan Birgi, İzmir'e 120 km uzaklıkta, Denizden 350 m yükseklikte bulunan şirin bir kasabadır. Bozdağların Küçük Menderes Havzası'na indiği yerdedir. Küçük Menderes Ovancık yaylasından çıktıktan sonra Kadın deresi vasıtasıyla Birgi'nin doğusunda bulunan Kiraz Mevkii'nin batısından geçer. Birgi'nin doğusu Ödemiş ilçesinden itibaren genişlemeye başlar.

Yaylalara olan yakınlığı, su kaynaklarının ve bitki örtüsünün zenginliği tarihi bakımdan önemli olması nedeniyle, Birgi tarih boyunca tercih edilen bir yerleşim yeri olmuştur. Tarihi yerleşim bakımından oldukça tercih edilen bir yer olmasına karşın son yüzyıllarda eski önemini yitirip, barındırdığı nüfusun önemli bir kısmını kaybetmiştir. Ancak bu kaybın nedenleri yeterince incelenmemiş, nedenleri üzerinde durulmayıp bir zamanlar başkent olup Aydın Beyliğine merkezlik yapan bu önemli kentin tarihi Beylikler dönemi ile ifade edilmeye çalışılmıştır. Son yıllarda özellikle Osmanlı Arşivindeki Temettuat defterleri¹ incelenmiş olsa da bunlar da XIX. yy'ın ilk yarısı hakkında bilgiler vermektedir. Oysa kentin özelliğini yitirmeye başladığı son hamle çağı olan IV. Murat dönemi ve sonrası incelenmedikçe Birgi'nin küçülmesi-

* Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.

** Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, tdemir@adu.edu.tr.

¹ Bu konuda bakınız, Ayşe Beytaş, *XIX. Yüzyıl Ortalarında Birgi Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu, Temettuat Defterlerine Göre, (yayımlanmamış, yüksek lisans tezi)*, İzmir 2001.

nin nedenleri tam olarak anlaşılmayacaktır. Üstelik pek çok Batı Anadolu kentinde olduğu gibi Birgi’de de önemli bir tarihsel belge kaybı söz konusudur. Bunlar Osmanlı sosyo-ekonomik tarihinin vazgeçilmez kaynakları olan Şer’iyye sicilleridir ki, bu belgelerden yoksun bir kent tarihi yazımı son derece eksik kalmaktadır.

Birgi tarihi incelendiğinde özellikle Osmanlı dönemine ait bilgilerin yeterince aydınlatıcı olmadığı hemen göze çarpar. Bu eksiği kapatabilecek kaynaklar ise ne yazık ki sınırlıdır. Arşiv kaynakları dince Tahrir ve Mühimme kayıtları ilk akla gelenlerdir. Bilindiği gibi Osmanlı sosyo-ekonomik tarihinin en önemli kaynaklarından olan tahrir defterleri, mühimme kayıtları ve muhasebe defterlerinden bazıları yayımlanmıştır. Bunlar genellikle XVI. yy kayıtlarından olup çok değerli bilgiler içeren 1530 tarihli ve 166 numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri tıpkı basım olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi yayınları arasında yer almaktadır. Bu eserin 423-436 sayfaları arasında Birgi ve köylerine ait veriler bulunmaktadır².

Yayımlanmamış diğer defterler arasında ise XV. yy’ın son çeyreğine ait bilgiler içeren mufassal bir tahrir defteri olan BOA TD 8 ve İstanbul Atatürk Kitaplığı M.C.●.116/6’dır. Bu defter iki kısım olup bir kısmı Başbakanlık Osmanlı Arşivinde diğer bir kısmı ise İstanbul Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet yazmaları arasında bulunmaktadır. Defter içerisinde Birgi, Tire, Alaşehir, Güzelhisar, Sultanhisar, Bozdoğan, Kestel, Yenişehir, İzmir ve Ayasuluğ gibi kaza ve nahiyeler, bunların nefsleri, köyleri, cemaatler, muhtelif ziraat arazisi, liman, tuzla gibi gelirleri ile mevcuttur. Bu defterin tarihlendirilmesi genellikle 1473-1477 yılları arası olarak kabul edilmektedir³.

XVI. yüzyıla ait olup Birgi’yi de içeren ilk mufassal tahrir defteri B.O.A T.D. 87’dir. Defter “Der beyân-ı Hânehâ-ı Âvâriz-ı Livâ-i Aydın, Âvâriz ve Timarhâ ve Efka ve Gayrîhu” başlığını taşımakta olup Yavuz Sultan Selim devri başında 1512 senesinde düzenlenmiş olmalıdır. Defterde İzmir, Çeşme, Ayasuluğ, Güzelhisar, Sultanhisarı, Arpaz,

² 166 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) Hüdavendigâr, Biga, Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe, Teke ve Alâiye Livâları, Dizin ve Tıpkı basım, Ankara 1995, s. 423-436.

³ Cahit Telci, XV ve XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ Kazası, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1999, s. 7.

Kestel, Bozdoğan, Yenişehir, Tire, Birgi, Alayşehir, Sart, Cemaat-i Bayramlı, Karacakoyunlusu kaza ve cemaatleri mevcuttur⁴.

Aydın sancağının XVI. yüzyıldaki ikinci mufassal defteri ise B.O.A. TD 148'dir. Defter 1529 tarihini taşımaktadır. Aydın sancağının kanunnamesi de ilk defa bu defterde karşımıza çıkmaktadır. Bu defter hemen bir yıl sonra yazılan 166 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet Anadolu Defteri'ne de esas teşkil etmiştir⁵.

XVII. yüzyıla ait Osmanlı Mühimme kayıtlarında Birgi'nin nüfus kaybettiği döneme ışık tutacak elle tutulur bir sonuca ulaşılammıştır; fakat bazı kazalardaki vakıf ve zaviye isimlerine rastlanılmıştır.

Mühime defterlerinde vakıfları etkileyen eşkıyalık olayları ile ilgili bazı kayıtlar mevcuttur. Birgi'nin vakıf karyelerinden olan Yenicebirlik' ten Emir Hacı Ali, Kurd Mehmed; Ali Hoca, Ali ve Osman; Sirke- li'den Osman Hoca ile Deli Musa; Bayrambeyceli' den Fütun oğulları, Mehmed, Osman, Saliha, Ramazan ve Ödemiş'ten Muslu adlı şedid- lerin vakfın reayasını birkaç seneden beri sürekli rahatsız etmelerinin yanı sıra vakıf mahsulünün toplanmasına da mani oldukları gerekçe- siyle, bu duruma son vermek üzere emr- i şerif çıkmış; fakat bu eşkıya- lar eskisi gibi hareket etmeye devam edince Dâr-üs Saâde ağası Muslu Ağa durumu tekrar arzuhal etmiştir. Bunun üzerine Birgi ve Tire ka- dıları ile Aydın sancağı mütesellimine hüküm yazılarak, onlardan bu eşkıyaların başını yakalayıp hapsetmeleri istenmiştir (*Evail-i Zilkade 1076/ Mayıs Ortaları 1666*)⁶. Mühime defterlerinde Birgi vakıfları ile il- gili bazı kayıtlara da rastlanmaktadır. Bunlardan en çok adı geçen vakıf İsa Bey evkafıdır. 1678'de Saray-ı Cedid ağası olan aynı zamanda da bu vakfın nazırlığını yapan Yakup Ağa, bu evkaf köylerinde bazı kişilerin vergiden muaf olmak için askerî berat almaları nedeniyle vakıf gelirle- rinde düşüş meydana geldiğini bildirmiştir. Bu yüzden de askerî berat- ların yasaklanması ve önceki emirlere göre hareket edilmesi isteğinde bulunmuştur. Birgi kadısına ve Aydın sancağı mütesellimine yollanan hüküm ile bu konuda vakıf kanuna göre hareket etmeleri emrinde bu- lunulmuştur (*Evasıt-ı Cemaziyelevvel 1089/ Temmuz Başları 1678*)⁷.

⁴ Telci, *a.g.t.*, s. 8.

⁵ Telci, *a.g.t.*, aynı yerde.

⁶ BOA, A.DVNS. MHM. D. 95, s. 88, h. 616.

⁷ BOA, A.DVNS. MHM. D. 96, s. 65, h. 334.

Şer'iyye sicillerinden yoksun olan Birgi'nin tarihi için bilgi edinebileceğimiz diğer kaynaklar ve eserlerden ilk akla gelenler, Osmanlı ve öncesi kent tarihi konusunda her zaman başvurulmuş İbn-i Batuta ve Evliya Çelebi seyahatnameleridir. İbn- Batuta, Aydınolu Mehmet Bey döneminde Birgi'yi ziyaret etmiş ve önemli bilgiler aktarmıştır⁸. Birgi'nin en parlak dönemiyle ilgili en canlı bilgiler bu eserde bulunmaktadır.

Evliyâ Çelebi ise Osmanlı dönemindeki Birgi'nin güç kaybederek sıradan bir kasabaya dönüşmeye başladığı yıllarda kente gelerek kentin isminin anlamını açıklamıştır. Ancak, Birgi'nin rivayete dayalı tarihçesini verirken ve adının "bir iki" sözlerinden bozularak Birgi hâline geldiğini söylediği satırların hayal kırıklığı yanında önemli bilgiler de aktarmaktadır. Örneğin, Birgi Kalesi ve özellikleri, bazı camiler ve bazı kitabeler Evliyâ Çelebi sayesinde günümüze aktarılabilmiştir. Evliya Çelebi, nüfus, diğer yapılar ve ziyaretgâhlar hakkında da bilgi vermektedir⁹.

XVII. Yüzyılda Birgi'nin Nüfus Kaybetmesi

XVI yüzyılda Birgi kazası, Aydın vilayetinin en geniş ve en üretken kazalarından biriydi ve köylerinin sayısı bakımından ikinci sıradaydı.

Kaza başına toplam vergi miktarı bakımından Birgi en üst sıralarda yer almaktadır. Kasaba, sadece topraklarının büyüklüğü ve sahip olduğu köy sayısı bakımından değil, daha önemlisi topraklarının üretimi ve o topraklar üzerinde yaşayan nüfus sayısı bakımından da en üst sıralardadır¹⁰.

Birgi kenti ile ilgili olarak elimizdeki en eski kayıt 1451 tarihli, sayım ve vergi defteridir. Ayrıntılı bilgi veren bu defterin 373 sayfalık kesimi günümüze ulaşabilmiştir. Birgi kenti ve köyleri ile Arpaz, Bozdoğan, Kestel gibi küçük yerleşim yerlerine ait bilgiler bulunmasına karşılık, Güzelhisar Aydın hariç, Tire, Ayasuluğ, İzmir ve Nazilli gibi

⁸ Bkz. Ebû Abdullah Muhammed İbn-i Batûta Tancî, *İbn-i Batûta Seyahatnâmesi*, (Çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, c. I, s. 418-424.

⁹ *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, C. 9, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1984, ss. 76-78.

¹⁰ *Birgi*, (Yayına Haz. Rahmi Hüseyin Ünal), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 24.

sancağın diğer büyük kentlerinden hiç söz edilmektedir. Birgi kentinin mahalle ve hane adlarıyla şu şekilde sıralanmaktadır.

T.D.1/1 Mükerrer Defterine Göre, 1451 Yılında, Birgi'deki Mahalleler¹¹

(Defter s.331-338)

Mahalle-i Dernek Pazar	18 Müslüman Hane
Mahalle-i Kazı	20 Müslüman Hane
Mahalle-i Ahi Germiyan	26 Müslüman Hane
Mahalle-i Sinli	46 Müslüman Hane
Mahalle-i Hisar İçi	40 Müslüman Hane
Mahalle-i Sasalu	19 Müslüman Hane
Mahalle-i Taşbazar	20 Müslüman Hane
Mahalle-i Samut	46 Müslüman Hane
Mahalle-i Demur Boğa	6 Hristiyan Hane

Birgi hakkında bilgi veren bir sonraki kaynak, 780 sayfa olarak görülen, T.D. No. 8'de kayıtlı, 1475 tarihli, Aydın vilayeti Mufassal Defteridir. 1-6 sayfaları Birgi'den bahseder. Bu bilgilere göre kentin gelişiminin zayıfladığını toplam hane sayısı 241'den 262'ye çıktığı belirtilmiştir.

Tablo 1:

T.D. No. 8 Sayılı Deftere Göre 1475 Yılında, Birgi Kentinin Mahalleleri¹²		
Mahalle-i Hisar İçi	44 Müslüman Hane	12 Bekâr-Yetişkin
Mahalle-i Sasalar	13 Müslüman Hane	8 Bekâr-Yetişkin
Mahalle-i Samud	68 Müslüman Hane	18 Bekâr-Yetişkin
Mahalle-i Ahi Germiyan	33 Müslüman Hane	5 Bekâr-Yetişkin
Mahalle-i Sinli	35 Müslüman Hane	15 Bekâr-Yetişkin
Mahalle-i Kazı	29 Müslüman Hane	5 Bekâr-Yetişkin

¹¹ A.g.e., s. 26

¹² A.g.e., s.27.

Mahalle-i Taş Pazar	29 Müslüman Hane	6 Bekâr-Yetişkin
Cema'at-i Kefere	3 Hristiyan Hane	0 Bekâr-Yetişkin
Mahalle-i Timur Boğa	6 Müslüman Hane	0 Bekâr-Yetişkin
Toplam	262 Hane	86 Bekâr-Yetişkin

1528-1573 yılları arasındaki yaklaşık yarım yüzyıllık sürede Birgi, dikkat çekici bir gelişme gösterdi. Nüfus iki katına çıktı ve yeni inşa edilen mescitler etrafında, en az 6 mahalle oluştu. T.D. 87 sayılı 1545 defteri tarihsizdir. Ancak metin içinde defterin, Kanuni Sultan Süleyman zamanında düzenlediği belirtilmektedir. T.D. 87'de ve 196-205 sayfalardan Birgi'den söz edilmekte ve Birgi'nin hızlı gelişimine rağmen hala Aydın Sancağının üçüncü büyük kenti olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo II:

T.D. 148 sayılı deftere göre 1528-29 yılında kentin mahallerinin yapısı ve hane sayısı¹³		
Mahalle Adı	Hane Sayısı	Bekar-Yetişkin Sayısı
Dernek Pazarı Mahallesi	16	3
Kadı Mahallesi	15	2
Kadı Mahallesinde yaşayan sipahiler	10	-
Cami Mahallesi adıyla da anılan Hisar İçi Mahallesi	17	10
Sarı Bey Mahallesi	17	12
Hızırlık Mahallesi adıyla da anılan Kadı Mahallesi	1	5
Ahi Germiyan Mahallesi	33	16
Taş Bazar Mahallesi	35	4
Sasalu Mahallesi	20	7
Timur Boğa Mahallesi	9	4
Kızıl Mescid Mahallesi	8	5
Sinli Mahallesi	23	8
Samud Mahallesi	68	16

¹³ A.g.e., s.29. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Hüseyin Demir, *I. Süleyman Döneminde Aydın Sancağı'nın Demografik Yapısı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), ADÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2008.s 70 .

Vakkaslu göçebe Yürükleri cemaati	13	-
Danışmendlü göçebe Yürükleri cemaati	5	1
Kutlu Beylü göçebe Yürükleri cemaati	2	1
Eğrice Dere göçebe Yürükleri cemaati	13	3
Birgi kentindeki Kefere cemaati	19	-

Tablo III:

1530 tarihli ve T. D. 166 sayılı deftere dayanarak düzenlenen aşağıdaki listede, bu durum daha açık bir şekilde görülmektedir.¹⁴

1530 yılında, Aydın Vilayeti Kazalarında, Köy Başına Ortalama Hane Sayısı	
İzmir Kazası	Köy başına 119 hane
Birgi Kazası	Köy başına 88 hane
Çeşme Kazası	Köy başına 86 hane
Arpaz Kazası	Köy başına 67 hane
Tire Kazası	Köy başına 67 hane
Alaşehir Kazası	Köy başına 63 hane
Kestel/Nazilli Kazası	Köy başına 54 hane
Aydın Kazası	Köy başına 47 hane
Bozdoğan Kazası	Köy başına 45 hane
Ayasuluğ Kazası	Köy başına 45 hane
Sultanhisar Kazası	Köy başına 35 hane
Sart Kazası	Köy başına 30 hane

Tablo IV:

DFE. TD. 87 No'lu Deftere ¹⁵ Göre Birgi Mahalleleri ¹⁶	
Mahalle	Hane
Dernekbazarı	10
Kadı	21
Hisariçi (Cami Mahallesi demekle ma'ruf)	628 mücerred
Sarıbey	32 ve 1 mücerred
Hızırlık	17

¹⁴A.g.e, s. 23

¹⁵Bu defter yine Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait olup tam tarihi verilmemiştir. Ancak yazılan bilgilerden TD 148 no'lu defterden sonra kaydedildiği anlaşılmaktadır.

¹⁶Demir, a.g.t., s.s.201-216

Ahi Germiyan	61
Daşbazarı	35 ve 1 mücerred
Sasalu	27
Temürboğa	9
Kızılmescit	9
Sepetli ve Elekli	33
Kefere	24
Semut	118

Birgi'de nüfusun önemli bir kısmını oluşturan halk, köylerde yaşayan reaya ve konar – göçerlerdir. Bunlar arasında yerleşik hayata geçip, köylerde mesken tutanlar ile hâlâ yarı göçebe ve göçebe olarak yaşayan cemaatler vardı. 1550 yılında yapılan Aşiret ve Avarız tahrirlerinde Birgi'de yaşayan Türkmen Cemaatleri şunlardır:

Ahiler, 23 Hane ve 16 mücerred

Budaklar, 18 hane ve 20 mücerred

Uzgulu , 2 hane ve 1 mücerred

Beyiler 35 hane 12 mücerred

Hacı dağ eri 48 hane 45 mücerred

Çanakçılar 25 hane 13 mücerred

Karataş ve Abadlı 34 hane 21 mücerred

Diğer Ahiler (Kalu Karyesi) 38 hane 20 mücerred

Alicanlar ve Eskiciler 16 hane 12 mücerred

Daruciyan (Bağçeköy'de) 43 hane 24 mücerred¹⁷

Birgi 17. yy ortalarında yoğun bir nüfus kaybına uğramıştır. 27 Eylül 1662 (14 Safer 1073) tarihli avarız tahriri defteri incelendiğinde bu göç hareketi daha iyi anlaşılmaktadır¹⁸. Defterin baş tarafında bulunan metne göre Birgi'den Tire'ye yapılan göçler nedeniyle hane sayısında önemli bir azalma olmuş, vergiler eski hane sayılarına göre alınmaya devam edildiğinden kent halkının vergi yükü iyice artmıştır.

¹⁷ Aslı Şahin, XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Aydın Sancağı'nın Demografik Yapısı (1550 ve 1676 Tarihli Aşiret ve Avâız Defterlerine Göre), Aydın 2008, s. 136.

¹⁸ Maliyeden Müdevver; MAD.d. Defter N0: 03032

Osmanlı Sultanı IV. Murad'ın sarayında çok etkili olan İmam-ı Birgivi ve Kadızadelerin ağırlığının hissedildiği Birgi, niçin böyle bir göç yaşamıştır? Aydınoğulları zamanındaki parlak günlerini çok uzaklarda bırakan Birgi, giderek sönükleşirken özellikle Tire'nin yükselişinde Birgi'den göç edenlerin payı var mıdır? Ne yazık ki, elimizde göçün sebeplerini anlatabilecek aydınlatıcı bir kayıt bulunmamaktadır. Yöreye ait şer'îye sicillerinin yok olmuş olması bu durumun en önemli sebebi olarak görülebilir. Bununla birlikte XVII. Yüzyıl şartlarını değerlendirerek sosyal, ekonomik ve siyasî gelişmeleri ışığında bazı çıkarımlar yapmak mümkündür.

Celâlî İsyanları döneminde yaşanan kargaşadan Birgi de etkilenmiştir. Birgi, XVII. yüzyılın başlarında bölgede hüküm süre karışıklıklardan etkilenmiş hatta Birgili olduğu belirtilen Celebi Cennet Kan oğlu adlı şaki, kaleye kapanarak civar köy ve kasabalara saldırıda bulunmuştur. Cennet Kan Oğlu, Aydın yöresine neredeyse tamamen hakim olmuş, Tire ve Turgutlu'yu zapdetmiş, ancak Manisa ovasında karşılaştığı Osmanlı kuvvetlerine yenilmiş ve Denizli'ye doğru kaçarken yakalanıp Birgi'ye getirilerek burada idam edilmiştir¹⁹.

Tire'ye göçün sebepleri düşünüldüğünde, bölgenin tarım, sanayi ve ticaret bakımından Birgi'ye oranla daha güçlü olması dikkati ilk çeken husustur. Çünkü Birgi'nin kaybettiği bütün özellikleri barındıran ve güvenli olarak görülebilen tek kent Tire'dir. Osmanlı tekstil sanayinin önemli bir kenti olan Tire, kumaş boyama, dokuma, maden işçiliği, dericilik, sanayi ve el sanatları konularında önemli bir yere sahiptir. Osmanlı ekonomisinin vazgeçemediği yerli üretim olan kaliteli kumaşların Tire'de boyanarak ihraç edilmesi bunun bir tekel haline gelmesi XVII.yy. Tire'sini zenginleştiren önemli bir etkidir.

Bunların dışında birçok saray görevlisi ve âlimler bazen sürgün sebebiyle bazen de kendi istekleriyle Tire'de ikamet etmişlerdir²⁰.

Bahsettiğimiz göçlerden kısa bir süre sonra Tire, nüfus bakımından daha da büyümüştür. Nitekim 1676 tarihli Aşiret ve Avâız defterle-

¹⁹ TDV. *İslam Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1992. s. 190.

²⁰ Bkz Munis Armağan, *Devlet Arşivlerinde Tire*, İzmir 2003. Armağan'ın kitabında biraz karmaşık da olsa Tire ve çevresinin yaşadığı tarihsel dönüşüm görülebilmektedir. Kitaptaki tablolara bakıldığında Tire'de nüfusun 16. yüzyıla göre artış gösterdiği ve kentin mahalle sayısı ile köylerinin arttığı anlaşılmaktadır.

rine göre, Birgi'nin 668 yekun hanesine karşılık Tire'nin 985,5 yekun hanesi bulunmaktadır²¹.

XVII. yy.'da ekonomik yapının çökmesi, ayanların giderek güç kazanması malikâne uygulamasını da ortaya çıkarmıştır. Parasızlıktan bunalan devlet kendine özgü vergi kaynaklarını kentlin varlıklı kişilerine satmaya başlamıştır. Böylece vergi toplama yetkisi ve yararlanma ayrıcalığı varlıklı "Ayan", "Bey", "Ağa"ların oluşumunu çabuklaştırmıştır. Ancak gelirlerin yaşam boyu bu kesime verilmesi sakıncalı durumlar oluşturmıştır. Çünkü bu kişiler ölüm öncesi kişiden kişiye danışıklı satışlar yüzünden bu temel düzen işleyişini olumsuz yönde etkilemiş, var olan vergi kaynaklarının toplanmasında tıkanmalar oluşmuştur. Bu kaynakların yaşam boyu koşulu ile satılabilmesi için onun önce hazinenin gelir kaynaklarından olması gerekmektedir. Bu kaynaklar Tımar alanları dışında kalan türdendir. Hazine bu gelir kaynaklarını yaşam boyu koşulu ile satabilmektedir. Ancak uygulama giderek o aşamaya geldi ki, sınırın ötesinde yeni bir kaynak olarak Tımar alanları bulunmaktaydı. Tımar alanlarının devlet gelir kaynaklarına dönüştürmesinden anlatılmak istenen şey bu gelirlerin devlet hazinesi içine girmesidir.

Geçici önlemlerle bir süreliğine ertelenen sıkıntılar II. Viyana Kuşatması sonrasında kendini iyice hissettirecektir. Tımar sisteminin bozulması ve mahlûl tımarların ne olacağı meselesi tam açıklığa kavuşmamış iken iktisadi hayatın Osmanlı idari yapısını olumsuz yönde etkilemesi yukarıda bahsettiğimiz yerel destekçilerin ve yardımcılarının söz sahibi olmaları önemli bir etken olacaktır. Özellikle tarım alanlarının sınırlı gelirlerin sabit kaldığı, nüfusun arttığı yıllarda göçler kaçınılmaz hale gelecektir. 18. yy öncesinin Osmanlı ülkesinde önemli şehirlerinde aynı sıkıntılarla karşı karşıya oldukları görülmektedir. Üstelik bu göçler Osmanlı Devleti'nin yasakladığı tarım arazilerinde değil bazı önemli şehirlerde de görülmeye başlanmıştır.

Bu tablo XVIII. yy'da tımar sisteminin iyice küçülmesinden de anlaşıldığı gibi mültezimlerin ve onların yerel güç odaklarıyla birleşen çıkarları Osmanlı Devletinin merkezi otoritesine de zarar verecektir. Nitekim 18.yy'da birçok Osmanlı şehrinde olduğu gibi giderek küçü-

²¹ Aslı Şahin, *a.g.t.*, s. 201- 202.

len Birgi'de de Ayan aileleri görülmeye başlanmıştır. Biz onları bugün Çakırağa Konağı gibi ihtişamlı ikametgahlardan ve belgeler akseden çeşitli olaylardan izleyebiliyoruz. Ancak, Manisa ile karşılaştırıldığında Şeriye sicillerinden yoksun olan Birgi'nin bu hızlı dönüşümü yeterince kesinleşmemiştir. Elimizdeki tahrir defterlerine göre Birgi'den Tire'ye göçenlerin Tire'de yeni mahalleler kurdukları buna karşılık bir zamanlar çok daha geniş bir alana yayılan Birgi'nin mahalle sayısında ve nüfusunda azalma olduğu gözlenmektedir.

Birgi'den Tire'ye yoğun bir göç olmuştur. Her ne kadar buraya ait sicil kayıtları olmasa da mühime defterlerinde ve diğer arşiv belgelerinde görülen Birgi'nin sönükleştiği ve Tire'nin daha fazla adının geçtiği ayrıca 17.yy'ın ikinci yarısında Tire'de gelişmenin hızla ortaya çıktığını bize göstermektedir.

19. yy başlarına ait temettuat kayıtlarındaki verileri elimizdeki tahrirle karşılaştırsak 1673 tahrirde 12 adet mahalle var iken, 1844 temettuat defterlerinde mahalle sayısı 16'dır. XIX. Yüzyılın ortalarına doğru görece bir nüfus artışı söz konusu olsa da Tire ile karşılaştırıldığında bunun çok küçük bir artış olduğu ortaya çıkmaktadır²². Bunu bir tablo haline getirecek olursak:

TABLO V:

1673 Birgi Avarız Tahriri ve 1844 Birgi Temettuat Defterlerine Göre Hane Sayılarındaki Değişim			
1673 Tahrir defteri		1844 Temettuat Defteri	
Mahalle İsimleri	Hane Sayısı	Mahalle İsimleri	Hane Sayısı
Akmescid	29	Akmescid	78
Dernek	11	Dernek	38
Kurtkadı	11	Kurtgazi	42
Hızırlık	15	Hızırlık	70
Çörek Baba	9	Çörek Baba	19
-	-	Rumiyan	33
Demirboğa	19	Timurbaba	42
Kızılmesicid	24	Kızılmesicid	13

²² Karşılaştırma için bakınız, Mehmet Başaran,; *Tanzimattan Cumhuriyete Tire*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 2000. Ayrıca, , Munis Armağan; *Devlet Arşivlerinde Tire*, İzmir 2003.

-	-	Karataş	12
Cami-i Kebir	38	Cami-i Kebir	134
Sine	24	Sinne	77
Taşpazar	22	Taşpazar	29
Sasalı	25	Sasalu	32
-	-	Üsküsler	23
Sarubey	22	Sarubey	77

XVII. Yüzyıl'da Birgi ve Çevresinde Yaşanan Bazı Sorunlar

XVII. Yüzyıl Mühimme defterlerine bakıldığında, Birgi'de bazı önemli sorunlar da kendini hissettirmektedir. Bunların başında vergi sorunları gelmektedir.

1- Vergi Sorunları

Devlet adamlarının toplamış oldukları vergileri merkeze teslim etmemeleri birtakım önemli sonuçları beraberinde getirmiştir. Birgi nai-bi Mehmed Ali, 1067 senesi için ferman olunan kürekçi bedelleri için Birgi ahalisinden fazla para toplamış ve bu parayı kürekçi başına altmış guruş olarak İstanbul'a teslim etmiş, geri kalan bin üç yüz seksen guruşu da zimmetine geçirmiştir. Eksik olan para nedeni ile Birgi halkı suçlu görülmüş ve hapsedilmiştir. Bunun yanı sıra da zulm görmüşlerdir. Bu kazadan Mevlana Abdülfettah, gönderdiği mektupla naibin halktan fazladan vergi topladığını; fakat parayı tam olarak teslim etmediği için halkın başına gelen durumları haber vermiş, böylece naibi şikayet etmiştir. Birgi ve Tire kadıları ile Aydın sancağı mütesellimine bu yüzden hüküm yollanarak Mevlana Abdülfettah'ın yazdığı durum bildirilmiştir (*Evail- i Şevval 1067 / Temmuz Ortası 1657*)²³. Anlaşıla-cağı üzere merkez bu durumda naibin cezalandırılması hakkında bir emirde bulunmamıştır.

Önceden İstanbul kadısı iken sonra Birgi kazası mutasarrıfı olan Mevlana Ahmed, 1067 yılında Birgi kazasından ferman olunan 105 nefer kürekçiyi Tersane- i Amire' ye teslim etmiştir. Aynı zamanda 15 hanenin avarızını 300 guruş, mursalı adlı karyenin kürekçisinin ve-fat etmesi ile 50 guruşu ve Keles kazasının kürekçisinin vefat etmesi

²³ BOA, A.DVNS. MHM. D. 92, s. 21, h. 100.

ile de artı 50 guruşu kendi malından ödemiştir. Bu toplam 400 guruşu Osman adlı kişiden ve naib olan Mehmet'den talep etmiştir. Fakat siyavuşoğlu Mehmed adlı kadı ile kedhüdası Ali paranın verilmesine engel olunca Mevlana Ahmet bu görevlileri, Tire mollası ve Aydın sancağı mütesellimine cezalandırılması için emir vermiştir. (*Evahir- i Muharrem 1068 / Ekim Sonları 1657*).

Zeamet karyelerinde vergi toplamakla görevlendirilen kişiler, paranın bir kısmını göndermeyerek zimmetlerine geçirmişlerdir. Divan- ı Hümayun kâtiplerinden olan Mehmed mutasarrıfı olduğu zeamet karyelerinden Birgi ve tevabii karyelerindeki 1069 yılına ait mahsulün toplanması ve teslim alınması için adamlarından Mustafa adlı kişiyi subaşı olarak görevlendirmiştir. Seksen bin akçelik meblağı toplayan subaşı bu miktarın kırk iki bin akçesini teslim etmiş, geri kalan otuz sekiz bin akçeyi de kendisine bırakmıştır. Mutasarrıf Mehmed'in şikayeti sonrası Güzelhisar mollasına, Denizli ve Bozdoğan kadılarına hüküm yazılarak bu kişinin bulunması ve elinde kalan akçeyi almaları emredilmiştir (*Evail-i Şevval 1070/ Haziran Ortaları 1660*)²⁴.

Devlet adamlarının durumuna baktığımızda, zimmete geçirilen paralar, toplanan verginin ilgili makama ulaştırılmaması, devlete borçlu olan yöneticiler, eşkıyalığa ve üzerlerine vazife olmayan işlere karışan görevlilere rastlamaktayız. Bunlardan Birgi naibi Ali'nin topladığı kürekçi bedellerini İstanbul'a eksik olarak göndermesi Birgi halkının zor durumda kalmasına neden olmuştur. Yine kürekçi bedelleri ile ilgili olarak Bozüyük kazası ahalisinden alınan vergi kadı tarafından Tersane-i Amire' ye teslim edilmesine rağmen, kadı kendisine verilen paranın eksik olduğu iddiası ile ahaliden ikinci kez para toplamıştır. Bu durum sadece kürekçi bedellerinde değil Birgi'deki zeamet karyelerinde de görülmüştür. Söz konusu verginin bir miktarını alan subaşı ortadan kaybolmuştur. Devlete borçlu olan yöneticilerin ölümünden sonra gerçekler anlaşılmıştır. Buna örnek olarak Aydın muhassılı Abdülbaki Paşa'nın ölümü sonrası onun eşkıyalık yaptığı ve devlete olan borcunun ortaya çıktığını gösterebiliriz. Ama yaşadığı sıralarda işlediği suç ortaya çıkmamıştır.

²⁴ BOA, A.DVNS. MHM. D. 93, h. 288..

Tire, 17. yy başlarından itibaren çekim merkezi haline gelmiştir. Bu durum eskisi kadar gelir elde edemeyen ticari ve sanat erbabının yükselişe geçen Tire'ye yerleşmesine neden olmuştur. Boyacılık (*kök boya*), dokumacılık gibi mesleklerde başarı elde eden Tire esnafı uzun müddet İstanbul'un ihtiyacına yönelik üretimine devam etmiştir. Buna karşılık Birgi de, giderek küçülerek bölgedeki sanayi de çökme noktasına gelmiştir. Tarıma dayalı üretim nedeniyle halkın daha az gelir elde etmesi ve artan vergilerle bunalması halkın bölgeden uzaklaşmasına neden olmuştur. XIX. y.y. başlarından itibaren de Voyvodaların ve ağaların baskısına karşılık eşkıyalık ve baş kaldırma hareketleri görülmeye başlanmıştır. Birgi kaynaklı olmasa da bu eşkıyalık hareketlerine Birgi ve civarından da katılım olduğu bilinmektedir. Ayrıca, bazı davaların aksettigi mühimme kayıtlarında "Birgi"nin başta kalpazanlar olmak üzere kanun dışı gelir elde etmek isteyen bazı kimselerin uğradığı bir yer haline geldiği anlaşılmaktadır. XVII. yüzyıl Mühimme defterlerinden birinde bununla ilgili bir kayıt görülmektedir. Buna göre, Aydın sancağında altın ve gurus keserek kalpazanlık yapan kişilere ayan-ı vilayetten bazı kişiler de katılmıştır. Altın ve gurus değerinde düşüş olunca önceden Birgi kadısı olan Mevlana Ebu -Bekir mektup yazarak durumu şikayet etmiştir. Aydın sancağındaki kadılardan bu kalpazanları yakalamalarını istemiştir (Z.A 1004- 1005 / 1595- 1596)²⁵.

Buna benzer bir olay da şöyle anlatılmıştır. Tire'de daha önce yakalanmış olan kalpazan Hüseyin Çelebi'ye ortaklarının kim olduğu sorulunca, Birgi'nin demir karyelerinden Derebezlemesi adlı karyede oturan Molla Yusuf Bosnevi olduğunu söylemiştir. Molla Yusuf Bosnevi'nin evinin aranması sonucunda kalpazan olduğunu kanıtlayan birçok alete (*sikke düzleştirici vs.*) ve kalp akçeye rastlanılmış, bunun sonucunda mahkemeye götürülmeye karar verilmiştir. Ancak mahkemeye götürülme sırasında kaçarak orman içinde kaybolmuştur. Birgi naibi de, durumu Mevlana Ali Ordu-yu Hümayun' a mektup göndererek arz etmiştir. Bu sırada Aydın sancağı muhassılı İsmail Paşa' ya kaçan Molla Yusuf'un yakalaması ve hapsedilmesi emredilmiştir (*Evail-i Zilkade 1108/ Mayıs Sonları 1697*)²⁶.

²⁵ BOA, A.DVNS. MHM. D. 74, s. 89, h. 312.

²⁶ BOA, A.DVNS. MHM. D. 110, s. 4, h. 2.

1865 yılında, Birgi'de önemli derecede salgın hastalıkların ortaya çıkması bir yandan da Ödemiş'in iktisadi bakımından önemini artırması nedeniyle Birgi eski önemini yitirmiş ve yerini Ödemiş'e kaptırmıştır. 1867'de ise Aydın ilinin yeniden örgütlenmesi sırasında Birgi bu zamana kadar ilçe merkezi olarak kalmış 1867'den sonra ise Bucak olmuştur. 1923'te Cumhuriyetin ilanından sonra Birgi gene Ödemiş ilçesinin bucağı durumunda kalmıştır.

Birgi'nin Osmanlı dönemindeki yönetimi ile ilgili bilgilere, tarihi araştırmalar yapan Temettüat Defterlerinden ulaşılmaktadır. Bu defterler ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun reform dönemi olan Tanzimat Dönemi'nden kalan kasaba sakinlerinin sahip oldukları mülklerin dökümünü veren 1844 tarihli mufassal tahrir defterleridir.

Temettüat Defterleri'nde belirtilene göre, Birgi'de toplam 16 mahallede 772 hane bulunmaktadır. Hanelerin sahip oldukları mülk de tek tek kaydedilmiştir. Bu rakamlar, kasabanın XVIII. yüzyıl içinde Celali isyanlarının neden olduğu tahribattan yavaş yavaş kurtulduğunu göstermektedir. Hatta kasabanın 1573'te ulaştığı nüfustan biraz daha fazlasına sahip olduğu görülmektedir. Birgi Temettüat defterlerinde söylenilenden daha büyük olmalıydı. Zira defterlerde sayılan 16 mahalle arasında, Birgi'nin eski mahallerinden üçü yoktu. Samad Baba Mahallesi, Savad Baba Tekkesi Mahallesi, Kutlu Bey Mahallesi defteri görülmediği için tam sayıyı veremiyoruz.

1831 yılında Birginin nüfusu 5713 İslam topluluğu ve 213 Reaya'dan oluşmuştur²⁷.

1844 yılında Osmanlı sayımının rakamlarının yanı sıra, Fransız gezgini olan mimar ve sanat tarihçi Charles Texier'in yaklaşık aynı yıllarla ilgili olarak verdiği bilgi kırıntılarına sahibiz. XVIII.yy'da ise kentte önemli değişimler olmuş, nüfusun da göreceli olarak arttığı görülmüştür. XIX yy'da ise Hristiyan Rum nüfusu hızla artmıştır. Bunun

²⁷E. Z. Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda.'da ilk Nüfus Sayımı*, B.D. İ.E, Ankara 1992, s. 126 ve 206.

Birgi'yi göç verdiği Tire ile karşılaştırsak aynı sayımda Tire'nin toplam nüfusu 12142'dir reaya hariç İslam nüfusu 11178 olarak verilmiştir. Görüldüğü gibi Osmanlı İmparatorluğundaki gerçeğe en yakın verilerin ahabildiği ilk nüfus sayımında Birgi'nin Tire karşısında nüfus bakımından çok geride kaldığı anlaşılmaktadır. Tire yalnız Birgi'den değil başka birçok kentten ve köyden göç almıştır. Mehmet Başaran, *Tanzimattan Cumhuriyete Tire*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 2000, s. 64-65.

nedeni, Anadolu sahilleri yakınındaki kalabalık adalardan göç edenlerden kaynaklanmıştır.

1888 yılında Birgi'yi oluşturan halk topluluğu, 8745 yerli Zükur İslam, 385 Rum, 8735 yerli İnas İslam ve 37 Rum inas'dır. Yerli Zükur ve yerli İnas halkın nüfusu 18.246'dır²⁸.

Bu verilere göre, XIX. yy. sonlarında imparatorluktaki çeşitli Hristiyan grupların sayısal güçlerini olduğundan çok daha fazla göstermek ve böylece toprak iddialarını desteklemek yoluna başvurdukları bilinmektedir.

Birgi'nin Beylikler dönemi tarihi için en önemli kaynaklardan biri de beyliğin bastırdığı sikkelerdir. Bu sikkelerden hareketle beyliğin tarihiyle ilgili kronolojik bilgilerin dışında yayılma alanlarıyla ve ticari faaliyetlerle ilgili bilgilere ulaşmak mümkün olabilmektedir.

Sonuç Yerine

Osmanlı döneminde Birgi ve yöresi, önemli olaylara tanık olmuştur. 1425 ile 1575 yılları arasındaki dönemde kent, Aydın Eyaletinin en büyük ikinci kenti, Batı Anadolu'nun da en büyük kentlerinden biri haline gelmiştir.

1425'ten sonra Osmanlılar, Beylikler döneminde kurulmuş olan vakıfların mallarına el koymadılar. Bunun yerine, gelirlerin kaynaklarını, muhtelif kurumlarda hizmet gören personele ödenen paraları ve gezginlerin karşılık ödemedi kalabildikleri "imaretlerin" ve zaviyelerin besin maddesi ihtiyaçlarını da belirterek, bu vakıfları kayda geçirdiler. Böylece Osmanlılar, Beylikler döneminin eski vakıflarının nasıl yönetildiğine ilişkin bilgileri doğru bir şekilde aktarmış oldular.

Bu dönemde Tire'nin Birgi'nin iki katı büyüklüğünde bir kent olduğu açıkça görülmektedir. Ancak, Tire'nin çok özel bir konumu vardır. Bursa, Afyonkarahisar hattının batısında kalan Batı Anadolu kentleri içinde en büyüğü, büyük olasılıkla Tire idi. 1530 tarihli Tapu Tahrir defterlerine göre 1283 hanelik Tire'nin ardından, 1077 hane ile Saru-

²⁸ Mustafa Özdemir, *Aydın Vilayeti Salnamesi ve Tahriri (H 1306-M. 1888)*, (Lisans Tezi), Elazığ 2006, s. 194.

han Beyliğinin başkenti ve Osmanlı döneminin şehzadeler kenti Manisa geliyordu²⁹.

Osmanlılar bölgeye tamamen hakim oluncaya kadar tarihsel dinamiklerin kenti uzun yüzyıllar boyunca bir başkent haline getirdiği görülmektedir. Bir başkent olarak Birgi Aydınogullarının güç ve ihtişamını yansıtacak binalarla donatılmıştır. Beyliğin etki alanında kalan diğer kentler arasında Ayasuluğ da Birgi gibi Aydınogulları tarafından yeniden imar edilmiştir. Beylikler döneminde Aydınogullarının kendi adlarına sikke basmış olmaları onların bağımsız bir devlet gibi hareket ettiklerinin en önemli göstergelerinden biridir.

Osmanlıların Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nda Timur'a yenilmesine kadarki ilk hâkimiyet döneminde Birgi kentinin yapısal olarak eski gücünü koruduğu bilinmektedir. Fetret Devrinden sonra Osmanlıların bölgeyi yeniden kendilerine bağlamaları ile birlikte Birgi eski başkent görüntüsünü tamamen yitirmiştir. Bu dönemde Birgi'nin yerine Tire'nin parlamaya başladığı görülmektedir. Öyle ki, XVII. Yüzyılda Birgi sanayi ve zanaatkarları güç kaybetmiş, Tire esnaf ve zanaatkarları Osmanlı Başkentinden gördükleri teşvik ve aldıkları bazı ayrıcalıklarla ön plana çıkmışlardır. Özellikle kumaş boyama sanayinde bir tekel haline gelen Tire, İstanbul'dan gelen boyalı kumaş talebinin çok büyük bir bölümünü karşılar hâle gelmiştir. Birgi ise daha çok yöresel tüketim yönelik üretim faaliyetleriyle sınırlı kalmış ve sanayi giderek yerel hâle gelmiştir. Sabun, zeytinyağı gibi temel ihtiyaç maddelerini dahi ancak kendi çevresine yetecek kadar üretebildiği için dışarıya satılan mallarında bir gelişme olmadığı gibi, Celâli İsyanları döneminde bölgede baş gösteren huzursuzluklar da kentin geri kalmasında önemli bir faktördür.

1673 tarihli Tahrir defterine bakıldığında Birgi'den Tire'ye yapılan göçler dikkat çeker ki, bu göçlerin nedenleri arasında az önce belirttiğimiz sebeplerin dışında güvenlik ve hatta sağlık da yer almaktadır. Çünkü Hacdan gelen kabilelerin o dönemde getirmiş oldukları Veba mikrobu bu tarihlerde bazı yerleşim bölgelerini tehdit eder hâle gelmiştir. Birgi ile ilgili kesin bir kayıt düşülmemiş olsa da bu gerçek de

²⁹ Ünal.a.g.e., s. 5.

göz ardı edilmemelidir. Bu nedenlerle Birgi XVII. Yüzyıl sonlarında yoğun bir nüfus kaybına uğramıştır.

Birgi ile ilgili kısıtlı kaynaklara dayalı bu çalışmamızda eldeki belgelere dayalı olarak Birgi'nin güç kaybetmesini açıklamaya çalıştık. Ancak, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için çok daha kapsamlı bir arşiv çalışmasına ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

- BOA, A.DVNS. MHM. D. 95, s. 88, h. 616
BOA, A.DVNS. MHM. D. 96, s. 65, h. 334
BOA, A.DVNS. MHM. D. 92, s. 21, h. 100
BOA, A.DVNS. MHM. D. 93, h. 288
BOA, A.DVNS. MHM. D. 74, s. 89, h. 312
BOA, A.DVNS. MHM. D. 110, s. 4, h. 2
Maliyeden Müdevver, MAD.d. Defter N0: 03032

Yayımlanmış Arşiv Kaynakları

- 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) Hûdâvendigâr, Biga, Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe, Teke ve Alâiye Lîvâları, Dizin ve Tıpkı Basım Ankara, 1995.

Kitap, Makale ve Tezler

- Armağan, Munis, *Devlet Arşivlerinde Tîre*, İzmir 2003.
Başaran, Mehmet; *Tanzimattan Cumhuriyete Tîre*, İzmir 2000.
Beytaş, Ayşe *XIX. Yüzyıl Ortalarında Birgi Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu, Temettuat Defterlerine Göre, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi)*, İzmir 2001.
Birgi, (Yayına Haz. Rahmi Hüseyin Ünal), Ankara 2001.
Demir, Hüseyin I. *Süleyman Döneminde Aydın Sancağı'nın Demografik Yapısı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, ADÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2008.
Ebû Abdullah Muhammed İbn-i Batûta Tancî, *İbn-i Battûta Seyahatnâmesi*, I, Türkçe çev. A. Sait Aykut, İstanbul 2000.
Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, IX, İstanbul 1984.
Karal, E. Z., *Osmanlı İmparatorluğunda.'da ilk Nüfus Sayımı*, B.D. İ.E, Ankara 1992.

Özdemir, Mustafa, *Aydın Vilayeti Salnamesi ve Tahriri (H 1306-M. 1888)*, (Lisans Tezi), Elazığ 2006.

Şahin, Aslı XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Aydın Sancağı'nın Demografik Yapısı (1550 ve 1676 Tarihli Aşiret ve Avâız Defterlerine Göre), Aydın 2008.

Telci, Cahit XV ve XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ Kazası, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1999.

TDV. *İslam Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1992. s.190.

DEĞERLENDİRME OTURUMU

DEĞERLENDİRME OTURUMU

Prof. Dr. Mehmet Şeker: Efendim bu, son oturum. İki gündür süren sempozyumumuzun değerlendirmesini yapacağız. Saygıdeğer hocalarımız görüşlerini, intibalarını, katkılarını ilave edecekler. Tabii ben kendilerine arzu ettikleri kadar konuşma imkânı vermek isterim. Arzu eden on beş dakikayı kullanır veya “bir başka hocaya devrediyorum” diyerek daha da kısa süre kullanabilir; o konuda herkes kendi reyini izhar edecek. Ama öncelikle izin verirsanız ben birkaç hususu dile getirmek istiyorum. Bir defa dün ve bugün sunulan bütün tebliğ metinlerini tebliğ sahiplerinin bize, sekreteryamıza ulaştırmaları gerekiyor ki, biz bu metinleri en kısa zamanda kitaplaştırıp Türk Tarih Kurumuna basılmak üzere gönderelim. Türk Tarih Kurumu Başkanı Ali Birci Bey’in telgrafları var; hepinize saygılarını ve selamlarını iletiyor ve tebliğleri basacaklarını meslektaşlarımıza haber vermemizi ekliyor, bunu da tekrar hatırlatmak istiyorum. Onun için şöyle bir yol izleyelim. En geç 1 Aralık 2010 tarihinde, yani bayramdan sonra ikinci haftada bildiriler bize ulaştırılsın. Eğer hazır olan varsa, bugün hemen alabiliriz ama tekrar gözden geçirmek isteyip de bize şu an teslim edemeyen meslektaşlarımız lütfen 1 Aralık’a kadar bildirilerini bize ulaştırınsınlar ki, biz de bunları bir an önce kitap haline getirebilelim.

İkinci bir hususu ifade etmek istiyorum: Bu sempozyum üç gün sürüyor, bugün ikinci gün, üçüncü gün yarın, programımız geziyle tamamlanacak. Gezi programından da haber vermek istiyorum. Yarın saat 8:15’te bir araç üniversite kampüsünden, 8:30’da da bir araç Polis evinden hareket edecek. Eğer Aydın’da ikâmet eden meslektaşlarımızdan katılmak isteyenler olursa, Polisevi önünden hareket edecek olan araç, onları garajın önünden ve Evliya Çelebi Camii’nin karşısındaki duraktan alacak. Daha sonra Efes’e, Artemisyon’a, oradan İsa Bey Ca-

mii'ne gidilecek ve İsa Bey Camii gezilecek. Eğer vakit kalırsa Hastane önündeki türbeye gidilecek. Avusturya Kazı Enstitüsü'nün davetlisi olarak öğle yemeği yiyeceğiz ve arkasından Tire'ye hareket edeceğiz. Tire'de çok vaktimiz olmayacak, belki yarım saat ya da en fazla bir saatlik zamanda İbni Melek Türbesi ve Süleymanşah Türbesini ziyaret edip Birgi'ye devam edeceğiz. Birgi'ye ne kadar erken ulaşırsak Birgi'de o kadar fazla yer görebiliriz. Emin Beyler bize orada ev sahipliği yapacaklar. Birgi Belediyemiz de bize ev sahipliği yapmak istiyorlar. Onların bu davetine icabet etmek için mümkün olduğunca Birgi'ye erken ulaşmak istiyoruz. Birgi'den de ona göre erken ayrılmak istiyoruz ki, uçağa yetişecek, otobüse yetişecek olan meslektaşlarımız var.

Bu ön bilgileri verdikten sonra, bir başka teknik bilgi olarak ben sizlere, sempozyumun işleyişinden ana hatlarıyla söz etmek istiyorum. Toplam 38 bildirimiz vardı bu programda. Ne yazık ki, bunun 32 tanesini dinleyebildik, 6 bildiri ise takdim edilemedi, 2'si yurt dışından, 4'ü yurt içinden olmak üzere 6 katılımcımız mazeretleri sebebiyle gelemediler. Program on iki oturum olarak düzenlenmişti ama bildiğiniz gibi son oturumu birleştirdik ve on bir oturum halinde tamamlandı; şimdi onun değerlendirmesini yapıyoruz. Öyle zannediyorum ki, bizim bu sempozyumda amaçladığımız hedefe kısmen ulaşıldı. Aydınogulları tarihi ile ilgili yeni çalışmaları gündeme getirmiş olduk, yeni bilgiler edindik ve belki bundan sonraki çalışmalar için de bazı ipuçları yakaladık. Bunu bilim alanına sunmuş olmak ikinci adım olacak. Bunu kısa zaman içinde hayata geçirebilmek için bilim kurumumuzun çalışacağını burada ifade etmek istiyorum ve daha fazla uzatmadan sözü hocalarıma veriyorum. Hocam buyurun.

Prof. Dr. Ethem Ruhi Fırlalı: Teşekkür ediyorum Sayın Başkanım. Değerli dostlar itiraf edeyim, düzenleme kurulunun beni çağırmasından fevkalade memnun oldum, ancak niye çağırıldığımı da bilmiyorum. Çünkü ben sizler gibi tarihçi değilim, birçok arkadaşımın bildiği gibi ben ilâhiyatçıyım. İlâhiyatçı olarak da İslâm düşünce tarihi, mezhepler tarihi ile ilgili çalıştım, elli seneden fazla bir zaman. Ama sonra düşündüm: Bilgi olarak çok değerli tarihçi arkadaşlarımızın bize sundukları bildirileri değerlendirebilme gücüne sahip değilim. Ama konu Aydınogulları olunca, özellikle İsa Bey olunca birden çok farklı duygular bende doğdu, hatıralar canlandı. İzin verirsiniz benim değerlen-

dirme sözlerim bunları sizlerle paylaşmak şeklinde olsun. Ben 1966 yılında, bu salondaki pek çok arkadaşımızın daha doğmadığı yıllarda, bendeniz İzmir Yüksek İslâm Enstitüsü'nde kurucu olarak görev yaptım. Benim yaşıma yakın olan arkadaşlarım hatırlayacaktır mutlaka, o dönemde, aradan bir yıl geçmeden, Türkiye'de turizm hareketliliği başladı ve bu muhtelif şekillerde oluşma yolunda adımlar da atıldı ve Papa'nın o tarihte Türkiye'ye gelip Meryem Ana'da, Snt. Jean Kilisesi'nde ayin yapacağına dair haberler gazetelerde ve radyolarda yayınlanmaya başlandı – o dönemde televizyon da yoktu bildiğiniz gibi. Ve o dönemde, İzmir'de Meryem Ana'nın evini ve Snt. Jean Kilisesi'ni ihya etme dernekleri de kuruldu. Selçuk Belediyemiz de bu konuyla ilgili, o tarihlerde insanı rahatsız edecek derecede faaliyetlere teşebbüs etti. Bu, itiraf edeyim, o zaman benim kanıma dokundu. Çünkü İsa Bey Camii her geçen gün yok olmaya mahkûm durumda iken ve yok olmakta iken, o fakir devletin bütçesinden Snt. Jean Kilisesi'nin onarımı için Vakıflar Genel Müdürlüğümüzün tahsisatı söz konusuydu, Maliye Bakanlığı para vermeye çalıştı. Bunlar güzel şeyler, ben kesinlikle antik dönem eserlerinin ihyasına karşı falan değilim, lütfen yanlış anlamayın. Yani, bu noktada yobaz bir adam falan değilim, ama doğrusu salâbet-i diniye ve vataniyeme bir taarruz gibi gördüm, mütalaa ettim bunu. Bu durumla alakalı, ne yapılabilir diye düşündüm ve bununla alakalı Belediye Başkanı ile görüştük, diğer üyelerle görüştük. Ulusal ön plana çıkardık. Snt. Jean Kilisesi'nde ayin yapılamayacağını, aynı şekilde Meryem Ana'nın Evinde de ayin yapılamayacağını gündeme getirdik. Siyasî mahfillere, Ankara'ya, Millî Eğitim Bakanlığı'na, o zamanki hükûmete derdimi anlattım, anlatmaya çalıştım. Ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nü, İsa Bey Camii'nin restorasyonu ve ihyası için hareket ettirmeğe gayret ettim. Çok erken yaşta kaybettiğimiz, çok sevdiğim, aynı hassasiyetleri taşıyan bir öğrencim vardı. Selçukluydu. Aynı zamanda bizim Yüksek İslâm Enstitüsünde öğrencimizdi. Sayın Mehmet Şeker ile beraber, benim o dönemde öğrencimdi. Biz, İsa Bey Camii'nin nasıl kurtarılabileceğine dair kafa yormaya başladık. Tercüman gazetesinde rahmetli Ahmet Kabaklı bu meseleye sahip çıktı. Resimleri ve diğer şeyleriyle bir büyük dosya hazırladık. Dönemin İçişleri Bakanı Faruk Sükan Bey'e bir klasör halinde bu bilgiler intikal ettirildi. Vakıflar Genel Müdürlüğü acil bir ödenek çıkartarak İsa Bey Camii'nin etrafını temizlemeye ve diğer şeylere başladılar. İsa Bey Ca-

mii ile alakalı sizlerin de mutlaka malumatınız olmuştur, Evliye Çelebi'nin İsa Bey ile ilgili, camii oraya yaptırış sebepleri ile ilgili çok güzel yakıştırmaları vardır. Bunlar doğru olmasa bile psikolojik açıdan fevkalade önemlidirler. Ve o dönemdeki Türk Müslümanlığını çok iyi bir şekilde yaşayan o insanların herhangi bir suretle bir kaprisin içerisinde olmadığını ve kendilerine güvenlerinin tam olduğunu gösteren bir kararla İsa Bey Camiini yaptıırken Snt. Jean Kilisesi'ne dokunmadan daha girişte, limandan itibaren göze çarpacak bir biçimde bir cami yapılması, ki cami yaptırmak, bizim o zamanki anlayışımıza dayalı olarak, sizlerin, siz tarihçilerin vermiş olduğunuz bilgilerden yola çıkarak bunları söylüyorum, bir egemenlik alameti olarak telakki ediliyor ve bir cami yapılıyor. İsa Bey Camii, o anlayışla yapılıyor. Ve Mehmet Şeker Hoca, mezuniyet tezini İsa Bey Camiini hazırlamakla yaptı ve o da 1970'lerde yayınlandı. Benim Aydınoglu sülalesine ilk sempatim İsa Bey ile başladı. İsa Bey'in böyle bir düşünceyi taşımış olması ve bu camii yaptırmış olması ile başladı. Ondan sonra da hep Aydınogulları ve İsa Bey'e karşı bir gönül sempatisi duymaya başladım. Böylece bugün burada sizlerle bu hatırayı paylaşma fırsatı da elde ettim. Umarım bu sempozyumda benim noksan olarak gördüğüm, başlığına uygun, Aydınogulları tarihi, ama biz Aydınogulları tarihinin bu tarzda takdim edilmiş olmasıyla acaba kendi çocuklarımıza tarihi sevdirebilecek miyiz? Onun yerine acaba Aydınogulları devriyle alakalı kültürel değerlere biraz daha yer açılmış olsaydı ve bu sempozyumda onlara da ayrıca bir bölüm açılarak, bir seksiyon açılarak onların üzerinde durulabilse idi, mesela Adnan Çevik arkadaşımızın verdiği bilgilerle birlikte, diğer bilgilerle, sanat tarihiyle alakalı, o dönemin İslâm eserleri ile ilgili diğer anıtlar, türbeler ve diğer konularla alakalı bilgileri de biz bu sempozyumda dinleyebilmiş olsa idik, daha iyi olmaz mıydı diyerek sözü bitiriyorum ve hepinize çok teşekkür ediyorum. Genç arkadaşlarıma başarılar diliyorum. Çok güzel bilgiler dinledim. Bir ağabeyiniz olarak, bazılarınızın hocası olarak, manen hepinizle iftihar ettim. Allah yolunuzu açık etsin. Hepinize saygılar sunuyorum, sevgiler sunuyorum.

Prof. Dr. Mehmet Şeker: Hocam size çok teşekkür ederiz. Bu sempozyum tabii bir genel çerçeve ama Türk kültür ve medeniyeti tarihi ile ilgili ilk bilgileri ben öğrencisi olarak sayın hocamdan aldım. İlk sınavda başarısız oldum, bütünlemeye kaldım ve ondan sonra ben bu

dersin hocası oldum. Kültür ve medeniyetin ne kadar önemli olduğu-
nu herhalde sayın meslektaşlarımıza buradan anlatmaya gerek yok.

 kinci konuşma sırasını, madem sıraya göre dedik, Tuncer Hocamı-
za vereceğiz. Hocam buyurun, istediğiniz kadar konuşabilirsiniz.

Prof. Dr. Tuncer Baykara: Zaten benim mizacımla gereği uzun konuşmayı beceremem, onu belirttim. şimdi Ruhi Bey  stadımız güzel bir giriş yaptı, kendisinin sempatisini belirtti. Benim için de Gazi Umur Paşa hakkında yaklaşık yirmi, yirmi beş sene önce bir kitap yazmış olmam, benim bu konuyla çok yakından ilgilenmemin de bir sebebi. Daha önce de ben  zmir şehri ve tarihi ile ilgili gene 1974 yılında, yani milattan önceki devirlerde de bir kitap yazmıştım. O zamandan beri Gazi Umur Bey'e içten bir sevgim vardı ve bu devam etti. Bazı güzel tesadüfler de oldu; onun Denizli'deki bir vergi kitabesi elime geçti, onu da yayınladım. Açılış konuşmasında da belirttiğim gibi,  zmir'i kendime göre çok iyi biliyordum, Denizli'yi çok iyi biliyorum ama arada kalan Aydın'da böyle bir toplantı olunca, hele benim dedemin, babamın babasının bir süre eğitim gördüğü bu şehirde böyle bir toplantıya katılmış olmaktan dolayı da çok ama çok mutluyum.

Gelelim bu ilim şöleninin, ilm  toplantının temel  zelliklerine: Ben genellikle fazla eleştiri de yapabilirim ve bu eleştirilerin geneli içinde bu toplantının başarılı olduğunu da belirtmeliyim. Her ne kadar Ruhi Ağabey, ben bir tarihçi değilim demiş olsa da, bu sadece tarihçilere mahsus bir toplantı değil, sizler de gördünüz. Sanat tarihçilerinin, kültür tarihçilerinin, ilim tarihçilerinin, bu manev  ilimler olabilir, tefsir alanında olabilir, başka alanlar olabilir, Türkçe alanındaki bildirilerin burada yer aldığını gördük. Onun için Ruhi Ağabey, keşke siz de bir bildiri verseydiniz, çünkü bu önemlidir.  nşallah gelecekte Menteşe Beyliği  zerine sizin bir bildiri vermeniz de bir manev  borç olsa gerek diye düşünüyorum.

Dediğim gibi, dünyada ve Türkiye'deki sempozyumların genel  er evesi içerisinde bu, hemen hemen her yönüyle başarılı bir sempozyumdur. Bildirilere gelince; bazı genç arkadaşlarımızın bildirilerine "mükemmel" diyemeyiz ama o genç arkadaşlarımızın da zamanla kendilerini yenileyerek, kendilerini aşarak mükemmele ulaşacaklarından şüphemiz yoktur. Ancak bazı bildiriler de vardı ki, ben onlardan

pek ama pek çok istifade ettim. Bunu özellikle belirtiyim. Bu sempozyumun başarısının bir yönü de gerçekten özgün, orijinal bildirilerin bulunmasıdır. Bunlar çeşitli olabilir, mesela son gündeki bildiriler oldukça özgündü, onu da belirtiyim. Ve kişisel olarak, bu bildirileri dinlemek bana yeni yorum olanakları verdi. Zaten yoruma da meraklıyım, biliyorsunuz. Bana hayal gücümü zorlayarak ama geçmiş bilgilerden de faydalanarak bazı yeni yorum imkânları verdi. Küçük bir misal vereyim ve bu kaynaştırmadan da bahsedeyim: Madem ki, Aydınöğlu Mehmet Bey oğullarını kendi hükmettiğı topraklara yönetici olarak gönderdi, o zaman acaba Aydın Bey kendi evlatlarını, Mehmet Bey ve diğerlerini acaba nerelere gönderdi, diye benim içimde bir merak uyandı. Bunu da belirtmek istedim. Orada, ben çok konuştum katkıda bulunmak için ama bir türlü temas edemedim. Belki bizim Sasa Bey ile Mehmet Bey arasındaki çekişmeyi, 2004'teki benim kendi tertip ettiğim toplantılarda yeteri kadar bahsetmem mi etkili oldu, bilemiyorum. Onu isterseniz yine iki sene sonra yapılacağını ümit ettiğimiz ve inşallah davet edileceğimiz Mentese Beyliğı ile ilgili toplantıya saklayalım.

Dediğim gibi bu sempozyum gerçekten başarılıdır. Aksayan hemen hemen hiçbir şey yok. Mesela, tek salonda olması gayet güzel. Saatlere genellikle uyuldu. Uyulmasaydı dahi tek salonda olduğu için sorun olmazdı, çünkü iki salonda olsa idi takip etmek zor olabilirdi. İsterse-
niz konuşmamı şöyle bitireyim. Dedim ki, başarılı; peki eleştirilecek yönü yok mu? Sadece [sempozyum çantası içinde verilen not defterine işaret ederek] şu var diyeyim. Çünkü ben bunu ilk gördüğüm zaman bunun bir not defteri ya da kâğıt olduğunu düşünmedim. Çünkü hep kâğıt deyince biz büyük boy bir şeyler zannediyoruz, böyle küçücük bir şey olunca, ben yadırgadım onu. Fakat sonradan, cebime de sığıdğı için bunu da hoş gördüm. Kısacası bu toplantı gerçekten başarılı. Tertipleyenlere, düşünenlere, Adnan Menderes Üniversitesi'ni, benim eski üniversitem Ege Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi'ni de bu açıdan tebrik etmek lazım. Tabii bu arada genç arkadaşlarımız, bu işin görünmeyen kahramanlarına da tekrar tekrar teşekkür ediyorum. Sağ olun, var olun.

Prof. Dr. Mehmet Şeker: Tabii Hocamız haklı, çünkü en çok sempozyumlara, bilimsel toplantılara katılan Hocamız; bloknot alma alış-

kanlığı olduğu için, bu eleştiriye yapmakta haklı. Ama bir de tertip komitesinin hangi şartlar içinde bloknotlar temin ettiğini anlatmaya kalksam, burada gözyaşları sel olur. Ben lafı uzatmadan sözü İsmail Hocamıza veriyorum. Hocam buyurun.

Prof. Dr. İsmail Aka: Şimdi efendim, akşamın bu saatinde, iki günden beri zaten bilgi bombardımanına tabi tutulduğunuz için, bu saatte uzun uzun konuşmanın hiç gereği yok. Farsça bir beyit var, onu bir söyleyeyim: *Suhan-i bih, zi mâ yadigâr*. Yani, yadigâr olarak bizim iyi sözümüz kalır. Gerisi boş laftır, gibi bir anlamı var. Tabii ki “bakî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş” misali, iki günden beri pek çok şey söylendi. Umudumuz basılması. Bu hususta epeyce sözler alındı. Vali Bey, Rektör Bey ve en son da Tarih Kurumu... Gerçi Tarih Kurumu basar da, ne zaman basar, o belli olmaz, onu da hatırlatayım. İlk defa bu konu gündeme gelip Mehmet Şeker Bey, Mehmet Ersan, Cüneyt Kanat ve Mustafa Daş, bir toplantı yapıp Aydınoğulları ilgili zempozyum kararı aldıklarında ve beni aradıklarında kendi içimden acaba ne çıkacak bundan diye sormadım değil. Neticede, bakalım ne çıkacak, bir yola çıkılsın da gerisi herhalde gelecektir, diye düşündüm. Hakikaten de burada iki günden beri gördüm ki Türkiye’nin dışındaki bölgelerle uğraşan ve Selçuklu olan birisi olarak en kazançlı herhalde ben çıktım. Birincisi Aydınoğulları Beyliği ile ilgili olarak pek çok bilgi edindim. İkincisi, bazı arkadaşlar yarım da olsa eleştiride bulundular ama ben bu vesileyle burada pek çok genç arkadaş da tanıdım ki bunlar bana açıkçası gelecek için ümit verdiler. Beni tanıyon bilir, ben kolay kolay da insan beğenmem. İranlıların bir sözü var, *buzurgan be meclis der amedend, goftend u hordend u reftend*, yani büyükler meclise geldiler, konuştular, yediler içtiler ve gittiler. Bizim tebliğimiz pek yoktu, Tuncer Bey hariç. Emegi geçenler, bu işte katkısı olanlar, Valilik, Rektörlük, Belediye ve diğerleri yediğimiz içtiğimiz şeyleri bize helal etsinler. Açıkçası bizim bunu ne kadar hak ettiğimizi bilmiyorum.

Sonuç itibariyle tabii ki konuşulacak pek çok şey var. Ama burada iki gün Aydınoğulları Beyliği hakkında konuşulduktan sonra ben, tebliğler hakkında epeyce not almış olmakla birlikte, yorum yapmayı biraz ukalalık kabul ediyorum. Ancak tabii ki Ruhi Hocamın anlattıklarına da katkıda bulunmak isterim, daha sonraki yıllarda Selçuk’un adının değiştirilmesi teşebbüsü de oldu; Efes adından zor kurtuldu. O

hususta da benim biraz gayretim olmuştu. Sonuç itibariyle ben şöyle bir öneride de bulunacağım: öyle anlaşıyor ki, kesin karar verilmiş olmakla birlikte iki yıl sonra Menteşe Beyliği konusunda bir girişimde bulunulacağı benziyor. Fakat bu arada benim Selçuk belediyesi ile konuştuğum kadarıyla, onların da, çok eskiden, on beş yıl kadar önce biz Selçuk ile ilgili bir sempozyum yapmıştık, şimdi buradaki havayı gördükten sonra onlar da illa ki heyecanlandılar. O yüzden siz şimdiden Selçuk ile Ayasuluğ ile ilgili bilgileri beyninizin bir kısmına not etmeye başlayın. İleriki aylarda böyle bir teşebbüs ile ilgili olarak size bir davet mektubu da gelebilir. Bunun dışında sözü fazla uzatmak istemiyorum. Hepinize teşekkür ediyorum, saygılar sunuyorum. Burada emeği geçen, hem düzenleme kurulu - kendime de burada pay çıkarmış olayım - ama bunun lokomotifi birkaç arkadaşımızdı, yoksa biz hariçten gazel okuduk, bunun yanında tabii ki Rektörlük, Valilik, Belediye ve bu hususta yardımcı olan diğer kuruluşlar, bunun dışında Adnan Menderes Üniversitesi'ndeki genç arkadaşlarımız da canla, başla çalıştılar. Bizi iyi misafir ettiler. Onun için herhalde arada sırada buralara geleceğiz. Teşekkür ederim. Saygılar sunarım. İyi akşamlar dilerim.

Prof. Dr. Mehmet Şeker: Değerli meslektaşlarımız, bu sempozyumların devam edeceğini biz düşündüğümüz için, bunu Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyetleri Sempozyumu-I olarak başlattık ve ilkinde Aydınoğulları dedik; bunları ilk günkü açılış konuşmamda da ifade ettim. İkincisi, bundan sonrası hangi beyliğin nasibidir, o açıkçası burada edindiğimiz intibalarla, bize gelecek tekliflere bağlı. Çünkü burada yaşadığımız bazı şeyleri yeniden yaşamak istemeyiz. Şahsen ben ve Mehmet Ersan Hoca, bu konuda karar verirken tekliflere bakacağız ve öyle değerlendireceğiz. Ama ümit ediyorum ki talep olacaktır. Çünkü hakikaten bu çalışmamız, bu bilim şölenimiz yankı uyandıracaktır. Onun için bize gelen teklifleri düzenleme kurulu olarak değerlendirerek sizlere herhalde duyurulacaktır. Şimdi sıra Ayşe Hanım'da. Hocam, buyurun.

Prof. Dr. Ayşe Üstün: Teşekkür ederim Sayın Başkan. Değerli hocalarım, sayın hazirun, beni de aileden ayırmadıkları için Hocama çok teşekkür ediyorum. Burada bulunan hocalarım İstanbul'dan, İzmir'den, öğrenciliğimden beri tanıdığım çok değerli Hocaların ve on-

larla beraber olmaktan dolayı teşekkür ediyorum. Buraya gelmemdeki en büyük sebeplerden bir tanesi Ruhi Hocam. Kendisi bana el vermemiş olsaydı, burada olmazdım.

Efendim Adnan Menderes Üniversitesi'nin ev sahipliğinde, diğer iki üniversitemizin de birlikte hazırladıkları bu sempozyumda emeği geçen bütün arkadaşları kutluyorum. Ben iki gün boyunca gerçekten çok bilgilendim ve dolu dolu iki günü yaşadığımı düşünüyorum. Tabii bu arada gençlerimizin bize ümit vermesi çok güzel bir şey. Eminim ki ileride daha güzel bildirilerle kültürümüze ve sanatımıza çok katkıda bulunacaklar, bundan kimsenin kuşkusuz olmasın. Benim burada söylemek istediğim bir şey var, bu son zamanlarda adet haline geldi. tabii bazı arkadaşlarımız mazeretlerine binaen gelemiyorlar ancak geldikleri zaman bu bildirilerin gene de okunması gerekir diye bir kaide yok. Bunlar nasıl olsa basılacak. Biz çünkü buraya geldiğimiz zaman birlikte, karşılıklı görüş alış verişi yapıyoruz. Süre zaten kısıtlı, on beş dakikaya bildirileri sığdırmak çok zor. Dolayısıyla biz kalan süreyi belki burada harcasak daha iyi olur diye düşünüyorum. Bildirilerin çoğu tarih konusundaydı. Sanat tarihi ile ilgili olanlar da vardı ancak bunlar daha çok sanat eserlerinin mimari özellikleri ile ilgiliydi. Ben küçük el sanatları ile ilgili olanlar da olsa idi çok iyi olurdu diye düşünüyorum. Mesela Aydınoğulları içerisinde bulunan Birgi'deki Ulu Camii, sanat tarihi açısından muhteşem bir eser. Ahşap pencere kapaklarından bahsedildi gerçi ama buradaki pencere kapaklarında olan bazı bezemelerin düzeyi, cami içinde bulunan kapaktaki bezemelerin düzeyiyle uyuşmamakta. Bunu belki karşılaştırarak özel bir bildiri sunulabilirdi. Bir de yine sanatla ilgili olarak, konularda olsa da olmasa da, madem ki Aydınoğulları ile ilgili bir sempozyum düzenleniyor, biz bu tarafları konu alıp kişisel bir sergi yapamaz mı idik? Böyle bir şey ileride yapılabilir. Hem görsel açıdan bir bilgimiz olur, hem de hatırlama bakımından eskisi ile karşılaştırılır. Çünkü yurt dışına çıktığımız zaman baktığımızda, eserlerin hem eski halini hem de yeni halini görmüş oluyoruz. Ben tabii seneler önce gitmiştim o camie, kapıdaki o siyah beyaz işçilik de çok ilgimi çekmişti o zaman. Çünkü ondan başka hiç öyle bir desen gördüğümü hatırlamıyorum. On gün evvel Suriye'de idim ve çok enteresan, Suriye'de, Halep'te ve Şam'da gördüğüm dönemin eserleri ile aynı kolun Türkiye'de devamını görüne beni çok mutlu etti doğrusu; bunu söylemem gerekiyor.

Sikkeler üzerine konuşan arkadaşlarımız vardı. Şimdi, Beylikler devri sanatı Selçuklular ve Osmanlılar arasında bir geçiş dönemi. Tabii bizim tezyinat ile ilgili yazılı kaynağımız bulunmadığı için, bazı somut örneklerden biz desenlerde kullandığımız motifleri takip etmeye çalışıyoruz. Benim paralarda gördüğüm gerek insan, gerek hayvan figürleri, gerekse diğer küçük bitkisel ve geometrik motiflerden kendi desenlerim ile ilgili ilinti kurmaya çalıştım. Bunların da ayrı bir savunma konusu olabileceğini düşündüm. Nitekim daha bol sikke incelen-diği zaman, buradaki sikkede, mesele sekiz ya da altı köşeli bir yıldız var, biz bunları şu anda yapmış olduğumuz resim levhalarında duvak olarak kullanıyoruz. Zamanında da kullanılmış bu, on yedi, on sekiz ve on dokuzuncu yüzyılda yapılmış çeşitli eserlerde de biz bunu görüyoruz. Sanıyorum arkadaşların gözlerinden kaçmış olabilir, bunlarla da bağlantı kurulabilir diye düşünüyorum ben.

Mesela tuğra formundan bahsedildi ama ben tuğra kavramının daha sonra ortaya çıktığını düşünüyorum. Mutlaka her beyliğin kendine göre bir tamgası var idi. yahut da bir bey kendine göre bir sembol oluşturunuyordu. Fakat bunun başka bir ismi olması gerekiyor, tuğrayı daha çok Osmanlılara yakıştırıyorum ve onlara ait olduğunu düşünüyorum. Benziyor diyerek kullanabiliriz de, tuğra formu diyerek kullanmamak bence daha doğru diye düşünüyorum. Tabii hiç müzik ile ilgili bir bildirimiz yok. Halk bilim ile ilgili bir bildirimiz olmadı. Belki duyurulmadı ya da bununla ilgili bir bildiri olmadı. Olsa idi çok daha iyi olurdu diye düşünüyorum.

Bir de bu tür toplantılarda, özür dileyerek söylüyorum ama kendimiz söylüyor, kendimiz dinliyoruz. İlk gün Valimiz geldi ama onun yanında İl Kültür Müdürlüğümüzün burada olduğunu sanmıyorum.

Prof. Dr. Mehmet Şeker: Davetiye gönderildi...

Prof. Dr. Ayşe Üstün: Hocam mutlaka göndermişsinizdir.

Prof. Dr. Mehmet Şeker: Geldiler, katıldılar ve gittiler.

Prof. Dr. Ayşe Üstün: Hocam, gelse gitse bile burayı mutlaka takip etmek durumunda çünkü bu şehirde yapılmakta olan ya da Aydın-ğulları dönemi eserlerinde yapılan restorasyon hatalarının bizzat dinlenmesi gerekir diye düşünüyorum.

Prof. Dr. Mehmet Şeker: Onlar biliyorlar.

Prof. Dr. Ayşe Üstün: Yine de mecbur burada bulunmak, burada oturmak zorundalar efendim. Çünkü şikâyeti kendimiz yapıp kendimiz dinlediğimizde bir sonuç elde edemiyoruz. Onun dışında benim başka söyleyecek bir şeyim yok. Teşekkür ediyorum, iyi akşamlar diliyorum.

Prof. Dr. Mehmet Şeker: Tabii biz şu konularda bildiri istiyoruz diye bir sınırlandırma yapmadık. Genel manalarda kültür, medeniyet ve tarihi açısından Aydınogulları'nı ele alalım diye duyurduk. Bize talepler geldi. bunların arasından pek azını eledik, açıkçasını itiraf edelim. Başvuruların çoğunu, yüzde seksen civarını biz gündeme aldık. O bakımdan, ne yazık ki folklor açısından, sanat tarihi açısından ya da diğer hususlarda çalışmalar yoktu.

Prof. Dr. Tuncer Baykara: Ben de bir şey söylemek istiyorum. Benim bir hayalim var. Şehit düşen, bu toprakların Türk ve İslam toprağı olması için şehit düşen bir Gıyaseddin Keyhüsrev'imiz vardır. Benim tespitlerime göre 11 Haziran 1211'de şehit düştü. Aydın vilayetinin şimdiki doğu topraklarında... Önümüzdeki 2011 senesinin 11 Haziran'ında acaba böyle bir toplantı yapılabilir mi, bu benim büyük hayalimdir. Bu toplantıyı başarıyla gerçekleştiren ekibe diyorum, acaba ben bunu da yüklesem nasıl olur diye düşünüyorum. Bunu belirtmek istedim. Çok teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Mehmet Şeker: Feridun Hocam, sizi dinleyeceğiz, buyurun.

Prof. Dr. Feridun Emecen: Efendim, ben de sempozyum ile ilgili bazı şeyler söylemek istiyorum. Şimdi bu Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti sempozyumu konusunu, galiba Ankara'da idi, Mehmet Ersan bana açtığında çok heyecanlandım. Çünkü Batı Anadolu bölgesi kendine has hassasiyetleri olan önemli bir bölge gibi gözüküyor; tıpkı bizim Karadeniz bölgesi gibi. Orada da aynı buna benzer toplantıların yapılabilmesi için çok gayret sarf ettik. Fakat orada bir sahiplenme söz konusu olamadı ne yazık ki. Genellikle üniversiteler ya da belediyeler, kendileri bu işi üstlenip başkaları ile paylaşma arzusu içinde olmuyorlar nedense. Onu biz Karadeniz'de biraz yaşadık. Ben de istedim ki, o bölgedeki üniversiteler iki yılda bir, üç yılda bir, buna benzer Karadeniz toplantıları yapsınlar, tarih, kültür,

medeniyet çerçevesinde. Şimdi Batı Anadolu bölgesinde bunun başa-
rılmış olması bu anlamda son derece sevindirici. Her iki bölgenin de
gerçekten siyasi açıdan kendine has özellikleri var. Tabii ki bunun ta-
rihi temellendirmesini yapmak en başta tarihçilere düşüyor; bunu çe-
şitli araştırmalarla ortaya çıkarmamız gerekiyor. Bunun ilk, başlangıç
olmasını gerçekten heyecanla karşılamıştım ve bunun her iki yılda bir
değişik üniversitelerde yapılmasının planlanması sahiplenme açısin-
dan önemli bir şey. Bunu Batı Anadolu bölgesindeki üniversitelere ya-
yarsak sanırım bu maksat hâsıl olur.

Sempozyum ile ilgili söyleyecek çok şey var şüphesiz. Aydınogul-
ları Beyliği'ne hasredilmiş bir toplantı. İlk bakışta sanki hiçbir şey çık-
mayacak gibi görünüyor. Çünkü ne de olsa biliyorsunuz, bu dönemle,
konuştuğumuz dönem olan on üçüncü yüzyıl ile ilgili, on dördüncü
yüzyıl ile ilgili elimizde yerli kaynakların bulunmayışı çok önemli bir
eksiklik. Bunun dışındaki kaynaklara başvurarak alınacak bilgiler ne
derece sağlıklıdır o da önemli bir tartışma konusu. Osmanlılar ile ilgili
olarak zaten kaynakların ne kadar eksik olduğunu biliyorsunuz. Fakat
hiç olmazsa Aydınogulları Beyliği'nin çok önemli bir kaynağa sahip
bulunması keyfiyeti, gerçekten bu kaynağın diğer beyliklerde olma-
yan böyle bir kaynağın, tarihi gelişmeyi bize aktarması önemli. Buna
ben son derece önem veriyorum çünkü bu sadece Aydınogulları de-
ğil çevredeki diğer beyliklerin tarihleri için de kaynak olma noktasın-
da önemlidir. Şimdi, niye böyle söylüyorum? Çünkü bakınız genellik-
le bizim görüşlerimiz, tabii Osmanlı devleti büyük bir imparatorluk
oldu, geniş bir coğrafyaya yayıldı, buradaki Batı Anadolu beyliklerini
kendi içerisine aldı ve bizim tüm odak noktamız hep Osmanlı Beyliği
çerçevesinde oldu. Bu durum diğer beylikleri de hep Osmanlı nokta-i
nazarından değerlendirmemize yol açıyor. Bu bakışı biraz tersine çe-
virerek beylikler kavramı ile ilgili olarak konuyu ele almanın gerekli
olduğunu hep düşünmüştüm zaten. Beylikler dünyası ve Osmanlı ile
ilgili toplamış olduğum makalelerden oluşan kitabımda da zaten bu
konuya vurgu yapmaya çalışmıştım. Gerçekten bunlar kültürel ve si-
yasal temelde ne kadar farklı siyasal teşekküller gibi gözüксе de, aynı
inanış manzumesine sahip bir insanlar topluluğudur diyelim. Bu ge-
çişler hiçbir zaman katı sınırlar içerisinde olmadı. Bu dünyayı tanı-
mak gerekiyor çünkü bu dünyanın zaman içerisinde tüm varlığıyla
Osmanlı İmparatorluğu'na da vücut veren bir temeli var. Dolayısıyla

Osmanlı'yı da iyi anlamak için bu dünyayı yeniden ve iyi kavramak gerektiği çok açıktır. Bu toplantıların en azından bu çerçeve içerisinde buna vesile olacağını ben düşünüyorum. Bu yüzden bu toplantıların devamı ve ısrarla sürdürülmesi açısından, tertip heyetine bu anlamda çok iş düşüyor. Mehmet Şeker Bey çok sıkıntılardan bahsetti ama inşallah bu sıkıntılar aşılır bir şekilde. Aşılmasını da ümit ediyoruz.

Prof. Dr. Mehmet Şeker: Pek bahsetmedim oysa sıkıntılardan.

Prof. Dr. Feridun Emecen: Evet, çok bahsetmediniz ama belli oluyor. İnşallah bundan sonraki toplantılarda sıkıntılarla karşılaşmayız ve aynı heyecanla bunlar devam eder. Ben de sözü fazla uzatmak istemiyorum. Tebliğlere çok yorum getirecek değilim. Bu sempozyumda çok yeni katkılar yapıldığını gözlemledim. Bu konuda maddi kaynaklar son derece önemlidir, bahsettiğim kaynak kıtlığından bu konuyu bertaraf edecek maddi malzemelerin çıkışı önemlidir. Mesela sikkeler bu anlamda son derece önemlidir. Bize yeni açılımlar sağlıyor. Hatta bazen çok maruf olan bir bilgiyi sarsacak noktalara getirebiliyor. Burada en önemli konulardan birisi, özellikle yeni bir tartışma konusu olan 1317'de İzmir'de basılan sikke meselesi. Çünkü 1317 tarihi genel olarak İzmir'in Mehmet Bey tarafından fetih tarihi olarak kabul ediliyor. Bu para da zannediyorum onun bir delili gibi gösteriliyor. Bu problem tabii bizim bu açıdan ciddi olarak tereddüde düşmemize yol açtı. Bunun gibi konular bu açıdan son derece önemli. Daha ileride diğer toplantılarda yeni bildirilerle bu konudaki bilgilerimizi genişleteceğiz. Bunu ümit ediyorum. Ben, genel olarak bu kadarla iktifa etmek istiyorum. Her şeyden önce tertip heyetindeki arkadaşlarımıza, hocalarımıza çok teşekkür ediyorum. Canla başla çalışan genç arkadaşlara çok teşekkür ediyorum. Özellikle öğrenci arkadaşlar programı takip ettiler. Onlara da çok teşekkür ediyorum. Hepinize hayırlı akşamlar dilerim.

Prof. Dr. Mehmet Şeker: Nasıl olsa hâlâ vaktimiz var. İkinci tura başlayabiliriz. Buyurun Hocam.

Prof. Dr. Ethem Ruhi Fıçlalı: Teşekkür ederim Sayın Başkan. Feridun Hocamız çok önemli bir şey söyledi. Onun üzerine ben söz aldım. Benim çok arkadaşım biliyor, meslek hayatımda yaklaşık otuz yıl akademisyenlikle beraber yöneticilikle geçti. Üniversitenin yaptığı faaliyetlerde valiliklerin ve belediyelerin hangi tavır içinde olduğunu en az

beş altı değişik partinin hükümetlerinde görev yapmış biri olarak, ben yakından hepsini izledim. Sizlerden farklı olarak konuşmak benim için biraz daha kolay oluyor, çünkü emekliyim. Efendim, belediyelerde ve valiliklerde maalesef şu son on – on beş yıllık dönem içerisinde sadece kendi gelecekleriyle alakalı bir çıkar hesabı var. Yaptığınız faaliyetlerden onu elde edebileceklerse, size destek sağlıyorlar. Tabii kaymağını kendisi yemek kaydıyla ya da yandaşlarından bazı isimlerin orada bulunması şartıyla. Ama bunun yanında bu süre içerisinde daha 1985'te hiç paramız da yokken, biz uluslar arası sempozyumlar yaptık. 1960'lı yıllarda yaptık. Ve o dönemlerde eğer rektörler, ya da fakültelerin ki, 60'lı yıllarda, 1982'den önce 1750 sayılı kanun zamanında fakülterele de bu tür işler caizdi, fakülteler olarak da bütçenizle bu işi ayarlayabilirseniz çözüyordunuz. Ayarlayabilmenin yolu ne? Özellikle yönetici arkadaşlarım için söylüyorum. Bunun yolu ikna etmek. Bunun yolu açıkçası karşınızdaki insanları zihniyetine bakmaksızın telkin etmek. Bu telkin, o insan geleceği ile ilgili bir kuşku duyduğu zaman onun da harekete geçmesine vesile olur ve o zaman bütçeler açılıyor. Aslında devlet Planlama Teşkilatı'nın bütçe görüşmeleri sırasında bu nevi faaliyetlere daima kapısı açıktır. Biz Muğla Üniversitesi olarak da, dokuz Eylül Üniversitesi olarak da birçok sempozyumu 80'li yıllarda, 90'lı yıllarda muhatabım olan insanlar, daire başkanları benimle aynı zihniyeti paylaşmamış olsa bile, o insanı ikna sureti ile paraları aldık. Ve bunlar alınabilir değerli arkadaşlar. Bu çok rahat yapılabilir. Mehmet Bey'ler, Mehmet Ersan ve Mehmet Şeker, bu sempozyum için çok sıkıntı çekmişler, doğru, gerçekten onlara şükran borçluyuz bizleri bir araya getirdikleri için. Ama genç arkadaşlarım bunu aşacaklardır, biz aşarız ve bu yapılmalıdır da. Değerli arkadaşlar Türkiye ayağımızın altından kayıyor. Bunu engellemenin yolu da tarihtir. Tarih şuuru, tarih bilincini insanımızın kafasına çakmaktır. Bu din falan değildir, hayır; din çünkü bugün çıkar haline sokuldu ve insanları birleştiren değil ayrıştırıcı bir organ olarak kullanılıyor. Ama bizi birleştirecek olan işte Aydınöğulları'ndaki ya da Menteşeoğulları'ndaki veya Saruhan'daki o dönemin oluşum ruhunu insanlara yakalatmanın yolunu bulmaktır. O yüzden genç arkadaşlarım sizden rica ediyorum daha çok televizyona çıkın. Bu meseleleri muhtelif vesilelerle kullanın ve bu televizyonda tarih yapıyorum diyen bir takım şaklabanlara, soytarılara da meydanı boş bırakmayın. Çünkü gerçekten burada çok güzel, çok

zevкли iki gün geçirdik ve bu noktada bu işi sürdürelim bu kervanı yürütelim. Bunu yaparız, yeter ki bizim üniversitemizde bu konuda baskı unsuru olabilecek noktaları bulalım. Tika'nın kapısını çalalım. Kültür Bakanlığı'nın kapısını çalalım. Tarih Kurumu'nu bir takım şeylerden de kurtaralım. Anadolu'nun Türkleşmesi doğudan başlamış ama batıyı elde etmediğiniz sürece o orada kök salmaz ki. Biz Batı'ya en yakın, komşu bir İslâm ülkesiyiz ve Türk Müslümanlığı bugün bitti. İsa Bey'in veya Mehmet Bey'in veya Osman Gazi'nin bir takım şunları, bunları olsa bile, o dönemin anlayışı bitti. Bir milleti oluşturma, bir kavmi oluşturma, bir inancı oluşturma felsefesini kaybettikten sonra onu yakalamak çok zordur. Onun için ben arkadaşlarıma katılıyorum. Bu devam etmelidir. İsmail Aka hemen hazır bakın, Selçuk'la ilgili davet alabilirsiniz. Bu işi bırakmayalım. Onun için ben "Mehmedeyn"-den istirham ediyorum, size şükran borçluyuz, Allah sayenizi meşgul eylesin; İlahiyatçı olarak ben böyle dua ederim. Ama emekli olmama rağmen bu meselelerde manevi olarak da, koşturma olarak da ben emrinize amadeyim. Efendim başarılar diliyorum, tekrar söz aldığım için beni bağışlayın.

Prof. Dr. Mehmet Şeker: Tecrübeli meslektaşlarımız var, genç meslektaşlarımız var. Ben isimlerini saymadan hepsine gönlümün açık olduğu kadar teşekkür etmeyi borç biliyorum. Hatta şu iki gün boyunca ve ondan önce de bu işe katkı veren öğrenci kardeşlerim var. Onlara şükran borçluyum çünkü bizim yapmamız mümkün olmayan birçok işe onlar koşuşturdular. Hatta şu salonlarda sizlere hizmet etmek için koşturdular. Doğrusu Aysun Hoca'nın öğrencilerinin bu kadar dört elle sarılacaklarına ben pek inanmıyordum ama iki gün boyunca onların Aysun Hoca'yı ne kadar sevdiklerini görünce çok memnun oldum. Hepinize tekrar teşekkür ederim.

Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri
Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-I

AYDINOĞULLARI TARİHİ

Prof. Dr. Mehmet ERSAN • Prof. Dr. Mehmet ŞEKER • Prof. Dr. Cüneyt KANAT

Türkiye Selçuklu Devleti'nin dağılmasıyla Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yeni Türk beylikleri teşekkül etti. Bu coğrafyanın Türkleşmesine ve İslamlaşmasına azımsanamayacak katkıları olan bu siyasi oluşumların kayda değer kültürel mirasları günümüze intikal etmiş bulunmaktadır. Bu kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılması için bölgede var olan eserlerin tanınması ve tanıtılması yanında yeni araştırmaların yapılmasını teşvik etmek gerekir.

Bu amaçla Batı Anadolu'da kurulan Türk beylikleri üzerine yapılan yeni araştırma ve incelemeleri değerlendirerek, yeni tespitleri ortaya koymak üzere bir dizi bilgi şöleni düzenlenmesi planlanmıştır. Elinizdeki kitap, bu sempozyumlar dizisinin ilki olup, Aydınoğulları Beyliğini merkeze alan bilgi şöleninde sunulan bildirilerden oluşmaktadır.